

ท้าวไพล่ยาฬ

เล่ม ๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สมเด็จ

เลขที่ ๑๐๐

ห้าปีในสยาม

เล่ม ๑

โดย

เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ

(Herbert Warington Smyth)

นางสาวเสาวลักษณ์ กีชานนท์

แปลและเรียบเรียง

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

พุทธศักราช ๒๕๖๒

ห้าปีในสยาม เล่ม ๑

จัดทำโดย สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๔๔ จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับปรับปรุง) พุทธศักราช ๒๕๖๒ จำนวนพิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากร ราคา ๒๐๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ห้าปีในสยาม เล่ม ๑ - กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร

๔๗๒ หน้า

๑. ประวัติศาสตร์. I. ชื่อเรื่อง

915.93

ISBN 978-616-283-453-0

ที่ปรึกษา

นายอนันต์ ชูโชติ

อธิบดีกรมศิลปากร

นายพนมบุตร จันทรโชติ

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นางสาวอรสรา สายบัว

ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

นางสาวศุภรัตน์ ธาราศักดิ์

ผู้อำนวยการกลุ่มแปลและเรียบเรียง

ผู้แปลและเรียบเรียง

นางสาวเสาวลักษณ์ กิจานนท์

นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ

กลุ่มแปลและเรียบเรียง

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด พระรามศรีเอชัน ๖๘๙ หมู่ ๗ ซอยเสามันัส

แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทร. ๐ ๒๘๘๘ ๓๖๒๙ E-mail : phraram@ymail.com

แต่

ผู้ร่วมงานทุกคนของข้าพเจ้าในประเทศไทย

ขออุทิศหนังสือเล่มนี้

เพื่อเป็นการระลึกถึง

เพื่อนร่วมทางทุกคนที่ได้จากเราไป

ห้าปีในสยาม เล่ม ๑

จาก พ.ศ. ๒๔๓๔ ถึง ๒๔๓๙

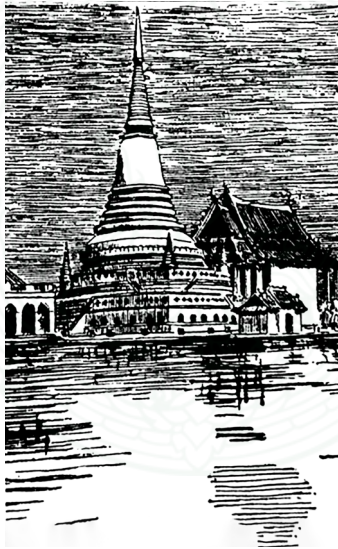
(ค.ศ. ๑๘๙๑ ถึง ๑๘๙๖)

โดย H . (Herbert) Warington Smyth

M.A. LL.B., F.G.S., F.R.G.S.

(อดีตเจ้ากรมหมื่นอภัยราชเอกเทศสยาม)

พร้อมด้วยแผนที่ และภาพประกอบวาดโดยผู้แต่ง

เล่ม ๑

(ในจำนวน ๒ เล่ม)

LONDON

JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET

ค.ศ. 1898

พ.ศ. ๒๔๔๑

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๒)

หนังสือเรื่อง ห้าปีในสยาม เล่ม ๑ นี้ แปลและเรียบเรียงจากต้นฉบับภาษาอังกฤษเรื่อง Five Years in Siam vol.1 ผลงานเขียนของนายเซอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ (Mr.Herbert Warington Smyth) นักธรณีวิทยาชาวอังกฤษผู้เคยได้รับราชการในกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา (Royal Department of Mines and Geology) ซึ่งเป็นหน่วยงานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๓๔ ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ และรู้จักกันโดยทั่วไปในชื่อ กรมเหมืองแร่ นายสมิธได้เริ่มทำงานในกรมเหมืองแร่เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๔ จากนั้นจึงขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้ากรมในระหว่างพ.ศ.๒๔๓๘ - ๒๔๓๙ และหนังสือ ห้าปีในสยามทั้ง ๒ เล่ม ก็คือบันทึกประสบการณ์ตรงของเขาที่ได้จากการใช้ชีวิตและทำงานอยู่ในประเทศสยามมาตลอดเวลา ๕ ปี ต้นฉบับหนังสือ ห้าปีในสยาม เล่ม ๑ และ ห้าปีในสยาม เล่ม ๒ (Five Years in Siam vol.1 และ 2) จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาอังกฤษที่นิวยอร์กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ เนื้อหาในงานเขียนทั้ง ๒ เล่มของเขาคือการบอกเล่าถึงปัญหาและอุปสรรคในการทำงานเพื่อบุกเบิกการสำรวจพื้นที่แหล่งแร่ในภูมิภาคต่างๆ ทั่วทั้งประเทศสยาม เล่าเรื่องสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม ตลอดจนวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนและบ้านเมืองในสมัยนั้น โดยสะท้อนผ่านสายตาและมุมมองของผู้เขียนซึ่งนับว่าเป็นชาวตะวันตกที่มีทัศนคติในแง่บวกและมีความเข้าใจในบริบทของสังคมไทยยุคสมัยนั้นมากที่สุดคนหนึ่ง

กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์หนังสือ ห้าปีในสยาม เล่ม ๑ ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ สำหรับต้นฉบับที่นำมาจัดพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในปีพุทธศักราช ๒๕๖๒ นี้ได้มีการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาบางส่วน และจัดทำเชิงอรรถเพิ่มเติมเพื่อให้หนังสือ

มีความสมบูรณ์มากขึ้นกว่าเดิม กรมศิลปากรจึงพิจารณาเห็นสมควรนำมาจัดพิมพ์อีกครั้งหนึ่ง ด้วยตระหนักดีว่าเอกสารประวัติศาสตร์ของชาวต่างชาติโดยเฉพาะที่เป็นบันทึกของชาวตะวันตก มักจะมีข้อมูลบางประการที่ไม่ปรากฏในเอกสารฝ่ายไทย โดยเฉพาะในส่วนรายละเอียดที่เพิ่มเติมขึ้น หากได้นำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ร่วมกันก็จะช่วยอำนวยความสะดวกในแง่ของการศึกษาเปรียบเทียบได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นข้อมูลที่แตกต่างซึ่งพบได้ในเอกสารตะวันตกก็จะช่วยส่งเสริมเพิ่มเติมให้เราสามารถศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ไทยได้อย่างครบถ้วนรอบด้านยิ่งขึ้นด้วย

(นายอนันต์ ชูโชติ)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๒

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๑)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงและปฏิรูประบบการปฏิบัติงานเพื่อพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ โดยการนำเอาวิชาการในระบบสากลที่ทันสมัยเข้ามาประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานมากมายหลายสาขา หน่วยงานราชการสำคัญในกระทรวงต่างๆ ในปัจจุบันต่างก็เกิดจากแนวพระราชดำริและได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระองค์ในการดำเนินงานวางรากฐานเบื้องต้นทั้งสิ้น กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา (Royal Department of Mines and Geology) ก็เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่พระองค์ได้ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเมื่อ วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ โดยขึ้นอยู่กับกระทรวงเกษตรพาณิชย์ในสมัยนั้น และเป็นหน่วยงานของรัฐที่ยังคงดำเนินงานสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันในชื่อที่รู้จักกันทั่วไปว่า กรมทรัพยากรธรณี (Department of Mineral Resources) โดยอยู่ในสังกัดกระทรวงอุตสาหกรรม

ปฐมบทของงานธรณีวิทยาในประเทศไทยได้รับความรู้ทางวิทยาการและแบบอย่างมาจากประเทศตะวันตก เพราะเมื่อแรกตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาหรือกรมเหมืองแร่ขึ้นมานั้น ยังไม่น่าจะมีคนไทยคนใดที่ได้เล่าเรียนมีความรู้ทางด้านนี้มาโดยเฉพาะจนสามารถที่จะรับผิดชอบงานของกรมในขณะนั้นได้ จึงได้มีการว่าจ้างชาวตะวันตกผู้มีความรู้ความสามารถทางด้านนี้เข้าปฏิบัติราชการ ดังนั้นกระทรวงเกษตรพาณิชย์จึงได้ว่าจ้างนายวอลเตอร์ เดอ มุลเลอร์ (Mr.W.De Müller) ชาวเยอรมันเข้ารับตำแหน่งเจ้ากรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา (กรมเหมืองแร่) และมีผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ คือ นายเฮอเบิร์ต วาริงตัน สมิธ (Herbert Warington Smyth) รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเจ้ากรม โดยทำงานร่วมกับนายเดอ มุลเลอร์ มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๓๘ จนกระทั่ง

เข้าดำรงตำแหน่งเจ้ากรมในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๓๙ ต่อจากนายเดอ มุลเลอร์ และสุดท้ายนายสมิทก็ได้กราบถวายบังคมลาพ้นจากตำแหน่งเจ้ากรมฯ ในปีเดียวกันนั่นเอง

หนังสือเรื่อง *ห้าปีในสยาม เล่ม ๑* นี้แปลและเรียบเรียงจากเรื่อง Five Years in Siam vol.๑ ซึ่งผู้เขียนคือนายเฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ มีวุฒิการศึกษาศรีปริญญา M.A. เป็นสมาชิกสมาคมธรณีวิทยา (F.R.G.S.) เป็นผู้มีความรู้และศึกษาด้านธรณีวิทยามาโดยตรง งานที่รับผิดชอบส่วนใหญ่คือการตรวจสอบทางธรณีวิทยาในประเทศตามคำขออนุญาตตรวจแร่และทำเหมืองแร่ ซึ่งทำให้เขาต้องออกเดินทางตามพื้นที่ต่างๆ ของไทย ได้แก่ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนกลาง หัวเมืองลาวคาบสมุทรมลายูบางส่วนเพื่อทำการตรวจหาแร่ จัดทำข้อมูลรายงานเกี่ยวกับแหล่งแร่ และการทำเหมืองแร่ในเขตพื้นที่ ซึ่งได้รับสัมปทานการทำเหมืองแร่ในสมัย ได้แก่ เหมืองอัญมณี ทองคำ ทองแดง ดีบุก เป็นต้น

แม้ว่าเป้าหมายหลักการเดินทางจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องดังกล่าว แต่เนื้อหาของหนังสือ Five Years in Siam ของเขาก็ไม่ได้บอกเล่าแต่เฉพาะในเรื่องทางธรณีวิทยาเพียงด้านเดียว หากประกอบไปด้วยนานาสาระที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์บ้านเมืองขณะนั้น ทั้งสภาพสังคม เหตุการณ์สำคัญตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทยตามพื้นที่ต่างๆ ที่ผู้เขียนได้เดินทางผ่านไป ทั้งยังสอดแทรกเรื่องราวของชุมชน สถานที่ความคิดและแง่คิดซึ่งถ่ายทอดออกมาจากประสบการณ์ที่ผู้เขียนได้พบเห็นมาตลอดระยะเวลา ๕ ปีที่อยู่ในเมืองไทย จึงนับเป็นความรู้ที่มีคุณค่า เป็นข้อมูลที่เป็นประโยชน์เพื่อใช้ประกอบการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องในยุคสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี และสำหรับในส่วนหนังสือ Five Year in Siam vol. ๒ ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ทางแถบคาบสมุทรมลายูและดินแดนบริเวณคาบสมุทรวนออกที่ติดต่อกัมพูชา นั้น กรมศิลปากรจะได้ทำการแปลและนำมาจัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่อไป

เนื่องจากหนังสือเรื่อง **ห้าปีในสยาม เล่ม ๑** นี้ นับเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์คุณค่าเรื่องหนึ่ง กรมศิลปากรจึงได้มอบหมายให้ นางสาวเสาวลักษณ์ กิจานนท์ อักษรศาสตร์ ๗ ว. กลุ่มงานแปลและเรียบเรียง กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ แปลเป็นภาษาไทย และนำต้นฉบับแปลมาพิมพ์เผยแพร่เพื่อประโยชน์ทางด้านการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ และสามารถนำมาใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์แก่สาธารณชนได้เป็นอย่างดี

สำหรับภาพประกอบที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้เป็นภาพลายเส้นที่วาดขึ้นโดยผู้แต่ง ส่วนคำที่พิมพ์โดยใช้ตัวเอนที่ปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่อง คือคำที่ผู้แต่งเขียนทับศัพท์การออกเสียงคำไทย โดยใช้ภาษาอังกฤษเป็นตัวสะกด เช่น *panung (ผ่านุ่น)*, *kaoneo (ข้าวเหนียว)*, *kao chao (ข้าวเจ้า)* *tamniem (ธรรมเนียม)* เป็นต้น นอกจากนั้นเชิงอรรถที่ปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่องจะแบ่งเป็น ๒ ส่วน ถ้าเป็นเชิงอรรถของผู้แต่งที่ปรากฏและถอดความออกมาตามต้นฉบับ ภาษาอังกฤษจะใช้เลขอารบิกกำกับ ส่วนเชิงอรรถที่ผู้แปลได้ค้นคว้าจัดทำเพิ่มเติมเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นนั้น จะใช้เลขไทยกำกับไว้เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน อย่างไรก็ตามที่ผู้แต่งเป็นชาวต่างชาติ จึงอาจจะทำให้มีเนื้อหาบางส่วนที่สะท้อนถึงมุมมอง วิธีคิด และทัศนคติเป็นไปตามแบบชาวตะวันตก ผู้อ่านจึงควรใช้วิจารณญาณประกอบด้วย

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรื่อง **ห้าปีในสยาม เล่ม ๑** นี้ จะอำนวยประโยชน์ให้แก่นักเรียน นักศึกษา ผู้ค้นคว้า และผู้สนใจเรื่องราวประวัติศาสตร์ได้บ้างตามสมควร

(นาวาอากาศเอก อวรุท เงินชุกลิ่น)

อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

สารบัญ

เล่ม ๑

	หน้า
บทนำ	๑๖
ประวัติผู้แต่ง	๒๒
บทที่	
๑. แม่น้ำและท่าเรือที่กรุงเทพฯ	๒๕
๒. ราชการที่กรุงเทพฯ และจุดมุ่งหมายบางประการ รัฐบาลใน พ.ศ. ๒๔๓๕	๔๖
๓. บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สุพรรณ - บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ลำคลองต่างๆ ที่ตัดผ่านตัวเมืองและเมืองอยุธยา	๗๓
๔. บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ตอนต่อ) ชัยนาท - การล่องแพ - ปากน้ำโพ - แม่น้ำพิชัย	๑๐๔
๕. หัวเมืองลาว บ้านน้ำผึ้ง - หุบเขาแห่งลุ่มแม่น้ำน่าน - ป่าไม้สัก หุบเขาเมืองหิน - เมืองสา	๑๓๗
๖. หัวเมืองลาว (ตอนต่อ) เมืองน่าน - การเดินทางสู่เชียงของ	๑๕๘
๗. หัวเมืองลาว (ตอนต่อ) - แม่น้ำโขง ทิศทางการไหลของแม่น้ำ - ทางหลวงและทางรถไฟสู่ยูนาน คณะกรรมการแห่งรัฐกั้นชน - ความตกลงของอังกฤษและ ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๓๙	๑๘๑
๘. หัวเมืองลาว - แม่น้ำโขง (ตอนต่อ) เชียงของ - เหมืองเพชรพลอย - ทองคำ	๒๐๔

๙. หัวเมืองลาว - แม่น้ำโขง (ตอนต่อ)	๒๒๓
ชาวข่า และชาวเขาเผ่าอื่นๆ - แอ่งน้ำ - ภูเขาไฟ	
- น้ำอุ	
๑๐. หัวเมืองลาว - แม่น้ำโขง (ตอนต่อ)	๒๔๖
หลวงพระบาง - การรุกรานของพวกล้อ - การสำรวจ	
ของชาวสยาม - ประชากร - การค้า	
- แม่น้ำที่ใช้เดินเรือได้ - ปากลาย - เวียงจันทน์	
๑๑. หัวเมืองลาว (ตอนต่อ) - ที่ราบสูงโคราช	๒๘๓
หนองคาย - โคราช - การติดต่อและการค้า - ดงพญาเย็น	
โคราชตอนหน้าแล้งใน พ.ศ. ๒๔๓๙ - ทางรถไฟ	
- สถานกงสุลฝรั่งเศส	
๑๒. วิกฤตการณ์กับฝรั่งเศสใน พ.ศ. ๒๔๓๖	๓๒๔
ข้อตกลงที่ปากน้ำและการปิดล้อม	
๑๓. เส้นทางทิศตะวันตก	๓๕๑
ราชบุรี - ชาวสยาม - ข้าทาส - กะเหรี่ยง - หมิ่นแ	
๑๔. คาบสมุทรมลายู	๓๘๖
จากตะนาวศรีสู่ภูเก็ต (หรือ Junk Ceylon)	
- หมิ่นดีบุก	
ภาคผนวก	๔๑๕

สารบัญภาพประกอบ

ในเล่ม ๑
ภาพเต็มหน้า

	หน้า
พระอาทิตย์ขึ้นใกล้ปากหา - บริเวณแม่น้ำโขงตอนบน	๒๔
พระเจดีย์กลางน้ำ	๒๗
การแข่งขันเรือพาย	๓๖
การต่อสู้ของช้าง	๔๗
การค้าขายในแม่น้ำ	๑๐๗
อีก๊อบนที่ราบสูง	๒๒๔
ข้าเคียงและขมุ	๒๓๒
หญิงชาวลื้อ หญิงชาวไทยเหนือ และหญิงลาว	๒๓๔
เมืองหลวงพระบาง	๒๕๖
เด็กๆ ที่ตลาด ลูกหาบ	๓๑๓
บริเวณเทือกเขาตะนาวศรี	๓๔๓

ภาพประกอบในเนื้อเรื่อง

	หน้า
การข้ามสันดอน	๒๕
เรือฉลอม - กำลังแล่น	๓๒
เรือสำเภา - หลังพายุฝน	๓๙
เรือนแพ	๔๒
กระแสน้ำในแม่น้ำ	๔๔
พระราม	๔๕
พระบรมมหาราชวัง	๔๖
พระราชวังที่กรุงเทพฯ	๗๑
บริเวณแม่น้ำที่กรุงเทพฯ	๗๓
พาหนะในการเดินทาง - ดิดหล่ม	๘๔
โขลงช้างป่า	๙๔
การปลอมเหยื่อให้สงบ	๙๘
วิธีล่าช้าง	๑๐๓
บริเวณแม่น้ำตอนบน	๑๐๔
การถ่อเรือทวนกระแสน้ำ	๑๑๕
เรือบรรทุกข้าว - โกดังสินค้าที่รอคอย	๑๓๕
วัดบนเชิงเขา	๑๓๗
หุบเขาเมืองหิน	๑๕๓
ที่เก็บหนังสือของวัด ที่เมืองสา	๑๕๕
โน้ตเพลง	๑๕๗
ข้อฟ้าของวัดแห่งหนึ่ง	๑๕๘
วัดบุญยืน เมืองสา	๑๖๒
คชสีห์	๑๘๐

นางเมขลา เทพธิดาผู้เป็นสาเหตุให้เกิดฟ้าผ่า	๑๘๑
มัจฉานุ ลูกชายของหนุมานและนางเงือก	๒๐๓
พายและหางเสือ	๒๐๔
ไกล่ซ่ายแดนเมืองเชียงแสน บริเวณแม่น้ำโขง	๒๑๐
ปากอู แม่น้ำโขง	๒๒๓
ข้าแจะ	๒๒๔
เขาคินปูนที่บริเวณน้ำอู	๒๔๑
ปากสูง แม่น้ำโขง	๒๔๕
ประตู่วัดพระบาง	๒๔๖
วิหาร ที่หลวงพระบาง	๒๖๓
พาหนะในการเดินทาง ติดอยู่ในหนองน้ำอีกครั้ง	๒๗๕
ระเปียงวัด	๒๘๑
วิธีเป่า “แคน” (ภาพร่างโดยชาวสยาม)	๒๘๒
ศรีชมพูปาน พญาวานร	๒๘๓
พาหนะในการเดินทาง	๒๙๔
ประตูเมืองเก่าด้านทิศใต้ที่เมืองโคราช	๒๙๙
โกดังสินค้าชาวจีน เมืองโคราช	๓๐๒
พาหนะในการเดินทาง	๓๐๗
ลูกตุ้มระฆัง กระดิ่งผูกคอวัวควาย และ “บิ๊กเบ็น (Big Ben)”	
แห่งเมืองหนองคาย	๓๒๓
เรือปืนฝรั่งเศส “ลูแตง”	๓๒๔
เรือ “เจ.บี.เซย์” หลังจากปฏิบัติการ	
เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖	๓๕๐
โรเวอร์	๓๖๙
ลูกหาบชาวกะเหรี่ยง	๓๗๔
พิเภก โหราจารย์ของพระราม	๓๘๕

นางสีดา มเหสีของพระราม	๓๘๖
ภาพโน้ตเพลง Molto Sostenuto	๓๘๘
ขบวนเรือหาปลาที่เมืองมะริด	๓๙๔
วิหารศักดิ์สิทธิ์ที่เมืองมะริด	๓๙๖
อ่าวจอดเรือที่ทุ่งคา	๓๙๙
เหมืองแร่โลกิ (LoGi)	๔๐๕
ท่อลำเลียงน้ำของชาวจีนที่ท่อสั้น	๔๐๙
กินรี	๔๑๒
โน้ตเพลง	๔๑๔

แผนที่และแผนผัง

ภาพแสดงการไหลของเส้นทางน้ำบริเวณแม่น้ำโขงตอนบน	๑๘๗
แผนผังปฏิบัติการที่ปากน้ำ	๓๓๗

บทนำ

แม้จะมีผู้ได้เขียนถึงประเทศสยามและชาวสยามไปแล้วอย่างมากมาย แต่ก็ไม้อาจกล่าวได้ว่าจะไม่มีความเกี่ยวข้องกับสยามในหลักคำถึงอีกแล้ว ถึงจะมีหนังสือจำนวนไม่น้อย “เอกสาร” จำนวนมาก และบทความตีพิมพ์เผยแพร่ นับไม่ถ้วนที่น่าเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ประเทศหรือประชาชนของสยามยังคงมีให้เห็นอยู่ แต่กระนั้นก็ยังคงให้ข้อเท็จจริงได้แค่เพียงว่า ทุกวันนี้ก็ยังไม่มีความสามารถที่จะทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเปิดเผยข้อมูลที่น่าเชื่อถือออกมาได้ ไม่ว่าข้อมูลนั้นจะเกี่ยวข้องกับเรื่องในวงกว้าง หรือเรื่องทั่วๆ ไปก็ตาม หนังสือรุ่นใหม่ๆ ที่พบเห็นได้อยู่ทั่วไป มีที่พอจะยกเว้นได้บ้างก็พวกรายงานการเดินทางทั้งหลายนั้น ก็ล้วนแต่เขียนขึ้นภายหลังจากที่ได้เพียงแค่เลื้อมองประเด็นต่างๆ ที่ผู้เขียนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องด้วยในบริบทที่สภาพแวดล้อมทุกอย่างยังแปลกใหม่สำหรับพวกเขา ส่วนใหญ่แล้ว “เอกสารต่างๆ” และข้อสังเกตของสำนักพิมพ์ส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปเพียงแค่บางประเด็น หรือข้อสงสัยเฉพาะในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แม้ว่ามันจะถูกเขียนขึ้นโดยคนที่รู้ตัวว่าตนเองกำลังเขียนเกี่ยวกับเรื่องอะไร แต่แหล่งข้อมูลนั้นก็ได้อาจมาอย่างไม่ปะติดปะต่อ เช่นเดียวกับการที่จะให้ได้มาซึ่งข้อมูลนั้นก็ทำได้ยากลำบากยิ่ง

คงจะไม่มีรัฐบาลไหนเลยที่จะตกเป็นหัวข้อของการตำหนิเหยียดหยามอยู่เพียงฝ่ายเดียวมากไปกว่านี้ หรือถูกผู้อื่นเินยอยอย่างเลิกลอยจนไร้สาระอย่างที่รัฐบาลสยามเคยได้รับมาก่อน ตัวการสำคัญคงจะเป็นพวกชาวตะวันตกผู้ฉุนเฉียวซึ่งไม่เคยเปิดโอกาสให้ตัวเองได้ทำความเข้าใจในวิถีทางระหว่างยุโรปสมัยใหม่และผู้คนชาวอินโดจีนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ตามบริเวณอ่าวอันกว้างใหญ่ ซึ่งการได้เดินทางไปจนทั่วบริเวณเหล่านั้นอาจตรึงอยู่ในความทรงจำของเขาไปจนชั่วชีวิต

แม้ว่าชาวสยามจะมีความแตกต่างไปจากเรามาก แต่พวกเขาก็มีธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ปุถุชนเหมือนกัน ทั้งคงจะไม่ยอมอ่อนข้อให้เกินไปกว่านี้

หากว่าพวกเราปฏิบัติต่อเขาอย่างเหมาะสม การเหยียดหยามและเสียงด่าทอที่
เกินขอบเขตล้วนแต่ไม่ส่งผลดีต่อพวกเขาและก็คงไม่เป็นผลดีต่อพวกเราด้วย
พูดให้ถูกก็คือ เรามักจะได้รับความจริงก็ต่อเมื่อเรามีเจตนาที่ยืนความจริงให้ก่อน
หากปฏิบัติต่อพวกเขาอย่างสุภาพชน พวกเขาก็จะปฏิบัติต่อท่านเช่นเดียวกัน
สิ่งที่ข้าพเจ้าเคยคาดการณ์ไว้กลับเป็นตรงกันข้าม เพราะตลอดเวลาที่ข้าพเจ้า
รับราชการอยู่นั้น รัฐบาลสยามได้ปฏิบัติต่อข้าพเจ้าด้วยท่าทีอย่างที่เราเรียกว่า
ให้เกียรติและไว้วางใจ แม้คำวิพากษ์วิจารณ์และรายงานของข้าพเจ้านั้นเกรงว่า
ค่อนข้างจะตรงไปตรงมาและเกือบจะเรียกว่าหยาบคาย แต่ก็ไม่เคยปรากฏ
ว่าจะมีความไม่ลงรอยใดๆ เกิดขึ้นระหว่างเราเลย

สำหรับเรื่องเกี่ยวกับเงินทองซึ่งมักจะเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการร้องเรียน
กันทั่วไป ไม่ว่าจะเนื่องมาจากการที่พวกเขาขาดความมั่นคงหรือมาจากความ
คดโกงของข้าราชการบางคนก็แล้วแต่ ในกรณีนี้ข้าพเจ้าก็ไม่เคยต้องพบกับ
ปัญหาใดๆ ที่กระทบกับหน้าที่การงานของข้าพเจ้า ส่วนเรื่องลักษณะนิสัยที่
ข้าพเจ้าได้รับคำบอกเล่าเกี่ยวกับพวกเขาตลอดมาก็เป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม
เช่นกัน ข้าพเจ้าไม่เคยพบว่าผู้คนในประเทศนี้เป็นขโมยขโจรโดยสันดานหรือ
ล้วนแต่เป็นคนพุดจาโกหกไม่รู้จักหยุดจักหย่อน ในความเป็นจริงนั้นข้าพเจ้าพบ
ว่าพวกเขาเปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณา พร้อมทั้งจะยืนหยัดยึดมั่นในคำพูด
สุดท้ายที่เขาได้ตกปากรับคำโดยปราศจากการคาดหวังถึงสิ่งตอบแทน และมัก
จะตอบสนองอย่างรวดเร็วด้วยความไวเนื้อเชื้อใจอย่างเต็มเปี่ยม จริงๆ แล้ว
ข้าพเจ้าพบว่าตัวเองเป็นหนึ่งในพวกเขาทั้งในเรื่องการปฏิบัติงานราชการของรัฐบาล
และในส่วนของผู้คนนั้นก็พบว่ายังมีอะไรอีกมากมายที่ข้าพเจ้าไม่เคยคิดที่จะลิ้ม
เลือน

ข้าพเจ้าไม่ได้แสสร้งที่จะทำเป็นมีความเข้าใจครอบคลุมไปทุกเรื่อง และ
เรื่องลักษณะนิสัยของประชาชนก็มีแง่มุมซับซ้อนที่แม้แต่ผู้ใช้ความสังเกตอย่าง
ละเอียดถี่ถ้วนที่สุดก็ยังไม่แนเสมอไปว่า ต่อให้ผ่านการพินิจพิจารณาเนิน

นานแล้ว ก็เชื่อว่าจะมีสิ่งใดที่นำมาใช้ตัดสินใจในเรื่องนี้ได้¹ ทศนะและความหมายของบุคลิกลักษณะแบบชาวเอเชียยังคงเป็นเงื่อนไขสำหรับพวกเรา และยิ่งใครได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชนชาติตะวันออกนานเท่าไร ความเชื่อมั่นของคนๆ นั้นในความรู้ที่มีว่าชาวสยามเป็นอย่างไรและคิดอะไรอยู่ก็คงจะยิ่งลดลง

ในเรื่องภาพร่างเกี่ยวกับสยามและชาวสยามนั้น ข้าพเจ้าได้พยายามบันทึกเอาไว้อย่างที่เราเรียกได้ว่าถูกต้องตามความเป็นจริงมากเท่าที่จะเป็นไปได้ เป็นภาพลายเส้นที่วาดขึ้นจากสิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นมาด้วยตาของตนเอง ซึ่งอาจจะเห็นเหตุที่ทำให้ท่านผู้อ่านได้เปิดใจกว้างในการตัดสินใจเกี่ยวกับพวกเขาได้ อย่างเป็นธรรมมากกว่าที่เคยเป็นอยู่แต่เดิม ด้วยใจที่วิพากษ์วิจารณ์โดยเที่ยงธรรมอย่างแท้จริง ซึ่งมองออกว่าอะไรคือ “รูปแบบของการดำรงชีวิตตามแบบที่ชนในชาติสยามเป็นอยู่ แล้วเข้าไปมีส่วนร่วมกับรูปแบบนั้น ไม่ว่ามันจะทรงคุณค่าหรือดงามเพียงใดก็ตาม”

ในเวลาเดียวกัน ด้วยการแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาเพื่อสะท้อนว่าอะไรคืออุปสรรคที่แท้จริงต่อการปฏิรูปอย่างสมบูรณ์แบบและมั่นคงในประเทศสยาม อันจะเห็นได้จากสิ่งที่พวกเขาทำทั้งจากภายในและภายนอก หนังสือเล่มนี้จึงช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจลักษณะของงานสำคัญซึ่งทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์ที่ทรงทำงานร่วมกับพระองค์ได้กำหนดไว้เป็นเป้าหมาย ทั้งยังจะชื่นชมในความกล้าหาญที่พวกเขาได้ลงมือปฏิบัติงานที่นับว่ายุ่งยากและซับซ้อนมากที่สุดงานหนึ่ง เป็นงานที่ต้องขึ้นกับความเจริญของยุโรปสมัยใหม่ ตลอดจนภาระงานที่เกี่ยวข้องกับประชาชนหัวเก่าในดินแดนตะวันออกไกล ไม่มีการกิจอันใดที่จะต้องใช้ทั้งความอดทน ความมุมานะบากบั่นหรือใช้วิธีเลือกปฏิบัติที่มากเกินไปกว่านี้ หรือน่าจะได้รับความเห็นใจจากมิตรชาวอังกฤษที่มากกว่านี้

ข้าพเจ้าขอกล่าวอีกครั้งหนึ่งว่าไม่มีการเดินทางครั้งใดของข้าพเจ้าที่จะได้นำมาตั้งเป็นชื่อของการสำรวจค้นพบใดๆ และไม่มีเรื่องของการค้นพบใหม่ๆ ที่

---

¹ คาร์ไล โทมัส (Carlyle Thomas), บทความเปิดตัว - ต้นฉบับ

มีการบันทึกไว้ในหนังสือเล่มนี้ เพราะหลักฐานทั้งหมดที่ข้าพเจ้าได้นำมากล่าวถึงย่อมเป็นที่รู้จักกันดีของนักภูมิศาสตร์และคนที่สนใจในประเทศสยามอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าไม่เคยถูกคนใช้อาวุธข่มขู่โจมตีกลางดึกกลางคืนและไม่เคยต้องหนีอย่างเฉียดฉิวจากความป่าเถื่อนเจ้าเล่ห์ หรือจากคนสารเลวที่ออกล่าเหยื่อจนต้องนำมาเล่าถึงโดยละเอียด จากสงขลาถึงเมืองงอยและจากทวายถึงเสียมเรียบ สิ่งเดียวที่อาวุธปืนต้องการคือบุหรืมวนด้วยใบยาและไม้ขีดไฟ และศัตรูที่สำคัญที่สุดของพวกเราคือน้ำท่วมและไข้ป่า หนังสือเกี่ยวกับการเดินทางหนังสือท่องเที่ยวที่บรรจุไว้ด้วยเรื่องราวของการสารภาพสำนักผด้นั้นเป็นเรื่องที่ผิดปกติวิสัย ดังเช่นที่มีเรื่องพวกนี้อยู่มากมายในหนังสือของข้าพเจ้า อย่างไรก็ตามในอินโดจีนนั้นการหันเข้าใช้ความรุนแรงมักเป็นวิธีหาทางออกสำหรับนักเดินทางที่ไม่สามารถจะทำความเข้าใจกับสภาพแวดล้อมรอบตัวเขาซึ่งล้วนมีอิทธิพลต่อการทำงาน ยังมีเรื่องกระทบกระเทือนมากขึ้นเท่าไร ข้อเท็จจริงที่เราหวังจะได้จากการจำแนกแยกแยะเรื่องชีวิตและสิ่งต่างๆ ก็วยังลดน้อยลงไปเท่านั้น

ในเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติสยามก็เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าได้สัมผัสมาน้อยมาก เช่นเดียวกับที่หัวข้อเรื่องที่น่าสนใจมากที่สุดเรื่องนี้เคยได้รับการนำมาถ่ายทอดไว้แล้วอย่างหมดเปลือกโดยนักเขียนต่างๆ อย่างอลาบาสเตอร์ (Alabaster) และเยรีนี (Gerini)

เกี่ยวกับเรื่องเมืองเชียงใหม่และหัวเมืองลาวตะวันตกบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงที่เป็นสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นข้อสังเกตที่ได้รับการนำมากล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้น้อยมากเช่นกัน เหตุผลประการแรกก็คือ เป็นความเสียใจอย่างสุดซึ้งของข้าพเจ้าไม่เคยได้แวะเวียนไปยังบริเวณนั้นของประเทศเลย และประการที่สอง ด้วยความที่มันเป็นบริเวณที่ได้รับความสนใจอย่างสูงจึงต้องใช้ความระมัดระวังและมีความละเอียดลออในการพรรณนา² การสถาปนาสถานกงสุลอังกฤษ และการจัดพิมพ์เผยแพร่รายงานการค้าประจำปีที่เกี่ยวข้อง

---

² โดยนายฮอลต์ ฮัลเลตต์ (Holt Hallett) ในหนังสือเรื่อง *หนึ่งพันไมล์บนหลังช้าง (A Thousand Miles on an Elephant)* และนายเอ.อาร์.คอลลูฮอน (A.R. Colquhoun) ในหนังสือเรื่อง *ในท่ามกลางรัฐชาน Amongst the Shans* - ต้นฉบับ

โดยตรงกับดินแดนส่วนนี้ รวมทั้งข้อเท็จจริงทั้งบริษัทบอร์เนียว (Borneo Company) และบริษัทการค้าบอมเบย์ เบอร์มา จำกัด (Bombay Burma Trading Corporation) ต่างก็มีบริษัทตัวแทนอยู่ตามส่วนต่างๆ ของประเทศไว้คอยดูแลผลประโยชน์อันมหาศาลของพวกเขา สิ่งต่าง ๆ ที่หลอมรวมกันนี้จึงทำให้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพิสูจน์เรื่องราวดังกล่าวไว้ ณ ที่นี้เลย

ส่วนเรื่องของกรุงเทพฯ ก็ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพูดถึงให้มากความด้วยเหตุที่เมืองหลวงแห่งนี้เคยได้รับการพรรณนาถึงอย่างชื่นชมจากความคิดเห็นของผู้มาเยือนทั้งหลายดังปรากฏอยู่ในผลงานเขียนมากมายหลายเล่ม³ ซึ่งล้วนแต่ให้ข้อคิดที่ดีในเรื่องเกี่ยวกับ วัดวาอาราม อาคารต่างๆ รวมทั้งลักษณะเฉพาะตัวของเมืองหลวงแห่งนี้

ภาพประกอบในหนังสือส่วนใหญ่นำมาจากภาพวาดในสมุดบันทึกของข้าพเจ้าและมีส่วนน้อยที่เป็นภาพถ่าย การที่ภาพเหล่านี้ขาดหายคุณค่าทางศิลปะไปบ้าง ก็เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่าภาพที่สร้างขึ้นอย่างหยาบๆ จากสถานที่จริง คงไม่อาจจะถ่ายทอดสิ่งที่เห็นได้ถูกต้องตามความเป็นจริง แต่กระนั้นมันก็มักจะมีคุณค่าเมื่อปรากฏอยู่ในหนังสือประเภทนี้ มากกว่าภาพวาดที่สวยงามไม่มีที่ติที่เราสามารถพบเห็นได้ในขณะเมื่ออยู่ที่บ้าน หรือมีคุณค่ามากกว่าภาพที่ได้รับการแต่งแต้มโดยศิลปินผู้ไม่เคยได้เข้าไปเสียดใกล้ในระยะ ๑,๐๐๐ ไมล์ของสถานที่ซึ่งปรากฏอยู่ในภาพเหล่านั้นมาก่อนเลย

---

³ วัดและช้าง (Temples and Elephants) โดย คาร์ล บ็อค (Carl Bock) Samson Law, Marston, Searle and Rivington : London, 1884 (พ.ศ.๒๔๒๗) และดินแดนแห่งช้างเผือก (Land of the White Elephant), โดย แฟรงก์ วินเซนต์ (Frank Vincent) โดยสำนักพิมพ์เดียวกัน, 1872. (พ.ศ.๒๔๑๕)

อย่างไรก็ตาม รายงานเกี่ยวกับกรุงเทพฯ ที่มีคุณค่าและถูกต้องมากกว่านี้ปรากฏอยู่ในหนังสือที่เพิ่งออกเผยแพร่ ชื่อ The Kingdom of the Yellow Robe เขียนโดยผู้แทนทางการทูตคนเก่าคือ นายอี.ยัง (Mr.E.Young) เป็นหนังสือที่บรรจุภาพประกอบงดงามแปลกตา โดยผู้แทนทางการทูตคนก่อนอีกท่านหนึ่งชื่อนายนอร์บุรี (Mr.Norbury) Westminster, Arohibold Constable, ค.ศ. 1898 (พ.ศ.๒๔๔๑) ประวัติศาสตร์ทางธรรมชาติของกรุงเทพฯ ได้รับการพรรณนาถึงหลายครั้งในบทความหลายชิ้นที่เขียนโดย นายเอส. เอส. ฟลาวเวอร์ (S.S.Flower) พิธีภัณฑ์สถานแห่งราชสำนัก เขาเป็นผู้ที่ได้ทำการศึกษาในเรื่องนี้อย่างถึงแก่น - ต้นฉบับ

ข้าพเจ้าใคร่ขอแสดงความรู้สึกขอบคุณต่อพันเอก วิตธรูป, อาร์.อี.ซี.
บี. (Colonel Woodthorpe. R.E.,C.B.) สำหรับภาพร่างอันมีคุณค่าที่ปรากฏ
อยู่ในหนังสือหน้า ๒๒๙ และ ๒๓๒ ขอขอบคุณมารดาของข้าพเจ้าสำหรับภาพ
ในหน้า ๒๓๙, ๓๑๓ และหน้า ๙๔ ในห้าปีในสยาม เล่ม ๒ ขอขอบคุณพี่ชายที่พบ
บริเวณอ่าว สำหรับภาพร่างหลายๆ ภาพที่เขาเป็นผู้วาดเมื่อตอนอยู่ในสยาม
ขอบคุณนายสุขเพื่อนตายคู่ทุกข์คู่ยากของข้าพเจ้า สำหรับภาพวาดรูปชาวสยาม
และบทเพลงพื้นบ้านที่ปรากฏอยู่ในภาคผนวก และขอขอบคุณ Inez Story
Maskelyne ญาติของข้าพเจ้า สำหรับความช่วยเหลืออย่างหาที่สุดไม่ได้ในระยะ
เริ่มแรกของการจัดทำหนังสือเล่มนี้

ประวัติผู้แต่ง

เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ (Herbert Warinton Smyth) เป็นชาวอังกฤษ เกิดเมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๑๐ เป็นบุตรชายของ เซอร์ วาริงตัน วิลคินสัน สมิธ (Sir Warington Wilkinson Smyth : FRS/Fellow of the Royal Society) นักธรณีวิทยาและศาสตราจารย์ด้านการเหมืองแร่แห่งราชสำนัก (Royal School Of Mines) นายวาริงตัน สมิธ จบการศึกษาจากโรงเรียนเวสต์มินสเตอร์ (Westminster School) และ Trinity College มหาวิทยาลัย Cambridge ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของโลกนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อสำเร็จการศึกษาได้เข้าศึกษาเพิ่มเติมด้านธรณีวิทยา (Geology) แร่วิทยา (Mineralogy) ผลึกวิทยา (Crystallography) และฟิสิกส์ (Physics) และได้เดินตามรอยบิดาด้วยการเข้าทำงานเป็นผู้ช่วยปฏิบัติงานที่ Mineral Adviser to the Office of Woods ระหว่าง พ.ศ.๒๔๓๓ ถึง ๒๔๓๔ แต่เป็นการทำงานที่ไม่มีค่าจ้างตอบแทน จากนั้นจึงได้มีโอกาสเดินทางมาแสวงหาประสบการณ์ทำงานใหม่ที่ประเทศสยาม

นายสมิธเติบโตมาในครอบครัวที่มีระบบความคิดแบบคนอังกฤษแท้ๆ มีความเชื่อมั่นในวัฒนธรรมและเชื้อชาติของตนเอง มีมุมมองที่ชัดเจน และอยู่ท่ามกลางบรรยากาศที่แวดล้อมด้วยความเป็นชาตินิยมและจักรวรรดินิยมที่แพร่หลายอยู่ในวัฒนธรรมอังกฤษขณะนั้น และนั่นอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ นายสมิธเห็นว่างานที่สยามคืออย่างก้าวที่สำคัญต่อความเจริญก้าวหน้าในสายอาชีพของเขา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาขึ้นในสังกัดกระทรวงเกษตรราธิการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ในฐานะกรมซึ่งมีอำนาจหน้าที่อำนวยราชการและบริหารจัดการเรื่องเหมืองแร่ในผืนแผ่นดินสยาม ในเวลาต่อมาจึงได้เกิดแนวคิดที่จะพัฒนางานธรณีวิทยาให้เป็นระเบียบแบบแผนตามแบบสากลนิยมมากขึ้น รัชกาลที่ ๕ จึงทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ

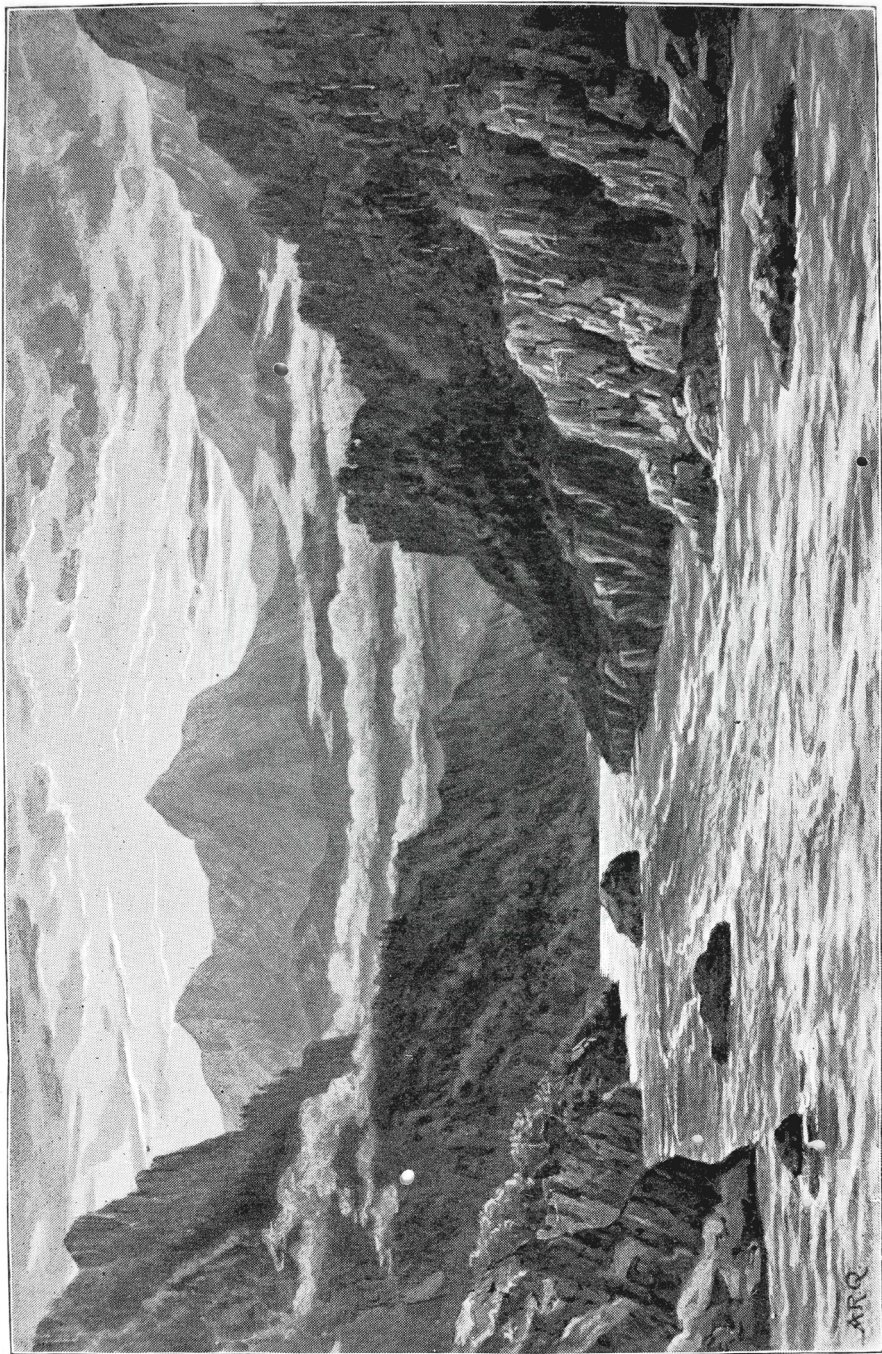
ในขณะนั้นดำเนินการจัดหาและว่าจ้างชาวยุโรปผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ในงานเหมืองแร่และธรณีวิทยาเข้ามาปฏิบัติงานในสยาม เจ้ากรมเหมืองแร่คนแรกเป็นชาวเยอรมัน ชื่อนายวอลเตอร์ เดอ มุลเลอร์ (Mr. Walter de Müller) เริ่มปฏิบัติหน้าที่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ โดยที่นายสมิธก็ได้รับหน้าที่ผู้ช่วยในช่วงเวลาเดียวกันนั้นด้วย และภายหลังเขาจึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๙

งานของนายสมิธ กล่าวโดยสรุปก็คือ การจัดตั้งส่วนราชการใหม่ของรัฐบาลเพื่อบริหารงานด้านเหมืองแร่ เป็นการเริ่มต้นสำรวจทางธรณีวิทยาเพื่อจัดทำต้นร่างของระเบียบแบบแผนควบคุมงานด้านการทำเหมืองแร่ (พ.ร.บ.เหมืองแร่) ตลอดจนการสำรวจทางธรณีวิทยาทั่วทุกภูมิภาคของสยาม เขาและคณะทำงานชาวสยามเพียงไม่กี่คนได้ทำการสำรวจทั้งพื้นที่ภาคกลาง พื้นที่ทางตอนเหนือ จนถึงบริเวณที่เชื่อมต่อกับหัวเมืองลาว ตลอดจนหัวเมืองฝ่ายใต้แถบคาบสมุทรมลายู แล้วสรุปผลการสำรวจรายงานรัฐบาลสยามได้รับทราบ ทั้งยังได้เขียนบันทึกประสบการณ์ที่ได้รับจากการทำงานในสยาม จัดพิมพ์เป็นหนังสือห้าปีในสยาม จำนวน ๒ เล่ม (Five Years in Siam vol.1-2) ที่ประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เนื้อหาในหนังสือนอกจากจะบอกเล่าประสบการณ์ที่มีคุณูปการต่อสยามเป็นอย่างยิ่งแล้ว บันทึกดังกล่าวยังประกอบด้วยเรื่องราวที่เป็นภาพสะท้อนถึงเหตุการณ์บ้านเมือง สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ผู้คน วิถีชีวิตของสยามในช่วงเวลานั้นอย่างชัดเจน ตรงไปตรงมาและทรงคุณค่ายิ่ง

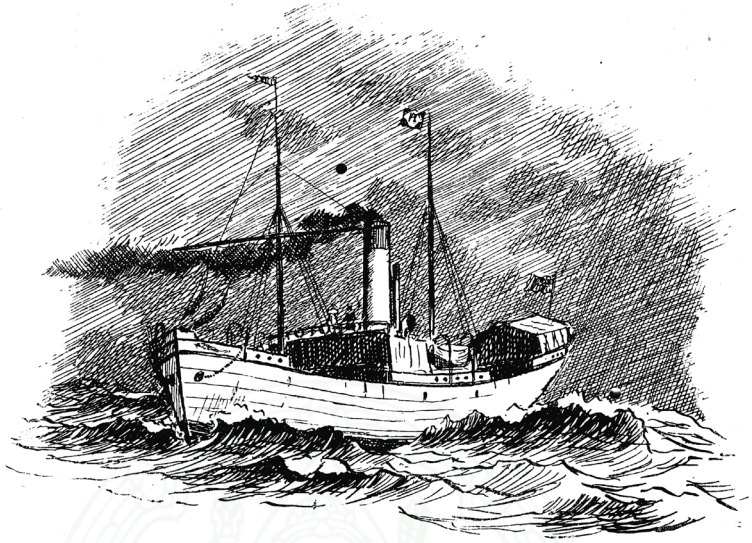
เมื่อได้ลาออกจากการรับราชการที่สยามแล้ว นายสมิธได้เดินทางไปทำงานทางด้านธรณีวิทยาในอีกหลายภูมิภาคของโลก ทั้งยังได้มีโอกาสนับปฐมนิเทศในฐานะผู้แทนทางการทูตของสยาม ณ กรุงลอนดอน ในตำแหน่ง Secretary of Siamese Legation ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๔ อีกด้วย

คัดย่อจาก “นายเฮอริเบิร์ต วาริงตัน สมิธ (Mr. Herbert Warington Smyth) เจ้ากรมราชโลหกิจและภูมิวิทยาในสมัยรัชกาลที่ ๕” จากหนังสือประวัติและผลงานชาวต่างชาติในประเทศไทย เล่ม ๓ กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๕๘.

พระอาทิตย์ขึ้นใกล้ปากหา - บริเวณแม่น้ำโขงตอนบน

การข้ามสันดอน

บทที่ ๑

แม่น้ำ และท่าเรือที่กรุงเทพฯ

แหลม “Liant” หรือที่ชาวสยามเรียกกันทั่วไปว่า แหลมแสมสาร คือแผ่นดินแรกที่เรือซึ่งมุ่งหน้าไปยังกรุงเทพฯ จะได้พบเจอ พื้นที่บริเวณนี้เป็นเกาะแก่งที่มีลักษณะภูมิประเทศอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดโหมกระหน่ำ รัฐบาลสยามได้สร้างประภาคาร¹ อันเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวดไว้ที่แหลมนี้ นับเป็นดวงไฟอันดับสองของอ่าวที่ถือว่ามีความสำคัญมาก อีกดวงหนึ่งนั้นก็ยังคงปักหลักส่องแสงขมุกขมัวต่างยามรักษาการอยู่ตรงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยา

¹ ประภาคารนี้ตั้งอยู่บนเกาะจาง อยู่เหนือระดับน้ำทะเลที่ความสูง ๔๖๘ ฟุต ยามอากาศแจ่มใสจะส่องแสงสว่างได้ระยะไกลประมาณ ๓๕ ไมล์ ดวงไฟหมุนได้และกะพริบ ๒ ครั้ง ในทุกๆ ๘๐ วินาที ลำแสงจะส่องตรงครอบคลุมหินจุฬาซึ่งอยู่ในระยะ ๔ ไมล์ทางทิศใต้ - ดันฉบับ

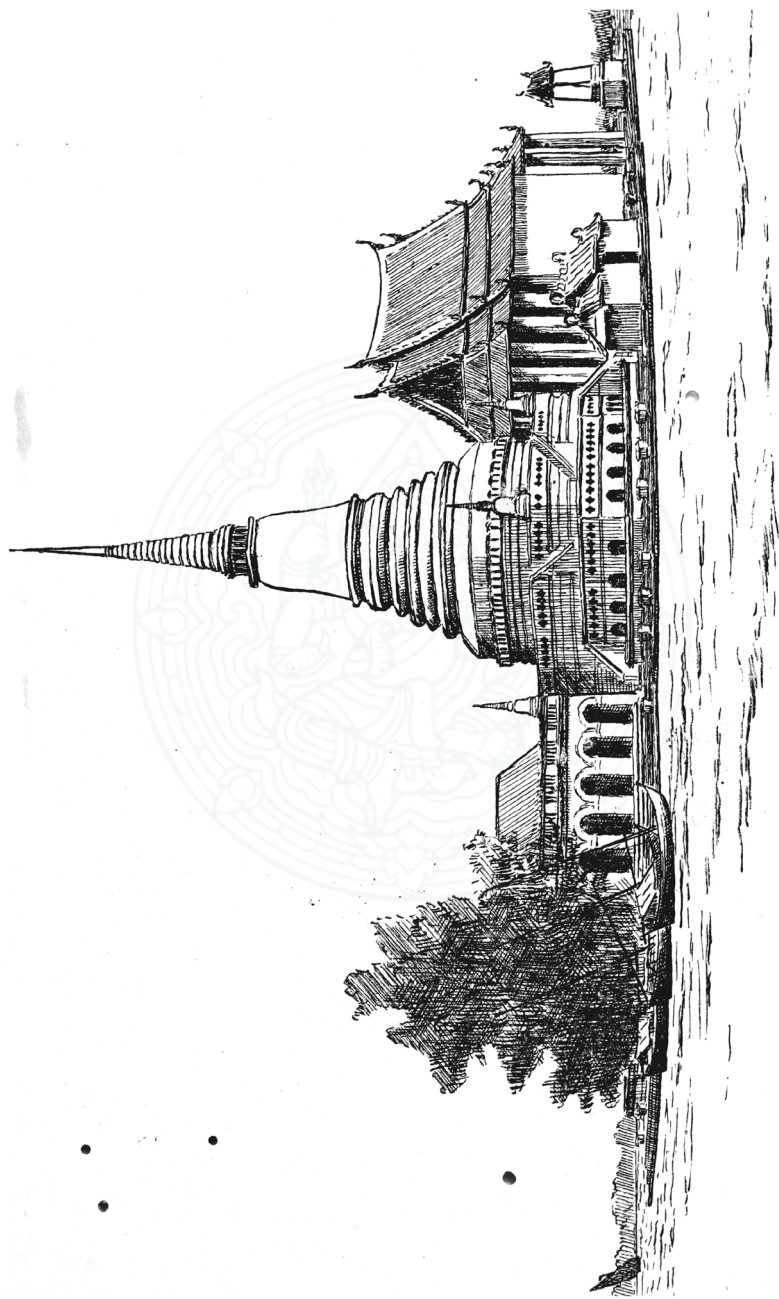
ครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้เดินทางผ่านประการที่ปากแม่น้ำนั้นเป็นยามเช้า อันเย็นยะเยือกแห่งเดือนพฤศจิกายนและได้เห็นมันกะพริบแสงเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนแสงอรุณจะสาดส่อง ขอสารภาพว่าข้าพเจ้ารู้สึกใจหายกับทัศนียภาพที่ปรากฏพร้อมกับแสงเงินแสงทอง บริเวณโดยรอบครอบคลุมไปด้วยความสกปรก ผืนน้ำเป็นโคลนตมขุ่นคลั้กสีน้ำตาลมีความลึกสูงสุดประมาณ ๑๔ ฟุต มีหลัก ตกปลาปักไว้ทั่วบริเวณทำให้ภาพรวมๆ ที่เห็นแลดูระเกะระกะ เลื่อมโรทร่ม รกรุงรัง ที่เห็นปรากฏในระดับสายตาเป็นแนวยาวทางทิศเหนือ นั่นก็คือฟุ่มเตี้ยๆ ของไม้โกงกางที่ขึ้นอยู่ตลอดเวลาแนวที่เราใช้เดินทาง เช่นเดียวกับที่เคยได้เห็น หุ่นโกงกางกว้างใหญ่และถูกปล่อยให้ขึ้นรกรุงรังมากกว่านี้ที่บริเวณปากแม่น้ำ Hugli^๑ และอย่างกึ่ง ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าน่าจะมีบางสิ่งที่เปี่ยมด้วยความหวังมากกว่า นี้ออคอยอยู่เบื้องหน้าจนกระทั่งข้าพเจ้าหวนคิดถึงคำเตือนเกี่ยวกับของเล่าขาน ที่น่าหวาดกลัวของกรุงเทพฯ จากมิตรผู้อารีในสิงคโปร์ ข้าพเจ้าใคร่ขอเตือน ท่านผู้อ่านว่าไม่ควรจะเชื่อถือคำในเรื่องเกี่ยวกับกรุงเทพฯ หรือสยามที่ได้ฟัง มาจากเพื่อนฝูงที่นั่นเป็นอันขาด เพราะพวกเขาเหล่านั้นล้วนแต่มีความเกลียด ชังสยามอย่างรุนแรง แม้ว่าทีมคริกเก็ตนั้นจะเล่นกัน ๑๑ คน แต่ทีมคริกเก็ตลูก ผู้ชายที่เข้มแข็งและกล้าหาญของอังกฤษก็ไม่กล้าที่จะรับคำเชื่อเชียวจากทีม บางกอกคริกเก็ตคลับเพื่อเข้าร่วมการแข่งขัน กรุงเทพฯ ในสายตาของสิงคโปร์ คือดินแดนแห่งเรื่องปรัมปราและความน่าสะพรึงกลัวเท่านั้น

ขณะเรือแล่นไปช้าๆ ตามทางในขณะเดียวกับที่ได้ตะกุกตะกักโคลนระเรื่อ อยู่ทางเบื้องหลัง จะสังเกตเห็นหมุดสี่เหลี่ยมปักเรียงไว้เป็นแนวกว้างเห็นได้ชัด แจ้งที่บริเวณข้างท่าเรือ มันคือแนวหลังคาในป้อมมระบายไว้ด้วยสี่เหลี่ยมดูฉาด เห็นแต่ไกลเด่นกว่าแนวไม้โกงกางที่ยืนต้นอย่างสงบเสงี่ยม การที่กระแสน้ำ^๒ ไม่ เคยทิ้งร่องรอยแน่นอนและมีความผันแปรไม่สม่ำเสมอเป็นปัญหาสำคัญของการเดินทางข้ามสันดอนมัน ไม่มีเครื่องหมายชี้้นำทางใดๆ ประการจะตั้งเด่น อยู่ภายนอกแต่เพียงลำพังและไม่มีสิ่งใดที่จะบอกให้รู้ถึงตำแหน่งของเรือลำอื่น^๓

^๑ หรือแม่น้ำ Hooghly เป็นลำน้ำทางทิศตะวันตกที่สำคัญที่สุดของแม่น้ำแยงซี - สวป.

^๒ ภาคผนวก ๑ - ต้นฉบับ

^๓ cross-bearing คือทิศทางที่วัดจากจุดสองจุดต่อกันเพื่อหาตำแหน่งของเรือที่เดินทางอยู่กลางแม่น้ำหรือมหาสมุทร - สวป

พระเจดีย์กลางน้ำ

นอกจากแสงไฟจากเรือทุ่นไฟ^๑ ที่จอดอยู่ในแม่น้ำซึ่งก็เป็นเพียงแสง ตะเกียงสีแดงส่องประกายริบหรี่ราวกับชิการ์ที่ใกล้มอด หากว่าอากาศเป็นใจก็ คงจะเห็นได้ไกลราว ๕ ไมล์ แต่ในขณะเดียวกันถ้าเรือต้องตกอยู่ท่ามกลางมรสุม ตะวันตกเฉียงใต้ที่โหมกระหน่ำ รัชมีการมองเห็นก็จะเหลือเพียงแค่ท่าช่วงเรือ เท่านั้น เรือสำเภาอับปางและสิ่งกีดขวางอื่นๆ ที่อยู่บริเวณรอบเรือทุ่นจะถูก ปลอยทิ้งไว้อย่างนั้นเพื่อเอาไว้ใช้ป้องกันศัตรูซึ่งดูเป็นวัตถุประสงค์ที่ไร้ประโยชน์ โดยสิ้นเชิงเพราะมันกลับกลายมาเป็นสิ่งกีดขวางทางเดินเรือ โดยมากบนสันดอน จะมีตะกั่วอยู่มากพอสมควร โคลนตมที่กั้นบังทางทิศตะวันตกจะค่อยๆ ทับถม เข้าไปยังพื้นที่ทรายทางทิศตะวันออกทีละเล็กละน้อย ส่วนร่องน้ำที่ไหลพัด ผ่านนั้นก็ยากที่จะคำนวณทิศทางได้ แม้แต่กับต้นเก่าแก่ผู้เชี่ยวชาญการบังคับ เรือและมากด้วยประสบการณ์มากกว่า ๒๕ ปี ก็ยังบังคับเรือได้ไม่ดีไปกว่าผู้ที่ คอยบังคับเรือแล่นตามเขาไปในทิศทางเดียวกันนั่นเอง

ด้วยเหตุที่เรือทุ่นไฟหย่อนประสิทธิภาพ ดังนั้นการระมัดระวังบริเวณ ชายฝั่งตะวันตกซึ่งอยู่ถัดจากเรือทุ่นมืดในตอนกลางคืนจึงเป็นเรื่องทำได้ยาก ลำบากไม่ใช่น้อย ในขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงระดับน้ำที่ท่วมสูงขึ้นทั้ง ๒ ฝั่ง จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องติดไฟส่องสว่างไว้ที่ทุ่นมืด นานมาแล้วที่ทาง รัฐบาลให้ความใส่ใจที่จะช่วยเหลือการเดินทางเรือมากกว่านี้โดยนำไฟไปติดตั้งไว้ที่ นั้นจุดหนึ่ง มันไม่เพียงแต่จะเป็นประโยชน์อันหาค่ามิได้ต่อทางน้ำสายหลัก เท่านั้น แต่ยังให้ประโยชน์แก่การล่องเรือผ่านไปยังทิศตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย ในกรณีที่ไม่มีแสงไฟเช่นนี้ เรือทุ่นไฟจึงควรได้รับการปรับปรุง เพราะนอกจาก ประภาคารที่เกาะจวงแล้ว ในช่วง ๖ ปีที่ผ่านมาไม่มีการดำเนินการใดๆ เพื่อ ทำให้ท่าเรือแห่งนี้เกิดการพัฒนาขึ้นเลย ระหว่างที่น้ำขึ้นสูงที่ระดับความลึก ๑๒ ฟุต ก็จะมีการชักอรวด์ทุทรงกรวยขึ้นที่ประภาคารหรือตามระดับความลึกที่ เห็นว่าเหมาะสมกว่านี้

^๑ Lightship หรือเรือจุดโคมไฟสำหรับใช้แทนประภาคาร เช่น เรือทุ่นที่จอดอยู่บริเวณสันดอนในสมัยก่อน - สวป.

กัปตันแฮมิลตัน (Hamilton)³ ได้เคยเล่าเรื่องการเดินทางข้ามสันดอนของพวกเขาในปี พ.ศ. ๒๒๖๓ เอาไว้ว่า “สันดอนที่สยามนั้นเป็นเพียงแนวโคลนตมที่แผ่เป็นบริเวณกว้างใหญ่ ช่วงที่น้ำขึ้นสูงสุดในแต่ละเดือน ระดับน้ำเหนือสันดอนจะสูงราว ๑๐ หรือ ๑๑ ฟุตเท่านั้น ถ้าจะเดินทางผ่านไปได้โดยง่ายควรไปตอนที่น้ำมีรสุมตะวันตกเฉียงใต้ เพราะเมื่อสบโอกาสดีๆ ๒ - ๓ ครั้ง เรือที่โคลงเคลงไปมาเพราะแรงกระแทกจากคลื่นเล็กๆ และด้วยแรงช่วยจากลมก็จะทำให้สามารถลื่นไถลผ่านโคลนไปได้ เรือของข้าพเจ้ากินน้ำลึก ๑๓ ฟุต แต่เหนือสันดอนตอนที่เรือของเราแล่นเข้าสู่แม่น้ำได้นั้นระดับความลึกของน้ำสูงไม่ถึง ๙ ฟุต ส่วนตอนขากลับในขณะมีรสุมตะวันออกเฉียงเหนือทะเลจะสงบราบเรียบ เราสามารถเทียบเรือทอดสมอและผูกโยงเรือเอาไว้ได้ หากเรือมีความจำเป็นต้องแล่นกินน้ำที่ระดับลึกกว่านั้นแล้ว บางทีเราต้องเทียบท่าถึง ๒ ครั้งจึงจะสำเร็จ ถ้าเรือกินน้ำลึก ๑๒ ฟุต ข้าพเจ้าต้องใช้เวลารอระดับน้ำถึง ๔ เทียว”

“คลื่นลูกเล็กๆ” และ “การลื่นไถลผ่านโคลน” ที่แฮมิลตันกล่าวถึงนั้นหมายถึงพื้นตรงส่วนกลาง ซึ่งแต่เดิมมันแข็งมากกว่านี้ น่าจะเป็นบริเวณเสี่ยงเป็นเสี่ยงตายของเรือกำปั่นหลายๆ ลำ การบอกเล่านี้ชี้ให้เห็นว่าบริเวณสันดอนคงมีความลึกลงไปในระดับ ๒ ฟุต หรือประมาณนั้น

ครอเฟิร์ด (Crawford) เคยใช้เวลา ๑ สัปดาห์ ในการลากจูงเรือออกมาด้วยเชือก ซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้ได้กับเรือที่ถูกเรือขึ้นส่วนออกจนหมด เวลาอีก ๑๐ วันต้องใช้ในการประกอบเรือขึ้นมาใหม่อีกครั้งและอีก ๙ วัน สำหรับการเดินทางทั้งทางน้ำและทางบกบนถนนในเกาะสีชัง ช่วงใช้เวลากันได้ตามสบายเสียจริง แต่เดี๋ยวนี้เรือกำปั่นจะต้องข้ามสันดอนตอนน้ำขึ้นยามเช้า ขนถ่ายสัมภาระจนเสร็จสรรพแล้วก็กลับมาภายในวันเดียวกัน

เมื่อเริ่มมีความรู้สึกคุ้นเคยกันมากขึ้น สันดอนแห่งนี้ก็กลับกลายเป็นสิ่งที่มีลักษณะน่าสนใจยิ่ง มันได้บอกความลึกลับต่างๆ ของท้องทะเลที่มีมานานแสนนานแก่เรายามต้องสายลมตอนบ่ายเช่นนี้ ขณะที่นกทะเลส่งเสียงร้อง

³ A New Account of the East Indias กัปตัน เอ. แฮมิลตัน, (Capt.A.Hamilton) คศ. 1688 - 1723, เอดินเบิร์ก, 1727 2 vols.8 - ต้นฉบับ

แข็งแช่ไปทั่ว เรือจับปลาลำเล็กต่างก็กระโจนออกจากหลักผูกโยงของมันหรือไม่ก็แล่นไปอย่างเสียงภัยข้ามผ่านแนวโคลนแบนราบ สิ่งที่มีนบอกเราคงเป็นเรือกองเรือชิงใบขาวขบวนใหญ่ที่แล่นหลบหลีกกันไปมาในอดีตครั้งหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๒๐ ลำ บอกถึงเรือเรือสำเภาลำใหญ่มากมายที่มาจอดทอดสมอไม่อันใหญ่ผูกไว้ด้วยเชือกป่านเส้นยาว และเมื่อมองย้อนลึกเข้าไปก็将会เห็นภาพเรือท้ายกว้างแบบชาวคัตซ์และเรือที่คล้ายเรือโจรสลัดของชาวโปรตุเกส จนกระทั่งทันใดนั้นคลื่นลมก็ผันแปรฉับพลันกลายเป็นพายุฝนกระหน่ำอย่างรุนแรง ส่วนฟ้าก็เริ่มคำรามและแลบแปลบปลาบอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือแล้วแทรกตัวพาดผ่านสายลมจนทำให้เราไม่ทันได้ไตร่ตรองใดๆ ทั้งสิ้น เรือลากจูงขบวนยาวต่างกำลังพากันเดินทางกลับบ้าน และถัดจากนั้นอีกเพียงไม่กี่นาทีขบวนเรือลากจูงแห่งอดีตกาลกว่า ๖๐ ปีที่กำลังลอยคลอโคลงเคลงตามกันไปก็จะกลับไปจากสายตา บริเวณสันดอนเก่าแก่ที่เปล่าเปลี่ยวแห่งนั้นก็คงจะเหลือเพียงเสียงหวีดหวิวและครวญคร่ำคำรามของท้องทะเลยามบ้ำคลั่งเท่านั้น

คงต้องใช้เวลายาวนานไม่น้อยที่จะเรียนรู้ความลับต่างๆ ของมันได้ ข้าพเจ้าเองไม่ได้พบความลับใดเลยในยามเช้านั้น ด้วยความสงบเสงี่ยมที่ดูเสแสร้งในเรือลำน้อย ความคุ้นเคยที่มีกับสันดอนนั้นก่อให้เกิด :-

*เรือแล่นไปในท้องทะเลใต้
คืบคลานด้านกระแสนกลางแดดระย้ายามเที่ยงวัน
กระทบเพียงสายลมแผ่วเย็นนอกฝั่ง
และเสียงลมมรสุมครวญครางยามคลุ้มคลั่งเท่านั้น*

เพียงสิ่งเดียวในท้ายที่สุด ด้วยการเรียนรู้อย่างอดทน มันจะคืบคลานสู่ความเป็นหนึ่งเดียว ความวิปริตแปรปรวน ความรุนแรงและแม้แต่ความสงบราบเรียบก็กลายเป็นส่วนประกอบแห่งเสน่ห์และความสวยงามของมัน แต่ไม่เคยมีเรือกำปั่นและเรือกลไฟลำใดล่วงล้ำเข้าสู่ความลับของมันได้เลย

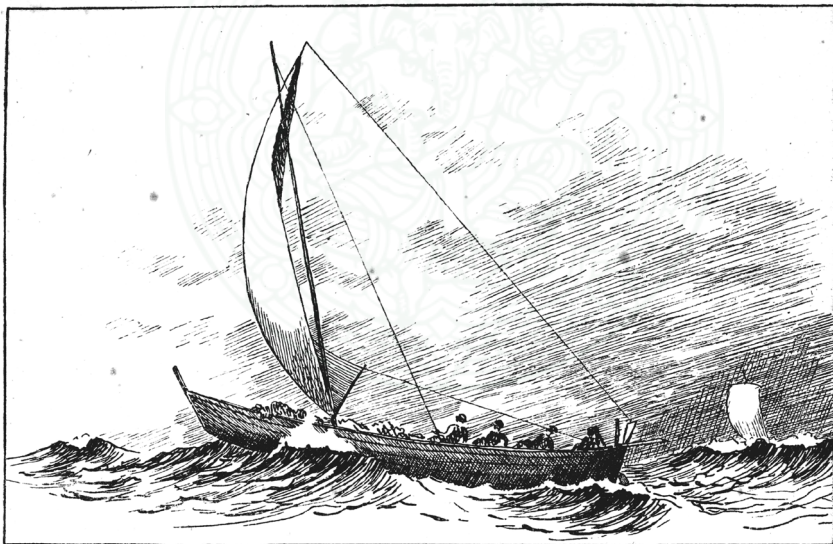
ขณะเรือแล่นเข้าสู่แม่น้ำจะแลเห็นหมู่บ้านปากน้ำซึ่งมีลักษณะเป็นเรือนแถวเดี่ยวๆ เรียงรายเป็นแนว นับเป็นหมู่บ้านที่มีความสำคัญพอควรด้วยจำนวนประชากรร่วม ๖,๐๐๐ คน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวประมง การติดต่อกับกรุงเทพฯ ทำได้โดยใช้ทางรถไฟซึ่งนับเป็นแห่งแรกที่สร้างขึ้นในประเทศ^๑ หลังจากเปิดใช้มาได้ ๔ ปี มันก็ได้กลายเป็นเส้นทางสำคัญยิ่งต่อผู้คนที่สัญจรไปมาและมีค่าโดยสารราคาเพียงปานกลาง ชี้ให้เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่กรุงเทพฯ กับปากน้ำจะมีการค้าส่งปลากันเพิ่มมากขึ้น ปัจจุบันปลาทั้งหมดจะถูกขนถ่ายจากเรือใหญ่จากภายนอกสันดอนลงสู่เรือขนาดเล็กกว่าแล้วจึงขนส่งด้วยเรื่อนั้นต่อมายังตลาดที่กรุงเทพฯ เรือที่ว่านี้จะมีลักษณะผิดแผกไปจากเรือท้องถิ่น โดยมากจะรู้จักและเรียกกันว่า เรือฉลอม^๒ ซึ่งมีลักษณะที่ดูโดดเด่นด้วยเสาที่หัวเรือและท้ายเรือ ลำเรือยาวที่มีเส้นสายและรูปทรงสวยงาม และหางเสือคู่ที่ดูแปลกตาอยู่ที่ข้างท้ายเรือแต่ละข้างคล้ายๆ เรือของพวกไวกิ้ง เมื่อใบเรือขนาดใหญ่ที่ซึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมถูกชักรอกขึ้นหางเสื่อด้านอับลมก็จะทำงาน จึงมักจะชักหางเสื่อด้านที่ถูกลมขึ้น เมื่อไม่มีลมจึงจะใช้ทั้ง ๒ ข้างพร้อมกัน เป็นเรือที่ได้รับความนิยมในหมู่ชาวจีนในทุกพื้นที่ใน “อ่าวไทย” หรือแม้กระทั่งบริเวณที่อยู่ไกลออกไปทางใต้เช่นที่ชุมพรและทางตะวันออกของเมืองแกลงก็จะใช้เรื่อนี้กันทั่วไปสำหรับเรือประเภทเดียวกันที่มีขนาดใหญ่กว่าและมีใบเรือขนาดใหญ่ ๒ ใบ ที่เอาไว้ใช้ในการค้าขายก็มีให้เห็นเป็นปกติในอ่าว โดยจะเห็นมี คัดจ้วง หรือจับคลุ่มอยู่กลางลำเรือ แต่โดยทั่วไปแล้วจะนิยมใช้เรือเปิด^๓ หรือเรือสำเภา ๒ กระโดงขนาดเล็กเป็นเรือสำหรับขนส่งสินค้า เพราะเมื่อเทียบขนาดต่อขนาดแล้วจะจุของได้มากกว่า ปกติแล้ว เรือฉลอม จึงใช้ในการจับปลาอย่างเดียว เพราะเป็นเรือประจำวันที่ใช้กำบังอะไรได้ไม่มากนัก เรือที่ใหญ่กว่านี้จะควบคุมด้วยคน ๗ ถึง ๘ คน ซึ่งทำหน้าที่เป็นฝีพายในขณะลมอ่อน เรือที่แล่นอยู่ในแม่น้ำสาย

^๑ ทางรถไฟสายปากน้ำเป็นทางรถไฟเอกชนที่เดินระหว่างสถานีรถไฟหัวลำโพง กับสถานีปากน้ำ จ.สมุทรปราการ เป็นระยะทาง ๒๑.๓ กิโลเมตร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ ถึง ๒๕๐๓ -สวป.

^๒ เรือชนิดหนึ่งคล้ายเรือกระแซง หัวท้ายจอนเรียว กลางป่อง นิยมใช้บรรทุกสินค้าหรือหาปลาตามหัวเมืองชายทะเล จะติดใบหรือไม่ติดใบก็ได้ - สวป.

แคบๆ ที่กรุงเทพฯ เกือบทั้งหมดจะเป็นเรือที่มีความยาวพอสำหรับฝีพายจำนวน 4 คน ทุกคนล้วนเป็นฝีพายที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นการลดน้ำหนักให้เรือแบบนี้ส่วนมากจึงมักใช้หางเสือเพียงอันเดียวแล้วใช้วิธียกไปทางซ้ายหรือทางขวาตามต้องการ บางขณะก็ใช้พายบ้างเพื่อบังคับเรือให้แล่นตรง ขณะลมหมดมันจะแล่นได้เร็วอย่างเหลือเชื่อ แต่เมื่อถูกลมพัดก็จำเป็นต้องติดตั้งอุปกรณ์บางชนิดเข้าช่วย เช่น แผ่นกระดานกลางลำเรือหรือแผ่นกระดานข้างเรือด้านอับลมเพื่อช่วยต้านกำลังลม แต่น่าประหลาดใจเหลือเกินที่อุปกรณ์ทั้ง ๒ ชนิดไม่เป็นที่รู้จักกันในอ่าวนี้ แม้ว่าแผ่นกระดานกลางลำเรือนั้นจะเป็นที่รู้จักกันมานานแล้วในเกาะฟอร์โมซา และที่ใกล้เคียงกันอย่างไหหลำและที่เซี่ยงไฮ้ก็คุ้นเคยกับแผ่นกระดานนี้ดีเช่นกัน

เรือฉลอม - กำลังแล่น

ในสมัยก่อนนั้นปากน้ำจะเป็นที่ซึ่งเรือต่างชาติทุกลำจะขนปิ่นและกระสุนดินดำลง เรือรบต่างชาติจากแดนไกลก็มีสิทธิแล่นมาที่นี่ได้ตามเงื่อนไขในสนธิสัญญา และผลผลิตที่เรือเล็กบรรทุกมาทั้งหมดก็จะถูกขนขึ้นเรือที่นี่โดยเจ้าหน้าที่ศุลกากร

ข้ามปากแม่น้ำไปจะเป็นที่ตั้งของป้อมด้านใน^๑ ซึ่งตั้งอยู่บนเนินดินเตี้ยๆ เป็นป้อมที่ติดอาวุธพร้อมมีปืนชนิดบรรจุกระสุนข้างท้ายอย่างดีขนาดปากกล้องใหญ่ติดตั้งอยู่ที่ป้อม โดยมีฐานล้อเลื่อนและมีनावิกโยธินจากกองทัพเรือประจำการอยู่ร่วม ๖๐ คน

ทางด้านทิศเหนือจะเป็นที่ตั้งของวัด (Wat) ขนาดเล็กๆ หรือหมายถึงวัด (monastery) ในภาษาอังกฤษ วัดแห่งนี้รู้จักกันในชื่อ พระเจดีย์กลางน้ำ^๒ หรือพระเจดีย์ที่ตั้งอยู่กลางน้ำ หนึ่งในเจดีย์ที่งดงามที่สุดและบ่งบอกถึงคุณลักษณะที่พิเศษอย่างหนึ่งในประเทศนี้ เป็นรูปแบบที่เด่นชัดอย่างยิ่งของดินแดนที่เรา กำลังจะเข้าไปเยือน เช่นเดียวกับในพม่าที่รูปแบบของเจดีย์และวัดวาอารามเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตของประชาชนค่อนข้างมาก

สำหรับผู้ที่มีใจรักทางสถาปัตยกรรมที่เพิ่งจะเดินทางจากบ้านมาใหม่ๆ ผู้เคยชินกับการพบเห็น “สิ่งก่อสร้าง” และหวังที่จะหาเหตุผลทางสถาปัตยกรรมสำหรับสิ่งประดับทุกชิ้นบนสิ่งก่อสร้างอย่างเช่น พระเจดีย์สีขาวสูงลิบของพม่าหรือสยาม ซึ่งมีอยู่หลากหลายทั้งลักษณะและรูปทรงก็เห็นที่จะต้องผิดหวังแต่แรก ดูจากระยะไกลมันดูจะคล้ายกับผลงานที่บรรจงทำขึ้นอย่างละเอียดลออ เฉกรุ่นการทำขนม แต่พอเข้าใกล้แค่สัมผัสสักทีจะพบว่าเจดีย์เหล่านั้นเป็นเพียงงานก่ออิฐฉาบปูนหยาบๆ ที่ไร้ความหมายใดๆ ทั้งสิ้น

แต่สำหรับชายคนที่เคยใช้ชีวิตและเดินทางท่องเที่ยวอยู่ในดินแดนแห่งพระเจดีย์มาแล้วหลายแห่ง รูปทรงของเจดีย์ที่มองแล้วโล่งสบายตาที่เหมือนจะแปรเปลี่ยนไปไม่สิ้นสุด สีเขียวของพรรณไม้สดลูกหลูกตาอันน่าเบื่อซึ่งเป็นเหมือนการต้อนรับนักเดินทางผู้เหน็ดเหนื่อยอ่อนล้าที่ได้มุ่งหน้าหนีห่างจวนพ้น

^๑ คือป้อมผีเสื้อสมุทร สร้างขึ้นที่เกาะกลางน้ำ จ.สมุทรปราการ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ด้านซ้ายป้อมเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์กลางน้ำ - สวป.

^๒ หรือพระสมุทรเจดีย์ - สวป.

เงินเขาและแนวป่า รวมทั้งภาพแห่งความทรงจำของใบหน้าที่เป็นมิตรและจิตใจ
อันอ่อนโยน สิ่งเหล่านี้เหมือนจะเชื่อมประสานกันทำให้พระเจดีย์มีคุณค่าทั้ง
ทางศิลปะและความอ่อนโยนละมุนละไม เป็นคุณค่าที่อมตะและเติบโตขึ้นมา
อย่างแข็งแกร่ง

เมื่อยามที่น้ำท่วมสูงช่วงเดือนตุลาคมงาน ทอดกฐิน^๕ ประจำปีก็จะเวียน
มาอีกครั้ง ทำให้ทุกคนต้องวุ่นวายกับการตระเตรียมสิ่งของต่างๆ ไปวัด
แล้วตอนนั้น พระเจดีย์กลางน้ำ ก็จะกลายเป็นที่ชุมนุมของชาวบ้านและชาวไร่
ชาวนาผู้ใจบุญนับพันคนที่จะมา “ทำบุญ” เล็กๆ น้อยๆ ร่วมกันอย่างสนุกสนาน

ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนกระทั่งตกดินเราจะเห็นแสงไฟสว่างสูงไสวโชติ
ช่วงทั่วเกาะกลางน้ำเล็กๆ แห่งนั้น กลางลำน้ำสี่แฉกจัดยามค่ำ เรือที่อัดแน่นไป
ด้วยผู้คนเต็มลำจะแล่นไปมาท่ามกลางวงล้อมของแสงไฟ เห็นร่างผอมสูงของ
ชาวประมงซึ่งต่างยืนตัวดำมะเมื่อมตัดกับแสงสว่าง เสียงสวดมนต์ที่ต่ำลึกจาก
เสียงสวดของเหล่าพระสงฆ์ในเรือนหลังคาสูงที่เรียกว่า โบสถ์ ดังเป็นจังหวะ
ข้ามผ่านคิ่งน้ำแทรกด้วยเสียงเฮฮาและพูดคุยกันเบาๆ ของผู้คนที่เวียนกันไป
มาอย่างไม่ขาดสายอยู่รอบพระเจดีย์

เสียงหัวร่อต่อกระซิก การเกี้ยวพาราสี การสูบบุหรี่และเคี้ยวหมาก
ชาวบ้านที่จัดเป็นกุศลต่างพากันซื้อดอกไม้ธูปเทียน ไม่มีใครเลยที่ละเว้นการ
เข้าไปในโบสถ์ เพื่อจุดธูปเทียนบูชาเบื้องหน้าพระพุทธรูปองค์ใหญ่หรือไม่ก็
บริจาคทานแก่เหล่านักดนตรีที่เดินทางมาที่นี่ภายใต้การควบคุมของบรมครู
ผู้ทรงคุณวุฒิทางดนตรีจากเมืองหลวง

เรือของคนที่มาเที่ยวลอยโคลงเคลงตามกระแสน้ำโดยมีไม้ไผ่ลำยาวค้ำ
ยึดไว้ในโคลน บางทีจอดเทียบท่าเปียดเสียดยัดเยียดกันทั่วเกาะ เด็กเล็กๆ ที่
เหนื่อยล้าต่างพากันนอนหลับขวางลำเรือ คนที่ตัวสูงที่สุดก็สูงแค่พอดีกับปาก
เรือส่วนที่กว้างที่สุดเท่านั้น ทุกคนพากันหลับสนิทไม่รับรู้กับเสียงเอะอะวุ่นวาย
รอบข้างขณะที่แม่จะนั่งเฝ้ามองและรอคอยพ่อเด็กและลูกที่โตอยู่ข้างท้ายเรือ

⁵ เป็นการทอดผ้าไตรให้แก่พระสงฆ์ที่วัด ลักษณะเหมือนการให้ทาน - ต้นฉบับ

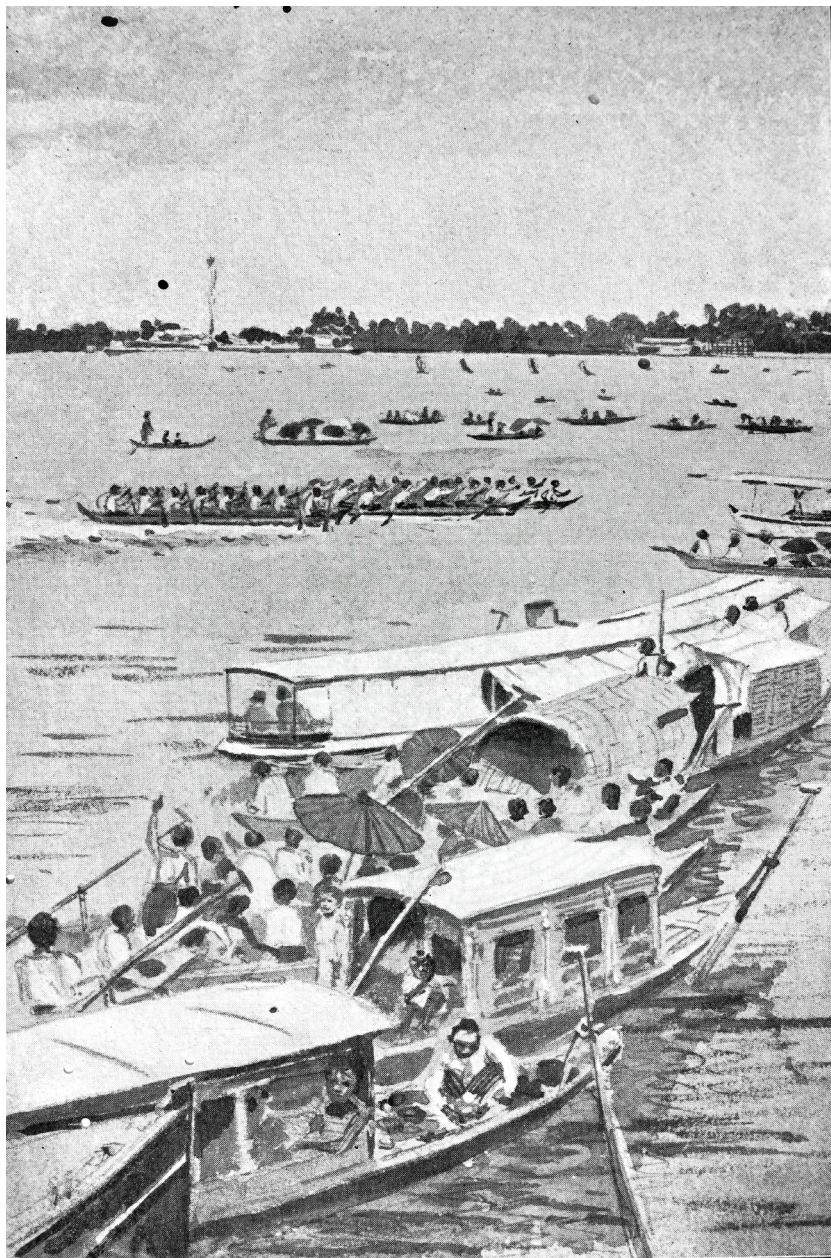

ความสนุกสนานและการทำกุศลยังคงดำเนินต่อไปเรื่อยๆ โดยไม่ทันตั้งตัว แสงอรุณยามเช้าก็พลันพาดผ่านคิ่งน้ำและลำแสงจ้าจากดวงอาทิตย์ก็ส่องสว่างตามมา ตอนนี้นักคนเลิกรากันทั่วหน้า ที่นั่งหน้าเวทีว่างเปล่า แสงไฟหลากหลายเริ่มลับหายไปจากสายตา ทั้งชาย หญิง เด็ก และผู้ใหญ่ต่างพากันไปอยู่ในแม่น้ำ หลังจากบ้วนปากและหิวนมแล้วพวกเขาก็ต่างกลับมาสดชื่นกันอีกครั้งและพากันมาวิพากษ์วิจารณ์การแข่งขันพายเรือที่มีเรือของหมู่บ้านพวกเขาเข้าแข่งด้วย อาจมีเสียงหัวเราะชอบใจเมื่อเรือของพวกเขาเอาชนะคู่แข่งได้ จนกระทั่งพระอาทิตย์ขึ้นสูงได้ร่วม ๒ ชั่วโมง ใบหน้าอันสดชื่น สรรพเสียงร่าเริงและเสื้อผ้าสีสันสดใสที่เห็นก็จะลับหายไปสิ้น

สโมสรเรือที่ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้าม เป็นสถานที่ซึ่งเก็บความทรงจำแห่งความสุขเอาไว้หลากหลายรูปแบบ เมื่อ ๒ ปีที่แล้วสโมสรได้พยายามรื้อฟื้นให้มีการแข่งเรือขึ้นอีกในงานทอดกฐิน ซึ่งก่อนหน้านี้การแข่งขันที่สนุกสนานยิ่งนี้ได้ถูกทางการสั่งห้าม จึงเริ่มให้มีการแจกเงินรางวัลและบางรายการก็เป็นการแข่งขันที่น่าดูโดยเฉพาะอย่างยิ่งการแข่งขันระหว่างเรือเล็กขนาด ๔ ถึง ๕ ฝีพาย จัดแข่งระยะทางไกลราว ๑ ไมล์ โดยเริ่มต้นจากสโมสรที่อยู่ตรงกันข้ามกับป้อมเรือขายของขนาดใหญ่ที่มีลูกเรือทั้งหญิงและชายเป็นฝีพายจำนวน ๑๖ ถึง ๒๐ คนเป็นเรือแข่งที่สร้างความสนุกสนานให้เป็นอันมาก ฝีพายสตรีจะใส่สายสะพายเฉียงสีเหลือง เขียว และน้ำเงินช่วยให้พวกเขาดูสง่างามเป็นที่สุด โดยเฉลี่ยแล้วภายในครั้งนาที่แรกพวกเขาจะจ้วงพายได้ประมาณ ๓๖ ถึง ๓๗ ครั้ง หลังจากนั้นความเร็วก็จะเปลี่ยนแปรไป เดียวก็พายกวาดยาวๆ แค่ว่า ๑๒ ครั้ง เพื่อช่วยผ่อนคลายกล้ามเนื้อแล้วก็กลับมาหักโหมจ้วงพายอีกครั้ง ซึ่งในที่สุดพวกเขาก็ผ่านเส้นชัยได้อย่างสวยสดงดงาม โดยพายได้ทั้งหมดเฉลี่ย ๖๒ ครั้งต่อนาที ทุกคนต่างเปียกปอนโชกชุ่มและหัวเราะหยอกล้อ เสร็จแล้วก็พร้อมจะเริ่มพายกรรเชียงอีกครั้ง การแข่งเรือจับปลาแบบ ๔ ฝีพายก็เป็นอีกประเภทหนึ่งที่ประสบความสำเร็จมากเช่นกัน ฝีพายทั้ง ๔ คนตีกรรเชียงได้ ๓๖ ครั้งต่อ ๑ นาที ดูแล้วเป็นความสามารถอันน่าทึ่งที่สุดว่าพวกเขาทำการจ้วงพายรวดเร็วเช่นนั้นได้อย่างไรกัน

๓๖ บทที่ ๑
แม่น้ำและท่าเรือที่กรุงเทพฯ

การแข่งขันเรือพาย

สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในตอนเช้าของเดือนพฤศจิกายนนี้ก็เป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าเองไม่เคยล่วงรู้มาก่อน แต่ที่ข้าพเจ้าเห็นแล้วประหลาดใจก็คือการที่เด็กผู้ชายผิวคล้ำตัวเล็กๆ กำลังพยายามเอาเรือบลด้าเล็กล่องไปในแม่น้ำแล้วดำผุดดำว่ายลงไปใต้ระลอกคลื่นของเรือกลไฟ ได้เห็นแนวต้นหมากและมะพร้าวเป็นทิวงดงามน่าดู และเมื่อมองลึกเข้าไปลิบๆ จะเห็นกองข้าวเปลือกเหลืองอร่าม กระพุ่มเล็กๆ ริมน้ำที่หน้าสบาย บ้านลอยน้ำบนแพ และสุดท้ายที่เห็นอยู่ตรงเบื้องหน้าเรานั้นก็คือ “กรุงเทพฯ”

แต่กรุงเทพฯ ที่ข้าพเจ้าเคยอ่านพบว่าเป็นเวนิสตะวันออกอันสดใส มีชีวิตชีวาด้วยปราสาทราชวังที่ฉาบทองอร่ามและวัดวาอารามอันวิจิตรงดงามนั้นอยู่ตรงไหนกันแน่ ที่ทอดตัวยู่เบื้องหน้าเราจะมีแค่เรือตเตอร์ดมตะวันออก^๑ เท่านั้น เรามองเห็นแต่แนวฝั่งโคลน ท่าจอดเรือสินค้าและสะพานเทียบท่าโรงสีข้าวไม่น่าดูที่กำลังพ่นควันโขมง บ้านช่องโกโรโกโสบนเสาไม้คดง เชื้อนคูและท้องร่องทั้ง ๒ ข้างทาง เรือกลไฟร่วม ๑๒ ลำ เรือบรรทุกข้าวของชาวบ้านที่เบียดเสียดเป็นแถวยาว แนวเสากระโดงสูงของเรือเอี่ยมจันทน์มีใบเรือแบบเรือลำเภา และสุดท้ายที่เห็นแล้วน่าขนลุกที่สุดก็คือ กลุ่มควันสูงเสียดฟ้าที่ลอยอยู่เหนือปล่องไฟอัปลักษณ์ของโรงสี เรือกลไฟอังกฤษและเรือน้อยใหญ่สัญชาตินอร์เวย์และสวีเดน ซึ่งเมื่อก่อนนั้นเรือกลไฟของสวีเดนจะดูเด่นกว่าเพื่อนด้วยสีที่ระบวยไฉ่อ่อนๆ และลูกกรง^๒ ที่ติดไว้ดูแปลกตา

ที่ข้าพเจ้าเคยได้รู้มากที่สุดคือกรุงเทพฯ นั้นมีอยู่หลายความหมาย ในความหมายนี้ก็คือ ท่าเรือกรุงเทพฯ เป็นกรุงเทพฯ แห่งการค้า และกรุงเทพฯ แบบชาวยุโรปที่ซึ่งมีการสีข้าว^๓ และตัดไม้สัก^๔ เป็นท่อนๆ เพื่อขนส่งออกไปโดยทางเรือ

^๑ จังหวัดที่เป็นเมืองอุตสาหกรรม การค้า และท่าเรือนำลิ้งทางใต้ของฮอลแลนด์ - สวป.

^๒ ภาคผนวก ๓ - ต้นฉบับ

^๓ ภาคผนวก ๔ - ต้นฉบับ

^๔ ภาคผนวก ๕ - ต้นฉบับ

แต่สิ่งที่น่าประหลาดใจทั้งหลายทั้งปวง ก็ดูจะเทียบไม่ได้กับเรื่องของเรือ
บดไอน้ำ (ชาวบ้านเรียกว่าเรือไอ) ขนาดใหญ่ที่เห็นแล่นตรงดิ่งเข้ามาแต่
ไกลๆ เพียงลำพังแล้วกลับกลายเป็นจำนวนจนมากมายนับไม่ถ้วน เท่าที่สังเกต
ดูจะเห็นว่าต่างก็ไม่มีเครื่องเคลือบสีใดๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการใช้หนทาง
และการรักษามารยาท บางคนก็จะตั้งคำถามอย่างเหลืออดว่าเจ้ากรรมท่าน^๒
นั้นอยู่ไหน “เจ้ากรรมท่าน!” - ผู้คุมเรือตำรวจบางคนจะกระซิบเสียงขณะเป่า
นกหวีดร่วม ๕๐ ครั้ง และทำการถอยท้ายเรือหลบหลีกเรือบรรทุกสินค้าที่จอด
ติดที่ติดทางอยู่อย่างลำบากยากเย็น “ทุกๆ คนที่จะมาพบเขาอยู่ที่นั่นแล้ว”

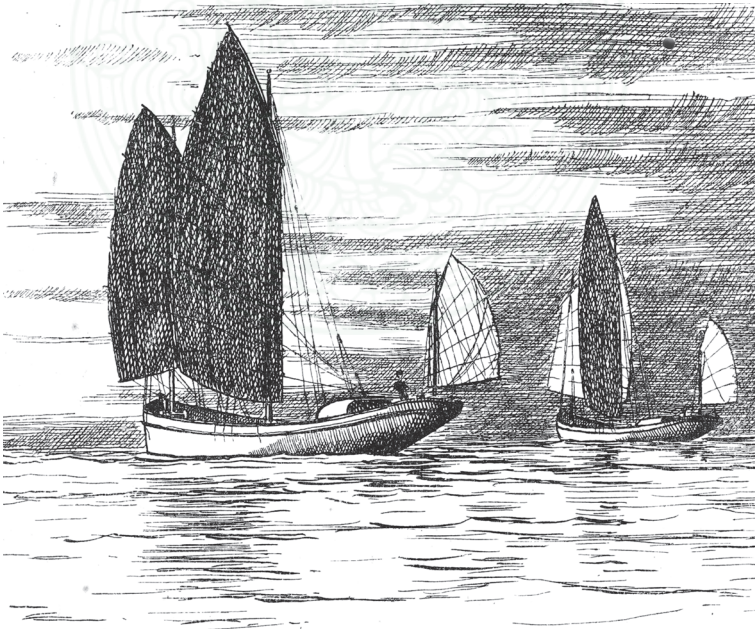
ในความเป็นจริงภายหลังจาก ๕ ปีที่ได้แล่นเรือและเทียบท่าอยู่ที่เมือง
ท่ากรุงเทพฯ นั้น ข้าพเจ้าพบว่าสิ่งต่างๆ ยังมีสภาพเหมือนเช่นเดิม เรือกลไฟ
ลำใหญ่ที่ปราศจากแสงไฟจะแล่นเร็วจี๊ดด้วยอัตราความเร็วเต็มพิกัดในกระแสน้ำ
ปกติ ตามบริเวณหน้าร้านค้ามีเรือเอี่ยมจิ้งและเรือบรรทุกเล็กจอดทอดสมออยู่
ทั่วไป จะหากฎเกณฑ์ใดๆ ไม่ได้ทั้งสิ้นนอกจากกฎที่ว่า “เจ้าอย่าตำหนิหรือ
กระทำการรบกวนใดๆ ต่อกุลิชาวจีนเป็นอันขาด ไม่ว่าเขาจะทำอะไรก็ตาม”
เขาเป็นนายของท่าเรือ เป็นผู้ซึ่งอาจจะหยุดเรือกลไฟขณะที่มันแล่นทวนน้ำขึ้น
ไปหาที่จอดทอดสมอด้วยเรือบรรทุกสินค้าของเขา ผู้ซึ่งอาจปฏิเสธที่จะปล่อย
เรือเมื่อกลับต้นมีความประสงค์จะเปลี่ยนที่เทียบเรือ ผู้ซึ่งอาจจะและคงจะปฏิเสธ
การบรรทุกของลงเรือด้วยวิธีอื่นนอกจากวิธีของเขา แม้ว่าจะเป็นการเสี่ยงภัย
ต่อเรือและตัวสินค้าเองก็ตามที ผู้ซึ่งอาจถ่มน้ำลายและสูบบุหรี่บนดาดฟ้าเรือ
ซึ่งโดยทั่วไปอาจเป็นเรือที่เขาเป็นคนคุม แต่ถึงอย่างไรเขาก็ได้รับอนุญาตให้ทำ
ตามความพอใจของเขา หากว่าเจ้าพนักงานตัดเชือกเขาหรือฝ่ายพลากิการเขี่ย
เขาออกไปจากวงจร การทำงานก็จะเกิดการหยุดชะงัก และกับต้นก็จะถูกบรรดา
ตัวแทนรุ่มเล่นงาน ชาวจีนนั้นนั่นคือเป็นพวกที่มีสิทธิพิเศษ การจัดการของท่าเรือ
ขึ้นอยู่กับประโยชน์ส่วนตัวอันมหาศาลและความพึงพอใจของเขาเท่านั้น ทั้ง

^๒ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้ Harbour master ในสมัยรัชกาลที่ ๕ กรมท่ามีที่ทำการกรมอยู่ที่ตึกเจ้าสัวเส้ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ผู้คุมเรือและเจ้าพนักงานประจำเรือไม่มีสิทธิที่จะฝ่าฝืนระเบียบในการบรรทุกของใส่เรือ ซึ่งนั่นก็ย่อมหมายถึงปัญหาที่จะต้องเกิดขึ้นกับเรือต่างๆ และบรรดาตัวแทนอย่างไม่ต้องสงสัย

เราทอดสมอตรงช่วงน้ำลึก (อันเป็นลักษณะที่ดีของแม่น้ำสายนี้ตรงช่วงที่อยู่เลยสันดอนเข้ามามากกว่า ๕๐ ไมล์) ตรงส่วนปลายแถวยาวเหยียดของเรือกลไฟช่วงตอนกลางแม่น้ำ

ทางตะวันออกของเรือกลไฟคือทางเดินเรือ มีเรือสำเภาแล่นใบเอี้ยยเฉื่อยอยู่ตรงช่วงกลางเต็มไปหมด ส่วนตามชายฝั่งจะเป็นที่ตั้งโรงสีข้าวที่มองเห็นสะดุดตาด้วยหลังคาสังกะสีเป็นแถวยาว เสียงโหยหวนของไซเรนด์แสบแก้วหูอยู่เป็นพักๆ ประสานด้วยเสียงหวีดแหลมเมื่อเวลาปล่อยเรือลงน้ำ ทำให้เกิดเสียงดังหนวกหูไปทั่วบริเวณ

เรือสำเภา - หลังพายัพฝน

ส่วนทางตะวันตกจะมีเรือเดินทะเล^๑ จอดอยู่เป็นแถว กล่าวได้ว่าเป็นเหมือนสัญลักษณ์ของกรุงเทพฯ อันเป็นผลพวงมาจากลักษณะตามธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวยของสันดอนที่เราคุ้นเคยนั่นเอง

เนื่องจากพื้นที่ตรงส่วนนั้นต้นเงินเรือต่างๆ จึงกินน้ำได้ลึกเพียง ๑๒ ถึง ๑๓ ฟุตขึ้นอยู่กับเวลาข้างขึ้นหรือข้างแรม เรือสามารถแล่นกลับออกมาและขนถ่ายสัมภาระเสร็จสิ้นที่บริเวณท่าเทียบเรืออังกางมของเกาะสีชังซึ่งอยู่ที่ประมาณ ๒๕ ไมล์ทางตะวันออกเฉียงใต้ของประภาคาร ในช่วงฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ หรือไปตามถนนที่แล่นไปสู่อ่างหินที่อยู่ห่างจากประภาคารไปทางตะวันออกประมาณ ๒๑ กิโลเมตร ในระหว่างเดือนช่วงฤดูหนาว สัตส่วนของสินค้าถูกส่งออกไปยังเกาะเหล่านี้ด้วยเรือเดินทะเลที่ควบคุมโดยชาวจีน ซึ่งตามกฎหมายจะต้องเป็นเรือท้องแบนขนาดความจุ ๒๐๐ - ๒๔๐ ตันสร้างโดยชาวยุโรป มิได้ตามใบเรือ ๓ อันไว้ติดใบแบบเรือสำเภา เรือกำปั่นที่จอดอยู่ที่เมืองท่ากว่า ๖๐ ลำนั้นจัดเป็นเรือชั้นดีและเมื่อกลับออกมาอย่างสะอาดเกลี้ยงเกลาพร้อมด้วยเกียร์และใบเรือใหม่ก็ทำให้แลดูสง่างามเป็นอันมาก แต่มันกำลังจะสูญหายไปไม่ช้านี้ พวกอันธพาลที่ควบคุมบังคับเรือเหล่านั้นล้วนเกียจคร้านที่จะซักรอกใบเรือขึ้นอย่างถูกวิธี เป็นคนสกปรกเกินกว่าที่จะทำให้มันสะอาด ทั้งยังต่อต้านต่อการปฏิบัติตามคำสั่ง เจ้าของเรือจึงมักจะได้เห็นเรือกลับมาทุกเที่ยวในสภาพเชือกขาดหลุดลุ่ย ใบเรือบิดเบี้ยวผิดรูปผิดร่าง จากการติดที่ผิดวิธีและการหักเลี้ยวอย่างประมาทเลินเล่อ น่าแปลกใจยิ่งนักที่ระหว่างการเดินทางเรือเหล่านั้นไม่ประสบอุบัติเหตุมากกว่าที่เป็นอยู่นี้ ยามกลางคืนมันจะทอดสมอยู่ทั่วบริเวณทางเดินเรือในแม่น้ำ จากนั้นก็จะพากันแล่นหลบหลีกข้ามผ่านสันดอนไปตามความพอใจถึงคราวละ ๖ ลำ ทั้งที่มีไฟและไม่มีไฟ ไม่เคยปรากฏว่ามีไฟติดอยู่ที่ข้างเรือทั้งๆ ที่ผ่านมามีข้อเสนอกันว่าเรือควรจะต้องมีไฟข้างติดเอาไว้ โดยเน้นในเรื่องความปลอดภัยและเป็นหลักของการเดินเรือโดยทั่วไป เจ้าของเรือนั้นประสงค์ให้ลูกเรือทุกคนจำใส่ใจว่าไฟดวงไหนควรติดตั้งไว้ที่ฝั่งไหนของ

^๑ Lorcha = เรือเดินทะเล ทำรูปอย่างกำปั่น แต่มีใบอย่างสำเภา - สวป.

เรือ เพราะอุบัติเหตุอาจเกิดขึ้นได้จากการติดไฟผิดที่ผิดด้าน ข้อขัดแย้งต่างๆ ที่เห็นได้ว่า ไม่มีความคืบหน้าไปมากกว่าเดิมข้อแรกก็คือ เป็นไปไม่ได้ที่จะติดไฟทางกราบขวาไว้ส่องทิศทางด้านซ้าย และข้อสองคือผู้ที่สามารถขับเรือหนักร่วม ๒๐๘ ตันข้ามผ่านสันดอนทั้งตอนกลางคืนหรือกลางวันไม่ว่าจะในสภาพอากาศแบบไหนและทำให้เกาสีซึ่งปราศจากอุบัติเหตุร้ายแรงหลายๆ ครั้งในหนึ่งเดือนนั้น น่าจะต้องมีสมอมมากพอที่จะแยกความแตกต่างระหว่างสีแดงและสีเขียวได้

ที่เคียงคู่อยู่กับขบวนเรือเดินทะเลตามแนวชายฝั่งตะวันตกที่ตื่นเงินกว่าด้านในโค้งน้ำ คือเรือลำเล็กของพวกชาวบ้านจากนอกเมืองที่พากันมาขายข้าวสาร และบรรดาสมาชิกในเรือผู้รักความสนุกสนานก็อาจไปเที่ยวเล่นเล็กน้อยๆ ในเมืองได้ก่อนที่จะเดินทางกลับบ้าน ดังนั้นขณะที่แม่กำลังจับจ่ายและซื้อหาสินค้าอย่างเช่นเกลือและผืนผ้าฝ้าย พ่อก็จะพาเด็กๆ เข้าเมืองนั่งรถรางเล่นหรือไปกราบสักการะวัดวาอารามที่อยู่ใกล้ๆ บางวัดอาจกำลังมีการทำบุญหรือบางวัดอาจมีการฉาบฉวยเด็กหนุ่มสาวในเครื่องแต่งกายที่ดีที่สุดคือ *ผ้าถุง* และเสื้อตัวเล็กๆ สีขาวจะเลือกไปเที่ยวตามงานรื่นเริงหรือไม่ก็นั่งสูบบุหรี่เคี้ยวหมากอยู่ที่หน้า *โรงละคร* ซึ่งเป็นการแสดงที่ต้องจัดให้มีขึ้นในวาระโอกาสแบบนี้อย่างแน่นอน แล้วก็จะมีเด็กหนุ่มสาวรุ่นโตๆ พากันนั่งชมเรื่องราวของกษัตริย์ผู้เป็นเจ้าแห่งงูหรือเรื่องเจ้าหญิงผู้โลเลโฉมกันตลอดทั้งคืนอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย เด็กรุ่นเล็กกว่าต่างขดตัวหลับใหลอยู่ภายในกลองใบใหญ่ขนาด ๑๐ ฟุต จนเมื่อฟ้าสางยามเช้าพวกเขาก็จะกลับมายังบ้านลอยน้ำและเริ่มต้นเดินทางตามหลังเรือลากจูงไปเกือบ ๕ กิโลเมตร โดยมีเรืออื่นพ่วงอยู่ด้วยอีกร่วม ๒๐ ลำ เป็นการเดินทางรอนแรมนับเดือนโดยใช้การค้าถ่อและดึงลากไปเรื่อยๆ เพื่อมุ่งหน้ากลับบ้านไปสู่ที่ซึ่งมีสายน้ำใสสะอาด แล่นเลาะไปเหนือแนวฝั่งกรวดทรายอันร่มรื่นไปยังที่ซึ่งพวก *ฝรั่ง* เอะอะขึ้นมาที่พวกเขาจะเจอตามท้องถนนในกรุงเทพฯ ไม่เคยได้พบเห็นมาก่อน

เรือนแพ

ถัดขึ้นไปเบื้องหน้าของเรือนแพเล็กน้อยคือชุมชนของชาวมลายูที่มองเห็นเรือหาปลาลำเล็กอันงดงามอ่อนช้อยของพวกเขาคือจุดอยู่ตรงหน้า ส่วนอีกด้านหนึ่งคือเรือนแถวร้านค้าที่ชาวจีนเป็นเจ้าของและได้ตั้งวางสินค้าที่มีไว้หน้าร้านเพื่อให้คนผ่านไปมาได้มองเห็น

สรรพสำเนียงหลากหลายที่ได้ยินและสีสรรหลากหลายในหมู่ชุมชนชาวแพเชื้อสายเอเชียจะรวมกันอยู่ทางตอนเหนือของแม่น้ำ ทั้งพวกกุลี คนงานต่อเรือ ช่างไม้และคนเลื่อยไม้ล้วนเป็นชาวจีน คนจีนส่วนมากจะเป็นพวกที่ปลูกผักไว้ขาย เป็นช่างทำโลหะและพ่อค้าปลีกรายย่อย ชาวมลายูจะคุมเครื่องจักรกลที่โรงสี รับจ้างเก็บเกี่ยวและแบ่งปันการจับปลาร่วมกับชาวญวนและสยาม ชาวสยามนั้นจะเป็นชาวเรือและชาวแพ เพาะปลูกผลไม้และข้าวเจ้าอยู่แถบชานเมือง คนชาวจะเป็นพวกชาวสวน ชาวบอมเบย์เป็นพ่อค้า ชาวทมิฬเป็นคนเลี้ยงวัวและเฝ้าร้าน ชาวพม่าเป็นผู้ค้าเพชรและพ่อค้าแร่ ชาวสิงหลเป็นช่างทำทองและอัญมณี ส่วนชาวเบงกอลจะเป็นช่างตัดเสื้อ⁹ แต่ในทุกหนแห่งนั้นดู

⁹ เอกสารโบราณของนาย ซี.เอส. เล็คกี้ (Mr.C.S.Leckie) เรื่องส่วนแบ่งของอังกฤษที่มีกับการค้าสยาม ในวารสารของสมาคมศิลปะ No. 2,168, vol. 42 – ต้นฉบับ

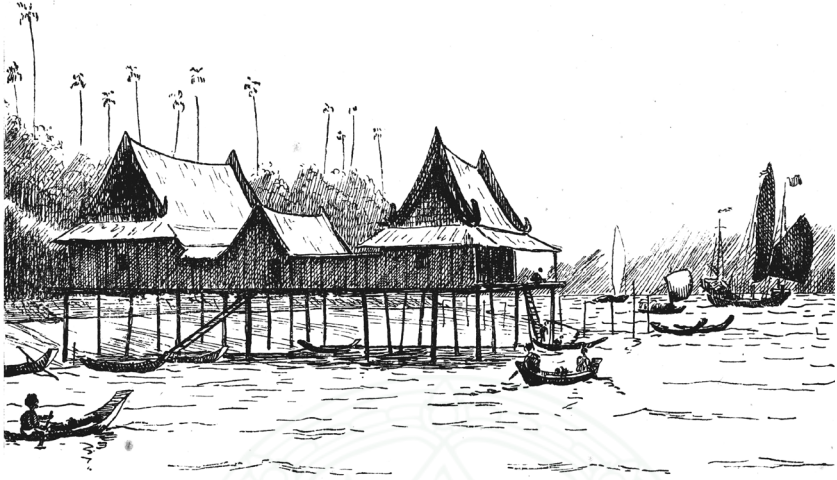
เหมือนชาวจีนจะกำหนดหน้าว่าเพื่อนและชาวสยามก็ดูจะเป็นต่อด้วยระบบการเกณฑ์แรงงานกลีในประเทศของตนเอง

แล้วก็ถึงเรื่องสถานกงสุลในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นบ้านที่มีระเบียบขนาดกลาง ติดเสาธง มีคอร์ทเทนนิสสนามหญ้าและปลูกไม้ดอกประดับไว้ทางฝั่งตะวันออก ที่ซึ่งในวันที่ข้าพเจ้าได้เห็นมันครั้งแรกนั้นพลเมืองชาวอเมริกันคู่หนึ่งมีทั้งโอกาสที่ได้มาร่วมรับประทานอาหารเย็นกับหัวหน้าสถานกงสุลหรือไม่ก็กล่าวหมิ่นประมาทกันเองในที่ทำงานของเขา ที่ซึ่งเจ้าพนักงานของสถานกงสุลโปรตุเกส ถูกปล่อยให้ผจญภัยโดดเดี่ยวอยู่อย่างเปล่าเปลี่ยวหงอยเหงาในหมู่พวกเดียวกันเองด้วยความเบื่อหน่ายถึงขีดสุด ที่ซึ่งหัวหน้ากงสุลชาวฝรั่งเศสแห่งมององชชาติของตนเองบนยอดเสาด้วยความชื่นชม พร้อมฝันเฟื่องถึงเรื่องอนาคต และกงสุลอังกฤษที่ถูกรุมล้อมด้วยคดีเรื่องการพิทักษ์ปกป้องจักรวรรดิอังกฤษโดยจงใจกำจัดผองเพื่อนร่วมชาติในทุกวิถีทาง เดียวนี้บางสิ่งบางอย่างเหล่านั้นก็ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก

นี่คือบทบาทเดิมของสถานกงสุลแห่งเดิมๆ ในกรุงเทพฯ ที่เป็นมาในอดีต และคงเป็นเช่นนี้ต่อไปในอนาคต อันเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของสยาม สำหรับผู้ที่รู้เรื่องเกี่ยวกับการทำงานของสถานทูตเพียงเล็กน้อย จะเห็นว่ามันเป็นเรื่องแสนจะธรรมดาที่ดูเหมือนว่าชาวสยามจะไม่รู้จักเรื่องสิทธิพิเศษทางการทูตราวกับมันเป็นหนังสือที่อ่านไม่ออกนั่นเทียว

ในกีฬาเทนนิส คริกเก็ต อาหารมีค่าและสโมสรสังสรรค์ที่รวมตัวกันอยู่รอบๆ สถานกงสุลนั้น ก็เหมือนกันมากกับที่เป็นอยู่ในเซนต์เพลเมนต์อื่นๆ เว้นเสียแต่เรื่องลักษณะที่มาจากหลายชาติหลายภาษา ที่โตะๆ หนึ่งจะมีทั้งชาวเดนมาร์ก เยอรมัน อิตาลี ดัตช์ เบลเยียม อเมริกันและอังกฤษ ต่างฝ่ายต่างก็พูดแต่ภาษาของตนเอง ไม่มีชาวฝรั่งเศสอยู่ที่นี่เลยแม้แต่คนเดียวนอกจากเจ้าพนักงานสถานกงสุลคนหนึ่งหรือสองคนซึ่งก็มักเป็นผู้ตีตัวออกห่างจากสังคมคนหนึ่งนั้นเป็นพ่อค้าที่มีชื่อเสียงเป็นชาวฝรั่งเศสที่เด่นดังกล้าหาญผู้เป็นเจ้าของ

กระแสน้ำในแม่น้ำ

สำนักงานค้าขายริมแม่น้ำแห่งเดียวในสยามมาช้านาน และเป็นผู้ซึ่งได้รับรางวัลแห่งเกียรติยศและเกียรติคุณตอบแทนด้วยตำแหน่งราชการในกัมพูชาไปเมื่อเร็ว ๆ นี้

ชีวิตแบบนั้นน่าจะมีเสน่ห์ยิ่งนัก แม้ว่าบางทีจะไม่มีสิ่งใดเลยเทียบได้กับชีวิตผู้คนในศูนย์กลางแห่งเมืองที่มีแต่ความเจริญรุ่งโรจน์ อันความเป็นธรรมชาติของสยามและที่ชาวสยามเป็นอยู่นั้นหากสัมผัสได้ก็คงแค่เพียงผิวเผิน เพราะการที่ต้องทำงานประจำทั้งวัน การออกมาขับรถและเล่นเทนนิสหลัง ๕ โมงเย็น การดื่มวิสกี้โซดาตั้งแต่พระอาทิตย์ตกจนถึงอาหารมื้อค่ำ การที่ต้องคอยต้อนรับพวกมนุษยเหล็กไหล (เครื่องจักร) ชาวจีนที่แวะมาเยี่ยมจนกระทั่งเข้านอน แล้วก็ตื่นเช้าวันใหม่เพื่อกระทำการกิจวัตรเหล่านี้อีกครั้งคงทำให้ไม่มีเวลาว่างมากพอที่จะสังเกตสังกาหรือใช้ความพยายามที่จะเข้าใจในเรื่องราวธรรมเนียมอันแปลกประหลาดซับซ้อนที่รายล้อมอยู่รอบตัวนี้ได้เลย

ก็แม้แต่่นักเดินทางรอบโลกผู้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสยามมา ยังทำได้แค่
“คาดการณ์” ถึงลักษณะนิสัยของพวกเขา โดยใช้การประเมินเอาในช่วงเวลา
หลังอาหารมื้อค่ำที่ผ่านไปในแต่ละวันเท่านั้น

พระราม

พระบรมมหาราชวัง

บทที่ ๒

ราชการที่กรุงเทพฯ และจุดมุ่งหมายบางประการ
รัฐบาลใน พ.ศ. ๒๔๓๕

เมื่อเร็วๆ นี้งานของข้าพเจ้าทำให้ข้าพเจ้าต้องเข้าไปพบเห็นส่วนอื่นๆ ของกรุงเทพฯ ที่ทำให้ต้องนำมากล่าวถึง การเดินทางอันยาวไกลไปตามถนนสกปรกสุดจะพรรณนาที่ตลอบบอวลไปด้วยกลิ่นเหม็นจากซากหมาตายและเต็มไปด้วยพวกเจ๊กเป็นโรคหรือไม่ก็ท่อระบายน้ำโสโครก ถนนที่เป็นพื้นถนนส่วนที่ไม่มีธรรางวิ่งจะระเกะระกะไปด้วยซากรถลากที่คานจับหักชำรุด แผงลอยขายอาหารของคนจีนและรถเก๋งเทียมม้าที่ใกล้พัง เป็นบริเวณที่ผู้รับซื้อของโจรเรียกกันว่าโรงรับจำนำและเป็นทีเสนอขายนาฬิกามีค่า โบราณวัตถุ หรือไม่ก็ปิ่นสั้นราคาถูก ที่ซึ่งสุภาพบุรุษอย่างฮังอัน ผู้เป็นหมอฟัน, ขอลหลง ผู้เป็นช่างไม้

ได้นำป้ายกระดานมาแขวนโชว์ไว้ และที่นี้ก็คือย่านชาวจีนกรุงเทพฯ ที่มีแต่กลิ่นเหม็นและกิริยามารยาทอันหยาบคาย หากผ่านพ้นมันไปได้ไม่ว่าจะต้องเสี่ยงภัยด้วยการขี่ม้าหรือล่องไปตามกระแสน้ำก็ตามท่านจะได้พบกับกรุงเทพฯ ที่สะอาดสะอ้านและน่าประทับใจซึ่งเป็นถิ่นของชาวสยาม เป็นบริเวณที่มีกระท่อมเล็กๆ หลังคามุงจากปลูกค้ำคั่งอยู่ริมฝั่ง คลอง และมีเรือเล็กจอดอยู่หนาตามิได้กั ที่บ้างก็อาบน้ำบ้างก็วิ่งเล่น มองเห็นหน้าจั่วทรงสูงของ วัด ที่ช่วยเสริมกระเบื้องสีฉูดฉาดให้ขึ้นรับแสงตะวัน ที่ด้านหลังของกำแพงจะเต็มไปด้วยสวนดอกไม้เช่นเดียวกับในเมืองทุกๆ เมืองของสยามซึ่งก็ไม่ใช่สวนดอกไม้อย่างที่พวกเรารู้จัก แต่เป็นสวนของไม้ป่า ต้นมะพร้าวสูงที่ขึ้นอยู่ดาดดิน พื้นที่อันว่างเปล่ากับต้นไม้และพืชผักต่างๆ เมื่อเราเข้าไปใกล้พระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นศูนย์รวมของข้าราชการชาวสยามนั้น ถนนหนทางจะดูกว้างขวางขึ้น กำแพงฉาบปูนขาวกระจ่างท่ามกลางแสงไฟจัดจ้า หลังคาสูงส่อประกายระยิบระยับ และมี พระเจดีย์ ที่ประดับประดาด้วยหลากสีสดตั้งตระหง่านเห็นชัดเหนือท้องฟ้าสีเข้ม

นี่คือสภาพแท้จริงของเมืองหลวงแห่งประเทศสยามซึ่งเหล่าปวงประชาให้ความเคารพยำเกรง ที่ซึ่งเป็นที่ประทับขององค์พระมหากษัตริย์และเป็นที่ก่อกำเนิดระเบียบแบบแผนและกฎหมายที่ดีและข้าราชการสำนักที่ไม่เอาไหนที่ซึ่งเป็นรากฐานแห่งความจงรักภักดีและความรักชาติของพสกนิกร กรุงเทพฯ คือชื่อที่พวกเขาเรียกสถานที่นี้อย่างไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงนัก ในความหมายของพวกเขามันคือเมืองที่เป็นศูนย์รวมของความเป็นเมืองใหญ่ทั้งปวง เป็นทั้งสรวงสวรรค์ที่พิภพพิง ศูนย์กลางการค้า สถานที่แห่งการประดิษฐ์คิดค้นอันน่าอัศจรรย์ใจ สำหรับคนที่เคยได้มาเยือนที่นี่แล้วมันก็เป็นเมืองลึกลับที่อธิบายได้ยากเช่นกัน เพราะมันเป็นทั้งที่พิภพพิงของพวกเขาขโมยใจที่ไม่เคยไผ่ผ่นถึงบ้านในป่า ที่ของการดื่มหัวราน้ำ การพนันอันมอมเมาและความไร้มนุษยธรรมกับการฉ้อราษฎร์บังหลวงทั่วทุกหย่อมหญ้า จริงๆ แล้วข้าพเจ้าคิดว่าไม่มีเมืองใดเลยที่จะมองเห็นภาพได้ทะลุปรุโปร่งไปกว่านี้ ดูได้จากความตั้งใจจริงและความ

พยายามที่มีผสมผสานอยู่บ้างในตัวตนแท้จริงแห่งความเป็นชาวตะวันออกที่แสนจะเฉื่อยชาชอบทำตามสบายและแฝงไว้ด้วยเล่ห์เหลี่ยมนานับประการ ส่วนความไม่ซื่อสัตย์นั้นดูจะเป็นคุณสมบัติที่เห็นเด่นชัดกว่าที่กล่าวมาทั้งหมด อันเป็นเหตุที่ทำให้หมดโอกาสในการคบหากับบรรดามิตรสหายของประเทศนี้ และยังเป็นเรื่องตลกขบขันให้เหล่าอริราชศัตรูคอยเอามาเยาะเย้ยถากถางอยู่อย่างไม่ลืมนึก

เช่นในเรื่องเวทมนตร์คาถาของ Carlyle^๑ ที่กล่าวเย้ยหยันชาวสยามว่าเป็นคนที่พร้อมจะตกเป็นเหยื่อที่ไร้ค่า “แต่สำหรับบุคคลผู้มีสติแล้วไซ้จะเข้าใจได้ว่าในโลกอันมีดมนนี้ ความชั่วร้ายแท้จริงไม่เป็นที่รู้จักฉันใด ความดีงามอันบริสุทธิ์ก็ย่อมไม่เป็นที่รู้จักฉันนั้น”

*ποντίων τε κυμάτων
ἀνθήθμον γέλασμα*

ภาษาอาหรับ

ชาวสยามสืบเชื้อสายเผ่าพันธุ์อันทรหดมาจากพวกฉานซึ่งตั้งตัวเป็นชนกลุ่มใหญ่เรียกว่าไทใหญ่ ชาวสยามที่เป็นไทยน้อยจึงอพยพลงสู่ดินแดนสยาม แบ่งแยกผู้คนออกครอบครองดินแดนที่ราบลุ่ม ๒ ฟากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาก่อให้เกิด ๒ ชนชาติบน ๒ ฝั่งแม่น้ำ ฝั่งหนึ่งได้แก่ เขมร หรือกัมพูชา ส่วนอีกฝั่งหนึ่งคือ พวกมอญ หรือพะโค นั่นเอง

รายละเอียดทางประวัติศาสตร์ของพวกเขานั้นขาดทั้งความแน่นอนและเต็มไปด้วยความลึกลับเหลือประมาณ อีกทั้งยังเป็นเรื่องน่าแปลกที่ชาวสยามเองก็เรียนรู้เรื่องราวของตนเองน้อยมาก ข้าพเจ้าจึงไม่อยากจะรบกวนท่านผู้อ่าน ไม่ว่าพวกเขาจะเคลื่อนย้ายจากเมืองสู่เมืองมาอย่างไร เริ่มตั้งแต่การมุ่งหน้าสู่ที่ราบลุ่ม จากสุวรรณโลกสู่พิษณุโลก ถึงอยุธยา และท้ายที่สุดสู่กรุงเทพฯ ไม่ว่าพวกเขาจะต่อสู้อุปการกับบรรดาข้าศึกศัตรูอย่างเข้มข้นอย่างไร ทั้งยังต้อง

^๑ ชื่อจินตกวีผู้มีชื่อเสียงของอังกฤษ (ค.ศ. ๑๗๙๕ - ๑๘๘๑) - สวป.

สู้กับพวกตเลง (Talains¹) พม่า และพวกเขมร ไม่ว่าพวกเขาจะใช้เล่ห์เหลี่ยม หลอกล่อชาวลาว ซึ่งเปรียบเสมือนญาติพี่น้องของเขาและชาวมลายูเพื่อนบ้าน ทางแถบทะเลมาอย่างไร ก็คงจะปล่อยให้เป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์อันเก่าแก่ ซึ่งรวมถึงการกล่าวถึงประวัติความเป็นมาในปัจจุบันนี้ด้วย เพราะเหตุที่มัน ไม่ได้ให้ข้อสังเกตสิ่งใดไว้

ผลจากการทำศึกสงครามมาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยน เชลยศึก เขตแดนการปกครอง และความรู้สึกนึกคิดเรื่อยมาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งชาวอินโดจีนเหล่านี้ต่างรับเอาวิธีการแบบเดียวกันในการปกป้องเผ่าพันธุ์พวก พ้องของตนจากศัตรูคู่แค้นมาใช้และมักจะมีความคิดเห็นทางการเมืองที่เหมือนกัน

ในหมู่ชนชาติที่เกี่ยวข้องกันอยู่เหล่านี้ ไม่มีเลยสักชาติเดียวที่สามารถ ดำรงไว้ซึ่งอิสรภาพนอกเสียจากชาวสยาม นิสัยฉ้อโกงและความกำแหงแบบ ชาวตะวันออกล้วนเป็นสิ่งซึ่งนำความพินาศย่อยยับมาสู่พวกเขา ชาวพะโค พม่า อันนัม เขมรและชาวมลายูชาติซึ่งกำลังอำนาจ เพราะว่าพวกเขาไม่คิดฟื้นฟู พัฒนาดตนเอง และระยะเวลาที่ไม่เอื้อให้พวกเขาตั้งใจทำเช่นนั้นได้ในยามที่มี เวลาพอที่จะทำ มันเป็นเช่นนั้นเสมอมาทั้งนี้เนื่องมาจากนิสัยที่แฝงไว้ด้วยเล่ห์เหลี่ยม และความดื้อรั้นของพวกเขาที่ติดแน่นฝังลึกอยู่ในความประพฤติดื้อฉลอคดโกง ที่เป็นมาเนิ่นนาน เป็นการกระทำในแบบที่พวกเขาเรียกมันว่าวิธีการทางการเมือง และนั่นก็ทำให้พวกเขาต้องล่มสลายไปในที่สุด

อาจจะเนื่องจากการที่สยามมีที่ตั้งอยู่ท่ามกลางชนชาติคู่แข่งเก่าแก่และ เพราะสยามตระหนักดีว่าควรจะหลบลูกหลบภัยยึดมั่นไปตามกฎเกณฑ์เก่าๆ หรือ เพราะต้องการที่จะมีหลักการซึ่งสำหรับสยามแล้วมันก็คือหนทางที่จะรอดใน วันข้างหน้า สยามนั้นมีจุดยืนใดที่ยึดถืออยู่ในทุกวันนี้ ตามความเชื่อของชาว อังกฤษแล้ว ชาวยุโรปมุ่งมั่นจริงจังที่จะทำในสิ่งที่ชนชาติศัตรูคู่แค้นเก่าแก่ทำไม่ สำเร็จ รวมทั้งทำในสิ่งที่ประเทศเหล่านั้นเคยถูกกระทำมาก่อน ด้วยสยามนั้น ตระหนักดีว่าข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ส่งผลอย่างใหญ่หลวงต่ออนาคตของประเทศ

¹ หรือมอญ – ต้นฉบับ

เมื่อได้พิจารณาถึงความมุ่งมั่นจริงจังของสยามที่เพิ่มมากขึ้นก็จะพบแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ จะเห็นว่าผลพวงของประวัติศาสตร์ในอดีตที่ผ่านมา ในเรื่องที่เหล่าชนชาติศัตรูต่างเพิกเฉยไม่มารุกรานเนื่องจากความสับสนยุ่งเหยิงภายใน ก็เป็นเรื่องที่ต้องหยิบยกมาพิจารณาอย่างเป็นกลางด้วยกว่าจะมารวมตัวเป็นชาติอย่างในปัจจุบันได้นั้นสยามต้องใช้ความพยายามในการปฏิรูปชนชาติของตนเองให้สมบูรณ์แบบเหมือนเช่นการปฏิรูปที่เคยส่งผลในชาติตะวันตกมาแล้ว ส่วนเรื่องความไม่จริงใจ ความเป็นคนที่มีเล่ห์เหลี่ยม และความไม่ซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเคยเป็นธรรมชาติวิสัยของชนในชาติที่ควรจะต้องฝึกให้ความซื่อตรงและจริงใจเข้ามาแทนที่ ก็ดูเหมือนจะเป็นการฝึกที่ฝืนกับนิสัยของชาวเอเชียยิ่งนัก

อุปสรรคต่างๆ ที่ขวางทางอยู่นี้เป็นที่ซาบซึ้งดีอยู่แก่ใจของผู้ที่รู้ดีว่าความตรงไปตรงมาที่แท้จริงนั้นหายากเพียงใด และประเพณีที่ลบลูบลบตาสืบทอดกันมาในหมู่ประชาชนของประเทศอย่างเช่นสยามนั้นเป็นเช่นไร ถ้อยกันว่าจารีตประเพณีนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับองค์พระมหากษัตริย์และพระราชจริยาวัตรของพระองค์ที่มีอาจไต่ถามได้ อย่างไรก็ตามก็ไม่ถูกกาลเทศะ และความไม่เป็นธรรมเช่นนี้คือความหมายของคำศักดิ์สิทธิ์ว่า *ธรรมนิยม* นั้นเองในไม่ช้าไม่นานนักความศักดิ์สิทธิ์ที่ครอบงำอยู่ก็จะบังคับให้เกิดการยอมรับนับถือหรือเกิดแม้กระทั่งการเสียสละ และด้วยคำๆ นี้เรื่องของการทุจริตและการโกงกินติดสินบนก็จะถูกลืมเลือนไป ความเหลาะแหละและความชั่วที่อาจจะเป็นจุดวิกฤตของวิถีชีวิตชนในชาติก็อาจจะได้รับการมองข้ามไปด้วย

การปฏิรูปวิถีชีวิตที่สำคัญที่สุดของชาวสยามซึ่งถือเป็นสิ่งจำเป็นอันดับแรกของการก้าวไปสู่อนาคต ก็คือความสับสนที่มักจะเกิดขึ้นด้วยตัวของชาวสยามเองพอๆ กับความสับสนของพวกที่ปรึกษาและบรรดานักวิจารณ์ต่างๆ ในเรื่องที่ประชาชนนิยมเรียกกันว่า “ความเจริญ” อย่างเช่น แสงไฟฟ้า トラที่พิมพ์ไว้บนหัวกระดาษบันทึก ภาพถ่ายและชีวิตที่ทันสมัยแต่เพียงผิวเผิน แล้ว

ก็ไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้หัวใจได้มากไปกว่าการขาดซึ่งความเข้าใจ ที่มักจะเป็นความแตกต่างที่ปรากฏชัดในระหว่างทั้ง ๒ กลุ่มดังกล่าวข้างต้นเสมอ

ในทางกลับกันก็ไม่อาจคาดหวังได้ว่าประชาชนที่เติบโตขึ้นท่ามกลางประเพณีนิยมแบบเก่าเช่นชาวสยามนั้นจะเข้าใจถึงความหมายที่แท้จริงของปรากฏการณ์ใหม่ที่เรียกกันว่า อารยธรรมตะวันตกที่กำลังรุกเข้าถึงตัวพวกเขาอย่างฉับพลัน และการรับเอาหลักธรรมใหม่หรือศาสนาใหม่ๆ ก็ตามมาใช้ในทุกวันนี้ก็ยังมีชนชาติใดสามารถทำได้ เพราะสิ่งที่ยืนยงถาวรเช่นนั้นต้องใช้เวลาเติบโตมาอย่างช้าๆ ด้วยความสม่ำเสมอมั่นคง สิ่งที่ชาวญี่ปุ่นได้ทำก็คือการรู้ว่าควรจะฆ่าฟันชนชาติที่อ่อนแอกว่าได้อย่างไร ไม่มีชนชาติใดในภูมิภาคนี้ที่จะมีพลังอำนาจเท่าชาวญี่ปุ่น ภารกิจแบบนั้นในสยามต้องค่อยๆ ทำไปทีละเล็กละน้อย

แต่ก่อนนั้นจังหวัดต่างๆ บริเวณนอกเมืองจะปกครองโดยเจ้านายผู้ถือครองที่ดินส่วนใหญ่ ตราบไต่ที่พวกเขายังส่งส่วยให้แก่พระเจ้าอยู่หัวที่โดยพฤตินัยแล้วคือผู้ทรงพระราชอำนาจที่แท้จริง พวกเขาก็ก็นำสามารถครอบครองดินแดนนั้นได้ตามความพอใจไม่ว่าจะปกครองด้วยความเป็นธรรมหรือไม่ บรรดาบุตรชายของพวกเขายังคงเป็นผู้สืบทอดอำนาจต่อไปได้นานวันตราบเท่าที่พวกเขายังเห็นด้วยกับพระเจ้าอยู่หัว ในความเป็นจริงนั้นการปกครองจะทำได้โดยใช้สัญญา อย่างเช่น “ถ้าเจ้าปกครองดูแลเมืองและส่งส่วยให้ข้า ข้าก็จะมอบอำนาจให้กับครอบครัวของเจ้า” จนกว่าจะมีศัตรูคู่แข่งที่เข้มแข็งกว่าเวียนเข้ามา

ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของชาวอินโดจีนจะไม่มีข้าราชการคนใดเคยได้รับเงินเบี้ยหวัดประจำเดือนมาก่อน รายได้จะถือเป็นอำนาจสิทธิ์ขาดของเจ้าเมืองที่จะจ่ายให้ข้าราชการตามที่เขาสามารถทำได้ ผู้ที่เป็นรองจากเจ้าเมืองก็จะใช้วิธีการเดียวกันโดยขึ้นอยู่กับตำแหน่งและขีดความสามารถของแต่ละบุคคล โดยทั่วไปเจ้าเมืองมักจะเป็นผู้ผูกขาดทางการค้าโดยอาศัยอำนาจ

ทางราชการที่ตัวเขามีอยู่กำจัดบรรดาศัตรูคู่แข่งขึ้นทางการเมืองการค้ำทุกคน เป็นการกระทำในรูปแบบเดียวกับที่พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อนๆ ได้ทรงกระทำเป็นเยี่ยงอย่างไว้ ผู้น้อยย่อมดำเนินวิถีตามรอยของผู้ใหญ่ ส่วนคนในระดับเดียวกันก็ต้องถือปฏิบัติให้เหมือนๆ กัน เพราะว่ามันเป็น *ธรรมเนียม* เมื่อทำกันอย่างพอประมาณ ก็จะไม่มีการตั้งคำถาม เพราะกระบวนการแบบนี้เป็นหนทางเดียวที่ทำให้ข้าราชการดำรงชีวิตอยู่ได้ ดังนั้นภายใต้การจัดการของเจ้าเมืองส่วนใหญ่ที่เข้าไปโดยมุ่งหวังให้ครอบครัวขนาดใหญ่ของพวกเขาอยู่รอด ก็เชื่อได้เลยว่าใครก็ตามที่มีรายได้แม้เพียงเล็กน้อย ก็จะต้องนำรายได้นั้นส่งราชสำนักในอัตราที่เกินจริง ทั้งยังต้องถูกยึดสินค้าไว้ในขณะที่ผู้ให้ราคาประมูลสูงสุดมักเป็นผู้ที่ตัดสินซื้อขายเสมอ

หลังจากที่สยามผ่านการกระทบกระทั่งอย่างหนักหน่วงมาหลายครั้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเขมรและจากพม่าในครั้งสุดท้าย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ (ค.ศ. ๑๗๖๗) สยามจึงได้เริ่มเจริญรุ่งเรืองมาเรื่อยๆ จนสามารถกลับมาเอาชนะศัตรูคู่สงครามได้ แล้วท้ายที่สุดก็ยึดครองดินแดนทั่วทั้งอาณาจักรลาวจนถึงสิบสองปันนาไว้เป็นหัวเมืองประเทศราชรวมถึงสหพันธรัฐมลายูลงไปถึงรัฐเคดะห์และตรังกานู สยามปกครองประเทศราชต่างๆ เหล่านี้โดยใช้แนวทางเก่าๆ ซึ่งกำหนดโดยธรรมเนียมแบบโบราณ และโดยแนวทางปฏิบัติประจำชาติแบบสยามเอง

พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ปัจจุบันนับเป็นพระองค์แรกที่ทรงยอมรับในภาระหน้าที่ของเจ้าเมืองในเรื่องการปกครอง ไม่ใช่เพื่อพระองค์เองแต่ทรงทำด้วยความรู้สึกรับผิดชอบเพื่อเหล่าพสกนิกรเท่านั้น สังเกตได้จากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นที่นี่ เหล่าขุนนางกินเมืองในแบบเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นคนพม่า กัมพูชาหรือสยามแต่ละบุคคลต่างก็มีบรรพบุรุษซึ่งปกครองเพื่อพวกตนเองมาตลอดอายุขัย เขาเปรียบประชาชนของพวกเขาเป็นเช่นอาหารที่พวกเขาจะพุดกันไปทั่วว่า *กิน* หรือกินเมืองที่อยู่ใต้อำนาจของพวกเขา การที่ประชาชนพา

กันสวตมนต์ก็เพื่อให้คุ้มภัยจาก ไฟ น้ำ ชมโยยโจรและยังรวมไปถึงพวกเจ้าเมืองที่จะมามุ่งร้าย ด้วยเหตุนี้พระเจ้าอยู่หัวของสยามจึงทรงออกพระราชกำหนดเรื่องวิธีปฏิบัติตนของขุนนาง ทรงเรียกร้องให้พวกเขาให้ความยุติธรรมต่อผู้ที่อ่อนแอกว่า อีกประการหนึ่งก็คือทรงยกเลิก *ธรรมเนียม* ในแบบที่เคยมีมาทั้งหมด ปากของพวกเขานั้นต่างตอบสนองพระบรมราชโองการแต่ในจิตใจยังคงยืนกรานปฏิเสธแบบเดียวกับที่ชาวตะวันตกทั่วไปมักจะเป็น ความสำคัญผิดชอบชั่วดีตามหลักศีลธรรมนั้นเป็นคำที่รู้จักกันเพียงผิวเผินในภาษาของชาวตะวันตกและในปรัชญาชีวิต แต่พระเจ้าอยู่หัวนั้นทรงซาบซึ้งในความหมายของคำๆ นั้นดีมาโดยตลอดระยะเวลาที่ขึ้นครองราชย์ในช่วงต้น ๆ และในพระราชหฤทัยที่ทรงเปี่ยมล้นด้วยคุณงามความดีของพระองค์ ทรงใช้พระวิริยะอุตสาหะเพื่อทรงดำเนินการปกครองไปตามแนวทางนั้น

จะมีพระมหากษัตริย์หรือผู้นำในการปฏิรูปสังคมคนใดที่ต้องพบกับภารกิจที่ยุ้งยากมากกว่านี้บ้างหรือไม่ และสิ่งหนึ่งที่จะปลดปล่อยมันออกจากความยุ่งยากของภารกิจนี้ก็คือการที่พระเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของมัน หากในความเจ็บแต่แผ่ด้วยความดีอันนั้นเป็นการแสดงถึงการต่อต้านการปฏิรูปของพวกขุนนางส่วนใหญ่ที่ได้เข้ามาเป็นอุปสรรคขวางกั้นการต่อสู้เพื่อการปฏิรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ในที่สุดข้าหลวงที่มีเงินเดือนก็ได้รับการแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งเป็นผู้ปกครองของหัวเมืองรอบนอกทีละคนๆ จนกระทั่งเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมาบรรดาเจ้าเมืองระบบศักดินาที่ปกครองหัวเมืองสำคัญๆ บนฝั่งแม่น้ำโขงเรื่อยมาทางตะวันตกและในสหพันธรัฐมลายูจึงได้พบว่าอำนาจของพวกเขาก็ถูกกลืนลงครั้งหนึ่งโดยไม่มีการบอกให้รู้ตัวจากสุภาพบุรุษผู้ไม่โอ้อวดคนหนึ่งซึ่งเดินทางมาจากกรุงเทพฯ พร้อมกับพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เขาไม่เพียงแต่มาให้คำปรึกษาแนะนำและรายงานกลับไปกรุงเทพฯ เท่านั้น และหากไม่ทำตามคำแนะนำของเขา ในไม่ช้าพวกเจ้าเมืองก็จะพบว่าไม่สามารถทำการบริหารใดๆ

ให้เป็นผลได้ ปัญหาใหญ่มากก็เป็นไปตามที่คาดการณ์ไว้ นั่นก็คือการหาตัวข้าหลวงที่เหมาะสม ซึ่งในหลายๆ สถานการณ์ข้าหลวงเหล่านั้นก็ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าพวกเขามีความสามารถเหนือกว่าพวกเจ้าที่พวกเขาได้ลิตรอนบบาทและอำนาจหน้าที่มา อย่างน้อยที่สุดพวกข้าหลวงก็ขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรง ทั้งยังสามารถเรียกตัวกลับหรือดำหนิตีดยื่นผู้ใดก็ได้หากจำเป็น โดยกระทำการได้อย่างคล่องตัวมากกว่า เจ้า สูงอายุที่ถ้อยศถิอศักดิ์ ไม่บ่อยนักที่จะพบว่าข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ไม่ความสามารถเข้าใจถึงลักษณะพิเศษและความต้องการของผู้ที่อยู่ใต้การปกครองของเขา หรือไม่สามารปรับเปลี่ยนแนวคิดของตนเองให้เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อม “การปฏิรูป” น่าจะเป็นคำพูดที่คอยปลุกขวัญและกำลังใจให้เขา และก็คงเป็นเหมือนนักปฏิรูปรุ่นใหม่ๆ ที่พวกเขาคงจะต้องชวดเซเมื่อต้านทานแรงลมด้วยความสิ้นหวัง หรือไม่มีแม้กระทั่งความต้องการที่จะก้าวพ้นมันไปให้ได้ แต่เมื่อดูโดยรวมแล้วข้าหลวงก็ได้นำเอาสิ่งดีงามมาแทนที่ความเลวร้ายให้กับประชาชนอย่างเห็นได้ชัด และข้าหลวงส่วนใหญ่ที่ข้าพเจ้าได้พบมาก็ปฏิบัติงานตามหน้าที่ของตนเพื่อชาติได้อย่างยอดเยี่ยมและต่างอุทิศตนให้แก่งานนั้นด้วยจิตใจอันน่ายกย่อง

กล่าวกันว่าสภาพอากาศร้อนอบอ้าวของเขตพื้นที่ราบลุ่มในช่วงศตวรรษที่ผ่านมาได้ทำให้ประชาชนชาวสยามต้องสูญเสียความมั่นคงแข็งแรงลงไปเป็นอันมาก ซึ่งพวกเขาก็รับมือกับความยากลำบากได้อย่างร่าเริง แต่นับตั้งแต่วันที่พวกเขาต้องตรากตรำศึกสงครามกับชาวพม่าอย่างหนักแล้ว ก็พอจะตัดสินเอาจากข้อเขียนของนักเขียนรุ่นเก่าหลายคนได้ว่า ดูเหมือนว่าพวกเขาก็ยังคงมีลักษณะนิสัยอย่างเดิมและยังกระทำการผิดพลาดต่างๆ เหมือนเช่นเดิมมาจนกระทั่งทุกวันนี้

ใน “ประวัติศาสตร์ชาติสยาม” ตูร์แปง (Turpins)² ได้บรรยายถึงรายละเอียดในอดีตของสยามในสมัยอยุธยากรุงเก่าได้อย่างถูกต้องแม่นยำมิได้ผิดเพี้ยนไปจากสภาพปัจจุบันแม้แต่น้อย

² Histoire de Siam. ปารีส์, ค.ศ. ๑๗๗๑, 2 Vols.12 mo. – ต้นฉบับ

ในหนังสือกล่าวถึงเรื่องลักษณะนิสัยของชาวสยามเอาไว้ว่า “สภาพภูมิอากาศนั้นส่งผลถึงลักษณะนิสัยเป็นอย่างยิ่ง และผู้อ่านจะพบได้ว่าเรื่องผิดปกติที่สร้างความงุนงงให้แก่ผู้มาถึงกรุงเทพฯ ใหม่ๆ ในยุคก่อนก็ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน โดยไม่ได้ลดน้อยลงเลย คลังแสงเป็นสถานที่เก็บปืนใหญ่และดินปืน ซึ่งถูกปล่อยให้ฝุ่นจับโดยไร้ประโยชน์ และด้วยนิสัย “เกียจคร้านเข้ากระตูดคำ” ที่มีพวกเขาจึงไม่ยอมเสียเวลาทำความสะอาดมันให้ตัวเองต้องยุ่งยาก คุณตะรางเป็นเหมือนเรื่องเสแสร้งไม่จริงจาง “ความซื่อสัตย์” ไม่สามารถ “นำสู่ราชบัลลังก์” ได้ ชนชั้นหัวหน้าก็บริหารโดยใช้อำนาจเพิ่มพูนความรู้รวยของตนแต่เพียงอย่างเดียว และเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่แจกจ่ายอาหารหล่อเลี้ยงชีวิตของเหล่าทหารหาญก็ชอบที่จะเอาเสียงเหล่านั้นไปขายเป็นรายได้จากกระเป๋าตัวเองมากกว่า³

จะมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขอะไรบางอย่างใหม่ที่จะเข้ามาแทนที่ได้โดยเร็วที่สุด และทำให้เกิดในสิ่งที่ดีกว่า แต่ก็มีหลายสิ่งหลายประการได้ถูกกระทำไปก่อนหน้าทำการเปลี่ยนแปลงที่ดีจะหยุดตัวเองลงอย่างสิ้นเชิงก่อนที่จะสัมฤทธิ์ผล

แบบเดียวกับที่เรื่องของ “ความเกียจคร้านเข้ากระตูดคำ” ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการขาดซึ่งความซื่อสัตย์ตรงไปตรงมาซึ่งเราพบได้ในหมู่ชาวสยามและเช่นเดียวกับชนชาวเอเชียอื่นๆ

เป็นเรื่องจริงที่ข้าพเจ้าได้รู้จักและร่วมทางนับเป็นปีๆ กับคนของข้าพเจ้า ซึ่งอย่างน้อยก็มีอยู่ ๒ คนที่ไม่เคยพูดโกหกกับข้าพเจ้าเลยและมีความซื่อสัตย์ในตนเองมาตลอดชีวิต แต่เรื่องนี้ต้องบิบบังคับถึงจะมีคนเชื่อ และชาวสยามด้วยกันเองก็ยังประกาศว่าคนแบบนี้เป็นบุคลิกประเภทที่อยู่ในข่ายยกเว้น

³ ในพ.ศ. ๒๔๓๔ มีรายงานเรื่องการส่งข่าวสารจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองลำปางเพื่อบรรเทาความทุกข์ยากอันมีสาเหตุมาจากความอดอยากขาดแคลน แต่ข่าวก็ไม่เคยถูกส่งไปจนถึงปลายทาง ข้าพเจ้าเคยรู้เรื่องราวคล้ายๆ กันนี้ในการที่เสบียงอาหารปันส่วนของทหารถูกข้าราชการยกยอกเอาไปเป็นการส่วนตัว ผู้คนต้องประทังชีวิตอยู่ด้วยหัวเผือกหัวมันและข้าวที่ยังเหลืออยู่ในเดือนสุดท้าย เหตุการณ์ที่เป็นต้นแบบนั้นเกิดขึ้นในพ.ศ. ๒๔๓๑ เมื่อมีการออกระเบียบบังคับใช้ทั่วไปให้ผู้ใดก็ตามที่ทำการค้าขายส่งออกโคถึกต้องมิเอกลาสิทธิของทางการมาแสดงพร้อมสัตว์ทุกตัว ซึ่งเอกลาสิทธิการค้าที่ไม่ได้กรอกรายการถึง ๒๕,๐๐๐ ฉบับถูกส่งออกไปจากโรงพิมพ์ของรัฐบาลถึงมือผู้ค้าสัตว์ ผลก็คือเป็นปีที่เลวร้ายที่สุดสำหรับการละเว้นการฆ่าวัวควาย และเป็นสถิติการส่งออกโคถึกที่มหาศาลที่สุด ใครกันคือผู้ได้รับประโยชน์ - ต้นฉบับ

ในหมู่ข้าราชการนั้นจะหาความมีคุณธรรมได้ยากยิ่งกว่าในหมู่ประชาชน อย่างน้อยพวกราษฎรก็ยังพอจะมีคุณงามความดีเฉพาะตัวแตกต่างออกไป แต่ก็เป็นความดีด้วยความบังเอิญโดยไม่มีเหตุผลใดๆ ให้คิดเป็นอื่นไปได้ จะกระทำการสิ่งใดก็เพราะสิ่งนั้นถูกต้องสำหรับพวกเขา จะละเว้นจากบางสิ่งก็เพราะว่ามันไม่เป็นสิริมงคลกับชื่อของพวกเขาหรือเกี่ยวพันกับเรื่องคอขาดบาดตาย ซึ่งบางทีอาจตกอยู่ภายใต้อำนาจสลับบางอย่าง ปัญหาในเรื่องความถูกต้องหรือผิดไม่ได้เข้ามาแผ้วพานในความคิดคำนึงเลย

ข้อเสียเหล่านี้ได้แพร่ขยายออกไปมากบ้างน้อยบ้างภายในหมู่ชนชาติชาวเอเชียบ้านใกล้เรือนเคียงโดยทั่วถึงกัน แต่คุณค่าอันดีงามซึ่งเป็นเสน่ห์เฉพาะตัวตามแบบชาวตะวันออกนั้นก็ยังมียู่มากมาย มันแทรกซึมอยู่ในวิธีการดำรงชีวิตประจำวันของชาวสยาม อยู่ในความร่าเริงแจ่มใสเป็นมิตร การต้อนรับขับสู้และความสุภาพอ่อนน้อมความอดกลั้นภายใต้ขอบเขตและเสน่ห์ของความเรียบง่ายเทียบได้กับชนชาติเอเชียหลายๆ ชาติ ไม่ใช่แบบพวกฝรั่ง ไม่ใช่คนที่เห็นในช่วงหลังๆ นี้ ที่มักจะเชิดศรัทธาของตนด้วยความเย่อหยิ่ง มันจะเป็นก็ต่อเมื่อเขาได้เข้ามารับราชการในตำแหน่งสูงๆ ซึ่งเป็นเหมือนบ่วงล่อลวงให้ติดกับ หากจะเรียกว่าเป็นการเริ่มต้นที่ผิดพลาดของชาวสยาม มันก็ไม่ได้มาจากความชั่วช้าเลวทรามแต่เกิดขึ้นจากความอ่อนแอมากกว่า ซึ่งความอ่อนแอนี้สำหรับประเทศเพื่อนบ้านแล้วมันคือความล้มเหลว แต่สำหรับชาวสยามกว่าที่พวกเขาจะรู้สึกอย่างนั้นได้ก็ชาติหน้านั้นแหละ

ความบกพร่องในเรื่องลักษณะนิสัยของชาวสยามนี้เองเป็นเหตุผลที่ทำให้ความเจริญก้าวหน้าต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มขึ้นนั้นเป็นไปอย่างล่าช้า ชาวยุโรปหลายคนที่ได้รับการแต่งตั้งให้เข้ารับราชการในกรมกองต่างๆ ที่เป็นกิจการพลเรือนนั้นสิ่งหนึ่งที่พวกเขาจำเป็นต้องยอมรับก็คือความบกพร่องต่างๆ ของชาวยุโรปเหล่านั้น จึงทำให้เรื่องที่มีเพิ่มความยุ่งยากซับซ้อนมากยิ่งขึ้นไปอีก

บางทีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของสยามอาจจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีข้าราชการที่เลวร้ายที่สุดในโลกก็ได้ พระราชปณิธานพระราชดำริและพระบรมราชโองการต่างๆ ของพระองค์ล้วนถูกกละเลยเพิกเฉยนานตราบเท่าที่พวกเขาจะรู้สึกปลอดภัยที่จะปฏิบัติตามพระราโชบายเหล่านั้น ข้อมูลที่เชื่อถือได้ไม่เคยได้ล่วงรู้ถึงพระเนตรพระกรรณ ขณะที่เหล่าขุนนางทั่วทั้งแผ่นดินจะประกอบพิธีกล่าวสัตย์ปฏิญาณด้วยความจงรักภักดีปีละ ๒ ครั้ง บุคคลครึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นกลับกระทำการประหนึ่งทำลายไม่เกรงกลัวต่อคำสัตย์ต่างๆ ที่พวกเขาได้ปฏิญาณไว้ และสิ่งหนึ่งในการกระทำเหล่านั้นก็คือความไม่ซื่อสัตย์ที่ยังดำรงอยู่ตลอดไป พวกเขาปล่อยให้ความละโมภ ความเกียจคร้าน หรือการไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจเข้ามาครอบงำเป็นนายตน ทำให้พวกเขาวบ้านผู้สุภาพอ่อนโยนและไม่มีปากมีเสียงต้องแบกรับภาระทั้งหมดไว้เพราะว่ามันเป็น *ธรรมเนียม* และพวกเขาก็รู้ดีว่าพระเจ้าอยู่หัวจะไม่วันทรงทราบ

นอกเหนือจากเรื่องเหล่านี้แล้ว ก็คือเรื่องของความแข่งขันในการงานและความสามารถที่มีอยู่ในหมู่สตรีชาวสยามอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งทำให้พวกเธอกลายเป็นกลุ่มคนทำงานและค้าขายของประเทศ แต่พวกเธอกลับต้องถูกจำกัดเขตอยู่ในพระบรมมหาราชวังท่ามกลางบรรยากาศที่ไม่เป็นธรรมชาติและไม่ถูกสุขลักษณะ เต็มไปด้วยเรื่องลับลมคมในและการซุบซิบนินทา ซึ่งก่อให้เกิดผลเลวร้ายต่าง ๆ เมื่อจะอย่างก้าวเข้าไปในเขตพระราชฐานก็ต้องไม่มีข้อสงสัยใดๆ เป็นเพราะคำต้องห้ามอมตะที่เรียกว่าธรรมเนียม เพียงคำเดียวเท่านั้น

เช่นที่ Megaronides กล่าวไว้อย่างตรงไปตรงมา ว่า :

*Amicum castigare ob meritam noxiam
Inmoene est facinus , verum in aetate utile
Et conducibile ;*^๑

และคำวิพากษ์วิจารณ์ของข้าพเจ้าก็ดูจะสอดคล้องกับคำกล่าวข้างต้น

^๑ ภาษากรีกโบราณ คัดลอกมาจากต้นฉบับ - สวป.

ในการเกณฑ์แรงงานจากไพร่ หน้าที่าสแรงงาน ระบบการจองจำอันคร่ำครึ และระเบียบแบบแผนที่สร้างความทุกข์เข็ญให้มากหรือน้อยกว่านี้ล้วนเป็นระบบที่ตกทอดกันมาจากอดีตกาลที่ทำให้สยามได้รับมรดกอันหนักอึ้งไปด้วยภาระนานาประการ

แต่ระเบียบแบบแผนต่างๆ เหล่านี้มีใช้เรื่องแปลกประหลาดเลวทรามสำหรับชาวสยามรวมทั้งประเทศอื่นๆ ที่ติดต่อกันอยู่ อย่างเช่นชนชาติศัตรูที่สู้รบกันมาอย่างยาวนานต่างพากันคิดตลอดมาว่า ชาวสยามนั้นมีความชั่วช้าเลวทรามาแต่กำเนิด และคงจะเป็นรูปแบบที่ชาวสยามสืบสันดานมาจากนิสัยแบบชาวตะวันออก ซึ่งเป็นผลโดยตรงมาจากตำแหน่งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของสยาม แล้วก็เป็นรูปแบบปกติธรรมดาสำหรับชนชาติต่างๆ ที่แวดล้อมสยามอยู่โดยรอบ ทั้งยังเหมาะสมกับความจำเป็นต่างๆ ในยุคสมัยนั้น การที่สยามต้องสู้รบกับชนชาติศัตรูเก่าแก่อยู่บ่อยครั้ง จนมีผลต่อการปรับเปลี่ยนเส้นแบ่งเขตแดน ตลอดจนเรื่องการรุกรานผู้อื่นและการที่ต้องถูกผู้อื่นรุกรานจนส่งผลให้ต้องมีการสร้างบ้านสร้างเมืองเรื่อยมา จึงทำให้ชาวสยามมีทั้งกระบวนการคิดและธรรมเนียมที่ทั้งดีและร้าย ซึ่งก็เป็นเรื่องสามัญธรรมดาสำหรับชนชาติต่างๆ ในอินโดจีนที่มีลักษณะเหมือนกันเสียเป็นส่วนใหญ่

สยามต้องเหนื่อยลำในการสู้รบปรบมือกับความชั่วร้ายภายในหมู่ชาวตะวันออกแต่เพียงลำพัง และด้วยเหตุผลนี้สยามจึงไม่ได้รับความเห็นอกเห็นใจและการยอมรับนับถือแม้แต่แต่น้อย

ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเสนาบดีเพิ่มเติมจากสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่มีอยู่เดิม (Council of State) ขึ้นเป็นสภาเสนาบดีจำนวน ๑๒ ตำแหน่ง ส่วนใหญ่ได้รับพระกรุณาฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้ากระทรวงต่างๆ ซึ่งในจำนวนมากกว่าครึ่งนั้นประกอบด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอและสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอหลายพระองค์ รวมทั้งเหล่าขุนนางระดับสูงอีกจำนวนหนึ่ง หลายหน่วยงานที่นับว่า

มีความสำคัญว่ากระทรวงอื่นๆ ได้แก่ กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงกลาโหม กระทรวงยุติธรรม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ กระทรวงยุติธรรม (สวรรคค์ช่วยปกป้องสัญลักษณ์นี้ด้วย!)^๑ กระทรวงธรรมการและกระทรวงพระคลัง

การบริหารส่วนราชการภายในประเทศจะแยกความรับผิดชอบออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งปกครองฝ่ายเหนือและอีกส่วนปกครองฝ่ายใต้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คาดการณ์ได้ว่าน่าจะก่อให้เกิดความสับสนยุ่งยากและล่าช้ามากมาย

เป็นเวลาหลายปีมาแล้วที่กระทรวงต่างประเทศบริหารงานโดยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ^๒ ผู้ทรงพระปรีชาสามารถและทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่วนงานบริหารราชการแผ่นดินซึ่งส่วนใหญ่ให้ความเชื่อถือในตัวพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพนั้น ได้มาจากที่ปรึกษาผู้มากด้วยประสบการณ์จากยุโรปชาวเบลเยียมชื่อนายโรลันด์ ยักมินส์ (Rolin Jacquemyns) ที่ได้เข้ามาทำงานในเมืองไทย นายโรลันด์ เป็นนักกฎหมายระดับชาติที่เคยได้รับการว่าจ้างจากลอร์ดโครเมอร์ (Lord Cromer) ให้ทำงานในประเทศอียิปต์ก่อนที่จะมาเมืองไทย นับเป็นความเคลื่อนไหวครั้งยิ่งใหญ่ที่มีผลต่อความคิดเห็นทางการทูตแบบเก่า การมีที่ปรึกษาเช่นนี้แม้ว่าข้อเสนอแนะบางประการอาจมีข้อผิดพลาด แต่อย่างน้อยที่สุดก็เชื่อได้ว่าจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเช่นที่เคยหลอกลวงในแบบวิธีการเก่าๆ การยึดมั่นถือมั่นในคำสัญญาและกฎเกณฑ์แห่งเกียรติยศอย่างเคร่งครัดนั้นเป็นแนวทางที่ควรปฏิบัติให้แพร่หลายออกไป

^๑ ดันฉบับใช้ว่า “Heaven save the mark!” หลังกระทรวงยุติธรรม (Justice) น่าจะเป็นความตั้งใจของผู้เขียนที่จะล้อเลียนการเมืองและการปกครองของสยามในสมัยนั้น - สวป.

^๒ ทรงมีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชายเทวัญไทยวงศ์ เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ ทรงเป็นราชเลขานุการแล้ว เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ภายหลังทรงได้รับสถาปนาฐานันดรสูงสุดเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นต้นสกุล เทวกุล - สวป.

สำหรับกระทรวงกลาโหมและกระทรวงยุติธรรม^๓ กระทรวงหลังดูจะเป็นหน่วยงานที่แข็งแกร่งที่สุด แต่ที่น่าเสียใจยิ่งก็ด้วยเหตุที่มาจากนิสัยเกียจคร้านของชนในชาติมิใช่ออย่างอื่น รวมทั้งการที่ได้กำลังพลมาจากการเกณฑ์ทหารเสียเป็นส่วนมาก พอๆ กับการจ่ายเบี้ยหวัดอย่างน่าเอน็จนานและรูปลักษณะงานราชการที่เป็นอยู่โดยทั่วไป ทำให้ทหาร^๔ ถูกมองอย่างดูถูกเหยียดหยามไปทั่ว

เด็กสาวๆ จะไม่ยอมพูดจากับเขา และคนทั่วไปก็พากันหลบหลีกเขาจึงรู้สึกเหมือนเป็นผู้ถูกทอดทิ้ง ซึ่งส่งผลให้เขาประพติดั้วเลวทรามทุกครั้งเมื่อมีโอกาส

สำนึกของประชาชนทางด้านการทหารนั้นดูราวจะสูญสิ้นไปหมดแล้ว พวกผู้ชายและครอบครัวมักจะพอใจที่จะเผชิญหน้ากับงานต่างๆ มากกว่ามุ่งหวังจะเข้ารับราชการ ทั้งนี้เพื่อตัวของพวกเขาเองและเพื่อบรรดาญาติพี่น้องคงเป็นเรื่องสิ้นหวังที่จะเสริมสร้างฟื้นฟูสภาพร่างกายและจิตใจของพวกเขา พวกผู้ชายนั้นยินยอมโดยดุษฎีที่จะเข้าฝึกทำงานแบบพวกกุลี ฉาบฝาดนั่งปูนขาวหรือไม่ก็ไปเข้าร่วมเดินอยู่ในขบวนแห่ต่าง ซึ่งเป็นการกระทำแบบที่พวกเขาเองก็รังเกียจมันมาก

ภายใต้สภาวะการณ์เช่นนี้ แม้จะใช้อาวุธปืนที่มีทุกระบอก ข้าราชการทั้งหมดและตำรวจตำรวจฝึกล้วนที่มีอยู่เหนือเส้นศูนย์สูตรนี้ทุกเล่มก็มีอาจสร้างนักสู้ผู้มีจิตวิญญาณของทหารหาญให้เกิดขึ้นมาได้ สภาพที่เป็นอยู่ทั่วไปในเวลานี้ต้องการการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนเป็นอย่างยิ่ง ความภาคภูมิใจในกองทัพนั้นขึ้นอยู่กับการที่ต้องริเริ่มให้ทหารได้ใส่เครื่องแบบอันสง่างามกันอย่างถ้วนหน้า มีรายได้ประจำและได้กินอาหารดีๆ ชาวสยามนั้นกล้าหาญพอที่จะเผชิญหน้ากับภยันตรายทางธรรมชาติที่มีและไม่ยอมที่จะโยกย้ายหนีไปไหนจนกว่าวันตาย หากท่านปฏิบัติต่อพวกเขาด้วยจิตใจอันกว้างขวางและมั่นคงใน

^๓ ในขณะนั้นกระทรวงกลาโหมเป็นกระทรวงราชการทหารตามตำราโบราณ มีหน้าที่ในการบังคับบัญชาหัวเมือง ส่วนกระทรวงยุติธรรมจะดูแลด้านการทหาร ทั้งทหารบกและทหารเรือ – สวป.

^๔ เป็นคำที่ใช้เรียกชายฉกรรจ์ที่สมัครเข้าเป็นทหารทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือ – ต้นฉบับ

วิธีทางที่พวกเขาเข้าใจได้ เขาก็จะเจริญรอยตามท่านไม่ว่าจะในเรื่องใดก็ตาม อย่างน้อยที่สุดนี่ก็คือข้อคิดเห็นจากหลายๆ คนที่เคยปฏิบัติงานร่วมกับพวกเขา ให้ดีที่สุด ซึ่งคงจะไม่เลวนักถ้าเราจะใช้ปัจจัยดังกล่าวนั้นต่อไป

ในกองทัพบกซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างกองทหารต่าง ๆ ที่มีชื่อเรียกวายเหยียดนั้น มีกระบวนการฝึกหัดตามแบบยุโรปที่คงจะไม่ได้นำมาใช้ในทางปฏิบัติ จะยกเว้นเพียงกรณีเดียวของข้าราชการเชื้อสายเดนมาร์กผู้ปฏิบัติงานหนึ่คนหนึ่ง เขาเป็นผู้มีความกล้าหาญแบบชาวเดนมาร์ก มีน้ำเสียงที่ห้าวหาญและมีร่างกายที่กำยำแข็งแรง เขาคือผู้ที่ได้ทำการฝึกฝนชายฉกรรจ์ทั้งหมดมาเป็นเวลานานแล้ว

กรมทหารม้ายานเกราะมีอยู่ด้วยกัน ๓ กรมและมีม้าทั้งหมด ๑๒ ตัว ซึ่งเป็นม้าพยศนิสัยเลวที่ได้รับการฝึกมาแล้วจากออสเตรเลียและมีลูกม้าที่แจ่มใส ร่าเริงของสยามสูง ๑๑ ฟามือครึ่ง^๑ อยู่ ๒ ตัว เหล่าทหารปืนใหญ่ ๒ กรม พร้อมอาวุธปืนสนามขนาด ๗ ปอนด์จำนวนเล็กน้อย รวมทั้งเหล่าทหารราบ ๘ กรม ซึ่งในจำนวน ๔ กรมนั้น ได้รับการระบุไว้ในเอกสารว่าประกอบด้วยทหาร ๒ กองพัน

ส่วนกองทัพเรือนั้นเป็นไปในทางกลับกัน แม้ว่าจะต้องต่อสู้กับการขาดขวัญและกำลังใจดังที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวถึงแล้ว อีกทั้งต้องต่อสู้ให้สมกับบทบาทในฐานะสถาบันที่เป็นความหวังของคนทั่วไปว่าจะประสบความสำเร็จ แต่ด้วยพละกำลังและบุคลิกภาพอันกร้าวแกร่งของชาวเดนมาร์กอีกผู้หนึ่ง ได้แก่ผู้บังคับการเรือซีริชเชอร์ลิว^๒ (Richelieu) ทำให้กองทัพเรือมีความแข็งแกร่งและมีประสิทธิภาพอย่างที่ไม่เคยเป็นในสยามมาก่อน นับเป็นงานที่หนักหน่วงยิ่งกว่าเช่นครกขี้หนูเขา บวกกับความอิচ্ฉาธิษยาของผู้ทรงอิทธิพลชาวสยามหลายคนที่มีต่อความสำเร็จของชาวต่างประเทศด้วยแล้วก็ยิ่งทำให้งานนั้นยาก

^๑ ฟามือ = ๔ นิ้วฟุต - สวป.

^๒ พระยาชลยุทธโยธิน หรือ Capt. Richelieu (Andre du Plessis de Richelieu) เป็นชาวเดนมาร์กที่เข้ารับราชการในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ภายหลังได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการกระทรวงทหารเรือใน พ.ศ. ๒๔๔๓ - สวป.

ขึ้นไปอีก แต่แม้ว่าจะมีเพียงตัวเรือเก่าๆ พังเครื่องยนต์ชำรุดและวัสดุอุปกรณ์ชั้น
เลว แต่ท่านผู้บัญชาการเรือและนายทหารเรือชาวเดนมาร์กของเขาก็ก็น่าจะสามารถ
สร้างสรรค์กองทัพที่แข็งแกร่งเป็นที่น่าชมเชยอย่างแท้จริง เป็นประสิทธิผลที่
เห็นได้ชัดว่ามีความคืบหน้าไปทุกๆ ปี กองพันเรือตามเขตชายแดนก็สามารถ
รักษาดินแดนของตนไว้ได้ และสามารถก้าวเดินได้เท่าทันความถูกต้อง ซึ่งทำให้
ได้รับคำสรรเสริญจากนาวิกโยธินอังกฤษทุกคนที่ได้พบเห็น นับเป็นกองทัพที่
น่าภาคภูมิใจไม่น้อยไปกว่ากองทัพใดๆ ในโลกหากวัดกันที่ระยะเวลาการฝึกฝน
เพียงสั้นๆ ที่พวกเขาได้รับ

เรือใบที่พานักเรียนนายร้อยออกสู่อ่าวในบางเดือนเพื่อทำการฝึกประจำปี
นั้นเป็นภาพที่มองแล้วสดชื่นรื่นรมย์ที่สุดในประเทศ เป็นที่สุดของความใสสะอาด
สง่างาม และผลสำเร็จที่รัฐบาลสามารถภาคภูมิใจกับมันได้ แสดงให้เห็นว่าการ
ฝึกฝนที่เหมาะสมกับชาวสยามนั้นเป็นเช่นไร แต่กระนั้นกองทัพเรือก็ยังถูกความ
ชั่วร้ายของระบบราชการสยามเข้าไปแทรกแซงอยู่เสมอ

เมื่อท่านผู้บัญชาการเรือไม่อยู่ สถานีตรวจการบริเวณชายฝั่งก็ยังคงทำ
หน้าที่ต่อไป และในทุกครั้งที่เขากลับมาก็มักจะได้รับฟังและรับมือกับเรื่องราว
ร้องทุกข์นับร้อย ๆ เรื่องจากเจ้าหน้าที่ซึ่งถูกข้าราชการท้องถิ่นกระทำการอย่าง
ไร้เหตุผลหรือถูกกลโกงอย่างไม่เป็นธรรม หลังจากต่อสู้ดิ้นรนมาหลายปีมีอยู่
เพียงสิ่งเดียวที่เขาสามารถทำให้มันเป็นจริง นั่นก็คือการที่เขาให้ข้าราชการ
ระดับสูงยอมจ่ายค่าตอบแทนให้เจ้าหน้าที่บ้าง อย่างที่ในบางหน่วยงานอื่นก็ยัง
คงใช้วิธีการนี้หรือวิธีอื่นๆ บ้างเป็นบางครั้ง

พวกผู้ชายที่เกณฑ์มารับราชการในกองทัพเรือนี้ ส่วนมากมาจากชาว
มอญหรือพะโคชนชาติที่แข็งแกร่งสง่างาม พวกเขาซึ่งดูคล้ายชาวสยามอย่าง
มากนี้เป็นพวกเหลือรอดมาจากสงครามในสมัยก่อน โดยแยกตัวออกมาเป็น
ชุมชนอยู่ทางบริเวณลุ่มแม่น้ำทางตอนเหนือและทางตะวันตกเฉียงเหนือของ
กรุงเทพฯ พวกเขารักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเอง เด็กชายจะ
เข้าไปเล่าเรียนเขียนอ่านภาษามอญตามวัดวาอารามและไม่ค่อยจะรู้เรื่องเกี่ยว

กับสยามกันมากนัก มีการจัดให้เข้า เวร อยู่ ๕ ครั้ง หมายถึง การหยุดพัก ซึ่งก็คือระยะเวลา ๓ ใน ๑๒ เดือน ที่จะได้กลับมาอยู่บ้าน พวกเด็กชายจะเป็นลูกหมู่ หรืออีกนัยก็คือลูกของทหาร ซึ่งถูกนำตัวไปตั้งแต่วัยเล็กมากและได้รับการฝึกจนกระทั่งอายุ ๑๘ หรือ ๒๐ แล้วมักจะกลับมาอย่างสง่างามน่าชื่นชม

ประชากรตามชายฝั่งทะเลทางตะวันออกของอ่าวนับจากบางปลาสร้อยลงมาล้วนแต่อยู่ภายใต้การดูแลของโรงหล่อ^๑ ซึ่งเป็นชื่อที่ใช้เรียกกรมทหารเรือ เช่นเดียวกับประชาชนที่เป็นลูกหลานของชาวกัมพูชาหรือมลายู รวมไปถึงชาวมอญบริเวณนั้นด้วย

ความไม่นิยมรับราชการในกองทัพของประชาชนก่อนหน้าความพยายามของท่านผู้บังคับการเรือดูเหมือนค่อยๆ ลดลงไปทีละเล็กละน้อย แต่ถึงอย่างไรรก็ยังคงมีอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่มีชาวสยามรับหน้าที่เป็นผู้ดูแล

ทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือต้องประสบความยากลำบากเช่นนี้เพราะขาดข้าราชการชาวยุโรปมาทำงานด้วย นายทหารชาวสยามไม่อาจเข้าใจได้เลยว่าพวกเขาจะดูภาคภูมิมีเกียรติได้อย่างไร โดยไม่ต้องทำเป็นยโสโอหัง ความมีวินัยสร้างขึ้นได้โดยไม่จำเป็นต้องทารุณโหดร้าย และความเคารพนับถือในความเป็นนายทหารนั้นต้องมาเป็นอันดับหนึ่ง การนับถือตนเองเป็นที่สองโดยเป็นลำดับขั้นที่แต่ละคนต้องได้รับการฝึกฝน

ยิ่งไปกว่านั้น โดยทั่วไปพวกข้าราชการชาวยุโรป มักไม่ค่อยได้รับความไว้วางใจอย่างทั่วถึง ที่สำคัญก็คือไม่เคยได้รับสิทธิให้ปฏิบัติกรอย่างมีอิสระ ข้าราชการทหารชาวยุโรปล้วนต้องพบกับความยากลำบากในเรื่องการขาดการยอมรับนับถือเช่นเดียวกับข้าราชการพลเรือน เนื่องมาจากในอดีตนั้นชาวสยามต้องการวิทยากร ต่างๆ จากชาวยุโรป จึงได้ว่าจ้างพวกเขามาทำงานและเรียนรู้จากพวกเขา หากแต่ชาวสยามก็ยังคงหยาบคายร้ายกาจต่างๆ นาๆ และระแวงสงสัยทุกคนที่ว่าจ้างมาโดยตลอด เหตุนี้จึงนำไปสู่ระบบในแบบที่เกือบทุกคนที่รับราชการจะพบว่าตัวเขาถูกจับตามองและถูกขัดขวาง โดยชาวสยามบางคน

^๑ ต้นฉบับใช้ว่า Rawng Law คือ โรงหล่อ ซึ่งในสมัยก่อนหมายถึงที่ว่ากรมทหารเรือด้วยเช่นกัน – สวป.

ซึ่งเป็นคนที่ได้รับมอบอำนาจมาเกือบจะเท่ากันและเป็นคนที่โดยทั่วๆ ไปแล้ว มีอิทธิพลอำนาจมากพอที่จะทำตัวเป็นอุปสรรคต่อความเคลื่อนไหวของเขา หรือไม่เขาก็จะพบว่าตัวเองถูกทอดทิ้งให้อยู่โดดเดี่ยวอย่างเข้มงวด ได้รับเงินเดือน แต่ไม่ได้รับอนุญาตให้ทำอะไรเลย งานทั้งหมดจะถูกส่งผ่านตามขั้นตอนไปยังคนอื่น หรือไม่อย่างนั้นข้อเสนอแนะหรือความคิดเห็นต่างๆ ที่เขาให้ไปก็จะถูกปฏิบัติในทางตรงข้ามอย่างจริงจัง

การถูกบีบบังคับให้เฉื่อยชาและความไม่พึงพอใจนี้ล้วนเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการสูญเสียหรือทำให้คนตีความสามารถต้องลาออกไปมากมาย และการลาออกด้วยสาเหตุนี้ทำให้กองทัพเรือต้องสูญเสียคนดีๆ ไปเป็นจำนวนมาก

กระทรวงโยธาธิการมีงานหลักที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและการพัฒนาถนนหรือสะพานเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ ไม่มีการสร้างงานเพื่อสาธารณประโยชน์ที่บริเวณรอบนอกเมืองหลวงอย่างชนิดที่เรียกว่าปราศจากการเหลียวแล เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดเรื่องราวร้องทุกข์ของเจ้าเมืองต่างๆ ในกรณีที่ดินซึ่งพวกเขาอุทิศให้ใช้ในการพัฒนากิจการคมนาคมในจังหวัดของเขานั้นต้องมาจมหายอยู่ในกรุงเทพฯ เสียหมด

กรมรถไฟเป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่ได้ตั้งขึ้น มีวิศวกรผู้มีผลงานโดดเด่น ซึ่งเป็นตัวแทนของ Krupp^๑ โดยตรงเป็นหัวหน้างาน ถือเป็นหน่วยงานที่มีพนักงานมากที่สุดและใช้จ่ายฟุ่มเฟือยมากกว่าหน่วยงานใดๆ ของรัฐบาล หลังจากปฏิบัติงานไปได้ ๘ ปี ก็สามารถก่อสร้างรถไฟได้ยาว ๑๔๕ กิโลเมตร^๒

กรมไปรษณีย์และโทรเลขก็ตั้งขึ้นภายใต้การดูแลของกระทรวงโยธาธิการด้วยเช่นกัน กรมไปรษณีย์นั้นอยู่ภายใต้การบริหารงานที่มีประสิทธิภาพของชาวยุโรป ๒ คน ซึ่งนับเป็นแบบอย่างของผู้มีความสามารถ การที่จะขยายตัวไปทั่วทุกพื้นที่ของประเทศนั้นต้องต่อสู้กับความทุรกันดารของสภาพภูมิประเทศอย่างใหญ่หลวง อย่างไรก็ตามไปรษณีย์ภัณฑ์ต่างก็ถูกลำเลียงไปโดยคนส่งข่าวเดินเท้าที่มักต้องเดินทางผ่านป่าดงอันรกชัฏ การเดินทางเป็นไปอย่างรวดเร็ว

^๑ คือโรงงานทำเหล็กและอาวุธ Krupp (ครุพฟ์) ประเทศอังกฤษ - สวป.

^๒ หมายถึงการรถไฟสายแรกของเมืองไทย จากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดนครราชสีมา - สวป.

และไม่ค่อยเกิดการสูญหาย ชำราชาการไปรษณีย์ชาวสยามทุกคนจะสวมเสื้อ
ประณีตเรียบร้อยและสวม *ผ้านุ่ง*^๓ แม้ว่าจะอยู่ในเมืองหรืออยู่ในปามองดูสง่า
งามและสุภาพเป็นอย่างยิ่ง และที่ข้าพเจ้าพูดไม่ถนัดนักก็คือมันเป็นเรื่องที่น่า
พึงพอใจเป็นอย่างยิ่ง เหตุการณ์ในอดีตที่ผ่านมาของการโทรเลขมีทั้งเรื่องที่ทำ
สำเร็จและไม่สำเร็จ เงินก้อนใหญ่ถูกใช้จ่ายไปครั้งแล้วครั้งเล่าในการซื้อวัสดุ
อุปกรณ์ ชำระหนี้สิน บรรจุห่อไปรษณีย์ภัณฑ์และอื่นๆ แต่เนื่องจากการขาด
ช่างซ่อมสายที่ชำนาญงานการดูแลเอาใจใส่ ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากฝูงช้าง
น้ำท่วมและพายุ ทำให้สายโทรเลขที่มีอยู่เพียงไม่กี่เส้นนั้นใช้การไม่ได้เป็นเวลา
กว่าครึ่งปี

สำหรับกระทรวงยุติธรรมในขณะนี้ก็แทบจะกล่าวไม่ได้เลยว่าดีขึ้น เพราะ
ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันว่ามีความยุติธรรมเที่ยงตรงอย่างหมดจดในการตัดสิน
จำคุกโทษจำเลย พยานรู้เห็นเหตุการณ์ทุกปากที่จับมาได้ รวมทั้งเหล่ามารดา
และภรรยาของพยานที่ไม่ได้ถูกจับกุมมาก็มีสภาพที่ไม่แตกต่างกันคือ พวกเขา
ถูกปล่อยให้ต้องเผชิญกับความทุกข์ยากต่างๆ ในคุกอยู่เป็นปีๆ และถ้าหากพวก
เขามีชีวิตรอดจากอหิวาตกโรค โรคบิดหรือโรคขาดอาหาร หรือหากโชคดีโดย
บังเอิญและหาหนทางได้ภายใน ๑๐ ปีเขาก็จะถูกปล่อยตัวออกมาด้วยความ
กรุณาของขุนนาง ประชาชนจึงไม่จำเป็นต้องมีเหตุผลที่จะไม่ชอบให้ตนเองหรือ
บรรดาญาติพี่น้องต้องเข้าไปอยู่ในคุกร่วม ๑๐ ปี หรือตลอดชีวิตด้วยการเข้าไป
เป็นพยานรู้เห็นการลักขโมย แม้ว่ามันจะเป็น *ธรรมเนียม* ก็ตาม และแม้ดูเหมือน
จะเป็นการเห็นแก่ตัว พวกเขาก็ยังพากันหันหลังและปฏิเสธที่จะมองดูหรือช่วย
เหลือผู้บริสุทธิ์ เหล่าขุนนางควรจะจัดการเช่นไรดีกับประชาชนที่มีจิตสำนึกใน
เรื่องความยุติธรรมพิกลพิการอย่างที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันเข้ามารี
ดรอนหนทางแห่งการดำเนินชีวิตของพวกเขาอย่างจงใจเช่นนี้

กระทรวงเกษตรพาณิชย์การก็ได้ปฏิบัติการอะไรให้สมชื่อกระทรวงมาก
ไปกว่าการเป็นหน่วยงานจัดเก็บภาษีที่ดินเพื่อเรียกเก็บภาษีที่นาและภาษีอื่น ๆ

^๓ แปลต้นฉบับใช้ว่า panung แต่ที่จริงน่าจะหมายถึง โจงกระเบน - สวป.

หน่วยงานหนึ่งภายใต้การควบคุมของกระทรวงนี้คือกรมสำรวจทางและทำแผนที่ ซึ่งผลงานอันวิเศษนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับงานของกองทัพเรือที่ขึ้นอยู่กับคนเพียงคนเดียวคือ นายแม็คคาร์ธีย์ (Mr. Mc Carthy) ซึ่งแต่เดิมนั้นทำงานอยู่ในกองแผนที่อังกฤษในประเทศอินเดียและได้รับเลือกให้เป็นเจ้ากรมสำรวจทางและทำแผนที่หลายปีมาแล้ว ตลอดเวลาที่ผ่านมาเขาได้สร้างผลงานที่ดีที่สุดในชีวิตของเขาโดยต้องต่อสู้ดิ้นรนอย่างยากลำบาก ไม่เพียงแต่ต้องต่อสู้กับอันตรายของไข้ป่าในภูมิภาคที่เป็นป่าเขาหนาที่บดบังทางแถบภาคเหนือเท่านั้น แต่ยังต้องต่อสู้กับความยุติธรรม ความห่อกลวง บิดเบือน และการวิพากษ์วิจารณ์อย่างไม่เป็นมิตรจากกองบัญชาการ หากด้วยความช่วยเหลือของบรรดาผู้ช่วยชาวสยามที่เขาฝึกมาด้วยตนเองที่ได้ช่วยกันเชื่อมต่อรางวัดโครงข่ายสามเหลี่ยมของสยามที่เชื่อมต่อกับโครงการสำรวจที่อินเดีย* แล้วจึงสำรวจต่อเนื่องผ่านไปยังตอนล่างของเมืองลาวสู่ตอนใต้ของสยาม หลังจากนั้นข้าพเจ้าพบว่าได้เกิดงานดี ๆ ขึ้นมากมาย กล่าวได้นับเป็นชัยชนะอันกล้าหาญสำหรับคนที่มิได้รับการฝึกฝนมาอย่างนักสำรวจที่ได้ฟันฝ่าอุปสรรคใหญ่หลวงนานับการเช่นที่นายแม็คคาร์ธีย์และนายสไมล์ (Smiles) ผู้ช่วยของเขาได้ทำขึ้นจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ในความคิดเห็นของข้าพเจ้ามันเป็นการสร้างสรรค์งานที่มีหลักเกณฑ์ ประสิทธิภาพที่สุดชิ้นหนึ่งที่เคยทำมาหรือคล้ายกับว่าได้เคยทำมาแล้วในประเทศนี้

กรมเหมืองแร่ (Department of Mines) เป็นหน่วยงานที่เพิ่งตั้งขึ้นมาใหม่อยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงเกษตรพาณิชย์การด้วยเช่นกัน มีนายเดอ มุลเลอร์ (Mr. de Müller) และตัวข้าพเจ้าเป็นผู้ได้รับเลือกเข้ามาทำงานได้ ๒ ปีมาแล้ว งานของเรานั้นคือการจัดตั้งส่วนราชการใหม่ของรัฐบาลเพื่อบริหารงานด้านเหมืองแร่ เป็นการเริ่มต้นงานสำรวจลักษณะทางธรณีวิทยาและจัดทำต้นร่างของระเบียบแบบแผนการควบคุมงานด้านเหมืองแร่ (พ.ร.บ.เหมืองแร่)

จำนวนเหมืองแร่ขนาดใหญ่ซึ่งได้รับสัมปทานที่มีอยู่ในขณะนี้มีอยู่ประมาณ ๑๒ เหมืองหรือราวๆ นั้น ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๑๐๐ ตารางไมล์ เป็นเหมือง

* เป็นงานสำรวจที่เชื่อมต่อกับงานของกองแผนที่อังกฤษฝ่ายเหนือในอินเดียที่ได้วางโครงข่ายสามเหลี่ยมจากประเทศอินเดียและพม่าเข้ามาถึงเขตแดนของไทย – สวป.

แต่ที่สร้างความรู้สึกเหนื่อยหน่ายให้กับผู้เป็นเจ้าของด้วยเหตุที่เมืองส่วนใหญ่ไม่มีการจ่ายเงินค่าเช่าและไม่มีการทำงาน ส่วนมากพวกเจ้าของเมืองมักจะเชื่อถือในกลุ่มบุคคลที่เป็นพวกล่าสัมปทาน ซึ่งสิ่งเดียวที่คนกลุ่มนี้ขายก็คือสัมปทานที่มีอยู่โดยจะขายมันให้แก่บริษัทบางบริษัทที่ไม่รู้ประสีประสาในราคาสูงสุดโดยเร็วที่สุด ในบางสถานการณ์ผู้ถือสัมปทานเหล่านี้ก็จะเปิดเผยตัวออกมา แต่ไม่เคยมีสัมปทานใดที่เคยจ่ายเงินให้แก่หลวงแม้แต่บาทเดียว และผลผลิตของเมืองแร่ที่ได้จากผู้ถือสัมปทานเหล่านี้มีค่าเป็นตัวเลขแล้วเท่ากับศูนย์อย่าให้พูดเสียเลยจะดีกว่าว่าเงินจำนวนเป็นล้านปอนด์ได้ถูกใช้ไปเพื่อบำรุงรักษาและใช้จ่ายเฉพาะในเมืองทั้ง ๓ แห่งนี้เท่านั้น

เพื่อยุติเรื่องราวอัปยศอันนี้ นาย เดอ มุลเลอร์ ได้พยายามทำการทดลองปฏิบัติในรูปแบบที่มักจะประสบความสำเร็จเมื่อใช้กับประเทศใหม่อีกครั้งด้วยวิธีทำให้เกิดการยอมรับในเรื่องการให้เอกสิทธิ์ในราคาต่ำพร้อมด้วยสัญญาเช่าเหมืองในระยะสั้นๆ ซึ่งก่อนที่จะยอมรับในเรื่องสัญญาเช่าได้นั้น แผนทีและตัวอย่างแร่จะต้องถูกผลิตออกมาเป็นหลักฐานให้ปรากฏชัดและต้องเป็นเรื่องที่ทำโดยบริสุทธิ์ใจเพื่อที่รัฐบาลจะได้มีโอกาสยื่นมือเข้าไปมีส่วนในการเก็งกำไรได้บ้าง และถ้าเป็นไปได้ สัญญาในเรื่องการทำเหมืองแร่ก็จะได้รับการควบคุม

นอกเหนือจากเรื่องสัมปทานเหมืองแล้ว โรงงานผลิตดีบุกขนาดมหึมาของสยามในสหพันธรัฐมลายูก็ต้องการความช่วยเหลือด้วยเช่นกัน

กระทรวงธรรมการนั้นอยู่ในความดูแลของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ^๑ ผู้ทรงได้ร่ำเรียนทางด้านวิชาการศึกษาจากยุโรปมาก่อน

เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จกลับจากยุโรปมาพร้อมแนวคิดอันน่าชื่นชมซึ่งเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับชาวสยาม การที่ทรงศึกษาทางด้านการศึกษาทำให้ทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีฝ่ายเหนือ

^๑ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายดิศกรุมาร ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงได้รับสถาปนาฐานันดรศักดิ์สูงสุดเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ พระชันษา ๘๑ ปี เป็นต้นสกุลดิศกุล - สวป.

ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้อยู่ในความดูแลของเชื้อพระวงศ์ที่ทรงนำเคาเรน นับถือทั้งยังทรงเป็นผู้มีการศึกษาสูงและมีความรู้ความสามารถอันกว้างขวาง เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าพระองค์ไม่ทรงสนพระทัยกับเงินจำนวนนับพัน ๆ ปอนด์ ที่จะมอบให้พระองค์หากทรงยอมเข้ารับภาระงานเบาๆ ในตำแหน่งเจ้ากรม ศุลกากรแม้แต่น้อย ไม่รู้ว่ากระทรวงธรรมการจะต้องสูญเสียอะไรไปบ้าง หากเกิดการโยกย้ายนี้ ส่วนมณฑลฝ่ายเหนือพร้อมด้วยส่วนราชการภายใน (มหาดไทย) นั้นคงเป็นฝ่ายได้รับประโยชน์เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีขีดความสามารถในการบริหารงานและการจัดวางตำแหน่งหน้าที่ ในการปฏิบัติงานซึ่งมีชาวสยามคนอื่นๆ อีกเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่มีศักยภาพเท่าเทียมพระองค์เช่นนี้

สำหรับการศึกษาในชนบทก็ยังคงดำเนินต่อไปโดยการสอนของพระใน วัด หรือในศาสนสถานของพุทธศาสนาที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วประเทศเช่นเดียวกับในประเทศพม่า ผู้ปกครองจะส่งตัวเด็กชายวัย ๘ หรือ ๙ ขวบเข้ามารับใช้ พระสงฆ์บางรูปซึ่งอาจเป็นญาติพี่น้องหรือเพื่อนพ้องของพวกเขา เมื่อกลับจากภารกิจปรณิบัติวัดหากพระสงฆ์แล้ว พวกเขาจะได้เล่าเรียนเขียนอ่านพยัญชนะ ก ข ค เรียนรู้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าและหลักธรรมต่างๆ ของศาสนาพุทธ ตามแต่ที่เขาจะจดจำได้ จนกระทั่งอายุ ๑๔ หรือ ๑๕ ขวบ พวกเขา ก็จะออกจาก วัด หรือไม่ก็อยู่ต่อไปเรื่อยๆ วิ่งเล่นฟุตบอลตอนบ่ายๆ หรือไม่ก็พายเรือ ลำเล็กของสมภารเล่น หากว่าเขาารู้สึกขบซึ่งในรสนพระธรรมยิ่งแล้วเขาก็จะห่ม ผ้าเหลืองบวชเป็นสามเณร โดยไม่ลังเล โดยละจากทางโลกด้วยจิตใจฝักใฝ่ที่จะศึกษาพระธรรมให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

น่าพิจารณาไม่น้อยว่าการศึกษาในแบบนี้จะเพียงพอหรือไม่ แล้วก็ไม่แน่ว่าจะพัฒนาไปได้ง่ายๆ ผลของมันที่เห็นอยู่ชัดเจนก็คือ ทั้งพวกผู้ชายและเด็กชายชาวสยามมักต้องใช้ความพากเพียรอย่างหนักแค่เพียงแต่จะอ่านและเขียนชื่อของตัวเองหรือเขียนหนังสือเพียงไม่กี่ตัวในจดหมาย เขาไม่มีหนังสือจะอ่าน แต่เขาจะพอจะรู้เรื่องที่ควรทำและไม่ควรทำอยู่ไม่กี่เรื่อง เขาได้เรียนหลักสูตร ภาษาบาลี และเรื่องราวของปาดงสังสารสัตว์ หากเขาอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กรุงเทพฯ

เขาก็จะได้ยินเรื่องราวของประเทศโพ้นทะเลนับตั้งแต่เรื่องคนหน้าขาวผู้โหดร้าย และซีโมโม่ได้เดินทางมาถึง ผู้ซึ่งมักจะรีบร้อนและสบถคำว่าฉิบหาย (Goddam) อยู่เสมอ

แม้ว่าจะถือกำเนิดมาพร้อมกับมีประสบการณ์ด้านภูมิศาสตร์ติดตัวมาบ้าง แต่ความรู้ของเขาที่มีก็ยังไม่เคยเกินไปกว่าบริเวณถิ่นฐานที่อยู่และบริเวณหมู่บ้านของตนเองเลย

ทีในเมืองหลวงนั้นได้มีการตัดสินใจที่จะเพิ่มการเรียนการสอนที่ทำอยู่ในวัด ด้วยการจัดเป็นรูปแบบโรงเรียนให้ก้าวหน้ากว่าเดิม ครูใหญ่ที่มีอยู่หลายๆ คนล้วนเป็นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกมาจากอังกฤษโดยตรง

การถวายการศึกษาให้บรรดาพระราชโอรสของพระเจ้าอยู่หัวที่ยังทรงพระเยาว์ซึ่งยังทรงกลับที่ประทับเองไม่ได้นั้นจะใช้วิธีฝากฝังให้อยู่ในความดูแลส่วนตัวของครูพิเศษหลายคนที่จะบวการศึกษามาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ขณะเดียวกันเมื่อเร็วๆ นี้การศึกษาของพระราชธิดาที่ทรงเจริญพระชันษาแล้วจะอยู่ในความดูแลของสุภาพสตรีที่มาจากเคมบริดจ์ และศึกษาต่อจนสำเร็จในระดับสูงขึ้นไปกับสุภาพสตรีผู้สำเร็จการศึกษามาจากมหาวิทยาลัยลอนดอน และหากต้องการศึกษาในสถาบันชั้นสูงขึ้นไปอีกก็จะใช้วิธีส่งพระบรมวงศานุวงศ์ของพระเจ้าอยู่หัว และขุนนางชั้นสูงไปศึกษาที่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศสหรือเดนมาร์กเป็นประจำทุกปีเพื่อเรียนภาษายุโรปและศึกษาวิชาเฉพาะด้านต่างๆ หนทางเดียวที่จะพิสูจน์ความสามารถเฉพาะตัวและบุคลิกลักษณะได้ก็คือการทดสอบโดยตัดสินความสำเร็จจากผลที่ได้รับหลังจากที่กลับมาว่าจะเรียกว่าอยู่ในขั้นที่เรียกว่าประสบความสำเร็จได้หรือไม่ โดยเฉลี่ยเด็กชายที่ฉลาดปานกลางไม่อาจนำเอาวิชาความรู้มาปรับใช้เมื่อกลับมาศึกษาด้วยตนเอง “ที่บ้าน” เช่นเดียวกับที่เมื่อเขากลับมาสู่ตะวันออกแล้วมักจะเกิดความแตกต่างในเรื่องค่านิยม ประเพณีของที่โรงเรียนหรือการใช้ชีวิตที่บ้านในยุโรปขึ้นทันที ในที่สุดก็จะส่งผลให้อิทธิพลต่างๆ ที่เขาได้รับมาแทบจะลบเลือนไปหมดสิ้น ส่วนในกรณีอื่นนั้นหากว่าชายคนใดจะมีประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างแท้จริงก็มักจะต้องออกจากการงานโดยถูกกลั่นแกล้งจากศัตรูซึ่งอิจฉาและเล่นไม่ซื่อ ส่วนมากจะถูกพิพากษาให้เกษียณ

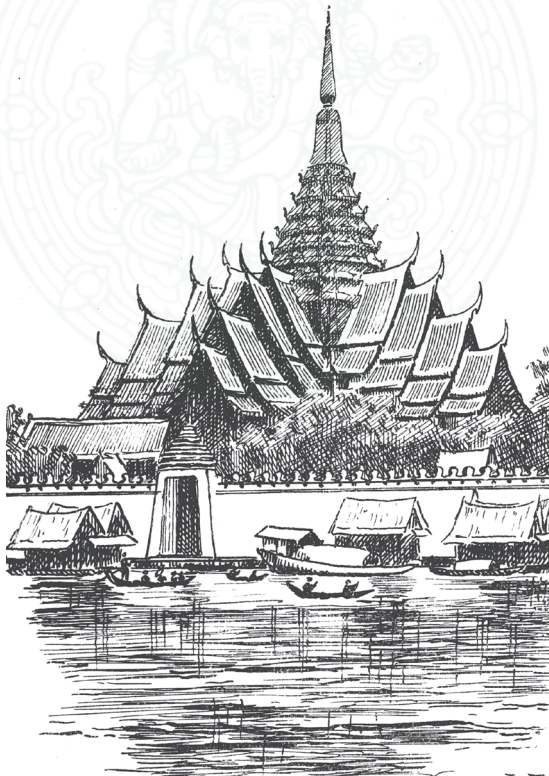
ตัวเองออกไปใช้ชีวิตอย่างเฉื่อยชาและเปล่าประโยชน์ หากการเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ก่อให้เกิดผลใดๆ ขึ้นมาแล้ว บางทีการเสด็จประพาสเช่นนี้ก็อาจจะไม่มีขึ้นอีกในอนาคต

ก่อนที่สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังจะทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีฝ่ายเหนือเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๕ จังหวัดทางตะวันตกเฉียงใต้ของแหลมมลายูและทางตะวันออกเฉียงใต้ถึงชายแดนกัมพูชาจะมีเสนาบดีหลายคนแยกกันดูแล นอกจากสถานการณ์ยุ่งยากโดยทั่วไปแล้ว ผลงานที่เสนาบดีเหล่านั้นทำขึ้นนับว่าน้อยมาก และยังทอดทิ้งให้ข้าหลวงประจำท้องถิ่นทั้งที่เป็นคนดีและเลวหรือบางทีก็ดูโดดเด่นกว่าคนก่อนต้องดูแลตนเองกันมากพอควร แต่เมื่อเร็วๆ นี้ ได้มีการรวมให้ทุกจังหวัดมาอยู่ภายใต้การดูแลของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยโดยชอบด้วยสิทธิอำนาจ ซึ่งมีสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังเป็นผู้ดูแลทำให้มีพัฒนาการในการบริหารงานเกิดขึ้นอย่างมากมายมหาศาล

กรุงเทพฯ ได้ถูกปกครองโดยเจ้าเมือง (หรือนายกเทศมนตรี) และกองกำลังตำรวจซึ่งไร้ความสามารถมานานแล้ว โดยอยู่ภายใต้การดูแลของกระทรวงมหาดไทย (Home Department) ซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ที่ไร้ประโยชน์และไม่เอาไหนที่สุด ทั้งยังแต่งตัวด้วยเครื่องแบบที่ดูน่าอับอายใจคล้ายตำรวจในละครใบ้ สิ่งสำคัญที่พึงสังเกตก็คือกางเกงที่คับตึง ขนาดของหมวกเหล็ก และสีที่เหลืองจางลงจากสีน้ำเงินซีดๆ สีเดิม นับเป็นตัวอย่างของความพยายามอย่างผิดทิศผิดทางอันน่าเศร้า หลังจาก “ความเจริญ” เข้ามาถึง ชายที่ถูกเสริมแต่งอย่างที่ดีว่าประณีตที่สุดในโลกแล้วยังมองดูคล้ายหุ่นไล่กา ในเครื่องแบบอย่างนั้นไปได้ ขณะที่ชาวสยามเองก็ได้มีความคุ้นเคยกับกางเกงมาก่อน *ผ้าถุง* อันเป็นเครื่องแต่งกายประจำชาติของเขานับเป็นเครื่องแต่งกายที่สมเหตุสมผลต่อการนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่นนั่งแล้วทำให้รู้สึกเย็นสบาย ในอากาศร้อน ทำให้แขนขาเคลื่อนไหวได้อย่างอิสระยามออกกำลังกาย และถกขึ้นได้อย่างง่ายดายเมื่ออยู่ในโคลนและสายฝนทั้ง *ผ้าโสร่ง* ของชาวพม่า *โสร่ง* แบบชาวมาเลย์และ *ผ้าถุง* ของชาวสยามล้วนสามารถนำมาดัดแปลงได้ตามใจ

ชอบแล้วแต่วัตถุประสงค์และความต้องการของพวกเขา แต่เมื่อเขาเปลี่ยนมาใช้เสื้อผ้าแบบชาวยุโรป ผลก็คือทำให้พวกเขาขาดความเป็นตัวของตัวเอง ดูเหมือนคนครึ่งชาติในสายตาของผู้พบเห็นซึ่งนับว่าเป็นอันตรายต่อเอกลักษณ์ของทุกชาติ ที่ยิ่งกว่าเรื่องนี้ก็คือ ไม่มีคนหนุ่มชาวสยามรุ่นใหม่ที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมคนใดในกรุงเทพฯ ที่จะยอมมุ่งทางเกว ดังนั้นรูปแบบของตำรวจดังกล่าวจึงนับเป็นหนึ่งในจำนวนอุปสรรคสำคัญในการสร้างสรรค์เรื่องเอกลักษณ์ทางกายซึ่งจำเป็นต้องปรับปรุงเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าเรื่องการเปลี่ยนรูปแบบที่มีผลบังคับใช้แล้วในตอนนี้เป็นเรื่องที่ถูกจับตามองกันมานานแล้วว่าเป็นหนึ่งในเรื่องที่ต้องปฏิรูปเป็นอันดับแรกและต้องให้เกิดผลปฏิบัติอย่างจริงจัง เพราะตัวตลกคงไม่สามารถรักษาระเบียบวินัยได้เป็นแน่

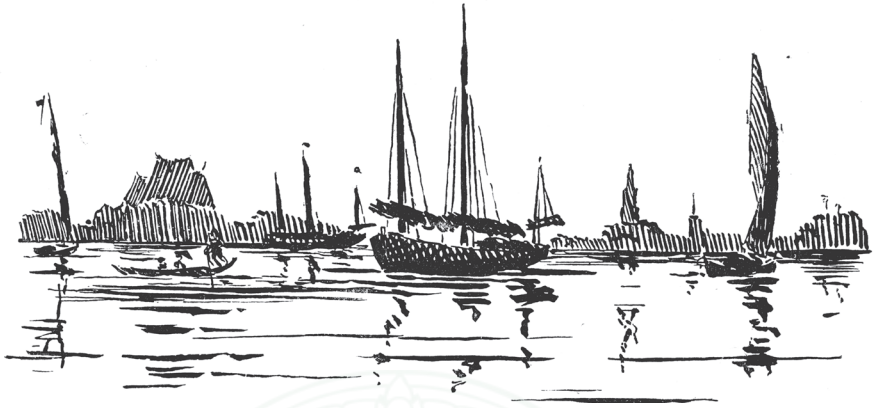
พระราชวังที่กรุงเทพฯ

บางคำถามแรกที่เจอเป็นประจำเกี่ยวกับประเทศอย่างสยามมักจะเป็นเรื่องวิธีการจัดเก็บและจำนวนภาษีอากร⁵ เป็นเรื่องเหลือเชื่อที่ทุกสิ่งทุกอย่างนับตั้งแต่การปักหลักจับปลาในอ่าวไปจนถึงผลหมากรากไม้ในป่าล้วนแต่ต้องจ่ายภาษีโดยไม่มีจำนวนที่แน่นอน จนกระทั่งเมื่อเร็วๆ นี้ชาวยุโรปหรือแท้ที่จริงก็คือชาวสยามนั่นเองได้รับรู้กันทั่วไปว่ามีการยกยอกและการรั่วไหลโดยคาดไม่ถึงเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากมายมหาศาลจากการสำรวจพบเข้าโดยบังเอิญที่สุด

---

⁵ ภาคผนวก ๖ - ต้นฉบับ

บริเวณแม่น้ำที่กรุงเทพฯ

บทที่ ๓

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

สุพรรณ - บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ - ลำคลองต่าง ๆ

ที่ตัดผ่านตัวเมืองและเมืองอยุธยา

หลังจากครั้งที่ได้เดินทางระยะสั้นๆ ไปยังตำบลโพธิ์สะอาดในจังหวัดจันทบุรีเมื่อตอนต้นฤดูฝนของปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ครั้งต่อมาคือการเดินทางในเดือนสิงหาคมไปยังทิศตะวันตกเฉียงเหนือสู่ตำบลที่ตั้งอยู่ระหว่างจังหวัดสุพรรณบุรีและกาญจนบุรี ข้าพเจ้ามีสุภาพบุรุษชาวสยามผู้หนึ่งทำหน้าที่เป็นล่ามให้ เขาสามารถพูดภาษาฝรั่งเศสและเคยเรียนวิชาโลหวิทยามาจากปารีสเล็กน้อย เรามีผู้ช่วยนักสำรวจคนหนึ่งและคนเรือ ๖ คนติดตามมาด้วย พวกเราทำหน้าที่เป็นคณะสำรวจหาแหล่งแร่ของรัฐบาล ซึ่งถูกส่งมาบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเหมืองทับทิมและมีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งนั้นโดยใช้เวลานับเป็นปีๆ รัฐบาลจะเก็บเรื่องราวเกี่ยวกับการสำรวจนี้ไว้เป็นความลับโดยที่ไม่มีผู้ใดล่วงรู้ได้อย่างชัดเจน

จากแม่น้ำเจ้าพระยาเรือของพวกเราแล่นเข้าสู่ลำน้ำสายสำคัญที่ไหลตัดผ่านเมือง โดยมีทิศทางการไหลจากทิศใต้สู่ตะวันตกไปยังแม่น้ำท่าจีน ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหนึ่งที่แยกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณตอนเหนือของจังหวัดชัยนาท และไหลผ่านตำบลย่านชาวจีนที่เคยอุดมสมบูรณ์ในยุคก่อน เป็นตำบลผลิตน้ำตาลของอำเภอนครชัยศรีแล้วไหลลงสู่ทะเลทางตะวันตกเป็นระยะทาง ๒๕ ไมล์ ที่บริเวณสถานีจับปลาที่ใหญ่ที่สุดของแม่น้ำท่าจีน

ในเวลาน้ำเกิดเราจะได้สัมผัสกับต้นกกต้นอ้อที่ลอยอยู่เนิบๆ ตามบริเวณที่กระแสน้ำท่วมถึง เข้าจังหวะกับกระแสน้ำที่ไหลลงไปทางตะวันตกพอตีน้ำต่าหนิในการไม่มองการณ์ไกลของรัฐบาลที่ปล่อยให้ลำน้ำสายนี้และคลองดีๆ อีกหลายๆ แห่งที่เป็นเสมือนเส้นทางคมนาคมของประเทศต้องสิ้นเงินมากขึ้นทุกปี พวกเรือเล็กที่พลาดกระแสน้ำต้องติดหนึบอยู่ในโคลนจนกว่ากระแสน้ำท่วมสูงครั้งใหม่จะพัดพาน้ำมามากพอที่จะทำให้เขาหลุดจากโคลนไปได้ ซึ่งในเดือนหนึ่งกระแสน้ำท่วมสูงเช่นนี้ ก็จะมีแค่ครั้งเดียวในระยะเวลาเพียง ๒๔ ชั่วโมง^๑ พวกกลุ่มโจรตากัว^๒ พร้อมอาวุธมักจะมาดักรออยู่ตรงจุดนั้นเสมอ และจะลงมือจู่โจมบรรดาเรือที่ลอยติดอยู่ระหว่างฝั่งซึ่งช่วยเหลือตัวเองไม่ได้นั้น ในตอนกลางคืน ส่วนในหน้าแล้งก่อนที่จะมีฝนตกลงมาทำให้ระดับน้ำสูงขึ้น เรือของพวกชาวบ้านที่บรรทุกหนักจนเพียบแปล้ก็มักจะได้รับความกรุณาจากสภาพธรรมชาติเลวร้ายนี้จนต้องมาลอยลำติดอยู่ในคลองต่างๆ ร่วมกันเป็นเวลาหลายๆ วัน

เมื่อ คลอง ได้รับการขุดลอกและทำความสะอาดอย่างดีแล้ว สยามก็คงจะพออดอ้างได้ว่าลำคลองเหล่านี้นั้นเป็นเส้นทางคมนาคมที่ถี่เลิศเช่นเดียวกับที่ฮอลแลนด์แต่กว่าจะเป็นเช่นนั้นได้ ชาวสยามจะต้องแลกมาด้วยเวลาและแรงงานจำนวนมหาศาลที่ใช้อย่างเหมาะสมโดยคนยุคใหม่ที่มีสายตากว้างไกลมากกว่าเดิม รายจ่ายเพียงน้อยนิดที่สูญเสียไปจะทำให้มั่นใจได้ว่าสามารถเปิดลำคลองให้เรือแล่นมาได้ตลอดทั้งปีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่มีทางเกวียนอยู่

¹ ภาคผนวก ๑ - ต้นฉบับ

^๒ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้ dacoit gangs คือชื่อเรียกกลุ่มโจรที่ชอบก่ออาชญากรรมซึ่งพบบ่อยๆ ในอินเดียและพม่า เป็นกลุ่มโจรเร่ร่อนที่กระทำการโจรกรรมและฆาตกรรม -สวป.

เพียงไม่กี่สายในพื้นที่ซึ่งไม่มีการขนส่งทางน้ำ ตามความเห็นของข้าพเจ้ามันน่าจะเป็นการสร้างประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้มากกว่าโครงการสร้างทางรถไฟที่ไม่เคยนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย

มีการกล่าวกันมากถึงเรื่องทางรถไฟไปเพชรบุรีซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดราชบุรี ชาวสยามนั้นจะมีนิสัยเหมือนชาวพม่าตรงที่ชอบเดินทางท่องเที่ยวโดยทางรถไฟมาก แต่ก็อดสงสัยไม่ได้จริงๆ ว่าพวกเขาสามารถหาหนทางอื่นที่ดีกว่าในการเดินทางมากรุงเทพฯ เมืองอันยิ่งใหญ่ดงามและแสนจะร้ายกาจโดยใช้เวลาเพียงแค่ ๓ ชั่วโมงแทนที่จะเป็น ๓ วันได้หรือไม่ เขาอาจจะมาได้บ่อยครั้งขึ้น หรือบางทีเขาก็อาจจะเล่นการพนันได้มากขึ้น เขาอาจจะพบว่าความเมามายมิใช่เรื่องน่าอดสูและเขาก็จะเรียนรู้ในการลักขโมยหรือหักหลังเพื่อนของตนเองโดยแทบจะไม่รู้สึกรู้สึเดือดเนื้อร้อนใจ มันจะกลายเป็นเรื่องใหญ่สำหรับเจ้าของร้านค้า ผู้ปลูกฝิ่นและบ่อนพนัน ซึ่งพวกนี้จะเป็นพวกได้รับผลประโยชน์เรื่องภาษีโดยทางอ้อม อีกทั้งช่วยผลักดันให้ความเป็นวัตถุนิยมเข้าบ่อนทำลายบุคลิกลักษณะแบบชาวบ้านที่พวกสยามเป็นอยู่ แต่หากจะพูดถึงพัฒนาการของประเทศในลักษณะอื่นแล้ว ตามความคิดของข้าพเจ้ามันคือความหน้าไหว้หลังหลอก เมื่อดูที่การคมนาคมทางน้ำของพวกเขาและลำคลอง ๒ สายที่ตัดผ่านพื้นที่ซึ่งเชื่อมต่อกันจะเห็นว่าการขนส่งทางน้ำเป็นวิธีที่ถูกที่สุดและง่ายที่สุดในการขนส่งผลผลิตทั้งหมดของจังหวัดทางตะวันตกให้แก่กาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ชาวสยามจะต้องวิตกกังวลอะไรกันในการแบ่งสายและเพิ่มทางรถไฟสำหรับขบวนรถบรรทุกสินค้าที่จังหวัดเพชรบุรีหรือราชบุรี เพื่อที่จะไปขนถ่ายสัมภาระลงอีกครั้งที่กรุงเทพฯ ก่อนที่จะย้ายไปสถานีปลายทางที่กรุงเทพฯ เราไม่สามารถขนส่งสิ่งใดได้นอกจากการใช้ทางน้ำ แล้วก็ไม่มีสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาตรงจุดขนถ่ายนั้นทั้งๆ ที่สามารถมีได้ ถ้าเป็นการขนส่งที่มาจากทางตะวันตกการตัดผ่านเข้าสู่ใจกลางเมืองก็ต้องใช้ทางแม่น้ำ ชาวสยามจึงต้องพึ่งพาทางน้ำมาก บางทีทั้งหมดที่ได้รับจากรถไฟอาจเป็นแค่การเดินทางเพียงวันครึ่งสำหรับประเทศที่เวลาไม่ได้มีราคาแพงวอดะไรนัก แถมยังต้องเพิ่มค่าขนส่งสัมภาระมากกว่าที่จำเป็นต้องใช้จริงๆ ถึง ๒ เท่าตัว วิธีการเช่นนี้จะยัง

คงเป็นไปได้อีกเนิ่นนานเพื่อดำรงความเป็นชาวสยามแบบสยามแท้ๆ ที่พิเศษไปกว่านั้นคือในขณะที่เรือของเขาจอดซ่อมอยู่ที่บ้าน ครอบครัวยังคงอาจจะใช้เวลาหนึ่งหรือสองสัปดาห์เดินทางไปกลับที่กรุงเทพฯ พวกเขาจะได้แลกเปลี่ยนสิ่งของและพบปะเพื่อฝูงส่วนภรรยาของเขาก็จะได้อดลูกๆ ถึงความงามและฉลาดหลักแหลมเยี่ยงสตรีชาวสยามที่เธอได้ประสบมา ยิ่งไปกว่านั้นจังหวัดเพชรบุรียังเป็นจังหวัดที่มีหนทางตันไม่สามารถเดินทางต่อไปยังที่ใดได้ ภูเขาทางทิศตะวันตกบริเวณเชื่อมต่อเทือกเขาตะนาวศรีซึ่งมีพวกชาวกะเหรี่ยงและชนเผ่าอื่นๆ อยู่ประปรายเพียงเล็กน้อยนั้นเป็นบริเวณที่ภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขาสลับซับซ้อนและยากที่ทางรถไฟจะเข้าไปถึงได้ ส่วนตำบลต่างๆ ที่อยู่ทางตอนใต้ของเพชรบุรีก็ล้วนแต่มีพลเมืองอาศัยอยู่น้อยพอๆ กัน

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าสยามยังมีความเข้าใจที่ค่อนข้างไม่เพียงสาอู่มากจึงเข้าใจผิดในเรื่องความหมายที่แท้จริงของสิ่งที่เราเรียกว่า “ความเจริญ” ชาวสยามมักจะสนับสนุนความเชื่อที่ว่าทางรถไฟนั้นเป็นย่างก้าวอันมั่นคงก้าวหนึ่งสู่ความเจริญก้าวหน้าและเห็นพ้องด้วยกับพวกยุโรป เพราะเหตุว่าอังกฤษและฝรั่งเศสต่างก็มีส่วนร่วมอยู่ในข่ายงานที่เกี่ยวกับทางรถไฟ แต่ก็ใช่ว่าสิ่งที่ติดตามมาจะเป็นสิ่งที่มิแต่ประโยชน์ เป็นที่ปรารถนาหรือสามารถเชื่อมต่อเมืองทุกเมืองในสยามกับเมืองต่างๆ ทุกเมืองได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงข้ออันควรพิจารณาอื่นๆ เสียเลย หรือเป็นเพราะว่าการโทรเลขและโทรศัพท์ได้ขยายตัวด้วยกระบวนการอันทันสมัยมาแล้วในดินแดนโลกตะวันตก แต่สิ่งเหล่านั้นก็ไม่ได้เป็นเครื่องพิสูจน์ว่ามันจะเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นที่สุดอันดับแรกของการปฏิรูปสำหรับประเทศในภาคพื้นตะวันออกไกล

เรื่องนี้อาจจะเป็นข่าวตอนหนึ่งในหนังสือพิมพ์ว่า “จะมีการคมนาคมทางรถไฟและการติดต่อสื่อสารทางโทรเลขระหว่างเมืองต่อเมืองขึ้น” แต่สำหรับคนที่รู้จักประเทศนี้ตัวอย่างทะลุปรุโปร่งแล้ว เรื่องที่ได้ยินมาว่าหนทางที่มีอยู่เดิมได้รับการปรับปรุง มีการสร้างสะพานข้ามทางน้ำลึก และการจัดถนนมีอัตราลดลงเพราะความเข้มงวดกวดขัน ล้วนเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาอีกนานทีเดียวกว่าจะ

มีหลักฐานปรากฏเป็นรูปเป็นร่างให้เห็นถึงความพยายามจริงจังหลังการปฏิรูปได้ แต่ถ้าจะเปรียบเป็นหมอที่สั่งยามาบำบัดใช้การรถไฟอย่างพอเหมาะด้วยการเยียวง่าย ๆ ดังกล่าวข้างต้นและเข้าถึงวิธีการแก้ปัญหาอย่างมีสามัญสำนึกก็ยังคงจะถูกเย้ยหยันอย่างมากไม่แพ้หมอคนที่เสนองานเล็กน้อยอย่างการรักษาคนไข้ปัญญานิรมิตกำลังถูกคุกคามอยู่ด้วยโรคประสาทเหมือนกัน ทางเลือกที่ฉลาดนั้นก็คือให้ทางสายหลักที่มีอยู่ไม่กี่สายเปิดทางเข้าสู่ตำบลต่างๆ ที่ไม่มีทางน้ำเข้าถึงได้ตามธรรมชาติ โดยจัดให้มีความสำคัญเป็นอันดับแรก แต่การพัฒนาแบบคลองขนส่งคือความจำเป็นประการเดียวที่จะทำให้พื้นที่ขนาดใหญ่อย่างที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากลายเป็นพื้นที่ซึ่งอุดมสมบูรณ์ที่สุดและเป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่ให้ผลผลิตมากที่สุดทางตะวันออก มิใช่บริเวณพื้นที่หนึ่งในสี่ส่วนที่ไม่ได้ทำการเพาะปลูก ด้วยเหตุผลง่ายๆ ที่ว่าหากปราศจากคลองหรือมีแต่คลองที่ติดขัดและตื้นเขิน การขยายทางและการชลประทานก็คงเป็นเรื่องไร้ความหมาย โดยเฉพาะเรื่องการชลประทานนั้นมีความสำคัญพอๆ กับเรื่องการขยายทาง แต่ก็ดูเหมือนรัฐบาลจะไม่ได้ให้ความสนใจมันเลย

วันหนึ่งในขณะที่เล่นเรือทวนกระแสน้ำในแม่น้ำท่าจีนมาเรื่อยๆ เราได้มาถึงปากคลองสองพี่น้อง และในวันที่สามของการเดินทางเราจึงเข้าสู่หมู่บ้านที่มีชื่อเดียวกันนับเป็นประสบการณ์ครั้งแรกในประเทศนี้ของข้าพเจ้าที่ได้สัมผัสกับทัศนียภาพอันมีเสน่ห์งดงามแปลกตาเป็นพิเศษเช่นในขณะนี้ ข้าพเจ้านั่งอยู่บนหลังคาของชั้นดาดฟ้าเรือมองออกไปลิบๆ ผ่านภูมิประเทศสุดลูกหูลูกตาอันเงียบสงบที่ทอดตัวรองรับแสงตะวันยามเช้าซึ่งกำลังปรากฏขึ้นที่ขอบฟ้าสีครามอันเจิดจ้า หากแทนที่ต้นไม้กับต้นตาลด้วยไม้ยืนต้นอย่างต้นวิลโลว์ และพ็อพพลา (Willow and poplar) แล้วละก็จะมีคนให้รำลึกถึงพื้นที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่ที่อังกฤษ เพียงแต่ทว่าไม่มีภาพหอคอยในเมืองเคมบริดจ์ให้เห็นอยู่ไกลๆ ไม่มีเมืองปีเตอร์โบโร^๑ หรือ อีลาย^๒ มาสร้างความรู้สึกอิมเมจให้จะมีก็แต่เพียงทัศนียภาพของหมู่บ้านที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปกับ โปสท์ หลังคาทรงสูงในวัด

^๑ Peterborough ชื่อเมืองอยู่ทางตอนใต้ของ New Hampshire – สวป.

^๒ Ely เป็นชื่อตำบลชนบทในเขตเมืองเคมบริดจ์ ทางตะวันออกของอังกฤษ – สวป.

แห่งหนึ่งซิดริมขอบเส้นสีเงินที่ดูคดเคี้ยว ในขณะที่วันเวลาล่วงเลยไปด้วยสายลมอันสดชื่นบริสุทธิ์ที่พัดพลัวยอดตาลและยอดไผ่ให้แกว่งไกว ที่เห็นอยู่ลิบๆ คือใบเรือสูงที่เคลื่อนตัวอย่างว่องไวไปตามแนวเขื่อนที่อยู่ไกลออกไป เด็กเล็กๆ เนื้อตัวมอมแมมส่งเสียงร้องแสบแก้วหูอยู่ในปลักข้างควายของตนหรือไม้ก็ข้างๆ เศษไม้ที่ร่วงหล่นอยู่หลังจอบตากไม้ขึ้นแล้วขึ้นเล่าในขณะที่เรือของเราแล่นผ่านหลังคาโกดังอันกว้างขวางของอู่ต่อเรือ

ที่อำเภอสองพี่น้องมี วัด ที่ร่มรื่นน่าสบายอยู่แห่งหนึ่ง เป็นวัดที่พระภิกษุสามเณรได้มีโอกาสฝึกความชำนาญในการพายเรือใบดล่ำเล็กแคบไปตามเรือนแพริมน้ำในยามเช้าตรู่เพื่อขอรับบริจาคอาหาร^๓ เรือกระจอยร่อนนี้มีจุดศูนย์ถ่วงอยู่กลางลำเรือที่ค่อนข้างหนัก และจากการที่เรือมีด้านหัวเรือและท้ายเรือเจ็ดสูง ยามเมื่อเรือไม่มีคนนั่งมันก็จะไม่สามารถลอยลำไปตรงๆ ได้ บริเวณปากเรือเหล่านี้จะมีที่วางขนาดพอเหมาะสำหรับให้คนที่มีรูปร่างเล็กๆ นั่งตรงกลางลำเรือ ตัวเรือจะแหลมเรียวยาวไปจรดท้ายจนแทบหาที่วางไม่ได้ และมีความกว้างแค่ ๗ ถึง ๑๑ ฟุตแตกต่างกันไป ข้าพเจ้าเคยมีความรู้สึกแบบที่จะเห็นด้วยกับความเห็นที่ว่า “ความสนุกสนาน” หรือ ความเบิกบานนั้นเกิดขึ้นได้ยากพอๆ กับการ “นั่ง” ในสิ่งใดๆ ก็ตามที่ลอยน้ำได้ แต่เมื่ออยู่ที่อำเภอสองพี่น้องข้าพเจ้าจึงได้เรียนรู้ว่ามันเป็นความเข้าใจผิดอีกเรื่องหนึ่งในชีวิตที่ถูกปิดเป่าให้หมดไปเสียได้ ข้าพเจ้าได้ใช้เวลาเกือบทั้งชั่วโมงในการพยายามที่จะนำงานฝีมือที่ช่างประดิษฐ์คิดค้นนี้ออกจากฝั่งให้ได้สักลำ แล้วก็ว่ายน้ำกลับสู่ฝั่งอีกครั้งเพื่อเริ่มพยายามใหม่ จากนั้นข้าพเจ้าจึงบังคับเรือไปได้ไกลขึ้น แต่สิ่งที่ข้าพเจ้ายังจดจำได้ดีถึงวันสุดท้ายนั้นคือความชื่นชมที่มีต่อคนพายเรือวณิกชาวสยาม ซึ่งแม้ว่าจะเป็นชายชราหลังอ้อมแต่มีความเชี่ยวชาญเป็นเลิศในการใช้พายเล็กๆ เพียงอันเดียวพายเรือเสียงก๊วยถือขามขอทานไปเรื่อยๆ แม้ว่าจะต้องเผชิญกับระลอกคลื่นและสายลมแรงในแม่น้ำก็ตาม แต่ในความคิดของพระสงฆ์องค์เจ้าที่ออกรับบิณฑบาตอาหารนั้นมันดูจะเป็นเรืออันตรายมากกว่า ในทางกลับกัน

^๓ ผู้เขียนคงไม่เข้าใจว่าเป็นการออกบิณฑบาตของพระภิกษุ – สวป.

ความพิกลพิการของพวกเขาก็ทำให้ตัวคนพายเองไม่สามารถหันศีรษะไปมองหญิงงามได้ ซึ่งพระสงฆ์บางองค์ก็คงจะทำเช่นเดียวกันนั้นโดยไม่ต้องสงสัย

เมื่อพูดถึงเรื่องการอกรับบิณฑบาตของพระภิกษุสงฆ์ที่อาศัยอยู่รวมกันในวัดวาอารามต่างๆ แล้ว บางครั้งชาวยุโรปก็เคยขอบอกขอบใจเมื่อมีผู้นำข้าวของมามอบให้ในแต่ละวันทั้งที่ไม่จำเป็นต้องทำอย่างนั้นเลย เพราะดูเหมือนพวกเขาจะมีท่าทีเื่องจะไม่เคยชินต่อการรับคำตอบขอบคุณจากการกระทำอันเป็นกุศลของพวกเขา เป็นการกระทำที่ส่งเสริมให้สยามเป็นเหมือนประเทศที่ถูกครอบงำด้วยพระสงฆ์ ดูราวกับว่าเหล่าสาวกห่มเหลืองผู้มีสมาธิใคร่ครวญเป็นชนชั้นนักบวชที่หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาที่คอยบ่อนทำลายจิตใจคนเรา ทั้งยังไม่ยอมรับว่าพวกเขาเคารพบูชา “เทวรูป” เช่นเดียวกับที่พวกมิชชันนารีบางกลุ่มและคนที่ผู้เขียนหลายๆ คน² กล่าวไว้

พวกเขาล้วนแต่เป็นผู้เคร่งครัด ไม่ว่าจะเป็นผู้มาจากบ้านนอกบ้านนา เป็นเชื้อพระวงศ์ ชาวป่าหรือข้าราชการแต่ทุกคนต้องเคยไป วัด กันมาบ้างแล้ว หากพวกเขาไม่ฉวยโอกาสที่อยู่ใกล้มือแล้วพวกเขาจะสร้างสม “กุศลผลบุญ” ได้เพียงพอเพื่อชีวิตใหม่ที่ดีขึ้นชาติหน้าได้อย่างไร การฝึกจิตให้สงบและการทำสมาธิที่บริเวณลาน วัด เพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาและความทุกข์โศกในชีวิตสัก ๒ ถึง ๓ เดือนนั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่ชาวสยามทุกคนพึงปฏิบัติไม่วันใดก็วันหนึ่ง และหากเขาตกลงใจที่จะนั่งฝึกให้เนิ่นนานต่อไปโดยไม่สนใจต่อความสะดวกสบายของโลกภายนอกแล้ว มันก็จะยิ่งส่งผลต่อโอกาสของเขาในโลกหน้าให้ยิ่งใหญ่ขึ้น หรือหากเขามีศรัทธาบาร์มีแก่กล้าคนในหมู่บ้านก็จะเริ่มส่งลูกชายมาศึกษาเล่าเรียนกับเขาราวกับว่าเขาเป็นครูกวตริขในวิทยาลัย และจะมีกลุ่มเด็กหนุ่มล้วนๆ แวดล้อม “ข้างกาย” ในเวลาต่างๆ แทนที่ วัด จะเป็นภาระและจ่ายภาษีให้แก่พวกชาวบ้าน วัดกลับกลายเป็นสถาบันที่คนจะแห่กันมาขอรับศีลรับพรเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต เป็นสถานศึกษาของบุตรชายเป็นโอกาสที่จะได้ “ทำบุญ” ซึ่งนับเป็นสิ่งมีค่ายิ่งและเป็นความรื่นเริงเล็กๆ

² คาร์ล บ็อค ในหนังสือชื่อ *Temples and Elephants* และแม้แต่เจ้าชายเฮนรี ดอร์สตันผู้ทรงได้ท่องเที่ยวไปในดินแดนของประเทศแห่งพุทธศาสนาที่น่าจะรู้เรื่องดีกว่าใคร ๆ ก็ยังทรงเรียกรูปปั้นในศาสนาพุทธว่า “เทวรูป” ในหนังสือเรื่อง *รอบบริเวณตังเกี๋ย (Around Tankin)* - ดันฉบับ

น้อย ๆ ที่พวกเขาจะได้มาร่วมสนุกกันในงานฉลองพิธีทางศาสนาประจำปี สายตาที่พวกเขาองวัดนั้นมีแต่ความภาคภูมิใจเหมือนเช่น “นักศึกษามีต่อสถาบันของตน อันเป็นสถาบันที่เคยมีคตินในครอบครัวจบออกไปแล้วหลายยุคหลายสมัย” พวกเขาจะต้องอดอดอมกันให้มากกว่าที่เคย เพื่อที่จะได้มีปัจจัยใส่บาตรพระสงฆ์องค์ก่อนหน้าและที่กำลังเรียงต่อแถวกันเป็นขบวนยาว และหากจะพูดถึงการหวังคำขอบคุณ พวกเขาน่าจะขอบคุณพวกกวนพิกที่มาปรากฏตัวให้เขาได้มีโอกาสทำบุญเล็กๆ น้อยๆ มากกว่า เพราะมันทำให้พวกเขาเป็นสุขกับการให้มากกว่าการรับ ผู้ให้ย่อมเป็นผู้เก็บเกี่ยวผลบุญได้

ในวันถัดมาทั้งช้างและม้าของเราก็อ้อมเดินทาง ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้และสัมภาระอื่นๆ นั้น เราขนไปโดยใช้วัวเทียมเกวียน หลังจากมุ่งหน้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเวลา ๓ วัน พวกเราก็กถึงบ้านบึงหัวแวน^๑ หมู่บ้านที่มีแต่กระต๊อบโกโรโกโสแสนเซี่ยอยู่ในป่าลึก และบริเวณกลางดงพงหญ้าแผกหญ้าคาทั่วบริเวณที่สูงร่วม ๑๐ ฟุต ๖ นิ้วของที่นี่คือสัปดาห์แห่งการทำงานอย่างสนุกสนาน พวกเราเดินทางไปทั่วพื้นที่ราบที่เต็มไปด้วยสันเขาแหลมยื่นออกไปทางตะวันออกซึ่งมีเนินเขาแยกออกเป็นอิสระสูงร่วม ๕๐๐ ฟุต เมื่อวัดจากยอดเขาในกลุ่มเขาเหล่านั้นบางลูกสูงถึง ๒,๗๐๐ ถึง ๓,๓๐๐ ฟุต เพื่ออกเขาตั้งอยู่ระหว่างบริเวณที่เราอยู่และแม่น้ำแควใหญ่ที่เราสามารถมองผ่านม่านฝนไกลออกไปทางตะวันตก มีหมู่บ้านชาวนาที่ยากจนของสยาม มอญ และลาวกระจาย กันอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ข้าพเจ้าออกรู้สึกแปลกใจที่พบว่าตัวเองถูกมองในครั้งแรกด้วยความงุนงงสงสัยและกลายเป็นความพิศวงในท้ายที่สุด นั่นเป็นเพราะชาวยุโรปคนหนึ่งข้าพเจ้าเสียใจเหลือเกินที่ต้องกล่าวว่า เป็นชาวอังกฤษได้เคยเดินทางมายังบริเวณใกล้เคียงกับจังหวัดกาญจนบุรีเมื่อหลายปีก่อนโดยตั้งใจจะเข้ามาทำเหมืองแร่ แต่ชื่อเสียงแห่งความป่าเถื่อนเลวร้ายของเขาได้แพร่กระจายออกไปนับเป็นร้อยๆ ไมล์ ซึ่งย่อมต้องทำให้เกิดผลเสียหายต่อกระบวนการทำงานอย่างไม่ต้องสงสัย และคงทำให้คิดกันไปว่าชาวยุโรปอื่น ๆ ก็คงเป็นแบบเดียวกัน เรื่องราวในแบบเดียวกันนี้เกิดซ้ำอยู่บ่อยๆ ในหัวเมืองลาวและบางส่วน

^๑ ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งอยู่ในตำบลพลอย อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี – สวป.

ของสยาม และเมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ขึ้นแต่ละครั้งข้าพเจ้าก็ขอสารภาพตามตรงว่ามันทำให้สูญเสียความภาคภูมิใจในความเป็นชนชาติตะวันตกผู้มีความเจริญลงไปเรื่อยๆ ไม่มีเรื่องจริงอันน่าขายหน้าและไม่มีสิ่งใดจะตำหนิไปว่าการที่ชาวตะวันตกมาทำตัวเลวทรามชั่วช้าเช่นนี้อีกแล้ว

ขณะนั้นเป็นช่วงหน้าฝนที่ฝนกำลังตกชุกที่สุด แม้ว่าตอนที่เราเดินทางมุ่งหน้าไประจาะโชคที่ได้พบทางแห่งๆ เป็นช่วงสั้นๆ แต่ฝนตกก็กลับกระหน่ำใส่เราอย่างเอาเป็นเอาตาย ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจเหลือเกินเหมือนที่เคยนี้ก้อยู่บ่อยๆ ในภายหลังที่มีได้เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องแมลง เพื่อจะได้ศึกษาแมลงจำนวนมากมายหลายพันธุ์ที่มันทั้งกัดต่อย หรือไม่ก็สร้างภาระหนักให้กับชีวิตของพวกเราตลอดยามอากาศร้อนในตอนเช้า น้ำท่วมยามบ่าย และยามหนาวเยือกตอนกลางคืน ทำให้พวกเราแทบจะกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องพวกมันด้วยความเพลิดเพลินไปตามๆ กัน อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าได้รับประสบการณ์มากมายซึ่งพิสูจน์ได้ภายหลังว่ามีประโยชน์ ประการแรกก็คือข้าพเจ้าเรียนรู้ที่จะไม่หลงเชื่อในความสมบูรณ์มั่งคั่งของเหมืองทับทิมที่ถูกค้นพบและทำรายงานไว้โดยข้าราชการชาวสยาม ถัดจากบริเวณหินดำและหินทึบแสงบางจุดซึ่งแปรสภาพเป็นเฮอร์ไซไนต์ (Hercynite)^๓ หรือหินแร่เหล็กพลอยแดงนั้นพวกเราไม่พบร่องรอยของสีเลยแม้แต่น้อย อาจเป็นไปได้ที่พลอยแดงที่ขุดพบนั้นถูกเข้าใจผิดว่าเป็นทับทิม แต่เราก็ไม่พบอะไรและไม่ปรากฏว่าชาวบ้านเมืองตำบลนั้นเคยพบเห็นหรือได้ยินเรื่องใดๆ เหล่านี้มาก่อน ส่วนประการที่สองนั้นข้าพเจ้าพบว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่จะให้ชาวสยามลงไปทำงานใน บ่อ ส่วนหนึ่งมาจากความขี้เกียจของพวกเข แต่อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะพวกเขากลับ ฝึ หรือดวงวิญญาณเจ้าที่เจ้าทาง ซึ่งดูเหมือนจะจงเกลียดจงชังพวกที่ชอบมาขุดดินเป็นพิเศษ และจะทำให้พวกเขาล้มเจ็บลงด้วยพิษไข้ในไม่ช้าไม่นาน

^๓ จากประสบการณ์ที่เขียนของสินแร่ชนิดนี้จะแปรเปลี่ยนควบคู่ไปกับซัลไฟรสมอ และจากการค้นหาลักษณะผิดปกติจึงทำให้พบต้นกำเนิดของอัญมณีนี้ ขึ้นหินที่พบมันได้นั้นมีรากเหง้ามาจากเกลือในหินแร่ภูเขาไฟซึ่งให้คำอธิบายไว้โดย นายไพรเออร์ (Mr. Prior) แห่งพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอังกฤษผู้ทำการค้นคว้าทดลองพบว่ามันประกอบด้วยหินประเภทหินอัคนีสีเขียวมรกต ปะปนอยู่กับส่วนผสมหลักซึ่งเป็นสินแร่โอไซด์สีม่วง แร่เหล็กสีดำ เกลือในสินแร่ และหินพื้นมาซึ่งปนอยู่เล็กน้อยสภาพหินในท้องที่ตามเนินเขาใกล้ ๆ กันจะเป็นสะเก็ดหินทรายครีตซ์เนื้อแข็ง - ต้นฉบับ

เมื่อเป็นดังนั้น ข้าพเจ้าจึงใช้เวลาทั้งอาทิตย์ทำงานเป็นกุลีเสียเองโดยลงมือขุดหลุมขุดบ่อและล้างเศษกรวดเหล่านั้นในแอ่งน้ำตื้นๆ ตามบริเวณที่คาดว่าน่าจะมีทับทิมอยู่ คิดว่าเสือแถวหมู่บ้านนั้นคงพอจะรู้คุณคนอยู่พอสมควรที่ข้าพเจ้าออกจะเหน็ดเหนื่อยสาหัสเกินกว่าจะไปส่งหามัน แม้ว่าเราจะไต่ยีนเสียงมันมา ๒ คืน และมันได้เข้ากวางระมาตตัวใหญ่ไปตัวหนึ่งซึ่งอยู่ภายในระยะ ๕๐๐ หลาจากค่ายพักก่อนที่เราจะย้ายมานี้เอง

กีฬาเพียงอย่างเดียวของพวกเราคือการตักยีนนกปากซ่อมและนกพิราบพันธุ์หนึ่งกลางทุ่งตามเส้นทางการทำงานที่เราผ่านไป

คนนำทางสูงอายุของเราที่เป็นผู้ชำนาญในเส้นทางการเดินทางอย่างปราศจากข้อกังขา เพราะข้าพเจ้าได้รับคำบอกเล่ามาว่าเราได้โจรกลับใจมาเป็นคนนำทางให้ เห็นแล้วทำให้ข้าพเจ้านึกถึงห้วงโหมยผู้ถอดเขี้ยวเล็บในวงน้ำชาแถบภาคตะวันออกเฉียงตอน

เมื่อมีคนแนะนำให้ข้าพเจ้าได้รู้จักกับสุภาพบุรุษชาวผสมสีเทาเองดูคล้ายบาทหลวงตอนอยู่ที่อำเภอสองพี่น้องนั้น มีคนบรรยายว่าชายคนนี้มีกษบสะกดรอยเพื่อจัดการกับเหยื่ออย่างเลือดเย็น ซึ่งทำให้คนเหล่านั้นต้องพบกับความประหวั่นพรั่นพรึงอย่างรุนแรง

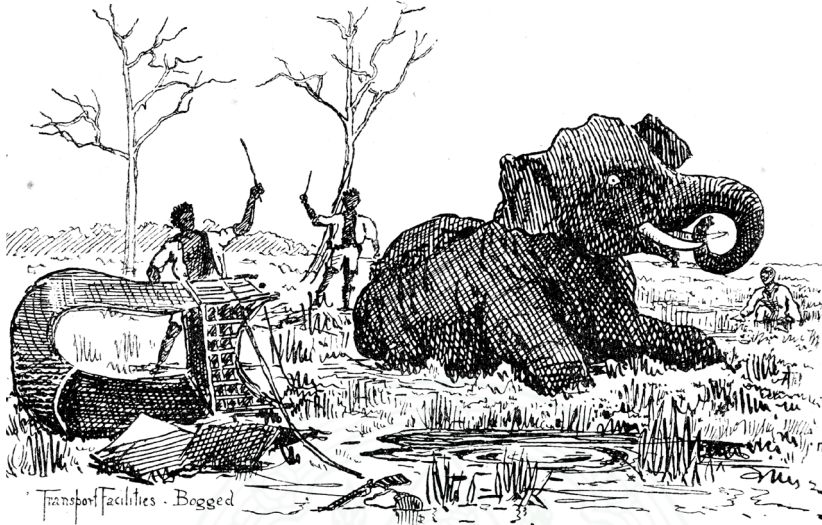
แต่เรื่องจริงนั้นแปลกประหลาดยิ่งกว่านิยายเสียอีก ท้ายที่สุดเราก็เลยไม่ค่อยประหลาดใจเท่าไรที่เห็นว่าเขาจะได้รับการต้อนรับราวกับพระราชอาอย่างแท้จริงในทุกๆ หมู่บ้านที่เราไปถึง กลุ่มคนพร้อมอาวุธจะพากันมาหมอบราบอยู่เบื้องหน้าเขา เมื่อเขามาถึงเขาจะนั่งเหมือนกษัตริย์เห็นผมสีดอกเลาดูน่าเคารพและไบหน้าเหยียวย่นที่แย้มยิ้มอย่างมีเมตตา ทอดสายตาไปรอบๆ กลุ่มคนเหล่านั้นจากที่นั่งยกพื้นอย่างสบายอกสบายใจพร้อมสุขสิการของข้าพเจ้าอย่างจะเป็นกษัตริย์จริงๆ ความปรารถนาไม่ว่ามากหรือน้อยของเขาได้รับการปฏิบัติจนลุล่วงโดยฉับพลัน และข้าพเจ้าในฐานะข้าราชการของรัฐบาลจึงได้รับการรับรองอย่างอบอุ่นรื่นรมย์โดยคนดีๆ ทั้งสิ้นเพราะว่าข้าพเจ้านั้นเป็นเพื่อนของชายซึ่งครั้งหนึ่งเคยทำทนายรัฐบาลประกอบอาชีพไร่ยางอายุเยี่ยงการเป็น

หัวหน้าโจรสรรสร้างความหวาดกลัวไปทั่วทุกสารทิศ รัฐบาลได้ใช้วิธีการทางสันติ บางอย่างกับเขา โดยยินยอมให้เขาเก็บเอาช้างม้าวัวควายที่ได้มาอย่างไม่สุจริต เอาไว้ได้ แต่เขาต้องตอบแทนโดยเปลี่ยนบทบาทเสียใหม่อันได้แก่บทบาทของโจร ทารุณไปเป็นผู้เปี่ยมด้วยศรัทธา ไม่ทำมากไปกว่าคอยให้ความช่วยเหลือด้าน ข่าวสารข้อมูลแก่รัฐบาลเป็นบางเวลา เขาเป็นชายชาตรีที่มีเสน่ห์คู่อาภรณ์ใจดี และเป็นที่รักของเด็ก ๆ ผู้คนนับพันคงต้องโศกเศร้าเสียใจหากว่าเขาต้องถูกตัด ศีรษะ เขาเป็นผู้มีใจกล้าหาญด้วยเช่นกัน ดูได้จากครั้งที่เราเกิดปัญหาขาดแคลน ข้าว เนื่องจากต้องสูญเสียข้าวบางส่วนไปในระหว่างการขนด้วยเกวียนมา ตามถนน เขาจึงขึ้นขี่ช้างของเขาทั้งวันทั้งคืนไปยังเมืองกาญจนบุรีและขนข้าว กลับมาเพิ่มเติมเป็นเสบียงให้เรา เป็นการเดินทางผ่านแดนแวดล้อมด้วยเหล่า ขาญฉกรรจ์ที่อยู่เคียงข้างเขาโดยตลอด ในคืนหนึ่งเมื่อข้าพเจ้าเสร็จจากงานเขา ได้ออกไปข้างนอกคนเดียวพร้อมกับเอาปืนเอ็ม.เอช.คาร์ไบน์ของข้าพเจ้าไปด้วย จากนั้นจึงกลับมาเมื่อได้ยิงเสือตัวหนึ่งไปด้วยลูกกระสุนสองนัด แต่เขาไม่อาจ จะแบกมันกลับไปเพราะเจ้าสัตว์ร้ายได้หลบหนีไปในความมืดสลัวยามโพล้เพล้ สุภาพบุรุษชวากับข้าพเจ้ากลายเป็นมิตรแท้ที่ยิ่งใหญ่ต่อกัน และในหลายปีต่อ มาเมื่อเขาต้องกลับเข้าประจำการในกรุงเทพฯ สองมือของเรานั้นได้จับอาลา กันนานนับเป็นนาที มีดจากนอร์เวย์ที่ข้าพเจ้ามอบให้เขาไว้ก็ยังไม่มีความหมาย เท่าความสัมพันธ์ระหว่างเรา

จะอย่างไรดีกับฝูงเสือและเหล่าโจรที่ทำให้ชาวบ้านนอกคอกนาที่ ยากไร้ต้องอับจนหนทางที่จะปกป้องวัวควายจากพวกมันได้ ใน ๒ หมู่บ้านที่เรา เดินทางผ่านไปเสือได้ลากเอาวัวที่อยู่ในคอกออกไปกินภายในสัปดาห์เดียวกัน โดยที่เจ้าสัตว์ร้ายกระโดดข้ามรั้วกระโจนเข้าสังหารมันจากทางด้านหลัง ในส่วน เรื่องการกระทำของพวกโจรนั้นชาวบ้านได้ขอร้องให้ข้าพเจ้าจัดการเรื่องราว แทนพวกเขาที่กรุงเทพฯ โดยให้ช่วยแจ้งแก่พระยาสุรศักดิ์^๑ ผู้มีชื่อเสียงใน เรื่องความซื่อสัตย์ให้ช่วยส่งกำลังมาปราบปรามหมู่โจรในตำบลนี้

^๑ น่าจะหมายถึงพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์การในขณะนั้น - สวป.

พาหนะในการเดินทาง - ติดหล่ม

ตอนเดินทางกลับเราเจอกับพายุฝนหลายครั้งจนทำให้ภูมิประเทศเกิดการเปลี่ยนแปลง กระแสน้ำตามเส้นทางที่ผ่านมาท่วมสูงถึงข้อเท้าม้าขณะที่เราพามันลุยไป จนเราต้องปล่อยมันไว้กลางทางแล้วใช้ช้างแทนทั้งหมด แต่ถึงอย่างไรช้างเองก็ต้องเจอกับความยากแค้นในทะเลโคลนอันกว้างใหญ่ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ต่ำบางส่วน เมื่อเดินๆ ไปก็จะต้องมีช้างตัวหนึ่งเกิดสะดุดหยุดชะงัก อันเป็นอาการที่อยากจะเกิดขึ้นกับช้าง⁴ พวกเราจึงเพียรพยายามเสาะหาหนทางข้ามผ่านหนองน้ำที่แผ่กว้างนั้นโดยให้ช้างอยู่ข้างหน้า พวกมันขึงวงร้องเสียงดังก้องและพยายามย่างไปทุกก้าวอย่างระมัดระวัง ตัวมันเหินหาวไปด้วยโคลน ทันใดนั้นเจ้าช้างตัวเล็กในกลุ่มก็เกิดอาการขาหลังหม่นคว้างหวัดร้องเสียงแปร้น แล้วกระโจนออกมา ตัวอื่นๆ เลยพยายามหันหลังกลับแย่งกันกระโจนลงไปในปลักโคลนที่จมลึกถึงพุงเจ้าช้างตัวเล็กในทันที แล้วหมอบลงข้างตัวมันพลางส่งเสียงคำรามด้วยความตื่นกลัว พวกเราพากันกระโดดออกห่างตัดสายบังเหียนแล้วปล่อยมันตามยถากรรม โดยมีโคลนรองรับทั้งตัวพวกเราและม้าเอาไว้อย่าง

⁴ จากรายงานของ นายแรนกิน (Mr.Rankin) เรื่อง “การทดลองเรื่องช้าง” ในอัฟริกา – ต้นฉบับ

ปลอดภัย เมื่อเย็นได้มันคงดีแล้วพวกเราจึงเข้าไปลอบขวิดมันใหม่ มันค่อย ๆ บากบันใช้ความพยายามอย่างกล้าหาญในการเดินแต่ยังค่อนข้างชลาดกล้วในการกลับมาเดินบนพื้นแข็งๆ นับเป็นวันที่หนักหนาสาหัสสำหรับพวกมัน เมื่อเราต้องเดินทางร่วม ๑๖ ชั่วโมงเข้าไปในป่าไผ่ซึ่งรกชัฏเต็มไปด้วยหนามแหลมคมที่คอยเกี่ยวใบหูพวกมันให้เป็นแผลอย่างน่าเวทนา ขณะที่แสงอาทิตย์ใหญ่ก็พากันมารุมตอมดูดเลือดมันทั่วไปทั้งตัว หากว่าท่านมีที่พักแรมแล้วขอให้อย่าให้ช้างต้องเดินทางตอนกลางคืนผ่านป่าไผ่ที่มีหนามแหลมคมเป็นอันตราย

พวกเราได้พบวัวเทียมเกวียนจำนวน ๔๐ ถึง ๕๐ ตัว มุ่งหน้าจากที่ราบไปสู่ตำบลเนินเขาเพื่อหนีน้ำท่วมในตอนปลายฤดูฝน ในใจกลางพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นประชาชนไม่อาจหาสถานที่ไว้สำหรับเก็บวัวควายน้ำท่วมที่ปล่อยให้อยู่ได้ก็มีเพียงควายสีดำตัวใหญ่ เพราะพวกมันรักที่จะแช่อยู่ในน้ำตามริมฝั่ง คลอง น้ำท่วมสูงหรือแถวๆ กอไม้ได้ทั้งวันทั้งคืน ส่วนม้าที่มีอยู่เพียงไม่กี่ตัวนั้นพวกเขาจะเก็บมันไว้ในที่มันคงปลอดภัยบนเสาตอม่อเหนือกระแสน้ำอันเว้งว้าง ในหมู่บ้านที่อยู่บริเวณรอบๆ ที่ราบลุ่มนั้น หากมีที่สูงแห่งใดไปถึงได้ ที่นั่นมักมีการเลี้ยงวัวแดงพันธุ์ท้องถิ่นกันเป็นจำนวนมาก จากพื้นที่เหล่านี้วัวจะถูกนำส่งไปยังกรุงเทพฯ เพื่อเป็นสินค้าส่งออก⁵ ไปยังสิงคโปร์ ซึ่งตามตำบลต่าง ๆ เหล่านี้เองเป็นแหล่งที่วัวควายจะถูกลักขโมยกันเป็นจำนวนมาก สำหรับวัวจะมีตลาดรอพร้อมอยู่แล้วใน ขณะที่ควายจะเป็นสัตว์ที่ไม่มีผู้ใดเข้าไปยุ่งเกี่ยวได้นอกจากเจ้าของเท่านั้น

เป็นเรื่องน่ายินดีที่พวกเราได้กลับมาสู่อำเภอสองพี่น้อง สถานที่ซึ่งเราไม่ต้องเปียกปอน ในข้าวในแกงก็มีข้าวโพด มีคัสตาร์ดแอบเปิ้ลให้อย่างเหลือเฟือ ปืนของข้าพเจ้ากระสุนหมดทุกกระบอกขณะที่นกปากซ่อมชุมเสียยิ่งกว่ายูงซึ่งสร้างความรำคาญใจให้มิใช่น้อย เมื่อเดินทางโดยใช้เรือ คนงานของเราจะยืนทำงานอย่างแข็งแรงอดทนทั้งวันทั้งคืน จะมีโอกาสพักแค่ตอนทานอาหารกับอาบน้ำอาบทำเท่านั้น ทำเย็นซึ่งใช้กันทั่วไปบนเรือทุกประเภทของประเทศนี้จะ

⁵ ภาคผนวก ๗ - ต้นฉบับ

ทำให้สามารถกระเจิงใบพายอันแสนจะเหี้ยมขวานั้นได้อย่างต่อเนื่อง ท่าทางคล้าย ๆ กับคนพายเรือคอนโดล่า แต่กับคนที่เพิ่งฝึกใหม่ๆ แล้วจะเป็นการง่ายกว่าหากจะใช้วิธียึดไม้พายไว้ด้วยหูแจวทำด้วยป่านซึ่งมัดขึ้นไปทางด้านหัวของไม้พายที่ตั้งตรง โดยยึดไว้เป็นระยะ ๒ ฟุตเหนือดาดฟ้าและกราบเรือ แทนที่จะปักไม้พายไว้ในไม้ค้ำยันอื่นๆ ที่ไว้ช่วยผ่อนแรงเท่านั้น ภาพที่เห็นเคลื่อนไหวอยู่ในเรือลำเล็กก็คือเมื่อฝีพายจ้วงพายครั้งหนึ่งก็มักจะเหวี่ยงขาข้างหนึ่งไปด้วยจึงมองดูอ่อนช้อยแปลกตา ส่วนตำแหน่งที่ยืนสูงอยู่ข้างท้ายเรือและสามารถมองตรงไปข้างหน้าก็เหมาะสมอย่างยิ่งกับการพายเรือในลำน้ำที่ทั้งแคบและคดเคี้ยวเช่นนี้ และถือเป็นการดูต้นทางไปในตัว สำหรับการ แจว เรือคนเดียวนั้นต้องมีการฝึกฝนกันบ้างเล็กน้อย เพราะเรือก็มีทิศทางหมุนวนไปทางด้านข้างหนีออกจากพาย ต้องแก้ด้วยการพลิกคว่ำข้อมือจ้วงพายไปในน้ำอย่างแผ่วเบาแล้วค่อยๆ ดึงมือกลับ ชั่วโง่งแล้วชั่วโง่งเล่าที่เราแวงไกวเป็นจังหวะอยู่ในสายน้ำล่องไปตาม คลอง ที่ทอดยาวกระทั่งในที่สุดเราก็ถึงหมู่บ้านที่หนาแน่นไปด้วยผู้คนและป่าตาลเขียวขจี ส่วนลำคลองนั้นจะไหลออกสู่ตอนกว้างของแม่น้ำเจ้าพระยาอีกครั้งหนึ่งที่กรุงเทพฯ

พื้นที่ทางตะวันตกที่เราเคยไปมาแล้วซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำแควใหญ่ และแม่น้ำศรีสวัสดิ์ซึ่งเป็นลำน้ำสายย่อยทางทิศตะวันออกที่แยกออกจากแม่น้ำแม่กลองเป็นเมืองที่เล็ดลอดสายตานักทำแผนที่มาได้อย่างแปลกประหลาด จะมีก็แต่นักสำรวจชาวสยามเท่านั้นที่เคยผ่านเมืองนี้มาแล้ว โดยใช้เส้นทางหนึ่งหรือสองทางเส้นทางปกติสู่ พระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเคยเป็นจุดผ่านแดนที่ถูกกำหนดไว้ โดยคณะกรรมการกำหนดเขตชายแดนระหว่างอังกฤษและสยามมากกว่าหนึ่งคณะจะอยู่เหนือแม่น้ำแควน้อยไปทางตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง

ชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่กระจัดกระจายอันด้วยเหตุที่มาจากกาแบ่งแยกนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการขนส่งของคณะสำรวจและงานแผ้วถางทางในป่า

ลีล (Leal) ได้ใช้เส้นทางนี้ตั้งแต่ครั้งแรกจนถึงครั้งสุดท้ายของการเดินทางข้ามไปมาระหว่างสยามและตะนาวศรี สำหรับรายงานอย่างละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ปรากฏอยู่ใน หนังสือจดหมายข่าวของรัฐบาล⁶ ออกเผยแพร่เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม และ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๐

แอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองถูกสกัดกั้นการขยายตัวโดยพวกชาวมอญหรือตเลง ผู้มีความชำนาญในเรื่องเกษตรกรรม เป็นพวกที่สืบเชื้อสายมาจากอาณาจักรพะโคอันเก่าแก่ ทำอาชีพเพาะปลูกข้าวเปลือก ข้าวโพดและผลไม้ตามแนว ๒ ฟากฝั่งแม่น้ำพวกเขาจะอนุรักษ์ภาษาและศิลปวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์ของตนไว้ในวัดวาอาราม การปลูกต้นสักจะทำการบนเนินเขาที่ทอดตัวอยู่ระหว่างแม่น้ำแควน้อยและแม่น้ำแควใหญ่ลงมาตามแนวเส้นละติจูดที่ ๑๓ องศา ๕๐ ลิปดา เป็นจุดที่เกือบจะอยู่ทางทิศใต้ของอินโดจีนซึ่งรู้จักว่าเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์⁷ แต่การเพาะปลูกก็ไม่ค่อยจะได้ผลนักสาเหตุสำคัญเนื่องมาจากกระแสน้ำในฤดูร้อนจะพัดพาทรายมารวมตัวกันเป็นสันทรายแห้งๆ ทั้ง ๒ ฝั่งกลายเป็นปลักให้ควายไปเกสิกกแล้ว อีกทั้งในฤดูฝนนั้นฝนก็ตกหนักอย่างไม่ลืมหูลืมตา

ไม้เนื้อแข็งที่เรียกกันว่า ไม้ โคก ซึ่งมีอยู่ที่บริเวณป่าเปิดกินแดนเข้ามาถึงเนินเขาในชนบทถูกนำมาทำเป็นไม้หมอนสำหรับรางรถไฟกันมาก และเพราะความที่มันมีขนาดเล็กจึงง่ายต่อการขนส่งทางน้ำโดยใช้แพไม้ไผ่เป็นเครื่องช่วยพยุงน้ำหนักให้มันลอยไปได้

ผลอีกประการหนึ่งของลักษณะพื้นที่ป่าที่เป็นแนวยาวและหนาที่บดบังผืนป่าด้านตะวันตกและการที่มีประชากรอยู่เพียงประปราย ก็คือ มันทำให้จำนวนของสัตว์ป่าที่นั่นยังมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ต่างจากบริเวณต้นน้ำลำธารทางตะวันออกของที่ราบลุ่มแม่น้ำอย่างเห็นได้ชัด

⁶ อยู่ใน เอกสารที่ใช้อธิบายเรื่องสงครามพม่า รวบรวมและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระสันตะปาปาวิลสัน โรงพิมพ์จดหมายข่าวรัฐบาล กัลกัตตา พ.ศ. ๒๓๓๐ ด็อกเตอร์ แอนเดอร์สันนำมาเขียนไว้ในเรื่อง อังกฤษและความสัมพันธ์กับสยาม - ต้นฉบับ

⁷ “ต้นสักอ่อน” ข้าพเจ้าเคยเห็นระบุไว้ว่ามีการปลูกอยู่ที่เมือง เมียมบุน (Miembun) ในเกาะชูลูในหนังสือของกิลเลอมาร์ด (Guillemard) เรื่อง การท่องเที่ยวทางทะเลของมาร์เซสซา (The Cruise of the Marchessa) สำนักพิมพ์จอห์น เมอร์เรย์, พ.ศ. ๒๔๒๘ เล่มที่ ๒ หน้า ๒๕ - ต้นฉบับ

จังหวัดกาญจนบุรีซึ่งตามแนวโน้มนัยยุคใหม่กล่าวไว้ว่าจะกลายเป็นศูนย์รวมประชากรของสยามนั้น เคยมีดินแดนทางใต้ติดกับทะเลเมื่อศตวรรษที่แล้ว ตัวเมืองเก่าซึ่งชื่อเดียวกันที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำศรีสวัสดิ์ได้ถูกทำลายโดยชาวพม่าที่เข้ามารุกรานเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๙ แต่เดิมนี่กลับฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ตรงบริเวณจุดเชื่อมต่อของลำน้ำสายย่อยทางฝั่งตะวันออกและตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง บางที่ที่ชาวอังกฤษรู้จักกันเป็นอย่างดีก็เพราะมันเป็นที่พักของผู้อพยพผู้ควบคุมสายโทรเลขเส้นทางจากกรุงเทพฯ ถึงทวาย ผู้คุมคนนี้ไม่เคยทำให้สายโทรเลขของเขาว่างพอที่จะส่งไปยังเขตชายแดนได้ภายใน ๒ สัปดาห์ แต่ก็จะไม่ฉลาดเอาเสียเลยตรงที่เขากลับสามารถส่งโทรเลขไปยังเพื่อนบ้านของเขาบนฝั่งพม่าได้ สิ่งที่น่าชื่นชมกว่าซึ่งเป็นที่ยึดทั่วไภ้ก็คือเรื่องพริกไทยน้ำตาลทราย ยาสูบ และด้วยผลผลิตอันมากมายมหาศาลเช่นนี้จึงน่าจะมีการปราบปรามโจรผู้ร้ายให้หมดสิ้น ข้าพเจ้าไม่ได้ไปยังตำบลแห่งนั้นนานพอ ดูแต่หวังว่าสิ่งต่างๆ คงจะพัฒนาขึ้น และคงไม่กลับไปสู่สภาพเลวร้ายเกินกว่าเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ไปได้

สิ่งที่สะดุดใจข้าพเจ้ามากที่สุดในพื้นที่ราบอันกว้างใหญ่นี้ก็คือ พื้นดินอันอุดมสมบูรณ์และกว้างไกลสุดลูกหูลูกตาที่ไม่มีผู้ใดใส่ใจนอกจากควายและนกกระยางเท่านั้น พื้นที่นั้นรกร้างว่างเปล่า ได้ยินแต่เสียงลมพัดหวิวหวิวไม่หยุดหย่อน กับเสียงร้องซ่าๆ ซากๆ ของฝูงแมลงในทุ่งหญ้า ทั่วบริเวณที่ราบลุ่มสามเหลี่ยมปากแม่น้ำก็มีลักษณะแบบนี้เช่นกัน บริเวณพื้นที่ราบซึ่งเป็นโคลนตมอันกว้างใหญ่แถบตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ เป็นบริเวณหนองน้ำที่ถูกทิ้งร้างจนเว้งว่างและมีหญ้าขึ้นอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำตอนที่ไหลไปยังแม่น้ำนครนายก เมื่อไม่มีทางน้ำไหลผ่านจึงไม่มีผู้คนเข้ามาตั้งรกราก หากผู้ใดพยายามย้อนรอยกลับเข้าไปอยู่ยังทุ่งหญ้าที่มีชื่อเรียกว่า *ทุ่งใหญ่* แล้ว กระทั่งหลังเล็กๆ ของพวกเขาจะต้องถูกฝูงช้างที่คึกคะนองและสอดรู้สอดเห็นเหยียบย่ำจนล้มระเนระนาด ในฤดูกาลนี้พวกมันจะลงมาจากดินแดนป่าสูงด้านริมเพื่อหากิน ดงพญาเย็นเป็นประจำ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้มีบริษัทเตรียมการที่จะขุดคลองผ่านดินแดนอันรกร้างทางตะวันตกนี้เพื่อระบายน้ำและเป็นการเพิ่มประชากร

สู่ตำบล นับเป็นโครงการตามความร่วมมือที่ดีเลิศที่จะส่งผลแห่งความน่าเชื่อถือมาสู่ผู้ริเริ่มโครงการมากมายเหลือคณานับ แต่มั่นกลับถูกขัดขวางตั้งแต่แรกเริ่ม โดยประกาศิตที่มีจากเบื้องบน เพราะตามสัญญาที่บริษัททำไว้กับรัฐบาล นั้นมีอยู่ว่า ประชาชนทุกคนที่อาศัยอยู่ตามบริเวณรายรอบคลองที่ได้ทำการขุด จะต้องเป็นผู้จ่ายภาษีค่าธรรมเนียมตายตัว และเมื่อแต่ละ คลอง ขุดเสร็จ บริษัทจะเป็นผู้ถือครองที่ดินไว้เพื่อทำการค้าขายหรือเพาะปลูก

เมื่อบริษัทเริ่มงานไปได้ไม่นานนัก ประชาชนได้พากันมาปรากฏตัวตามเส้นทางที่สร้างไว้ในแผนที่ ในมือถือโฉนดกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ถูกต้องเรียบร้อยและทำการรับรองโดยเสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์การในตอนนั้น ความผิดพลาดของบริษัทก็คือการไล่ที่พวกที่ถือครองที่ดินจำนวนมาก โดยคิดไปเองว่ากฎหมายอยู่ในกำมือของพวกเขา หากผลาดกว่านี้สักนิดประชาชนคงจะหันหน้าเข้าหารัฐบาลเพื่อต่อสู้กับผู้เป็นตัวแทนความไม่ถูกต้องตัวจริงที่อยู่ในกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ แต่พวกเขาก็รู้ดีถึงการไต่สวนอันเนื่องซ้ำของรัฐบาลในกรณีที่มีเรื่องชื่อเสียงเกียรติยศของข้าราชการเข้ามาเกี่ยวข้องและมักจะปกป้องพวกพ้องของตน ดังนั้นการร้องเรียนสิทธิของผู้ครอบครองที่ดินที่ออกให้โดยเสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์การผู้มิเล่ห์เหลี่ยมและการฟ้องเรียกร้องสิทธิของผู้ที่จะถูกบริษัทครอบครองที่ดินก็ถูกปล่อยให้ปะทุขึ้นอย่างยุ่งเหยิง พัวพันวุ่นวายอยู่อย่างนั้น นับเป็นปีๆ ท่านข้าหลวงพิเศษได้รับมอบหมายให้ใช้ความพยายามแก้ปมแห่งความยุ่งเหยิงนี้ และผลที่ปรากฏออกมาก็ดูเหมือนว่าบริษัทต้องประสบกับความยุ่งยากแสนสาหัส

ดังนั้น จากการฉ้อโกงดังที่กล่าวข้างต้น แผนการเพื่อปลูกจิตสำนึกส่วนรวมและการมองการณ์ไกลซึ่งผลักดันให้เกิดขึ้นในสยามในช่วงปีที่แล้วดูเหมือนจะถูกทำลายไปสิ้น ทั้งยังได้สร้างศัตรูขึ้นมาหลายกลุ่ม และในจำนวนไม่ใช่่น้อยก็เป็นศัตรูผู้มีกำลังอำนาจที่จะทำอันตรายได้เสียด้วย

โครงการตามแผนที่กล่าวมาเกี่ยวข้องกับการขุดคลองสำคัญ ๓ สาย โดยมุ่งหน้าสู่ทิศตะวันออก - เหนือ - ตะวันออกจากพื้นที่หลายจุดบนริมฝั่ง

แม่น้ำเจ้าพระยาให้เชื่อมต่อกับลำคลองสายย่อยที่อยู่ห่างออกไปทางตอนเหนือและใต้ในระยะทางที่เท่า ๆ กัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ลำคลองที่เป็นศูนย์กลางสายหนึ่งขุดไถลออกไปทางตะวันตกราว ๑๖ กิโลเมตร ตามรายการที่กำลังคนและเครื่องขุดเจาะจำนวนมหาศาลได้ขุดลอกคลองไปจะมองเห็นท้องทุ่งนากระจ่างตากับบ้านเรือนที่กำลังผุดขึ้นตาม ๒ ฝั่งคลองไปพร้อม ๆ กัน พื้นที่กว้างใหญ่สุดลูกหูลูกตาฝั่งตะวันออกขยายตัวออกไปไม่สิ้นสุด เห็นหลังสีดำของช้างทั่วไปทุกหนแห่ง มีสายน้ำอยู่เพียงสายเดียวไหลอยู่ตามแนวแอ่งแม่น้ำเดิมจำนวนมากมายหลายสายที่บัดนี้ต้นเขินจนหมด ทั้งที่แต่เดิมนั้นเคยใช้เป็นปากน้ำและทางน้ำของแม่น้ำเจ้าพระยามาก่อน ตามริมตลิ่งมีต้นไม้ใหญ่ที่ลำต้นฝังลึกลงไป ในโคลนอันอ่อนนุ่มลึกร่วม ๑๐ ถึง ๑๒ ฟุต จริงๆ แล้วไม้พวกนี้จัดอยู่ในพวกไม้โกงกาง แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ทั้งหมดของบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาอย่างรุนแรงไปเมื่อเร็วๆ นี้ ด้วยเหตุการณ์ต่างๆ ที่เล่าสืบกันมาดังกล่าวจึงเชื่อกันว่าเมืองลพบุรีเคยเป็นเมืองท่าทางทะเลซึ่งเป็นบริเวณที่สายน้ำเปลี่ยนเส้นทาง และจะต้องเป็นบริเวณที่ยังมีกระแสน้ำไหลผ่านอยู่อย่างช้าที่สุดก็จนถึงศตวรรษที่เก้า และเรื่องที่ว่ากระแสน้ำนั้นไหลผ่านมาถึงอยุธยาในปัจจุบันนี้ก็เป็นเรื่องที่พอจะเชื่อถือได้ แต่ที่เล่ากันถึงซากเรืออัปปางที่บริเวณริมเทือกเขาตงพญาเย็นและคงรักเป็นเรื่องที่ไม่น่าเชื่อถือเท่าใดนัก นอกเสียจากว่าชาวบ้านแถวนั้นจะเคยเห็นซากเรือโบราณมาก่อน ความลึกของทรายทะเลที่ก่อตัวอยู่ภายใต้ตะกอนหนาซึ่งครอบคลุมอยู่แสดงให้เห็นว่าที่ตั้งของกรุงเทพฯ ขณะนี้เคยเป็นทะเลมาก่อนในช่วงการปรับตัวทางธรณีวิทยาที่ผ่านมาไม่นานนัก แต่โดยแนวโน้มทั่วไปแล้วการใช้เวลาตกตะกอนเป็นพื้นโคลนตามอันนาหลักกว้างใหญ่ไพศาลนั้นน่าจะน้อยกว่าเวลาที่ได้ประมาณการไว้ ธรรมชาติจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ ดังนั้นชาวเรือหรือช่างต่อเรือในอ่าวนี้ก็มีต้องตื่นตระหนกตกใจถ้าได้อ่านคำทำนายอันน่ากลัวของศาสตราจารย์คีน (Prof.Keene) ที่กล่าวว่า “เวลาที่อ่าวแคบๆ ตรงส่วนปลายของอ่าวสยามจะถูกทับถมจนตื้นเขินได้ใกล้เข้ามาแล้ว และเมื่อนั้นก็เป็นไปได้ที่เราสามารถจะ

เดินทางทางบกข้ามจากมะริด (Mergui) และตะนาวศรีไปทางตะวันออกสู่
จันทบูรณในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของสยามได้โดยตรง”⁸

ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ (ค.ศ. ๑๘๙๖) แม้จะมีโคลงช้างแวงมาเยี่ยมเยียน
บ่อย ๆ เหมือนเข้ามาใต้ถุนทุกซอกซอกในการทำงานของช่างชุดและเข้ามาทักทาย
ใครก็ตามที่คิดว่าแสงไฟฟ้าหรือความเจริญนั้นคือการเปลี่ยนแปลงอันน่าเศร้า
แต่คลองศูนย์กลางเส้นที่เชื่อมต่อถึงแม่น้ำนครนายกก็ชุดจนสำเร็จ มีประตูที่
เหมาะสมอยู่ตอนปลายแต่ละด้าน ดังนั้นธารน้ำตอนต้นในแม่น้ำบางปะกงหรือ
แม่น้ำนครนายกจะไหลเข้ามาบรรจบกันที่ปลายคลองทางด้านตะวันออกเฉียง
เหนือและจะทอดน้ำเข้าไปทั่วพื้นที่ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำทั้งสองในขณะที่แม่น้ำ
นั้นเกิดขาดน้ำ ลำน้ำต่างๆ จะแห้งขอดลงก่อน ดังนั้นประตูน้ำที่อยู่ปลายคลอง
ก็จะถูกปิดเพื่อกักเก็บน้ำไว้ ขณะที่ปลายคลองทางด้านตะวันตกได้รับกระแส
น้ำท่วมสูงจากแม่น้ำเจ้าพระยาในภายหลัง ก็จะทำให้การปล่อยน้ำเข้ามาโดยเร็ว
ที่สุดจนน้ำในลำน้ำต่างๆ สูงได้ระดับ คลองสายนี้มีความกว้างประมาณ ๔๐ ฟุต
และลึก ๑๐ ฟุต ด้วยขนาดเช่นนี้จึงน่าจะใช้เป็นเส้นทางหลักสำหรับเรือชาวบ้าน
ได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกับที่ริมตลิ่งสูงที่เกิดขึ้นมาจากการทับถมของเศษหิน
ดินทรายจากการขุดนั้นอยู่ห่างจากริมคลองทั้งสองด้านถึง ๓๐ ฟุต สามารถใช้
เป็นทางเท้าอย่างดีได้ในทุกสภาพอากาศ

ทางด้านทิศใต้ของบริเวณที่บริษัทดำเนินงานอยู่มีคลองเก่าแก่อยู่ ๓ สาย
ไหลจากเมืองใกล้กรุงเทพฯ จากทางด้านตะวันออกของทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
สายหนึ่งไหลจากทางตะวันออกสายหนึ่ง และไหลจากด้านตะวันออกของทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้สู่แม่น้ำบางปะกง คลองเหล่านี้ก็เป็นเหมือนคลองอื่นๆ ซึ่งอยู่
ตรงข้ามทางทิศตะวันตกที่ถูกปล่อยให้ต้นเขินกินบริเวณไปถึงคลองแสนแสบที่
อยู่ตอนเหนือสุดจนไม่สามารถเล่นหรือเข้าไปได้ตอนช่วงเดือนมีนาคมและ
เมษายน ลักษณะภูมิประเทศซึ่งมีการก่อถนนสูงมองดูคล้ายกับที่เป็นอยู่ทาง
ด้านตะวันตก ถัดไปคือทะเลบริเวณป่าชายเลนไม้โกงกาง มีลักษณะเป็นลำห้วย

⁸ สภาพภูมิศาสตร์ของแหลมมลายู อินโดจีนและอื่น ๆ พิมพ์ครั้งที่ ๒. ลอนดอน, ๒๔๓๕ “อ่าวแคบๆ” ที่กล่าวถึงมีพื้นที่กว่า
๓,๖๐๐ ตารางไมล์ ความลึกโดยเฉลี่ยจาก ๑๐ ถึง ๑๕ ฟาathom การที่จะเชื่อมต่อนาวศรีและจันทบูรณที่กินเนื้อที่ประมาณ
๒,๒๕๐ ตารางไมล์นั้น หมายถึงว่าจะต้องทับถมกันด้วยความลึกจริง ๆ ถึง ๑๖ ฟาathom !? – ต้นฉบับ

คดเคี้ยวเลี้ยวตลอดที่เป็นที่เพาะพันธุ์งูและตัวเหี้ย และเป็นสถานที่ตั้งหมู่บ้านประมง ซึ่งสร้างบ้านอยู่บนเสาตอม่อสูงเหนือพื้นโคลน เมื่อด้านในของพื้นที่ถมทับกัน สูงขึ้นจนโคลนแข็งตัวมากขึ้นก็จะใช้เพาะปลูกพืชที่ให้ประโยชน์สูงสุดอย่าง น้ำตาลเมา หรือต้นจาก^๙ มันเป็นพืชที่มีใบยาวอ่อนช้อยเมื่อแห้งจนกลายเป็นสี เหลืองจึงจะนำมาทำหลังคาของบ้านเรือนเป็นจำนวนถึงครึ่งหนึ่งของบ้านเรือน ที่มีอยู่ในสยามเลยทีเดียว เพราะมันสามารถทนแดดทนฝนได้อย่างวิเศษ ทั่วบริเวณที่บ่ายหน้าไปสู่ทะเลจะมีการทำน้ำเค็มให้ระเหยกลายเป็นไอน้ำในนาเกลือกว้างใหญ่และเกลือทั้งหมดที่มีอยู่ในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำนั้นต่างก็ผลิตมาจากที่นี่

เมื่อย้อนกลับขึ้นไปทางบกตามแนว คลอง ยาวตรงที่สุดได้เราจะพบกับ ดงมะพร้าวและต้นปาล์ม ไร่มังroveและทุ่งนาข้าว แต่เมล็ดพันธุ์ข้าวแถบนี้ สู้บริเวณที่ปลูกทางตอนเหนือขึ้นไปไม่ได้ เนื่องจากได้รับกระแสน้ำเค็มกร่อยที่ ไหลเข้ามาอยู่บ้างเป็นครั้งคราว

จากทางตอนใต้ของทิศตะวันออกของกรุงเทพฯ ไปตามแม่น้ำบางปะกง อันคดเคี้ยวเป็นที่ตั้งของเมืองเล็กๆ ที่มีความสำคัญชื่อ แปรริ้ว เป็นเมืองที่มีการ สร้างโรงสีข้าวจำนวนมากมายขึ้นเมื่อได้พิจารณาเห็นแล้วว่าแปรริ้วเป็นศูนย์กลาง การค้าขายและมีทุ่งนาข้าวอันอุดมสมบูรณ์ที่ได้รับน้ำจากแม่น้ำบางปะกงหล่อ เลี้ยง เมล็ดพันธุ์ข้าวของเมืองนี้ขึ้นชื่อในเรื่องคุณภาพ ถัดไปทางเหนือเป็นที่ตั้ง เมืองประจิม^{๑๐} เมืองที่ตั้งส่วนราชการบริหารจังหวัด และเป็นจุดทางผ่านไปยัง เมืองทองของตำบลกบินทร์และตำบลวัฒนฯ ทุกๆ สัปดาห์จะมีเรือกลไฟเล็กๆ หนึ่งหรือสองลำแล่นจากกรุงเทพฯ ไปยังแปรริ้วเป็นประจำ

อยุธยาหรือ กรุงเก่า ซึ่งเป็นเมืองหลวงในอดีตกาลนั้นเป็นเมืองที่ควร คุณค่าแก่การเข้าเยี่ยมชม และมักได้รับการพรรณนาไว้ว่าเป็นดั่งเมืองในกระแสน้ำยามบ่ายอันน่าชมถัดจากกรุงเทพฯ พระเจดีย์ก่ออิฐอันเก่าแก่ยังคงตั้งอยู่ กระจิดกระจายทั่วบริเวณหลายๆ ตารางไมล์ แสดงให้เห็นได้ถึงอาณาเขตที่เคย

^๙ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้ nipa fructicans – สวป.

^{๑๐} ต้นฉบับใช้ว่า Prachim หมายถึง เมืองปราจีนในสมัยนั้น และอยู่ในเขตมณฑลปราจีน – สวป.

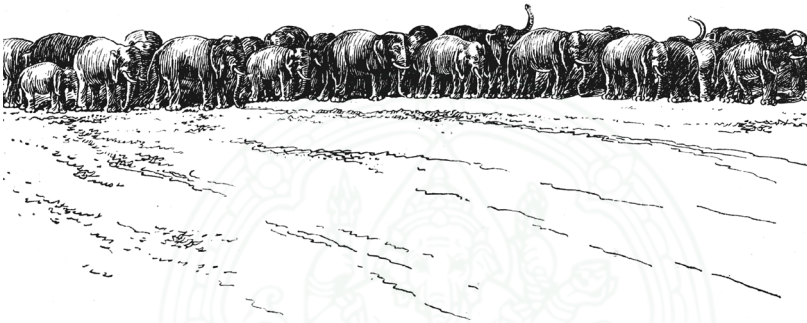
เป็นเมืองเก่า มองเห็นสีแดงกำของเนื้ออิฐติดกับสีเขียวของทุ่งหญ้ารกที่ไปทั่วทั้งบริเวณเจดีย์เหล่านี้มีลักษณะที่ได้รับแบบอย่างมาจากเจดีย์และวิหารในนครวัด แต่ขาดซึ่งรายละเอียดอันงดงามอ่อนช้อยที่มีในนครมัทศจรรย์ซึ่งปรักหักพังแห่งนั้น ทั้งยังมีความสูงมากกว่าแต่वाद้อยกว่าในเรื่องสัดส่วนอันงดงามตรึงใจ วัดที่มีความวิจิตรงดงามยังคงเหลืออยู่อีกเพียงไม่กี่แห่งเช่น วัดช้าง^๑ ที่มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่ สำหรับความคิดเห็นที่สุดที่จะกล่าวว่ากรุงเก่าเป็นเช่นไรนั้นได้รับการรวบรวมไว้โดยนักเขียนอย่าง แฮมิลตัน และ ทรูแบง จากทิศตะวันออกเฉียงเหนือล่วงเข้าสู่แม่น้ำป่าสัก เมืองที่อยู่ติดกันจึงถูกซอยแบ่งออกแยกย่อยโดยลำน้ำสลับซับซ้อนราวเป็นเครือข่ายที่สมบูรณ์แบบ ทำให้ประชาชนได้ใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมา ทำการระบายน้ำและทดน้ำเข้ายังไรสวนที่เพาะปลูกผลไม้ได้อย่างหนาแน่น พุ่มนากว้างขยายตัวเป็นบริเวณกว้างใหญ่ไพศาล สามารถมองเห็นต้นไทร ต้นโพธิ์ ต้นตาลและต้นไม้เจริญงอกงามเต็มที่ ถ้าเทียบในเรื่องความอุดมสมบูรณ์และความเจริญก้าวหน้าที่ปรากฏแก่สายตาแล้ว คนช่างสังเกตที่ได้เคยเห็นพื้นที่อื่นๆ ในประเทศมาบ้างก็ดูจะพอกพอใจดินแดนแห่งนี้อยู่มากทีเดียว

มีบริเวณที่แปลกประหลาดอยู่ส่วนหนึ่งไปทางตะวันออกเฉียงเหนือสู่ปากเพรียว คือแทบจะไม่มิดันผืนให้เห็นซึ่งนับว่าผิดปกติไปจากส่วนอื่นๆ ของภูมิประเทศแถบนี้ เพราะทุกพื้นที่จะดาดขึ้นไปด้วยกอไผ่ต้นยักษ์ๆ ที่มีใบดกหนาเหมือนเป็นกฎเกณฑ์ที่จะต้องมิดันผืนสร้างความสดชื่นอ่อนไหวให้ภูมิประเทศเช่นเดียวกับที่รอบๆ เมืองพระตะบองก็สังเกตเห็นได้เช่นนี้เหมือนกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเนื่องมาจากสภาวะน้ำท่วมประจำปีที่ท่วมสูงมากเกินกว่าปกติ โดยเฉพาะพื้นที่ในส่วนนี้มักจะท่วมสูงเกินกว่า ๖ ฟุต

สิ่งสนใจที่น่าสนใจในอยุธยาอีกคือ “การคล้องช้างในเพนียด” ประจำปี เมื่อข้างร่วม ๒๐๐ ตัว ที่มาจากเขตที่ราบต่ำของโคราชและบริเวณทุ่งหญ้าในจังหวัดนครนายกถูกต้อนโดยช้างพลายที่ได้รับการฝึกจนเชื่อฟังให้เข้าสู่เพนียดที่สร้างไว้

^๑ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้ Wat Chang – สวล.

นอกเมืองสำหรับคล้องช้าง จากนั้นจึงจะทำการคัดเลือกช้างบางตัวในจำนวนนั้นเพื่อเอาไว้ใช้งาน

โคลงช้างป่า

สยามจะมีการแสดงเช่นนี้ตามสถานที่ต่างๆ ทุกปี แต่ยังจัดอยู่ในวงแคบ และมีผลต่อชาวป่าเพียงกลุ่มเล็กๆ ที่อาศัยอยู่ในป่าเขาห่างไกลจากเสียงแคน เสียงผู้คนที่ปรบมือให้

แต่การ “คล้องช้าง” ที่อยุธยา นั้นนับเป็นพระราชกิจของราชวงศ์ที่สืบทอดมาเนิ่นนาน โดยถือเป็นพระราชประเพณีของมหากษัตริย์หรือผู้ทำหน้าที่แทนพระองค์ที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินไปปรากฏตัวพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร และนางในราชสำนักจากกรุงเทพฯ จะเฝ้าตามเสด็จฯ ด้วย

โคลงช้างมักจะเดินทางมาถึงในสภาพที่อิดโรยและกระปลกกระเปลี้ยป่วยไข้เพราะถูกความทุกข์ทรมานอย่างไม่หยุดหย่อนให้รู้ตเดินไปข้างหน้า ความทุกข์ที่ล้อมโคลงช้างไว้เป็นรูปครึ่งวงกลม คือผู้ที่ได้คล้องเชือกขึงบนหลังช้างด้วยความอดทนมาร่วมเดือน ส่งผลให้พวกมันพากันเดินข้ามแม่น้ำอย่างเงื่องหงอย

ไปยังแนวหมุดที่ตอกคู่เข้าสู่จันดักข้างหรือเพนียด ภาพที่ได้เห็นขณะเมื่อขบวนสัตว์ ๒๐๐ ตัว เดินลัดเลาะริมฝั่งแม่น้ำลงมาเป็นจำนวนมากมานั้นดูตระการตาอย่างยิ่ง อาจกล่าวได้ว่าข้างเคลื่อนตัวลงมาราวกับเป็นสายน้ำตกเลยทีเดียว

มักมีช้างบางตัวหวัดร้องเสียงแปร่นและเกิดการเบียดเสียดขัดแย้งกันที่บริเวณปากทางคอกแคบๆ ตัวแรกๆ ที่นำมาก่อนจะเกิดอาการหวาดกลัวที่จะต้องเข้าไปข้างในแม้ว่าจะใช้ช้างพลายที่ฝึกแล้วเป็นตัวนำมาก็ตาม ส่วนเจ้าตัวที่อยู่รั้งท้ายก็ร้อนรนที่จะออกไปให้พ้นแถวแคบๆ ที่พวกมันยืนเบียดกันอยู่ให้ได้ตั้งใจนัก ภายใต้ความซุกมุ่นวุ่นวายนี้ข้อสังเกตที่สำคัญที่สุดก็คือการระมัดระวังดูแลลูกช้างตัวเล็กๆ ที่หลบอยู่ใต้ตัวแม่ที่มักจะเดินหลุดออกมาเองโดยที่ไม่มีใครคอยจับ แต่แม้ว่าจะมีการผลักดันกันหรือแม้แต่มีการ “ตกล้ำมัน” อย่างที่เรียกกันในเวสต์มินสเตอร์^๑ แต่ไม่เคยปรากฏว่ามีลูกช้างตัวไหนถูกเหยียบตาย แม้อยู่ในภาวะที่น่าสะพรึงกลัวเช่นนี้ พวกมันก็ยังสงบนิ่งอยู่ได้เพราะความเหนื่อยล้าและหิวโหย ถึงพวกมันจะพากันหมุนตัวเป็นวงกลมสะบัดเท้าเตะฝุ่นปลิวฟุ้งแต่ก็ไม่ได้ก่อความตระหนกตกใจให้แต่อย่างใด ผู้มาเห็นใหม่ๆ มักจะพบกับความผิดหวังและตั้งข้อสังเกตว่า “พวกมันดูไม่ค่อยดุตันเหมือนช้างป่าเลยนะ” ช้างนำสงสารที่ไม่มีผู้ใดล่วงรู้ถึงความเป็นจริง หลายครั้งที่ปฏิกิริยาเฉยเมยของมันนี้เป็นเหตุให้มันต้องถูกทรมานโดยไม่จำเป็นจากคำสั่งของผู้คุมที่มีอำนาจครอบครองมันในตอนนั้น ซึ่งมักจะทำกันในวันที่สองเพื่อให้ภาพที่เห็นมองดูน่าตื่นตระหนก ครึ่งล่าสุดที่ข้าพเจ้าได้รับรู้วิธีการเช่นนี้เป็นคำสั่งของสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายพระองค์หนึ่งซึ่งทรงพำนักอยู่ในยุโรปนานพอสมควรจนสามารถพูดภาษายุโรปได้อย่างน้อยภาษาหนึ่งอย่างคล่องแคล่ว เจ้าฟ้าชายทรงดำรงตำแหน่งสำคัญสูงสุดในจังหวัดที่มั่งคั่งที่สุดของสยาม เป็นผู้นำข้าราชการท้องถิ่นให้ปฏิบัติในวิถิทางที่ควรเป็นและทรงพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเจริญ พระองค์ทรงมุ่งมั่นเพื่อไปสู่วัตถุประสงค์ แต่ข้าพเจ้าเกรงว่าจนถึงทุกวันนี้พระองค์ก็คงจะยังไม่ได้มาซึ่งสิ่งที่สมควรจะได้รับ

^๑ Westminster ชื่อตำบลหนึ่งในลอนดอน - สวป.

การเลือกสรรและจับแต่ข้างตัวที่ดีที่สุดโดยเน้นในเรื่องคุณลักษณะเป็นวิธีการที่ทำกันโดยทั่วไปในประเทศภูมิภาคตะวันออกที่มีการจับช้าง ส่วนเรื่องราวที่มีการพรรณานายละเอียดไว้โดยสมบูรณ์มีอยู่ในหนังสือของนักเขียนชื่อแซนเดอร์สัน (Sanderson) เป็นหนังสือที่ยากจะหาหนังสือเล่มใดเทียบได้⁹

ช้างพลายที่ฝึกแล้วจะเข้ามาในคอกตามจำนวนที่กำหนดโดยมีความอยู่ข้างขี้อยู่บนคอข้างแต่ละตัวและมีนายท้ายซ้อนท้ายอยู่ด้านหลังพร้อมขดหวายเป็นสายยาว ๒ เส้น โขลงช้างไม่เคยพยายามที่จะต่อสู้กับช้างพลายและในที่สุดก็ยินยอมให้ช้างพลายเข้ามาขนาบข้างตัวมันทั้งซ้ายและขวา ความอยู่ข้างจะเอาบ่วงเชือกคล้องไปที่เท้าข้างข้างหนึ่งโดยใช้ไม้ไผ่ยาวๆ ช่วย เขาจะคล้องบ่วงในขณะที่เท้าข้างนั้นลอยอยู่ไม่ติดพื้นโดยที่ตัวช้างยังยืนอยู่กับที่ซึ่งไม่ใช่เรื่องยากเย็นเท่าไรนัก เมื่อคล้องได้แล้วก็จะทิ้งขดเชือกลงมาเพื่อให้ช้างพลายเอาปลายเชือกอีกข้างแยกออกไปทางต้นสั๊กใหญ่ที่ใกล้ที่สุดหรือไปยังไม้ตะเคียน¹ ที่ยืนต้นตระหง่านอยู่รอบรั้ว คนที่ข่มมรรออยู่หลังต้นไม้มักจะมัดเชือกไว้กับต้นไม้อย่างรวดเร็ว เมื่อช้างตัวที่ถูกจับเป็นเชลยรู้ตัวว่าการเคลื่อนไหวของมันมีอุปสรรคก็มักจะออกอาการป่าเถื่อนดุต้น สะบัดกระซากขาที่ถูกหวายรัดแน่นจนเชือกขมึงตึงเกือบทำให้ขาหลังแพลง มันจะวิ่งถลาจากด้านหนึ่งไปอีกด้านหนึ่ง และทุกครั้งที่มันเข้าไปใกล้เสาหลักอันใหญ่เชือกก็จะม้วนตัวพันรอบเสาแล้วค่อยๆ หดสั้นลงจนมันหมุนตัวไปทางซ้ายไม่ได้ ช้างพลายจะกลับเข้ามาใกล้อีกครั้งซึ่งหากมันยังแสดงอาการที่จะต่อสู้ช้างพลายตัวใหญ่สุดก็จะเข้ามาปราบให้มันสงบลงได้โดยใช้หน้าหนักกดหัวและงาของมันลง² ตรงที่บริเวณหน้าผากและควบคุมมันไว้อย่างนั้นในขณะที่เดียวกับที่ตัวอื่นๆ เข้ามาอยู่ข้างๆ มันจะถูกมัดรอบคออย่างเหนียวแน่นแล้วนำเชือกมาผูกอย่างแน่นหนากับช้างพลายฝึกตัวใหญ่ข้างละตัว จากนั้นจึงพากันเดินไปที่ทางออกอย่างเป็นระเบียบซึ่งตรงทางออกนั้นมันจะถูกแก้มัดและถูกเร่งให้รู้ตไปตามช่องทางแคบๆ การเดินทางของมัน

⁹ ชื่อหนังสือ ๑๓ ปีที่ท่ามกลางฝูงสัตว์ร้ายในอินเดีย. ลอนดอน : ดับลิว.เอช.อัลเลน และบริษัทจำกัด. พ.ศ. ๒๔๓๖. - ต้นฉบับ

¹ พม่าเรียก Thingan (*hopea odorata*) เป็นพืชชนิดหนึ่งในเขตร้อน - ต้นฉบับ

² ในการฝึกช้างพลายจนเชื่อง จุดที่สำคัญที่สุดก็คือต้องฝึกให้มันสามารถยกตัวและงาสูงเหนือฝ่ายตรงข้ามตำแหน่งเช่นนี้จะทำให้มันมีอิสระและพละกำลังที่เหนือกว่า ทั้งยังเป็นการป้องกันอันตรายให้แก่ความอยู่ข้างด้วย - ต้นฉบับ

การต่อสู้ของช้าง

ครั้งนี้เป็นแค่ช่วงสั้นๆ สุโรงเรียนหลังคาสูงยาวที่รองรับไว้ด้วยเสาต้นมหิมา โรงเรือนนี้ใช้เป็นคอกขังและเป็นที่ซึ่งมันจะได้รับอาหารและได้รับการเลี้ยงดู ผักฝนจาก หมอ³ ในอนาคตของมัน

ท้ายที่สุดฝูงช้างก็จะถูกปล่อยออกมาข้างนอกเพื่อให้มันแช่ตัวและกินน้ำ ในแม่น้ำซึ่งแวดล้อมไปด้วยช้างพลายยาวที่ทำหน้าที่ต่างยามรักษาการณ์ ขณะที่พวกมันยืนอย่างสับสนและรู้สึกรำคาญเหมือนถูกรบกวนจากการเฝ้ารอและจ้องมอง ช้างที่ถูกควบคุมตัวหรือสองตัวจึงมักเกิดปฏิกิริยาขึ้น แต่การเกิดเรื่องในสถานที่โล่งแจ้งเช่นนี้ย่อมควบคุมได้ยากกว่าในเพนียด เพราะช้างมีบริเวณที่ตื่นเตลิดไปได้ไกลกว่าเก่า ในสถานการณ์เช่นนี้บางทีจะมีช้างบางตัวถือโอกาสแหวกแนวควบคุมของช้างพลายออกมา ฝูงชนชาวสยามที่มารวมตัวกันอยู่รอบๆ เป็นวงใหญ่ไม่ไกลนักต่างพากันวิ่งหนีกระเจิดกระเจิงเป็นกลุ่มไปยังที่ปลอดภัย ซึ่งใกล้ที่สุด อย่างไรก็ตามช้างก็สามารถวิ่งไล่คนที่แม้จะวิ่งเร็วที่สุดได้ทัน ดังนั้นทุกๆ ปีจึงต้องมีคนตายไปเพราะเหตุการณ์เช่นนี้ การลงเล่นแม้เพียงเล็กน้อย

การปล่อยเหยื่อให้สงบ

³ ผู้ชำนาญการพิเศษ หมายถึงความชำนาญ – ต้นฉบับ

การวิ่งไปบนพื้นขรุขระการสะดุดล้มล้วนเป็นจุดจบทั้งสิ้น คนในกลุ่มบางคนที่คุ้นเคยกับเหตุการณ์เช่นนี้มาก่อนจะเผชิญหน้ากับฝูงช้างที่วิ่งเข้ามาปะทะด้วยกิ่งไม้และก้อนหิน เพียงแค่เขาค่อยจ้องหาจังหวะอย่างสงบและเงียบเชียบแต่เพียงอย่างเดียวก็อาจทำให้เขาเปลี่ยนทิศทางให้พ้นฝูงช้างไปได้เกือบทุกครั้ง

สิ่งที่เห็นแล้วติดตรึงอยู่ในความทรงจำที่สุดก็คือ การต่อสู้ของช้างพลายลักษณะดีอายุ ๕ ปี ซึ่งติดบ่วงอยู่ภายนอกเพนียด ในขณะที่โขลงช้างพากันวิ่งไปยังแม่น้ำ โทสะและความร้ายกาจของมันได้แผลงฤทธิ์ออกมา เจ้าช้างน้อยอ่อนเยาว์ที่น่าสงสารกรีดร้องราวกับทารกแต่ต่อสู้ดุจนักรบราชสีห์ ช้างพลายใหญ่ ๓ ตัวที่คุมมันไว้ก็ยังไม่สามารถทำอะไรมันได้ ทั้งมันยังดิ้นหลุดจากทุกอย่างที่น่าม้ามัดมันเสียด้วย

แต่ก็ยังมีความหวังเส้นเหนียวยึดตัวมันเอาไว้ และทันทีที่มันส่งเสียงร้องซ้ำอีกครั้ง ช้าง ๔ ตัวจากในโขลงก็พากันวิ่งมาชนาบช้างมันทั้งซ้ายและขวาเหมือนทหารเรียงแถว หางทุกตัวชี้ตรงพร้อมกับส่งเสียงร้องคำรามด้วยความพยายามตัวนำดูเหมือนจะเป็นช้างตัวเมียอายุมากแล้วบางทีอาจเป็นแม่ของเจ้าตัวที่ถูกจับมาก็เป็นได้ ส่วนอีก ๓ ตัวคงเป็นเพื่อนหรือญาติที่ผูกพันกันอยู่ในโขลงเป็นพิเศษอย่างไม่ต้องสงสัย ดูเหมือนพวกช้างฝึกจะตื่นตระหนกและไม่กล้าเผชิญหน้ากับพวกมัน ส่วนช้างทั้ง ๔ ตัวที่ล้อมรอบเจ้าช้างเชลยตัวน้อยอยู่นั้นต่างก็พากันส่งเสียงร้องครวญครางน่าสงสารอย่างไม่หยุดหย่อน ขณะที่มันตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ฝูงชนสยามกลับปรบมือโห่ร้องกันอย่างชื่นชมยินดี ช้างทั้ง ๔ ตัวต่างเดินวนไปวนมารอบช้างเชลยและวิ่งเข้าไปใกล้กลุ่มคนที่กำลังแสดงความชื่นชมอยู่ห่างออกไป เดียวก็พุ่งเข้าใส่ช้างพลายฝึกที่หันหลังเปิดหน้าแบบเดียวกับพวกคนดูวนไปเวียนมาอยู่เช่นนี้ ท้ายที่สุดพวกช้างฝึกจึงพากันผนึกกำลังอย่างเข้มแข็งขับไล่เจ้าสัตว์ที่กล้าหาญจนล่าถอยไป พวกมันมุ่งหน้าเข้าไปยังป่าทางตอนเหนือ ได้เห็นเป็นครั้งสุดท้ายตอนที่มันเดินข้ามแม่น้ำด้วยฝีเท้าอันรวดเร็วไปยังทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

เห็นได้ว่าสิ่งที่ข้างทั้ง ๔ ตัวทำลงไปนั้นมาจากความรู้สึกผูกพันอันมีคุณค่า คำอธิบายที่ถูกต้องในเรื่องนี้อาจมาจากความเป็นเพื่อน ความคุ้นชินในการไป ไหนมาไหนร่วมกัน เมื่อมีตัวหนึ่งแยกตัวมุ่งไปตามเสียงร้องคร่ำครวญของข้าง เชลยตัวเล็กตัวนั้น ตัวอื่นๆ จึงต้องเข้าไปหาเป็นธรรมดา

เรื่องจำนวนมากมายมหาศาลของข้างนั้นจริงๆ แล้วก็ยังเป็นเรื่องที่ไม่มี สิ่งใดเห็นเด่นชัดมากไปกว่าเรื่องการปราศจากซึ่งการมองเห็นคุณค่าที่มีอยู่ใน จิตสำนึกของส่วนรวม หากการครอบครองข้างในลักษณะใดๆ ก็ตามมีโทษแบบ เดียวกับการครอบครองสัตว์ที่น่ารักอย่างตัวบีเวอร์ ทั้งการจับข้างมาฝึกให้เชื่อ และการจัดงานคล้องข้างในเพนียดก็คงจะเกิดขึ้นไม่ได้ เรื่องเหลือเชื่อส่วนใหญ่ ที่อ้างถึงเหตุผลในการใช้กำลังกับข้างก็ไม่ได้มีหลักฐานมายืนยัน หรือสามารถ อธิบายไปถึงมูลเหตุในเรื่องอื่นๆ⁴ ได้มีการตั้งข้อสังเกตเอาไว้ว่าการกระทำที่เกิน กว่าเหตุแบบเดียวกันนี้ในสมัยก่อนมักจะเกิดขึ้นกับข้างที่โตเต็มที่⁵ แล้วเท่านั้น

ข้างพลายตัวน้อยยังคงคลุ้มคลั่งและครวญครางอย่างเศร้าหมอง ทนต่อสื่ กับความท้อแท้สิ้นหวังจนทำให้มันได้รับความเห็นใจจากทุกคนที่พบเห็น จน ตกกลางคืนข้างฝึกเหล่านี้นั้นก็ไม่สามารถพ้นจากการใดๆ มันได้อีก มันคงจะนึก เหมือนอย่างที่เราหวังว่ามันจะได้รับอิสรภาพ ดูเหมือนว่าแทบจะไม่มีสัตว์ ตัวใดที่ถูกจับกุมแบบนี้แล้วจะมีชีวิตรอดไปได้ แล้วก็เป็นเรื่องน่าเศร้าที่พบว่า สัตว์ประมาณ ๒๕ เปอร์เซ็นต์ ต้องล้มตายลงไปก่อนที่จะมันจะเชื่อง ตายเนื่องจาก บาดแผลที่ได้รับมาในระหว่างการต่อสู้ดิ้นรนในครั้งแรกที่ถูกจับหรือจากการ เบียดเสียดอย่างโกลาหลในฝูง มันคงไม่ปรารถนาจะเรียกร้องสิ่งใดหลังจากที่ มันได้รับการดูแลอย่างดี แสดงให้เห็นว่าตามธรรมชาติแล้วมันเป็นสัตว์ที่อ่อน โยนเพียงใดตรงที่มันพร้อมจะให้ขี่มันได้ภายใน ๕ สัปดาห์

⁴ เช่นที่ปรากฏในเรื่องของลาถูแบร์ และบาร์ริง เป็นข้อสังเกตที่เกี่ยวกับการใช้เพศเมียเป็นตัวล่อโดยใช้ข้างเชื่องตัวเมีย ล่อลวงข้างป่าให้เข้าสู่ที่คุมขัง - ต้นฉบับ

⁵ โดยปกติข้างแถบเอเชียจะมีความกว้างตรงช่วงไหล่ไม่เกิน ๑๐ ฟุต - ต้นฉบับ

ในเหตุการณ์เดียวกันนี้เจ้าข้างน้อยตัวหนึ่งที่อารมณ์ดีกว่าเพื่อนได้แหวกวงล้อมออกมา มันแสดงความสามัคคีกับยามเข้าที่อยุธยาด้วยการพังเรือและแผงขายของในตลาด ร้องร่ายการทำลายของมันเห็นได้ชัดจากซากสิ่งหักพังเป็นระยะทางหลายๆ ไมล์

สัตว์ที่ถูกนำมาฝึกกลืนต้องเสียขวัญกับเหตุการณ์เช่นในวันนั้นเมื่อฝูงข้างเป็นจำนวนมากที่ถูกตอนเข้าเพนียดในตอนเย็นได้สร้างความวุ่นวายแฉะๆ ที่มีข้างฝึกยืนคุมเชิงอยู่ นอกจากที่พวกมันจะไม่พยายามสกัดกั้นพวกข้างที่ตื่นตระหนกแล้ว พอผ่านไปสัก ๒ - ๓ นาทีพวกมันเองกลับวิ่งกระเจิดกระเจิงไปทั้งฝูง นับเป็นภาพที่ดูป่าเถื่อนสับสน ทุกๆ ตัวต่างพากันวิ่งวนวนวาย สำหรับความวุ่นวายเป็นชนกลุ่มเดียวที่ไม่ได้เข้ามาพัวพันในเหตุการณ์ แต่พวกเขาที่กำลังขับเคลื่อนกับการชิงข้างอย่างแข็งขัน トラบไตที่ภูมิภาครอบด้านยังเปิดโล่งอยู่พอควร พวกเขาทั้งหมดก็จะได้อยู่ในตำแหน่งที่ปลอดภัยที่สุด

ด้วยความเชี่ยวชาญอันน่าทึ่งบวกกับวิธีการที่พวกเขาร่วมมือกันทำให้สามารถจับสัตว์ไว้ได้ในการล่าโดยล้อมจับตัวที่กระเจิดกระเจิงออกจากฝูงมาได้ เรื่องการคุมครองสัตว์คือเรื่องที่ยังเป็นจุดอ่อน คงอีกกว่า ๑๖๐ ปีกระมังที่การผลักดันสำนึกในเรื่องนี้จะบังเกิดผลสำเร็จ และเมื่อถึงเวลานั้นข้างพลายชั้นเยี่ยมก็คงจะสูญพันธุ์ไปหมดแล้ว

ในสยามนั้นจะไม่มีการค้าข้างหรือทำให้ดูที่ๆ อย่างในอินเดีย ข้างส่วนใหญ่จะใช้เวลาระหว่างที่ถูกคุมขังไว้อยู่ตามบริเวณพื้นที่หลายแห่งของประเทศโดยที่ไม่ต้องทำงาน โดยเฉพาะบริเวณคาบสมุทรมาเลย์กับซุมพร และในตอนนี้นี้ยังมีข้างเลี้ยงอยู่เป็นจำนวนมากที่สงขลา ผู้เลี้ยงเป็นพวกที่แทบทั้งปีจะไม่มียานพาหนะหรือมีทำบางก็เพียงเล็กน้อย สัตว์เหล่านั้นต่างพากันเดินโขยกเขยกลื่อนกลาดอยู่ในป่า บางคราวพวกมันก็ถูกปล่อยให้อยู่กันตามสบายร่วมอาทิศย์ โดยที่ความวุ่นวายจะออกไปดูแลพวกมันบ้างบางโอกาส หากเป็นความวุ่นวายที่ใส่ใจกับงานกว่านั้น ก็จะเล็ดลอดเข้าไปในป่าตอนกลางคืนเพื่อดูแลพวกมันด้วยตนเอง เนื่องจากในป่าเป็นพื้นที่ซึ่งคลาคล่ำไปด้วยเสือขนาดใหญ่และแมวล้อมด้วยเสือดาวจึงทำให้สัตว์ต่างๆ ต้องเก็บเขี้ยวเก็บงาไว้เพื่อป้องกันตัว

เองในตอนกลางคืน พวกมันมักจะยืນรวมกลุ่มเอาหัวชนหากันไว้เพื่อคอยช่วยเหลือกัน แต่ละตัวจะปกป้องข้างหลังของเพื่อนไว้ในขณะที่หลังของมันก็ถูกป้องกันไว้แล้วด้วย ในเหตุการณ์ ๒ - ๓ เรื่องเกี่ยวกับข้างที่ถูกเสือโจมตีที่ข้าพเจ้าได้รู้มานั้น มีอยู่ ๒ ครั้งที่เสือเป็นฝ่ายชนะ ส่วนอีกครึ่งหนึ่งเสือถูกข้างฆ่าตายเรียบร้อย หากเสือมีโอกาสนั้นไปอยู่บนหลังข้างได้ ทางออกเพียงอย่างเดียวของข้างก็คือการออกวิ่งไปในป่าเตี้ยๆ ใช้ต้นไม้ปิดศัตรูบนหลังให้ร่วงตกลงมา แขนงเดือยสั้นได้ให้ข้อสังเกตถึงข้อเท็จจริงอันแปลกประหลาดนี้ว่า ข้างนั้นไม่ค่อยเข้าทำร้ายคนที่อยู่บนส่วนหลังหรือลำคอของข้างตัวอื่นเหตุนี้เองทำให้ความรู้นั่งอยู่บนคอข้างท่ามกลางข้างทั้งฝูงได้อย่างปลอดภัย บางทีอาจจะด้วยเหตุผลเดียวกันนี้เองที่มันไม่สามารถช่วยเพื่อนที่ถูกเสือโจมตีบนหลังได้ ข้างจะใช้ขาหลังในการป้องกันสี่ข้างตัวเอง มันเตะได้เร็วแล้วก็อันตรายมากอย่างไม่น่าเชื่อ ถ้าจะให้ดีแล้วการจะเข้าใกล้ข้างต้องทำเหมือนการเข้าใกล้ม้าคือเข้าจากทางหัว เพราะแม้ว่ามันจะเป็นสัตว์ฝึกง่ายแต่มันก็ขี้ตกใจและมีปฏิกิริยาตอบสนองอย่างรวดเร็ว ครั้งแรกมันจะจ้องมองดูคุณเฉยๆ ก่อน มันจะฟังเสียงที่คุณพูด และยิ่งถ้ามันยอมรับเครื่องถ้วยจากมือของคุณแล้ว คุณก็ไม่ต้องกลัวอีกต่อไปว่ามันจะตกอกตกใจกับชุด ผรั่ง ของคุณซึ่งเมื่อแต่แรกคงสร้างความงุนงงให้มันไม่น้อย ความรู้สึกของการได้สัมผัสข้างนั้นเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อนเป็นที่สุด และยิ่งเมื่อได้สัมผัสก็จะยิ่งอัศจรรย์ใจว่าการกดเข้าหรือหัวแม่โป้งอย่างแผ่วเบา นั้นจำเป็นสำหรับการให้มันนำทางอย่างไร การที่ความรู้นั่งหลังทิศทางซึ่งเป็นผลมาจากเรื่องนี้ เป็นเหตุให้เกิดเรื่องไม่น่าเชื่อที่มีคนได้ยินมาหลายเรื่อง ซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ได้ถึงเรื่องในการใช้กำลังอย่างมีสาเหตุของข้าง

การได้รู้จักคุ้นเคยกับความรู้นั่งหลังชาวสยามนานๆ น่าจะช่วยเปิดเผยเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับข้างได้มากมายนานา แต่โชคร้ายที่ข้าพเจ้าไม่เคยได้มีโอกาสสร้างความสนิทสนมกับความรู้นั่งหลังคนใดได้มากพอที่จะถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์อันหลากหลายที่มีสั่งสมอยู่ในตัวเขาเหล่านั้นออกมาได้

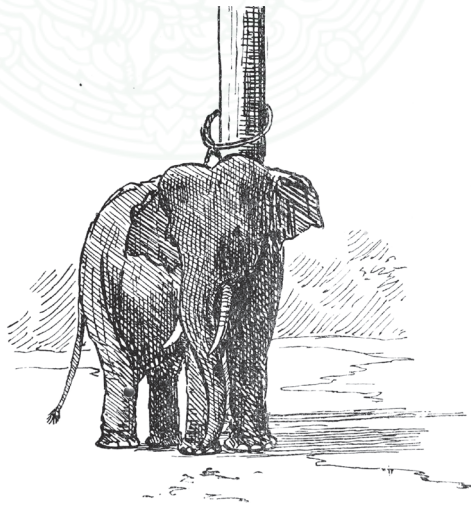
ตลอดชีวิตของคนเรานั้น สรรพสัตว์ได้สร้างสรรค์เรื่องราวธรรมชาติอันเป็นเรื่องที่ไม่มีความจบสิ้นและเป็นเรื่องที่เกินกว่านิยาย แต่มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่รวบรวมเอาไว้ได้อย่างถูกต้องแม่นยำ

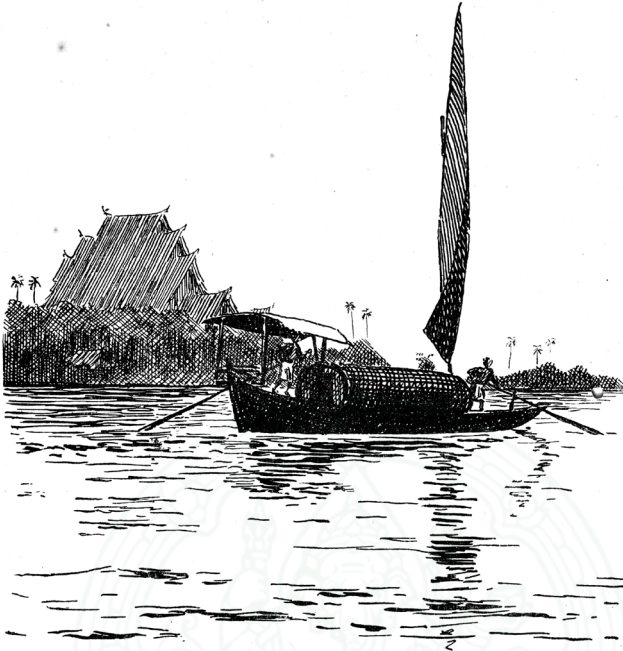
เช่นเดียวกับการคาดหวังเอาจากลักษณะนิสัยของประชาชน และจากวิถีชีวิตของคนเลี้ยงดูช้างส่วนใหญ่ในสยาม การฝึกฝนยากที่จะอยู่ในระดับที่เรียกว่าสมบูรณ์แบบเช่นที่เป็นในประเทศอินเดีย และบางครั้งความยุ่งยากคนก็ต้องยอมออกเดินทางไปพร้อมกับฝูงช้างโดยที่เขาสามารถทำให้มันยอมเชื่อฟังคำสั่งของพวกเขาได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

สองสามเดือนถัดมาฝูงช้างอยุธยา ก็พากันไปเล่นน้ำตามแม่น้ำต่างๆ และกลับคืนสู่สถานที่เคยพำนักอาศัย เกือบจะลืมเลือนประสบการณ์อันแสนลำเค็ญที่ได้เผชิญมายามเมื่ออยู่ท่ามกลางวิถีสันเลวร้ายของมนุษย์ แต่ภาพของการรวมตัวกันที่บริเวณสุดเขตแดนทุ่งใหญ่ก็ดูจะทำให้ระลึกถึงภาพเรื่องราวที่ผ่านมาได้อย่างน่าแปลก ในฤดูใบไม้ผลิ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ (ค.ศ. ๑๘๙๖) ช้างแ่บางตัวที่อยู่ในโขลงช้างประจำตำบลได้ทำตัวเป็นจำฝูงอย่างน่าขัน ดูเหมือนมันได้ตัดสินใจบางอย่างเพื่อพยายามจะผลักดันให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเล็กๆ น้อยๆ พวกมันได้เข้าบุกเข้าทำลายแคมป์ลาดตระเวน ย่ำลงไปบนเต็นท์ ค่ายพักแรม เล่นฟุตบอลด้วยเครื่องมือ (Sextants) ดึงหมุดที่ปักออก จมเรือ และสามารถล้อมต้อนคณะสำรวจจากกรุงเทพฯ ที่ตีนกลัวไว้เป็นเวลานานถึง ๔ วัน

วิธีล่ามช้าง

บริเวณแม่น้ำตอนบน

บทที่ ๔

บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ตอนต่อ)
ชัยนาท - การล่องแพ - ปากน้ำโพ - แม่น้ำพิชัย

สองถึงสามเดือนหลังจากการออกสำรวจในสุพรรณบุรี ในระหว่างที่ไม่ได้ผ่านไปทางบริเวณคาบสมุทรตะวันตกของแหลมมลายูซึ่งมีแหล่งแร่อีกส่วนหนึ่ง ให้สำรวจ ข้าพเจ้ามีความรับผิดชอบอยู่ที่กรุงเทพฯ เพื่อเตรียมการเริ่มต้นออกสำรวจหาทบถมอีกครั้ง¹ ซึ่งประเมินสถานการณ์ได้แน่ชัดว่าต้องใช้เวลาที่ยาวนานกว่าและน่าสนใจกว่าครั้งแรก

¹ บันทึกการเดินทางบริเวณแม่น้ำโขงตอนบน แต่งโดยผู้เขียน พิมพ์เผยแพร่สำหรับสมาคมภูมิศาสตร์ของราชสำนัก (Royal Geographical Society), จอห์น เมอร์เรย์, พ.ศ. ๒๔๓๘ ในรายงานฉบับนั้นจำเป็นต้องละเว้นที่จะกล่าวถึงข้อความใด ๆ ที่อาจพาดพิงถึงสถานที่แห่งนี้ได้ - ดันฉบับ

วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ ข้าพเจ้าออกจากกรุงเทพฯ ด้วยเรือโดยสารที่เรียกกันว่า เรือปิกนิก (picnic boat) เป็นเรือที่มีลำเรือเตี้ยยาว ส่วนกลางลำเรือมีห้องโดยสารขนาดกว้างขวาง ลากจูงไปโดยเรือกลไฟที่กองทัพเรือจัดหามาให้ แต่เรือลำนั้นรั่วซึมอย่างหนักจนเมื่อถึงปากเกร็ดเราจึงต้องส่งมันกลับไปในวันถัดมาเรืออีกลำหนึ่งซึ่งดีกว่าลำเก่าเล็กน้อยก็ถูกส่งมาถึง ขณะที่กระแสน้ำขึ้นกำลังไหลบ่าอย่างรวดเร็วจึงเป็นไปไม่ได้เลยที่จะรอคอยอีกต่อไป พวกเราจึงรีบรุดเดินทางกันต่อ

โดยทั่วไปชาวยุโรปมักจะรีบตีกักเอาไว้อีก่อนว่า วิธีการแบบพวกตนจะต้องเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับทุกๆ ประเทศ ในเรื่องนี้ก็เช่นกัน ข้าพเจ้าเคยได้ยินพวกเขาประกาศเอาไว้จากการที่ได้เห็นพวกเขาพื้นเมืองใช้ไม้ทั้งต้นมาขุดเพื่อทำเป็นแกนหลักของลำเรือว่า “พวกเขาช่างไม่เคยได้เรียนรู้ในศิลปะของการทำเรือปิกนิกมาบ้างเลย”

ข้าพเจ้าเองไม่ค่อยจะได้เดินทางด้วยเรือบลลำไหนๆ ที่ชาวยุโรปสร้างขึ้น โดยที่เรือนั้นไม่มีอาการรั่วซึมมาก่อน เพราะเมื่อเวลาผ่านไปสักปีหรือ ๒ ปี ความร้อนจะทำให้ตะเข้บรอยต่อปริ้อาสุดความสามารถที่ตอกหมันจะรั้งเอาไว้อยู่ เมื่อเจอเข้ากับทางน้ำที่ลึกและคดเคี้ยว ท้องเรือที่ยาวตรงแบบนั้นก็จะกระไรประโยชน์โดยสิ้นเชิง เมื่อมันไม่สามารถเบนไปทางไหนๆ ได้ เรือจะหมุนเหวี่ยงอย่างหนักและแล่นได้อย่างเชื่องช้า ไม่สามารถแล่นไปในแม่น้ำได้อย่างปลอดภัยและรวดเร็วเท่าเรือของชาวพื้นเมือง ยิ่งในขณะที่เกิดลมพายุหรือกระแสน้ำเชี่ยวกราก ส่วนยอดบนของเรือที่เกะกะแก่งก้างจะยิ่งเพิ่มอันตรายมากขึ้น

แต่เมื่ออยู่ในเรือของชาวพื้นเมืองแล้วจะเป็นตรงกันข้าม คนสยามจะรับรู้ถึงความพึงพอใจในระดับสูง เรือของพวกเขาปรับปรุงไปตามจุดประสงค์ของการใช้งานได้อย่างน่าชมเชยเช่นเดียวกับเรือของชาวลาว และใช้วิธีการธรรมดาโดยปรับเอาความต้องการสำหรับการใช้งานทุกรูปแบบเข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้นเรือทั้งหลายในแม่น้ำโขงที่ชาวลาวใช้กันมารวมศตวรรษจึงมีคุณสมบัติไม่ลุ่มไม่จม ทั้งยังเป็นเรือที่สร้างแบบมองการณ์ไกลซึ่งเป็นเรือในอุดมคติของช่างทำเรือชาวตะวันตกอีกด้วย²

² อยู่ในบทที่ ๘ - ต้นฉบับ

เนื่องจากกระแสน้ำอันเชี่ยวกราก พวกเราจึงเริ่มพบปัญหาในวันที่สามของการเดินทาง ในขณะที่เลี้ยวมาจากทางตะวันออกหรือลำนํ้าย่อยในเมืองอยุธยาที่ไหลออกสู่ลำนํ้าสายหลัก^๓ ที่สี่โคก มันเป็นลำนํ้าที่สลับซับซ้อนและคดเคี้ยวสร้างความรู้สึกหวาดหวั่นให้พวกคนผูกแพและคนเรือจากทางเหนือตลอดมา เราารู้สึกวิตกกังวลยิ่งนัก จนกระทั่งถึงชัยนาทสถานที่ซึ่งมีผู้อยู่อาศัยราว ๓,๐๐๐ คน เป็นเหมือนกับ เมือง แบบสยามส่วนมากที่มีผู้คนอยู่กันอย่างกระจัดกระจายจนยากที่จะเรียกได้ว่าเป็นเมือง เราจึงส่งเรือที่กินนํ้าลึกระดับ ๖ ฟุตกลับไป แต่มันก็ไปได้ไม่กี่โกลนก็ เราพบว่าไม่มีทางใดเลยที่เราจะใช้พายหรือแม้แต่ไม้ค้ำล่อกับเรือใบที่แสนงุ่มง่ามนี้ได้ ดังนั้นในเมื่อเราหาเรือพันทันที่นี่ไม่ได้ เราจึงต้องรองจนกว่าจะสามารถขอยืมเรือกลไฟจากท่านข้าหลวงมาลากจูงเราไปจนถึงปากนํ้าโพ ขณะเดียวกันนั้นเราจะมีเวลาว่างพอที่จะแวะดูโรงงานทำแพ ชัยนาทกำลังเป็นสถานีเก็บค่าธรรมเนียม^๔ สำหรับแพไม้สักทุกๆ แพที่ล่องไปทางใต้ในแม่น้ำตาชตันไปด้วยแพที่เข้ามาเทียบท่าริมฝั่งรอให้เจ้าของมาจ่ายเงินค่าธรรมเนียม มีคนบอกเราว่าปีนี้มีท่อนซุงล่องแพลงมาในปริมาณที่ผิดปกติ หลังจากนั้นพวกเราก็ได้พบแพล่องลงมาเป็นจำนวนมากมายทำให้ชีวิตในแม่น้ำเกิดภาพที่ดูแปลกตา ท่อนซุงจะถูกนำมากองรวมไว้บนฝั่งนํ้าในที่บริเวณชายป่าทางเมืองเหนือและมัดรวมไว้เป็นแพเล็กๆ และจะทำการตรวจวัดและปล่อยแพลงนํ้าอีกครั้งที่ระแหง^๕ ซึ่งเป็นสถานีตรวจวัดขนาดใหญ่ประจำแม่น้ำปิง ซึ่งแพไม้สักทุกลำที่ล่องมาในแม่น้ำปิงและแม่น้ำวังนั้นก็คือส่วนที่รอดพ้นเงื้อมมือโจรลักซุงมาได้ หรือรอดจากการหลุดลอยตามนํ้าไปเมื่อเกิดนํ้าท่วมสูงเหนือฝั่งแล้วไหลไปแห่งขอลงในพื้นที่นา ส่วนสุโขทัยและพิษณุ^๖ เป็นสถานีตรวจวัดบนแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน แม้ว่าเราจะไม่ค่อยได้เห็นแพขนาดใหญ่บ่อยนักในแม่น้ำน่านจนกว่าถึงบริเวณที่เลยพิชิตรลงมา แม่นํ้าทั้งสองไหลมาบรรจบกัน

^๓ น่าจะหมายถึงแม่น้ำน้อยที่ไหลแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่อำเภอบางบาล จังหวัดอยุธยาทางทิศตะวันออก - สวป.

^๔ ค่าธรรมเนียมใช้คำนวณเอาจากอัตราที่เรียกกันว่า พิกัด ภาคผนวก ๕ - ต้นฉบับ

^๕ ต้นฉบับใช้คำว่า Raheng ปัจจุบันหมายถึงจังหวัดตาก - สวป.

^๖ ต้นฉบับใช้ว่า Pichai ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดพิษณุโลก - สวป.

การค้าขายในแม่น้ำ

เป็นแม่น้ำโพธิ์ที่บริเวณเหนือปากน้ำโพ เนื่องจากความแคบและความคดเคี้ยวตามธรรมชาติของสายน้ำทั้งสอง ทำให้แพมกมีความยาวกว่าและแคบกว่า อีกทั้งเกิดการแพแตกแพแยกมากกว่าในแม่น้ำปิงที่มักจะมีกระแสน้ำไหลเลาะไปเหนือท้องน้ำที่เป็นพื้นทรายกว้าง

ด้วยวิธีการจัดเรียงท้องซุงด้านนอกอย่างชาญฉลาด พวกเขาจึงทำที่กันชนชนิดที่ทนทานต่อแรงกระแทกคันไ้ระหว่างแพอื่นๆ ในกรณีที่ซุงจะพุ่งเข้าไปปะทะกับฝั่ง แต่ละแพลำเลียงท่อนซุงประมาณ ๑๒๐ ท่อน ที่แถวริมมีท่อนซุงราว ๖ หรือ ๗ ท่อน ส่วนในแถวกลางๆ มีประมาณ ๑๐ ท่อนหรือมากกว่า ที่ท้ายแพจะมีพายที่ทำขึ้นหยาบๆ เอาไว้ขวางลำแพหรือใช้ค้ำยันและตะแคงหัวแพหรือท้ายแพยามเมื่อจำเป็น ตรงลานพักเล็กๆ กลางลำจะสร้างเป็นกระท่อมขนาดเล็กกะทัดรัดให้ภรรยาของคนผูกแพบางคนใช้เป็นที่พักชั่วคราว หรือพวกเขาเองใช้เป็นที่กำบังในยามค้าคิน ทั้งยังมีเจ้าแหมเปี่ยนโก๋ชนตัวเก้งที่กระพือปีกขึ้นลงไปมาอย่างทรมน มันเกาะอยู่ด้านบนเหมือนเป็นนาฬิกาที่ต้องมีไว้ประจำแพ ดูเหมือนโชคชะตาแห่งการเดินทางจะฝากไว้ที่มันเพราะหากเกิดมันไม่ยอมขึ้นในยามค้าตามเวลาอย่างที่เคยแล้วละก็ ขั้นตอนการทำงานทั้งหมดก็จะสับสนไขว้เขว หรือหากมันไปเจอคู่ต่อสู้ที่มีมือดีกว่า เจ้าของก็ต้องเอาหม้อหุงต้มที่ใช้ประโยชน์สารพัดไปชำระหนี้สินต่างๆ แทน

โดยปกติแพที่ล่องอยู่ในแม่น้ำปิงมักมีขนาดใหญ่กว่า บรรทุกท่อนซุงเฉลี่ย ๑๕๐ ท่อน แถวริมมี ๑๐ ท่อน และที่แถวกลางๆ มีมากกว่า ๑๖ ท่อน โดยมากมักมีที่กันกระแทกอยู่พร้อมสามารถดัดปล่อยให้ลอยไปเองได้ในกรณีที่เกิดเหตุอันตรายจากการเกยตื้นและแพแตก

เมื่อต้องลากแพผ่านที่น้ำตื้นหรือต้องทำงานยกแพขึ้นจากน้ำในตอนกลางคืนนั้น ทั้งความตื่นเต้นและเสียงร้องตะโกนอะอะลั่นเป็นสิ่งที่ทำให้อกสั่นขวัญแขวนได้ ลูกแพ ๓ หรือ ๔ คน จะกระโดดไปทางข้างท้ายแพ แต่ละคนจะมีหมุดแข็งแรงซึ่งอยู่ตรงปลายสายสมอเส้นยาวพร้อมอยู่ในมือ พวกเขาจะเอาปลายด้ามคมไปปักไว้ที่พื้นน้ำแล้วใช้พละกำลังทั้งหมดเหยียบหัวหมุดให้จมลงพื้น จน

กระทั่งสามารถถึงแพมารวมกลุ่มอยู่เหนือผิวน้ำได้ แล้วจึงทำเช่นนั้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ท่ามกลางเสียงหัวเราะและเสียงอึกทึกครึกโครม แล้วพวกเขาก็ค่อยๆ ดึงท้ายแพให้ไปอยู่ในทิศทางที่ต้องการได้หรือไม่ก็หยุดให้มันลอยนิ่งๆ ในขณะที่คนอื่นช่วยกลับทิศแพโดยจัดฝีพายไว้ที่ปลายหัวเรือ ลูกแพส่วนใหญ่จะพากันส่งเสียงเอะอะและช่วยกันดันแพโดยใช้ไม้ไผ่กันโคลงเรือที่ยาวร่วม ๒๐ ฟุต

เวลาครึ่งวันที่อยู่ในน้ำและอีกครึ่งวันที่เหลือท่ามกลางแสงแดดสายลม จึงทำให้ประชากรมีความแข็งแรงและมีผิวสีร่ำแดงอันเป็นคุณสมบัติตัวอย่างของคนที่มีสุขภาพดี เช่นเดียวกับประชากรชาวเรือแถบแม่น้ำทุกคน

การเดินทางเรือเรื่อยเฉื่อยอย่างสบายอกสบายใจของแพจะใช้เวลา ๓ อาทิตย์ถึง ๑ เดือน ซึ่งรวมกับเวลาที่มีอุปสรรคขัดขวางให้การเดินทางต้องหยุดชะงักไปด้วย แต่ทว่าท่อนซุง^๔ ที่มีตรวมเป็นแพมานั้นมักจะถูกตัดล่วงหน้ามาก่อนแล้วถึง ๔ ปี ก่อนที่จะมาถึงกรุงเทพฯ จำนวนลานเลื่อยและร้านรับจ้างต่อเรือที่แยกตัวออกมากระจายอยู่ตามจุดต่างๆ จึงดูจะเฟื่องฟูขึ้นตามบริเวณที่โรงเลื่อยเข้าไปครอบคลุมไม่ถึง

การใช้ค้อนตอกทำตำหนิรูปพรรณลงบนท่อนซุงอันเป็นกลยุทธ์ที่พวกโจรลักไม้สักใช้กันมานานแล้วนั้น ในที่สุดก็ได้กลายมาเป็นประกาศข้อกำหนดของราชสำนักในเรื่องวิธีการทำเครื่องหมายบนซุง^๕

มีขั้นตอนอยู่ ๑๑ ประการ ซึ่งเป็นเงื่อนไขหลักที่เจ้าหน้าที่ด่านเก็บค่าธรรมนิยมสร้างขึ้นเพื่อใช้สำหรับหน่วงเหนี่ยวอายุัดไม้สักซึ่งต้องสงสัยว่าได้มีการทำตำหนิหรือเปลี่ยนแปลงแปรรูป ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงหรือตำหนินั้นจะเกิดจากเพลิงไหม้หรือเหตุอื่นใดก็ตาม เพื่อให้สาธารณชนสามารถจับตามองไม้สักเหล่านั้นได้ เพื่อให้เจ้าของสามารถเรียกไม้กลับคืนได้ภายใน ๓ เดือนเพื่อให้เวลา ๖ เดือนสำหรับการสอบสวนไม้สักที่มีได้ถูกเรียกคืน และอื่นๆ ส่วนบทลงโทษหนักนั้นมีกำหนดไว้สำหรับการมีเจตนาเปลี่ยนแปลงตำหนิรูป

^๔ ท่อนซุง ๑ ท่อนมีน้ำหนักไม้สักประมาณ ๑ ตัน หรือ ราว ๕๐ คิวบิกฟุต และมีรายงานไว้จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ ว่าท่อนซุงไม้สักขนาดโตเต็มที่ที่ล่องมาตามทางนั้นมีจำนวน ๔๕,๐๐๐ ถึง ๕๐,๐๐๐ ตัน ในแต่ละปี ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ถึง ๓๕ เนื่องจากน้ำน้อย ท่อนซุงที่มาถึงชัยนาทจึงมีจำนวนเหลือเพียง ๑๒,๐๐๐ ตัน จากนั้นมาจึงมีจำนวนเฉลี่ยปีละ ๖๐,๐๐๐ ถึง ๗๐,๐๐๐ ตัน - ต้นฉบับ

^๕ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๐ - ต้นฉบับ

พรรณต่างๆ หรือการครอบครองซึ่งไม้สักที่ถูกแปรรูปโดยมิได้มีสิทธิการผลิตในฐานะผู้เป็นเจ้าของ การดำเนินการนี้นับว่าช่วยเป็นภาระให้เจ้าของบริษัททำไม้เป็นอย่างดี และภายใต้การดูแลของมิสเตอร์สเลด (Slade)^๑ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ผู้ทรงประสิทธิภาพจากอังกฤษ ซึ่งขอยืมตัวมาจากรัฐบาลอินเดียพร้อมด้วยผู้ช่วยของเขา จึงไม่ต้องกลัวว่าเรื่องนี้จะกลายเป็นหมัน เพราะมาตรการใหม่นี้มีแนวโน้มว่าจะเป็นจริงได้มาก

จากชัยนาทพวกเราเดินทางลัดเลี้ยวข้ามผ่านเนินเขาหินควอทซ์ไซต์ลูกแรกและมองเห็นวัดบนเขานครสวรรค์ที่อยู่เบื้องหลัง ในเวลาพอสมควรพวกเราก็ถึงจุดบรรจบของแม่น้ำสองสายหลักที่ปากน้ำโพ เป็นสถานที่ที่น้ำที่ติดตาตรึงใจมากที่สุดนับแต่เราได้เดินทางผ่านมา^๒ อาจกล่าวได้ว่าการเดินเรือขึ้นไปทางเหนือนั้นเริ่มต้นจากที่นี้มองเห็นเรือแบบทางภาคเหนือจอดเรียงเป็นแถวๆ ทั้งที่กำลังซ่อมแซมและอยู่ในสภาพทรุดโทรม คล้ายภาพเคลื่อนไหวที่มีชีวิตชีวาภายนอกอยู่ช่อที่เมือง สวินดอน^๓ (Swindon) ส่วนजनผู้ว่านั้นอยู่ที่นครสวรรค์ ซึ่งอยู่เลยออกไปจากตัว เมือง ที่มีพลเมืองอยู่กระจัดกระจายประมาณ ๕,๐๐๐ คน

ลักษณะของแม่น้ำสองสายของที่นี่ค่อนข้างจะแตกต่างกัน แม่น้ำปิงจะไหลพุ่งอย่างเชี่ยวกรากลงมาจากทิศตะวันตกผ่านสันดอนอันตื้นเขินเหนือพื้นทราย ในขณะที่แม่น้ำโพค่อยๆ ไหลเรื่อยสู่ลำคลองแคบลึกผ่านหมู่บ้านเรือนแพทรงหน้าจั่วแหลมที่เกาะกลุ่มอยู่ ๒ ผังแม่น้ำ และพัดพาเอาพืชลอยน้ำสีเขียวสดลงมามากมาย แม่น้ำปิงนั้นมีกระแสการไหลอย่างฉับพลันและไม่แน่นอน ในฤดูน้ำหลากมันจะขึ้นลงไม่สม่ำเสมออยู่ในระดับค่าเปรียบเทียบที่ผันแปรตั้งแต่ ๔, ๖, หรือ ๘ ฟุต ภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมง การขึ้นและลงของระดับน้ำซึ่งบางครั้งเกิดขึ้นบ่อยๆ ราว ๓ ถึง ๔ ครั้งในฤดูน้ำหลากทำให้การล่องแพมีทั้งความไม่แน่นอนและความน่าตื่นเต้น ในทางกลับกันแม่น้ำโพจะมีความสม่ำเสมอและวางใจได้ การไหลของมันจะมั่นคงและสม่ำเสมอไม่ว่าจะอยู่ในระหว่างหรือ

^๑ Mr.H.Slade เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการป่าไม้ และเป็นเจ้ากรมป่าไม้คนแรกของประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๓๙ - ๒๔๔๔) - สวป.

^๒ ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ จัดเป็นเมืองใหญ่ที่มีพลเมืองอยู่ระหว่าง ๑๕,๐๐๐ ถึง ๑๖,๐๐๐ คนส่วนใหญ่พวกเขาจะพำนักอยู่ตามเรือสวนไร่นาต่าง ๆ บริเวณที่พวกเขาอาศัยเรียกว่าเป็นตึกเมืองนั้นคือชุมชนเล็ก ๆ ที่มองเห็นได้ตามบริเวณ ๒ ผังแม่น้ำ - ต้นฉบับ

^๓ เมืองเทศบาลเล็ก ๆ อยู่ทางตอนใต้ของอังกฤษ - สวป.

หลังจากฝนตก เมื่อกระแสน้ำเพิ่มขึ้นสูงถึงระดับในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายน แล้ว น้ำก็จะค่อยๆ ลดระดับลงทีละนิ้ว และค่อยๆ เพิ่มขึ้นทีละเล็กทีละน้อยจนวัดได้เป็นฟุต จนกระทั่งมันแห้งขอลงถึงพื้นแม่น้ำอีกครั้ง ดังนั้นในขณะที่บรรดาเรือแพพากันหลีกเลี่ยงความไม่แน่นอนของกระแสน้ำในแม่น้ำปิง ระยะทางยาวประมาณครึ่งไมล์ของแม่น้ำโพจึงกลายเป็นเส้นทางชุมชนสายหลักของเมือง มีเรือขนข้าว ร้านค้า และอาคารบ้านเรือนมารวมตัวกันอย่างหนาแน่นทั้ง ๒ ฝากฝั่ง เป็นที่เทียบท่าของไม้สักชั้นดีและเป็นท่าไปรษณีย์ภัณฑ์ ซึ่งจำนวนจะเพิ่มขึ้นสูงสุดแค่ไหนนั้นจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำในแม่น้ำที่ขึ้นสูงในแต่ละปีด้วย

ที่กักเก็บน้ำของแม่น้ำสายนี้อยู่น้อยู่ที่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมขังอันกว้างใหญ่ไพศาลและหนองน้ำที่เชื่อมต่อกับตัวแม่น้ำที่บริเวณจังหวัดพิจิตร ซึ่งทำหน้าที่เหมือนลิ้นเปิดปิดอันปลอดภัยให้ตัวแม่น้ำเช่นเดียวกับหน้าที่ของทะเลสาบอันกว้างใหญ่ของแม่น้ำโขงในกัมพูชา ด้วยระดับน้ำที่เพิ่มสูงขึ้นจากภาวะน้ำท่วมห้วยหนองติดแม่น้ำเหล่านี้จึงกลายสภาพเป็นทะเลสาบที่น้ำท่วมล้นอย่างรวดเร็ว กักเก็บน้ำไว้ได้เป็นจำนวนมากมายมหาศาล ขณะเดียวกันก็จะค่อย ๆ ถ่ายเทน้ำในส่วนที่กักเก็บไว้อย่างช้าๆ ลงสู่แม่น้ำในเวลาต่อมา จะเห็นว่าเป็นงานฝีมือของธรรมชาติที่สร้างภาวะน้ำท่วมในแต่ละปีที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างละมุนละม่อมและได้ประโยชน์ ทั้งยังกำราบกระแสน้ำอันมีลักษณะเกรี้ยวกราดให้คลายลงจนเปลี่ยนเป็นคำให้ศีลให้พรแทนการสาปแช่ง ผู้เฒ่าตรูแบงกล่าวไว้อย่างสมเหตุสมผลว่า “สิ่งที่แม่น้ำเจ้าพระยามีความหมายต่ออาณาจักรสยามนั้นเป็นเช่นเดียวกับสิ่งที่แม่น้ำไนล์มีความหมายต่ออียิปต์⁷” และกระแสน้ำขึ้นการลงของน้ำในแต่ละปีก็มีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนด้วย

พวกเราใช้เวลาอันน่ารื่นรมย์ที่ปากน้ำโพไปสองสามวันในการหาเรือไว้ใช้เดินทางต่อไป เรา ๓ คนได้เดินทางไปในเรือกรรเชียงลำเล็กของข้าพเจ้า โดยสามารถลงไปยังพายเรือในแบบที่ชาวสยามทำกัน และพายกลับไปกลับมาแถวที่มีเรือจอดอยู่เพื่อทำการต่อรองราคากับบรรดาเจ้าของเรือ เรือเหล่านั้น

⁷ เรื่อง ประวัติศาสตร์สยาม (Histoire de Siam) ของตรูแบง แนวคิดในเรื่องเดียวกันนี้ถูกต้องตามหลักธรรมชาติมากกว่าอีกสองแนวคิดของนักเขียนอีกสองคนคือมูโอต์ เล่ม ๒ และ แม็คคาร์ธีย์ เรื่อง Proceeding R.G.S. vol ๑๐, ค.ศ. ๑๘๘๘. - ต้นฉบับ

ได้แก่ เรือชนข้าวที่ตั้งสูงตระหง่านที่มี ๒ ทางเสือเตี้ยากที่จะดัดแปลงเพื่อใช้ถ่อขึ้นไปทางแม่น้ำตอนเหนือ เรือท้ายยาวท้องตันที่ต่อใช้กันในแม่น้ำปิง *เรือเหนือ* ซึ่งเป็นเรือที่มีห้องโดยสารขนาดใหญ่และลึกกว่าเรือท้ายยาว จะใช้สัญจรอยู่ในแม่น้ำพิจัยและแม่น้ำยม เรือลำยาวคล่องแคล่วชื่อว่า *เรือเปิด* มีขนาดลำเรือเหมาะสมจะงดงาม และเรือที่ขุดจากท่อนไม้หลากหลายรูปทรงไม่ซ้ำกัน บางลำดูสดใสเป็นประกายด้วยน้ำมันชักเงาผสมปูนขาว บางลำเป็นสีขาว บางลำขีดจางจากการผ่านสายฝนและแสงแดดมาแล้วหลายครั้ง บางลำดูกะทัดรัดแข็งแรง แต่บางลำก็ดูอ่อนแอมีอายุการใช้งานมากกว่าผู้ขับเรือนั้นเสียอีก

ชาวตะวันตกย่อมไม่ถนัดในเรื่องต่อรองราคาในแบบชาวตะวันออก การคุยเรื่องธุรกิจจำเป็นอย่างยิ่งที่จะชวนสนทนาในเรื่องใดๆ ก็ได้ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่เรายากพูดถึง จะมีการตีมน้ำชากันอย่างไม่รู้จบ มีการแวะไปหาคนอื่น และมีคนอื่นแวะมาหาเรานับครั้งไม่ถ้วน ทั้งหมดนี้จะต้องดำเนินไปโดยใช้ความพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะไม่ให้พาดพิงไปถึงเรื่องการเช่าเรือ ราวกับว่าพวกเราตั้งใจที่จะตั้งรกรากกันอยู่ที่ปากน้ำโพเป็นการถาวร ด้วยความวิตกกังวลอย่างรุนแรงที่จะต้องเดินทางต่อไป ข้าพเจ้าจึงรู้สึกอึดอัดลำบากใจสุดแสนที่จะสร้างทำเป็นไม่รับร้อน อีกทั้งความเป็นจริงที่ว่า การใช้ชีวิตในแต่ละวันนั้นต้องขึ้นอยู่กับล่ามที่ดูเหมือนจะไม่ได้ช่วยทำให้อารมณ์ของข้าพเจ้าดีขึ้น การไว้วางใจในตัวล่ามนำมาแต่ความไม่สบายอารมณ์ ไม่รู้ด้วยเหตุผลใดที่ทำให้ในสยามมีแต่การแปลชั้นเลวจนทำให้หวั่นเสียแทบว่าการตอบคำถามอย่างคดโกงของชาวสยามเมื่อมีการแปลเป็นภาษาอังกฤษ ถือได้ว่าเป็นการสบประมาทกันซึ่งๆ หน้า มักจะมีการพูดชักแม่น้ำทั้งห้าแทนการตอบง่ายๆ ว่า “ใช่” หรือ “ไม่ใช่” เพื่อเป็นการเบี่ยงเบนความสนใจ แต่ในภายหลังแล้วมันกลับไม่ได้เป็นเช่นนั้นเมื่อข้าพเจ้าได้รู้ภาษานี้มากขึ้นข้าพเจ้าจึงตระหนักว่า ที่ผ่านมามันตัวเองไม่มีเหตุผลบ่อนขนาดไหน และข้าพเจ้าได้สูญเสียคุณค่าและอรรถรสไปมากมายเพียงใด ใครที่เดินทางโดยไม่รู้ภาษาของคนในท้องถิ่นที่จะเข้าไปคลุกคลีด้วยย่อมทำให้ความยากลำบากที่ตัวเองมีอยู่แล้วเพิ่มมากขึ้น ไม่มียาใดๆ จะบำบัด

จิตใจอันเปลี่ยนเหงามาได้ดีเท่ากับความเห็นอกเห็นใจในหมู่เพื่อนมนุษย์ แม้จะต้องขอสารภาพว่าอาการคุ้ยจ้อของชาวสยามนั้นยึดถือไม่รู้จบ ชนิดที่แม้ว่าจะเข้าใจในสิ่งที่พวกเขากำลังคุยกันแต่ก็มักจะต้องขอตัวออกมาอยู่ห่างๆ จนเสียงเหล่านั้นตามไปไม่ถึง ในความเงียบสงบเพียงชั่วขณะนั้นก็มักจะทำให้คนเราเริ่มนึกถึงสิ่งที่ป็นสาระขึ้นมาได้ คนของข้าพเจ้าไม่เคยเข้าใจได้เลยว่าคนเราย่อมต้องการอยู่ตามลำพังบ้างไม่ว่าจะเพื่ออ่านเพื่อเขียนหรือเพื่อคิด ชาวสยามนั้นหวาดกลัวต่อความเปล่าเปลี่ยวและข้าพเจ้าก็คิดว่าเกิดจากการไม่กล้า “เผชิญหน้ากับตนเอง” แม้ในยามคำคินนี้สยขบต่อยหอยของเขาก็ยังไม่ยอมหยุดยั้ง บ่อยครั้งหลังจากการเดินมานานทั้งวันชายคนหนึ่งมักจะตื่นขึ้นแล้วก็ยังไม่ยอมตื่นขึ้นคนเดียว เขาจะเตะเพื่อนที่อยู่ข้างๆ แล้วเริ่มต้นคุ้ยจ้อเสียงดังจนสุดเสียง วลีหนึ่งในอันดับแรกที่เราจะรู้จักเอาไว้และเป็นวลีสุดท้ายที่จะหลุดจากปลายลิ้นก็คือ “เฮ้! นิงซี” เป็นคำที่ใช้เมื่อต้องการความเงียบสงบยามคำคินในค่ายพักแรมที่อ่อนล้าเป็นที่สุด

เหตุการณ์ที่มักเกิดขึ้นอยู่เสมอหากเราตั้งใจจะรื้อถอนค่ายพักแรมในตอนเช้ามีดักก็คือ คนทำอาหารผู้เป็นคนแรกที่ต้องตื่นขึ้นมาเตรียมหุงข้าวประจำวัน เสียงดังสวบแก้วหูของเขาส่งปลุกพวกเราให้ตื่นตอนราวๆ ๓ โมง และผู้ช่วยของข้าพเจ้าคนหนึ่งก็จะเริ่มถกเถียงถึงสีของ ผ้านุ่ง ที่เขาจะใช้ในวันนั้นๆ หรือไม่ก็เดินที่ออกไปภายใต้แสงจันทร์เพื่อดูว่าจะอะไรจะเกิดขึ้นต่อไป ผลจากความประหลาดเช่นนี้ก็คือ ยามเมื่อจำเป็นต้องใช้พลกำลังเต็มทีจากพวกเขา พวกเขา ก็มักจะพูดกับตัวเองก่อนเลยว่าเหนื่อยเหลือเกิน ทั้งๆ ที่ทำอะไรไปได้แค่ครั้งเดียวเท่านั้น

คณะของข้าพเจ้าประกอบด้วยผู้ช่วยชาวสยาม ๓ คน พร้อมด้วยเด็กผู้ชายและคนครัว นายสิบเอกและผู้คุ้มกัน ๖ นาย เป็นจำนวนคนที่ถือว่าจำเป็นถ้าเทียบกับจำนวนของแร่เงินที่เราบรรทุกมา นับตั้งแต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชี้แนะถึงระบบที่เป็นประโยชน์ ทำให้คณะนักเดินทางสามารถแจ้งความจำนงค์การต่อท่านข้าหลวงโดยตรงได้ในหลายๆ จังหวัด

สิ่งที่ข้าพเจ้าได้รู้เมื่อเริ่มต้นทำงานในเวลาต่อมาก็คือคนคุ้มกันถูกสั่งให้พ้นหน้าที่ไปทั้งหมดและจำนวนคนในคณะก็ถูกตัดทอนลงจนน่าวิตก เหตุเพราะว่าไม่มีโจรคนใดจะเข้ามาแตะต้องคนผิวขาวและในดินแดนอาณานิคมเวลานั้นก็ไม่มีโจรผู้ร้าย อีกทั้งความได้เปรียบของคณะเล็กๆ นั้นอยู่ตรงที่ความสะดวกในเรื่องการขนส่งและอาหาร แม้ว่าจะอยู่ในท้องที่ทุรกันดารแต่ก็สามารถเดินทางได้รวดเร็วเหมือนเดินทางคนเดียวและตัดปัญหาเรื่องการแออัดยัดเยียดกับความวิตกกังวลออกไปได้

การต่อรองของเราเสร็จสิ้นลงในที่สุด โดยได้ เรือเหื้อ ชั้นดีขนาดกว้าง มีเจ้าของเรือและคนบังคับเรือเป็นนายท้าย มีช่างต่อเรือฝีมือดีอีก ๔ คนเป็นลูกเรือ ตกลงให้ไปส่งพวกเราที่เมืองพิชัยในราคา ๑๓๐ บาท (ประมาณ ๘ ปอนด์ ๑๓ ชิลลิง ๔ เพนนี)

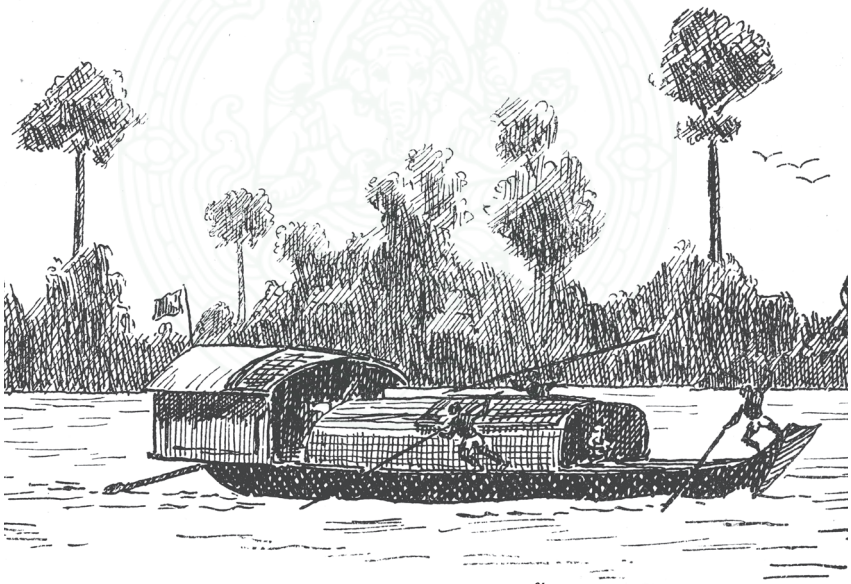
เราเริ่มออกเดินทางในวันที่ ๑๕ ธันวาคม ออกจากร้านค้าที่แสนประทับใจและรื่นเริงบันเทิงใจที่ปากน้ำโพมาด้วยความเสียดยสูญซึ่ง ในขณะที่เรือเล็กไม่สามารถแบกน้ำหนักพวกเราทั้งหมดได้ แต่เรือลำปัจจุบันกลับรองรับพวกเราได้อย่างเหมาะสมโดยพวกเราทั้ง ๔ คนอยู่ตอนท้ายเรือ คนขับเรือ ลูกเรือของเขาและคนของเราทั้ง ๑๖ คน อยู่ตอนกลางลำเรือกับบริเวณดาดฟ้าหัวเรือพร้อมด้วยข้าวของสัมภาระและเกลือที่บรรทุกมาอยู่ที่ข้างใต้ท้องเรือ

และในเมื่อมีคนเคยกล่าวไว้ว่าชาวสยามทำงานไม่เป็น ข้าพเจ้าจึงควรกำหนดตัวงานเอาไว้ตลอดสัปดาห์ที่เดินทางทวนน้ำ เป็นการถ่อเรือ ๘ ชั่วโมงต่อวันต้านกระแสน้ำที่มีความเร็ว ๓ ถึง ๔ นี้อ บางครั้งถ่อชั่วโมงต่อชั่วโมงโดยไม่หยุดพัก ยากจะหาแรงงานคนที่ทรหดอดทนและเชี่ยวชาญกว่านี้ได้ในโลก หากมีใครตกลงใจที่จะลองทำ ขณะที่แต่ละคนก้าวมาถึงบริเวณหัวเรือพวกเขาจะแยกกันเลือกยืนประจำที่ต่างๆ ได้แก่ หัวเรือ ในลำแควหรือไม่กี่ที่บนพื้นดินอย่างปราศจากอาการลังเลแม้แต่น้อย แล้วทดสอบไม้ถ่อซึ่งเป็นซีเหล็กยาวร่วม

๒๐ พุดไปในตำแหน่งที่ต้องการอย่างแม่นยำ^๘ ปลายถ่อด้านในนั้นอยู่ที่บนป่า ในขณะที่เขาโถมน้ำหนักตัวทั้งหมดลงไปบนนั้นโดยพร้อมกันทันที ขณะที่เขาค่อยๆ ยึดตัวขึ้นตรงดิ่งจนเกือบสุดเขาก็จะย่ำเท้าลงไปบนแคมเรือด้วย เสร็จแล้วเขาจึงติดตัวขึ้นกระซางไม้ถ่อเข้ามาหาตัว ตัวเขาก็จะก้าวคร่อมมาทางข้างท้ายของดาดฟ้ากลางลำเรือ เหยียงแขนและไม้ค้ำถ่อเหนือศีรษะจนสุด แล้วจึงหมุนไม้ถ่อไปข้างหน้าตัวเพื่อเริ่มถ่อรอบใหม่ มีโอกาสบ้างที่ไม้ถ่อจะลื่นไถลหรือเรือต้องตกอยู่ในกระแสน้ำวนและมีลูกเรือสักคนพลัดตกน้ำ แต่พวกเขาก็แค่หัวเราะและร้องว่า “คนตกเรือ” ส่วนคนที่ตกเรือก็จะไต่ไปยังท้ายเรือพร้อมกับหัวเราะให้กับความงุ่มง่ามของตัวเอง

การถ่อเรือทวนกระแสน้ำ

^๘ การถ่อเรือในลำน้ำที่ประเทศอังกฤษอันเป็นที่ซึ่งฝั่งคลองทั้งสองนั้นตัดเรียบตรง ชัดเจนและแข็งแรงนั้นแตกต่างกันอย่างมากกับการถ่อเรือในแม่น้ำที่คดเคี้ยว และเขี้ยวกรากแบบนั้น เช่นเดียวกับที่พวกคนป่าจากแถบตะวันออกสามารถเดินทางข้ามพื้นที่เกาะเล็ก ๆ ที่แผ่กลางทางไว้อย่างที่ได้อย่างง่ายดาย พวกเขาสามารถกระโดด สืบไถล ข้ามและไต่ ได้ระยะทางถึง ๒๐ ไมล์ต่อวัน - ดันฉบับ

การถือท้ายเรื่อนั้นนับว่ามีศิลปะอยู่ในตัวเองในการทำให้เรือเหล่านี้ “วิ่งฉิว” โดยใช้กระดุกหัวเรือขึ้นเล็กน้อยซึ่งนับเป็นลักษณะพิเศษ โดยทั่วไป คนถือเรือจะไม่เกี่ยวข้องกับคนถือท้ายเรือ ที่สำคัญคือต้องมีสายตาที่ว่องไว คอยเล็งหาตาน้ำวนหรือสิ่งกีดขวางใต้น้ำที่อยู่เบื้องหน้าในขณะเดียวกับที่ต้อง คอยถือท้ายบังคับเรือให้ตรงเส้นทางด้วย การที่เป็นเรือท้องแบนจึงทำให้หมุน เลี้ยวง่าย และเมื่อจะเปลี่ยนทิศทางเรื่อนายท้ายจะต้องใช้ทักษะบังคับเรือให้ รักษาระยะห่างทางด้านขวามือจากฝั่งให้อยู่ในมุมที่เหมาะสมและสัมพันธ์กับ กระแสน้ำ กับการจ้วงถ่อและกระแสมที่กำลังพัดอยู่ คนถือท้ายเรือต้องคอย ร้องบอกทิศทางกระแสน้ำที่พุ่งทะแยงเข้าหาลำเรือแก่พวกคนถ่อ แล้วพวกเขาจึง จะจ้วงถ่อลงไปในน้ำให้ได้ฉากมากกว่าหรือให้เฉยียงไปมากกว่าตามที่ต้องการ ทางเสือนั้นเป็นพายใบจักรขนาดยาวใหญ่มีมือจับเป็นไม้ขวาง เชือกจากหลังคา ที่กำบังจะยึดมันไว้ให้อยู่ในตำแหน่งที่ทำให้ใบจักรจมน้ำ ความยาวของมันที่ จรดถึงท้ายเรือทำให้มันมีกำลังมาก และเมื่อหันเรือไปทางขวาทางเสือและมือ จับทางกราบขวาของเรือก็จะได้พัก และตอนนั้นใบจักรอันใหญ่ก็จะตัดผืนน้ำ เป็นแนวเฉียง

ชีวิตของพวกเราต้องตระกำลำบากอยู่ร่วม ๓ สัปดาห์ เช่นเดียวกับอีก หลายร้อยหลายพันชีวิตในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขณะที่แสงแรกในยามเช้า มีดหอบประกายแต่เพียงรำไร เสียงเหงเหง่างของระฆังใหญ่จากอารามเบื้องหน้า ก็ปลุกพวกเราให้ตื่นขึ้น เสียงสวดมนต์ของพระสงฆ์และเสียงร้องของเด็กผู้ชาย ดังแว่วเวียนวนแทรกความหนาวขึ้นแห่งสายลมตะวันตกเฉียงเหนือที่พัดกรรโชก ด้วยอุณหภูมิต่ำกว่า ๑๐ องศา หรือบางครั้งลดถึง ๕.๕ องศาเซลเซียสทำให้ ฟันของพวกเรากระแทกกันเพราะความหนาวสั่น ขณะที่พลิกตัวจากที่นอนและ จัดการล้างหน้าล้างตารายเช้า นับว่าพวกเราอาจจะหรรษาที่มีการดื่มโกโก้กัน แต่เช้าตรู่ก่อนที่จะพายเรือลำเล็กออกไปหานกพิราบหรือหาแกงต่างๆ แต่สำหรับ ลูกเรือที่แข็งแรงกลับต้องใช้เวลานานถึง ๒ ชั่วโมงครึ่งในการค้าถ่อก่อนที่จะ นึกถึงอาหารเข้าใดๆ

ยามเมื่อแสงอรุณรุ่งมาถึงความขึ้นก็สลายตัวไปก่อนที่แสงอาทิตย์จะสาดส่องสีสนต่าง ๆ เริ่มผุดพรายกระจ่างขึ้นจากสีเทาซึมเซาในยามเช้ามืด ดินที่มีสีแดงทั้งสองฝั่งแม่น้ำ กระเบื้องมุงหลังคาวัดสีสดใส สีเขียวต่างระดับของใบไผ่และใบตาลแทรกแซมด้วยสีเหลืองของใบที่ตายแล้ว และ

กระแสน้ำที่ลดความเร็วลงมากมายเช่นนั้น
ก่อกำเนิดเสียงหวีดหวิวรุนแรงและแห้งผากที่ริมตลิ่ง

ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นประกายด้วยแสงรัศมีสีแดงเลือดนกจากดวงอาทิตย์ที่เพิ่งจะขึ้นจากขอบฟ้า สร้างทัศนียภาพหลากหลายที่ไม่มีวันลบเลือนไปจากความทรงจำ

บางครั้งหลังเวลาเก้าโมงเช้าพวกเราก็จะมีการแวะพักรับประทานอาหารกันบ้างและเรามักจะยินดีเสมอเมื่อได้จอดเรือเทียบท่าภายใต้แสงอาทิตย์อันอบอุ่น อุณหภูมิในวันที่ร้อนเดือนธันวาคมวัดจากเทอร์โมมิเตอร์นั้นจะไม่ค่อยเกิน ๑๗ องศาเซลเซียสจนกว่าจะเลย ๑๐ นาฬิกาไปแล้ว ไม่มีสิ่งใดทำให้ชาวสยามท้อถอยได้เท่าความหนาวเย็น พวกเขาไม่ยอมเรียนรู้ที่จะออกกำลังกายเพื่อสร้างความอบอุ่นให้ร่างกาย เอาแต่นั่งขดตัวงอมีผ้าห่มหุ้มห่อไว้รอบตัว ปราศจากหัวใจหวั่นไหวและสูญเสียสมรรถภาพทุกอย่าง ถ้าหากไม่ถูกบีบบังคับให้ไปทำงานด้วยความจำใจ เจ้าพวกนกตัวเล็กๆ^๑ คล้ายนกนางแอ่นที่นาสงสาร ซึ่งอยู่ตามฝั่งทรายก็เช่นกัน ยามเช้าอันเยือกเย็นเช่นนี้ทำให้มันกลายเป็นสัตว์เล็กๆ ที่น่าเวทนา ต้องออกมานั่งอยู่นอกอุโมงค์น้อยๆ รูที่บนชายฝั่ง พยายามที่จะให้ได้รับแสงแดดอันอบอุ่น ปีกของพวกมันจะกางหุ้มศีรษะเอาไว้เช่นเดียวกับชาวสยามในผ้าห่ม นกอื่นๆ ทุกชนิดรวมทั้งนกกระยาง^๑ นกเขา และนกพิราบ ซึ่งคลาคล่ำอยู่บริเวณชายฝั่งก็ดูซึมเซาเฉื่อยชาด้วยเช่นเดียวกัน เราจึงสามารถเข้าใกล้มันได้ตลอดเวลา และเพิ่มเสบียงอาหารได้อีกหนึ่งวันโดยใช้กระสุนดินดำไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

^๑ *Hirundo Chinensis* – ต้นฉบับ

^๑ สำหรับที่นี้ลำพังนกกระยางเพียงอย่างเดียวก็แบ่งแยกออกเป็นหลายชนิด – ต้นฉบับ

จนกระทั่งถึงเวลาเที่ยงหรือราวๆ บ่ายโมงจึงมีการหยุดพักอีกครั้งหนึ่ง คนเรือที่คงจะบริโภคความหนาวเย็นเข้าไปมากกว่าข้าวเช้าก็เริ่มออกมาหาของกินซึ่งได้แก่พวก ข้าวหลาม หรือ ขนมถ้วย ที่มีส่วนผสมปรุงแต่งอย่างวิเศษจากข้าวและมะพร้าว ขายโดยชาวบ้านที่ผ่านไปผ่านมาตามข้างทาง

เนื่องจากเมฆหมอกบนท้องฟ้าไม่เป็นปรกติจึงมีอยู่บ่อยครั้งในเดือนนี้ที่อุณหภูมิสูงสุดจากเทอร์โมมิเตอร์อ่านได้ไม่เคยเกินกว่า ๒๔ องศาเซลเซียสในร่ม เป็นสภาพภูมิอากาศที่น่าสบายที่สุดสำหรับเขตเมืองร้อน

ในช่วงบ่ายเป็นการใช้เวลากับการถ่อ และประมาณ ๑ ชั่วโมงก่อนที่พระอาทิตย์จะตกขณะที่อุณหภูมิเริ่มลดลงสี่สัปดาห์วิจิตรงดงามตามธรรมชาติก็ได้ผุดพรายขึ้นอีกครั้ง เราจอดเรือกันก่อนที่จะถึงวัด หรือไม่กี่ที่บริเวณสันทรายตามแนวฝั่งแม่น้ำไว้ผู้คนที่ซึ่งเราน่าจะปลอดภัยจากโรคมะเร็งหรือพวกสัตว์และแมลงที่จะมาไต่ตอม ยามนี้เองที่ความสามารถทางดนตรีของเรากลายเป็นสิ่งจำเป็น ไม่ว่าจะอยู่ในบ้านพักของวัดซึ่งอยู่เหนือร่มเงาที่ทอดลึกลงในแม่น้ำหรืออยู่ข้างนอกภายใต้แผ่นฟ้าบนผืนทราย ขอสองสายของคนเรือก็จะส่งเสียงอย่างร่าเริงหรือไม่ก็ครวญครางด้วยเสียงอันเศร้าสร้อยแว่วห่างออกมาจากกองไฟแล้วเลือนหายกลมกลืนไปกับความมืดเยียบเย็นที่โอบล้อมเราอยู่ ด้วยการฝึกเพียงเล็กน้อยหูชาวตะวันตกแบบเราก็สามารถทำความเข้าใจกับท่วงทำนองเช่นนั้นได้ และในไม่ช้าเสียงดนตรี² ที่กระชั้นดุดัน และเปลี่ยวเหงาเศร้าสร้อยก็ดูเหมือนจะกลมกลืนกับสภาพภูมิประเทศโดยรอบนั้นยิ่งนัก มันดังเจื้อยแจ้วไม่ขาดตอนอยู่เนิ่นนานในระดับเสียงเดียวเหมือนเสียงที่บ่งบอกถึงลักษณะสำคัญของป่าแห่งนี้ วันแล้ววันเล่ากับสิ่งเก่า สีเขียวตราบชั้วดินฟ้าแบบเดิม ลำต้นสูงตรงเหมือนเก่า ผงธุลีและความร้อนที่ไม่มีวันแปรเปลี่ยน ความหิวโหยที่เหมือนเดิม ความกระหายและความอ่อนล้าเช่นเคย ดวงไฟใหญ่ที่สองสว่างโชติช่วงเหนือศีรษะดวงเดิม ท้องฟ้าเบื้องหน้าส่องสว่างเจิดจ้าเช่นเคย ซึ่งบางครั้งบางครั้งอาจจะแลเห็นเจิดจรัสงดงามอยู่เหนือยอดเขา หรือแลเห็นเป็นสีสันอันสดใสบ้าง รวมทั้งการได้พักผ่อนและมีอาหารที่อัมแปล้

² ภาคผนวก ๑๕ - ต้นฉบับ

หากว่าการกล่าวนี้จะเป็นเพียงการคาดเดาก็เป็นเพราะต้องการจะบรรยายถึงความรู้สึกในจิตใจของข้าพเจ้าที่มีต่อดนตรีพื้นบ้าน ความประทับใจที่จะเกิดขึ้นกับมันนั้นคงจะเกิดขึ้นได้แต่กับคนที่เดินทางเข้ามาในประเทศนี้มากกว่าหนึ่งครั้ง การที่มันคล้ายกับการเลือนเสียงธรรมชาติอันกว้างใหญ่รอบๆ ตัว เหมือนการเล่นเพลงแบบการบรรยายที่เริ่มด้วยเสียงหวีดหวิวลอยมาในอากาศทำให้คนฟังรำลึกถึงเสียงร้องของแมลงจำพวกจักจั่นได้อย่างไม่ผิดเพี้ยน เรามักจะได้ยินเสียงมันตามต้นไม้ใหญ่ในป่าโดยเฉพาะในยามค่ำคืนซึ่งเริ่มเสียงร้องด้วยท่วงทำนองแหลมสูงแล้วร้องย่ำอย่างรวดเร็วสองถึงสี่เที่ยว อันเป็นลักษณะที่ประกอบอยู่ในเพลงของชาวพื้นเมืองมาก บ่อยครั้งในยามค่ำคืนขณะเคลิ้มหลับที่ข้าพเจ้ามักได้ยินเสียงเจ้าตัวหนึ่งในฝูงแมลงเหล่านี้เริ่มส่งเสียงร้องมาจากต้นไม้ข้างบน แล้วมันก็เริ่มต้นร้องรับกันจนต้องลืมหูละลี่ยจนทำให้คิดไปว่าใครบางคนได้เล่นเสียงขอแทรกเข้ามา ต่อมาเมื่อเวลาผ่านไปอย่างรวดเร็วในฉับพลันจนถึงช่วงที่มันร้องลากเสียงยาวเรื่อยไปตามบันไดเสียงข้าพเจ้าจึงได้ตระหนักว่ามันเป็นเพียงเสียง “ร้องระงม” ของตัวแมลงเท่านั้น ดวงดาวระยิบระยับ บนฟ้าเข้มดุดกอำมะหยาบเบื้องบน และแสงหิ่งห้อยกะพริบวิบวับในพุ่มไม้ดูราวกับจะเกิดขึ้นเป็นจังหวะตามกันสองถึงสี่ครั้ง เสียงติด จะเข้ เป็นทำนองดังแว่วมาจากหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลออกไปดูเหมือนจะผสมกลมกลืนกับเสียงแหลมที่บรรเลงโดยวงอูปรากรแห่งธรรมชาติ เปรียบได้กับเสียงเล่าขานเรื่องราวของป่าเมืองร้อนยามค่ำคืน

ข้าพเจ้าแน่ใจว่าข้อห้ามไม่ให้มีการเล่นเครื่องดนตรีใดๆ ที่มีเพิ่มเติมอยู่ในกฎระเบียบคร่ำครึของวัดวาอารามนั้นต้องมาจากสวาทของพระพุทธรูปเจ้าบางคนที่รู้ซึ่งดนตรีในหัวใจ แต่บางทีก็มีความคิดเห็นแตกต่างเป็นอย่างอื่น เพราะว่าในท่ามกลางหมู่สงฆ์นั้นเราได้พบนักดนตรีฝีมือจัดจ้านมากมาย และท่านก็เป็นพระสงฆ์ที่มีจิตบริสุทธิ์มีดวงใสและมีความคิดอ่าน โดยที่มิได้ปล่อยปละละเลยต่อภารกิจของสงฆ์เลยแม้แต่น้อย

จากรายงานของนาย คอลคูฮอน³(Colquhoun) และมีชนชั้นนารีบางคน ข้าพเจ้าจึงได้เตรียมตัวที่จะค้นหาระบบของวัดในสยามในเรื่องความสัมพันธ์ของพระธรรมคำสั่งสอนที่ฝังฝังอยู่ในความประเพณีศีลธรรมอย่างเลวร้ายที่สุด ซึ่งทำให้คำสั่งสอนนั้นไม่แพร่หลายออกไปสู่ประชาชนในวงกว้าง หากว่ามันเป็นเหตุที่เกิดขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่มันก็คงจะเป็นสถานที่ที่ข้าพเจ้าไม่อาจพูดถึงได้โดยอาศัยการสังเกตส่วนตัว เพราะมันย่อมจะขาดเค้ามูลแห่งความเป็นจริง ไม่เหมือนที่เกี่ยวกับประชาชนชาวลาวหรือชาวสยามที่ข้าพเจ้าเข้าไปคลุกคลีอยู่ด้วย ชาวสยามนั้นจะไม่ทุ่มเทปฏิบัติภารกิจทางศาสนาของตนอย่างสมบูรณ์แบบเหมือนชาวพม่าซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นพวกที่กระตือรือร้นในการทำบุญมากที่สุด แต่ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่าการประเพณีศีลธรรมทั้งหมดจะละเว้นการกระทำในสถานที่แห่งหนึ่งคือ วัด ไม่ว่าจะเป็นวัดแห่งไหนที่เคยได้ไปจะได้พบพระสงฆ์ซึ่งเป็นบุคคลที่ผู้ใดได้สนทนาด้วยจะได้รับสาระประโยชน์มากมาย พวกท่านจะต้อนรับขับสู้อย่างอบอุ่นและมีเมตตาเสมอ โดยทั่วไประดับเสียงที่สุภาพเนิบนาบของพวกท่านดูเหมือนจะเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งในลักษณะเฉพาะแบบพระสงฆ์ พวกท่านมิได้แสสร้งทำเป็นเคร่งครัดไม่รู้รู้ต่อความเป็นไปของโลกเพื่อที่บางทีอาจทำให้พวกท่านดูบริสุทธิ์ผุดผ่อง พระส่วนใหญ่มีสิ่งที่ต้องแสวงหาซึ่งพวกท่านเฝ้าติดตามเหมือนกับเป็นหนทางต่างๆ ในการนำเข้าสู่การทำให้มีสมาธิ อาทิ การเก็บสะสมแร่ธาตุต่างๆ พิษสมุนไพรมะยา ดนตรี ภาพวาดซึ่งมักจะมีแต่ฝีมือหยาบๆ คนยากคนจน งานสถาปัตยกรรม หรือการต่อเรือซึ่งพวกท่านมักจะทำได้ดีกว่า เงื่อนไขการดำเนินชีวิตที่เปิดกว้างภายในวัดวาอารามรวมทั้งกฎเกณฑ์ที่ให้ละจากกิเลสทางโลกไม่เอื้อต่อการกระทำผิดศีลธรรม และคำชี้แนะทั่วไปที่มีศีลธรรมก็แพร่หลายส่งอิทธิพลเข้าไปไกลถึงในป่า ชาวโยรปู้ใจเร็วด่วนได้จึงมักจะเชื่อมั่นคงเป็นไปได้เช่นเดียวกับพวกชนกลุ่มน้อยของพวกเขาที่มีอยู่ในลอนดอน พวกแกะดำยังคงมีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งดังที่เป็นอยู่ในทุกสภาพสังคมของโลก แต่เรื่องอภัยยศต่างๆ คงไม่มีทางเกิดขึ้นในหมู่พระสงฆ์ได้มากไปกว่านี้ และไม่น่าจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของ

³ ในหนังสือเรื่อง *Amongst the Shans* – ต้นฉบับ

พวกเราในเรื่องคุณสมบัติทั่วไปของพระสงฆ์ได้มากไปกว่าการตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวกับนักบวชในดินแดนของชาวคริสเตียน

การที่นายคอลคูซอน ตัดสินเอาจากการขาดซึ่งการบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ และ วัด ต่างๆ ขึ้นใหม่ตามที่เขาสังเกตเห็น ทำให้ข้าพเจ้าคิดว่าอาจจะดูข้ามขั้นตอนเกินไปที่จะด่วนสรุปว่า ความศรัทธาในศาสนา กำลังล้มหายตายจากไปจากจิตใจของประชาชน⁴

ข้อห้ามซึ่งคงจะสร้างความปิติยินดีขึ้นในจิตใจของบรรดาสมาชิกแห่งสมาคมกอนูรักษ์ของเราก็คือหลักธรรมที่ว่า การบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์และวัดวาอารามของพุทธศาสนิกชนไม่ถือว่าเป็นการสร้าง “บุญกุศล” แต่ในทางกลับกันถ้าเป็นการก่อพระเจดีย์ใหม่หรือสร้าง วัด ใหม่จะถือว่าเป็นการทำบุญที่ได้กุศลสูงสุดแม้ว่าสิ่งที่สร้างนั้นจะมองดูแปลกขมในเชิงศิลปะเพียงใดก็ตาม สำหรับคำอธิบายถึงเรื่องที่ไม่มีการซ่อมแซมโบราณวัตถุซึ่งชาวอินโดจีนเป็นเหมือนกันมาทุกยุคทุกสมัยนั้นน่าจะเนื่องมาจากพายุฝนที่ตกหนักพัดกระหน่ำ ความร้อนสูงและการเจริญพันธุ์อย่างรวดเร็วของพืชพันธุ์ นักเขียนคนดังกล่าวคิดว่าการสร้างพระเจดีย์ที่ข้างในก่อด้วยโคลนคงไม่เกิดผลเสียในภายหลัง ชาวพุทธโดยทั่วไปก็เคยวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องนี้ว่า เรื่องวัสดุที่ใช้ก่อสร้างจะมีความหมายอะไรในเมื่อที่สุดแล้วโครงร่างที่เสร็จสมบูรณ์ของมันต่างหากที่ยืนยงอยู่ถ้าเช่นนั้นแล้วเรื่องที่มีนเสื่อมสลายกลายเป็นกองทรายกองใหญ่โดยไม่รู้จักหยุดจักหย่อนภายในช่วงเวลาเพียงสั้นๆ แบบนี้เล่า?

งานกุศลที่สร้างขึ้นหายาๆ เช่นนี้

ย่อมมีอาจเรียกว่า “งาน” ได้เต็มปาก

สิ่งต่างๆ ที่ทำขึ้นปรากฏแก่สายตาและมีคุณค่าในตัวเอง

แม้จะสูงขึ้นจากระดับพื้นราบ

แต่ก็ถูกโลกเบียดต่ำยื่นมือไปสัมผัส

ก็รับรู้ได้ในทันใดว่ามีค่าแค่ชั่วคราวชั่วยาม เท่านั้น

⁴ ในหนังสือเรื่อง Amongst the Shans - ต้นฉบับ

แต่มันก็ยังคงอยู่ในฐานะสิ่งก่อสร้างที่มีรูปทรงแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อยกระดับความกระฉ่างแจ่มแห่งศรัทธา เพื่อกอยปราชิตสำนึกอันชั่วร้ายและคอยเตือนให้ผู้สัญจรผ่านไปมารำลึกถึงคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ความขาดแคลนด้านวัสดุอุปกรณ์อาจเป็นที่มาของความเสื่อมโทรมของโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมของสิ่งก่อสร้างในภูมิภาคนี้ เช่นการที่ช่างชาวเขมรในรุ่นหลังใช้อิฐดินลูกรังอัดก้อนแบบง่ายๆ แทนการใช้หินทรายเนื้อแกร่งที่สถาปนิกผู้สร้างนครธมใช้มาแต่ครั้งเริ่มแรก แต่นั่นก็ไม่ใช่สิ่งสำคัญที่จะกระทบกับเรื่องความรู้สึทางศาสนาของพวกเขา⁵

บางทีจะมียกเว้นบ้างก็ที่ในกรุงเทพฯ อันเป็นเมืองที่อิทธิพลชั่วร้ายจากการเคลือบแฝงของอารยธรรมยุคใหม่ได้ก่อตัวขึ้น ประชาชนที่ยากจนเชื่อใจเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดการแบ่งชนชั้นสูงต่ำในหมู่ราษฎรอย่างรุนแรงและความพยายามอย่างเอาเป็นเอาตายของประชาชนเพื่อให้ได้รับผลบุญซึ่งสำหรับพวกเขามันเป็นเหมือนการช่วยวิญญาณหรือช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นจากขุมนรก แต่สำหรับชาวคริสเตียนแล้ว เราไม่อาจทำใจให้เห็นพ้องไปกับทฤษฎีแห่งความเสื่อมความรู้สึกต่อศาสนาแบบนี้ได้ ไม่เคยมีเรื่องที่สร้างความประหลาดใจให้ข้าพเจ้าได้มากเท่าเรื่องที่ได้ประจักษ์ถึงความเคารพนับถือ ซึ่งคนเรื่อคนหนึ่งของข้าพเจ้าได้รับจากบรรดาเพื่อนเก่าของเขาหลังจากที่เขาได้บวชเรียน เขาได้เคยมาเยี่ยมข้าพเจ้าอยู่หลายครั้ง เรียกได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ได้เห็นเขากลายเป็นบุคคลสำคัญในสายตาเพื่อๆ ที่พากันเอาใจใส่และปรนนิบัติเขาเป็นอย่างดี เขาจะไม่ถูกเรียกด้วยชื่อของตนเองอีกต่อไปพวกเพื่อนๆ จะเคารพ เขาและ ไหว้ เขาราวกับว่าเขาเป็นขุนนางขุนนางของแผ่นดินและจะพากันนั่งคุกเข่าอยู่ต่อหน้าเขาโดยไม่สามารถสังเกตเห็นได้เลยว่ามีร่องรอยของความคุ้นเคยกันมาก่อน อดีตถูกลบเลือนไปจนสิ้น สำหรับพวกนั้นแล้วเขาเป็นเหมือนบุคคลศักดิ์สิทธิ์ ตัดขาดตนเองจากโลกมนุษย์แล้วดำเนินชีวิตแบบผู้สูงศักดิ์เคร่งครัดมีสมาธิ เขาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงการต่อสู้กับตนเองขณะอยู่ในห้วง

⁵ ตัวอย่างที่ยกมาโดยนายคอลคูนก็คือพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นโดยชาวพม่าผู้กระตือรือร้นในช่วงที่ความรู้สึทางศาสนาอันแรงกล้าได้เสื่อมโทรมลงเป็นเหตุให้เขาเศร้าใจยิ่งนัก - ต้นฉบับ

คำนึงของการนั่งสมาธิ และชีวิตสมณะที่แท้จริงของเขา เล่าเกี่ยวกับการนั่งสมาธิซ้ำอีกครั้งตั้งแต่เช้าตรู่ต่อหน้าพระพุทธรูปในยามแรกอรุณอันหนาวเหน็บ เกี่ยวกับเวลานับเป็นชั่วโมงๆ อันยาวนานที่ต้องสับสนอยู่กับบทบัญญัติภาษา *บาลี* ที่สุดแสนยาก การเดินวนรอบหมู่บ้านอย่างช้าๆ เป็นระเบียบ ซึ่งในระหว่างเดินอยู่ก็มีอาจแวะไปเยี่ยมหรือพูดจาทักทายกับเพื่อนฝูงได้ พระสงฆ์ต้องเสียสมาธิด้วยเสียงพูดคุยสนุกรสนานของคนที่ผ่านมาผ่านไปผ่านมาแถวนั้น หรือเสียงของคนๆ หนึ่งหรือสองคนที่เล่นฟุตบอลกันอยู่ เป็นการทำลายสมาธิของพวกเขาที่นั่งกำหนดจิตอยู่อย่างสงบภายใต้เงาไทรบริเวณลาด *วัด* และเล่าเกี่ยวกับการไม่เห็นด้วยของผู้อาวุโสสูงวัยผู้เคร่งครัดที่ปกครองโดยใช้ไม้แข็งทำให้เขาอยากที่จะกลับสู่การเป็นฆราวาสอีกครั้ง เหตุการณ์ที่เป็นเครื่องยืนยันทุกสิ่งทุกอย่างนี้ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความประทับใจอย่างสูงสุด และที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็คือคนของข้าพเจ้าคนหนึ่งมักจะถามถึงวันหยุดแล้วข้าพเจ้าก็ได้พบว่าเขาได้อุทิศเวลาหยุดทั้งหมด รวมถึงค่าจ้างในเดือนสุดท้ายไปในเทศกาลการทำบุญครั้งยิ่งใหญ่ร่วมกับบรรดาญาติพี่น้องที่ *วัด* ประจำครอบครัว ใครๆ ก็มักจะเห็นได้ว่างานเทศกาลทำบุญต่างๆ มีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้น ตามความคิดของพวกเขาเราอาจจะเห็นว่าแปลกแต่การทำบุญเช่นนี้เป็นเรื่องจริงจิ่งสำหรับพวกเขา

ด้วยจำนวนที่ประกอบด้วยคนในครอบครัว ๑๐ ถึง ๑๒ คน รวมกับที่ได้ว่าจ้างหัวหน้านางดนตรีแถวบ้าน พร้อมกับนักเรียน ๖ คนด้วยเงินค่าจ้าง ๑๐ บาทต่อวัน^๖ พวกเขาจะช่วยกันตกแต่งเรือขนาดใหญ่สุดที่มีอยู่ด้วยการใช้ผ้าใบแผ่นคลุมเหนือเสาไม้ไผ่ประดับประดาอย่างงดงามด้วยผ้าแดงที่โบกสะบัดเป็นริ้วยาวปลิวไสวอยู่ในสายลมแล้วช่วยกันแจกจ่ายต้นอ้อย *ขนม* ทำด้วยมะพร้าวหรือขนมอบ^๗ และหมากพลูไปในระหว่างที่กำลังเดินทางมุ่งหน้าสู่วัดพร้อมกับระดมตีฆ้องเป็นครั้งคราว ทุกคนแต่งกายด้วย *ผ้าถุง* ผ้าพันคอผืนใหม่เอี่ยมอย่างที่สุด และสวมเสื้อตัวสีขาวที่สุด ทุกๆ ครั้งที่เขาแจกจ่ายของกำนัลก็ได้รับศีลรับพรเป็นการตอบแทนบ้างเป็นบางครั้ง และเมื่อเข้าไปข้างใน *โบสถ์* ที่มองเห็น

^๖ ประมาณ ๓ ชิลลิง ๔ เพนนี – ดันฉบับ

^๗ ดันฉบับใช้ว่า Cake แต่น่าจะหมายถึง ขนมอบของไทยที่มีมะพร้าวเป็นส่วนผสม เช่น ขนมบ้าบิ่น ขนมกล้วย เป็นต้น – สวป.

องค์พระพุทธรูปอย่างราง ๆ หันพระพักตร์ไปในทิศตะวันออกซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งหลักในการดำเนินชีวิตและความหวัง พวกเขาจะนั่งลงบนพื้นล่อมเป็นวงรอบองค์พระพุทธรูป ในขณะที่วงดนตรีปรับเทียบเสียงและบรรเลงเดี่ยวเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งขึ้นมา มันคือเสียงบรรเลง จะเข้ ที่มีรูปร่างคล้ายกับเรือและมีชิ้นไม้ไผ่เล็กๆ วางไว้ตามขวาง มีฆ้องวงอันเล็กที่มีนายวงนั่งประจำอยู่ตรงกลางและตีฆ้องด้วยความแม่นยำไม่ผิดพลาด ชายหนุ่มคนหนึ่งซึ่งเล่นระนาดอันเล็กจะคอยเคาะจังหวะและตีแทรกในแต่ละท่อนท้ายสลับกันไป บางทีก็ได้ยินเสียงปี่คลาริเน็ตดังแทรกขึ้นมา เครื่องดนตรีชิ้นท้ายสุดและมหัศจรรย์ที่สุดคือกลองใหญ่ ซึ่งก็ให้เสียงดังแบบเดียวกับกลองที่อื่นๆ นั่นคือดังกลบเสียงเครื่องดนตรีทุกชิ้นจนทำให้เสียงของมันดังเด่นขึ้นมาอย่างภาคภูมิ

ท่านเจ้าอาวาสเดินเข้ามาโดยถือตาลปัตรไว้เบื้องหน้ามีสามเณรสองถึงสามองค์เดินตามทางมาข้างหลัง และในความเงียบเช่นนั้นก็อาจจะได้ยินเสียงเล็กๆ คುದังลอดขึ้นมาบ้าง

ผลที่ได้รับกลับมานั้นเป็นสิ่งที่พวกเขาซาบซึ้งดีอยู่แก่ใจ พวกเขามาร่วมชุมนุมกันแบบง่ายๆ ตรงนั้นบ้างตรงนี้บ้างด้วยความเคารพศรัทธาแบบเดียวกับชาวลอนดอนตะวันออกที่มาสวดมนต์ร่วมกัน พวกผู้หญิงจะคุกเข่าอยู่ทางด้านหนึ่ง ส่วนพวกผู้ชายจะนั่งยองๆ อยู่อีกด้านใกล้ๆ ประตู พวกเขาสูบบุหรี่กันตลอดเวลาหรือไม่ก็คิป์ไว้ระหว่างนิ้วมือที่ประสานกันอยู่ตรงหน้าขณะที่มองลอดช่องนิ้วมือ ส่งสายตาผ่านไปยังสาว ๆ บางครั้งบางครั้งก็จะมีหญิงชราแก่ลงหมอบกราบ ๓ ถึง ๔ ครั้ง แล้วจึงลุกขึ้นเดินข้ามฟาโกไปบ้วนน้ำหมากลงตามร่องกระดาน แล้วหันไปเอ็ดเสียงดังดูพวกเด็กๆ ที่ทำเสียงเจี๊ยะจ้าวด้วยเสียงดังลั่น แล้วเดินกลับไปสวดมนต์ต่อ จากนั้นจึงถึงเวลาของการแสดงพระธรรมเทศนาหรือการสวดให้ศีลให้พรแบบหนึ่ง ซึ่งพวกเขารับฟังและเข้าใจแต่เพียงสีหน้า จนกระทั่งพระภิกษุขราลงมาจากธรรมาสน์สูงและเดินไปยังที่นั่งของท่านบนที่ซึ่งยกพื้นสูงอยู่ทางด้านข้าง หลังจากนั้นบรรยากาศก็จะเป็นไปอย่างง่าย ๆ ตามสบาย ยิ่งถ้าหากคุณเปาหลู่เป็นคุณก็จะเป็นคนที่ได้รับการต้อนรับอย่างดียิ่ง

คงไม่มีอะไรที่ทำให้ผู้ที่เห็นครั้งแรกสะดุดใจได้มากเท่าที่เห็นความไม่เคารพและไม่สำรวมที่เพิ่มมากขึ้นทีละน้อย ซึ่งมันได้กลายมาเป็นคำอธิบายให้เข้าใจได้ดียิ่งขึ้นถึงความเคยชินและแนวความคิดของพวกเขา การสงบจิตใจด้วยการรวบรวมสมาธิก็เป็นวิธีที่ไม่สามารถอธิบายโดย “การประกอบพิธีทางศาสนา” แบบของพวกเขาได้ทั้งสิ้น แต่ละคนไปที่นั่นก็เพื่อทำบุญให้ตัวเอง ด้วยความเพียรของเขาแต่โดยลำพัง ไม่ได้ทำเพื่อเอาใจใคร และไม่มีใครช่วยเหลือ เขาก็ต้องได้รับในสิ่งนั้น

เราต้องแสวงหาการหลุดพ้นได้ด้วยตนเอง

พระสงฆ์นั้นไม่สามารถจะช่วยเหลือเราได้ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงเป็นเพียงผู้ชี้ทางแต่พระองค์ทรงไม่สามารถที่จะช่วยเหลือพวกเขาได้

ไม่มีใครช่วยเหลือพี่น้องของเขาให้หลุดพ้นได้ และมีอาจต้องรอง
กับพระผู้เป็นเจ้าของเขาเพื่อเขาได้

พวกเขาไม่ได้สวดภาวนาถึงใครและไม่ได้สวดเพื่อใคร

ไม่มีการสวดภาวนา ความมีตนย่อมไม่แจ่มกระจ่าง !

ถามสิ่งใดจากความเจียบยอมไม่บังเกิดผล เพราะมันมีอาจพุดจาได้⁷

พวกเขาอยู่ที่นั่นเพียงเพื่อประกอบการทำบุญให้ครบกระบวนการเท่านั้น อยู่เพื่อถวายสิ่งของเบื้องหน้าพระสงฆ์ ขณะที่นั่งอยู่ใน *โบสถ์* พวกเขาก็มีได้เตือนตนให้รำลึกถึงกฎเกณฑ์อันดีงามในการดำเนินชีวิต ได้แต่ก้มหัวรับเอาเฉพาะผลบุญต่อหน้าสัญลักษณ์พระพุทธรูปปิดทองอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสำหรับพวกเขาถือเป็นตัวแทนของพระพุทธรเจ้า

⁷ จาก *The Light of Asia* – ต้นฉบับ

พวกเขาอาจยกมือไหว้ คน ๘ รุ่ง หรือไหว้ท่านข้าหลวงประจำจังหวัด ซึ่งตามความรู้สึกนึกคิดของพวกเขาแล้วคนทั้งสองเป็นตัวแทนของจิตวิญญาณ ที่ได้สร้างสมกุศลผลบุญมาตั้งแต่ชาติปางก่อน ทำอย่างไรพวกเขาก็จะมีชีวิตที่ เปี่ยมด้วยโชคลาภและครอบครองอำนาจวาสนาและทรัพย์สินศฤงคาร

แต่ละชีวิตคนเรา

ผลกรรมในชาติปางก่อนนั้นไซ้

คือความผิดพลาดที่ทำไปแล้ว นำมาซึ่งความโศกเศร้าและทุกข์เข็ญ

ความประพฤติดุชชอบที่ได้กระทำมาก่อนให้เกิดความสุกกายสบายใจ

เราหวานเพราะสิ่งใดไปยอมได้เก็บเกี่ยวสิ่งนั้น

จากนี้ไปหากท่านมีจิตใจแน่วแน่ในกฎเกณฑ์การดำเนินชีวิตและปฏิบัติตามหลัก นั้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าด้วยการคาบหูหรือไว้ที่ปากแล้วละก็ ความเคารพนบถนอบก็ย่อม ไม่บังเกิดแก่ผู้ใด

เป็นอีกครั้งหนึ่งที่ใช้ชีวิตต่างๆ ทำตัวตามสบายได้บั่นทอนความเป็น พิธีการให้เสียไป ไม่ว่ามันจะเป็นด้วยลักษณะทางศาสนา หรือความดีอันของ พวกเขาเองก็ตาม ในเมื่อทุกๆ คนสามารถสูบบุหรี่ได้ทุกครั้งยามเมื่อต้องการ แม้เมื่ออยู่เบื้องหน้าพระพักตร์พระมหากษัตริย์หรือที่ในพระบรมมหาราชวังที่ กรุงฯ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่าง การทำบุญทำทานก็คงต้องมีควบคู่ไปกับความบันเทิงสนุกรสนอย่างไม้อาจ หลีกเลี้ยง

สิ่งที่ตระหนักขึ้นมาเนิ่นนานแล้วก็คือธรรมชาติของมนุษย์นั้นจะดำเนิน ไปได้โดยต้องอาศัยความรักเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงตลอดหนทางของชีวิต ทั้งๆ ที่ พระพุทธเจ้าทรงเชื่อมั่นว่ามนุษย์เรานั้นสูงขึ้นได้โดยการกระทำของตนแต่ผู้เดียว ไม่ได้ด้วยความช่วยเหลือจากผู้ใด แต่กระนั้นผู้ทำบุญก็มักจะหาหนทางแบ่งปันผลบุญที่จะได้รับให้กับญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูงที่สนิทสนมคุ้นเคยอยู่เสมอ

แต่ละฉากแต่ละตอนที่เรารำคาญชีวิตไปเกิดขึ้นท่ามกลางการเดินทางวันละ ๑๖ กิโลเมตร ทวนกระแส

คืนแรกพวกเราจอดเรือเทียบท่าที่ วัด อังนงงามแห่งหนึ่งที่บริเวณปากน้ำเกรียงไกร^๑ เป็นวัดที่พระสงฆ์กำลังร่วนวายอยู่กับการสร้างท่าเรือและ ศาลา หรือเรือนพักขึ้นมาใหม่ ที่พวกเราสนใจเป็นพิเศษก็คือเรื่องแก๊งค์อันธพาลจำนวนร่วม ๓๐ คนที่ได้เดินทางมาที่นี่เมื่อ ๕ วันก่อน โดยใช้เรือ ๔ ลำ ลำหนึ่งคือเรือเปิด ลำใหญ่โตสะดวกสบายติดตั้งปืนเล็กยาวที่บรรจุครั้งเดียวยิงได้หลายครั้ง พวกมันจะเดินทางขึ้นไปตามแม่น้ำโดยไม่มีจุดหมายปลายทางเพื่อทำการปล้นเจียบราย่อย มีคนบอกว่าพวกมันนั่งสูบบุหรี่อย่างสงบเสถียรอยู่ในเรือเฝ้ารอคอยขบวนเรือของเสนาบดีที่จะล่องมาจากแม่น้ำทางเหนือหลังจากที่ท่านเดินทางกลับจากการออกตรวจราชการ พวกเราไม่มีโชคพอที่จะได้พบพวกนั้น

สองวันจากปากน้ำโพพวกเราได้เดินทางถึงปากน้ำที่ตำบลเกยชัยซึ่งเป็นหมู่บ้านงดามแปลกตาตรงบริเวณที่แม่น้ำสายย่อยจากแม่น้ำยมไหลมาบรรจบกับลำน้ำทางด้านทิศตะวันออก^๒

ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ในจุดที่สวยงามอยู่บนหาดทรายแหลมที่ยื่นยาวมีริมเงาครีမ်ด้วย ต้นยาง สูง เป็นต้นไม้ที่มีสัดส่วนงดงามที่สุดเช่นเดียวกับความสำคัญของมันในฐานะต้นไม้ที่ทรงคุณประโยชน์ที่สุดในแถบอินโดจีน^๓

ที่ตั้งอยู่เด่นชัดคือศาลเล็กๆ ซึ่งผู้คนที่เดินเรือผ่านขึ้นไปทางเหนือตามลำพังจะเข้าไปบนบานศาลกล่าวต่อ ผี หรือ นัท^๔ ที่สิงสู่อยู่บริเวณแม่น้ำอัน

^๑ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้คำว่า Chiang Krai น่าจะหมายถึงคลองเกรียงไกร ในเขตอำเภอเมืองนครสวรรค์ - สวป.

^๒ เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่ประชากรแถบแม่น้ำนี้ในชื่อว่า แม่น้ำ หรือแม่น้ำพิชัย แม่น้ำเมยมที่ไหลมาตรงบริเวณนี้รู้จักกันในชื่อ แม่น้ำเกยหรือแม่น้ำสายหลักเดิม ซึ่งแต่ก่อนนั้นมันจัดเป็นแม่น้ำสายย่อยที่มีความสำคัญกว่าที่เป็นอยู่ตอนนี้ ขณะนี้กระแสน้ำบางส่วนได้เปลี่ยนเส้นทางไปยังแม่น้ำพิชัยช่วงใกล้จังหวัดพิษณุโลก ดังนั้นจึงทำให้แม่น้ำพิชัยส่วนนี้มีการขยายตัวใหญ่ขึ้นกว่าเดิม - ต้นฉบับ

^๓ *Dipterocarpus levis* เป็นไม้จำพวกที่หายาก และข้าพเจ้าก็เชื่อว่าต้นไม้ชื่อ *D. Turbinatus* ที่ระบุไว้ โดยเซอร์โจเซฟ ฮุกเกอร์ ตามที่พบมันขึ้นอยู่แถว ๆ เมืองจิตตาคอง เป็นจำพวกเดียวกับต้นกานอินพม่า (Burmese Kanyin) รวมทั้งไม้ชนิดอื่นและไม้ยาง เป็นพืชที่เจริญพันธุ์ไปทั่วทุกสารทิศของดินแดนอินโดจีน นับเป็นไม้ป่าที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจสูงสุด มันจะยืนต้นเป็นกลุ่มละ ๔ ถึง ๕ ต้น ในบริเวณใกล้ทางน้ำ ก่อให้เกิดร่มเงา เป็นที่พักพิงที่กองคาราวานจะโปรดปราน กลุ่มที่ข้าพเจ้าลองวัดดูมีความสูงจากกิ่งที่ต่ำสุด ๔๐ ฟุต แต่บางต้นก็เกินกว่า ๑๒๐ ฟุต และวัดรอบลำต้นได้ ๒๕ ฟุต ใช้วิธีเดียวกันในการเก็บน้ำยาง ด้วยการกรีดที่ลำต้นเป็นกระเปาะสูงจากพื้น ๒ - ๓ ฟุต เพื่อเก็บน้ำยางที่จะไหลออกมาทุก ๒ - ๓ วัน แล้วจะเสียบกิ่งไม้เฝ้าไว้ในกระเปาะเพื่อให้น้ำยางหยุดไหล แต่การทำแบบนี้ก็ไม่กี่ปีต้นไม้ก็จะตาย

^๔ คือดวงวิญญาณผู้คุ้มครอง - ต้นฉบับ

เงี้ยวแห่งนั้นและอาจขุนเคื่องที่ถูกรบกวนจากเรือที่ผ่านไปผ่านมา ถัดขึ้นไปอีกนิดจะเป็นบริเวณที่เป็นอาณาเขตของหมู่บ้านชุมแสง ซึ่งในระยะถัดไปอีก ๑๑๒ กิโลเมตร จะมีผู้คนอยู่อย่างบางเบาและมีต้นหญ้าสูงกระจายทั่วพื้นที่ บริเวณแม่น้ำเก่าแก่ หนองน้ำและป่าเป็นหย่อม ๆ มีท่อนซุงจมอยู่ในโคลนมองดูคล้ายจะจมอยู่หลับ และมีตัวอะไรสักอย่างที่ดูเหมือนลิงวิ่งพล่านไปตามพื้นทราย ในยามที่ระดับน้ำลดต่ำลงถึงพื้นดินลูกรังอ่อนนุ่มและโคลนตมสีออกแดงๆ เหลืองๆ ที่ริมตลิ่ง ๒ ข้างมักจะวัดความสูงได้ราวๆ ๓๐ ฟุต มองเห็นหมู่บ้าน ๒ ถึง ๓ หมู่บ้านในระยะไกลๆ ขนาบข้างริมตลิ่งทั้ง ๒ ฝั่ง จนถึงเขตเพื่อนบ้าน จังหวัดพิจิตรจึงเริ่มมีหมู่บ้านเพิ่มหนาแน่นมากขึ้นเป็นหย่อมๆ เลียบไปตามริมฝั่งแม่น้ำที่เป็นเสมือนทางสายหลัก เบื้องหน้าบริเวณพื้นต่ำเป็นหนองบึงกว้างใหญ่แผ่ไพศาลสุดขอบฟ้า ยามฝนตกมันจะกลายเป็นทะเลที่เดินเรือได้กว้างขวางมหิมา และแม้แต่ในฤดูแล้งก็ยังมีน้ำชุ่มชื้นอย่างเหลือเฟือ มีลำธารเล็กตัดแยกจากแม่น้ำสายหลักไปทุกทิศทุกทางแล้วไปเชื่อมต่อกับหนองน้ำที่อยู่เบื้องหน้า การที่ระดับน้ำจะเพิ่มขึ้นหรือเหือดแห้งก็ขึ้นอยู่กับแม่น้ำสายหลักนี้เอง ในระยะประมาณ ๑๐๐ หลาถัดจากตงตันจากซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านจะได้ยินเสียงร้องราวอยู่ในโลกมหิมาของนกดังอ้ออิงออกมาจากบริเวณแหล่งน้ำ ไกลออกไป มีทั้งนกกระทุงและนกกระยางบินวนเวียนเป็นวงกลมอยู่ตรงเบื้องหน้า ส่วนทางด้านหลังนั้นไม่มีอะไรนอกจากมีการเพาะปลูกพืชบ้างเป็นหย่อมๆ และแนวต้นจากกับยอดต้นไผ่ที่บอกแนวให้เราเห็นว่าแม่น้ำไหลคดเคี้ยวไปทางใดเท่านั้น

เมื่อฝนหยุดตกและน้ำท่วมซังเริ่มไหลหลาก ทำให้ธรรมชาติครึ่งๆ กลางๆ แบบนี้กลายเป็นปฏิปักษ์ต่อฝูงปลาซึ่งในหน้าฝน มันได้รวมตัวอยู่เป็นกลุ่มจำนวนนับหมื่นนับแสนตัวตามบ่อน้ำและกระแสน้ำทั่วทั้งประเทศสยาม

แม้ว่าจะผิดศีลตามหลักในพุทธศาสนาแต่ก็เห็นชาวบ้านไม่ค่อยจะว้างกัณนักเนื่องจากต้องไปจับจองพื้นที่ตรงประตูน้ำกันปากคลองเพื่อวางตาข่ายจับปลาในแม่น้ำตรงที่ซึ่งอาจเห็น ปลาช่อน กระโดดขึ้นไปในอากาศสูงถึง ๖ ฟุต

วิธีการอันมากมายและความเชี่ยวชาญที่เห็นได้จากการวางตาข่ายและการวางกับดักปลาไว้ในพื้นที่ต่างๆ หลานนั้นคงจะสร้างความเหนื่อยยากให้อย่างสุดพรรณนา การจับปลาของพวกเขาแบบนี้ไม่มีลักษณะแบบการตกปลาเพื่อการกีฬาแม้แต่น้อย เหมือนกับที่ชาวพื้นเมืองชอชิงกที่เป็นเป่านึ่ง ซึ่งสร้างความอึดอันขั้วญแขวนให้แก่ชาวอังกฤษเมื่อแรกเห็นมาแล้ว อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาผ่านไปหลาย ๆ เดือน กระสุนปืนดินดำเริ่มเหลือนดน้อยลงทำให้ต้องเริ่มกระเบียดกระเสียน ความละอายต่อบาปก็เหือดหายลงไปอย่างน่าเศร้า พวกเราซึ่งติดเกาะจึงจำเป็นต้องพึ่งพาการไล่บาปและฝึกฝนการยิงนกตกปลาซึ่งเป็นวิธีเดียวที่จะทำให้กับข้าวกับปลาของเรามีความหลากหลายมากขึ้น เมื่อกับดักปลาไม่ได้ผลก็อาจได้เห็นชาวพื้นเมืองวัยชรานั่งอยู่ในเรือขุดลำเล็กๆ ของเขากลางดงกกดงอ้อในน้ำพร้อมถือคันเบ็ดสั้นๆ เกี้ยวเหยื่อพวกตัวหนอนเอาไว้ เมื่อปลาฉกเหยื่อได้ไม่ว่องไวทันใจพวกเขาก็จะใช้ปลายคันเบ็ดตีสลงในแม่น้ำให้กระเพื่อมเพื่อ “เรียกปลา” รู้สึกว่าคงเป็นการรอคอยที่สูญเปล่าเพราะปลาคงไม่ยอมให้จับมันได้ด้วยวิธีเช่นนั้น กับดักปลามักจะทำด้วยตะกร้าแบบง่ายๆ นำไปวางกันไว้ตรงช่วงที่กระแสน้ำลดลง หรือไม่ก็ปรับปรุงจากกระชังแบบที่ใช้ดักกุ้งทะเลที่มีปากทางเข้าและมีรูปทรงสอบเข้าที่ตรงปลายด้ามใน ตรงส่วนปลายทำด้วยไม้ไผ่หรือหวายเป็นที่ดักปลา รูปของกระชังนั้นวาดไว้ชัดเจนในหนังสือของนายคอลคูซอน² และหนังสือของนายโฮลท์ ฮัลเลิตต์ (Holt Hallett)³ จากฝีมือวาดภาพที่เป็นผลงานของกานีเยร์ (Garnier)⁴

ปลาจำนวนมากนับแสนตันที่จับได้ในทุกๆ ปีถูกนำมาตากแห้ง ทำเค็มและนำมาบดเป็นอาหารแบบต่าง ๆ มากมายซึ่งมีความชื้นเหนียวและมีรสชาติที่ไม่ซ้ำกัน ปลาแห้งซึ่งทำจากปลาแม่น้ำตากแห้งจัดเป็นอาหารอันโอชะของ “เปิดบอมเบย์” และนับเป็น กับข้าว อันหาค่ามิได้ หรือเป็นสิ่งที่เพิ่มเติมรสชาติให้

² เรื่อง Amongst The Shans – ต้นฉบับ

³ เรื่อง A Thousand Miles on an Elephant – ต้นฉบับ

⁴ Voyage d'Exploration dans l'Indo-Chine อันมีชื่อเสียง – ต้นฉบับ

กับข้าวเปล่า น้ำพริก ซึ่งเป็นเหมือนน้ำชูรส^๑ ชนิดหนึ่งของชาวสยามนั้นหมักจากปลาและมีรสชาติกลมกล่อมเมื่อเปรียบเทียบกับกลิ่นรุนแรงของ กะปิ และน้ำมันที่ได้จากมัน นับเป็นของโปรดของประชากรในแถบอินโดจีนไม่ว่าจะเป็นชาวพม่า ชาวจีน ชาวมลายูหรือชาวสยาม

พวกนกกระเต็นและนกทะเลที่มองดูคล้ายนกนางนวล นกกระทุง นกกาน้ำ นกกระยางและนกอินทรีกินปลา ทั้งหมดนี้ต่างร่วมวงจับปลากินเป็นจำนวนมากมายหลายชนิดนับไม่ถ้วน พวกมันจะค่อยๆ ย่องไปตามตาข่ายที่เต็ๆ ตักไว้บนพื้นทรายหรือไม่กี่บินโฉบข้ามผ่านชาวประมงในเรือไปปลายังคงกระโดดกันเป็นฝูงเหินเป็นสี่เงินยวง แต่ที่อยู่เหนือพวกมันขึ้นไปก็คือเสียงร้องหวีดแหลมอีกทีที่จะต้องต้อนรับมันด้วยการพุ่งหลาวลงไปใ้แม่น้ำอย่างรวดเร็ว หรือหากพวกมันยังอึดแปล้มันก็จะบินร่อนช้าๆ ในระดับสูงอยู่เห็นลิบๆ อยู่ด้านริมฝั่ง แถวบริเวณที่กำลังวุ่นวายกันอยู่นั้นมีนกกกระยางยืนคุ่มเชิงเพ่งมองไปในน้ำ ส่วนนกกาน้ำจะยืนเฉยอย่างโดดเดี่ยวอยู่บนตอไม้โดยไม่ไวสาสะกับใคร แล้วก็ดูจะไม่พอใจอย่างมากกับเสียงร้องที่ดังเอ็ดอึงอยู่

ของดีอย่าง น้ำอ้อย นั้นทำมาจากต้นอ้อยสดของจังหวัดพิจิตร ชานอ้อยจะนำมาทิ้งไว้ให้ฝูงวัวควายเคี้ยวเอื้อง ส่วนน้ำของมันนับเป็นเครื่องดื่มที่ค่อนข้างหรรษาชนิดหนึ่งของชาวสยาม หากทว่าจุดมุ่งหมายจริงๆ ของมันก็คือการนำน้ำอ้อยไปต้มในถังใบใหญ่โดยมีกระบอกล้มไฟเผาไฟรองอยู่ข้างล่าง ทำให้ส่วนที่เป็นน้ำระเหยออกไปทีละน้อยๆ ส่วนที่เหลือจะได้เป็นน้ำตาลสีเข้มแห้งกรังขนาดเท่าขนมก้อนเล็กๆ ซึ่งเวลานำไปขายจะห่ออย่างประณีตด้วยใบตองสีเขียวสด ชาวบ้านใจดีที่โรงหีบอ้อยมักจะรู้สึกรังเกียจกังวลเสมอเมื่อต้องเคี่ยวน้ำเคี่ยวให้แขกที่มาเยือนดื่มเครื่องดื่มชั้นคลักที่บรรจุอยู่เต็มปรีในกระบอกล้มไฟนั้น

พิจิตรเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ จนเราแทบจะหาอาหารเก็บไว้เป็นเสบียงไม่ค่อยได้จริงๆ แล้วเมื่อพวกเราใช้ปืนไม่ได้ผล การจะหาซื้อสัตว์ปีกเช่นไก่

^๑ ต้นฉบับใช้ “Worcester sauce” , Worcester คือเมืองวูสเตอร์ในมณฑล Worcestershire ของอังกฤษมีชื่อเสียงในการทำแฮมและผักสลัด Worcester sauce คือน้ำซอสชนิดหนึ่งมีหลายยี่ห้อทำจากถั่วเหลือง น้ำส้ม เครื่องเทศ ฯลฯ ใช้สำหรับชูรส – สวป.

^๒ Comorants คือนกทะเลชนิดหนึ่ง ขนาดยาวราว ๓ ฟุต คอพอก ขอบกินปลา ในญี่ปุ่นใช้จับปลาบางที่เรียกนกกาน้ำ – สวป.

นก หรือเปิดเพื่อเอามาทำ กับข้าว เพื่อยังชีพก็เป็นเรื่องยากเย็นแสนเข็ญ เราจึงใช้วิธีส่งคนออกไปเป็นคณะเพื่อแสวงหาอาหารที่ตามริมแม่น้ำ

พิษณุโลกเป็นหนึ่งในเมืองหลวงเก่าแก่ พวกเราใช้เวลายามบ่ายอันแสนประทับใจอยู่ที่นั่น ยังมีกำแพงเมืองและวัดวาอารามเก่าแก่เหลือไว้ให้ชม เมื่อลุดันไปไม้ที่เขียวชอุ่มช้วนตาปีไปได้ท่านก็จะเห็นสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ อยู่เบื้องหน้าเด่นตระหง่านตัดกับแผ่นฟ้า แต่พูดไปแล้วก็เหมือนกับงานเลี้ยงฉลองที่จัดให้ผู้กระหายหิวเพียงแค่ว่า ครึ่งๆ เพราะเป็นความสวยงามแบบไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย มีการนำก้อนดินลูกรังก้อนอิฐสีแดงและกระเบื้องหลากสีสันทมาใช้ในการสร้างวัดพระพุทธรูปราชอันยิ่งใหญ่ทำให้กลายเป็นวัดที่มีสีสันพร่างพรายในท่ามกลางธรรมชาติอันรกร้างห่างไกล เป็นวัดที่กล่าวได้ว่าเกือบจะน่าตื่นตาตื่นใจที่สุดเท่าที่เราได้เคยเห็นผ่านตามา โดยส่วนตัวนั้นข้าพเจ้าเคยใช้เวลาที่พอจะหาได้เดินเล่นไปตามระเบียบโบสถ์ บางครั้งก็คิดถึงระเบียบโบสถ์ที่อื่นๆ และคนที่เคยร่วมเดินไปตามระเบียบพร้อมกับข้าพเจ้าในดินแดนที่ห่างไกลและเมื่อเราเดินทางต่อในคืนนั้น ข้าพเจ้าก็รู้สึกตัวเหมือนเป็นคนใหม่พร้อมด้วยโลกแห่งการคิดถึงแต่สิ่งใหม่ๆ เมื่อถูกนำไปพบกับโครงสร้างอันบริสุทธิ์ที่ยังคงสภาพอยู่จึงได้พบว่าไม่มีอารยธรรมใดที่จะมีอิทธิพลต่อจิตใจของนักเดินทางผู้โดดเดี่ยวได้มากไปกว่างานสถาปัตยกรรมแค่เพียงชั้นเล็ก ๆ เท่านั้น ภาพวาดนั้นมีผลต่อจิตใจในระดับธรรมดาๆ เพราะมันเป็นการกะขนาดและมองดูเฉพาะในเรื่องรูปทรงและสีสันของวัตถุต่างๆ เพื่อจับจุดความแปรเปลี่ยนของสีสันและแสงเงา รวบรวมจิตใจให้เข้าถึงธาตุแท้ของวัตถุที่โดดเด่นเหนือสภาพโดยรอบแล้วก็วาดออกมาให้มันดูสวยงามมีมนต์ขลัง ซึ่งดูเหมือนว่าจะขาดหายไป ในความเป็นจริง สำหรับการเรียกร้องทางกายที่ย่อมเกิดขึ้นตลอดเวลาในทุกเที่ยวของการเดินทางนั้นมาจากความเป็นจริงที่ว่าร่างกายคนเราต้องเผชิญกับความเหน็ดเหนื่อยและการพักผ่อนสลับกันไปชั่วชีวิต แต่การที่ต้องติดต่อกันตลอดเวลาอยู่กับผู้คนที่ไม่เคยมีความรู้คิดใดๆ เกินไปกว่าเรื่องการนับเวลาให้ผ่านเป็นชั่วโมงเป็นนาที่แล้วละก็ย่อมอดที่จะรู้สึกเสียขวัญไม่ได้ ดังนั้นเพื่อนที่ประเสริฐ

ที่สุดของคนเราในยามเดินทางนั้นก็คืองานอดิเรก หรือไม่ก็เป็นหนังสือที่รักมาก หรือหนังสือที่หยิบจับอยู่บ่อยๆ ซึ่งมันจะเป็นเสมือนสหายเก่าแก่ที่เคยบอกเล่าสิ่งใหม่ๆ ให้กับเรา ดังข้อความที่ว่า “หนังสือไม่ได้เป็นแค่สิ่งที่ไม่มีความตาย แต่ผลที่ได้จากมันนั่นคือเนื้อหาภายในที่บรรจุไว้ด้วยชีวิตที่มีพลังอำนาจและความมีชีวิตชีวาราวกับมีชีวิตวิญญาณ แล้วก็ได้เป็นแค่นั้น หากมันคงดำรงอยู่ดังเช่นความรู้สึกอันพิสุทธิ์ที่เกิดเมื่อได้ฟังเสียงพิณ เป็นส่วนที่สกัดออกมาจากการใช้ชีวิตด้วยปัญญาซึ่งหล่อหลอมขึ้นเป็นหนังสือเหล่านั้น” วารสารภูมิศาสตร์จัดเป็นหนังสือดีที่อ่านเล่มหนึ่ง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลในหนังสือของนักเดินทางคนอื่นแล้ว มันช่วยทำให้ความยุ่งยากที่ได้ประสบกลับกลายเป็นเรื่องเล็กน้อย

สิ่งก่อสร้างที่พิษณุโลกก็เป็นเหมือนกับที่อื่นๆ ทิวสยามที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยอิทธิพลของเขมร จริงๆ แล้วสถาปนิกสยามในช่วงยุคต้นๆ มักจะมีธรรมเนียมปฏิบัติชนิดที่ไม่ถึงกับไม่ฉลาดนักในการนำรูปแบบของสถาปัตยกรรมของนครวัดที่ปรักหักพังมาใช้ในงานออกแบบของพวกเขาเอง ถึงแม้ว่าพวกเขาจะได้พัฒนาปรับปรุงให้เหมาะสมกับความต้องการเฉพาะตัวแล้วก็ตาม มองโดยรวมแล้วมันแสดงถึงรูปแบบดั้งเดิมของสยาม แต่ก็ปรากฏผลออกมาได้เพียงส่วนน้อยเท่านั้น ในส่วนที่ไม่ได้รับมาจากเขมรก็ดูจะมีร่องรอยอิทธิพลจากฮินดูและพม่า ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจป้องกันไม่ให้อิทธิพลนั้นแพร่เข้ามาปรากฏอยู่ในรูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดต่างๆ ได้มากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลที่มีผลต่อการออกแบบตกแต่งภายใน โบสถ์ ซึ่งมีร่องรอยปรากฏให้เห็นอยู่มาก สถาปนิกชาวสยามตระหนักอยู่เสมอว่าพวกเขาไม่ควรพยายามซ่อนส่วนหลังคาไว้ ยิ่งกว่านั้นบางทีในสภาพภูมิอากาศในเขตเมืองร้อนซึ่งร้อนยิ่งกว่าที่ใดๆ นี้ลักษณะเด่นที่เป็นส่วนสำคัญที่สุดของสิ่งก่อสร้างก็คือหลังคาที่ใช้บังแดดและกันฝน หากว่ามันมีคุณสมบัติเป็นเพียงหูกาหูกาแฝงที่มุ่งไว้บริเวณด้านบนทั้ง ๔ ด้านแล้วสามารถปกป้องให้พ้นจากตัวการร้ายทั้งสองอย่างนั้นได้ ก็นับว่ามันเป็นหลังคาอาคารที่สมบูรณ์แบบได้แล้ว จึงไม่อาจหวังคุณสมบัติใดเพิ่มเติม

อีก เช่นเดียวกับการออกแบบตัวอาคาร ที่หลังคานับเป็นสัญลักษณ์แห่งการต้อนรับอันอบอุ่น เป็นหลักประกันของความสงบสุขและการพักผ่อน หากปราศจากหลังคาเราก็คงจะต้องตากแดดจนเป็นไข้ แล้วยิ่งตาย ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้ที่จะดูโดดเดี่ยว ทุกข์ระทมหรือรวดร้าวใจเหลือแสนเหมือนเช่น ศาลา ที่ไร้หลังคาตอนปลายเดือนมีนาคมในช่วงฤดูฝน การตกแต่งประดับประดาที่หลังคาโบสถ์ อันเป็นสถาปัตยกรรมส่วนที่สำคัญที่สุด จึงเป็นเรื่องเหมาะสมยิ่งนัก หลังคาหน้าจั่วของโบสถ์เป็นหลังคา ๓ ชั้น สีสนิเื่อมพรายต่างระดับของกระเบื้องมุงหลังคามองดูสว่างไสวอยู่ภายใต้แสงอาทิตย์ตัดกับท้องทุ่งนาที่เห็นอยู่ลิบๆ หลังคาโค้งอย่างอ่อนช้อยแผ่กว้างลาดต่ำลงมาเหนือกำแพงเตี้ยขณะเดียวกันก็กำบังกำแพงนั้นไว้ภายใต้ชายคาด้วย ภายในเป็นหน้าต่างบานเดี่ยวที่รับได้แต่แสงแดดอ่อนๆ เสาหินต้นกลางที่สูงใหญ่ที่สุด และเสาสูงตรงช่องทางเดินดูราวกับจะมีจำนวนมากกว่าที่ตามองเห็น ลำแสงอาทิตย์ระยิบระยับที่เห็นไกลๆ ส่องต้องพระพักตร์พระพุทธรูปให้แลดูสงบบิ่งนัก ถัดลงมาตรงเสาสูงที่เปิดทองเอาไว้ก็สะท้อนแสงเป็นประกายอยู่ตลอดเวลา ทุกสิ่งคือความเจียบสงัด เยือกเย็นและสงบสุข

เลยจากพิษณุโลกลงไปเล็กน้อยเป็นจุดที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำยมและแม่น้ำพิชัย ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นสัดส่วนการรวมตัวที่มีความสำคัญ และทุกวันนี้มันก็ได้พัดพาน้ำปริมาณมากมายมหาศาลจากแม่น้ำสายเดิมไปยังสาขาย่อยทางทิศตะวันออก ลำน้ำต่างๆ ได้เกิดการแปรเปลี่ยนเบี่ยงเบนทิศทางอย่างสม่ำเสมอมาตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์และผลที่เกิดขึ้นในฤดูน้ำท่วมแต่ละครั้งจะปรากฏอยู่ที่บริเวณริมขอบด้านนอกของโค้งน้ำบริเวณที่เคยมีน้ำท่วมใหญ่ประจำปีทำให้วัดทุกวัดต้องสร้างขึ้นเลยจากบริเวณเหนือกระแสน้ำไปเล็กน้อย ส่วนเดียวที่ทำให้สังเกตเห็นวัดเหล่านั้นได้ก็คือเสาไม้ลำต้นสูงหรือเสาธงไม้ไผ่ซึ่งปักอยู่ที่ริมฝั่งนั่นเอง

บริเวณโค้งน้ำด้านในที่น้ำท่วมทุกปีจะมีโคลนตมอ่อนนุ่มอันอุดมสมบูรณ์ สะสมอยู่จึงเป็นพื้นที่ที่นิยมใช้ปลูกยาสูบ ซึ่งจะใช้ร่มเงาที่ทอดยาวเป็นแนวกำบังต้นอ่อนจากแสงอาทิตย์หลังจากน้ำลด

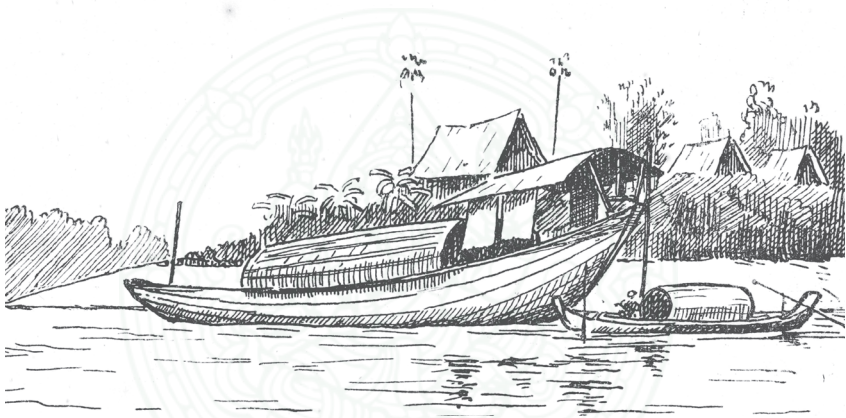
เหนือพิษณุโลกเป็นบริเวณที่กระแสน้ำมีกำลังแรงมาก แต่คณะของเราซึ่งอยู่ตรงส่วนปลายเชือกลากจูงสามารถนำเรือแล่นขึ้นไปตามทางได้อย่างง่ายดาย ที่ปากคลองโตก ซึ่งเป็นลำน้ำย่อยสายใหญ่จากทางทิศตะวันออกนั้น ผู้นำเรือของเราขายเกลือกในโกดังของเขาไปเป็นจำนวนมาก และจากการที่เรือกินน้ำลึกเหลือแค่ ๓ ฟุตเราจึงสามารถแล่นผ่านที่ตื้นเขินซึ่งปรากฏอยู่เบื้องหน้าไปได้ด้วยการช่วยกันใช้มือดึงเชือกในน้ำนับเป็นชั่วโมงๆ พร้อมกับส่งเสียงโห่ร้อง “โอ..เฮโล” (Ao,helo) ซึ่งถ้าเป็นการร้องในแบบสยามแล้วก็คงจะนิยมร้องกันว่า “ฮุยเลฮุย”

เรือนแพอันสวยงามนี้มีให้เห็นอยู่ตามแม่น้ำ โดยทั่วไปตามพื้นที่ราบบริเวณต่างๆ จะใช้เรือแทนโคถึกเทียมเกวียนและแทนช้าง ซึ่งนับเป็นวิธีการติดต่อสื่อสารและขนส่งเพียงหนทางเดียว

เรือต่างๆ นั้นจะสร้างเป็นแบบเรือท้องแบนซึ่งทำจากไม้เนื้อแข็งโดยจะใช้ท่อนซุงไม้สักขนาดกว้างมาทำ หรือถ้าจะให้ดีกว่านั้นก็จะใช้ ไม้ตะเคียน⁵ ซึ่งเป็นไม้ทำเรือที่มีราคามากที่สุด ขนาดลำตันอันใหญ่โตมหึมาของมันสังเกตเห็นได้ชัดเจนในป่า ว่าที่จริงแล้วเรื่องความทนทานนั้นไม้ตะเคียนสามารถทนต่อการถูกเจาะไชด้วยตะปูเกลียวทุกชนิดซึ่งเป็นตัวการทำให้ท้องเรือส่วนมากเสียหาย และด้วยความยาวของลำตันนี้เองที่ทำให้มันเป็นที่ต้องการเสาะแสวงหาเพื่อเอาไปสร้างเรือขนาดใหญ่ทุกประเภททั้งที่ใช้ในแม่น้ำและตามชายฝั่งทะเล กรรมวิธีที่จะทำให้ลำเรือกลวงก็ใช้วิธีเดียวกับการทำเรือซุดทุกประเภท ทั้งลำใหญ่ลำเล็กซึ่งอาจพบเห็นการทำได้ทุกขั้นตอนตามวัดวาอาราม หรือตามสถานที่ต่อเรือต่างๆ ริมแม่น้ำ วิธีทำตันไม้ให้กลวงก็ด้วยการถากด้วยจอบด้ามยาวที่มีใบมีดแคบ เสร็จแล้วบางทีก็จะนำเอาไปแช่น้ำทิ้งไว้จนเนื้อไม้ชุ่มโชกดีแล้วจึงนำขึ้นฝั่ง จากนั้นนำไปเผาไฟลอกเปลือกไม้ออกโดยใช้วิธีหมุนวนกลับไปกลับมาเหนือไฟ เรื่องนี้ต้องควบคุมอย่างระมัดระวังให้ความร้อนอยู่ในระดับ

⁵ มีชื่อภาษาลานว่า *Hopea odorata* เป็นไม้ต้นใหญ่ที่มีรากค้ำค้ำ พบเห็นได้ในป่าลึก ชาวสยามมีความเชื่ออย่างไม่เปลี่ยนแปลงว่ามีวิญญาณอาศัยอยู่ คงเนื่องมาจากสภาพธรรมชาติของสถานที่ที่มันชอบขึ้นอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย เช่นเดียวกับต้น *Dipterocarpus* ซึ่งพบได้ในทุกพื้นที่ของอินโดนีเซีย - ต้นฉบับ

ปานกลางแล้วค่อยๆ ให้แผ่กระจายลูกกลมเนื้อไม้ไปที่ละเล็กละน้อย เมื่อเผาทั้ง ๒ ข้างเสร็จจนเป็นที่พอใจ รวมทั้งเส้นกราบเรือกับโครงเรือโดยรอบขยายได้ขนาดที่พอเหมาะดีแล้ว จึงนำโครงตะเข็บและข้อต่อมาตอกเข้าอย่างรวดเร็ว โดยใช้ตอกที่ทำจากไม้เนื้อแข็ง ขั้นตอนที่ทำก่อนหน้านี้ก็เพื่อขยายกราบเรือด้านข้างให้มีพื้นที่ด้านบนไว้สำหรับนำแผ่นกระดานมาใส่เพิ่มภายหลัง เสร็จแล้วจึงทาเคลือบทั่วทั้งลำเรือด้วยน้ำมัน

เรือบรรทุกข้าว - โกดังสินค้าที่รอคอย

ผลจากการสร้างเรือชุดทั้งลำด้วยวิธีการแบบนี้จะทำให้เรือไม่มีวันรั่วซึม ไม่เป็นอันตรายเมื่อต้องแล่นไปบนตอและเรือจะมีอายุการใช้งานนานถึง ๒๐ ปี โดยไม่ต้องซ่อมแซมกันอย่างหนัก ขนาดกว้างของปากเรือซึ่งเป็นบริเวณโค้งมน จะไม่มีกระดุกงและมีส่วนปลายโค้งขึ้นทำให้หมุนเรือกลับลำและควบคุมเรือได้ง่ายในทุกกระแสน้ำ เมื่อรวมกับตาดฟ้าเรือที่สะดวกสบายพอเหมาะกับการตากฟางกันโคลงอันโอโง่งและทางเดินข้างเรือด้วยแล้ว แม้แต่ช่างออกแบบเรือชาวอังกฤษที่ว่าทันสมัยที่สุดก็ยังไม่มียานที่จะปรับปรุงเรือแม่น้ำลำใหญ่นี้ให้สมบูรณ์ไปกว่าที่เป็นอยู่ได้อีกแล้ว

ช่างต่อเรือชาวจีนที่ทำเรือเอาไว้ขายมักใช้ไม้สักมากกว่าไม้ ตะเคียน กรรมวิธีชุดเจาะไม้แบบนี้ทำได้ช้าและทำให้ยุ่งยากในการซื้อขาย จึงมักนิยมใช้เรือไม้กระดานแผ่นกว้างแทนมากกว่า⁶

สัปดาห์แรกของเดือนมกราคมพวกเราก็เดินทางถึงเมืองพิษณุ นับเวลา ตั้งแต่เดินทางออกจากกรุงเทพฯ ผ่านมาได้ ๑ เดือน การเดินทางในเดือน พฤศจิกายนก่อนที่จะถึงฤดูน้ำหลากสามารถทำได้โดยเรือกลไฟภายในเวลา ๑๑ วัน พวกเราปล่อยตัวตามสบาย ชมทัศนียภาพที่เราเคยเห็นแล้วไปเรื่อย ๆ หรือจะพูดอีกแง่หนึ่งก็คือเราไม่น่าจะได้เห็นภาพซ้ำซากเช่นนี้เลย

⁶ ราคามีดังต่อไปนี้ เรือบดชุดขนาดกว้าง ๑๓ ฟุต ราคา ๑๓ ชิลลิง ๔ เพนนี, เรือแจวกว้าง ๑๖ ฟุตราคา ๑ ปอนด์ ๖ ชิลลิง ๔ เพนนี เรือแจวขนาด ๒๗ ฟุต พื้นไม้ตะเคียนราคา ๖๑ ปอนด์ ๑๓ ชิลลิง ๔ เพนนี เรือเปิดขนาด ๔๐ ถึง ๔๓ ฟุต ปากเรือกว้าง ๘ ฟุต ๔ นิ้ว และกินน้ำลึก ๓ ฟุต ๔ นิ้ว ราคา ๒๐ ถึง ๒๑ ปอนด์ ราคานี้รวมพาย ห้องคาดฟ้าเรือ และส่วนประกอบอื่น ๆ ครบถ้วน – ต้นฉบับ

วัดบนเชิงเขา

บทที่ ๕

หัวเมืองลาว^๑

บ้านน้ำพี้ - หุบเขาแห่งลุ่มแม่น้ำน่าน - ป่าไม้สัก - หุบเขาเมืองหิน - เมืองสา

พวกเราต้องผีนทรรอคอยอยู่ที่เมืองพิชัยหลายวันในช่วงเวลาที่ช้างป่า
ซึ่งอยู่รอบๆ เมืองกำลังถูกต้อนเข้าเมือง ความล่าช้าเช่นนี้สำหรับชาวตะวันตก
แล้วเป็นเรื่องน่าเบื่อหน่ายที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้พ้น และก็มีได้มีสาเหตุมาจากเจ้า
พนักงานท้องถิ่นที่ต้องการขัดขวางอย่างที่น่าเกลียด^๑ บางคนมักจะคาดคะเนไว้

^๑ ต้นฉบับใช้ว่า The Lao States ปัจจุบันหมายถึงพื้นที่บริเวณเหนือที่มีอาณาเขตติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้แก่ จังหวัด น่าน อุตรดิตถ์ เป็นต้น - สวป.

^๑ คาร์ล บ็อค ในหนังสือเรื่อง วัดและช้าง (C.Bock in Temples and Elephants) - ต้นฉบับ

แต่อุปสรรคนั้นเกิดขึ้นจากลักษณะการวางแผนการเดินทาง จากตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเรือนและพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้านที่กระจุกกระจายไปทั่ว เมื่อมีนักเดินทางสักคนมาถึงป่าอันเงียบสงัดแห่งหนึ่งที่เรียกว่า เมือง โดยมีได้บอกกล่าวล่วงหน้า พร้อมทั้งยื่นกระดาษจดรายการเพื่อขอคนเรือใหม่ ช้างใหม่ หรือวัวตัวใหม่ตามแต่ที่จำเป็นเพื่อใช้ในการเดินทางไปยังเมืองเล็กๆ ที่อยู่ถัดไป ซึ่งบางทีอาจต้องใช้เวลาเดินทางร่วมอาทิตย์ ข้าราชการหลายคนจะถูกส่งตัวออกไปยังหมู่บ้านโดยรอบ บางคนใช้เวลาเดินทางทั้งวันหรือวันครึ่งเพื่อเรียกตัวเจ้าบ้านต่างๆ ให้เข้ารับมาเกณฑ์เป็นแรงงาน ชายเหล่านี้อาจจะกำลังออกไปทำการเพาะปลูก ออกไปหาปลา หรือเข้าไปเก็บของในป่าลึกเพื่อนำกลับมาไว้ที่ชายป่า พวกเขาต้องละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยทำ โดยจะได้รับอาหารและต้องนอนในที่แคบๆ ที่ใช้เก็บข้าวสาร ยาสูบ และหมากพลูแล้วก็ออกไปเริ่มทำงานเป็นเวลาสัปดาห์หรือถึง ๒ สัปดาห์ โดยมีอาจชักช้า ซึ่งหากว่าแรงงานชายเหล่านั้นไม่สามารถเดินทางมาถึงได้ภายในเวลาชั่วโมงหรือสองชั่วโมงแล้วละก็ชาวต่างชาติก็มักจะปาวร้องว่าพวกข้าราชการขัดขวางและทำให้เขาต้องล่าช้า และเมื่ออธิบายเรื่องราวต่างๆ ให้ฟังชาวต่างชาติก็มักจะประกาศว่าทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องที่พวกข้าราชการแต่งขึ้นมาและโกหกแล้วก็หันไปโมโหโตโส เรื่อง ศาลา

นั่นก็คือแนวคิดของคนตะวันออกในเรื่องความเร่งด่วนซึ่งไม่มีทางเข้ากับความคิดของพวกเราได้ เพียงสิ่งเดียวที่ข้าพเจ้าเคยทำอยู่เสมอก็คือยอมรับสภาพอย่างเจ็บปวด แต่หากเมื่อใครได้เห็นความอยุติธรรมและทัศนคติอันไร้เหตุผลที่พวกเขาได้รับมาจากนักเดินทางบางคนแล้ว ก็คงอดไม่ได้ที่จะเห็นด้วยกับพวกชาวบ้านป่าที่ว่า *ฝรั่ง* นั้นเป็นพวกที่เรื่องมาก หนังสือเล่มหนึ่งเรื่องการเดินทางผ่านสยามไปสู่หัวเมืองลาวทิศตะวันตกได้บรรยายถึงเรื่องของความเฉื่อยชา การตีสองหน้าไว้โดยละเอียดหรือแม้แต่การปฏิบัติงานอย่างเชื่องช้าของผู้มีอำนาจในหลายๆ เมือง ที่ได้เดินทางผ่านไป ตัวผู้เขียนซึ่งเป้าหมายหลักที่เขาตามหา คือพระพุทธรูป โดยวางแผนจะนำออกนอกประเทศต้องรู้สึกผิดหวังเมื่อพบว่าท่าที่ต่างๆ ที่เขาได้รับจากผู้คนที่นั่นก็คือ เขาต้องรับผิดชอบปัญหาของเขาแต่

เพียงลำพัง แต่กับคนประเภทที่กล้ำจับใบหน้าของสตรีต่อหน้าสามีของเธอโดยที่ไม่เห็นเป็นเรื่องร้ายแรง² คนที่ชนพระพุทธรูปหลายองค์ไป โดยสวนทางกับความปรารถนาหรือแม้แต่การสวดภาวนาของผู้คน คนที่กล่าวหา คนอื่นด้วยจิตใจต่ำทรามและตั้งข้อกล่าวหาโดยเลื่อนลอยสวนทางคนทั่วไป ก็อย่าหวังเลยว่าคนเช่นนั้นจะได้พบชีวิตที่สนุกสนานเพลิดเพลินไม่ว่าเขาจะอยู่ในชุมชนใดๆ ก็ตาม

พวกเราอยู่ในเมืองพิชัยอย่างสบายอกสบายใจด้วยความช่วยเหลือจากท่านข้าหลวงร่างสูง สง่างามและหนุ่มแน่นด้วยวัยเพียง ๓๕ ปี เขาเป็นคนที่พูดคุ้ยและมองที่ใบหน้าของคนอื่นได้อย่างเปิดเผยด้วยความสดชื่นแจ่มใส เขาจัดส่งอาหารอันโอชะมาให้พวกเราทั้งเนื้อหวาน กุ้งแห้งและอาหารหรรษาชนิดอื่นๆ ถึงแม้ว่าบ้านพักที่พวกเราขอขยี้มานั้นจะมุงหลังคาเหล็กเคลือบสังกะสีทำให้มีอุณหภูมิร้อนกว่าที่อยู่ในเรือถึง ๕ องศา แต่พวกเราที่สนุกสนานกันมาก ตอนเย็นๆ คนบังคับเรือและลูกเรือของเราจะแวะเวียนไปขอร่วมสนุกกับการแสดงดนตรีในตอนค่ำซึ่งจะมีผู้เฒ่าผู้แก่ที่บ้านผู้สามารถสืบทอดที่มีอยู่เพียง ๒ สายให้เกิดเสียงดังพลั้วพรายด้วยความสามารถอันน่าทึ่ง

นาย ทั้ง ๓ คนซึ่งเป็นผู้ช่วยที่แสนสุภาพของข้าพเจ้าปรับตัวปรับทำที่ของตนเองจนข้าพเจ้าสามารถเข้าใจพวกเขาได้ดีขึ้น ซึ่งเรื่องง่ายๆ ที่พวกเขาได้พยายามปรับปรุงตนเองให้เข้ากับแนวทางในการดำเนินชีวิตแบบพวกเรานั้น สะดุดใจข้าพเจ้าเป็นอย่างมากในภายหลัง รวบรวมว่าพวกเขาไม่ได้เปลี่ยนแปลงสิ่งใดเลยแต่ทว่าทั้งหมดคือวิถีทางที่พวกเขาเป็นจริงๆ ผู้เป็นหัวหน้านั่นคือล่ามภาษาฝรั่งเศสของข้าพเจ้าในการเดินทางไปสุพรรณ คนที่สองชื่อ นายสุขหรือเจ้าพ่อแห่งความสนุกสนาน เขาเป็นนักสำรวจที่ดีและเป็นอัจฉริยะที่สมบูรณ์แบบในเรื่องตลกโปกฮาทุกประเภท เป็นเพื่อนที่นำชื่นชม และมีลักษณะนิสัยอันมั่นคงทำให้ข้าพเจ้าพาเขาไปด้วยเกือบทุกเที่ยวของการเดินทางในครั้งหลังๆ คุณค่าต่อสังคมที่เขา มีนั้นมากพอๆ กับผลงานที่เขาได้ทำ เป็นเวลาพักใหญ่ก่อนที่ข้าพเจ้าจะสนทนากับผู้ใดในสยามได้นั้น เราก็สามารถสื่อสารกันได้โดยใช้

² คนสยามส่วนมากถือกันอย่างเคร่งครัดว่าการจับตัวคนไม่ว่าจะเพียงแฉ่วเบาเพียงใด ถือเป็นการเสียมารยาทอย่างรุนแรง และในการเดินทางที่ซึ่งมีคนน้อยๆ สิ่งที่จะระแวงมากที่สุดก็คือ ต้องไม่ก้าวข้ามหรือสัมผัสลูกแขนขาหรือส่วนใด ๆ ที่อาจยื่นออกมาในที่ว่าง คนในชนบทไม่เคยได้พบเห็นกับผิวพรรณขาว ๆ จึงมักจะร้องขออนุญาตจับต้องมือหรือแขนอยู่บ่อย ๆ ว่าเป็นอย่างแท้จริง ๆ หรือเปล่า แต่ก็มักจะมีการขอโทษขอยกโทษยกใหญ่ – ต้นฉบับ

สัญลักษณ์ แผนภาพ และภาษาของแต่ละฝ่ายที่เราพอจะรู้จักแบบงูๆ ปลาๆ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในทุกเรื่องราว ที่โดดเด่นกว่าเพื่อนก็คือเขามีความสามารถในการจับแนวคิดได้อย่างรวดเร็วเพียงแค่อ่านได้ฟังโครงเรื่องแค่บรรทัดแรกๆ เปรียบดังการที่ตะวันออกและตะวันตกซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจาก ๒ สิ่งที่แตกต่างกันและดำเนินมาในครรลองอันผิดแผกสามารถเชื่อมประสานความคิดเข้าด้วยกันได้ เป็นเรื่องที่ยังคงมีกลิ่นอายเกิดขึ้นได้บนผืนพิภพนี้ เขาดูมีความแตกต่างจากคนพื้นบ้านทั่วไปโดยมาจากการที่ได้ไปเข้ารับการฝึกฝนจากโรงเรียนนายร้อยที่กรุงเทพฯ ซึ่งตอนนั้นอยู่ในความดูแลของพันเอกวอล์คเกอร์ (Colonel Walker) ข้าราชการชาวอังกฤษ เราได้พบเพื่อนร่วมกินร่วมนอนเก่าแก่หลายคนของนายสุขทั่วไปในสยามซึ่งอยู่ในตำแหน่งต่างๆ และข้าพเจ้าก็มักจะสะดุดใจกับอิทธิพลของการฝึกฝนที่มักจะปรากฏชัดอยู่ในตัวพวกเขาเสมอ

นายสุขขี้เมาและยังป็นเก่ง แต่เขาคงจะเป็นอะไรได้ไม่ดีไปกว่าเป็นนักดนตรี เขาใช้เวลาไม่นานหัดเล่นเพลงอังกฤษด้วยแอดคอร์ดได้ถึง ๖ เพลง ความรู้เรื่องดนตรีสยามของเขานั้นกว้างขวาง มีความเชี่ยวชาญในการร้องเพลงรักที่ฟังแล้วชวนให้เคลิบเคลิ้มโดยใช้เสียงแหลมขึ้นจนเกือบประกอบกับท่าทางอันมีเสน่ห์ชวนมอง เชื่อเถอะข้าพเจ้ากลัวถ้ารับประกันว่าเขาจะต้องได้รับแต่ความชื่นชมล้นหลามจากทุกคนที่ได้ยินเสียง

คนที่สามชื่อนายกลอย เป็นคนค่อนข้างเงิบ ดูยากและมีความรู้กว้างขวางในเรื่องหนทางสำหรับการเดินทางในป่า เขาเป็นทหารกองหนุนยศร้อยโท เหมือนกับนายสุข เป็นคนที่มีความสามารถรอบตัว ทำอะไรๆ ก็เป็นเกือบทุกอย่าง ทั้งการถ่ายรูป ทาสี และตัดเสื้อผ้า และมักจะทำทุกสิ่งที่ยิบจับนั้นได้อย่างดีเสมอ ทั้งยังสามารถปรับปรุงแก้ไขได้ทุกสิ่ง งานพิเศษของเขาคือดูแลในเรื่องการขนส่ง

เมืองพิชัยไม่ใช่สถานที่ที่น่าสนใจนัก นอกจากการเป็นหัวเมืองเล็กๆ ของจังหวัดใหญ่ที่มีอาณาเขตย่นไปสู่มแม่น้ำโขงที่เมืองเชียงคาน จนถึงเส้นกั้นพรมแดนทางภาคเหนือของอาณาจักรลาวส่วนใหญ่ที่เมืองน่าน ท่านเจ้าเมืองหนุ่มนั้นได้

รับความนิยมชมชอบจากประชาชนเหมือนกับบิดาของเขาซึ่งเป็นเจ้าเมืองคนเก่า ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเขามีได้เป็นแต่เพียงคนซื้อสัตย์สุจริตแต่ยังเป็นนักปกครองที่สามารถอีกด้วย ความสามารถของเขานั้นเป็นที่ยอมรับกันดีที่กรุงเทพฯ และเมื่อวันที่ ๖ มกราคม พวกเราก็ได้ออกเดินทางด้วยขบวนช้างโดยมุ่งหวังว่าจะได้พบกับเขาอีกครั้งที่หลวงพระบางเพราะเขาเพิ่งถูกเลือกให้ไปเป็นข้าหลวงประจำที่นั่น

เป้าหมายประการแรกของเราอยู่ที่เมืองแร่เหล็กบางเหมืองที่บ้านน้ำฟ้า ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากเส้นทางหลักๆ ที่มุ่งสู่น่านและปากลาย (บนฝั่งแม่น้ำโขง) อันเป็นที่ผลิต ดาบ³ และมีดปาที่ใช้กันในตำบลทุก ๆ เล่ม และที่นี้ข้าพเจ้าก็เจอเรื่องแบบเดิมอีกครั้งคือ ฝี เจ้าที่เจ้าทางชี้หวงซึ่งได้ยื่นกรานให้ใครก็ตามที่ทำงานหาสินแร่เหล็กต้องนำควายเผือกที่หายากมาบูชา และแม้ว่าข้าพเจ้าจะยืนยันถึงข้อเท็จจริงว่าข้าพเจ้าสามารถใช้วิธีพิเศษจัดการกับ ฝี ทุกตัวก่อนที่จะมาจากกรุงเทพฯ ได้แล้วก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ยังคงต้องลงมือทำงานทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตนเอง และใช้เวลาร่วม ๒ วัน จัดการขุดรูท่ามกลางอากาศหนาวเย็นได้เพียงหลุมตื้นๆ ลึกแค่ ๒ ถึง ๗ ฟาทอม เท่านั้น

การทำงานอย่างเป็นระบบไม่เคยปรากฏให้เห็นที่นี่ มีแต่ทำไถ่โน่นนิดไถ่นี้น้อยไปเรื่อยๆ ตามโอกาส เครื่องมือชิ้นเดียวที่ใช้เป็นเครื่องมือก่อสร้างชั่วคราวที่มีเหล็กเหล็มนั้ไ้ตรงส่วนปลาย แต่สำหรับหลุมต่างๆ ที่ขนาดใหญ่กว่านี้คงไม่ได้ถูกใช้งานกันมากกว่าครึ่งศตวรรษหรือมากกว่านั้นแล้ว ดังนั้นเราจึงเห็นแต่ บ่อ เกลื่อนอยู่ทั่วไปในสยาม

ตัวสินแร่นี้เป็นจำพวกแร่เหล็ก (limonite) หรือสินแร่เหล็กสีน้ำตาลแดงคุณภาพพอประมาณและดูเหมือนจะ “แปรสภาพ” มาจากการเน่าเปื่อยผุพังที่บริเวณพื้นผิวเช่นเดียวกับที่เป็นในพื้นที่อื่นๆ ของประเทศซึ่งมีปริมาณไม่มากนักแต่ก็ถือว่าพอเพียง อย่างไรก็ตามเพื่อเป็นการแถมสีสันให้กับเรื่องเล่าถึงความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุซึ่งพวกที่เดินทางมาสมทบส่วนใหญ่มักบอก

³ ดาบของพม่าและพวกดาน หรือดาบคู่รูปร่างโค้งใช้ทั่วไปในการป้องกันตัวและใช้งานในป่า ทั้งบุรุษเพศและเด็กชายจะไม่ยอมออกจากบ้านมาเป็นอันขาด ถ้าหากปราศจากดาบเหล่านี้ - ดันฉบับ

เล่าต่อๆ มา แต่พวกเขาคงจะลืมนึกไปว่าสินแร่ดั้งเดิมนั้นไม่สามารถใช้เวลาแค่เดือนเดียวนำมาฝังทดแทนไว้ในดิน ในที่ซึ่งทั้งแรงงาน เสบียงอาหาร และการขนส่งทั้งหลายขาดแคลนอย่างเห็นได้ชัด หินพลีตแก้วซึ่งโดยทั่วไปจะอยู่ภายใต้แถบสินแร่ที่ไม่ลึกมากนักได้กลายสภาพเป็นทรายพลีตแก้วโดยเป็นการแปรสภาพภายใต้แรงกดดันจนมีสภาพแข็งแกร่งดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ด้านในและด้านที่อยู่ติดติดกับทรายพลีตแก้วจะพบสินแร่ได้ยากและมีน้อยมาก ที่พบได้มากและอยู่ตรงบริเวณใกล้ๆ พื้นผิวตรงที่ซึ่งพลีตแก้วผุพังทับถมกันมาจนกลายเป็นหินทรายอันอ่อนนุ่ม

สินแร่ชนิดนี้มีคุณลักษณะพิเศษที่จะนำมาซึ่งความโชคร้ายแก่ทุกคนที่เรือนที่เก็บมันไว้ในครอบครอง เมื่อนำไปวางไว้ใต้ต้นไม้ก็จะทำให้ต้นไม้เหี่ยวเฉาตาย ดังเช่นที่ชาวลาวพื้นเมืองที่บ้านน้ำฟ้าได้กล่าวเอาไว้ ซึ่งพวกนักขุดก็ควรจะรู้กันไว้ด้วย

ในวันที่ ๑๐ มกราคม พวกเราออกเดินทางอีกครั้งโดยมุ่งไปทางตอนเหนือข้ามผ่านเนินเขาที่เป็นพลีตหินจากปลายสุดทางด้านทิศตะวันตกซึ่ง ณ จุดนี้จะวกไปเจอแม่น้ำทางทิศตะวันตกที่ไหลผ่านเมืองฝาง คณะของเราหยุดพักอยู่ ๒ คืนที่บริเวณหุบเขาขรุขระตะปุ่มตะป่ำแถวแม่น้ำซึ่งคนแถวนี้เรียกกันว่าน้ำน่าน (แม่น้ำน่าน) เป็นหนทางที่ไม่มีกระแสน้ำใดๆ ตัดผ่านเลย จึงเป็นที่ราบลุ่มที่ตื้นเขินมากตรงบริเวณชุมชนชาวลาวแห่งบ้านท่าลวด เมืองจริมและเมืองฝาง สำหรับการเดินเท้าระหว่างหมู่บ้านเหล่านี้จะต้องไต่สูงไปตามหนทางขรุขระยาวเหยียดขึ้นไปบนไหล่เขาอันแห้งผาก

การเดินเท้าวันหนึ่งๆ นั้นไม่มีอะไรที่แตกต่างจากวันอื่นๆ ก่อนรุ่งอรุณควาญช้างจะพากันออกไปจับช้าง ส่วนคนทำอาหารก็จะเตรียมหุงข้าวด้วยขามอ่างใบยักษ์สำหรับรับประทานในวัน โดยตั้งข้าวไว้บนกองไฟซึ่งคุโชนมาตลอดทั้งคืน เมื่อแสงแรกแห่งอรุณรุ่งมาถึง จะเห็นมือของพวกเขาทุกคนสั่นระริกด้วยความหนาวอยู่ในอากาศที่เต็มไปด้วยหมอกหนา ในขณะที่พวกเขาพากันเก็บข้าวเก็บของพับผ้าห่มและเติมน้ำใส่ขวด ต่างคนต่างพากันหัวเราะซ้ำ

ขณะที่พันกระທပိးกันเพราะความหนาว “ข้างมาแล้ว” คือ เสียงร้องตะโกนที่พวกเราคุ้นเคยกันดี ขณะที่เจ้าสัตว์ร่างยักษ์เดินลากขาเข้ามาภายในอาณาบริเวณของวัด ชายแต่ละคนก็จะเข้าประจำตำแหน่งเพื่อซักรอกสัมภาระต่างๆ ของเขาขึ้นไปให้ความอบอุ่น ซึ่งต่างก็พากันแข่งขันกันอย่างเอาเป็นเอาตายว่าใครจะบรรทุกได้เสร็จก่อนกัน เมื่อเริ่มเคลื่อนขบวนพวกเราจะไปอยู่ทางด้านหน้าและสุมบุงกันอย่างหนักหน่วงเพื่อให้ร่างกายอุ่นขึ้น บ้างก็อยู่บนหลังม้าและบ้างก็เดินเท้า ละอองฝอยๆ ของน้ำค้างที่ตกหนักจนเป็นสายได้กระเซ็นแทรกผ่านความหนาวเยือก ทางน้ำใสหรือแม้ขณะเรากำลังปีนป่ายขึ้นไปตามไหล่เขาที่ทั้งยาวและชันในระดับสูงกว่าบริเวณที่เราได้พักแรมเมื่อคืนที่แล้วร่วม ๑ พันฟุตหรือกว่านั้น

เมื่อพวกเราพ้นหมอกควันอันหนาวเย็นและดวงอาทิตย์ได้โผล่พ้นแนวป่าเขาอันสลับซับซ้อนทางตะวันออกแล้ว ไม่ว่าจะเลื้อยไต่ไปตรงไหนก็เห็นแต่สีสนพร่างพรายของต้นไม้ลำต้นสีเทาใบสีแดงแซมสีเหลืองในหม่นตฤทุที่รายรอบตัวเรา แสงตะวันซึ่งสาดส่องลงมาจากบริเวณยอดเขาสูง ๆ นั้น เมื่อลงมาสัมผัสกับทะเลหมอกที่ขาวโพลนก็จะละลายรวมตัวเป็นกลุ่มเมฆล่องลอยอยู่ทั่วบริเวณ ส่วนที่อยู่ต่ำกว่าลงไปทั้งไกลและใกล้ขณะที่เรากำลังปีนป่ายขึ้นไปเรื่อยๆ จะเห็นเป็นทะเลหมอกในป่าซึ่งเป็นกลุ่มควันพวยพุ่งเหนือแนวสันเขาอันตะปุ่มตะป่ำท่ามกลางแสงตะวัน หรือในที่ครึ้มซึ่งเป็นเงามืดลึกไกลท่างลงไปในหุบเขาที่สลับซับซ้อน

เราต้องเดินเท้าเลี้ยวออกนอกเส้นทางไปหลายครั้งเนื่องมาจากเสียงหวีดร้องการตืออกขกหัวและเสียงหัวเราะของฝูงชะนีซึ่งพวกเราได้มองเห็นมันกำลังกระโดดและเหวี่ยงตัวด้วยแขนอันยาวเหยียดลงจากต้นไม้ของสนเขาที่อยู่ตรงข้าม บางครั้งก็เกิดจากการพบฝูงวัวในขบวนควาวานที่ตกแต่งประดับประดาสีฉูดฉาด เสียงทุ้มๆ จากกระดิ่งของพวกมันประสานเสียงกันดังก้องกังว บางครั้งการเดินต้องหยุดชะงักเมื่อเราเดินไปเจอช้างที่มีแวตาสงบนึง และมันกำลังไต่ไปตามเส้นทางที่ไม่แน่ใจอย่างระมัดระวัง บางทีก็ผ่านกลุ่มนักร้องชาว

ลาวที่ค่อนข้างซื่ออายุดูน่าขัน พวกเขาจะแบกห่อฝ้าย ยาสูบ หรือผลิตผลอื่นๆ จากทางใต้มาด้วย จากลักษณะอันร่าเริงแจ่มใสของพวกเขาทำให้ใครๆ ก็ต้องนั่งลงเพื่อพูดคุยด้วย

ประเพณีในการโกนศีรษะของชาวลาว (และเป็นประเพณีซึ่งเมื่อก่อนทำกันทั่วไปในสยาม)⁴ โดยจะเหลื่อมให้เป็นกระจุกไว้ที่กลางกระหม่อม จัดเป็นทรงผมที่เรียบร้อยและสะอาดสะอ้านทรงหนึ่งสำหรับอากาศร้อน และเมื่อคุ้นเคยกับมันมันก็จะทำให้ผู้ชายมีเรือนร่างที่ตั้งตรงสมส่วนแลดูสง่างาม ส่วนพวกผู้หญิงจะไว้ผมยาวเหมือนหญิงชาวมอญและพม่าแล้วเกล้าสูงอย่างบรรจงไว้ทางด้านหลังศีรษะ ซึ่งเมื่อประกอบกับกระโปรงชั้นในผ้าลายริ้วขวางๆ อันงดงามที่พวกเธอสวมใส่และรูปร่างที่ได้สัดส่วนพอเหมาะแล้ว ก็ยิ่งทำให้พวกเธอแลดูเป็นสุภาพสตรีมากกว่าหญิงชาวสยามทั่วไปที่ตัดผมสั้นและนุ่งแต่ ผ้านุ่งมากนั้ก ในขณะที่พวกผู้ชายชาวลาวออกไปทำงาน พวกผู้หญิงที่เพิ่งจะมีอิสริยยศมากพอๆ กับหญิงชาวสยามก็จะเริ่มมีเวลาให้กับการทอไหมและ กระโปรงชั้นในฝ้ายมากขึ้น รวมไปถึงการเอาใจใส่งานบ้านการเรือนอื่นๆ อีกด้วย เหตุนี้เองเสน่ห์ของพวกเธอจึงไม่เคยลดถอยลงไปเลย

หากว่ากระแสน้ำจะขึ้นมาจนได้ระดับในตอน ๙ โมงหรือ ๑๐ โมง เราก็จะรอคนอื่นๆ กลับขึ้นมาร่วมรับประทานอาหารเช้า แต่ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น เราจะหยุดพักภายใต้กำบังของต้นไม้ป่าขนาดใหญ่⁵ หรือไม่ก็

ในลำคลองอันแห้งผากแว่วยินเสียงซบซ่านจากต้นกกกว่าสายน้ำนั้นย่อมไหลไปอย่างเคย เป็นเสียงน้ำกัดเซาะฟุ้งอ่อนโยนและไพเราะ

เสร็จแล้วเราก็จะแบ่งข้าวกับแกงอันเย็นชืดกันที่ตรงนั้นอย่างยุติธรรม รวมทั้งน้ำชาใหม่ๆ ในขวดของพวกเราด้วย หลังจากหยุดพักกินอาหารหนึ่งชั่วโมง เสื้อกันหนาวของพวกเรา ก็ถูกนำมาสะพายไว้ข้างหลัง จากนั้นก็ถอดมันออกอีกครั้ง แล้วก็ถึง ช่วงแห่งความกระหายและอ่อนล้าของวัน ขณะที่พระอาทิตย์

⁴ เริ่มเป็นที่รู้จักกันในศตวรรษที่ ๑๘ เรียกกันว่า ทรงมหาดไทย เปรียบเทียบได้กับเรื่องประเพณีการโกนจุก โดย นาวาเอก จี.อี.เยรีนิ (Capt. G.E.Gerini) สำนักงานบางกอกใหม่ พ.ศ. ๒๔๓๘ ความนิยมในการตัดผมตามแฟชั่นในหมู่คนมั่งมีบางพื้นที่ของลอนดอนนั้นมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันอย่างน่าประหลาด - ต้นฉบับ

⁵ อาทิเช่น ต้น Thytis หรือ Thipok (ภาษาพม่า) ชื่อทางพฤกษศาสตร์ *Tetramera mudiflora* - ต้นฉบับ

ลอยตัวสูงสาดแสงจำลองผ่านใบไม้หอมแถมมาตกตอที่เราอย่างเกรี้ยวกราด บางครั้งจะสามารถมองเห็นบริเวณโค้งแจ้งหรือเห็นหลังคาในระยะไกล ๆ ตอนบ่ายโมงหรือบ่าย ๒ โมง แต่บางครั้งก็มองไม่เห็นจนกว่าจะ ๓ โมงหรือ ๔ โมง ซึ่งเป็นเวลาที่เรากลับถึงค่ายพักแรมแล้ว ส่วนข้างจะกลับมาย่างอ่อนล้าหลังพวกเรา ๒ - ๓ ชั่วโมง มันจะม้วนวงเอาไว้เหนืองาและพักขาของมันไว้บนขาอีกข้างสลับกันไปมาขณะยืนตัวเปล่า ฟันฝุ่นฟุ้งกระจายออกมา ร้องเสียงแปร่งๆ และพ่นลมผ่านวงด้วยเสียงต่ำๆ ครางกระหึ่ม ฟังเหมือนเสียงรถจักรที่กำลังเคลื่อนที่ไปพร้อมกันหลายๆ ขบวน ม้าแกลบที่พวกเรามีอยู่ด้วยกัน ๕ ตัวนั้นเป็นสัตว์ที่เชื่องที่สุด เมื่อแกลบซึ่งเป็นอาหารที่ใช้เลี้ยงพวกมันยังมาไม่ถึง พวกมันก็จะไปยังค่ายพักแรม ทีมจู่โจมลงไปในห้องอาหาร ดึงที่นอนของเราออกแล้วกินทุกสิ่งทุกอย่างที่เราไม่ได้ระวังป้องกันเอาไว้ และเมื่อมันมีโอกาสดูจอกับข้างตัวไหนๆ ก็ตามก็มักจะมีเรื่องมากมายเกิดขึ้น ตามธรรมชาติแล้วลูกม้าน่าจะกลัวช้าง แต่ทำไปช้างถึงได้รู้สึกสูญเสียการควบคุม ตกใจกลัวต่อเจ้าสัตว์ยุ่งๆ ตัวเล็กๆ ที่น่าขันก็ไม่ว่า ทั้งที่มันสูงเพียงแค่ ๑๑ ครั้ง หรือ ๑๒ ฝ่ามือเท่านั้น เรื่องนี้ข้าพเจ้าก็ยังนึกไม่ออก ดูเหมือนจะแย่มากๆ กับคนที่เข้าไปเล่นในเกมปริศนาสลับเปลี่ยนตัวที่เมื่อก่อนนั้นนิยมเล่นกันในอังกฤษ ที่ต้องให้คนหนึ่งผ่านอีกคนหนึ่งไปให้ได้ในทางแคบๆ ซึ่งมีบริเวณป่าสองข้างทางรกริบ

ถ้าหากว่าที่ซึ่งพวกเราหยุดพักเป็นหมู่บ้าน คนนำทางของเราก็มักจะไปตามชายที่เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งเขาจะมาปรากฏตัวโดยเร็วแล้วช่วยพวกเราหาน้ำ ไม้ ฟืน และเสบียงอาหารต่างๆ ที่จำต้องมีไว้ เมื่อถึงเวลาอาหารเย็นซึ่งมักจะก่อนพระอาทิตย์ตก ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงจำนวนครึ่งหนึ่งของทั้งหมดจะมานั่งยองๆ ใกล้ๆ เรา พูดคุยจ้อไม่หยุดเหมือนเป็นเพื่อนเก่า ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และเด็กๆ ธรรมเนียมนิสัยอันร่าเริงอ่อนโยนของพวกเขาคือความสัวยิ้ม สันติ ญาณในการต้อนรับขับสู้และบุคลิกภาพที่ดูดีอย่างแท้จริงนั้นไม่ได้สร้างความประทับใจให้แก่ข้าพเจ้าเพียงคนเดียวเท่านั้น แต่รวมไปถึงทุกๆ คนในคณะของข้าพเจ้าด้วย และตลอดเวลาที่พวกเราใช้เวลาอยู่ร่วมกับพวกเขานั้น

เราก็มักจะรู้สึกเหมือนเดิมไม่ว่าเราจะไปอยู่ที่ไหน จึงไม่น่าประหลาดใจหากว่าใครต่อใครยังคงเก็บความทรงจำอันอบอุ่นเกี่ยวกับชาวลาวในจังหวัดน่านไว้ในซอกมุมหนึ่งของหัวใจ

ขณะที่เงามืดเริ่มทอดยาว พวกผู้หญิงและเด็กๆ จะพากันเดินทางกลับบ้าน ส่วนพวกผู้ชายจะห่อตัวอยู่ในผ้าห่มลายแถบยาวสีแดงและขาวเพื่อเล่าเรื่องที่ไม่วุ่นวายเชื่อถืออยู่ตรงหน้ากองไฟที่แตกปะทุจนลั่นเบรียะๆ บุหรีมวนใบยาถูกจุดสูบ เสียงหวีดร้องแหลมของฝูงจิ้งจันทัดอยู่เหนือศีรษะเป็นระลอกบางคนจ้องมองไปยัง

พระอาทิตย์ที่เคลื่อนคล้อยลงต่ำอย่างช้าๆ

เหนือขุนเขาสูงตระหง่านสลบซับซ้อนในความเงียบสงัด

ที่เกี่ยวกระหวัดกันไว้จากลูกหนึ่งอีกลูกหนึ่งสอดประสานกัน

อย่างแน่นหนาจนกล้าแกร่งกว่าเดิม

แล้วดวงอาทิตย์ก็ตกกลับลงในยามค่ำคืนแห่งเมืองอันอันดงามที่ไม่เคยสร้างความผิดหวังในการสร้างมนต์สะกดทุกผู้ทุกคนที่ได้มีโอกาสมาพบบรรยากาศยามค่ำคืนอันเปลี่ยวเหงาแห่งนี้

ค่ายพักแรมใช้เวลากว่าหนึ่งชั่วโมงก่อตัวขึ้นในความเงียบ ผู้คุมกัน^๖ จะโยนท่อนฟืนเข้าไปในกองไฟที่โกล้อมดบังเป็นครั้งคราว เสียงร้องของกวางระมาด^๗ เสียงร้องของเสือที่เดินล่าเหยื่อ เสียงหวีดแหลมของข้างต้นตระหนกที่กริรร้องขึ้นมาในอากาศเย็นยะเยือกเหนือกระแสนลมที่พัดกรโชกอย่างรุนแรง เบื้องล่าง แล้วเราก็จุกตัวอยู่ระหว่างผ้าห่ม ๒ ผืนด้วยความหนาวเย็น

หากยามเมื่อเราเจ็บไข้ได้ป่วย เสียงต่างๆ เหล่านั้นเหมือนจะก่อให้เกิดแต่ความทุกข์ระทมเพียงอย่างเดียว เราจึงได้รู้ว่าการตกอยู่ท่ามกลางบรรยากาศแห่งความมืดมิดเย็นยะเยือกนั้นน่าขนลุกเข่นไร ตึงเครียดและเปลี่ยวเหงาโดยมีอัจฉริยะเช่นไร ชั่วโมงเหล่านั้นอาจถูกลืมเลือนไปในภายหลังแต่ในยามที่

^๖ โดยทั่วไปแล้วแต่ละหมู่บ้านจะจัดหาผู้คุ้มกันผู้ช่วยไว้ให้หลายคน ชายเหล่านี้จะนอนข้างกองไฟในที่โล่งแจ้งตลอดทั้งคืน โดยที่ไม่มีอะไรห่อหุ้มร่างกายนอกจากเสื้อคลุมตัวยาวเท่านั้น ในเส้นทางบนเขาแล้วไม่อาจทำเช่นนั้นได้เนื่องจากไม่มีหมู่บ้าน - ดันฉบับ

^๗ Sambur หรือกวางขนาดใหญ่ชนิดที่มีขนคอดกหนา - สวป.

ประสบน้ำมันตึงเครียดจนแทบจะทนไม่ได้ หัวสมองใครจะไปนึกอะไรได้ เสียงหวีดร้องลากเสียงยาวของตัวด้วงบนต้นไม้พังแล้วนำตกใจจนทำให้บางคนหวอนึกถึงที่ลาดสูงชันและทางโค้งหักศอกของ G.W.R. ระหว่างหุบเขาคอร์นิชที่มีเนื้อที่แคบๆ เสียงไหลไม่หยุดของแม่น้ำที่ดังต่อเนื่องอยู่ไกลๆ อาจจะทำให้ใครบางคนนึกถึงสนามหญ้าสีเขียวอันเงียบสงบหลังวัดแอบบี (Abbey) ในเวสต์มินสเตอร์ซึ่งห่างไกลจากเสียงอึกทึกครึกโครมในลอนดอนได้อย่างไร แม้แต่แสงของหิ่งห้อยก็ยังเหมือนแสงไฟจากเมืองที่อยู่ไกล และแล้วในที่สุดรุ่งอรุณก็กลับมาเยือนอีกครั้ง

เราได้เดินทางผ่านต้นไม้ใบกว้างใหญ่ที่มีชื่อเรียกว่า *ต้นสัก* เกือบตลอดระยะทางไปสู่เมืองน่าน

ในประเทศไทยป่าสักจะขึ้นอยู่ทั่วบริเวณแหล่งต้นกำเนิดของแม่น้ำ และขยายพันธุ์ตามทางน้ำทางด้านทิศตะวันตกพอๆ กับที่ขยายออกไปทางตอนใต้ที่ละติจูดเหนือ ๑๓ องศา ๕๐ ลิปดา ส่วนทางด้านทิศตะวันออกของแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ป่าสักจะกระจายพันธุ์ออกไปไกลทางตอนใต้แค่ที่ ๑๗ องศา ๕๐ ลิปดาในขณะที่เกี่ยวกับการทำไม้สักจำนวนมากมายมหาศาลในราชอาณาจักรสยามมานานกว่าครึ่งศตวรรษและล่องลงมาตามลำน้ำสาละวินเพื่อนำส่งออกเช่นเดียวกับไม้สักจากมะละแหม่ง แต่ไม่ปรากฏว่าเคยมีการทำไม้สักกันในพื้นที่ป่าริมฝั่งแม่น้ำโขง

ในระหว่างช่วง ๑๖ ปีที่แล้ว ทางโรงงานได้คัดคะแนนสัดส่วนของป่าไม้สักทางด้านทิศตะวันตกที่อยู่ในละแวกเดียวกับกระแสน้ำที่ใช้ในการล่องแพไม้สักบริเวณใกล้เคียงกันนั้นว่า ได้เริ่มที่จะหมดลงไปเรื่อยๆ และในสัญญาการว่าจ้างปีที่แล้วโดยรัฐบาลสยามที่มีข้าราชการผู้มีประสบการณ์จากกรมป่าไม้พม่า (Burma Forest Department) เป็นผู้ดูแลก็ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงการเตรียมมาตรการป้องกันใดๆ เอาไว้เสียแต่เนิ่นๆ

จำนวนผู้เข้าทำป่าทั้งหมดอยู่ในพื้นที่ส่วนของพม่าในครอบครองของอังกฤษ และในขณะนั้นบริษัทบอร์เนียว (Borneo Company) และบริษัทการค้าบอมเบย์พม่า (Bombay Burma Trading Corporation) ก็ได้ขยายเวลาของสัญญาเช่าแต่ละฉบับออกไป การปฏิบัติตามสัญญาเช่าเกือบทั้งหมดได้ตกอยู่ในกำมือของอังกฤษจนได้ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ส่วนทางด้านการเงินดำเนินงานโดยบริษัทการค้าที่มีความสำคัญกว่าในกรุงเทพฯ โดยบริษัทจะจ่ายเงินก้อนใหญ่ให้ล่วงหน้าด้วยอัตราดอกเบี้ยสูงตามที่ตกลงกันโดยดูจากไม้สักทุกท่อนที่นำขึ้นจากน้ำสู่ฝั่ง ซึ่งบริษัทเหมาะจ่ายให้ในอัตราราคาที่ตายตัว เงินทุนนี้ยังจะต้องเป็นภาระติดพันอยู่ภายในช่วงระยะเวลา ๓ - ๔ ปี อันเป็นระยะเวลาโดยทั่วไปที่ใช้ในการนำไม้สักสู่ตลาด คาดการณ์ว่าเป็นจำนวนเงินที่มีมูลค่าประมาณ ๘๘๐,๐๐๐ ปอนด์⁷

ในครั้งแรกผู้ให้ยืมเงินจะยึดเอาผลผลิตก่อนซุงไว้เป็นประกันก่อน หรือไม่ก็จะยึดซุงเอาไว้ตามจำนวนเงินก้อนใหญ่ที่ได้ลงทุนไป แต่มันก็ไม่ได้เป็นการรับประกันความปลอดภัยที่ตึกและยังต้องขึ้นอยู่กับภาพลักษณ์ที่ดีของข้าราชการในท้องถิ่นด้วยเป็นอย่างมาก จึงไม่น่าประหลาดใจที่เมื่อ ๒ - ๓ ปีที่ผ่านมาพวกบริษัทใหญ่ได้พยายามดึงเอาสัญญาเช่ามาไว้ในกำมือตนเอง ซึ่งย่อมส่งผลให้สถานการณ์โดยทั่วไปเลวร้ายลงไปอีก ต้นไม้ที่เลือกไว้จะถูกคว้นเป็นรอยโดยชาวป่า คือคว้นเปลือกออกปล่อยให้ต้นไม้ต้องยืนต้นตายในตอนปลายฤดูร้อน อีกทั้งยังมีจำนวนต้นไม้ที่ต้องเสียหายไปอย่างสูญเปล่ามากมายเพราะเกิดจากความนิยมในการคว้นต้นไม้ให้เป็นรอยในสมัยก่อน โดยจะเลือกเอาต้นไม้ที่มีความสูงจากพื้นดินราว ๘ ถึง ๑๐ ฟุตขึ้นไป ต้นไม้ที่ถูกคว้นจะตายและแห้งสนิทพร้อมที่จะตัดได้ภายใน ๓ ปี แต่ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าการตัดต้นไม้หลังจากที่คว้นไว้ภายในเวลาแค่ ๒ - ๓ วันนั้นทำกันมานานแล้วในสยาม ที่ทำเช่นนั้นก็เพื่อจะให้มันตายเร็วขึ้น แล้วล้มมันโดยใช้เวลาไม่ถึงปี แต่ต้นไม้ก็มักจะแห้งไม่พอหากไม่ปล่อยให้มันยืนต้นนานกว่านั้น

⁷ รายงานของสำนักงานต่างประเทศในเรื่อง การค้าไม้สักของสยาม หมายเลข ๓๕๗ - ต้นฉบับ

เมื่อต้นไม้ล้ม ชาวป่าก็จะใช้คอนตีตราเครื่องหมายไว้บนลำต้น เกณฑ์ช้างมาลากท่อนซุงเหล่านั้นไปยังทางลากต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุด แล้วจึงทำการลากต่อไปยัง ห้วย หรือลำธารที่อยู่ใกล้เคียงทิ้งไว้รอเวลาให้ฝนตก ทางเหล่านั้นมักจะถูกซุดลากจนเป็นรอยลึก เป็นมันเงาจากการที่ถูกเสียดสีอยู่เรื่อยๆ จนดูราวกับว่าธารน้ำแข็งสายเล็กๆ ที่คดเคี้ยวได้ไหลเข้ามากัดเซาะมันจนเป็นรอยถาวรตัดผ่านเส้นทางเดินป่าจากเมืองฝางถึงเมืองน่าน

เมื่อตัวแทนของบริษัทผู้ซื้อมาถึงก็จะใช้คอนตอลงไปบนท่อนซุงเพื่อตีตราเครื่องหมายของผู้ซื้อต่อหน้าชาวป่า ผู้ซื้อจะตีตราบนท่อนซุงทั้งหมดเพื่อให้ไม่มีตำหนิยากแก่การลักขโมยของพวกโจรที่ดักรออยู่ในบริเวณพื้นที่ทางตอนใต้ลงไป

ขณะที่ฝนตกลงมาช้างก็จะเริ่ม “หยั่งวัดความลึก” ของลำธารและแม่น้ำ ท่อนซุงจะไม่มีโอกาสได้กองทับถมกัน เพราะช้างจะใช้ทั้งงาและลำตัวของมันทั้งคืนทั้งลากจูงท่อนซุงให้เข้าสู่กระแสน้ำ ขณะที่น้ำพุงท่อนซุงให้ลอยเคลื่อนออกไป ช้างก็จะลงมาทำงานที่ใน ห้วย เพื่อจัดการกับท่อนซุงที่เกยตื้น และช่วยบรรเทาการติดพันงูของท่อนซุงที่มักจะติดเบียดเสียดกันอยู่นับร้อยท่อนในตอนนั้น ช่วยผลักท่อนซุงให้ออกสู่ลำน้ำสายหลักเพื่อจะได้ล่องไปถึงสถานีแพซุงได้ทันเวลา จากนั้นจึงจับมันมัดรวมเอาไว้เป็นแพตีตราทำเครื่องหมายอย่างเดียวกับแพที่เราเคยเห็นแถวพื้นที่ทางตอนล่าง

พวกเราเคยได้เห็นท่อนซุงเล็กๆ จำนวนมากมายมหาศาล และข้าพเจ้าก็พบว่าทั้งหมดเป็นการทำลายต้นไม้อ่อนๆ ที่ยังไม่โตเต็มที่ด้วยการตัดอย่างป่าเถื่อน โดยทำกันที่บริเวณใกล้เคียงน้ำปาด และอุตรดิตถ์⁸

⁸ ประมวลการไว้ว่า (จากรายงานของสำนักงานการค้าต่างประเทศ) ในปีที่ไม่อุดมสมบูรณ์มาก ๆ นั้นมีจำนวนท่อนซุงที่ไม่ได้ขนาด ใช้การไม่ได้ในตลาดต่างประเทศล่องลงมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาและสาละวินมากกว่า ๕๐,๐๐๐ ท่อน คิดเป็นยอดรวมความสูญเสียมากกว่า ๑๕๐,๐๐๐ ปอนด์ ทำให้สูญเสียภาษีเงินได้ถึง ๑๐ เปอร์เซนต์ ซึ่งมากกว่า ๑๕,๐๐๐ ปอนด์ เป็นอยู่เช่นนี้ไปแล้ว แตกต่างเพียงตรงที่บางปีก็น้อยบางปีก็มากกว่า หวังกันว่ามิสเตอร์เสลด คงได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในการบังคับใช้มาตรการออกกฎหมายห้ามผู้เข้าสัมปทานลัมต้นไม้ที่มีขนาดจวบรอบลำต้นต่ำกว่ามาตรฐานและการควบคุมที่กำหนดใหม่นี้ควรนำมาใช้ที่นาน เพราะชาวบ้านที่นี่สามารถตัดไม้ได้โดยอาศัยเพียงคำอนุญาตจากพวกหัวหน้าหมู่บ้านโดยไม่ต้องมีข้อกำหนดใด ๆ ทั้งสิ้น - ต้นฉบับ

เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับการทำไม้ขนาดเล็กที่ทำกันอยู่ในอาณาเขตเมือง น่านเนื่องมาจากพวกหัวหน้าหมู่บ้านไม่เต็มใจที่จะให้เข้าป่าซึ่งมีสาเหตุใหญ่มา จากความเกรงกลัว ฝรั่ง ดังนั้นจึงสงวนไม้สักไว้ได้เป็นจำนวนมากในพื้นที่ส่วนนี้

ในขณะที่กระแสไม้ในบริเวณใกล้เคียงกับตำบลที่มีการทำซุงกันอย่าง แพร่หลายนั้นกำลังจะแห้งขอด ราคาของซุงแต่ละท่อนในร่อนน้ำนั้นกลับยิ่งเริ่ม สูงขึ้น^๑ ความจำเป็นในการเพิ่มจำนวนแรงงานมีมากขึ้น และราคาของซุงก็เริ่ม สูงขึ้นด้วย

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ การขยายการปกครองของฝรั่งเศสมายังดินแดนฝั่ง ซ้ายแม่น้ำโขงนำมาซึ่งความยุ่งยากอีกอย่างหนึ่ง ผลของมันสร้างความเสียหาย โดยตรงให้พวกชาวป่าไม้ ชาวขมุ ผู้มีอาชีพขายแรงงานในป่ามานานนับปี ซึ่ง เดินทางมาจากดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ปัจจุบันนี้หน่วยงานฝรั่งเศสจึง พยายามอย่างสุดความสามารถที่ยับยั้งอพยพเข้ามาจากทางฝั่งซ้ายนั้นเพราะ ขณะนี้เริ่มมีผู้คนเบาบางเต็มทีเลยทำให้แรงงานชาวขมุลดน้อยลง และพวกชาว ป่าไม้ต้องไปว่าจ้างแรงงานที่ขยันขันแข็งน้อยกว่า และเชื่อถือได้น้อยกว่าอย่าง พวกกะเหรี่ยง ฉาน หรือลาว พวกนี้เรียกเงินค่าจ้างสูงกว่าที่เคยต้องจ่ายให้พวก ขมุผู้กระเหิมกระแห่มถึง ๔๐ เปอร์เซ็นต์

พวกเราหยุดเดินทางกัน ๑ วันที่เมืองแฝกเพื่อให้ช้างได้พักและเพื่อให้ บางคนที่อ่อนล้าจากการเดินทางอันยาวนานและทุรกันดารจากเมืองจริมเมื่อ วันก่อนได้คลายเหนื่อย ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสออกไปล่องเรือตามลำน้ำด้วยเรือ เล็กๆ ที่เรียกว่า เรือชะล่าหรือเรือชุดชนิดหนึ่ง โดยพยายามสำรวจทางธรณีวิทยา ในตำบลแห่งนั้นเพิ่มเติม ในภูมิประเทศที่เป็นป่าเขาหนาที่ไปด้วยต้นไม้ใบหญ้า แบบสยามนี้ แทบจะกล่าวว่าได้สร้างความยุ่งยากให้แก่นักธรณีวิทยามากที่สุด พอๆ กับพื้นที่ซึ่งเป็นหิมะหรือน้ำแข็งเลยทีเดียว พื้นที่ซึ่งมีหินโผล่มีปรากฏให้ เห็นอยู่บ้าง ๒ ถึง ๓ แห่ง ฝนซึ่งตกลงมาอย่างหนักเกินเหตุและการเปลี่ยนแปลง

^๑ ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ ท่อนซุงในแม่น้ำสายหลักมีราคา ๒๑ รูปี ในแม่น้ำสาละวินบริเวณฝั่งที่อยู่ห่างมาจากพื้นที่ป่าที่ถูกตัดไม้ หมดแล้ว จะมีราคาเฉลี่ยท่อนละ ๔๐ รูปี นับจากนั้นก็ได้มีการขึ้นราคาไปอีก ๔๐ เปอร์เซ็นต์และมีท่าที่ว่าจะขึ้นไปเรื่อยๆ - ดันฉบับ

ของอุณภูมิได้ทำให้ชั้นพื้นผิวผิพังจนมักจะไม่สามารถสภาพตามธรรมชาติที่แท้จริงของมันให้เห็นได้ ท้องน้ำและทางน้ำไหลจึงเป็นสถานที่เพียง ๒ แห่งที่สามารถทำการสำรวจได้ ผลึกหินที่เห็นตามทางผ่านมาทั้งหมดอยู่ตามลาดเขาชันทางด้านตะวันตก บางครั้งอยู่ที่มุมสูงประมาณ ๖๕ องศา ความหนาแน่นของมันนับว่ามหาศาล การสำรวจโดยใช้คอนของข้าพเจ้ามักเป็นต้นเหตุแห่งความประหลาดใจไม่เพียงแต่ที่นั่นเท่านั้น แต่เป็นไปทั่วทุกหนแห่งในยามที่ข้าพเจ้าเคยได้ไปมาแล้ว ชาวเหมืองเพชรคงไม่อาจเข้าใจได้เลยว่าทำไมข้าพเจ้าถึงได้ไปสนใจกับวัตถุอื่นๆ ที่ไม่ใช่เพชร คนล้างทองจึงไม่เข้าใจว่าทำไมข้าพเจ้าถึงได้เอาแต่เสาะแสวงหาแร่ธาตุอื่นๆ ที่ในผืนทราย ชาวเหมืองดีบุกแห่งคาบสมุทรก็แทบจะหมดความอดทนกับข้าพเจ้าในเรื่องความสนใจที่ข้าพเจ้ามีต่อพลอยสีเขียวอมแดงและจุลแฟรมชิ้นเล็กๆ น่ารักๆ ส่วนผู้ติดตามของข้าพเจ้าก็ไม่เคยคำนึงถึงน้ำหนักของตัวอย่างแร่ธาตุที่เก็บรวบรวมเอาไว้ทุกวันๆ “ดีไหม, นาย” คือคำถามที่พวกเขาถามอยู่เรื่อยๆ และถ้าข้าพเจ้าตอบว่าดี หลังจากที่ได้พบผลึกแก้วชิ้นงาม พวกเขาจะถามอีกว่า ทองคำอยู่ที่ไหน เมื่อข้าพเจ้าพยายามอธิบายพวกเขาก็คงจะคิดเพียงอย่างเดียวว่าข้าพเจ้านั้นซุกจะสติไม่ค่อยดีเสียแล้ว

จากเมืองแฝกพวกเราเดินทางอย่างลำบากลำบากจนกระทั่งถึงเมืองหินซึ่งอยู่ที่ตอนบนสุดของหุบเขาขนานกับแม่น้ำน่าน แต่มีทางน้ำไหลไปพบกันทางตอนเหนือที่เมืองสา

เราได้เข้าข้างเพิ่มขึ้นอีก ๒ ตัวเพื่อแบ่งเบาสัมภาระจากตัวอื่นๆ ข้าง ๒ ตัวนี้เป็นข้างตัวผู้กับตัวเมียซึ่งไม่เคยแยกห่างกันเกิน ๑๒ หลา มันทั้งสองบรรทุกของหนักอิงไปด้วยกัน เดินไปข้างหน้าเคียงกัน เล่นน้ำตอนกลางคืนร่วมกันและพอใจที่จะกินไผ่ร่วมต้นเดียวกัน หากว่าเจ้าตัวผู้ตื่นตระหนกจากสิ่งแปลกปลอมที่พุ่งเข้าใส่ความอู้งาน คู่ตัวเมียของมันก็จะหมุนตัววนรอบๆ ปลอดภัยตัวผู้โดยใช้ลำตัวของมันจนกระทั่งตัวผู้สงบลง หากตัวเมียเดินวนอยู่ด้านข้างศาลาตัวผู้ก็จะคลอเคลียตามอยู่ด้านหลัง ความอู้งานทุกคนบอกว่ามันจะทำเช่นนั้นเสมอ ทั้ง ๒ ตัวเป็นข้างที่มีสัดส่วนดี มีจังหวะการก้าวอย่างแบบข้างภูเขา ค่อนข้างกับการบรรทุกหนักและการปีนป่ายที่ทุรกันดาร

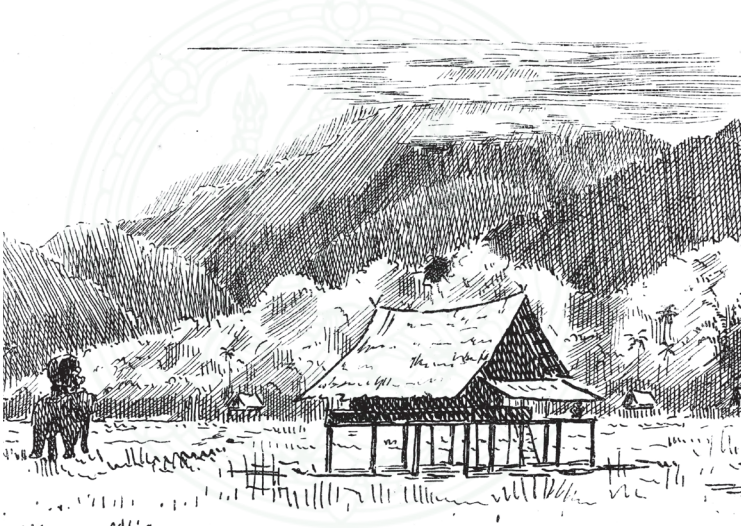
อุฐเหมาะจะอยู่ในทะเลทรายและสุนัขเหมาะกับทะเลน้ำแข็งฉันใด
ช้างก็ย่อมเหมาะสมกับป่าเมืองนานฉันนั้น เราใช้มันสำหรับการลากท่อนซุงไม้
สัก เก็บหวายหรือพืชหญ้าในป่า แบกหามยาสูบ ข้าวสาร หรือฝ้าย และใช้มัน
เมื่อต้องการเดินทางไกลบ้านทุกเที่ยว ช้างนับเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับผู้เป็น
เจ้าของมัน และความเสียหายที่เกิดจากไม้ไผ่ล้มตายลงพร้อมกันอย่างแพร่หลาย
มันก็คือ “วัฏจักรในการงอกเป็นต้นใหม่” ดังที่พันเอกยูล (Colonel Yule) เรียก
เอาไว้¹ และคงไม่ได้เป็นเรื่องเลวร้ายสำหรับชาวลาวมากไปกว่าการสูญพันธุ์
ของช้างเผือก ช้างสามารถผสมผสานการทำหน้าที่ทุกรูปแบบไว้ในตัวของมันเอง
เหมือนเครื่องจักร นอกเหนือจากหน้าที่ในการขนส่งในแบบที่เราคุ้นเคย มันเป็น
สะพานข้ามพื่นน้ำท่วมไหลแรงให้เราและนำทางในกระแสน้ำลึกที่เชี่ยวกราก
มันป็นปายข้ามเส้นทางที่เต็มไปด้วยหินหรือตะลุมผ่านหนองบึงที่มีแต่น้ำท่วม
ขัง ในที่ซึ่งมันไม่อาจผ่านไปได้นั้นก็จะใช้พละกำลังกรุยทางไป แม้ว่าจะมีต้นไม้
ล้มขวางหน้าหรือมีป่าดงรกชัฏขวางทางอยู่ เสียงกรุกกริกของกระดิ่งไม้ไผ่ที่
ผูกไว้ตรงคอของมันหรือเสียงดังสนั่นของกอไม้ไผ่ที่มันที่ล้มครืนลงมา แสดงให้
เห็นถึงคุณสมบัติอันหาค่ามิได้ของทาสรับใช้ที่ซื่อสัตย์เสมอมา มันเป็นที่มาและ
พื้นฐานแห่งความมั่งคั่งของชาวลาวทุกครัวเรือน นับเป็นสัตว์เลี้ยงประจำบ้าน
ที่สุภาพอ่อนโยนเป็นที่สุด

ทัศนียภาพเงียบสงบเหนือหุบเขาเมืองหิน อันประกอบด้วยหมู่บ้าน
ต้นจากและท้องทุ่งนาเหลืองอร่ามที่มีวัวเลี้ยงตัวเล็กๆ เดินอยู่เพ่นพ่านนับว่ามี
เสน่ห์จับตาแตกต่างจากพื้นที่ป่าเขาอันทุรกันดารที่เราผ่านมาโดยสิ้นเชิง
ดูเหมือนเราจะได้กลับมาอยู่ในที่ซึ่งมีความเจริญอีกครั้งหนึ่ง เสียงพวกเด็กๆ
กำลังตะโกนเล่นกับวัวควาย เสียงกลองดังจากวัดมุงหลังคาสี่เทาที่เห็นอยู่
ไกลๆ เสียงนกเขาขันคูอย่างอ่อนโยน เสียงกระทบกระแทกจากโรงสีข้าวที่ทำงาน
อย่างขยันขันแข็ง เสียงเหล่านี้ดูจะแปลกหูชวนฟังไปเสียทั้งสิ้น ในวันที่ ๓ พวก
เราจึงได้เดินไปยังหุบเขาที่สวยงามแห่งนั้นแต่ละคืนก็จะพักผ่อนกันที่ศาลาต่างๆ

¹ Mission to Ava (การเดินทางสู่เมืองอังวะ) – ต้นฉบับ

ซึ่งมีขนาดกว้างขวาง ที่ซึ่งหัวหน้าผู้แก่ชราของแต่ละหมู่บ้านจะออกมาเยี่ยมเยียนพวกเราและต้อนรับการมาของเราด้วยมะพร้าวและต้นอ้อย หัวหน้าหมู่บ้านผู้ชราบางคน แต่ค่อนข้างจะเป็นคนที่เบื่อหน่ายอ่อนล้ามาตลอดทั้งวัน อากาศที่นี่เป็นอากาศฤดูหนาวในอุดมคติ การเดินในยามเช้าสร้างความรื่นรมย์ใจให้เป็นที่สุดเมื่อได้เดินตัดผ่านท้องนาที่เต็มไปด้วยฟางข้าวสีทองอร่ามท่ามกลางหมู่บ้านอันเป็นมิตรหลายครัวเรือนในสภาพแวดล้อมอันอบอุ่น ผ่านฝูงควายที่เดินกะพริบตาอย่างสลึมสลืออยู่ในภาพสลัวรางและพราเลือนเมื่อมองจากระยะไกลๆ ภายใต้แสงอาทิตย์แห่งสายหมอกในฤดูหนาว

หุบเขาเมืองหิน

ในวันที่ ๒๑ มกราคม หลังจากผ่านคืนอันหนาวเหน็บที่ทุกคนต้องเตือนกันให้รักษาร่างกายให้อบอุ่น พวกเราต้องพบกับงานสมบุกสมบันในการปีนข้ามเขาทะเลสูง (Talung) มีลักษณะเป็นหินที่ไต่ชันขึ้นมาจากชั้นหินปูน ซึ่งยังคงเหลืออยู่บนชั้นผลึกหินอันเป็นโครงสร้างของภูมิประเทศแถบนี้ ในเย็นวันเดียวกันเราก็ถึงเมืองสา เมืองทางตอนใต้ของเมืองน่านที่มีความสำคัญบางประการ มีจำนวนประชากรที่น่าสังเกต และมีปัญหาบางอย่างในการชลประทาน เราพักอยู่ที่

เมืองสา ๑ สัปดาห์เต็มในฐานะแขกของเจ้าเมืองหรือหัวหน้าหมู่บ้านผู้ซึ่งตอนนี้นั้นไปไกลถึงเชียงใหม่ด้วยการซึ่งดูเหมือนจะเป็นการแข็งข้อที่ไม่รุนแรงนักต่อเจ้าเมืองน่าน ผู้ที่ทำหน้าที่แทนเขา คือน้องชายที่ชื่อเจ้าบุญยืน

การหยุดพักของเราในครั้งนี้ดูเหมือนข้างจะได้กำไรมากที่สุด ถึงแม้ว่าข้างตัวหนึ่งจะถูกเสื่อกระโจมเข้าใส่แล้วก็ดูเหมือนจะถูกตะบปด้วย เจ้าสัตรีวายร้ายกระโดดจากกอไม้ไปอยู่บนหลังของมันข้างจึงพุ่งตัวออกไปยังแนวป่าโคก เตี้ยๆ แล้วจัดการกวาดเอาเจ้าลายพาดกลอนตัวใหญ่ลงไปจากหลังของมันได้ แต่ว่ารอยกรงเล็บที่ยุ่มลึกลงไปตลอดแนวสีข้างของมันนั้นบ่งบอกให้เห็นว่ากว่าจะทำเช่นนั้นได้ก็ไม่ใช่ง่าย ๆ นัก

ข้าพเจ้ากำลังยุ่งอยู่กับการสำรวจในหลายๆ ทิศทางเพื่อแสวงหาเหมืองทองตามคำร่ำลือและงานนี้ก็ประสบการณอันยากยิ่งที่สุดเท่าที่ข้าพเจ้าเคยได้รับมา อุณหภูมินั้นพุ่งสูงร้อนแรง เมื่อเดินทางไป ๓ วันจึงได้ขึ้นไปถึงลำน้ำว่าซึ่งเป็นลำน้ำน้อยขนาดใหญ่ไหลมาจากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออันเป็นทางป่ารกทึบ มีอยู่หลายๆ แห่งที่คนกัมหัวให้ดำไว้เท่านั้นถึงจะผ่านไปได้ ทำให้พวกเราทุกคนรวมทั้งชาวลาวอ่อนล้าหมดสิ้นเรี่ยวแรงกันทั่วหน้าโดยตลอดทั้งวันนั้น

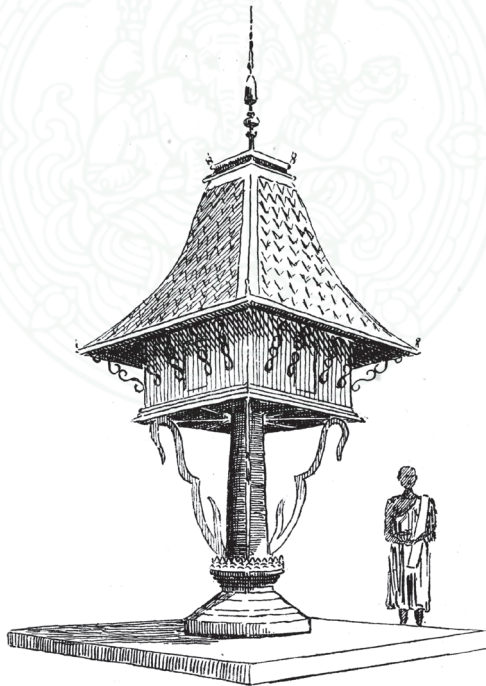
สิ่งเดียวที่สามารถนำมาชดเชยกับการสำรวจครั้งนี้ได้ก็คือการพักผ่อนตอนกลางคืนของพวกเรา และการได้นั่งเรือล่องกลับมาตามแม่น้ำในวันสุดท้ายของการเดินทาง พวกเราใช้ เรือชะล่า² ขนาดยาวปกติซึ่งก็คือเรือขุดนั่นเอง ตลอดทั้งวันพวกเราต้องพยายามทรงตัวอยู่ในเรือและหลีกเลี่ยงที่จะใช้ความเร็วขณะที่เราแล่นเรือมาจนถึงบริเวณเบื้องหน้าที่เป็นภูเขาหินมีสันเขายื่นแหลมออกมา แม่น้ำก็ขยายกว้างออกและไหลพุ่งสู่กันแม่น้ำที่เป็นกรวดทราย ยามเมื่อหลังพระอาทิตย์ตกกลับไปแล้วจะมีแต่ฝูงแมลงบินว่อนกันอย่างสนุกสนานอยู่ตามผืนน้ำที่แผ่กว้างท่ามกลางเดือนหงาย เสียงคำรามหึ่งๆ ตรงหน้าบอกให้รู้ถึงความเร็วที่พวกมันบินอยู่ รวมทั้งเสียงร้องหวีดแหลมของฝูงแมลงมากมาย

² ลำเรือยาวประมาณ ๕๐ ฟุต กว้าง ๒ ฟุต ๘ นิ้ว และลึก ๑ ฟุต ๔ นิ้ว - ต้นฉบับ

เหลือคนนับอยู่แถวชายฝั่งไกลออกไปที่มีต้นจากขึ้นอยู่ริมฝั่ง แต่หากพูดถึง
เรื่องทองคำแล้ว เราพบแต่เพียงแร่ทองแดงสีเหลืองและแร่เหล็กสีเหลืองอยู่บ้าง
เท่านั้น

ที่ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกสะอิดสะเอียนกับเรื่องราวของบริเวณแม่น้ำสายนี้มากก็คือ
เรื่องที่เราได้พบผู้หญิงหลายคนต้องทุกข์ทรมานอยู่กับโรคคอพอก แต่พวกเธอ
ดูเหมือนจะไม่ได้ถูกอาการของโรคนี้รบกวนแม้แต่น้อย อีกเรื่องหนึ่งคือเหล่า
ชายฉกรรจ์และพวกเด็กผู้ชายที่มีสุขภาพดีเยี่ยมได้ออกไปค้างคืนอยู่ในป่าชั่วคราว
เพื่อเก็บของป่าแล้วนำไปขายที่เมืองสาหรือเมืองน่าน หรือไม่ก็นำไปใช้เองที่
บ้าน

ที่เก็บหนังสือของวัดที่เมืองสา

คืนสุดท้ายที่เมืองสา พวกเรารับประทานอาหารค่ำกันที่บ้านของหัวหน้าหมู่บ้าน นับเป็นเหตุการณ์ยิ่งใหญ่ที่ดูเหมือนจะมีการเตรียมงานกันไม่จบไม่สิ้น ผู้คนครึ่งหนึ่งที่มีอยู่ใน เมือง เหมือนจะมารวมตัวกันอยู่ทั่วไปที่ลานด้านนอก หรือไม่ก็อยู่บนยกพื้นเตี้ยๆ หน้าบ้านเพื่อมองดูพวกเรา เรานั่งขัดสมาธิอยู่ตรงหน้าอาหารชั้นยอดที่รวบรวมไว้มากมาย ซึ่งท่านเจ้าของบ้านคือเจ้าบุญยืนจะเป็นผู้ชิมอาหารแต่ละจานก่อนเป็นคนแรกจนครบทุกจานเพื่อแสดงให้เห็นว่ามิได้มีการวางยาพิษ แล้วพวกเราจึงลงมือรับประทานพวกแกงเผ็ดต่างๆ ที่พวกเราคุ้นเคยกันดีอยู่แล้ว ขณะที่วงดนตรีชุลย ๓ เล้า³ บรรเลงท่วงทำนองอ่อนหวานเป็นเสียงเพลงอันไพเราะด้วยการเล่นซ้ำๆ ในระดับเสียงเดียวและเป็นเสียงหนึ่งซึ่งเดี๋ยวนี้เริ่มเป็นที่คุ้นเคยและดูจะเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมโดยรอบ เด็กหนุ่มชื่ออานนท์ขับร้องเสภาหรือกลอนสดที่มีสัมผัสบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งที่พวกเราทำ แต่คำร้องที่เป็นภาษาลาวนั้นดูเหมือนจะเป็นที่เข้าใจได้ยาก แม้ว่าเฉลี่ยแล้วผู้ฟังจะเป็นคนลาวที่พูดสยามกันเป็นส่วนใหญ่ก็ตาม ดังนั้นพวกเราจึงพอใจที่จะรับรู้เรื่องราวแต่เพียงสังเขปเท่านั้น หลังจากอานนท์ก็มีเด็กหญิง ๒ คนสลับกันร้องคำประพันธ์ร้อยกรองซึ่งเป็นเพลงเกี่ยวกับสงคราม ซึ่งเธอทั้งสองว่าเป็นกลอนสด เสียงร้องขึ้นจมูกทั้ง ๒ เสียงฟังดูเป็นอิสระต่อกันอย่างน่าตื่นใจ แล้วก็หลบเสียงลงต่ำอย่างนุ่มนวลรับกับเสียงชุลยที่ผิวรับอย่างกลมกลืนอีกครั้ง ส่วนท้ายที่สุดนั้นเด็กหนุ่มและเด็กสาวได้แสดงละครร้องตอนสั้นๆ ให้เราชม อุปกรณ์ประกอบการแสดงที่เพิ่มเติมเข้ามาเพียงอย่างเดียวของพวกเขาก็คือเทียนขี้ผึ้งที่จุดประกายส่องสว่างอยู่บนปลายนิ้วมือ เขาและเธอร้องคำกลอนเสียงแหลมแสบแก้วหูสลับกัน ท่วงทำร้ายราวดมီးและแขนอย่างขัดข้องเป็นท่าทางที่ชาวอินโดจีนเห็นกันว่างดงามเสียเหลือเกิน ในระหว่างการสนทนาที่โต๊ะของเรากำลังดำเนินอยู่ก็มีคนหลายคนที่ข้าพเจ้าไม่อยากจะเรียกเลยว่าเป็นผู้สังเกตการณ์เข้าร่วมวงด้วยอย่างสับสนปนเปไปหมด แต่ถึงอย่างไรเสียงชุลยที่ขานรับก็ยังแทรกผ่านเข้ามาในโสตประสาทของข้าพเจ้าได้อยู่ดี

³ ภาคผนวก ๙ - ต้นฉบับ

โน้ตเพลง

ข้อฟ้าของวัดแห่งหนึ่ง

บทที่ ๒

หัวเมืองลาว (ตอนต่อ)
เมืองน่าน - การเดินทางสู่เชียงของ

พวกเราหยุดพักที่เมืองน่าน ๒ ถึง ๓ วัน โดยพักกันที่ *ท่าเนียบ* หลังหนึ่ง ในจำนวนหลายหลังที่ตั้งอยู่ด้านนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันออกไม่ไกลจาก ริมฝั่งแม่น้ำน่าน ทิวทัศน์ที่เราเห็นชวนมองด้วยกำแพงอิฐสีแดงและประตูที่มี หลังคาทรงสูงของตัวเมืองและพวกเราก็ได้ใช้ชีวิตอยู่อย่างสมบูรณ์พูนสุข ก่อน พระอาทิตย์ขึ้นมีขบวนของหญิงชาวบ้านซึ่งอยู่นอกเมืองห่มผ้าลายตารางพาย

เรืออย่างรีบเร่งไปด้วยแม่น้ำเพื่อมุ่งไปยังตลาดเช้าภายในกำแพงเมือง และเมื่อความขึ้นกระจายตัวขึ้นสูงและแสงอาทิตย์แผดจ้าบรรยากาศก็จะมีชีวิตชีวาขึ้นด้วยการมาถึงของขบวนคาราวานของพวกเขา ฮ่อ ซึ่งทั้งล่อที่ผอมเกร็งแต่ทรหดและลูกม้าในขบวนแลดูมีท่าทางเหงาหงอยด้วยมันคงต้องการพักผ่อนหลังจากที่ต้องเดินทางไกลมาจากยูนาน และเมื่อตกค่ำเสียงคุ้ยจ้อที่ฟังเหมือนเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าและเงินตราของชาวตะวันออกก็จะดังมากกระทบหูอย่างไม่รู้จักหยุดจักหย่อน พวกเขาไม่ใช่เพื่อนบ้านในแบบที่นึกฝันเอาไว้เนื่องจากไม่มีคุณลักษณะใดๆ ในตัวพวกเขาที่อ่อนหวานนุ่มนวลออกไปเสียจากหน้าตาและถ้อยคำที่เจรจา คนพวกนี้คงมีความต้องการผูกพันฉันมิตรกับคนแปลกหน้าพอๆ กับสุนัขดุร้ายของพวกเขาที่มีไว้คอยเฝ้ากองบรรจุน้ำมันในค่ายพัก พวกเขาไม่ชอบปลดเปลื้องเอาเสื้อผ้ารุงรังนับไม่ถ้วนออกเสียบ้างแม้ในอากาศร้อนสุดขีด ซึ่งเป็นเรื่องแปลกพอๆ กับที่เกลียดกลัวเสียเหลือเกินกับการที่จะต้องพูดความจริง ตามปกติสินค้าของพวกเขาจะได้แก่เสื้อคลุมหนังแกะ รองเท้าแตะ ผืน ไหมดิบ กระดิ่งผูกคอวัว ชา และซีฟิ่งแล้วก็มีลูกวอลนัท (Walnut) รสเลิศที่พวกเขาเอาไว้แจกพวกเด็กๆ เหมือนเป็นการล่อใจ

ชายฉกรรจ์ทั้งหมดในกองคาราวานจะเป็นพวกนับถือศาสนาอิสลาม เป็นพวกที่เหลือรอดมาจากกบฏไต้เผง ชาวสยามและชาวลาวเรียกพวกนี้รวมๆ กันว่า ฮ่อ ไม่ว่าจะมาจากยูนาน กวางสี หรือเมืองต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองจันทน์ก็ตามที หลังการกบฏ พวกนี้ได้รวมพลกันจนได้จำนวนคนมากมาย และใช้วิธีเรียกชื่อตนเองโดยดูจากความแตกต่างเรื่องสีสัน เช่น ธงดำ ธงเหลือง หรือคล้ายๆ กันนี้ แล้วจึงพากันมาตั้งรกรากอยู่ตามชายแดนตั้งเกี้ยวและหลวงพระบาง กำลังพลพร้อมอาวุธของชาวฮ่อได้สร้างความประหวั่นครั่นคร้ามให้ทั้งฝรั่งเศส ญวนและตำบลต่างๆ ของเมืองลาวรอบเมืองหลวงพระบางและเชียงขวาง ส่วนกองทัพสยามก็ยังจำเป็นต้องใช้กำลังพลทางบกมากกว่าหนึ่งกองพลในการขับไล่พวกนี้ออกไปจากดินแดนตอนเหนือของประเทศ

เส้นทางการเดินทางของกองคาราวานนี้โดยปกติมาจากทางบ้านเปือและ
สะเนาะซึ่งอยู่ค่อนข้างไปทางตะวันตกสุดของเมืองน่าน สู่ใจกลางสำคัญของเมือง
เชียงใหม่ผ่านเชียงตุง¹ และที่ราบลุ่มเชียง¹ แสน หรือเมืองฝางหากว่าน้ำท่วมทัน
ล้นออกมาเหนือบริเวณพื้นที่ต่ำ

การค้าของพื้นที่แถบนี้โดยทั่วไปจะค้าขายกันระหว่างพวกชาวบ้านเอง
หรือไม่ก็พวกกองคาราวานโคถึกชาวฉานและพ่อค้าเร่ชาวฉาน²

บริเวณร้านค้าที่มีอยู่เพียงบริเวณเดียวของเมืองน่านตั้งอยู่บนเส้นทาง
หลักทางด้านทิศเหนือและที่มุมด้านตะวันตกเฉียงเหนือของกำแพงเมือง
ซึ่งทั้งหมดเป็นร้านของชาวพม่าที่อยู่ได้บังคับบัญชาของอังกฤษ เส้นด้ายและ
ผ้าทอขึ้นที่มีขายกันอยู่ก็มาจากโรงงานของชาวอังกฤษทั้งหมด แต่ไม่ได้ใส่ใจใน
เรื่องคุณภาพกันเลยสักนิด³

พวกเขานำเอาแซฟไฟร์ชิ้นเลว ๒ - ๓ ชิ้นจากเชียงของมาให้ข้าพเจ้าดู
พร้อมกับพลึกแก้วที่เป็นสีๆ ที่พบจากบริเวณใกล้เคียงกัน ในทุกตัวเมืองใหญ่ๆ ของ
สยามจะมีพวกฉานอยู่เพียงไม่กี่คน ซึ่งพวกเขาจะตืออกดีใจเสมอเมื่อได้เจอใคร
เข้าสักคน และเมื่อเขาได้รู้ว่าคนที่เจอนั้นคือ *นายอังกฤษ* หรือคนอังกฤษ พวก
หัวหน้าซึ่งมีคุณสมบัติน่าเชื่อถือที่สุดในกลุ่มก็จะมารุมล้อมเราอย่างรีบเร่งพร้อม
ทั้งนำเสนอผลไม้หรือข้าวของหรูหราเล็กๆ น้อยๆ ที่มี รวมทั้งใบยาสูบและเส้น
ด้ายซึ่งเป็นสินค้าที่พวกเขานิยมซื้อขายกันมากที่สุด พวกเขาส่วนใหญ่รู้จักเมือง
อย่างกุ่ม กัลกัตตาและยินดีที่จะแลกเปลี่ยนข้อสังเกตเรื่องเมืองเหล่านี้หรือ
เรื่องอื่นๆ ยอมที่จะยากลำบากเพื่อช่วยให้คนอื่นสุขสบายขึ้น และเมื่อตอนที่เรา
จะจากมาพวกเขาก็จะออกมายืนอยู่ตามถนนเพื่อดูเราจากไป ในหมู่พวกเขามี
หัวใจตัวร้ายอยู่หลายคน เป็นที่หมายหัวของฝ่ายปกครองพม่า แต่แทนที่จะ

¹ ข้าพเจ้าใช้คำว่า *เชียง* แทนคำว่า *เกียง* ซึ่งบางทีแล้วสำหรับในประเทศนี้อาจฟังคุ้นเคยกว่า เพราะว่า *เกียง* มาจากความพยายามของคนพม่าในการออกเสียงคำว่า *เชียง* ในภาษาไทยให้ใกล้เคียงที่สุด ซึ่งคำว่าเชียงก็เป็นคำที่เคยใช้กันในหมู่ชาวฉาน - ต้นฉบับ

² รายละเอียดที่มากกว่านี้มีอยู่ในภาคผนวก ๘ - ต้นฉบับ

³ มิสเตอร์ลาล์ (Lyle) กล่าวไว้ในรายงานประจำปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ของเขาว່ายยอดรวมของจำนวนสินค้าประจำที่ค้าขายคละกัน ณ ที่นั้นเป็นมูลค่า ๓๖,๖๐๐ รูปี หรือประมาณ ๑๙,๘๐๐ ปอนด์ เขาแสดงให้เห็นว่าการขาดแคลนเงินตราและความติดขัดในการติดต่อสื่อสารทำให้ธุรกิจต้องชะงักงัน - ต้นฉบับ

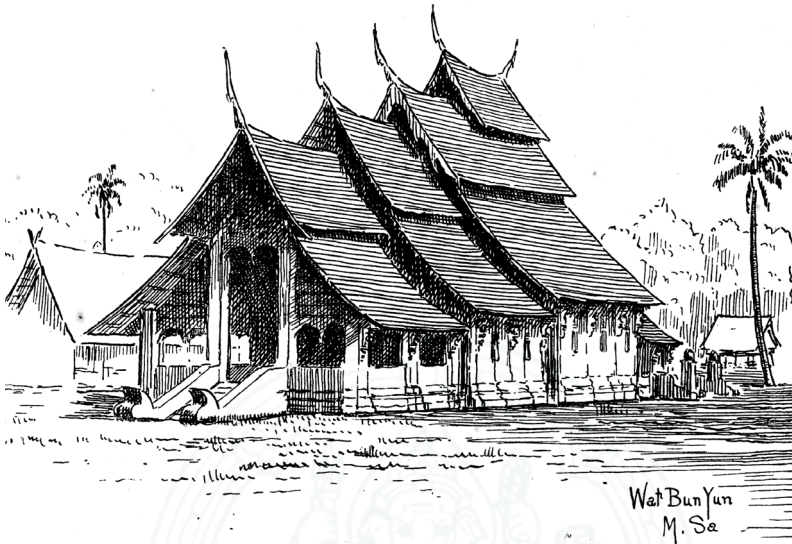
หลบหนีจากผู้ประสงคร้าย พวกเขากลับเข้าประจวบประเจ๋งทางการเมืองจนกระทั่งกลายเป็นมิตรที่ดีต่อกัน จิตใจของพวกเขาผ่อนคลายขึ้นมาแบบผู้มีน้ำใจนักกีฬา ซึ่งก็ไม่เคยต้องผิดหวังที่จะได้รับการตอบสนองจากชาวอังกฤษทั่วไป และถ้าหากว่าเราเป็นศัตรูของพวกเขา พวกเขาจะไม่ร้องขอสิ่งใดมากไปกว่าขอโอกาสยิงเราสักครั้ง เมื่อพวกเขาชนะก็เท่ากับเราได้พิสูจน์ว่าพวกเราเหนือกว่าและควรค่าที่จะได้รับการยอมรับจากพวกเขา พวกเราได้เข้าไปสร้างความสงบในพม่า ซึ่งสวนทางกับความต้องการสูงสุดของพวกเขาที่จะก่อความไม่สงบ และในขณะนี้พวกเขาก็ไม่เคยทอดทิ้งที่จะแสดงออกถึงการยกย่องในแนวทางที่ได้ทำลงไป ด้วย *ผ้าโสร่ง* อังนดงามแปลกตาและผ้าโพกหัวเรียบร้อยสีชมพู ด้วยพลกำลังและความเป็นคนค่อนข้างร่าเริงทำให้พวกเขาเป็นชาวพื้นบ้านอริยาศยดีที่น่าคบหาเสมอ

นอกจากไม้สักแล้ว ผลผลิตที่สำคัญของจังหวัดน่านยังมีฝ้ายและยาสูบ ซึ่งปลูกอยู่ที่หมู่บ้านตามเนินเขาทุกๆ หมู่บ้านมากบ้างน้อยบ้าง จำนวนส่งออกของครั้งแท่งและสีเสียดนั้นได้รับการคาดการณ์ไว้ว่าจะเพิ่มจำนวนขึ้น นอกจากนี้ก็ได้แก่สินค้าพวกหนังสัตว์ งาช้าง ควาย และเขากวาง

หากจะกล่าวถึงจำนวนช้างที่ส่งออกไปยังเชียงใหม่และพม่าจะอยู่ในจำนวนระหว่าง ๒ ถึง ๓ ร้อยเชือกต่อปี แต่ก็น่าจะคงตัวเลขเช่นนี้อยู่ได้ไม่นานนัก⁴

เหรียญเงินรูปของประเทศอินเดียคือกระแสนเงินตราที่ใช้กันอยู่ แม้ว่าจะมีความพยายามที่จะนำเงินบาทจากกรุงเทพฯ มาใช้ แต่ก็เป็นไปได้ยากที่จะมีการใช้ผ่านมือให้กระจายอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง นอกเสียจากใช้ในหมู่พ่อค้าบางคนทำการติดต่อกับการค้ากับเมืองหลวง

⁴ การส่งออกสัตว์ที่ใช้เส้นทางทางทิศตะวันตกจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงได้หยุดลงอย่างสิ้นเชิงตั้งแต่ตกอยู่ในครอบครองของฝรั่งเศส - ต้นฉบับ

วัดบุญยืน เมืองสา

จำนวนประชากรในตัวเมืองน่านไม่น่าจะเกิน ๑๐,๐๐๐ คน รวมถึงที่อยู่ในตัวเมืองเก่าทางทิศเหนือและชานเมืองตามริมแม่น้ำ และอาศัยอยู่โดยรอบที่ราบลุ่มแม่น้ำอีกประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน ซึ่งนายแมคคาร์ธีได้สรุปจำนวนรวมของประชากรในจังหวัดนี้ไว้ว่ามีอยู่ราวๆ ๒๕๐,๐๐๐ คน ทักษิณภาพภายในกำแพงเมืองยังแลดูเป็นชนบทอยู่มาก บ้านเรือนตั้งอยู่ท่ามกลางป่ามะพร้าวและดงกล้วย มีช้าง หมาและสัตว์ปีกอย่างนก เป็ด ไก่ อยู่ทั่วไป มีชอกชอยร่มครึ้มอยู่ทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง ตรงส่วนกลางมีพื้นที่กว้างขนาดใหญ่ พร้อมด้วย สนามหรือสถานที่ราชการ ที่พำนักของผู้ดำรงตำแหน่งสูงสุด และวัด สำคัญๆ หลายแห่ง สิ่งก่อสร้างอย่างหลังนี้แม้จะค่อนข้างกว้างขวางกับการตกแต่งภายในมากมายด้วยภาพเขียนที่ใช้สีจัดจ้านสดตา แต่ถึงอย่างไรก็ไม่น่าชื่นชมเท่าวัดที่มีขนาดเล็กและเรียบง่ายที่อยู่ในสภาพทรุดโทรมกว่ามาก ซึ่งบางทีวัดที่ดีที่สุดและเป็นแบบอย่างได้มากที่สุดน่าจะเป็นวัดที่เมืองสา ความเรียบง่ายของวัดประจำหมู่บ้านนอกเส้นทางนี้งดงามที่สุด อิฐซึ่งเรียงอยู่เพียงแถวหรือสอง

แถวก่อขึ้นเป็นกำแพง อากาศเบื้องบนที่อยู่เหนือขึ้นไป ๓ ฟุต เป็นเสมือนหน้าต่าง และหลังคาทรงสี่เหลี่ยมลาดลงต่ำเหนือเสาค้ำยันต้นเดี่ยว ที่รองรับมันไว้ด้าน ในสุดซึ่งอาจก่ออิฐปิดไว้มีพระพุทธรูปประทับนั่งดุสงบนแจ่มใส หอดสายตาไป ยังธงที่โบกไปมาช้าๆ อนุสรณ์สีขาวแห่งความตายที่แกว่งไปมาจากหลังคาเบื้อง หน้าพระองค์

สิ่งหนึ่งที่เหมือนกันของวัดในพม่าหรือสยามที่แม้จะมีขนาดเล็กที่สุด ก็ตาม คือหลังคาที่ลดหลั่นลงมาเป็นชั้นๆ เหมือนหลังคาไม้แผ่นเล็กๆ แบบ นอร์เวย์ ซึ่งเป็นหลังคาที่ไม่เคยสร้างความผิดหวังให้แก่ทุกคนที่โชคดีที่มีโอกาส ได้เห็นมาแล้วทั้ง ๒ แห่ง ส่วนที่นานนั้นบางตัวอย่างที่ดีๆ ก็ยังคงมีเหลือให้ เห็นอยู่

ทัศนียภาพยามเช้าของเมืองน่านคือตลาดเช้ากลางใจเมืองที่เปิดโล่งกว้าง ยามเมื่อแสงสว่างค่อยๆ คืบคลานมาจากทุกทิศทุกทาง หญิงชาวบ้านจะทยอย กันมาไม่ขาดสาย พร้อมกับนำตะกร้าที่เต็มปรี่ไปด้วยผลไม้ ข้าว แป้งข้าวเจ้า บุหรี่ และผลไม้มาด้วย พวกเธอจะนั่งเป็นแถวๆ ข้างหลังสินค้า มีเสียงพูดคุย และเสียงหัวเราะเบาๆ แทบจะไม่ได้ยินเสียงอีกที่กกรีกโครมและการเอะอะ วุ่นวายเช่นที่เคยได้ยินกันบ่อยๆ เมื่อเวลาที่ชาวเอเชียมาชุมนุมแลกเปลี่ยนสินค้า และติดต่อค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ร่วมกัน ทำให้นักสงสัยไปว่าหญิงชาวน่านคงจะ ตีราคาตลาดของพวกเขาเรือตามสภาพส่วนใหญ่ที่โอกาสทางสังคมเอื้ออำนวยให้ พวกเธอมักจะแต่งกายสวยงามน่ามอง ทำให้ภาพที่เห็นเต็มไปด้วยสีสัน การเดิน แท้เปล่าที่เงียบจนไม่ได้ยินเสียงพูดคุยและเสียงหัวเราะเบาๆ ความมืดครึ้มยาม เช้าพร้อมด้วยภาพทั้งหมดเลือนหายไปในพื้นที่ยามเมื่อพระอาทิตย์สาดแสง เหลือไว้เพียงความแปลกใจและรอยประทับอันชวนลุ่มหลงของภาพลวงตาที่ยัง วนเวียนอยู่ภายในจิตใจ

แต่เรื่องอันจริงแท้แน่นอนที่เกิดขึ้นกับเพื่อนร่วมคณะของข้าพเจ้า ก็คือ เรื่องที่พวกเขาได้ตื่นขึ้นและสวม ผ้านุ่ง ไหมออกไปที่ตลาดเช้าอย่างภาคภูมิใจ ทั้งที่น่าแปลกใจจริงๆ ว่าทำไมถึงต้องนุ่งผ้าไหมกันในตอนเช้าตรู่อย่างนั้น

ตลาดเช้าที่เมืองน่านดูจะเป็นเพียงเหตุการณ์เดียวที่พวกเขาจะไม่ยอมสายเป็นอันขาด

เจ้าเมืองน่านคนเก่าเพิ่งเสียชีวิตไปไม่นานนัก ส่วนเจ้าเมืองคนปัจจุบันคือท่านราชวงศ์ (Rajawong) ขณะนี้ยังไม่ได้รับการแต่งตั้งโดยตรงมาจากทางการกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้พบเขาบ่อยครั้งและประทับใจกับความมานะอดทนของเขามาก ร่างสูงสมส่วน ส่วนผมสืดอกเล่าคือสิ่งที่ผสมผสานลักษณะอันภาคภูมิและกระฉับกระเฉงเข้าไว้ด้วยกันอย่างที่ข้าพเจ้าไม่ได้พบเห็นบ่อยนัก เขาเป็นคนที่มีรูปร่างหน้าตาดีมีลักษณะแบนๆ แบบชาวอินโดจีนให้เห็นเพียงเล็กน้อยและเมื่อได้สนทนาด้วย ความรู้สึกบนสีหน้าของเขาก็สะดุดตาผิดแผกไปจากที่ได้เห็นบนใบหน้าของข้าราชการสยามโดยทั่วๆ ไป

เราสามารถพบเห็นใบหน้าอันสวยงามของชาวสยามได้มากมายทั้งในหมู่เด็ก ๆ ชายหนุ่มและหญิงสาว แต่เป็นความงดงามทางสรีระซึ่งลบลือนไปอย่างรวดเร็วเพราะความเศร้าหมอง และที่สำคัญคือความอ่อนแอ ขาดความเข้มแข็งที่ควรมีอยู่ในบุคลิกลักษณะและความมุ่งมั่น

ร่องรอยของความมีคุณธรรมซึ่งปรากฏบนใบหน้าที่เป็นผลจากการร่ำศึกษาชั่วชีวิตทั้งยังเปี่ยมล้นด้วยอุดมคตินั้นเห็นจะหาได้ยากในหมู่คนสูงอายุอย่างดีที่สุดก็เห็นแต่เพียงความเป็นมิตรที่ดูอ่อนล้า แต่ในชายคนนี้นั้นริมฝีปากที่เป็นเส้นตรงอย่างเด็ดเดี่ยวกับแววตากรุ่นคิดดูจะเป็นลักษณะเฉพาะตัวของคนที่จริงจังกับชีวิตอยู่บ้างไม่มากนักน้อย สีหน้าที่รับรู้อย่างรวดเร็วและความกระตือรือร้นในการสนทนาของเขาทำให้รู้สึกว่าการพูดคุยกับเขาเหมือนการพูดคุยกับชาวตะวันตกที่มีการศึกษา และข้าพเจ้ารู้สึกชื่นชมด้วยความเพลิดเพลินใจ

ข้าพเจ้ารู้สึกสะอิดสะเอียนในรายงานยาวพอควรและการให้เกียรติที่เขามีต่อความไม่จงรักภักดีของเจ้าสา (Chao Sa) ดูเหมือนเขาจะมองดูปัญหาทั้งหมดด้วยมุมมองของผู้วิจารณ์อยู่วงนอก ปราศจากความเอนเอียงหรือความรู้สึกใดๆ มากไปกว่าเสียใจ ความเรียบง่ายอย่างเข้มงวดกวัดขันที่บ้านพักของเขา และ

การต้อนรับพวกเราในแบบเก่า เป็นข้อสังเกตที่แตกต่างจากความทันสมัยก้ำมะลอที่กำลังขยายตัวอยู่ทั่วกรุงเทพฯ

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าเมืองผู้สูงวัยคนนี้ว่า เมื่อครั้งที่ลูกชายของเขาได้เป็นเจ้าเมืองแพร่ ในครั้งนั้นการจับผิดถือเป็นเรื่องผิดกฎหมายของเมืองนาน เขาได้ดำเนินการกับลูกอย่างเด็ดขาดโดยออกคำสั่งกำหนดโทษถึงขั้นประหารชีวิตพร้อมด้วยถ้อยคำว่า “หากแม่คนเป็น เจ้า เมืองยังไม่ปฏิบัติตามกฎหมายแล้วจะให้ประชาชนทำเช่นนั้นได้อย่างไร?”

แม้กระทั่งกับเพื่อนของข้าพเจ้าที่ได้มีโอกาสคุ้นเคยสนิทสนมในช่วงระยะที่สั้นพอๆ กัน ก็ยังไม่อาจทำให้ข้าพเจ้ากล้ารับรองตัวเขาได้ แต่กับชายผู้นี้ข้าพเจ้ารู้สึกแน่ใจว่าไม่มีข้าราชการในอินโดจีนคนใดที่ได้เคยให้คำมั่นในการกระทำตนเป็นผู้ปกครองที่ดีได้มากกว่านี้อีกแล้ว

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวเมืองนานนั้น จะเห็นว่ามีผู้ว่าราชการจังหวัดอยู่เพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่จะมีภาระหน้าที่ซึ่งง่ายไปกว่านี้ แม้จะปราศจากการตรวจสอบและไม่มีการบังคับแต่กฎหมายและคำสั่งของที่นี่ก็คงอยู่โดยไม่ถูกฝ่าฝืน บทลงโทษเก่าที่ต้องรับโทษถึงตายในการสุบผืน ขโมยช้าง และลักขโมยลูกแทนที่ด้วยบทลงโทษที่เบาลงเนื่องมาจากการเข้าแทรกแซงของรัฐบาลทางกรุงเทพฯ เมื่อประมาณ ๒ ปีก่อนที่พวกเราจะมาถึง และนับตั้งแต่นั้นมาก็มีชายเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ถูกจับเข้าคุก

ข้าหลวงจากกรุงเทพฯ เป็นชายชราที่ไม่มีไหวพริบ ซึ่งข้าพเจ้ารับทราบมาด้วยความยินดีว่า ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งต่อมาภายหลังเมื่อเร็วๆ นี้เป็นผู้มีความสามารถสูงกว่ามาก

ในระหว่างที่พวกเราอยู่ที่นี้ได้เริ่มมีการลงมือสร้างพระเมรุมาศสำหรับฌาปนกิจพระศพเจ้า ซึ่งเพ็งสิ้นพระชนม์ชีพที่บริเวณลานกว้างก่อนถึงกำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ต้นไม้ในป่าขนาดมหิมาที่ยาวกว่า ๖๐ ฟุต ได้ถูกนำมาวางไว้ตอนล่างหรือพุดง่ายๆ ก็คือวางไว้แทนหินก้อนแรกเป็นฐานรากชั่วคราวไม้ไผ่ที่ผูกเป็นนั่งร้านสูงขึ้นไปถึง ๕๐ ฟุต สร้างเป็นโครงมุกมากขึ้นมาทั้ง ๓ ด้าน

ตามแบบ ตรงด้านที่ ๔ ของมูมฉากที่พื้นค่อนข้างเรียบจะถูกขุดลึกลงไปถึงกันหลุมตื้นๆ ที่กำหนดไว้ให้เป็นจุดศูนย์กลาง

เชือกหวายเส้นยาวถูกดึงมาจากปลายหัวเสาด้านนอก ปลายเชือกโยงขึ้นไปเหนือผนังร้านและปล่อยทิ้งลงมาบนพื้นเบื้องหน้า กลุ่มชายฉกรรจ์นับร้อยๆ คนจะไปเตรียมพร้อมอยู่ตรงปลายเชือกที่ตกลงมา แล้วจับมันออกวิ่งพร้อมกับโห่ร้องไปด้วยและในขณะที่ส่วนปลายถูกดึงขึ้น ส่วนฐานก็จะค่อยๆ เลื่อนไปตามพื้นเรียบสู่ระดับที่จัดเตรียมไว้ ตอนที่เสากำลังเคลื่อนตัวตั้งตรงมันจะถูกยึดไว้ด้วยนั่งร้าน และจะยึดเสาไว้ตรงจุดนั้นในขณะที่เดียวกับที่ทำการเสริมฐานราก

ยามเมื่ออรุณรุ่งของวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ค่อยๆ ทอแสงแทรกซึมสลายหมอกหนาครึ้มที่เมืองน่าน พวกเราก็เริ่มเดินเท้าครั้งใหม่ไปทางตอนเหนือสู่เชียงของ มีเส้นทางให้เราเลือก ๓ เส้นทาง และการที่จะหาข้อมูลใดๆ ที่เชื่อถือได้เกี่ยวกับเส้นทางทั้งสามนั้นก็เป็นเรื่องยากเย็นเหมือนเช่นเคย ข้าพเจ้าก็เลยเลือกไปในทิศทางที่มุ่งสู่ทางเหนือมากที่สุดเพื่อที่จะตามรอยแม่น้ำเพื่อนเก่าแก่ของเราไปให้นานมากที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ และจะได้สามารถมองเห็นที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านให้ได้มากที่สุด

เราใช้เวลาเดินทางอย่างสะดวกสบาย ๔ วันครึ่งผ่านภูมิประเทศซึ่งมีผู้อยู่อาศัยเข้าสู่เมืองงอบ ผ่านหมู่บ้านอันอุดมสมบูรณ์ที่มีหน้าผาแวดล้อมโดยรอบ และมี วัด ขนาดเล็กอันงดงามด้วยกำแพงฉาบปูนสีขาว ซึ่งเป็นวัดที่เราใช้อาศัยพักค้างแรมในตอนกลางคืน มีเสียงพลอบประโลมจากแม่น้ำที่เต็มไปด้วยกรวดไหลเชี่ยวรุนแรงหรือเสียง “กรู้งกริ่ง” ของกระดิ่งใบระกาหน้าจั่วที่ตั้งแว่วอยู่ในสายลมที่พัดกรรโชกยามดึก

สิ่งที่พบมากที่นี่โดยเฉพาะทางด้านตะวันออกดูเหมือนเป็นการเผาไม้ทำลายป่า มีจำนวนหญ้าวัชพืชที่เจริญพันธุ์อย่างรวดเร็วและไม่แผ่ขยายครอบคลุมบริเวณที่เป็นดินซึ่งเห็นแล้วรู้สึกผิดปกติเป็นอย่างยิ่ง การที่จำนวนไม้ป่าหมดสิ้นไปเป็นการชี้ให้เห็นว่าพวกมันต้องถูกเผาผลาญอย่างรุนแรงขนาดไหน นโยบายแบบที่กรมป่าไม้ของสยาม (Siamese Forest Department) กำลังจะนำมา

ใช้อย่างเคร่งครัดในการป้องกันไฟฟ้าในวงกว้างจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เรื่องนี้ดูจะเป็นปัญหาสำคัญสำหรับประเทศที่ต้องพึ่งพาป่าไม้ในการทำฝนและใช้เป็นวัตถุดิบต่างๆ เป็นจำนวนมากมายมหาศาล ที่สยามนั้น ไร่ หรือเนินเขาที่เตียนโล่งได้เพิ่มจำนวนขึ้นทุกๆ ปี ทั้งหมดเกิดจากการทำลายของชาว ชว่ หลายเผ่า แต่ทว่าผลประโยชน์หรือผลผลิตที่ได้รับเป็นจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับป่าที่ถูกทำลายลงไปและทั้งหมดที่จะได้ก็คือเนินเขาซึ่งเอาไปปลูกต้นกล้าและต้นฝ้ายเพียง ๒ - ๓ ลูก ในไม่ช้าพวกเขาก็จะทิ้งงานไป ต้นหญ้าก็จะเริ่มแตกรากออกไปในพื้นที่เตียนโล่งนั้น และกำจัดเอาต้นอ่อนที่มากประโยชน์กว่าไปด้วย ในระหว่างฤดูร้อนต้นหญ้าเหล่านั้นก็จะติดไฟและลูกกลามคืบคลานเรื่อยๆ ทุกปีกินพื้นที่ไปจนถึงริมขอบชายป่าที่อยู่รอบๆ คงเหลือไว้แต่ตอไม้ไหม้เกรียม ทำให้ไม้ที่แตกหน่อถูกไฟเผาไหม้ตายและเหลือแต่ดินที่ไม่มีความอุดมสมบูรณ์อีกแล้ว

หลักเกณฑ์ด้านการป่าไม้ดูเหมือนจะได้มีการนำเอามาตรการป้องกันไฟไหม้ป่ามาใช้ซึ่งเป็นการช่วยคงสภาพเนื้อดินและความชุ่มชื้นในป่า โดยใช้มาตรการสนับสนุนด้วยระบบการถากถางพื้นที่ให้โล่งเตียน การลดจำนวนป่าและการปรับสภาพภูเขาให้ดีขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเดียวกันกับการสกัดกั้นความเสื่อมโทรมและให้ความช่วยเหลือการแพร่พันธุ์และการเจริญเติบโตของต้นอ่อนของพันธุ์ไม้ที่เป็นประโยชน์ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงต้องทำการกำจัดต้นหญ้าและต้องทำการตัดไม้ไผ่เพื่อปล่อยให้เหล่าต้นอ่อนที่มีคุณค่าได้มีโอกาสต่อสู้ดิ้นรนเพื่อหยิบนั่นต่อไปได้

การที่ไม่สักถูกตัดทำลายไปอย่างรวดเร็วและการขยายตัวของการทำป่าในแต่ละปีก็ยังคงดำเนินต่อไป จึงเป็นปัญหาที่ใครๆ ก็ได้แต่หวังว่ามันคงจะได้รับการเอาใจใส่อย่างจริงจังจากรัฐบาลสยามเสียที

เราได้เดินทางข้ามแม่น้ำเป็นครั้งสุดท้ายที่เมืองอบ ณ ที่นั่นเราจะได้เสียงสวดขึ้นของน้ำเซาะในลำธารเล็กๆ อันเป็นที่มาแห่งชื่อน้ำอบ มันมีลักษณะที่ไหลเรื่อยอย่างอ่อนโยนและสงบเสงี่ยมจนยากที่จะละลายตาไปได้⁵ ไม่มี

⁵ แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในสยาม มีต้นกำเนิดจากกลุ่มภูเขาในดอยหลวงที่ ๑๙ องศา ๓๕ ลิปดาเหนือและ ๑๐๑ องศา ๒๔ ลิปดาตะวันออก ห่างจากแม่น้ำโขงในระยะประชิดแค่ ๒๐ ไมล์เท่านั้น ความสูงของมันเมื่อกลายเป็นกระแสน้ำครั้งแรกอยู่ที่ความสูงประมาณ ๑,๕๐๐ ฟุต - ดันฉบับ

ลักษณะใดๆ ที่จะทำให้เกิดเคาต์ได้ถึงหน้าที่สำคัญและสถานะอันสง่างามที่มันเป็นอยู่ในพื้นที่ส่วนล่าง ที่ไกลออกไปไกลๆ กับสายน้ำมีบ่อเกลือหลายบ่อ ซึ่งในระหว่างฤดูฝนน้ำเค็มจะถูกกวาดเข้ามาในบ่อลึกราวๆ ๕ หรือ ๖ ฟาหอมเสร็จแล้วก็ปล่อยให้ระเหยกลายเป็นไอ เกลือที่ได้จะนำมาใช้ในพื้นที่จังหวัดน่านเสียเป็นส่วนใหญ่ บ่อเกลือเหล่านี้ก็มีดวงวิญญาณคอยปกป้องซึ่งดูเหมือนจะเต็มไปด้วยความอาฆาตมาดร้ายมากกว่าที่น้ำที่เสียอีก ผู้ผูกขาดค้าเกลือคงพบแล้วว่าวิธีการนี้ได้ผลเสียยิ่งกว่าการใช้ตำรวจทั้งยังสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อยกว่าด้วย

ขณะนี้เรากำลังมุ่งหน้าไปทางตะวันตก และจากการเดินเท้าในทางทุรกันดารอันยาวนานนี้ทำให้พวกเราได้ข้ามแหล่งน้ำเข้าสู่ที่ราบเชียงทองที่อยู่เหนือจากระดับน้ำทะเลราว ๒,๐๐๐ ฟุต ทัศนียภาพของหุบเขาเมื่อมองจากยอดเขาสูงที่ผ่านมาแลดูงดงามยิ่ง แต่ส่วนที่อยู่ในระยะห่างๆ นั้นพร่าเลือนด้วยหมอกควันจางๆ ที่มักจะเกิดขึ้นบ่อยๆ ทิวทัศน์ภูมิภาคแถบนี้เมื่อกระแสนลมได้แห่งเดือนกุมภาพันธ์และเดือนต่อๆ มาพัดผ่าน

พวกเราเดินเท้าช่วงสั้นๆ จากเชียงทองผ่านเส้นทางเย็นยะเยือกและมีมิติที่มีเทือกเขาถนนธงชัยพาดผ่าน มันดูงดงามและเป็นป่าแถบเส้นศูนย์สูตรที่มีความกดอากาศต่ำที่สุดเท่าที่ข้าพเจ้าเคยเห็นมา นับเป็นชั่วโมงๆ ที่พวกเราไม่ได้เห็นลำแสงอาทิตย์ ไม่มีแม้เศษละอองรังสีจากแผ่นฟ้าที่จะแทรกผ่านอุโมงค์ใบไม้หนาที่บดบังอยู่เหนือพวกเราลิบๆ ลงมาได้ ลำต้นสีเทาขนาดใหญ่พุ่งตระหง่านมองดูราวกับเสาหินแทรกผ่านความมืดครึ้ม รวมทั้งเสียงของพวกเราที่สะท้อนกลับไปกลับมา ยามนั้นทั้งชาวลาวและชาวสยามต่างเลิกคุยจ้อ ไม่มีเสียงหัวเราะหรือเรื่องตลกให้ได้ยิน มีแต่เสียงฝีเท้าที่เดินอย่างรีบเร่งผ่านโคลนตมไปให้ถึงที่ซึ่งมีแสงตะวัน พวกเราพักแรมกันในตอนบ่ายตรงที่โล่งเพื่อให้ช้างและผู้ขี่อ่อนล้าจากการเดินทางร่วม ๑๒ ชั่วโมงจากเมืองงอบได้พัก พวกผู้ชายพากันร่ำเริงภายใต้ผืนฟ้าสีน้ำทะเลจัดจ๋า เป็นการพลิกฟื้นกำลังใจของพวกเขาให้กลับคืนโดยเร็วที่สุดพอๆ กับตอนที่พวกเขาได้สูญเสียมันไป

จากการมารวมตัวกันด้วยสาเหตุหลายประการทำให้ตอนนี้คณะของเราเพิ่มจำนวนมากขึ้น สุภาพบุรุษคนหนึ่งถูกส่งตัวมาจากเชียงใหม่ในฐานะ “ท่านข้าหลวง” เพื่อช่วยเหลือพวกเราในระหว่างทางและคอยรับรายงานจากข้าพเจ้า ในตอนท้ายที่เชียงของ เขาเดินทางด้วยช้างพลายชั้นเยี่ยมพร้อมกับผู้ช่วยของเขาซึ่งอยู่บนช้างอีกตัวหนึ่ง และเมื่อถึงตอนค้าการตั้งค่ายพักแรมตามสภาพที่เป็นจริงของเขาก็ทำให้ข้าพเจ้าอดชื่นชมไม่ได้ เขาเดินทางล่วงหน้าพวกเราเป็นเวลาชั่วโมงหรือ ๒ ชั่วโมงเสมอ แต่ข้าพเจ้าก็เคยได้ไปถึงที่หมายพร้อมกับเขาเมื่อตอนจบวันและได้เฝ้ามองเขาเลือกตำแหน่งสำหรับตั้งค่ายพัก ภูเขาที่แสนจะสะดวกสบาย ๒ หลังถูกนำออกมาโดยจัดตำแหน่งด้านหลังภูเขาไว้กับกิ่งไม้ที่หันหน้าไปทางป่า หลังคาที่มียอดแหลมยาวด้านหน้ายื่นออกไปยังร่มเงากำบังแสนสบายที่เกิดจากผืนเสือหรือกอไผ่โดยมีหนังเสือหรือไม้กั้นหนังวางปูแผ่อยู่ด้านล่าง ในไม่ช้าผู้ช่วยของเขาก็จุดไฟขึ้นและห่อหุ้มรอบตัวด้วยผ้าลายตารางเมื่องานเสร็จไปแล้วพวกเขาก็เหลือแต่การนั่งจ้องมองคว้นไอลาจากข้าพเจ้าที่หุงสำหรับมือเย็นเท่านั้น เขามีลูกม้าสีขาวอยู่ ๒ ตัว ลูกตาและจมูกของมันเป็นสีชมพูเรื่อๆ ซึ่งเขาภาคภูมิใจกับมันทั้งสองตัวมาก อะไรก็ตามที่จัดว่าเป็นเผือกนั้นเป็นสิ่งที่เห็นว่ามีคุณค่ากันมากในสยาม และก็แปลกพอดูที่ดูเหมือนจะมีสัตว์หรือคนเผือกที่ดีๆ ปรากฏขึ้นมากมาย เด็กหนุ่มตัวเล็กๆ ที่จังหวัดน่านคนหนึ่งถูกพี่ชายของเขานำมาพบข้าพเจ้าเพื่อขอร้องว่าข้าพเจ้าสามารถทำสิ่งใดกับดวงตาของเขาได้บ้าง ชาวยุโรปมักถูกอ้อนวอนให้ไปยังทุกหนแห่งที่เกิดมีอาการบาดเจ็บตามร่างกาย เขามีสภาพร่างกายที่อ่อนแอและทุกข์ทรมานมากจากการถูกเขม่นจ้องมอง แต่ก็จัดเป็นเด็กกล้าแรงคนหนึ่ง ช้างที่เรียกกันว่า “ช้างเผือก” ก็เป็นสัตว์เผือกด้วยเช่นกัน และข้าพเจ้าก็เคยได้เห็นวัวและลิงเผือกมาแล้ว

นอกเสียจากการตั้งค่ายพักแรมและม้าทั้งสองตัวแล้ว สิ่งอื่นๆ ก็ดูจะไม่เป็นที่พึงพอใจของท่านข้าหลวงของเรานัก เขาพร่ำพรรณานาบทสวดมนต์ที่วนเวียนไม่รู้จบให้ข้าพเจ้าฟังบ่อยๆ ทั้งๆ ที่เห็นได้ชัดว่าเขาหาได้เข้าใจในถ้อยคำเหล่านั้นไม่ บนใบหน้าเดียวกันนั้นเขาสามารถตีสีหน้าได้ทั้งประจบประแจงและ

สุภาพ แต่สิ่งที่เขาจะทำเมื่ออยู่ลับหลังใครๆ นั้นอย่างน้อยที่สุดก็คือคอยหลอกลวงชาวบ้านที่นำข้าวของติดตัวมาด้วย

สมาชิกใหม่อีกคนหนึ่งที่เข้าร่วมในคณะของเราก็คือ เจ้าบุญยืน ผู้ซึ่งเคยให้การต้อนรับข้าสู่เราที่เมืองสา เขาได้รับคำสั่งให้ติดตามพวกเราไปตลอดทางจนกระทั่งถึงกรุงเทพฯ เขาออกจากเมืองน่านมาพร้อมกับเด็กหนุ่มที่ติดตามมา ๓ คน หนึ่งในนั้นเป็นหัวหน้าการแสดงที่สร้างความเพลิดเพลินให้พวกเราเมื่อตอนที่ยังพำนักอยู่ที่นั่น พวกเขาหอบข้าวของพะรุงพะรังที่มีทั้งหมดซึ่งใส่อยู่ในห่อแวงไปมาบนคานไม้ไผ่ที่พาตอยู่บนบ่าแบบเดียวกับพวกฉานสำหรับพวกเขาแล้วการตั้งค่ายพักแรมเป็นเรื่องง่ายดายที่สุด มีหนึ่งกางทำเป็นเตียงและผ้าขาวม้าแทนผ้าห่ม พวกเขาทุกคนล้วนมีรูปร่างเล็กและเป็นคนกล้าหาญทรหดที่สุดในหมู่พวกเรา ชายพวกนี้เป็นลูกป่าโดยกำเนิด มีตาที่ไวในการสังเกตพืชสมุนไพรที่กินได้ตามทาง ส่วนหูก็จะสดับจับเสียงทุกๆ สำเนียงเสียงป่า พวกเขารู้จักป่าไม้รอบๆ ตัวเช่นเดียวกับที่ชาวลอนดอนรู้จักถนนสแตรนด์ (Strand)^๕ ดี สามารถเลียนแบบเสียงเพลงและเสียงร้องต่างๆ เสียงทั้งยังสะกดรอยได้ ระหว่างการเดินทางพวกเขาเป็นเพื่อนร่วมทางที่ตลกขบขันและกระซำเย้าหยำกันอย่างคุ้นเคย แต่เมื่ออยู่ในค่ายพัก เจ้า จะเป็นหัวหน้า และอากัปกิริยาคุ้นเคยที่มีก็จะอันตรธานหายไปทันที

ข้าราชการคนหนึ่งพร้อมกับบุตรชายของเขาซึ่งล้วนแต่มีตำแหน่ง เจ้า^๖ “เป็นผู้ที่รู้จักภูมิประเทศแถบนี้เป็นอย่างดีได้ถูกส่งตัวมาไกลจากเชียงของพร้อมพวกเราโดยทำหน้าที่เป็นคนนำทางให้ พวกเขามีรูปร่างหน้าตาดี เป็นคนหนุ่มที่เข้มแข็งบึกบึน มีรอยสักตั้งแต่หัวเขาไปจนถึงบั้นเอวแบบเดียวกับที่พวกลาวพุงดำหรือลาวตะวันตกนิยมสักกัน พวกเขามีประโยชน์ต่อเรามาก เพราะการที่จะไปหวังว่าจะได้ข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับเส้นทางสักเส้นหนึ่งจากพวกชาวอินโดจีนโดยทั่วไปนั้นเป็นเรื่องโง่แก่มากๆ ทุกๆ คืนเมื่อคำสั่งการของวันรุ่งขึ้นถูกแจ้งออก

^๕ The Strand ชื่อถนนในกรุงลอนดอน ตัดขนานกับน้ำน้ำแม่สจจาก Trafalgar Square ไปยัง Fleet Street เป็นที่ๆ มีการจราจรคับคั่ง – สวป.

^๖ ในจังหวัดน่านนั้นหมู่บ้านต่าง ๆ ล้วนแต่เรียกเป็น “เมือง” ทั้งสิ้น เช่นเดียวกับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่เรียกว่า “เมือง” (cities) ในประเทศสหรัฐอเมริกา และจำนวนผู้มีฐานันดรเป็น เจ้า นั้น มีอยู่มากมายแม้ว่าจะไม่มีความภาคภูมิเท่า “เจ้าชาย” ในโรม – ต้นฉบับ

ไป คำสั่งการนั้นจำเป็นที่จะต้องแจ้งถึงระยะทางการเดินเท้าในครั้งต่อไปด้วย หากสามารถทำได้ ต้องบอกให้รู้ว่าที่ใดจะมีน้ำหรือหาซื้อข้าวสารได้บ้าง ขณะนี้คณะของพวกเราได้อยู่ประมาณ ๗๐ คน พร้อมด้วยช้างถึง ๒๒ ตัว จึงเป็นเรื่องที่ควรคิดอ่านให้รอบคอบ เพราะไม่มีใครสามารถเดินทางไปเสี่ยงภัย เอาช้างหน้าเพื่อไปหาข้าวใส่ให้เต็มกระเป๋า หรือหาขุดน้ำชาเย็นแบบที่เราเคยทำในภายหลังต่อมาในตอนที่เรามีกำลังคนอยู่เพียง ๔ หรือ ๕ คนเท่านั้น ใครก็ตามที่รู้จักเส้นทางจึงถูกเรียกมานั่งล้อมวงรอบกองไฟเพื่อบอกเล่าประสบการณ์ของเขาแก่พวกเรา ทั้งชาวนานและชาวสยามมีความสามารถในการกำหนดภูมิประเทศที่เชื่อมต่อถึงกันได้เป็นอย่างดี ฉะนั้นอะไรที่เป็นจุดสังเกตก็จะทำความตกลงกันและวาดร่างเป็นแผนที่ไว้ตามความเคยชิน ภาพร่างแสดงภูมิประเทศที่ได้มาจากการถกเถียงกันเป็นการร่างขึ้นหยาบๆ บนพื้น *ศาลา* ฝุ่นจับเขรอะนั้น ก็ได้ยุ่งยากเกินความเข้าใจของพวกเขา ทั้งยังเป็นแผนที่ซึ่งมีความแม่นยำเอาการด้วยการแสดงถึงทิศสำคัญทั้ง ๔ ข้าพเจ้าได้เคยเห็นภาพที่ร่างขึ้นแคหยาบ ๆ แต่มีความถูกต้อง เป็นแผนที่ที่ร่างโดยความช่างหรือหัวหนาหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ๆ ตำแหน่งที่สัมพันธ์กันที่มักจะสังเกตเห็นได้ชัดเจนจะถูกนำมาใส่ไว้ แต่เมื่อพูดถึงเรื่องอัตราส่วนและระยะทางแล้วพวกเราก็จะเริ่มมีปัญหายุ่งยากเกิดขึ้น การหละหลวมในเรื่องคำอธิบายดังที่เป็นอยู่ในดินแดนตะวันออกไม่เอื้ออำนวยในการให้รายละเอียดได้

“จากจุดนี้ไปถึงตรงจุดนั้นไกลเท่าไร” มีคนหนึ่งถามขึ้นพร้อมกับชี้ไปที่แผนที่

“รับประทาน” *ไม่ไกลเท่าไร, ขอรับ*”

“เดินทางเต็มวันรีไปเล่า”

“อาจมากกว่านั้น, ขอรับ”

“สองวันได้มั๊ย”

“ถ้าคุณเดินอย่างขันแข็งก็อาจทำได้ภายใน ๑ คืน^๑ แต่กระผมคิดว่าช้างจะต้องใช้เวลาถึง ๒ คืน *ขอรับ*”

“งั้นมันก็ไกลพอๆ กับระยะจากที่ตรงนี้ไปถึงที่ตรงนั้นนะซี” ใครคนหนึ่งอุทานอย่างดีใจ โดยระบุระยะทางไกลบางแห่งที่รู้จัก เขากำลังคิดว่าในที่สุดก็จะมีคนกำหนดอัตราส่วนที่จะใช้การเดินทางได้

“คงไม่ใช่หรอก นายชอบ มันไม่ไกลอย่างนั้น”

“ก็แล้วทำไมเราถึงต้องใช้เวลานานอย่างนั้นเล่า”

“รับประทาน. ในวันแรกนั้นทุบกัณดารมาก, ชอบรับผม!”

“แค่นั้นหรือ”

“ในเดือนนี้จะไม่มีการมีน้ำในที่ห้วยเล็ก ดังนั้นท่านจะพักแรมที่นั่นได้เพียงระยะสั้น ๆ ตรงห้วยสาย คงไม่อาจนำช้างเข้าไปจากห้วยสายได้ภายใน ๑ วัน ชอบรับผม”

“แล้วใช้เวลาเท่าไรถึงจะพาพวกมันไปได้”

“หากเราเริ่มเดินทางที่ยามสามตอนกลางคืน (คือ ๓ นาฬิกา) พวกมันอาจไปถึงตอนหัวรุ่งที่ ๖ ตอนกลางคืน (เที่ยงคืนถัดมา)”

“นานเกินไปจริงๆ แน่ใจนะว่าไม่มีน้ำในที่ห้วยเล็ก”

“รับประทาน ตอนนี้อยู่ที่นั่นได้เลยสักคน ชอบรับ”

แล้วก็มิพักช้า ๒ คนมาแจ้งให้ทราบ bahwa พวกเขารู้จักชายคนหนึ่งซึ่งผ่านไปที่นั่นในตอนเดือนนี้ของปีที่แล้ว ที่นั่นไม่มีน้ำแม้เพียงหยดเดียวตั้งแต่รุ่งอรุณจนตกค่ำของคืนแรก เนื่องมาจากการที่ต้องคอยระวังในเรื่องการให้รายละเอียดของพวกเขาให้ดี จึงได้มีใครคนหนึ่งตัดสินใจว่าเรื่องนี้ไม่น่าเป็นความจริง ดังนั้นจึงมีการกำหนดระยะทางที่จะให้ช้างเดินและเตรียมโกโก้ไว้สำหรับตอนกลางวัน ในวันต่อมาพวกเรากำลังเร่งรีบเดินทางไปยังห้วยเล็กและได้เดินลุยในกระแสน้ำลึกท่วมถึงเข่าที่ไหลพร่าพรูอย่างน่าอภินิรมย์ ในตอนนั้นเราเห็นสัมภาระของการตั้งค่ายพักทั้งหมดไว้บนศีรษะและเมื่อถึงเมืองเล็กๆ ข้างหน้าเราก็ได้ยินมาว่าห้วยเล็กนั้นไม่เคยเหือดแห้งมาก่อนเลย

⁷ คำว่า “ชอบรับ เจ้านาย” เป็นคำซึ่งชาวสยามหรือชาวลาวฐานันดรต่ำทุกคนจะสอแทรกเข้ามาในประโยคต่าง ๆ เป็นประจำอย่างน่าเบื่อหน่าย – ต้นฉบับ

⁸ การเดินทางหนึ่งคืนในสยามนั้นหมายถึง ๒ วัน จากวิธีคิดที่ว่านักเดินทางจะใช้เวลา ๑ คืน อยู่บนท้องถนน คล้าย ๆ กับที่ “สองคืน” หมายถึงการเดินทาง ๓ วัน รวมกับการพักแรม ๒ คืน – ต้นฉบับ

ในเรื่องของรูปแบบการตั้งชื่อนั้นเป็นเรื่องที่นักเดินทางจะต้องทำความเข้าใจให้จงหนัก ใครก็ตามที่ได้ดูแผนที่โดยเฉพาะอย่างยิ่งแผนที่ส่วนอินโดจีนของฝรั่งเศสจะต้องงุนงกับทั้งตัวเลขและชื่อที่พิมพ์ตัวใหญ่เอาไว้ ชื่อเหล่านั้นมีอยู่เต็มไปหมดเหมือนชื่อต่างๆ บนแผนที่ของประเทศอังกฤษ แต่กระนั้นคนที่เดินทางเป็นวันๆ ก็ยังไม่อาจเห็นหมู่บ้านสักแห่งหนึ่งได้ พวกเราทุกคนต่างตั้งใจแสวงหาข้อมูลอย่างเอาเป็นเอาตายเพื่อเก็บรายชื่อของทุกสิ่งทุกอย่างที่เราได้ผ่านไปจน นายต่างๆ ที่มากับข้าพเจ้าต่างก็ถูกกระตุ้นไปกับความตื่นตัวในเรื่องนี้ไปด้วย ดังนั้น กระแสน้ำและขุนเขาทุกแห่ง บ่อน้ำทุกบ่อและก้อนหินทุกก้อนที่โล่งแจ้งเกือบทุกแห่งและยิ่งไปกว่านั้นคือยอดเขาทุกๆ ยอดจะถูกบันทึกชื่อทั้งหมดไว้ในสมุดโน้ต การค้นพบรายชื่อซึ่งผิดเพี้ยนก็จะนำไปสู่การสืบหาข้อเท็จจริง สำหรับพวกเราที่มาด้วยกันแล้วผลสรุปที่ได้ก็ดูจะเชื่อถือได้มากที่สุดทีเดียว แม้ว่ามันจะไม่เหมือนกับชื่อที่ชาวลาวเรียกกันจริงๆ เพราะเมื่อถามครั้งหนึ่งเราก็จะได้คำตอบมาชื่อหนึ่งที่ไม่เคยซ้ำกัน อย่างตรงซอกหินที่เป็นร่องกระแสน้ำพวกที่เป็นเจ้าของภาษาเรียกมันว่า *ห้วยหิน* หากว่ามันมีปริมาณน้ำน้อยเขาก็จะตั้งชื่อมันว่า *ห้วยน้อย* เมื่อเราตั้งคำถามถึงยอดเขาบางลูกที่สูงเสียดเมฆร่วม ๕,๐๐๐ ฟุต เขาจะเรียกมันว่า *ดอยหลวง* หากแสงอาทิตย์ร้อนแรงเป็นพิเศษแนวป่านั้นก็จะมีชื่อว่า *ป่าร้อน* ทุกชื่อจะใช้วิธีพรรณนาถึงรายละเอียดไว้อย่างครบถ้วนถูกต้องบอกลักษณะกระแสน้ำที่เต็มไปด้วยหินและขุนเขาที่เป็นกลุ่มก้อนอย่างงดงาม แม้ว่าเราจะพอใจกับชื่อต่างๆ ในตอนนั้น แต่การบรรยายถึงลักษณะทางกายภาพอย่างเจาะจงเช่นนี้ก็มักจะทำให้ชื่อเหล่านั้นไม่เป็นที่พึงพอใจในตอนท้ายเสมอ

การที่ชื่อเรียกตามท้องถิ่นในหมู่บ้านหนึ่งจะมีความแตกต่างจากหมู่บ้านถัดไปก็เกิดขึ้นอีกเช่นเคย *ห้วยใน* หรือ “กระแสน้ำที่อยู่ใกล้” ก็จะกลายเป็นกระแสน้ำที่อยู่ไกลเมื่อมองมาจากอีกด้านหนึ่ง *เขาแดง* หรือ “ภูเขาสีแดง” จะดูแดงจัดจ้านสำหรับคนที่มองเราจากทางทิศตะวันตกขณะแสงอาทิตย์ยามเย็นสาดส่อง แต่กับคนทางด้านทิศตะวันออกนั้นมันจะกลายเป็น *เขาเขียว* เห็นเป็นสีน้ำเงินเข้มจัดหรือแม้แต่เป็นสีม่วงแก่ตัดกับแสงแห่งวันวารที่เพ่งผ่านพ้นไป

ดังนั้นสำหรับผู้ชุกถามแล้วขอให้จำไว้ให้ดีกว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องมีชื่อเรียกพอๆ กับที่ต้องจำให้ได้ด้วยว่าชื่อเหล่านั้นมักจะเป็นการนำลักษณะสภาพภูมิประเทศมาใช้พรรณนาชื่อท้องถิ่น ซึ่งลักษณะที่รู้จักและแพร่หลายในหมู่ผู้คนแถวนั้นเพียงจำนวนไม่กี่พันหรือไม่กี่ร้อยคน จริง ๆ แล้วมันก็ไม่ได้ทำให้เดือดร้อนเสียหายแต่อย่างใด แต่พวกเขามักจะยึดติดกับการให้ความสำคัญในเรื่องที่ไม่สมควร แล้วก็มักจะสรุปเป็นชื่อเรียกกันผิดๆ ง่ายๆ ในหมู่ประชากรที่ขยายตัวอยู่ในขอบเขตพื้นที่นั้นๆ

บนพื้นที่ราบลุ่มหลายๆ แห่งที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลไปถึง อาทิเช่น บริเวณที่มีหมู่บ้านหลายๆ หลังอยู่กันอย่างกระจัดกระจายในระยะห่างเป็นไมล์ ๆ แต่ละกลุ่มแม้จะมีจำนวนบ้านอยู่เพียง ๒ ถึง ๓ หลัง ก็ยังมีชื่อเรียกเป็น “บาง” ว่าบางนั้นหรือบางนี้ และแม้แต่ไร่นาอะไรสักแห่งที่ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวอ้างว้าง ก็ยังต้องมีชื่อเรียกเป็นบ้านอะไรสักบ้านหนึ่ง คนเรายืนยันว่า ถ้าเรียกบางแสดงว่าเป็นสถานที่ค่อนข้างใหญ่ ส่วนที่เรียกบ้านนั้นบางที่อาจอยู่ในตำแหน่งสำคัญที่ริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งกลุ่มพวกพ่อค้าก็สามารถทำให้บริเวณริมฝั่งแม่น้ำในแผนที่ของเขาแสดงตำแหน่งของบ้านให้เกิดขึ้นได้อย่างมากมาย

ข้อเท็จจริงเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความผิดพลาดซึ่งสำนักพิมพ์ของอาณานิคมฝรั่งเศสต้องประสบอย่างขมขื่นอยู่ในทุกวันนี้ในการค้นหาชื่อสำคัญๆ และชื่อที่พิมพ์ด้วยอักษรตัวใหญ่ทุกชื่อ ซึ่งพวกเขาเคยเห็นในแผนที่ของเมืองหลวงพระบางและบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงหากแต่พบในภายหลังว่าไม่มีชื่อเหล่านั้น ส่วนพื้นที่บริเวณอันงดงามที่เรียกกันว่าต่งเกียนนั้นเป็นแค่ป่าที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ไม่มีถนนหนทางร้านค้าแพหรือความเจริญความสะดวกสบายอื่นๆ ซึ่งแน่ใจได้เลยว่ามันคงจะไม่สร้างความผิดพลาดให้กับผู้ปกครองรายใหม่มากนัก

พวกเราเดินทางถึงเมืองกอบ ด้วยการเดินเท้าอันยาวนานท่ามกลางทิวทัศน์งดงามเหนือเนินเขาที่แบ่งแยกเมืองกอบออกจากหุบเขาเมืองเชียงทอง เราเริ่มเดินทางกันตอนตี ๓ ทุกกลุ่มชายฉกรรจ์จำนวน ๖ ถึง ๘ คนจะมีคิบบเพลิง

ไม้ไผ่ผ่าซีกยาว ๘ ฟุต ไว้ประจำกลุ่ม ๑ อัน แรกทีเดียวเมื่อเราเดินทางข้ามห้วย อยู่หลายครั้งหลายคราวเราได้สัมผัสว่าอากาศในตอนนั้นหนาวเย็นผิดปกติ แล้วก็มาถึงตอนที่เรากำลังปีนป่ายทางขึ้นมาด้านบนพร้อมๆ กันมีลำแสงคบเพลิงบนคบไม้ขนาดใหญ่สว่างจ้าอยู่ในราตรีอันมืดมิด สวนทางด้านล่างที่แสงคบเพลิงสาดไปถึงนั้นจะเห็นว่ามิเชิงเขาหลบเร้นอยู่ ทศนิยภาพดูแปลกตาและลึกลับแต่ใครๆ ก็สลิ้มสลิ้อกันเกินกว่าที่จะมัวมาชื่นชม แสงอาทิตย์นำมาซึ่งชีวิต และความกระปรี้กระเปร่า แต่กระนั้นเมื่อแสงแดดสาดส่องมาแต่ไกลเหมือนเป็นที่หมายอยู่เบื้องหน้าเช่นเคย ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นสิ่งใดนอกจากป่าอันเงียบสงัดที่ตื่นขึ้นรับวันใหม่อีกครั้ง

การเปลี่ยนแปลงของอุณหภูมินับเป็นเรื่องที่น่าสังเกตมาก โดยจะอยู่ในช่วงระหว่าง ๑๘ องศาเซลเซียสในตอนเช้าและ ๓๔ องศาในยามบ่าย

พวกเราเดินทางเข้าสู่หุบเขาเมืองกอบอันดงาม ลุยไปตามกระแสน้ำอันเยือกเย็นในโตรกเขาแคบๆ ชื่อห้วยปาด มันซ่อนตัวอยู่โดยถูกปกคลุมด้วยต้นเฟิร์นหนาที่บงูสลิบและร่มใบอันร่มครึ้ม อุณหภูมิอยู่ที่ ๑๒ องศาเซลเซียสต่ำลงไปคือเนินเขาที่เราเดินทางผ่านมา พวกเรารู้สึกกันแต่เพียงอย่างเดียวว่าอยากโผล่ออกไปรับแสงตะวันเพื่อความอบอุ่น ข้าพเจ้าถึงตัวเมืองตอนบ่าย ๒ โมงครึ่ง พวกที่เหลือนั้นมาล่าหลังในราว ๔ โมงกว่า ๆ ส่วนพวกช่างที่นำสงสารซึ่งเหน็ดเหนื่อยกันเต็มที่แล้วมาถึงที่หมายเอาตอน ๖ โมงครึ่ง หลังจากที่ได้เดินทางมากกว่า ๑๕ ชั่วโมงและปีนป่ายกันมาได้เกือบ ๔๘ กิโลเมตร เด็กชาย ๒ คนที่ตามข้าพเจ้ามาทันล้มตัวลงนอนหลับสนิทโดยไม่มีแว่วว่าจะปลุกให้ตื่นได้ในช่วงเช้าตรู่นั้นสายตาอันคมกริบของเจ้าบุญยืนก็สำรวจเห็นเสือ ๒ ตัวเดินล่าหาเหยื่อควบคู่กันมาตามรอยทาง ตอนนั้นเจ้าบุญยืนอยู่เพียงลำพังแต่แค่เสียง ด่าของเขาเพียงอย่างเดียวก็สามารถยับยั้งการเปิดฉากเข้าบุกของมันได้ ยิ่งเมื่อเห็นตัวเขาด้วยแล้วพวกมันก็เลยรีบเผ่น เช่นเดียวกับเหตุการณ์ที่มักเกิดขึ้นเสมอกับชายผู้ไม่มีปืนอยู่ในมือคนนี้ ก็คือการได้เผชิญหน้ากับกวางระยะมาหลายครั้งหลายหนในหุบเขาน้ำปาด หากเป็นไปได้แล้วสัตว์ร้ายทั้งหมดในป่ารวมทั้งเสือและงู

พิษนั้นมักจะพยายามหลีกเลี่ยงมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็คือพวกที่ชอบทำเสียงดังมากที่สุดและเสียงนั้นก็จะป็นสัญญาณเตือนให้มันรู้ตัวก่อน ดังนั้นในความเป็นจริงแล้วเราจะได้เห็นการไล่ล่ามันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้ว่าจะมีพวกมันอยู่กันชุกชุมทั่วบริเวณ ตอนกลางคืนเสียงของพวกมันจะดังก้องจนได้ยินไปทั่ว และเมื่อถึงตอนเช้าก็จะได้พบร่องรอยของพวกมันได้ตามแหล่งน้ำ แต่การที่มันถูกปกป้องอย่างปลอดภัยอยู่ในป่าที่ร่มครึ้มเช่นนี้ แม้จะมีสายตาที่ว่องไวที่สุดก็ยังไม่ค่อยจะเห็นพวกมัน

เหตุการณ์ไม่คาดคิดจะเกิดขึ้นได้เพียงประการเดียวก็ต่อเมื่อเสือถูกกดดันด้วยความหิวโหยหรือว่าถูกเหยียบ การกระโดดเข้าจูโจมของเสือจะมาโดยไม่รู้เนื้อรู้ตัว ดังนั้นเมื่อชาวลาวจะนั่งกินอาหารที่เรียกว่า *ข้าวเหนียว* พวกเขาจะนั่งยองๆ หันหน้าเข้าหากัน แต่ละฝ่ายจะคอยสังเกตเหตุการณ์ด้านหลังอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นการช่วยป้องกันเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้น แต่กับชาวจีนนั้นจะแตกต่าง เสือจะเข้าจูโจมพวกชาวจีนโดยไม่ต้องมีอะไรมากระตุ้นเหมือนการจูโจมของฉลาม ด้วยชาวจีนนั้นอ้วนและเหมือนหมูทั้งยังไม่มีควมคุ้นเคยใดๆ กับทั้งสัตว์และคน วิธี “ล่อช้าง” ที่ได้ผลแน่นอนสำหรับช้างอารมณืดีนั้นคือการเอาชาวจีนไปไว้ข้างหน้ามัน เพราะการที่คนจีนแสดงอาการตื่นกลัวออกมาจะทำให้อารมณืของช้างถูกกระตุ้นจนอยู่เหนือการควบคุม

อีกเรื่องหนึ่งที่มักเกิดขึ้นระหว่างการเดินเท้าประจำวันก็คือการที่ใครบางคนอาจพูดขึ้นมาก็คือเรื่องหน่วยวัดระยะที่มีใช้กันแตกต่างมากมายในหมู่ชาวพื้นเมืองบ้านป่าสยามขึ้นอยู่กับว่ากำลังเดินทางอยู่ในพื้นที่แบบใด ไม่ว่าจะเป็นป่าเขาหรือที่ราบขึ้นอยู่กับว่าอยู่ในช่วงเวลาใดของปี ไม่ว่าฝนจะตกราบกับฟ้ารั่ว ยามเมื่ออาจต้องใช้เวลาถึงครึ่งวันในการข้ามกระแสน้ำ หรือจะเป็นการเดินทางในฤดูร้อนแห้งแล้งที่ใครก็ตามต้องเดินติดตามฝัเท้าของอีกคนไปอย่างกระชั้นชิด ตามระยะทางไกลระหว่างกระแสน้ำหรือแอ่งน้ำที่ไม่เคยเหือดแห้ง เมื่อต้องพกเครื่องมือเครื่องมือชนิดเบาสำหรับการเดินทางช่วงสั้นๆ บางคนก็อาจทำระยะได้ดีที่สุดมากกว่า ๗๒ กิโลเมตรต่อวัน ซึ่งก็ทำให้หมดเรี่ยวหมดแรงทีเดียว

กว่าจะหาระยะได้เท่านั้น เทียบระหว่างคนกับช้างแล้วคนนั้นมักจะล้าพวยลงด้วยพิชใช้ ส่วนช้างมักจะปวดหลังและขาดแคลนใบไม้ใบหญ้า ระยะทางที่กำหนดไว้สูงสุดคือ ๒๔ กิโลเมตร ส่วนในท้องน้ำที่เต็มไปด้วยก้อนหินก้อนกรวดในตอนทีทุกคนล้าลุดคลุกคลานในกระแสน้ำลึกเย็นยะเยือกที่มีก้อนหินคมกริบราวกับใบมีด ทุกคนและสัตว์จะหาระยะได้ประมาณ ๑๖ ถึง ๙ กิโลเมตรและจำเป็นที่จะต้องหยุดพัก ๑ วันด้วย กล่าวโดยทั่วไปแล้วระยะทาง ๗ กิโลเมตรที่เดินทางในสยามจะพอๆ กับระยะ เกือบ ๑๐ กิโลเมตร ในแถบพื้นที่ซึ่งอากาศไม่ร้อนจัดหรือหนาวจัด และพอๆ กับระยะ ๘ กิโลเมตร ในการเดินทางในป่าใดๆ ก็ตามซึ่งมีร่องรอยอันเป็นที่คุ้นเคยอยู่แล้ว หรือในที่ซึ่งมีข้าวปลูกไว้ชั่วนาตาปี มีสัตว์ปีก เกลือ และปลาต่างๆ หลากหลาย

เรื่องแปลกประหลาดซึ่งบางทีอาจเป็นเรื่องน่าขำหน้าในยุคสมัยอันยิ่งใหญ่ของการใช้สติปัญญานำหน้าทุกสิ่งเช่นในยุคนี้ ก็คือการที่ปล่อยให้ความใส่ใจทั้งหมดรวมทั้งความอยากได้ใคร่ตึงเน้นไปถึงแต่เรื่องของการกักตุนอาหารการกิน คงไม่มีใครปฏิเสธเรื่องความต้องการอาหารดีๆ และการย่อยอาหารที่ดีไม่ว่า Caryle จะเคยกล่าวไว้ว่าอย่างไรก็ตาม อารมณ์ พลังใจ และภาวะความแตกต่างทางร่างกายของคนเราย่อมเท่าเทียมกันหมดยามเมื่อตกอยู่ในสถานการณ์คับขันต่างๆ เมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดขาดหายไป สถานภาพโดยรวมของคนเราก็จะเปลี่ยนแปลงไป หากประกอบด้วยความชิงชังและความเอือมระอา บางทีก็อาจทำให้ทั้ง ๓ สิ่งนั้นเพิ่มมากขึ้น เหมือนกับความเป็นจริงของเรื่องหลายเรื่องที่เราไม่ควรละเลย เรื่องนี้จะสังเกตเห็นได้ชัดเจนขึ้นเมื่อเราเดินทางต่อไป ในระยะนั้นข้าวกำลังให้ผลผลิตดีเลิศ แต่เมื่อใกล้จะถึงสิ้นเดือนในบางเดือนชาวยุโรปก็จะเริ่มยอมรับความจริงอย่างหน้าขึ้นตราบว่าเราไม่สามารถหล่อเลี้ยงร่างกายได้ด้วยอาหารอันจำกัดเช่นนั้น ตอนที่อยู่ในมณฑลลาวพวกเราก็นึกเคยกับข้าวเหนียว ซึ่งปลูกอยู่ทั่วไปตามเนินเขา และมีวิธีหุงด้วยการนึ่งด้วยไอน้ำเหนือน้ำเดือดจัด มันเป็นข้าวเหนียวแน่นและนุ่มฉะฉานกว่าข้าวธรรมดา ส่วนมากกินเปล่าๆ ได้และเป็นของกินที่เหมาะสมจะพกติดตัวไว้ในระหว่างการเดินทางเป็นของคู่กาย

กันและกัน ทุกคนที่เริ่มต้นเดินทางสามารถพกข้าวเหนียวไว้คนละหยิบมือขนาดเท่าก้อนแป้งทำขนม แล้วเอาใส่ไว้ในกระเป๋าหรือเป้หลัง แต่ชาวสยามไม่ค่อยถูกกับข้าวเหนียวนัก ดูเหมือนมันจะทำให้คนที่ไม่คุ้นเคยท้องเดินได้ แต่ไม่ว่ามันจะมีรสชาติดีขนาดไหนหลังจากกินข้าวเหนียวมาได้ ๓ เดือนทุกคนก็ยินดีที่จะหันกลับไปกิน ข้าวเจ้า ซึ่งเป็นข้าวหุงแบบธรรมดา เหมือนกับที่หลังจากนั้นสัก ๖ เดือนชาวยุโรปก็จะหันกลับมากินเนื้ออีกครั้ง เราหาเนื้อกวาง เนื้อลิง และเนื้อหมูมาได้บ้างเล็กน้อย แต่พอกินแล้วก็ทำให้พวกเราเกิดอาการอาหารไม่ย่อย บางโอกาสเราจึงต้องห้ามกินหมูในค่ายพักแรม เราอาจจะได้รับไข้อยู่บ่อยๆ เหมือนกันแต่ต้องเป็นในกรณีพิเศษเท่านั้น ไข่มักจะถูกเก็บเอาไว้ให้ ฝรั่ง คนต่อไปที่อาจเดินทางมาถึง ไข่นี้พวกนี้เอามาทำไข่นแล้วอร่อยมาก

เรามีสมุนไพรมะพร้าวที่เจ้าบุญยืนเก็บมาจากตามรายทางสำหรับเอาไว้ใส่ในแกงเป็นจำนวนมาก และเมื่อชาของเราเริ่มร่อยหรอ เจ้าบุญยืนก็พบว่าตัวเขาได้รับการยอมรับนับถืออย่างมากในสิ่งที่เขาเก็บมาให้เราขงดื่มแทนชา เนื่องจากข้อจำกัดของความสะดวกสบายด้านการขนส่งทั่วไป จึงเป็นไปได้ที่เราจะจัดหาของบรรจุกระป๋องได้มากนัก แต่ในจำนวนข้าวของไม่กี่อย่างอาทิ เช่น โกโก้ ชา กาแฟ หรืออาหารบรรจุกระป๋องบางชนิดเช่น ชุป นม หรือแฮมผิวน้ำมันทั้งหมดก็ล้วนเป็นที่ปรารถนาอย่างยิ่งในฐานะของฟุ่มเฟือยหรูหรา กลายเป็นของที่มีคุณค่าราวกับทองคำยามเมื่อภายในจิตใจของคนเราท้อแท้และต้องการยาชูกำลังใจ นับเป็นเรื่องแปลกที่อาการโหยหาของหวานๆ มักเกิดขึ้นเสมอสำหรับคนที่ใช้ชีวิตอยู่ในป่าเหมือนที่ต้องการเกลือมาปรุงอาหารทุกอย่างที่รสชาติไม่ถูกปากด้วยความเคยตัว เพื่อแก้ปัญหาที่เราจึงมีตำรับอาหารจานโปรดซึ่งเรียกกันว่า “ผุดดั่งของนายสุก” เกิดจากการคิดค้นของเขาเองโดยเป็นส่วนผสมระหว่างข้าว น้ำร้อน และของรสหวานอะไรก็ได้ที่เรามีอยู่ เมื่อกลับมาถึงสังคมกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าพยายามที่จะแนะนำให้ใครๆ ลองทำผุดดั่งชนิดนี้แต่ก็ไม่น่าเป็นที่ยอมรับ สำหรับพวกเราแล้วมันคล้ายๆ กับคัสตาร์ด

เรายังคงอยู่ที่เมืองกอบต้ออีก ๑ วันเพื่อให้ช้างได้พักผ่อน จึงได้รับรู้เรื่องต้นตอที่เกิดจากไฟไหม้หมู่บ้าน เมื่อสัญญาณเตือนภัยดังขึ้นนั้นเป็นตอนที่ร้อนที่สุดของวัน พวกชาวลาวที่เชื่อถือในเรื่องโชคชะตาต่างพากันนั่งงงและไม่ได้ให้ความช่วยเหลืออะไร แต่คนของเรานั้นพากันปฏิบัติงานอย่างมีแบบแผน บ้านเรือนที่หลังคามุงแฝกมุงหญ้าอย่างในดินแดนแถบนั้นเป็นเชื้อที่ทำให้ไฟลุกลามไปอย่างรวดเร็ว ไม่ถึง ๑๐ นาทีบ้าน ๒ หลังถูกไฟไหม้เป็นถ้ำถ่าน พวกเราจึงรีบหลังคาของบ้านข้างเคียงที่เจ้าของกำลังตื่นตระหนกไปไว้ทางด้านอับลมโดยใช้เวลาเฉลี่ย ๑ นาทีต่อบ้าน ๑ หลังแล้วก็เสี่ยงชีวิตของพวกเราเข้าไปปกป้องถึงที่ไซ้เก็บข้าวสารที่อยู่ท้ายบ้าน การเก็บเมล็ดข้าวที่ร่วงออกมาใส่ตะกร้าในขณะที่ไฟกำลังลุกไหม้อยู่่นั้นเป็นประสบการณ์ที่แปลกเป็นพิเศษ และจากการที่ดวงอาทิตย์เปล่งแสงแผดจ้าจึงเป็นไปได้ที่เราจะเห็นเปลวไฟได้ชัดเจนนัก จนกว่าจะสัมผัสถูกมันเข้านั้นแหละจึงจะรู้สึกว่ามีเปลวไฟอยู่ตรงนั้น เราล้มตัวกลิ้งลงเป็นแถวๆ เพราะลำต้นผ่าซีกของมันใช้เป็นเหมือนผ้าห่มเปียกๆ ได้ดีเยี่ยมเวลาที่โยนลงไปกองเพลิง เรารักษาข้าวไว้ได้ทั้งหมดและส่งคืนให้กับเจ้าของที่มาขอบอกขอบใจเราด้วยความสำนึกบุญคุณอย่างไม่จบสิ้น ในตอนที่เขากลับบ้านมาตอนกลางคืนหลังจากที่ออกไปทำงานมาทั้งวันแล้วได้พบว่าทุกสิ่งทุกอย่างมอดไหม้ไปหมดแล้ว และเมื่อพวกเขามาเพื่อขอบคุณเรา ชายฉกรรจ์ในคณะของเราซึ่งผู้คนพากันตราหน้าเสมอมาว่าเป็นพวกนอกรีตป่าเถื่อน ก็ได้ส่งพวกเขากลับไปพร้อมกับให้ขนเสื้อผ้าเครื่องประดับที่นำมาจากกรุงเทพฯ ไปด้วยเสียจนเพียบแปล้ เพราะตอนนี้มันโหดร้ายเกินกว่าที่คนใดในคณะของเราจะหวังสิ่งของเหล่านี้ได้

เวลา ๒ วันในการเดินทางไปที่ศตะวันตก และ ๓ วันในการเดินทางทิศเหนือลงไปตามทีราบลุ่มแม่น้ำอิง* ท่ามกลางใบสั๊กที่ร่วงหล่นในที่สุดเราก็เดินทางถึงเมืองเชียงของ ความร้อนดูจะเพิ่มสูงขึ้น ไฟป่ากับร่มเงาไม้และแหล่งน้ำที่ขาดหายไปล้วนเป็นสิ่งที่สร้างความเหนื่อยล้าแสนสาหัสให้กับคณะของเรา ยิ่งนัก

ที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงกำลังได้รับความสนใจอย่างสูงอยู่ในขณะนี้ โดยได้รับการรับรองจากข้อตกลงของอังกฤษและฝรั่งเศสที่มีกับสยามเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙ ไม่ว่าการทำป่าไม้สักจะเคยทำขึ้นโดยอาจจะต้องขึ้นอยู่กับการเปิดเส้นทางรถไฟไปสู่พื้นที่ต่างๆ ก็ตาม แต่หากพูดถึงเรื่องการล่องท่อนซุงไม้สักแล้ว ทางรถไฟก็ดูจะไร้ประโยชน์ถ้านำมาเทียบกับแม่น้ำโขง

คชสิทธิ์

^๑ แม่น้ำอิง มียอดน้ำเกิดจากดอกหลวงในอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ลำน้ำตอนต้นเรียกว่า น้ำแม่ใจ ส่วนใหญ่ไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด เป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอดอกคำใต้กับอำเภอเมือง และอำเภอพาน จังหวัดเชียงราย จากนั้นจึงเข้าเขตจังหวัดเชียงรายผ่านอำเภอเทิงไปลงแม่น้ำโขงในเขตอำเภอเชียงของ กว้าง ๑๐๐ เมตร ยาว ๒๗๐ กิโลเมตร มีน้ำตลอดปี - สวป.

นางเมขลา เทพธิดาผู้เป็นสาเหตุให้เกิดฟ้าผ่า

บทที่ ๗

หัวเมืองลาว (ตอนต่อ) - แม่น้ำโขง

ทิศทางการไหลของแม่น้ำ - ทางหลวงและทางรถไฟสู่ยูนาน

คณะกรรมการแห่งรัฐกันชน - ความตกลงของอังกฤษและฝรั่งเศส

พ.ศ. ๒๔๓๙

น้อยคนนักที่สามารถทำใจไม่ให้หลงใหลเสน่ห์อันตราตรึงใจเป็นพิเศษของลำน้ำโขงยามเมื่อมองดูสายน้ำแห่งนี้ได้ ทางน้ำสายแคบๆ นั้นเชื่อมต่อกับนานาประเทศอันไกลโพ้นไว้ด้วยมหาสมุทรอันห่างไกล ภาพใดเล่าที่มันรับรู้เรื่องราวใดเล่าที่มันสามารถเล่าขานได้ การเคลื่อนตัวอย่างละมุนละม่อมที่บริเวณนี้ช่างแตกต่างจากเสียงคำรามอย่างคลุ้มคลั่งตรงจุดที่มันไหลมาบรรจบกัน และ

สร้างผลงานอันยิ่งใหญ่อย่างต่อเนื่องทั้งในการกีดเซาะทำลายหินตรงที่แข็งแกร่ง และเป็นเส้นทางขนส่งวัสดุต่างๆ มันใช้ความอดทนมาชั่ววนาตาปีในการไหลหักล้างถางพงลงมาจากทางด้านข้างของภูเขาพร้อมๆ กับที่มันได้สร้างให้เกิดประเทศใหม่ๆ อันห่างไกลของคนต่างชาติต่างภาษา ไม่เคยเลยที่มันจะหยุดการเคลื่อนไหวมีคนอยู่เพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่เคยได้เห็นต้นสายของมัน สิ่งใดที่รวมกันเป็นชีวิตอันเปลี่ยวเหงาส่งนั้นก็เทียบได้กับแม่โขงนั่นเอง มันไหลจากอุ้งน้ำเช่นเดียวกับที่แม่น้ำ Gergu ในที่ราบสูงทิเบตอันไกลโพ้นและไหลมาสิ้นสุดในทะเลจีนใต้ที่พายุโหมกระหน่ำ ไม่เคยได้ไหลผ่านเมืองที่มีประชากรหนาแน่นหรือมีกิจกรรมอันทรงคุณค่า มันต้องไหลฝ่าคลื่นลมอย่างโดดเดี่ยวมาตลอดระยะเวลาเกือบ ๓,๐๐๐ ไมล์ หรือไม่กี่ไหลชอกซอนอย่างเอื่อยเฉื่อย ผ่านป่าเขาอันรกร้างว่างเปล่า จึงไม่น่าแปลกใจถ้าจะมีคนมานั่งจ้องมองมันได้เป็นชั่วโมงๆ เพื่อสดับรับฟังเรื่องราวที่มันเล่าขาน แต่แม้กระนั้นปัญญาก็ทึบเกินกว่าจะตีความได้ ท้นความเป็นจริงอันลึกล้ำกว้างใหญ่ม้วนตัวเคลื่อนผ่านไปก่อนที่จะมีใครให้ความสนใจแก่ชายผู้เหงาหงอยซึ่งก็คือแม่น้ำโขงได้อย่างจริงจัง

เหนือขึ้นไปประมาณ ๓๓ องศา ๑๗ ลิปดาเหนือ และ ๙๔ องศา ๒๕ ลิปดาตะวันออก เป็นบริเวณแหล่งกำเนิดต้นน้ำอันยิ่งใหญ่ของแม่น้ำสำคัญหลายสายในโลกที่ซึ่งเป็นต้นน้ำของแม่น้ำขนาดใหญ่หิมามีความสัมพันธ์กันเป็นจำนวนถึง ๖ สายมาเนิ่นนาน โดยที่ยังไม่เคยมีใครพบเห็นต้นกำเนิดของแม่น้ำเหล่านี้มาก่อน มันไหลมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านอาณาบริเวณประเทศจีนในเขตทิเบตสู่เคียมโด (Chiamdo) ตรงบริเวณเส้นทางคาราวานขนส่งชาจากลาซา (Lhasa)^๑ และทิเบตทางด้านตะวันตกข้ามไปทางตะวันออกมุ่งสู่ต้าเฉียนลู (Ta Chien Lu) และประเทศจีนบริเวณที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลกว่า ๑๐,๐๐๐ ฟุต

^๑ ชื่อเมืองหลวงที่ปกครองตนเองในทิเบต - สวป.

มันไหลตรงทะลุสู่อาณาบริเวณที่เป็นหุบเขาลึกและภูเขาสูงซึ่งไม่เป็นที่รู้จักตามคำอธิบายของกัปตันบาวเออร์¹ (Captain Bower) นายวุฒิวิล ร็อคฮิลล์² (Mr. Woodville Rockhill) และนักสำรวจผู้กล้าหาญชายอีกเพียง ๒ - ๓ คน กล่าวไว้ว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่มีอิสระไม่ขึ้นกับใคร เมื่อไหลสู่ Makham และ Dayul จะเห็นต้นสับประรดสะพรั่ง มีวัวขนยาว พันธุ์ทิเบตและทั่วบริเวณเต็มไปด้วยหิมะอันแว้งว้าง บริเวณนี้รู้จักกันในชื่อ Nam Chu หรือ Chiamdo Chu จนถึงจุดที่ถูกตัดผ่านด้วยถนนสาย Gartok - Dayul ตรงจุดสะพานเชือกแขวนแบบที่ใช้ทั่วไปในทิเบต ต่ำจาก Dayul ตรงบริเวณละติจูดที่ ๒๙ องศาเป็นที่ยุติกันในเรื่องภาษาจีนว่า แม่น้ำลานฉาง (Lantsan Kiang) และที่นี้เองซึ่งสายน้ำบริเวณใกล้เคียงจะไหลมาบรรจบกัน เป็นเหมือนกับการกล่าวคำอำลาของเด็กนักเรียนก่อนที่จะแยกย้ายกันไปทำมาหากินในที่อื่น และแม่น้ำสำคัญ ๓ สายที่มาบรรจบกันนั้นจะไหลขนานไปกับหุบเขา แต่ละสายมีระยะห่างกัน ๘๐.๔ กิโลเมตร และไหลไปสิ้นสุดในท้องทะเลอันห่างไกลหลายแห่ง ห่างจากจุดที่แยกจากกันนั้นเป็นระยะทางนับพันไมล์

เมื่อมันไหลสู่ทางทิศตะวันออกของ Kinsha Kiang จะเรียกว่า Di Chu หรือ Drechu แห่งทิเบต ซึ่งกัปตันกิล (Capt. Gill) ให้ชื่อว่า “แม่น้ำแห่งทรายสีทอง” (River of Golden Sand) มันจะไหลลงสู่ตอนใต้จนถึงละติจูดที่ ๒ องศา ก่อนไหลคดเคี้ยวเลี้ยวไปทางตะวันออกสู่เสฉวน แล้วกลายเป็นแม่น้ำแยงซีเกียง (Yangtse Kiang) แม่น้ำสายสำคัญที่เปรียบเสมือนหัวใจของจีน

สำหรับทางด้านทิศตะวันตกนั้น คำว่า Nu, Lu³ หรือ Lutse Kiang นั้นจะรู้จักกันในชื่อแม่น้ำคง แต่ชาวยุโรปจะเรียกกันว่า สาละวิน เป็นแม่น้ำที่พัดพาน้ำจำนวนมหาศาลไหลลงมาทางตอนใต้เข้าไปยังบริเวณแนวเขาแคบๆ ข้ามผ่านหุบเขาในระยะสั้นแทบจะไม่ถึง ๓๐ ไมล์ เป็นที่ยุติกันมานานแล้วว่าจำนวนน้ำอันมากมายนั้นไม่ได้เป็นน้ำที่ได้มาจากแหล่งน้ำใดๆ ที่บริเวณละติจูดที่ ๒๘

¹ วารสารภูมิศาสตร์ (Geogr. Jour.) vol.i No.5 – ต้นฉบับ

² วารสารภูมิศาสตร์ (Geogr. Jour.) vol.iii No.5 – ต้นฉบับ

³ คำว่า Nu สำหรับชาวจีนนั้นจะกลายเป็น Lu – ต้นฉบับ

องศาได้ แต่เป็นน้ำที่ไหลมายาวไกลจากทางเหนือในบริเวณละติจูดเดียวกับเส้นทาง Bhamo Tali ซึ่งมีแม่น้ำอยู่ ๓ สายได้แก่ แม่น้ำโขง สาละวิน และชวลิ ซึ่งแม่น้ำสาละวินนั้นกว้างใหญ่ที่สุด⁴ แล้วยังมีแอ่งน้ำส่วนที่แคบที่สุดในบรรดาแม่น้ำทั้งสามสายด้วย มีพวกมิชชันนารีฝรั่งเศสเข้ามาตั้งรกรากอยู่ใกล้ๆ Nu Kiang มาแล้วช้านานที่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๒๘ องศาและ ๒๙ องศา อันเป็นบริเวณที่น่าจะพ้นจากอิทธิพลของลมมรสุม แม้แต่ที่นั่นก็เรียกกันว่า “Great River”⁵ (แม่น้ำอันยิ่งใหญ่)

ระดับน้ำที่แปรเปลี่ยนอยู่บ่อยๆ อย่างรวดเร็วเช่นที่ปรากฏในแม่น้ำสายสั้นๆ นั้นไม่มีทางเกิดขึ้นกับแม่น้ำสาละวิน การเพิ่มระดับน้ำในแต่ละปีทีมน้ำจะเป็นการเพิ่มในระดับสูงขึ้นแต่ก็เป็นอย่างสม่ำเสมอที่ละเล็กละน้อย ดังนั้นจะเห็นได้ว่ามันเป็นแม่น้ำที่มีขนาดยาวสายหนึ่งซึ่งทำให้หลายๆ ประเทศที่แม่น้ำไหลผ่านใช้เป็นทีระบายน้ำไสโครก เท่าที่ทราบมาเราจะไม่พบแม่น้ำนี้ทางตอนใต้ที่เส้นละติจูด ๒๘ องศา และจากการที่ต้องรองรับน้ำเสียเป็นจำนวนไม่จำกัด มันจึงต้องมีต้นน้ำอยู่ทางตอนเหนือของเส้นละติจูด จากช้อยกวันเพียงแค่ว่า ๒ - ๓ ข้อนี้ก็ทำให้นักภูมิศาสตร์เชื่อกันมาช้านานว่า Nu Kiang⁶ กับ Giama Nu Chu⁶ คือแม่น้ำสายสำคัญทางตะวันตกซึ่งมีที่มาจากลานฉาง หรือแม่น้ำ Chiamdo (โขง) ที่ไหลผ่านที่ราบสูงทิเบตใน Dayul ส่วนที่อยู่ไกลออกไปทางทิศเหนือได้รับน้ำมาจากแม่น้ำ Seramdo และแม่น้ำซู (Su Chu)⁷ ซึ่งคาดว่า จะไหลผ่านขึ้นไปยังประมาณเส้นแวงที่ ๙๒ องศาตะวันออก และเส้นรุ้งที่ ๓๒ องศาเหนือ

เจ้าชายเฮนรี ดอร์ลีนส์ (Henri d’Orleans) ทรงเดินทางข้ามแม่น้ำสาละวิน ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ที่เส้นรุ้งที่ ๒๘ องศา ทรงยืนยันถึงสภาพต้นกำเนิดในทิเบตของมันอีกครั้ง แต่ก็ไม่ทรงทราบคำตอบในเรื่องต้นกำเนิดนั้นได้ พระองค์ทรงกล่าว

⁴ Colborne Baber, Report of the Grosvenor Mission, R.G.S. Suppl. Papers. vol.1 part 1 – ต้นฉบับ

⁵ พันเอกยูล (Yule) ในหนังสือเรื่อง แม่น้ำแห่งทรายสีทองของกิล (ค.ศ. ๑๘๘๓), L’Abbe Desgodins ใน *Le Thibet*. – ต้นฉบับ

⁶ Kiang และ Chu เป็นคำภาษาจีนและทิเบต หมายถึง “แม่น้ำ” เหมือนกัน – ต้นฉบับ

⁷ Woodville Rockhill, *วารสารภูมิศาสตร์*. vol.iii No.5 – ต้นฉบับ

ว่า ณ ที่นั้นมีแม่น้ำที่ยาวรวม ๙๑.๔ เมตร ไหลตัดผ่าน “แม่น้ำสายใหญ่และเล็กที่ไหลมาไกลจากทางตอนเหนือ” แต่เรื่องที่พระองค์ไม่ได้ทรงให้เหตุผลไว้ก็คือ การที่ทรงระบุไว้ว่า มันคือแม่น้ำ Oi ในทิเบต ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นแม่น้ำน้อยของแม่น้ำ Giama Nu ได้ไหลลงสู่แม่น้ำสาละวินที่ Menkong หากการมองเห็นนี้ถูกต้องแม่น้ำ Giama Nu ก็คงต้องปรากฏอยู่ในทิศทางที่ต่ำกว่า ผลที่ติดตามมาจากการที่พระองค์ได้ทรงเดินทางข้ามต้นน้ำของแม่น้ำอิรวดีโดยไปตามเส้นทางจากฮัสสัมถึงอิรวดีใน พ.ศ.๒๔๔๘ ที่บุกเบิกไว้โดยพันเอกวุฒธอร์ป (Woodthorpe) ไปยังแม่น้ำสายนั้น^๘ ก็คือเรื่องที่พระองค์ทรงให้เหตุผลไว้ว่าไม่มีแม่น้ำสายย่อยสายใดไหลขึ้นไปทางทิศเหนือนอกเสียจากสายน้ำทางด้านใต้ของ Zayul ดังนั้นต้นตอของมันย่อมไม่ใช่ทิเบตดังที่ผู้พันวอลส์เกอร์ได้ชี้แนะเอาไว้ อาจเป็นไปได้ตรงที่เจ้าชายทรงคิดว่า Oi Chu นั้นหมายถึงแม่น้ำ Giama Nu ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะสอดคล้องกับทรรศนะโดยทั่วไปในเรื่องนี้ที่มีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๘^๑ และยืนยันได้ด้วยการสำรวจของพันตรีฮอบเดย์ (Hobday) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔

การเดินทางของเจ้าชายในครั้งนี้จึงมีไขความกล้าหาญและไม่ต้องประสบความยุ่งยากเว้นเสียแต่ในเรื่องชื่อของต้นกระแสน้ำของแม่น้ำอิรวดีบางแห่ง ซึ่งสลับที่สลับทางกับในแผนที่ซึ่งพิมพ์เผยแพร่โดยสมาคมภูมิศาสตร์ออกมาเมื่อ ๑๐ ปีที่แล้ว^๒ ทำให้มีผลโดยตรงต่อชื่อภูมิประเทศสำคัญของแม่น้ำสายหลัก ๓ สายที่รวมเป็นแม่น้ำอิรวดี อันได้แก่ แม่น้ำ Kiu แม่น้ำ Tsan และแม่น้ำ Dumai ซึ่งลงไว้ในแผนที่จากการสำรวจของพันเอกวุฒธอร์ป ใน พ.ศ.๒๔๒๘

แม่น้ำโขงทางตอนใต้ของ Dayul ซึ่งมีเส้นทางยาว ๔๘๓ กิโลเมตร ผ่านเมืองจีนนั้นเป็นเส้นทางที่รู้จักกันน้อยมาก

^๘ Proc. R.G.S. vol.Ix. No.1. 1897 – ต้นฉบับ

^๙ แม่น้ำ Lu แห่งทิเบต. Proc.R.G.S. Vol. 9 No.6 – ต้นฉบับ

^๑ อ้างแล้ว vol.7 No.2 เป็นข้อสังเกตของพันเอก Yule ในการถกเถียงกันในเรื่อง Pundit A-k’s explorations และอ้าง

แล้ว vol.Iv No.5 ข้อสังเกตของพันตรีซันเดอแมนและพันเอกยูล (Major Sandeman and Colonel Yule)– ต้นฉบับ

^๒ อ้างแล้ว vol.viii. No.8 สิงหาคม 1886 – ต้นฉบับ

เมื่อ พ.ศ.๒๔๑๑ คูเปอร์ได้แกะรอยเส้นทางของมันลงมาจากบาตัง (Batang) กับเซกู (Tseku) ขณะที่ในระหว่างการเดินทางของเจ้าชายเฮนรี ดอร์ลิน พระองค์ทรงได้สำรวจจากต่งเกียสู่สัสมันใน พ.ศ. ๒๔๓๘ แล้วข้ามแม่น้ำที่เส้นรุ้ง ๒๕ องศา ๕๓ ลิปดา จากนั้นติดตามมันไปทางตอนเหนือประมาณ ๒๙๐ กิโลเมตร ก่อนที่จะไหลไปสบกับทางน้ำทางทิศตะวันตก ข้ามผ่านแม่น้ำสาละวินและไหลขึ้นไปที่บริเวณจุดระบายน้ำทางตอนเหนือของแม่น้ำอิระวดี³

ภูมิประเทศนั้นเป็นป่ารกชัฏ จุดสูงสุดระหว่างแม่น้ำโขงช่วงนี้กับแม่น้ำสาละวินล้วนปกคลุมไปด้วยป่าสับปะรดและป่าไผ่ หุบเขาบริเวณแม่น้ำสาละวินซึ่งเขาแกะรอยมาเป็นระยะทาง ๗๒ กิโลเมตร นั้นต่ำกว่าหุบเขาบริเวณแม่น้ำโขงร่วมร้อยฟุตทั้งยังรกเร็วกว่า เขียวชอุ่มกว่า และมีต้นไม้เนื้อแข็งขึ้นหนาแน่นกว่าด้วย

³ วารสารภูมิศาสตร์ vol.vuuu No.6 เมื่อต้องการรายละเอียดเพิ่มเติมที่สมบูรณ์ในเรื่องของภูมิประเทศและผู้คนโดยผู้เขียนคนเดียวกับเรื่อง ต่งเกียสู่สิน : ลอนดอน , Methuen & Co., 1898 แต่ถึงอย่างไรก็ได้บรรจุเรื่องราวที่ซัดหรือให้ข้อสรุปพิเศษเกี่ยวกับแหล่งน้ำทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำอิระวดี - ต้นฉบับ

ตัวลำน้ำโขงอยู่ลึกลงไปในเรื่องเขาที่เกิดจากการกัดเซาะของมันเองภายใต้กำแพงหินโค้งเตียนและเต็มไปด้วยหินขรุขระ มีหมู่บ้านของเมือง Lusos และ Mossos ตั้งกระจัดกระจายอยู่ไม่กี่แห่งตามหุบเขา แต่เส้นทางของแม่น้ำโขงตรงส่วนนี้ทำให้สภาพชีวิตคล่องตัวขึ้น ซึ่งคณะของเจ้าชายเฮนรีได้ใช้เวลา ๔๑ วัน ในการเดินทางถึงเซกู โดยการปล่อยให้ฝูงล่อของพวกเขาเดินคืบหน้าไปตามเส้นทางของมันเองเรื่อย ๆ

เส้นทางสาย Tali - Bhamo อันมีชื่อเสียงนั้นเป็นเส้นทางที่ทอดข้ามแม่น้ำตรงบริเวณเส้นรุ้งที่ ๒๕ องศา ๑๘ ลิปดา ที่ความสูงประมาณ ๔,๗๐๐ ฟุต เห็นระดับน้ำทะเล มีสะพานเหล็กซึ่งซ่อมไว้อย่างช่วย ๆ ขวนคร่อมแม่น้ำอยู่ มันถือเป็นหน้าเป็นตาของยูนานแต่กลับเป็นที่ประหวั่นพรั่นพรึงของนักเดินทางผู้ไม่คุ้นเคยมาก่อน ตรงจุดนี้ของแม่น้ำในส่วนที่อยู่ลึกเข้าไปในรอยแยกแคบ ๆ มีความยาวประมาณ ๔ - ๕ กิโลเมตร แต่ไม่พบการสร้างเรือหรือการใช้เรือตามเส้นทางนี้เลย ความเป็นจริงนั้นก็แทบจะไม่ใช่เรื่องแปลกเท่าใดนัก เพราะสายน้ำได้ไหลมาเป็นระยะทางหนึ่งพันฟุตมายังแม่น้ำที่ไหลขนานมาตามแนวเส้นรุ้งทุกเส้นจาก Chiamdo เฉลี่ยแล้วน้ำทุกๆ หยดได้ไหลลงมาเป็นระยะ ๙๐๐ ฟุตสู่เซียงฮิง ที่เส้นรุ้งที่ ๒๒ องศา จากบริเวณเหนือจรดใต้ไม่มีการค้าขายและตลอดทั้ง ๒ แนวฝั่งระหว่างทิเบตและรัฐฉานนั้นไม่มีเมืองใดที่จะมีคุณค่าเพียงพอที่จะได้รับการตั้งชื่อเลยสักเมือง

เส้นทางสาย Tali - Bhamo ได้รับการพรรณาน่าสนใจนิยมนิยมขึ้นจากนายโคลบอร์น เบเบอร์ (Colborne Baber) ในรายงานเรื่อง คณะสอนศาสนาโกรสเวนเนอร์ (Grosvenor Mission)⁴ ของเขา ซึ่งสำหรับผู้อ่านที่เป็นนักเดินทางแล้วมันจัดเป็นเรื่องอมตะ เขาได้แสดงถึงอุปสรรคสำคัญของเส้นทางที่เกิดขึ้นจากทางแคบระหว่างหุบเขา ๒ ข้างของแม่น้ำ Lantsan Lu และแม่น้ำ Lung แม่น้ำเหล่านี้เมื่อเราเข้าสู่ดินแดนของรัฐฉานแล้วจะรู้จักมันในชื่อว่า แม่น้ำโขง แม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำชเวลิ (Shweli)

⁴ R.G.S. Suppl. Papers. vol.i. ตอนที่ 1 - ต้นฉบับ

ด้วยลักษณะการไหลกรรโชกรุนแรงของแม่น้ำดังกล่าวข้างต้น ซึ่งลักษณะการไหลอย่างเชี่ยวกรากแบบนั้นดูเหมือนจะเป็นอุปสรรคต่อการค้าอย่างแท้จริง มันแผ่ขยายร่องน้ำลึกของมันออกไปขวางเส้นทางการคมนาคมโดยตรง แม่น้ำโขงถูกกระหนาบข้างด้วยทางชันสูงถึง ๘,๐๐๐ ฟุต ส่วนกันแม่น้ำสาละวินอันเงียบสงบนั้นจมลึกลงไปต่ำจากแม่น้ำโขงกว่า ๒,๐๐๐ ฟุต บริเวณโดยรอบมีแต่บรรยากาศของไข้กาฬโรค โรคระบาดร้ายแรง มาเลเรีย และความเชื่อถือในเรื่องโชคลางของคลัง เรื่องเหล่านี้คุกคามกองคาราวานชายฉกรรจ์ได้มากกว่าเรื่องหนทางปืนสู่น้ำโขงที่ทั้งสิ้นและคดเคี้ยวเสียอีก อาจจะเป็นเพราะมันเป็นลำน้ำที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนผ่านท้องที่ทุรกันดารมาตั้งแต่ต้นสายเพื่อไหลออกสู่โลกภายนอก ความอ่อนโยนละมุนละไมจึงไม่ใช่คุณสมบัติของแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง

น่าแปลกใจว่าอะไรคืออุปสรรคอันเห็นได้ชัดซึ่งกีดขวางแม่น้ำอันยิ่งใหญ่แห่งภูมิภาคนี้ในการคมนาคมติดต่อระหว่างอาณาจักรของจีนและอินเดีย ประเทศหนึ่งซึ่งน่าสนใจกว่านี้ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ธรณีวิทยาและมานุษยวิทยาก็ไม่ปรากฏว่ามีอยู่ แต่นับว่าโชคดีที่ยังมีอยู่ ๒ - ๓ ประเทศที่ติดต่อการค้ากันได้โดยไม่น่าเชื่อ

ชาวยุโรปที่ผ่านเข้ามาในเส้นทางภูมิภาคนี้ต่างพากันหวาดหวั่นที่จะค้นหาร่องรอย มันจึงยังเป็นดินแดนที่ยังคงความลึกลับไว้ในที่สุด นักเดินทางเพียงไม่กี่คนอย่างบาวเออร์ (Bower) ร็อคฮิล (Rockhill) บ็อนวอลล็อท (Bonvallot) และเจ้าชายเฮนรี ดอร์สันต่างเดินทางข้ามแม่น้ำโขงโดยใช้ทางหลวงทิเบตทางตอนเหนือ และมีซันนารีฝรั่งเศสผู้กล้าหาญและอุทิศตนเพียงไม่กี่คนที่ใช้ชีวิตอยู่กับคนของเขาที่บาตาง (Batang) เซกู (Tseku) และอินโต (Intto) ส่วนพวกที่ใช้เส้นทางสาย Tali - Bhamo ในการเดินทางก็มีอยู่เพียงไม่กี่คน บางคนก็ล่องลำเข้าไปถึงก็มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีเช่น คูเปอร์ (Cooper) มาเจอร์ผู้โศกเศร้า (Margery) โคลบอร์น เบเบอร์ แมคคาร์ธีย์ (McCarthy) คาเมรอน (Cameron) กิลล์ (Gill) และเมื่อเร็วๆ นี้ก็มีท่านเคนต์ Szechenyi, นายคอล

คูฮอน (Colquhoun) และนักเดินทางผู้แข็งขันอีกคนชื่อ ดร.มอร์ริสัน (Dr. Morrison) แต่อุปสรรคที่เห็นได้ชัดเพียงอย่างเดียวกลับเป็นสภาพภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยความยากลำบากที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการคมนาคม และจะเห็นได้ชัดว่าเส้นทางคมนาคมถาวรและมีประสิทธิภาพใดๆ ก็ตามระหว่างจีนทางตะวันตกและพม่ามักจะพุ่งตรงไปยังแนวอุปสรรคทางธรรมชาติที่เอนเอียงขึ้นไปตามแนวระบายน้ำทางตอนเหนือรวมทั้งบริเวณที่ไกลออกไปทางตอนใต้

มีเส้นทางมากกว่าหนึ่งเส้นทาง ซึ่งหากจะพูดอย่างเล่นสำนวนแล้วก็คือเส้นทางที่มุ่งจะ “รุก” เพื่อเอาการค้าจากญวนและทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนออกไปเสียจากการครอบครองของอังกฤษ ดูเหมือนจะมีการยอมรับจากบุคคลที่เชื่อถือได้ว่าทุกๆ ที่เกิดการทำลายจนเสียหายย่อยยับจากฝีมือของพวกกบฏ Mahomedan^๑ ซึ่งเป็นประชากรและเป็นส่วนที่มั่งคั่งของเมือง Mahomedan ในประเทศจีนจนส่งผลให้มีการให้คำมั่นในเรื่องที่จะให้มีการปรับปรุงด้านการค้าโดยเร็วที่สุดให้เท่าทันกับความคิดอ่านด้านการคมนาคมนานนับปีที่ผ่านมาได้กลายเป็นหัวข้อในหนังสือหนังสือต่าง ๆ อย่างแพร่หลายบ้างก็ให้คำแนะนำสั่งสอน บ้างก็เป็นลักษณะของการถกเถียงกันในเรื่องเส้นทางที่ไม่ควรจะเดินทางเข้าไปเลยสักนิด ตลาดมิดไนตอนนั้นก็มีการแข่งขันกันอย่างไม่ธรรมดา ส่วนความสำคัญของจีนตะวันตกเฉียงใต้และพื้นที่บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เรียกกันว่าอินโดจีนในฐานะที่เป็นตลาดการค้าเสรีในอนาคตก็กำลังขยายตัวพร้อมกับการแพร่อิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสทางตะวันตกและตะวันออกของอัสสัม และพม่า รวมทั้งในเขมรและดั่งเกียด้วย

ฝรั่งเศสซึ่งเป็นเพื่อนบ้านในอินโดจีนของเราไม่รีรอที่จะรุกเข้าไปยังญวนเพื่อชนชาติของตนเอง โดยเริ่มต้นอย่างฉลาดหลักแหลมตามนิสัยของพวกเขา การสำรวจของกองทัพเรือภายใต้การควบคุมของกัปตัน ดูดาร์ เดอ ลาเกร (Doudart de Lagrée) ได้เริ่มขึ้นที่ไซ่ง่อนใน พ.ศ. ๒๔๐๙ เพื่อทำการสำรวจแม่น้ำโขงซึ่งในตอนนั้นเป็นที่หวังกันว่ามันจะเป็นเส้นทางหลักของการคมนาคม

^๑ หมายถึงพระมูฮัมหมัด ผู้ก่อตั้งศาสนาอิสลาม - สวป.

ทางน้ำเข้าสู่ใจกลางของยูนาน ความลึกลับของแม่น้ำที่กว้างใหญ่ไพศาลสายนี้
อยู่ที่ว่าพวกเขาไม่รู้ว่ามีต้นมาจากไหนแต่ด้วยความที่เห็นแก่ชาติตนและปรารถนา
ที่จะเป็นชนชาติแรกในหมู่ชาวตะวันตกที่เข้าถึงประเทศต่างๆ ซึ่งล้วนแต่
ปลุกเร้าการเล็งผลเลิศ จึงเป็นแรงจูงใจให้เกิดการสำรวจเพิ่มมากขึ้น

แต่ความหวังทั้งมวลในการเดินทางโดยใช้เรือในแม่น้ำโขงก็ได้ถูกจำกัด
ให้มลายหายไปอีกครั้งตามเงื่อนไขที่เราทราบกันดีอยู่ พวกเราจำต้องสละเรือ
ทิ้ง แต่ด้วยความกล้าหาญและความเพียรเป็นเลิศซึ่งมีแต่ผู้ที่รู้จักภูมิประเทศ
แถบนี้ดีเท่านั้นถึงจะมีความรู้สึกชื่นชมเปี่ยมล้นให้ พวกเขาได้ต่อสู้ดิ้นรนอย่าง
อาทราญโดยใช้เรือชุดแบบพื้นบ้านเดินทางต่อไปยังเชียงฮังจนถึงยูนาน พูและ
ตาลีฟู ในอีก ๒ ปีต่อมาพวกเขาได้นำเอาข้อมูลอันทรงคุณค่ากลับมาแล้วนำมา
ทำให้เป็นรูปร่างอยู่ในผลงานที่นำอ่านของฟรานซิส กานีเยร์ (Francis Garnier)
แต่ เดอ ลาเกร (De Lagrée) กลับไม่ได้อยู่เห็นความสำเร็จสมดังจุดมุ่งหมาย
ของตัวเพราะเขาได้เสียชีวิตไปที่เมืองติงฉวน (Ting-Chuan)

เมื่อตั้งเกียได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอินโดจีนฝรั่งเศส กลุ่มอาณานิคม
ฝรั่งเศสจึงพากันหวังว่าแม่น้ำแดงน่าจะทำหน้าที่แทนในส่วนที่แม่น้ำโขงไม่สามารถ
ทำได้และน่าจะนำเอาพ่อค้าชาวฝรั่งเศสเข้าสู่ตลาดของจีนทางใต้ดังที่ใฝ่ฝันเอา
ไว้ หากแต่คำพยากรณ์ที่คาดการณ์เอาไว้ก็กลับต้องล้มเหลวอีกครั้ง ทั้งที่ได้
เข้าไปเลียบเคียงใกล้ชิดกับตั้งเกียจนถึงยูนานทางตะวันออก แต่ก็ไม่มีความ
เจริญก้าวหน้าทางการค้าใดๆ ปรากฏให้เห็นเลย

การได้ครอบครองตั้งเกียและข้อได้เปรียบที่เห็นได้ชัดเจนในเรื่องของ
ระยะทางซึ่งเอื้อประโยชน์ให้กับผู้ครอบครองดินแดนได้กระตุ้นความตื่นตัวใน
เรื่องการค้าให้เกิดความกระตือรือร้นขึ้น โดยเฉพาะในหมู่พ่อค้าภายในประเทศ
แต่ผลที่ได้กลับกลายเป็นการไตร่ตรองอย่างผิวเผินของคณะกรรมการหอการค้า
และผู้ดำเนินงานด้านอื่นของโครงการสร้างทางรถไฟส่วนต่าง ๆ และการสำรวจ
เพื่อเชื่อมพม่าและรัฐฉานของอังกฤษเข้ากับยูนาน ซึ่งได้มีการดำเนินการล่วงหน้า
มาหลายครั้งหลายคราแล้ว

วิธีที่จะทำให้รู้เรื่องนี้ได้ดีที่สุดได้มาจากข้อสนับสนุนอย่างแข็งขันของนายฮัลเลต (Hallett) และนายคอลคูฮอน (Colquhoun)⁵ ซึ่งสรุปว่าเป็นการรุกเข้าสู่ที่ราบสูงยูนนาน ผ่านรัฐฉานของสยามจากเมืองท่าตะนาวศรีที่เมืองมะละแหม่งของอังกฤษ เส้นทางนี้จะหลีกเลี่ยงความทุรกันดารบริเวณช่องเขาสาละวินโดยเริ่มต้นจากอีกฟากหนึ่งของมันซึ่งจะค่อยๆ ตัดผ่านช่วงล่างไปสู่เมืองระแหง^๖ ในสยามผ่านเมืองเมียวดี (Myawadi) ลัดเลาะขึ้นไปยังลุ่มแม่น้ำปิง แล้วตัดผ่านแหล่งน้ำสู่แม่น้ำโขงตรงส่วนที่ระบายออกสู่เชียงรายและเชียงแสน เสร็จแล้วจะเลาะลงมาตามฝั่งขวาแม่น้ำโขงผ่านเมืองเชียงฮุ้งเข้าสู่ชายแดนเมืองจีนโดยมีเมือง Sumao เป็นเป้าหมาย ความได้เปรียบของเส้นทางนี้คือเรื่องค่าใช้จ่ายที่เมื่อเทียบกันแล้วจะสิ้นเปลืองน้อยกว่า และไม่ต้องผ่านเข้าไปยังภูมิประเทศที่ทุรกันดารและอันตรายดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในเส้นทางอื่นที่เดินทางไปได้ ซึ่งคาดว่าจะทำให้การสร้างทางรถไฟสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายสูงมาก เส้นทางควรจะตัดผ่านเข้าไปเหนือความสูงไม่เกินกว่า ๒,๒๐๐ ฟุต และควรจะไปตามเส้นทางของกองคาราวานขนาดใหญ่ที่ยังคงใช้งานอยู่และผ่านเข้าไปยังดินแดนอันประกอบด้วยผู้คนจำนวนมากและยิ่งไปกว่านั้นมันจะทำให้สามารถเชื่อมต่อกับกรุงเทพฯ ได้สะดวกยิ่งขึ้น

สำหรับเรื่องความขัดแย้งสำคัญที่เกิดขึ้นตามปกตินั้นก็คือ เมื่อมีการสร้างทางมาได้ระยะเกินกว่า ๓๐๐ ไมล์เมื่อไหร่ ทุกอย่างก็จะขึ้นอยู่กับการปฏิบัติทางการทูตและความร่วมมือของรัฐบาลต่างชาติซึ่งก็คือรัฐบาลสยามนั่นเอง

การได้มาซึ่งดินแดนทางตอนเหนือของพม่าพร้อมด้วยรัฐฉานในส่วนของพม่า ทั้งหมดนั้นคือการนำไปสู่ปมปัญหาปมใหม่

กลายเป็นว่าในขณะนี้ชายแดนของอังกฤษได้มาเชื่อมต่อกับชายแดนประเทศจีน และเส้นทางรถไฟใดๆ ก็ตามที่เรามุ่งตัดผ่านเข้าไปสู่ยูนนานก็น่าจะ

⁵ หนังสือฉบับหลังข้างในดินแดนฉาน วารสารของสมาคมศิลาปะ ฉบับที่ 1 - 789 vol.xxxv และอื่นๆ - ต้นฉบับ

^๖ ระแหง ปัจจุบันคือบริเวณที่ตั้งของจังหวัดตาก - สวป.

⁶ ให้นายฮอลด์ ฮัลเลต ประมาณการไว้ว่ามีจำนวนราว ๒,๐๐๐,๐๐๐ คน น่าจะเป็นตัวเลขที่เกินความจริง - ต้นฉบับ

ต้องทำขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายของรัฐบาลในวันใดวันหนึ่งหรือไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง กล่าวคือเพื่อเป็นการเปิดกว้างอาณาเขตรัฐฉานในครอบครองของเรา และให้ความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์พอๆ กับทางด้านการค้า

นับตั้งแต่นั้นมาก็เป็นธรรมดาที่รัฐบาลอินเดียจะให้ความสนใจต่อการสำรวจตรวจตราของอังกฤษมากกว่าชาวสยามในรัฐฉาน พร้อมกับให้ข้อคิดเห็นเพื่อการวางเส้นทางสู่ชายแดนจีน

ผลก็คือเส้นทางที่พบตัดผ่านแม่น้ำสาละวินที่ท่าเรือคุนหลุน (Kunlon Ferry) บริเวณเส้นละติจูดที่ ๒๓ องศา ๒๕ ลิปดา และได้กำหนดให้ทางรถไฟเริ่มจุดเชื่อมต่อกับทางรถไฟของพม่าที่เมืองมันทเลย์ตรงจุดนี้

นายสก๊อตต์ (Scott) ผู้บัญชาการที่มีชื่อเสียงแห่งรัฐฉานตอนเหนือได้แสดงความคิดเห็นว่าเป็นไปได้ที่จะทำการขยายเส้นทางจากคุนหลุนตรงสู่ ชุนนังฟู (Shunning Fu) ซึ่งท้ายที่สุดมันอาจอยู่ในทิศทางที่ข้ามผ่านแม่น้ำโขง แล้วขึ้นไปทางหยางปี (Yang Pi) สู่ตาลีฟู (Tali Fu)

ภาพที่ปรากฏนี้ได้รับการยืนยันจากการสำรวจที่มีรัฐบาลอินเดียให้การรับรองแล้ว รัฐบาลอินเดียมีความพึงพอใจเมื่อได้ทราบว่าเส้นทางคุนหลุนไม่ได้มีปลายทางเป็นทางตัน เพราะได้มีเส้นทางสายใต้หลายเส้นทางรองรับอยู่

ทั้งคณะรัฐบาลของสมเด็จพระจักรพรรดิ และรัฐบาลอินเดียได้ให้การยอมรับในเรื่องจุดที่เชื่อมต่อกับประเทศพม่าตรงที่ราบลุ่มแม่น้ำเหลียงซึ่งกำหนดไว้อย่างชัดเจนโดยท่านลอร์ด ซาลิสเบอรี (Lord Salisbury) เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๙ ในการให้คำตอบคณะผู้แทนสมาชิกของหอการค้าซึ่งเรียกร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลในเรื่องการเปิดเส้นทางสายการค้า ทั้งเส้นทางจากมะละแหม่งผ่านสยามหรือจากย่างกุ้งสู่อาณาจักรของอังกฤษแล้วผ่านกะเหรี่ยงที่ยินยอมให้มีการสร้างหรือรับรองทางรถไฟและยืนยันการให้คำอนุญาตของรัฐบาลจีนในเรื่องการสร้างทางต่อจากแนวชายแดนผ่านเข้าสู่ดินแดนของตนผ่านเมือง Sumao ลอร์ด ซาลิสเบอรี เผยออกมาว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะหวังให้รัฐบาลจ่ายเงินในการสร้างทางรถไฟดินแดนของชนชาติอื่นและการสร้างทาง

รถไฟผ่านประเทศเอกราชเช่นสยามโดยอยู่ภายใต้การควบคุมของต่างชาติ ทั้งยังเป็นทางรถไฟอย่างที่ว่าชาวต่างชาติตั้งใจที่จะสร้างขึ้นก็เป็นไปได้ยากเช่นกัน อย่างไรก็ตามเป็นพื้นที่ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอาณานิคมของอังกฤษ หากมีนายทุนหาเงินมาได้พวกเขาก็ควรจะมีความมั่นใจได้ในความช่วยเหลือของรัฐบาล แต่สิ่งที่ท่านลอร์ดตงস্যอยู่บ้างก็คือ เมื่อมันอยู่ที่บริเวณชายแดนของจีน ชาวจีนก็ควรจะรับรู้ในผลประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับอย่างชัดเจน และเพื่อให้ลูกค้าของพวกเขามีความได้เปรียบในการที่จะใช้เส้นทางของอังกฤษเดินทางสู่ยูนนานได้โดยง่าย เขากล่าวเพิ่มเติมว่ารัฐบาลอินเดียค่อนข้างกังวลในเรื่องที่จะสร้างเส้นทางท่าเรือคุนหลุนและสะพานเหนือจุดเชื่อมต่อระหว่างสถานที่นั้นกับแนวพรมแดนให้เป็นผลสำเร็จ

นับแต่นั้นมารัฐบาลก็ได้ถูกสอบถามในเรื่องการสำรวจที่กำลังทำขึ้นเพื่อช่วยเหลือผู้มีความสนใจในโครงการเมืองมะละแหม่ง ทางหอการค้าเกิดความรู้สึกอย่างชัดเจนว่ารัฐบาลฝรั่งเศสนั้นก้าวล้ำหน้าเราไปมากในเรื่องการปกป้องสัมปทานสิทธิการสร้างทางรถไฟในเมืองจินตอนใต้ เป็นเรื่องจริงที่แน่นอนว่าพวกเราค่อนข้างจะปฏิบัติต่อรัฐบาลจีนด้วยความรู้สึกเกรงอกเกรงใจมากเกินไป มันไม่ช่วยให้อะไรดีขึ้นเลยที่จะติดต่อกับพวกเขาแบบเดียวกับที่ติดต่อกับชาวยุโรป พวกฝรั่งเศสคงจะสำนึกได้อย่างนี้จึงมุ่งแต่กระทำการข่มเหงเพื่อผลอันเป็นที่พอใจ ขณะที่สัมปทานของอังกฤษที่มีกับชาวจีนตามแนวเส้นชายแดนได้ลดความน่าเชื่อถือลงไปอย่างมากภายในสายตาของพวกเขา อย่างไรก็ตามในเรื่องที่เป็นการงานอย่างนี้เรามักจะทำกันอย่างช้า ๆ โดยทั่วไปเรามักจะทำงานกันอย่างมั่นคงมั่นใจก็เมื่อตอนที่งานใกล้จบ⁷ แล้วเท่านั้น

ดังนั้น กล่าวโดยย่อมันก็คือผลที่ส่งมาจนถึงปัจจุบันที่ต้องใช้ทั้งความมานะพยายาม ใช้กำลังคนและกำลังเงินเพื่อกลับไปเปิดใช้เส้นทางสายเก่าสู่เมืองจินที่มีชื่อว่า “ถนนสีทอง” (golden road) อีกครั้งหนึ่ง มันเป็นเส้นทางที่พวกเขาใช้เปิดสัมพันธไมตรีกับอังวะใน พ.ศ.๒๓๓๘ ซึ่งปลายทางของถนนนั้นก็ยังไม่แล้วเสร็จอยู่ดี

⁷ เรื่องนี้เขียนขึ้นก่อนเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ - ต้นฉบับ

ที่เมืองเชียงฮั่ง^๑ (เส้นละติจูดที่ ๒๒ องศา) เป็นจุดแรกที่ชาวบ้านสามารถใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางสัญจรไปมาได้ มีการใช้แพไม้ไผ่ขนข้าวลงมาจากเมืองเชียงลับ^๒ ส่วนลูกเรือจะเดินทางกลับทางบก ตรงจุดนี้เองที่การสำรวจในขั้นสุดท้ายของเดอลาเกอร์ได้ละจากแม่น้ำโขงและมุ่งหน้าไปยังตอนเหนือและตะวันออกสู่เมืองจิ้น แม้ว่าพวกเขายินยอมที่จะทิ้งเรือชุดไว้ที่เมืองเลน^๓ หรือตองอู ก็ตาม แต่กานีเย (Ganier) ได้วกกลับมายังแม่น้ำซำแล้วซำเล่าในขณะที่พวกเขามุ่งหน้าสู่เชียงฮั่งเพื่อดูเส้นทางว่าจะสามารถเดินเรือไปได้หรือไม่ แต่ก็ได้ผลลัพธ์อย่างเดิมทุกครั้ง ตองอู เป็นบริเวณสูงสุดที่ผู้คนสามารถจะบังคับเรือให้แล่นฝ่ากระแสน้ำได้ เนื่องจากตองอูจะมีท่าเรืออยู่หลายแห่ง เงินค่าผ่านทางการใช้ท่าเรือนี้เป็นของ Sawbwa^๔ แห่งเมืองเชียงตุง ท่าเรือสำคัญที่สุดอยู่ที่เมืองเชียงลับ อันเป็นเมืองที่มีร่องรอยเส้นทางลัดที่ลอร์ดเลมิงตัน (Lord Lamington) ใช้เป็นเส้นทางเข้าสู่เมืองสิงห์ในการเดินทางสู่ตั้งเกียใน พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๓๔^๕ โดยข้ามผ่านแม่น้ำ

พันเอก วัตรธรรปได้ให้คำอธิบายถึงส่วนเล็กๆ ของภูมิประเทศแห่งนี้ไว้ในรายงาน^๖ อย่างขำขันขำฉาวและละเอียดลออซึ่งล้วนมีค่าเป็นอย่างยิ่ง มันให้ความรู้สึกประทับใจราวกับรายงานของนักสำรวจผู้มากด้วยประสบการณ์เลยทีเดียว

เชียงฮั่ง เป็นแคว้นที่เป็นใหญ่ในบรรดาแคว้นที่ผูกพันกันมาช้านาน ทั้ง ๑๒ แคว้น มีชื่อเรียกว่า สิบสองปันนา ทั้ง ๑๒ แคว้นมีความภักดีต่อจีนและพม่ามาเป็นเวลานานนับหลายปีจากสนธิสัญญาใน พ.ศ. ๒๔๓๕ เราได้ยกเชียงฮั่งและเมืองเลนซึ่งอยู่ทางตะวันตกให้กับจีนภายใต้เงื่อนไขที่ว่าจีนไม่อาจแบ่งปันเขตแดนใดๆ ของทั้ง ๒ เมืองนี้ให้แก่ประเทศอื่นใดได้โดยปราศจากการยินยอมจากอังกฤษ บางทีเราอาจคิดผิดที่ยอมให้มีการผ่อนปรน การโอนอ่อนผ่อนตาม

^๑ Chiang Hung = เชียงฮั่ง น่าจะหมายถึงชื่อเดิมของเมืองเชียงรุ่ง เมืองหลวงของแคว้นสิบสองปันนา - สวป.

^๒ พันเอก วัตรธรรป, วารสารภูมิศาสตร์ vol.vii No.6 - ต้นฉบับ

^๓ น่าจะหมายถึงเมืองเลน เมืองที่อยู่ในเขตเมืองว่า ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงตุง - สวป.

^๔ ซับวา หรือชื่อตำแหน่งผู้ปกครองเมืองในรัฐฉานของประเทศพม่า - สวป.

^๕ Proc. R.G.S. vol.viii No.6 - ต้นฉบับ

^๖ Proc. R.G.S. vol.viii No.6 - ต้นฉบับ

ในทุกสาระสำคัญให้กับจีนล้วนเป็นความผิดพลาด มันถูกชาวจีนถือเอาเป็นข้ออ้างที่จะหวาดระแวง และพวกเขาเองก็คงคิดว่าไม่มีใครสามารถติดต่อกับพวกเขาได้ดีไปกว่าชาวอังกฤษในวิถีทางแบบเดียวกับที่เราติดต่อกับชาติอารยธรรมจากยุโรปเป็นแน่

เมื่อฝรั่งเศสยึดเอาอาณาเขตของสยามทางด้านทิศเหนือของพื้นที่ผืนใหญ่ตามแนวโค้งน้ำทางทิศตะวันออกของแม่น้ำโขงไปใน พ.ศ. ๒๔๓๖ จีนก็จัดการยื่นมือเข้ามาแบ่งสันปันส่วนดินแดนแม่น้ำโขงบริเวณสิบสองปันนาให้แก่ฝรั่งเศสอย่างท้าทายทั้งๆ ที่มีสนธิสัญญากับอังกฤษอยู่แล้ว

ความเป็นจริงก็คือฝรั่งเศสนั้นตั้งใจจะขยายอาณาเขตในครอบครองของตนเอนเอียงมาทางตะวันตกของน้ำอู ในขณะที่กำลังครอบครองเมืองสิงห์อยู่ด้วย ซึ่งเมืองสิงห์นั้นเป็นเมืองหลวงของแคว้นแคว้นเล็กๆ ชื่อ เชียงแขง² ที่อยู่คร่อมแม่น้ำโขงตรงเส้นขนานที่ ๒๑ และยังคงส่งเครื่องบรรณาการให้แก่เชียงตุง รัฐในครอบครองของอังกฤษ ปัจจุบันนับเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอังกฤษและในไม่ช้าก็จะเป็นที่รู้จักกันในรูปของ “ภารกิจรัฐกันชน” จึงเริ่มมีการโต้สวนความในเรื่องนี้ เมื่อทั้งสองฝ่ายเริ่มทำการตั้งข้อกล่าวหาฟ้องกลับกันอย่างรุนแรงทั้งในกรุงปารีสและลอนดอน เนื่องจากท่าทีที่รับมาโดยเมอร์สีเออร์ ปาวิ ข้าหลวงใหญ่ชาวฝรั่งเศสผู้ทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้ที่จะจดจำความเป็นมาของรัฐอย่างเชียงแขง มีสเตอร์สก็อตต์ผู้เป็นข้าหลวงของเราก็ไม่สามารถเจรจาประนีประนอมกับเขาในประเด็นนั้นได้อย่างเป็นผล และการโต้แย้งพาดพิงไปถึงรัฐบาลเจ้าของประเทศ คงไม่จำเป็นที่จะกล่าวต่อไปให้ยืดเยื้อถึงการโต้แย้งที่ทำท่าจะเป็นการแบ่งสัดส่วนกันอย่างตึงเครียด เพราะเรื่องนี้สามารถลงตัวกันได้โดยการประชุมตกลงร่วมกันระหว่าง อังกฤษ - ฝรั่งเศส (Anglo - French Convention) ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙

² นักเขียนพม่าเชื้อสายอังกฤษเรียกว่า Keng Cheng คำแรกตรงกับคำว่า เชียง ในสยาม ส่วนคำหลังนั้นข้าพเจ้านึกถึงที่มาของตัว ch ไม่ออก ลอร์ดเลมิงตัน (Lamington) เป็นผู้ให้ชื่อในภาษาสยามที่ถูกดัดแปลงที่ใช้อยู่ ณ ที่นี้ Proc. R.G.S. Vol.xiii No 12. - ต้นฉบับ

พอจะกล่าวได้ว่าเมอร์ริเออร์ปาวีพอใจที่จะให้เมือง³ สิ่งที่เป็นเพียงเมืองๆ หนึ่งในจังหวัดน่านของสยามอันเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนทั้งสองฝั่งของแม่น้ำโขงที่ เชียงของและน้ำอึง เขายืนยันความคิดเห็นของเขาบนข้อเท็จจริงที่ว่าเจ้าเมืองๆ นั้นเป็นผู้ที่ได้ย้ายถิ่นฐานจากฝั่งขวาของแม่น้ำสู่เมืองสิงห์อย่างช้าไม่เกินปี พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อถูกขู่เชิญด้วยกำลังจากชาวน่านใน พ.ศ. ๒๔๓๑ จึงได้ปฏิญาณที่จะ จงรักภักดีต่อท่านเพื่อที่จะได้อยู่อย่างสงบโดยไม่ถูกรบกวน อย่างไรก็ตามเมื่อ ฤดูแล้งก่อนหน้านี้นี้เขาก็ได้ให้การต้อนรับคณะทูตอังกฤษจากพม่ามาแล้ว ซึ่งนั่นเป็นการแสดงออกถึงการเป็นเมืองขึ้นโดยสมบูรณ์

ขณะที่ฝรั่งเศสเข้าคุกคามสยามอย่างรุนแรงแข่งกร้าว แต่พวกเขากลับ ไตร่ตรองที่จะจัดการกับสยามที่เมืองเชียงแขงด้วยความเคารพยำเกรงในแบบ เดียวกับที่ทำกับจีนในเรื่องเมืองเชียงฮั่งบริเวณตลอดแนวซึ่งติดแม่น้ำโขง เมื่อ สยามต้องตกอยู่ภายใต้ความรุนแรงของวิกฤตการณ์ รศ.๑๑๒ ข้อพิจารณาใน การจัดการกับสยามก่อนหน้านั้นก็เริ่มเป็นไปได้ แต่เรายังคงดำรงสิทธิของ เราที่เมืองเชียงแขงเอาไว้ ผลที่เกิดขึ้นประการแรกก็คือ การที่มิสเตอร์สก็อตต์ ได้เดินทางไปยังเมืองสิงห์ เริ่มต้นสะสมภารกิจเรื่องเขตแดนและปลัดธงของ ฝรั่งเศสที่เคยชักอยู่ที่นี่ลงเสีย ประการที่สองคือการตั้งค่ายทหารที่มีพวกกุข่า อยู่ประจำการเพียงไม่กี่คนภายใต้การดูแลของมิสเตอร์สเตอร์ลิง (Sterling) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีจากผลงานชิ้นเลิศที่เขาได้เคยทำไว้ในฐานะผู้บัญชาการในการ แบ่งสรรปันส่วนดินแดนส่วนนี้ที่ตรงบริเวณชายแดนของอังกฤษ ความคิดเห็น ของปาวีทำให้เกิดมีรัฐกันชนขึ้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือบริเวณเป็นกลางที่ อยู่ระหว่างดินแดนในครอบครองของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งมหาอำนาจทั้ง ๒ แสดงการตกลงอย่างชัดเจนในความปรารถนาเรื่องนี้แต่มันเป็นไปได้โดยสิ้น เเชิง หากแม่น้ำโขงเป็นเสมือนเส้นแบ่งเขตและฝรั่งเศสเป็นผู้กำหนดที่จะยึดครอง ทุกสิ่งทุกอย่างบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแล้ว การ “พูดกันด้วยเหตุผล” ของคณะ กรรมการก็คงมีอาจเกิดขึ้นได้และการกำหนดเขตแดนก็คงไม่ใช่เรื่องจำเป็น

³ นักเขียนเชื้อสายอังกฤษ - พม่า เรียกเมืองนี้ว่า มงสิง (Mong sing) แต่ข้าพเจ้าจะขอใช้ชื่อตามที่ชาวสยามเรียก - ต้นฉบับ

⁴ วิกฤตการณ์ รศ.๑๑๒ - สวป.

ขณะเดียวกันเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นเมืองหลวงที่มีความสำคัญที่สุดของเมืองทุกเมืองตามแนวเลียบแม่น้ำสาละวินในรัฐฉานก็ได้ถูกชาวพม่าเข้าไปตั้งป้อมทหาร ส่วนการตั้งป้อมทหารที่เมืองสิงห์ก็ยังคงเป็นข้อโต้แย้งที่คาราคาซังอยู่และแล้วในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙ ท่ามกลางความประหลาดใจและประหลาดใจพรันพริงมีใช้น้อยของผู้คนทั้งหลายทั้งปวงต่อสิ่งที่ลอร์ด โรสเบอรี (Lord Rosebery) ได้ประกาศอย่างชัดเจน ซึ่งแม้จะไม่ได้ถูกต้องไปเสียทั้งหมดแต่น่าจะเป็นที่มาของคำประกาศอันเจ็บปวดตึงตามมาที่เรียกว่า “การยอมแพ้ของสยาม” ข้อตกลงทั้งหมดฝ่ายฝรั่งเศสเป็นผู้กระทำขึ้น โดยยินยอมคืนสิทธิการครอบครองดินแดนบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่อังกฤษ ทำให้โครงการเรื่องรัฐกันชนในภูมิภาคนี้เป็นอันต้องยุติลง แต่จะต้องทำแบบนั้นไปทำไมกันในเมื่อขอบเขตของการยอมคืนสิทธินั้นสามารถวัดเอาจากสิ่งที่เราได้ตอบแทนจากมันเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

หลังจากข้อวิพากษ์วิจารณ์ของลอร์ดซาลิสเบอรี่ พวกที่ไม่รู้สถานการณ์มาก่อนก็จะหลงเชื่อด้วยความเข้าใจผิด คงจะจำกันได้ดีว่าทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสนั้นนอกจากจะทำความตกลงร่วมกันแล้วยังจะต้องรับประกันความมั่นคงของบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจากน้ำมือของผู้ที่จะเข้ามาล่อลวงที่ดินแดนด้วยทั้ง ๒ มหาอำนาจได้แผ่ขยายดินแดนออกไปทางตะวันออกสู่หลายๆ ตำบลของที่ราบสูงโคราชและจังหวัดต่างๆ ของประเทศเขมร และขยายไปทางตะวันตกด้านคาบสมุทรมลายู คงไว้ซึ่งบริเวณรอบนอกตามอนุสัญญาแห่งความเป็นกลางซึ่งถือเป็นพื้นที่ละแวกที่อยู่ห่างไกลจากบริเวณต่างๆ ที่ได้ถูกแบ่งแยกอย่างเป็นทางการระหว่าง ๒ มหาอำนาจคู่สัญญาและปล่อยให้มันมีที่มั่นทางการเมืองอย่างเดียวกันอย่างแท้จริงตามที่ได้เคยเป็นมาก่อน ข้อบังคับตามสนธิสัญญาทั้งหมดมุ่งเน้นไปที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งเป็นบริเวณที่เมื่อปรากฏอยู่บนแผนที่แล้วคนที่ไม่รู้จักภูมิประเทศแถบนี้ดีพอก็ดูเหมือนจะมองไม่เห็นความสำคัญหรือหาประโยชน์อันใดจากพื้นที่บริเวณนี้ได้ เป็นการเอื้อประโยชน์ให้ใช้เป็นข้อแก้ตัวที่ดีสำหรับเสียงวิพากษ์วิจารณ์ที่แข็งแรงแย่แท้ที่จริงแล้วบริเวณ

ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งเป็นเป้าหมายในการปฏิบัตินั้นก็คือสยามนั่นเอง ซึ่งเมื่อนับที่จำนวนประชากรก็จะมีเป็นจำนวนถึง ๕ เท่าของภูมิภาคยกเว้นทั้ง ๒ แห่งนั้นรวมกัน และเมื่อมองทางด้านอัตราการค้าปัจจุบันแล้วจะเห็นว่าตกอยู่ในมือของอังกฤษกว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ซึ่งคิดคร่าวๆ แล้วเป็น ๗ เท่าของทั้ง ๒ ดินแดนรวมกัน

ในโอกาสนี้ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวเพิ่มเติมว่าจำนวนประชากรและการค้าของดินแดนด้านตะวันตกที่เล็กกว่า (หรือมลายู) ในส่วนของภูมิภาคที่ได้รับการละเว้นดังกล่าวข้างต้น ดูแล้วน่าจะมีจำนวนประชากรและปริมาณการค้ามากกว่าที่มีอยู่ในอาณาเขตอันกว้างขวางทางตะวันออกทั้งหมด ซึ่งเป็นดินแดนในครอบครองของฝรั่งเศส ดังนั้นการถกเถียงกันโดยใช้ข้อมูลแต่เพียงสิ่งที่ปรากฏอยู่บนแผนที่จึงไม่อาจนำไปสู่ข้อสรุปของผลประโยชน์ที่แท้จริงได้ ดูเหมือนมันจะยังคงเป็นเรื่องของความคิดเห็นระดับชาติ เมื่อลอร์ดโรสเบอรียังดำรงตำแหน่งอยู่นั้น มูลค่าการค้าจำนวนสี่ล้านห้าแสนของสยามมีความเกี่ยวข้องกับเราตรงที่ต้องคอยกันเอาไว้ไม่ให้มาขัดแย้งกับกิจการค้าของเรา ซึ่งที่จริงก็เป็นมูลค่าการค้าเกือบทั้งหมดและเป็นจำนวนที่ควรค่าแก่การต่อสู้ปกป้อง เมื่อเป็นดังนั้นขณะที่ลอร์ดซาลิสเบอรีได้รักษามูลค่าการค้าจำนวน ๗ ไร่ ๘ ส่วนนั้นมาไว้ได้อย่างปลอดภัยเป็นการถาวรโดยแลกกับการที่ต้องเสียเชิงแขง ใครที่สมควรจะได้รับการปรบมือยกย่องจากคนทั่วไป ข้าพเจ้าคาดคะเนดูแล้วว่ามันไม่ค่อยสอดคล้องกับข้อเท็จจริงก็ตรงที่ว่าไม่ค่อยจะมีใครรู้ว่าอะไรคือความตึงเครียดอันน่าเป็นห่วงที่นโยบายลวงหน้าของสำนักพิมพ์และคณะบุคคลของอาณานิคมฝรั่งเศสได้ก่อให้เกิดขึ้นตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๘ ในสภาขุนนางลอร์ดซาลิสเบอรี ได้กล่าวถึง “ความหวาดวิตกในเรื่องที่จะต้องคำนึงถึงความถูกต้องตามกฎหมาย ในสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต” ของสยามก่อนที่การตกลงจะเสร็จสิ้น และกล่าวว่าสิ่งต่างๆ ที่เขาได้ตัดสินใจไปนั้น มีความน่าหวาดวิตกกว่าที่รับรู้กันทั่วไป ข้อสังเกตนี้ผ่านไปโดยไม่เป็นที่สนใจอย่างเห็นได้ชัด แต่มันคือกุญแจที่จะไขไปสู่ท่าทีที่หึงหวงสำหรับใครที่อยู่ในสยามและรู้ดีว่าอะไรกำลังเกิดขึ้นตอนนั้น ย่อมตระหนัก

ได้ว่าข้อตกลงนี้เกิดขึ้นมาปกป้องสยามจากการที่จะถูกผนวกด้วยความโลภเอาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมซึ่งอ่อนและตั้งเกียได้ทันเวลา กรุงเทพฯ ในตอนปลาย พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้นเต็มไปด้วยความยุ่งเหยิง และจากบันทึกข้อตกลงที่ทยอยออกมาเป็นระยะ ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่กระทรวงต่างประเทศกรุงเทพฯ เกี่ยวกับทุกประเด็นที่เป็นไปได้นั้น ทำให้รู้สึกได้ว่าข้ออ้างใดๆ ที่ใช้ในการรุกรานสยามไปเมื่อเร็วๆ นี้คงจะต้องถูกเปิดโปงออกมาไม่วันใดก็วันหนึ่ง ภายใต้การถูกข่มเหงรังแกซ้ำแล้วซ้ำเล่าทำให้เกิดความหวาดกลัวไปทั่วทุกหย่อมหญ้าในสยามว่าอาจต้องสูญเสียพื้นที่จังหวัดทางตอนเหนือไปทั้งหมด จันทบูรณก็ยังคงยึดครองและรอบเขตแดนภายในระยะ ๒๕ กิโลเมตรก็ถูกควบคุมดูแลโดยผู้แทนทางการฝรั่งเศสจนกว่าทางการสยามจะเพิกถอนสิทธิอำนาจ ณ ที่นั้นโดยสิ้นเชิง สยามประกาศว่าจะไม่ยอมปฏิบัติตามมาตราใดๆ ที่อยู่ในสนธิสัญญาที่ทำไว้กับฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ แต่การประท้วง ข้อโต้แย้ง และการอุทธรณ์เพื่อประนีประนอมโดยใช้วิธีไกล่เกลี่ยของพวกเขากลับต้องพบกับการปฏิเสธอย่างเฉียบขาดที่จะให้มีการเจรจา

ความวุ่นวายที่มาพร้อมความต้องการให้เกิดการรุกรานได้ส่งเสียงสะท้อนกลับอย่างแรงเร้าอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์ที่ออกอยู่ในอินโดจีนของฝรั่งเศสอย่างไม่จบไม่สิ้น สุภาพสตรีทั้งหลายเริ่มนึกถึงเพชรนิลจินดาของตนและสังทรัพย์สินมีค่าไปยังสิงคโปร์ พวกผู้ชายต่างมอบทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นเรื่องของอนาคตโดยดุขฎี ความพ่ายแพ้สิ้นหวังของเพื่อนบ้านชาวตะวันตกต่อการถูกขู่เข็ญคุกคามนี้ อาจจะยิ่งทำให้พวกเขาเชื่อซ้าเชื่อซิมมากกว่าที่เป็นอยู่แล้วตามธรรมชาติก็ว่าได้ เหมือนการชู้เด็กขายให้ตั่นกลัวบางสิ่ง ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ชาวสยามดูเหมือนจะถูกขู่ให้ตกอยู่ในสถานะไม่พึงประสงค์ที่พวกเขาต้องเผชิญกับมันโดยไม่สามารถดำเนินการใดๆ ได้ ด้วยบุคลิกแบบชาวตะวันตกนอกทำให้พวกเขาไม่สามารถลุกฮือขึ้นต่อสู้กับสถานการณ์เช่นนี้เหมือนเช่นที่เป็นในหมู่ชาวตะวันตก พวกเขาได้แต่ปล่อยวางและปล่อยให้กงล้อหมุนเวียนผ่านไป แต่จริงๆ แล้ว ด้วยหลักประกันอนาคตเพียงเล็กน้อยนิดเช่นนี้ก็ยากที่มนุษย์คนใดจะไม่

สิ้นหวัง ชาวสยามก็เป็นเหมือนผู้คนทั่วไปที่ปรารถนาจะให้เห็นความหวังกลับคืนมาสู่สิ่งที่พวกเขาลงทุนลงแรงไปบ้าง แต่ผลที่ได้กลับกลายเป็นความสิ้นหวัง ผู้คนพากันถกเถียงกันอย่างแข็งแ้งถึงความเป็นไปได้ที่จะถูกฝรั่งเศสผนวกเข้าเป็นประเทศอาณานิคม

ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้จึงได้มีการประกาศใช้ข้อตกลงระหว่างอังกฤษ - ฝรั่งเศสขึ้นในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๙ รัฐบาลในกรุงปารีสนั้นไม่ได้เป็นคณะบริหารที่ประสบความสำเร็จในทศวรรษนโยบาย และข้อตกลงในเรื่องเกี่ยวกับดินแดนแถบแม่น้ำโขงก็เป็นประจักษ์พยานถึงความจริงใจของการประกาศคำปฏิญาณฉันทมิตรที่ฝรั่งเศสมีต่อสยาม แต่ในเรื่องที่เกี่ยวกับจันทบูรณและบริเวณโดยรอบในระยะ ๒๕ กิโลเมตรที่พวกเขายึดครองไว้โดยไม่ยอมเคลื่อนย้ายไปไหน กับการแทรกแซงอันไม่พึงประสงค์โดยนำทั้งหมดมาเกี่ยวพันกับสนธิสัญญาใน พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น กระบวนการต่างประเทศของอังกฤษเราซาบซึ้งดีอยู่แก่ใจ

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงรู้แจ้งโดยตลอดถึงสถานการณ์ทั้งในก่อนหน้าและหลังจากที่มีการข้อตกลงในบัดนี้ดูเหมือนจะกลายเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ทั้งจำนวนและลักษณะของงานที่พระองค์ทรงวางแนวทางไว้ต่อหน้าสภาที่ปรีกษาราชการแผ่นดินของพระองค์ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ถึง ๒๔๔๐ นั้น เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าอะไรกำลังจะเกิดขึ้นและประเมินได้ว่าสิ่งที่เรียกกันว่า “การยอมแพ้ของสยาม” มีความสำคัญสำหรับพระองค์ ทั้งยังสร้างความวิตกกังวลให้แก่เหล่าเสนาบดีของพระองค์เพียงใด

แต่บางทีประจักษ์พยานที่ดีที่สุดที่จำเป็นต่อการรับประกันแม่น้ำโขงก็คือลักษณะท่าทีของกลุ่มคนที่เร่ร่อนอย่างหนักที่จะ “ทำลาย” ชาวสยามโดยที่พวกเขาไม่ละอายแม้แต่น้อย อินโดจีนฝรั่งเศสสร้างทำเป็นไม่เชื่อและเพิกเฉยต่อความตกลงที่มีร่วมกัน การฟ้องร้องครั้งแรกติดตามมาด้วยเสียงสะท้อนที่แสดงถึงความเสียอย่างรุนแรงต่อโอกาสในการผนวกเอาสยามเข้าไว้ในครอบครองซึ่งเคยพลาดมาแล้วครั้งหนึ่ง นโยบายทั้งหมดที่เกิดขึ้นมาก็เพื่อลดความ

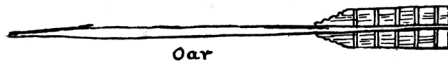
น่าเชื่อถือของสัญญาและเพื่อสนับสนุนความเชื่อที่ว่าสัญญานั้นใช้การไม่ได้ “การทรยศต่อสิทธิอันชอบธรรมของฝรั่งเศสเหนือสยาม” ถูกกำหนดไว้เป็นหัวข้อล่าสุดที่มีอยู่ในข้อตกลง สยามยอมรับว่ามันเป็นโอกาสเดียวที่จะให้อินโดจีนของฝรั่งเศสได้ดูแลตนเอง และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับแม่น้ำโขง และหัวเมืองอาณานิคมลาว เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๖ ก็ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาประชากรเบาบางบริเวณที่ราบสูงโคราชได้เลย ถ้าเป็นที่กรุงเทพหรือที่แม่น้ำเจ้าพระยาก็คงเป็นอีกเรื่องหนึ่ง และหากรัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีสยังจะไม่มีอาการเคลื่อนไหว นโยบายเรื่องอาณานิคมฝรั่งเศสนี่เองที่จะทำให้มันเกิดการเคลื่อนไหว

จำเป็นที่จะต้องอธิบายออกนอกเรื่องไปบ้างเพื่อบอกให้รู้ว่าเหตุใดเชียงแขงจึงต้องถูกยึดครอง ไม่ว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดก็ย่อมต้องเสียค่าต่อการสูญเสียของตนเป็นอันมาก เป็นการชี้ให้เห็นว่าการปรากฏตัวของฝรั่งเศสที่บริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงนั้นมิได้เข้ามาแทรกแซงขีดความสามารถในการมุ่งสู่เมืองจีนโดยทางรถไฟของอังกฤษจากพม่าหรือรัฐฉานของสยามตามที่เราได้เคยคิดไว้ว่าเขาจะทำเช่นนั้น อาจเป็นเรื่องชอบด้วยเหตุผลที่จะถามว่าประเทศอังกฤษควรที่จะรักษาเชียงแขงไว้สักเพียงใด เชียงแขงอันเป็นเมืองซึ่งใครๆ ก็ต้องจำใจยอมรับว่าเป็นเมืองซึ่งเข้าถึงไม่ได้ง่ายๆ และก็ไม่ได้มีคุณค่ามากมายนักกับการที่เราต้องสูญเสียการค้าในประเทศสยามไปด้วยการขวนขวายอย่างแยบยลที่ก่อให้เกิดขึ้นโดยคณะอาณานิคมของฝรั่งเศส โดยที่พวกเขาไม่ต้องตกอยู่ในฐานะผู้รุกราน และโดยที่พวกเราไม่สามารถเข้าแทรกแซงโดยชอบธรรมได้

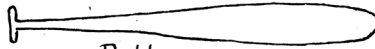
โดยความเป็นจริงแล้วข้อตกลงระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสนั้นเป็นแบบอย่างอันดีงามในเรื่องนโยบายการเปิดท่าเรือทั้งปวงและการเปิดการค้าเสรีอย่างเสมอภาคซึ่งรัฐบาลอังกฤษได้ดำเนินการอย่างอาจหาญน่าชมเชยและแสดงออกอย่างเคารพสิทธิในประเทศจีนไปเมื่อเร็วๆ นี้ แต่ในเมื่อมันไม่ได้เกิดในแผ่นดินอังกฤษจึงไม่อาจที่จะประเมินคุณค่าที่แท้จริงออกมาได้

มัจฉานู ลูกชายของหนุมานและนางเงือก

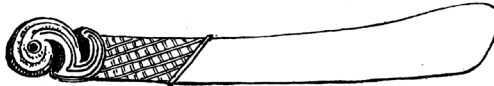

Oar

Rudder

1 0 1 2 3 Feet

Fishing Rudder

6 0 6 12 Inches

พายและหางเสือ

บทที่ ๘

หัวเมืองลาว - แม่น้ำโขง (ตอนต่อ)
เชียงของ - เมืองเพชรพลอย - ทองคำ

ยามเมื่อข้าพเจ้านั่งลงที่ริมฝั่งแม่น้ำที่เมืองเชียงของ มองข้ามผ่านสายน้ำ
สีตะกั่วอันกว้างใหญ่ ที่เห็นอยู่ไกลโพ้นเบื้องหน้าคือแนวป่ากร้างว่างเปล่าสุด
ลูกหูลูกตา บริเวณแถบนี้ไม่มีต้นสักให้เห็นแม้เพียงต้นเดียว ข้าพเจ้ารู้สึก
ห่างไกลจากโลกอันเปรียบเสมือนฝันร้ายอันป่าเถื่อนบ้าคลั่งทั้งมวลโดยสิ้นเชิง
เข้าสู่ความคิดที่ว่าสมแล้วที่มันเป็นเหตุแห่งการทะเลาะทู่เถียงของมหาอำนาจ
จากยุโรป สำหรับพวกเราแล้วความสนใจที่มีต่อแม่น้ำห่างไกลจากเรื่องของ
การเมือง ที่ทอดตัวอยู่เบื้องหน้าก็คือหนทางมุ่งกลับบ้าน ใจกลางแม่น้ำคือเส้น
ทางที่เราต้องใช้เดินทางต่อไปในอีก ๒ เดือนข้างหน้า เวียงอ่าวเล็กๆ ของมันกับ
ทางน้ำที่ทั้งแคบและกว้างในส่วนที่สามารถเดินทางไปถึงล้วนเป็นสิ่งที่ต้องสำรวจ

และศึกษาเพื่อทำความรู้จัก กลิ่นหอมสดชื่นของกระแสน้ำไหลเอื่อยโซยมาเข้า
จุมูก และกระแสน้ำที่เห็นกระฉอกกระเพื่อมเป็นริ้วก็ล้วนสร้างความเพลิดเพลิน
ให้แก่สายตาของพวกเราไปในอีกหลายๆ วันที่จะมาถึงระลอกบนยอดคลื่นที่
พลิกพลิ้วอย่างร่าเริงที่เห็นต่อจากภาพแนวดันไม้สุดลูกหูลูกตา เป็นเหมือนภาพ
ภูมิประเทศภายหลังจากที่เราเดินทางออกจากลอนดอนมาได้สักระยะหนึ่ง

เราได้สัมภาษณ์พูดคุยกับพวก เจ้า หรือที่เขาเรียกตัวเองว่าหัวหน้าชาว
พม่า และได้เริ่มต้นทดสอบเรื่องแหล่งเพชรพลอยกันอีกครั้ง นับเป็นหนี้บุญคุณ
จากการค้นพบของนักขุดชาวพม่าแห่งรัฐฉาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ที่ไปต้องตากับ
ผลึกแก้วเฮอร์ไซไนต์ (Hercynite) เล็กๆ ที่ถูกน้ำพัดจนสีกร่อนซึ่งเรียกกันว่า
นิล และสังเกตเห็นได้ว่ามันจะอยู่ควบคู่ไปกับซฟไฟร์เสมอไม่เคยเปลี่ยน ผลึก
แก้วชนิดนี้จะปรากฏอยู่ที่บริเวณก้นบึงกระแสน้ำทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำด้านตรง
กันข้ามกับเมืองเชียงของ ชาวฉานเองได้ทำการสำรวจค้นหาด้วยความอดทน
อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยอันเป็นปกติวิสัยของพวกเขาเวลานับปีแล้ว ระยะ
เวลาการสำรวจอันเนิ่นนานตอบแทนพวกเขาด้วยการค้นพบซฟไฟร์อันสวยสด
งดงามยิ่งในบริเวณรอบข้างซึ่งเป็นกรวดที่ระดับน้ำลึกจาก ๑๒ ถึง ๒๐ ฟุต มัน
แปรสภาพไปตามลักษณะของผิวน้ำที่ผันแปรไม่หยุดนิ่งของ ห้วย หรือกระแสน้ำ
ที่มันฝังตัวอยู่ในก้นบึงแม่น้ำนั้นมีความหนาตั้งแต่ ๕ ถึง ๑๘ นิ้วฟุตประกอบ
ด้วยกรวดที่ถูกน้ำพัดจนเป็นก้อนกลมมน พร้อมกับเศษหินก้อนเหลี่ยมที่แตก
ละเอียดของหินบะซอลต์ที่มีลักษณะสวยงามแปลกตา บางครั้งก็มีเนื้อแข็งแต่
บางครั้งก็ผุกร่อนจนกลายเป็นโคลนสีออกน้ำเงิน (ในบางพื้นที่) หรือไม่ก็
เป็นโคลนออกสีแดงๆ ซึ่งดูเหมือนว่าจะจะเป็นสภาพกรวดแท้ๆ แต่ดั้งเดิมของที่นี่
เช่นเดียวกับในแหล่งเพชรพลอยในตำบลต่างๆ ทิวสยามที่มีทิวเขาเหยียดยาว
ด้วยยอดเขาเป็นแนวราบ และตามบริเวณซึ่งสายแหล่งแร่เพชรพลอยถือกำเนิด
ขึ้นนั้น ก็เหมือนจะประกอบด้วยกรวดหินชนิดนี้ทั้งหมด โดยมีการก่อตัวเป็น
ฐานหินเนื้อแข็งอยู่ใต้กรวดลงไป เราได้พบแร่กะรุน^๑ ที่บ่งแสงอยู่ในเนื้อกรวดด้วย

^๑ Corundum คือแร่ชนิดหนึ่งมาจากอลูมิเนียม แข็งเป็นที่สามารถจากเพชร ถ้าสีฟ้าจะกลายเป็นพลอยหรือนิล สีแดงจะ
กลายเป็นทับทิม แต่ถ้าสีไม่สดใส่ก็จะกลายเป็นซฟไฟร์ เรียกว่ากากกะรุน ใช้ทำกระดาดชหรือบดลั่นเครื่องยนต์ บางที่
เรียกโดยเข้าใจผิดว่ากากเพชร - สวป.

รวมทั้งหินควอตซ์ ซึ่งโดยทั่วไปอยู่ในรูปก้อนกรวดสีขาว แต่บางครั้งก็จะอยู่ในรูปผลึกแก้วโปร่งแสงและโกเมนเม็ดเล็กๆ บ้างเล็กน้อย โดยส่วนมากซัลไฟร์มักจะเป็นก้อนทึบแสงหรือไม่ก็มีสีซีดจางมาก จำนวนของหินซัลไฟร์ที่มีสีจัดและน้ำงามที่พบได้จะมีเปอร์เซ็นต์น้อยกว่าที่พบในเมืองไพลิน แม้ว่าจะถูกน้ำพัดสีกกร่อนรุนแรงแต่รูปทรงของผลึกแก้วรูปหกเหลี่ยมก็มักจะดูโดดเด่นอยู่ท่ามกลางก้อนหินที่มีขนาดใหญ่กว่า เป็นที่น่าสังเกตว่าซัลไฟร์ที่พบได้ในสยามมีเนื้อเปราะน้อยกว่าทับทิมซึ่งตามทฤษฎีแล้วสัดส่วนของการที่เนื้อแก้วแตกผลึกนั้นไม่ค่อยจะแตกต่างกันนัก โดยทั่วไปข้อบกพร่องของซัลไฟร์จะเป็นเรื่องของสีส่วนทับทิมนั้นเป็นเรื่องจำนวนที่มันแตกหักไป

แม้ว่าเราจะได้ทำการค้นหาและสอบถามอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว แต่หากว่าเคยมีการพบซัลไฟร์ในแหล่งแร่มาแล้วจริงๆ เหตุการณ์เช่นนี้คงจะไม่มีทางปรากฏขึ้น

บริเวณหินบะซอลต์ที่อยู่ตามเนินเขา การเนาเปื่อยผุพังที่ทำให้เกิดโคลนอันเป็นรากฐานของกรวดซึ่งพบได้ในทุกระดับชั้นของการเนาเปื่อยผุพัง ตั้งแต่ส่วนที่มีขอบแหลมคมไปจนถึงส่วนที่เป็นเนื้อโคลนอ่อนยุบนั่น ข้าพเจ้าใคร่ขอสรุปว่านั่นคือแหล่งดั้งเดิมที่ซัลไฟร์ก่อตัวขึ้น¹ และตามที่ข้าพเจ้าได้เห็นจากการสังเกตตามบริเวณใกล้เคียงจังหวัดจันทบุรีณในตอนนี้ก็ไม่พบสมมติฐานอื่นใดที่น่าจะเป็นไปได้อีก

เรื่องเกี่ยวกับทับทิมที่พวกเรากลูกส่งมาเพื่อให้ทำรายงาน เมื่อดูจากการขุดสำรวจที่ทำในช่วงสั้นๆ มันก็ได้ปลุกเร้าความสงสัยให้เกิดขึ้นว่าคงไม่เคยมีการเจอทับทิมจากการขุดครั้งใดๆ มาก่อน ส่วนเรื่องทับทิมเม็ดงามที่ข้าราชการชาวสยามได้ส่งมาถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ โดยกล่าวว่าเขาขุดพบมันที่เมืองเชียงของด้วยวิธีดำเนินการขุดสำรวจอย่างแข็งขันจึงเป็นเหมือนกับเรื่องการหลอกลวงทั้งเพ และการสอบถามที่ทำขึ้นในภายหลังก็สามารถยืนยันเรื่องนี้ได้ เราสามารถเสาะหาร่องรอยที่มาของทับทิมที่ว่าถูกซื้อ

¹ ศาสตราจารย์ เฮนรี ลูอิส ก็มีความเห็นเช่นเดียวกันนี้ นิติสารแร่ธาตุ vol.x No.48 ในที่นี้มันประกอบไปด้วยหินบะซอลต์ใสเหมือนแก้ว (หินพันม้าเนื้อดอก และหินออได์ ซึ่งเป็นฐานของหินระแนงพันม้า ธาตุเหล็กสีดำเหมือนโลหะและแก้ว) - ดันฉบับ

ไปโดยข้าราชการคนนั้นจากการสอบถามเอาจากนักขุดชาวฉาน เขาบอกชื่อเหมือนในพม่าซึ่งเป็นที่มาของทับทิมนั้น แค่นี้ก็เห็นโกเมนเม็ดเล็กๆ ก็ทำให้เขาไม่เชื่อมั่นคือทับทิม เกียรติคุณที่ได้จากการค้นพบนี้จึงทำให้เขาได้รับสิทธิในการเลือกซื้อทับทิมเม็ดที่ดีที่สุดเท่าที่จะเลือกได้ และจัดการส่งไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รายงานของพวกเราต้องไม่เป็นที่ถูกใจของเขากำลังคิดฝันเฟื่องถึงความก้าวหน้าในหน้าที่การงานอย่างแน่นอน

เมื่อเร็วๆ นี้ข้าพเจ้าได้เห็นรายงานของต่งเกียที่ระบุว่ามีชาวฝรั่งเศส “เคยได้เจอทับทิมและซีฟไฟร์เป็นจำนวนมากมายละลานตา ซึ่งความสำเร็จครั้งนี้ได้สร้างความมั่นใจให้กับบริษัทต่างๆ ที่อาจจะกำลังเตรียมตัวเข้ามาดำเนินกิจการด้านเหมืองแร่” เรื่องบริเวณพื้นที่ซึ่งขุดเจอนั้นไม่ได้บอกเอาไว้ ข้าพเจ้ามั่นใจเป็นอย่างยิ่งว่าต้องไม่ใช่เชิงของอย่างแน่นอน เพราะว่าพวกนักขุดชาวฉานซึ่งจัดว่าเป็นนักขุดที่มีคุณสมบัติของนักแสวงหาเพชรพลอยโดยกำเนิดมากที่สุดในโลกนั้น ตอนนี้อยู่ (พ.ศ. ๒๔๔๐) กำลังจะทิ้งการขุดทั้งหมดที่เมืองนั้นไปจนหมดแล้ว เนื่องจากมันเป็นงานที่ลำบากและยากเย็นแสนเข็ญ ยิ่งนักสำหรับในภูมิภาคอันห่างไกลแบบนี้

ความไม่แน่นอนในเรื่องตำแหน่งของกรวดซึ่งในหลายพื้นที่จะเห็นได้ชัดว่าถูกทำลายไปหรือไม่ก็ใช้เป็นแหล่งแร่ไม่ได้อีกต่อไปนั้น คงมีที่มาจากจากการคาดการณ์ไว้ในใจหรือการคำนวณพื้นที่ของแหล่งเพชรพลอยโดยให้ข้อสรุปผิดพลาดไปอย่างมหันต์ พวกนักขุดชาวฉานใช้ไม้ไผ่เลี่ยมปลายเหล็กในการเจาะรูเล็กๆ ในทุกแห่งที่เจอ นิล ในบริเวณก้นบึงของ ห้วย เสียงปลายเหล็กกระทบกับกรวดจะบอกให้พวกเขาเห็นว่าเมื่อไหร่ควรจะแทงลึกลงไปอีก บางทีพวกเขาก็แสวงหากันในท่าทางแบบเดิมนี้อยู่หลายอาทิตย์อย่างไร้ผล หรือไม่ก็เป็นอีกครั้งหนึ่งที่เขาได้พบก้อนแร่และเจาะโพรงลงไปหามันเพียงเพื่อจะได้เจอพลอยเม็ดสลับ ๆ หรือขุนมัวหาความงามไม่ได้เท่านั้น ความกร้าวแกร่งโดยกำเนิดของพวกเขานั้นยอดเยี่ยมมาก จนบางคนคงอดนึกไม่ได้ว่าผลตอบแทนที่ได้รับช่างยากเย็นเข็ญใจนัก ด้วยสภาพป่าอันโหดร้ายกับการขุดเจาะที่ต้องแช่อยู่ในหลุมโคลน

เย็นเยือกเป็นเมือกลื่นๆ ห่างไกลจากร่มกำบังหรือเสปียงต่างๆ ต้องหนาวสั่นจากพิชไช้และล้มตายลงด้วยโรคบิด เราพบพวกเขาอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งเพื่อค้นหาร้อยรอยของ นิล ทั้งหมดนี้ทำขึ้นด้วยความรักในชีวิตบ้านอันเสรีและด้วยธาตุแท้ของนักการพนันที่มีอยู่ควบคู่กันหรือเพื่อโอกาสที่จะได้เจอซัพไฟร์สักเม็ดสองเม็ดที่มีมูลค่ามากถึง ๖๐ หรือ ๑๐๐ รูปี

วิธีการชำระล้างก็เหมือนกันมากกับที่ทำกันในการขุดหาเพชรพลอยในทั่วทุกหนแห่งของสยาม เมื่อหลุมที่ขุดจนน้ำก็จะทำการวิดเอาน้ำที่สะสมในตอนกลางคืนออก จากนั้นจึงได้นำก้อนแร่ออกมาใส่ไว้ในตะกร้าเพื่อนำไปล้างในกระแสน้ำ วิธีการที่ใช้ไม้ไผ่ท่อนยาวหมุนรอบตัวอยู่บนสาตต้นสั่นปลายแฉกและมีการถ่วงน้ำหนักอยู่ที่ปลายด้านสั้นเป็นวิธีที่มักจะใช้ในการชักออกและสูบน้ำออกจากหลุมลึก เขาจะใช้ตะกร้าสานไม้ไผ่กันตื้นๆ นั้นในการทำความสะดวกก่อนแร่ เมื่อโคลนหลุดออกด้วยการแกว่งตัวของตะกร้าภายใต้กระแสน้ำไหล คนงานก็จะโยนหินก้อนใหญ่ออกมาแล้วนำมันไปล้างที่อื่น จากนั้นจึง “แกว่งตะกร้า” ล้างส่วนที่เหลือ ดังนั้นเขาก็จะได้ก้อนแร่เล็กๆ เบาๆ ออกมาอยู่ทางริมด้านนอก วิธีนี้จะต้องพิจารณาเลือกเฟ้นอย่างรวดเร็วและโยนก้อนแร่ที่ไม่ต้องการทิ้งไป ตาและมือจะต้องเคลื่อนไหวและจับต้องอย่างระมัดระวังไปที่ก้อนแร่ที่เหลืออยู่ในตะกร้า แล้วจึงทำการเก็บซัพไฟร์ โกเมน หรือหินสีอื่นๆ ทุกเม็ดขึ้นมาด้วยการตรวจสอบอย่างไม่เร่งร้อนในภายหลัง เวลาประมาณเที่ยงงานของวันนี้ก็เสร็จ ทุกคนจะกลับไปยังกระท่อไม้ไผ่ของตนเพื่อใช้เวลาทั้งวันในการซุบซิบนินทา เล่นการพนันหรือแม้กระทั่งทำการคัดเลือกและปลาบปลื้มกับอัญมณีที่ขุดมาได้ท่ามกลางแสงตะวัน บางทีก็ทำอยู่อย่างนั้นนับเป็นร้อยๆ ครั้ง เราสามารถสังเกตได้ถึงความซื่อสัตย์แท้จริงที่พบในหมู่พวกเขาอย่างน่าแปลกใจ จากการที่เพชรพลอย ๒ ถึง ๓ เม็ด ถูกส่งผ่านมือกันไปมาในกลุ่มคนที่มามุงดูโดยไม่ต้องกลัวว่าจะหายแม้แต่น้อย ถ้าจะพูดถึงความตกลงขบขันและนิสัยดีแล้วนั้น ไม่มีที่ไหนจะมาเทียบเท่าที่หมู่บ้านชาวเหมืองเพชรพลอยแห่งรัฐฉานไปได้

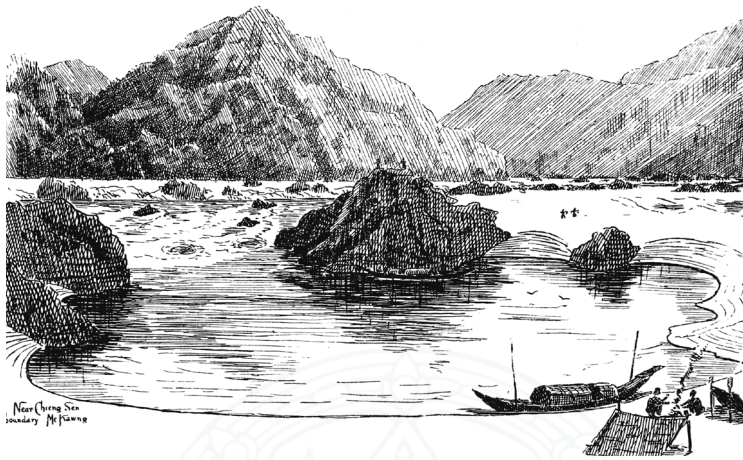

ยอดรวมของแร่เพชรพลอยจากเหมืองเหล่านี้ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๓๖ มีจำนวนที่นำออกจำหน่ายได้ไม่น่าจะเกินไปกว่า ๒๕,๐๐๐ กะรัต หรือเฉลี่ยแล้วชุดได้ประมาณ ๑๒๕ กะรัตต่อคน สถิติแบบนี้ไม่ใช่เรื่องที่จะหาได้ง่ายๆ ในสถานที่ซึ่งไม่เคยมีใครเก็บรวบรวมข้อมูลมาก่อน และในที่ซึ่งผู้ตั้งคำถามต้องการที่จะนำเสนอตัวเลขสถิตินั้นให้มันขัดแย้งยุ่งเหยิงโดยเจตนา เมื่อไม่ต้องวุ่นวายอยู่กับการปลุกปั่นเรื่องราวให้ใหญ่โตเกินเหตุ คนงานที่เหมืองเพชรพลอยจะอ่อนน้อมถ่อมตนเป็นที่สุด เขามักจะเล่าถึงความสำเร็จของเขาอย่างหดหู่ และยืนยันว่าเขาไม่มีหินแร่มิค่าต่างๆ สมคำรำลือ เขาจะหยิบยกเอาตัวอย่างหินแร่ที่ใช้การไม่ได้ ๒ - ๓ ชิ้นออกมาให้คุณดู จากนั้นเมื่อเขาคิดว่าคุณปรารถนาที่จะซื้อเขาจะให้ดูจนได้เลือกหินแร่ที่ดีกว่าที่ขอเอาไว้ด้วยกระดาดห่อสกปรก เพียงแค่หลังจากการตีมน้ำชา กินหมาก และสนทนาในเรื่องต่างๆ ไป ขณะที่ทุกคนยืนยันว่าคุณจะต้องไป เขาก็จะค่อยๆ คลี่ม้วนห่อกระดาดและห่อสำลีจากที่เขาซ่อนเอาไว้ในตัวออกซำๆ สิ่งที่เขานำมาเสนอคุณเป็นสิ่งที่ทำให้คุณลืมหายใจ เพราะมันคือราชาซฟิไฟร์อันล้ำค่า และทับทิมที่ล้วนงดงามสะกดใจ

ในไม่ช้าพวกเราก็เสร็จสิ้นการเยี่ยมชมการขุดทุกแห่งซึ่งกำลังดำเนินอยู่ที่ห้วยปากฮ่อม ห้วยพุง และที่อื่นๆ ทั้งยังคงต้องใช้ความพยายามและการสืบเสาะแสวงหาแหล่งแร่ที่ขยายบริเวณออกไป

คนของเราในขณะนี้ มีจำนวนลดลง เนื่องจากชาวบ้านทุกคนต่างพากันกลับบ้าน และเมื่อช่างกับควาญช้างของพวกเขาได้จากราไปแล้วเราจึงรู้สึกเหงาๆ อยู่บ้าง ด้วยความที่พวกเขาเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงสิ่งสุดท้ายของพวกเขาที่มีกับพื้นที่ทางทิศใต้

ข้าพเจ้ายกเลิกการสำรวจดินแดนส่วนที่เหลือทั้งหมดที่เมืองเชียงของ ด้วยไม่เกิดประโยชน์อันใดที่จะเดินทางสืบหน้าต่อไป และได้นำหัวหน้านักขุดมาด้วยจากความช่วยเหลือของชายชาวฉานร่างกายกำยำจำนวนหนึ่งหรือสองคน ด้วยเรือชุดเล็กๆ ๓ ลำ เราจึงใช้เวลา ๒ - ๓ วัน แล่นทวนน้ำขึ้นไปสู่ชายแดนเมืองเชียงแสน ซึ่งทำให้ได้รับประสบการณ์ในการสำรวจดูต้นทางแม่น้ำโขงเป็นครั้งแรกด้วย

ใกล้ชายแดนเมืองเชียงแสน บริเวณแม่น้ำโขง

การตั้งค่ายพักแรมตอนกลางคืนบนแหลมทรายแบบนี้ น่าจะเป็นทำเลที่อยู่ห่างจากป่าพอๆ กับเป็นบริเวณที่น่าจะปลอดภัยจากเสือ เราขึ้นไปปฏิบัติงานบนหุบเขาที่บริเวณต้นน้ำทุกสายระหว่างเมืองเชียงแสนและเชียงของอย่างสมบุกสมบันตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนพระอาทิตย์ตก ที่บริเวณชายแดนเมืองเชียงแสนเราได้พบหินเนื้อแข็งตามสภาพที่ปรากฏอยู่ตามปกติ แต่มันจะค่อยๆ มีวิวัฒนาการมาสู่หินที่มีแร่ผสมและกลายเป็นผลึกหินจำนวนมากที่มหึมาทีละเล็กละน้อยจนกลายเป็นไซไนท์ และแร่ไมก้าไซไนท์ เมื่อเดินทางลงมาตามแม่น้ำสู่ห้วยน้ำจาวพวกเราก็ถึงบริเวณที่เป็นแร่ไมก้าผลึกของแร่หินฮอร์ (shorl) ซึ่งอยู่ในรูปโครงสร้างของผลึกหินที่มักจะสังเกตเห็นได้ถึงความสวยงาม เป็นประเภทหินไดโอไรต์ (diorite) และกริสสัน (greisson) ต่ำจากตรงนี้จะป็นบริเวณอันกว้างใหญ่มหึมา ซึ่งล้อมรอบด้วยภูมิประเทศซึ่งมีลักษณะเป็นบะซอลต์^๑ ติดตามมาด้วยหินบะซอลต์ชนิดต่างๆ ที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงจนกลายเป็นหินขุรชะและแหลมคมโผล่อยู่พ้นน้ำซึ่งบาดเท้าและมือของเราได้เหมือนมดที่เดียว^๒

^๑ Basalt : หินที่เกิดจากภูเขาไฟ มีสีดำและเนื้อละเอียด - สวป.

^๒ มิสเตอร์ ไพรเออร์ (Prior) พบว่าหินเหล่านั้นประกอบด้วยหินฟันม้า ซึ่งเป็นหินยาวเอียงดูเหมือนหินอัคนีประกอบอยู่ในชั้นฐานซึ่งมีเนื้อหินเป็นลาวลายพอประมาณของหินฟันม้าที่มีรูปร่างอย่างไม่แน่นอน แมกนีไตท์และอโกไทท์ (magnetite และ augite) บางตัวอย่างที่ได้มาเป็นพวกผลึกหิน บางก็เป็นหินบะซอลต์เหมือนหินอัคนีที่มีลักษณะแตกต่างกันบ้าง เล็กน้อย หินต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ทั้งหมดนี้มีอยู่มากกว่าหินที่ขุดได้จากแหล่งขุดพลอยที่จังหวัดจันทบุรี - ต้นฉบับ

เมื่อไรก็ตามที่เราได้พบภูมิประเทศซึ่งเป็นหินอัคนีหรือหินแกรนิตไหลอยู่ตามชั้นผิวดิน หรือก่อนกรวดหินอัคนี เราก็คงไม่มีวันพบ นิล หรือร่องรอยใดๆ ของแร่เพชรพลอยได้ แต่เมื่อข้างใต้แผ่นผืนหินบอสอลต์อันงามเลิศคือสภาพภูมิประเทศบริเวณทางตะวันออกของแม่น้ำที่ห้วยน้ำงาวนี้ เราจึงไม่ได้เดินทางไปบนชั้นหินอัคนีอีกเลย และเป็นอีกครั้งที่เราได้เข้าสู่พื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งเพชรพลอยซึ่งกลายสภาพมาจากเขาภูเขาวยาลูกเดียวกัน

ทิวทัศน์ของแม่น้ำโขงตรงจุดนี้คล้ายคลึงกับที่เราเห็นอยู่ต่ำลงไปตามทางสู่เมืองหลวงพระบางมากเพียงแต่มีพื้นที่ขนาดเล็กกว่าเท่านั้น บริเวณกันหุบเขาซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนที่ใหญ่ที่สุดมีความกว้างจาก ๖๐๐ ถึง ๗๐๐ หลา ซึ่งในฤดูน้ำลดต่ำนั้นจะเห็นเป็นพื้นทรายแผ่กว้างตระการตา เหนือขึ้นไปได้ยินเพียงเสียงผสมผสานระหว่างเสียงอื้ออึงของความเร็วของลมในระยะไกลๆ แทรกด้วยเสียงลมพลั่วกระเพื่อมเพียงแผ่วๆ ก่อนจะถึงเวลาของกระแสลมยามเที่ยงวัน แลเห็นขอบหินอันแหลมคมที่โผล่พ้นพื้นขึ้นมาเพียงครั้งก่อนตระหง่านอยู่ทั่วไปทุกหนแห่ง เป็นหินที่ถูกขัดเกลามาจนสุกใสเป็นเงาอย่างน่าอัศจรรย์ตามวิถีทางธรรมชาติที่ดูเหมือนจะไม่เคยหยุดพัก นั่นก็คือการถูกขัดด้วยทรายที่ลมหอบเอามาในฤดูน้ำหลากและถูกตะกอนหนาที่บในแหล่งกระแสน้ำอันเชี่ยวกรากพุ่งมาปะทะเหนือหินด้านบนในฤดูน้ำขึ้นสูง ก้อนหินต่าง ๆ ที่แม่น้ำโขงล้วนได้รับการขัดเกลารุ่นนี้จนทำให้มันดูแปลกเป็นพิเศษ ลักษณะของผลึกหินเหนือบริเวณหลวงพระบางซึ่งแยกตัวออกเป็นชั้นหินปูนอยู่ด้านล่างและลักษณะหินเนื้อแข็งสีแดงซึ่งอยู่เหนือบริเวณเวียงจันทน์นับเป็นความงดงามเฉพาะตัว และจากพื้นผิวนั้นสุกใสของมันนี่เองจึงทำให้มองแล้วเกิดอาการลวงตาได้มาก เนื้อทรายจะประกอบด้วยจำนวนอันมหาศาลของแร่ควอตซ์ที่มีแร่เหล็กสีเหลืองเป็นผลึกรูปสี่เหลี่ยมแรมไมก้า รวมทั้งแร่แม่เหล็กปนอยู่จึงทำให้มันดูเป็นประกายแวววาวเป็นพิเศษยามเมื่อต้องแสงอาทิตย์

เราอยู่ในท่ามกลางทางทิวกันดารที่เป็นพื้นหินและพื้นทรายซึ่งถูกแดดแผดเผาร้อนระอุจนมิอาจเดินเท้าเปล่าได้ในตอนกลางวัน แม่น้ำไหลเป็นทางวกเวียนเชี่ยวกรากที่ระดับต่ำลงไป ๓๐ ฟุต ซอกซอนไปตามแก่งหิน และมีความ

กว้างราว ๑๖๐ หลา ตรงบางจุดนั้นก็มีกระแสน้ำไหลเชี่ยวแรงตลอดช่องแคบที่กว้างเกือบ ๖๐ หลา อันเป็นความเร็วที่ข้ามผ่านไปได้ยากยิ่ง ไม่เพียงแต่มีสันคลื่นและก้อนหินโดยรอบคอยกีดขวางอยู่เท่านั้น แต่แค่ในระดับความเร็วธรรมดาๆ เรือก็อาจต้องปะทะกับท้องแม่น้ำอันเต็มไปด้วยหินขรุขระอยู่แล้ว ยิ่งไปกว่านั้นวังน้ำวนที่มีอาจหยั่งกะเนได้ ยังได้เหนียวรั้งเราออกไปนอกทิศทางได้ถึง ๑ ใน ๔ โดยลากออกไปนอกทิศทางที่มักจะตรงข้ามกับความต้องการของลูกเรือ ลักษณะเชี่ยวกรากอันน่าแปลกของผิวน้ำซึ่งเกิดขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อนที่มักจะทำให้ต้องรีบเสือกหัวเรือตัดสายน้ำตรงมุมอันพอเหมาะพอดีตรงจุดที่บางคนคิดว่ามันเป็นกระแสน้ำนั้น แสดงให้เห็นถึงแรงต่อสู้กดดันอันมหาศาลของมันที่อยู่เบื้องล่าง ด้วยความต้องการจะบุกเบิกอย่างหนัก ข้าพเจ้าจึงไม่ทันได้ฉุกละหุกในเรื่องความลึกของสายน้ำในบางพื้นที่ แต่ที่เหนือแก่งหลวงและที่ได้หลวงพระบางเราวัดความลึกได้เกินกว่า ๒๐ ฟาทอม เว้าอ่าวอันกว้างใหญ่ซึ่งในหลายๆ พื้นที่ถูกกีดเซาะเป็นแอ่งด้วยกระแสน้ำหมุนวนไหลย้อนกลับอันทรงพลังนั้นได้ไหลเซาะเข้าไปทางด้านในโดยมีหินเป็นอุปสรรคขวางกั้น นับเป็นอ่าวที่สำคัญมากและเป็นสิ่งเตือนใจอันเป็นประโยชน์สำหรับคนที่คิดว่าไม่สำคัญการลองใช้ค้อนตอกเพื่อกะทะาะเอาชิ้นส่วนของหินบะซอลต์ออกมาที่ยังกระตุ่นความเชื่อที่มีมานานว่าสายน้ำวนอันเจียบสงบแต่แฝงความน่ากลัวซึ่งพบได้ในบางส่วนของแม่น้ำลำอ่อนกว่านี้ คงใช้ทั้งเวลาและกำลังแรงไหลวนของมันกัดเซาะกินลึกเข้าไปในเนื้อหินเป็นระยะถึง ๖๐ หลาได้อย่างไม่ต้องสงสัย

กระแสน้ำที่ไหลย้อนกลับเชี่ยวแรงที่ปรากฏอยู่ทั่วไปได้ถูกกีดขวางด้วยหินขรุขระ และสันดอนทรายตามจุดต่างๆ บนแม่น้ำ ตามริมทางที่พุ่มไม้เลื้อยเตี้ยๆ สูงเพียง ๒ ถึง ๓ ฟุต และโคลนที่กำลังค่อยๆ แห้งกรัง ซึ่งยังคงมีร่องรอยของเสื่อ กวางหรือแม่แตงให้เห็น

นกจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกนกกระยางยังคงทิ้งร่องรอยในโคลนนี้ๆ และๆ ตรงที่มันได้บุกลุยเข้าไปจับปลาเอาไว้ ซึ่งเราจะเห็นพวกมันยืนอยู่ท่ามกลางสายหมอกในยามเช้าตรู่โดยมีพื้นน้ำอำพรางตัวไว้ครึ่งหนึ่ง

เป็นเรื่องธรรมดาที่จะเห็นนกน้ำตัวใหญ่ในแม่น้ำและนั่งอยู่บนก้อนหิน แต่ที่นั่งเสียๆ มากกว่าและดูเป็นมิตรมากกว่าก็คือนกน้ำตัวเล็ก อย่างไรก็ตามเราไม่ได้เห็นมันอีกในทางตอนใต้ของหลวงพระบาง ขณะเดียวกับที่เราพบนกน้ำขนาดใหญ่กว่าได้ทั่วไปในสยามอยู่บ่อยๆ และกินมันเป็นอาหารเย็นเป็นประจำ

นกพันธุ์ที่น่าจับตามองที่สุดที่พวกเราเคยได้ยินและเห็นมานั้นคือนกเงือก สลัสพันธุ์ใหญ่ที่ค่อยๆ กระพือปีกไปตามเส้นทางของมันเพื่อมุ่งหน้าตัดผ่านแนวป่า หลังจากนั้นอีกหลายปีเราก็ได้พบมันที่ตะนาวศรีในจำนวนที่มากจนทำให้เสียงร้องและเสียงต่อสู้อย่างดังของมันกลายเป็นเสียงที่สร้างความรำคาญได้ สัตว์ปีกจำพวกเป็ด ไก่ มีให้เห็นอย่างอุดมสมบูรณ์ นกกระสาค่อนข้างหายาก ส่วนนกอินทรีจะมีเป็นจำนวนมาก แต่จากการที่มันอยู่ห่างไกลกับการที่ข้าพเจ้าขาดความรู้ในเรื่องนี้จึงไม่อาจกล่าวสิ่งใดเพิ่มเติมได้อีก เพื่อนที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนเคยนั้นส่งเสียงซึ่งเราจดจำกันได้เป็นอย่างดี ข้าพเจ้าจึงยินดีที่กลับมาได้ยินเสียงมันอีกครั้ง มันเป็นเสียงดังอย่างเรงร่าสะท้อนกลับไปกลับมาในหุบเขาอันยิ่งใหญ่แม้จะอยู่ในวันที่ร้อนระอุและเจียบสดจืด จนดูเหมือนว่ามันเป็นเสียงที่ต้องอยู่ควบคู่กันไปกับทัศนียภาพแห่งขุนเขา ยามค่ำคืนนกฮูกจะร้องครางอย่างเศร้าสร้อยและมีนกเค้าแมวร้องเสียงดังฟังชัด เมื่อถึงยามรุ่งอรุณเสียงร้องลากยาวสุดเสียงของฝูงชนีคงทำให้ใครบางคนคิดไปว่าในพงป่าพื้นเมืองแห่งหุบเขาแม่น้ำโขงนั้นเป็นทั้งความสนุกสนานและความซึมเศร้าของพวกมันควบคู่กันไป

สองวันแห่งการเดินทางขึ้นไปทางเหนือและตะวันออกสู่เขตแดนอีกด้านหนึ่งของแหล่งเพชรพลอยซึ่งรวมระยะทางได้ประมาณ ๑๐ ไมล์นั้นนับเป็นเรื่องน่าสนใจยิ่ง เนื่องจากเส้นทางนี้ได้นำเราไปพบร่องรอยของเสือและรอยเท้าของช้างป่าจำนวนมากหาศาลอันเป็นร่องรอยที่เราไม่เคยได้เห็นตามริมฝั่งแม่น้ำ พวกมันผู้เป็นเจ้าป่าแห่งนี้ได้ปักหลักอยู่กันอย่างสงบสุขมาช้านานในเขตแดนที่ยังเป็นข้อถกเถียงกันอยู่ มันคงจะมีเวลาว่างสบายๆ ในช่วงพักของการโค่นล้มต้นไม้หรือไม่ก็ล่าตัวระมัด ในขณะที่ยังฝรั่งเศสและอังกฤษต่างพยายามทำให้ข้อ

โต้แย้งนั้นกลายมาเป็นข้อตกลงร่วมกัน หากตอนนี้พวกมันตกไปเป็นของฝรั่งเศส อย่างน้อยมันก็จะแสดงความยินดีกับตัวเองได้ในเรื่องที่ว่าอาณาจักรของพวกมัน ดูเหมือนจะถูกกรุกรานน้อยลงทั้งจากพวกพ่อค้าหรือจากพวกนักล่าสัตว์มากกว่าที่จะเป็นเรื่องอื่น

การถ่อเรือชุดต้านกระแสน้ำในแม่น้ำโขงตามที่ได้รับการสอนมาจากชาวลาวตามริมฝั่งดูเหมือนจะเป็นที่นิยมกันมากกว่ารูปแบบที่นิยมถ่อกันในแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะที่บนดาดฟ้าเรือแทบจะไม่มีที่ว่างสำหรับให้คนสองคนเข้าปอนั่งได้ อีกทั้งเรือยังหมุนและตะแคงอยู่ตลอดเวลา เรื่องตลกๆ เกี่ยวกับการเล่นเรือทวนกระแสน้ำนั้นเล่ากันได้ไม่รู้จบ การเดินเรือที่ความเร็ว ๔ ไมล์ต่อชั่วโมง โดยที่ต้องเจอสายน้ำวนมากขึ้นจนถึงแอ่งหินขนาดใหญ่ทำให้เราต้องจับและยึดเรือให้แน่นด้วยถ่อคันโคลงตรงบริเวณขอบริมด้านบนของหินอยู่ครู่หนึ่งแล้วจึงค่อยๆ แทรกหัวเรือลงช้าๆ เหนือน้ำที่ไหลลดระดับสู่ช่วงรับน้ำเข้าตรงบริเวณที่เป็นพื้นน้ำราบเรียบใสเหมือนกระจกซึ่งอยู่ทางตอนบน เรือจะเกิดอาการโคลงเคลงและหยุดชะงัก จากนั้นจึงค่อยใช้หางเสือท้ายเรือที่อยู่ลึกลงไปในน้ำถี้อท้ายไว้ได้อย่างมั่นคงเช่นเคย ระหว่างความเร็วที่ย่ำแย่เช่นนี้ระยะทางที่ดีที่ควรจะได้ทำคือ ๕ กิโลเมตรต่อชั่วโมง ซึ่งเมื่อเข้าสู่ความเร็วนี้อันตรายใหญ่หลวงที่อาจเกิดขึ้นได้ก็คือการที่ข้างเรือจะพลิกตะแคงขณะที่มันพุ่งลงสู่กระแสน้ำ อาการเช่นนี้ทำให้เรือเกิดอับปางได้มากที่สุด ทั้งๆ ที่พูดกันว่าแม่น้ำโขงพยายามจะคว่ำตัวคนที่กำลังว่ายน้ำแต่ปรากฏว่ามีคนเคยจมน้ำอยู่เพียงไม่กี่คน

ในหลายๆ พื้นที่จะใช้วิธีขนของออกจากเรือพร้อมๆ กันและทำการลากจูงไปโดยใช้เชือกซึ่งมักจะกินเวลาร่วมวันหรือ ๒ วัน ในสถานที่ซึ่งมีระยะทางไกลมากๆ

การเล่นตามกระแสน้ำจะทำให้เรือจะเปลี่ยนสภาพเป็นเรือกู้ชีพโดยใช้วิธีการง่ายๆ และช้าลงด้วยการผูกมัดไม้ไผ่เอาไว้ที่บริเวณกราบเรือ วิธีการเช่นนี้ไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดช่องอากาศซึ่งจำเป็นต่อการพองให้เรือลอยตัวเท่านั้น แต่ยังเป็นการเพิ่มระยะจากกราบเรือถึงขอบริมน้ำทำให้ปากเรือกว้างขึ้นอีกด้วย

๒ ฟุต เรือจึงไม่มีทางพลิกคว่ำได้ง่ายๆ ดังนั้นในความเป็นผู้เจริญแล้วอย่างที่เรารู้ว่านั่น ชาวลาวกจะเห็นสมควรได้ว่าพวกเรากำลังล้าหลังพวกเขาในเรื่องการสำรวจเรือบดอย่างน้อยก็จนกว่าจะถึงยุคของเรือที่มีหัวเรือขนาดใหญ่ขึ้นแหละ

เราเสร็จสิ้นภารกิจที่เมืองเชียงของภายในเวลา ๑๐ วัน ข้าพเจ้าได้เขียนรายงานสำหรับนำเสนอทางการเมืองเชียงใหม่แล้วจึงส่งให้ท่านข้าหลวงผู้เป็นเพื่อนของเรา ในระหว่างที่เราออกไปทำการสำรวจทวนแม่น้ำขึ้นไป ท่านข้าหลวงก็ได้สอดส่ายสายตาไปยังลูกม้าซึ่งเป็นของเจ้าหัวหน้า และวิธีการจัดการเพื่อให้ได้มาซึ่งลูกม้านั้นเป็นเหมือนบทเรียนหนึ่งของพวกเรา ท่านข้าหลวงรู้ว่าเรามีลูกม้าเหนื่อยอ่อนที่อยากจะกำจัดไปให้พ้น ดังนั้น เพื่อใช้ประโยชน์จากการซื้อของเจ้าหัวหน้า และทำให้เขาจำเป็นต้องใช้เงินสด เขาจึงใช้อำนาจของตนในฐานะข้าหลวงจากเชียงใหม่ สั่งให้ เจ้า ที่น่าสงสารแสดงความอยากได้และขอซื้อลูกม้าไปจากพวกเราในราคาที่เหมาะสม โดยใช้เงินในกระเป๋าของเจ้าหัวหน้า จากนั้นก็หวังว่าจะสามารถชักชวนให้ เจ้า ขายลูกม้าที่เขาเล็งเอาไว้ให้ตัวเองได้ โชคดีที่ข้าพเจ้าเกิดได้ข่าวในเรื่องนี้เข้า เมื่อ เจ้า ได้มาขอร้องข้าพเจ้าเพื่อขอซื้อลูกม้าสักตัวหนึ่งด้วยใบหน้าอันเศร้าหมองที่จำใจต้องปฏิบัติตามคำสั่ง ข้าพเจ้าจึงได้แสดงความรู้สึกเสียใจจริงๆ ว่าไม่สามารถแยกขายสัตว์ที่มีคุณค่านี้จากกันได้ เจ้า ที่น่าสงสารจึงกลับมามีชีวิตชีวาและเริ่มเป็นมิตรกับเรา และเมื่อข้าพเจ้ากลับไปหาท่านข้าหลวงแล้วตั้งคำถามว่าเขาไม่คิดว่าข้าพเจ้าทำถูกใช่มั้ย? คำตอบของเขาก็แสดงความเชื่อถ้อยดังที่เป็นอยู่ปกติว่าข้าพเจ้าเป็นฝ่ายถูกเสมอ แต่คุณจะมีวาทะที่รื้อร้นน้อยกว่าที่เคยเป็น เมื่อพวกเราจากมาเขาได้ชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติดีๆ ที่มีอยู่มากมายในตัวเขาอยู่นานพอควรทีเดียว ทั้งยังขอร้องให้ข้าพเจ้าบอกให้ทางการที่กรุงเทพฯ ได้รู้ถึงคุณงามความดีในตัวเขาด้วย

การอำลาจากนักชุดชาวฉานและหัวหน้าคนงานของพวกเรากลับมีลักษณะเป็นอีกแบบหนึ่ง แม้ว่าตลอดทั้ง ๑๐ วันพวกเขาจะมาร่วมทำงานเพื่อเราอย่าง

ไม่รู้จักหยุดจักหย่อนทั้งถ่อเรือ บุກบ้นตัดผ่านปารก ขุดรู เดินเท้าอยู่ในอุณหภูมิต่ำที่หายใจแทบไม่ออก แบกหามสัมภาระต่างๆ และพักแรมท่ามกลางน้ำค้างหนาวเยือก ทั้งหมดที่เราสามารถทำได้ก็คือ ทำให้พวกเขายอมรับรางวัลใดๆ ก็ได้จากพวกเรา แต่ดูเหมือนเขาจะกังวลต่อความคิดของพวกเราที่ปรารถนาจะมอบสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้พวกเขา และประกาศออกมาว่าที่พวกเขาเข้ามาทำงานก็เพื่อให้ข้าพเจ้าพอใจเท่านั้น มิได้มุ่งหวังที่จะเอาเงินเอาทองของข้าพเจ้า หากคนเราสามารถกล่าวให้พรที่ดีใดๆ ได้ ข้าพเจ้าใคร่ขอพรให้พวกเขาอยู่ในใจของข้าพเจ้าเสมอไม่มีวันร้างรา ใครก็ตามที่ได้พบกับหม่องอุन्नันแสดงว่าเขาได้พบกับความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงเข้าแล้ว

ภาระหน้าที่ครั้งสุดท้ายที่พวกเราคือการได้ให้ความช่วยเหลือด้วยการไปปรากฏกายในวันแรกของงานฉาปนกิจ เจ้า คนเก่าซึ่งจัดขึ้นที่บริเวณที่โล่งกว้างข้างหน้า วัด สำคัญแห่งหนึ่ง แผงเล็กๆ ที่กันไว้สำหรับผู้ชมตั้งอยู่โดยรอบพื้นที่สี่เหลี่ยมตรงกลางเป็นเชิงตะกอนที่ใช้เผาศพตกแต่งประดับประดาด้วยผ้าสีขาวและแดงกับร่มปลายแหลมที่ใช้มุงเป็นหลังคาจำนวนมาก เราไปเป็นเกียรติในพิธีพร้อมกับเจ้า คนใหม่ผู้คนที่ติดตามเรามาแต่งกายด้วย ผ้านุ่ง ใหม่ผืนที่ดีที่สุดพวกเขาดูจะมีท่าทางเบิกบานสำราญใจมาก ด้วยต่างก็รักชอบเรื่องแบบนี้ สิ่งแรกที่เราได้ชมคือการรำดาบและรำหอกที่เนิบนาบเชื่องช้าโดยกลุ่มชายฉกรรจ์ที่พากันกวัดไกวอาวุธสีเงินในมือไปมา จากนั้นก็ถึงการชกมวยระหว่างแซมเปียนจากหลายๆ หมู่บ้านโดยจะมีการชกชื่อนของพวกเขาก่อนการชกแต่ละรอบ เมื่อได้ทำความเคารพประธานในพิธีด้วยการคลานเข้าเข้ามาแล้ว พวกเขาจึงเริ่มทำท่าทางต่อสู้หลอกलोเพื่อเป็นการหยั่งเชิงและจดจ้องคู่ต่อสู้ในขณะที่กำลังเต้นและรำรำไปรอบๆ อีกฝ่ายหนึ่งโดยใช้ท่าทางและออกลีลาร้อยแปดการออกลีลามากจนดูน่าขำเช่นนี้ก็เพื่อให้พวกที่ถือหางทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสตัดสินใจ การเข้าคลุกวงในจนซุลมุนมีทั้งเตะ ทั้งหลอกलोและถอยหนี ที่ตลกยิ่งกว่านั้นก็คือการจดจ้องให้อีกฝ่ายหนึ่งเข้ามาหา แล้วทันใดนั้นก็เข้าไปกอดรัดพิดแหวียง พันตูกันในระยะใกล้ และเตะกันอย่างคล่องแคล่วว่องไวเป็นพิเศษ

ผู้ตัดสินและเจ้าหน้าที่ซึ่งคอยช่วยเหลือหนึ่งยongๆ เตรียมพร้อมที่จะเข้าไปขัดจังหวะการต่อสู้ในตอนท้ายแต่ละยกจะมีผู้ชายนำนํ้าที่ใสอยู่ในขันเงินยื่นให้นักมวยโดยวางไว้ให้บนหัวเขา ผู้ชนะที่ปราบคู่ต่อสู้ลงได้จะได้รับเงินจาก เจ้าคนละ ๓ รูปี จึงดูเหมือนว่าจะเป็นการต่อสู้กันโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน นอกเสียจากเกียรติยศและชื่อเสียงในฐานะคนของหมู่บ้าน

ความกระตือรือร้นรุนแรงยิ่งขึ้นจนเลยเถิดไปถึงขั้นเฝ้าตระเฝ้าด้วยความดีอกดีใจเมื่อถึงรอบของนักมวยรุ่นจิ๋ว เด็กชายเล็กๆ พวกนี้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญเต็มเปี่ยมแต่ทว่ามีความชำนาญเชิงมวยเพียงน้อยนิด บรรดาลุง ๆ และพ่อของพวกแกพากันเต้นไปรอบๆ เพื่อกระตุ้นพวกเด็กๆ ด้วยสีหน้าที่สนุกสนานและหัวเราะกันอย่างไม่หยุดหย่อนในยกที่เด็กๆ ต่อสู้กันได้ดีเป็นพิเศษ โดยจะมีเสียงปีเป่าคลอเป็นท่วงทำนองแปลกๆ ฟังดูเศร้าหมองอยู่ตลอดเวลา

ตกค่ำฝูงชนที่ห่อหุ้มร่างกายสวมใส่เสื้อผ้าด้วยผ้าลายตาหมากรุกจะมารวมตัวกันเพื่อฟังนักร้องดาบดร้องเพลงปากเปล่าด้วยเสียงที่ต่ำและเร็วเร็วกลับไปกลับมาท่ามกลางแสงวูบวาบจากเทียนชนวน มันไม่ได้เป็นเพลงที่ร้องในงานศพเกี่ยวกับหัวหน้าผู้ยิ่งใหญ่ที่จากไป แต่เป็นการค่อนข้างอดิวิภาษวิจารณ์เรื่องชีวิตทั่ว ๆ ไปโดยเน้นที่เรื่องการปกครองในเมืองเซียงของเป็นพิเศษ ศีรษะของผู้คนที่นั่งยongๆ อยู่คลาคล่ำเบื้องหน้าเขาโยกส่ายไปมาจากการระเบิดเสียงหัวเราะ กลุ่มควันจากการสูบบุหรี่คงจะขาดหายไปอย่างปัจจุบันทันด่วนเมื่อเกิดเสียงหัวเราะดังสนั่นทะลุออกมาจนเกือบหกล้มที่สี่เหลี่ยมสลัวราง แล้วเสียงนั้นก็ซาลงอีกครั้ง เสียงพูดเร็วเร็วต่ำๆ ของเขาจึงผสมผสานไปกับความเงิบคลอด้วยเสียงสวดของพระสงฆ์ซึ่งเทศน์เป็นภาษาบาลีถี่กระชั้นอยู่รอบเชิงตะกอนเพื่อขับไล่ภูติผีต่างๆ ไปให้พ้น

จากสภาพสังคมแวดล้อมที่ดึงดูดใจเบื้องหน้าเช่นนี้คงทำให้พวกเราแยกตัวออกไปได้ยาก

เราจากเซียงของมาในวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๓๖ และถึงหลวงพระบางภายใน ๑๒ วัน หลังจากที่เราเสร็จจากการสำรวจระยะสั้นๆ ตามพื้นที่ริม

สองฟากฝั่งแม่น้ำ การเดินทางขาลงใช้เวลาเพียง ๕ วัน ส่วนการเดินทางขาขึ้น ต้องใช้เวลา ๑๒ ถึง ๑๕ วันเลยทีเดียว โดยทั่วไปแล้วการเดินทางขึ้นไปทางตอนเหนือของแม่น้ำในสยามจะต้องเผื่อเวลาไว้เป็น ๓ เท่าถึงจะปลอดภัย

เราใช้เวลา ๓ วันขึ้นไปทางหุบเขา น้ำาว เพื่อค้นหาทอง น้ำาวเป็นแม่น้ำซึ่งอยู่ถัดไปทางตะวันออก น้ำอิง อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับป่าแก่งยาว ป่ามีพืชชนิดเดียวกับเหือกเขาถนนธงชัยและดงพญาเย็น ซึ่งมีกิตติศัพท์ในเรื่องไข้ป่าอันน่าสะพรึงกลัวเช่นเดียวกัน พืชพรรณไม้ที่ขึ้นอยู่หนาที่บจนทำให้มันเป็นป่าที่มีอากาศเย็นเยือกและมีดครึ้มดังที่เป็นอยู่นั้นอาจจะเป็นที่มาของสภาพดินอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งยังคงสภาพอยู่ในสัดส่วนที่ไม่เสื่อมสลายของหิน ซึ่งมีธาตุปูนผสมในระดับชั้นหินปูนขนาดมทึมา ในหลายๆ พื้นที่ชั้นหินปูนนี้ได้ถูกกัดกร่อนจนกลายเป็นหินปูนด้วยปริมาณคงที่ซึ่งน้ำฝนที่ตกกระหน่ำก็ยิ่งกัดเซาะมันได้เพียงเล็กน้อย ส่วนในที่อื่นๆ นั้นสสารที่เป็นธาตุหินปูนได้ถูกละลายจนสลายไปในพื้นที่ขนาดใหญ่ เหลือแต่ดินร่วนสีแดงเอาไว้และต่อมาก็ถูกปกคลุมด้วยพืชพรรณไม้ที่เจริญเติบโตสะพรั่งหนาที่บ

ระหว่างทางที่เราเดินทางไปตามแม่น้ำโขงเราได้พบกับเรือมากมายพร้อมด้วยลูกเรือจำนวนต่างๆ กันตั้งแต่ ๖ ถึง ๘ คนออกไปทำงานร่อนทองในช่วงผลัดสั้นๆ ที่บริเวณพื้นที่ทรายของแม่น้ำ เวลาสำคัญจะเป็นช่วงหลังจากฤดูฝนที่ดูเหมือนว่าน้ำจำนวนมากจากทั่วทุกสารทิศจะไหลไปก่อวนและพัดพาทองคำจำนวนเล็กๆ น้อยๆ ให้ไหลลงตามแม่น้ำแล้วไปกองทับถมกันไว้อีกที่บนผืนทรายต่างๆ ตัวอย่างเช่นทางใต้เมืองหนองคายจะมีสันทรายขนาดใหญ่ที่รู้จักกันในชื่อ *หาดข่าม* เป็นที่ซึ่งประชาชนทั้งหมดพากันไปที่นั่นเพื่อร่อนทองเพียงวันเดียวใน ๑ ปี ขณะที่น้ำซึ่งท่วมอยู่ได้เหือดแห้งไปแล้ว ซึ่งการทำงานวันเดียวนั้นแหละที่สืบทอดมาของไปจากฝั่งจนเกลี้ยง จนเมื่อเกิดน้ำท่วมประจำปีก็จะได้เวลาทำงานอีกครั้ง

ทางตอนเหนือจากแม่น้ำขึ้นไปนับจากเมืองเชียงแสนลงมาเป็นสถานที่ซึ่งเลือกไว้ใช้ในการร่อนทองเหมือนเช่นเคยและน่าจะอยู่ต่ำลงมาจากจุดหักมุม

ของแม่น้ำตรงบริเวณที่น้ำวนก่อตัวให้เกิดเป็นน้ำท่วมสักประมาณฟุตหรือ ๒ ฟุต โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้ห่างจากแนวพุ่มไม้เตี้ยๆ ที่งอกอยู่ตามพื้นทราย ด้วย

วิธีของกระบวนการร้อนทองก็เหมือนในทุกๆ ที่ นักขุดแต่ละคนจะมี ตะแกรงร้อนทองของตนเอง เป็นงานทำจากไม้ที่กว้าง ๓๐ นิ้วฟุต และวัดจาก ตรงกลางลึก ๕ นิ้ว นำไปลอยไว้ที่ในแม่น้ำโดยแขวนเหนียวไว้กับก้อนหิน ตะกร้า ที่ใส่ก้อนแร่ที่จะสั่นไปสั่นมาอยู่บนจานไม้ มีเพียงก้อนแร่เล็ก ๆ เท่านั้นที่จะลอด รูผ่านไปได้ ส่วนก้อนที่ใหญ่กว่านั้นจะถูกโยนออกไปไว้อีกทางหนึ่ง มือทั้ง ๒ ข้าง จะส่ายตะแกรงร้อนทองจากทางซ้ายไปทางขวาอยู่เรื่อยๆ ในขณะเดียวกันก็จะ กดที่ริมตะแกรงไปรอบๆ เพื่อ“รับแสงอาทิตย์” เป็นการไล่น้ำและจุ่มน้ำไป พร้อมๆ กัน วัสดุที่เบากว่าเช่นผลึกแก้วและแร่ไม้อาจจะถูกกำจัดออกไปส่วนแร ที่มีความถ่วงจำเพาะมากกว่ารวมทั้งพวกแม่เหล็กธรรมชาติที่ยังตกค้างอยู่นั้น จะได้รับการร้อนออกมาอย่างระมัดระวังแล้วนำไปใส่ไว้ในลังไม้ใบเล็ก และ สุดท้ายก็จะหอบหัวเอาจากกลับไปให้พวกผู้หญิงที่บ้าน มีคนเคยบอกข้าพเจ้า (แต่ข้าพเจ้าไม่เคยได้เห็นเอง) ว่าหากเป็นไปได้แล้วพวกเขาจะใช้ปรอทแยกทอง ออกมาต่างหาก ขณะที่ “การร้อน” ยังคงดำเนินต่อไป ทองที่เก็บได้จะได้รับการแยกออกมาแล้วนำออกไปวางไว้ในเปลือกไม้แห้ง วิธีนี้คนร้อนแต่ละคนมักจะ ร้อนทองได้ประมาณ ๑ ถึง ๒ หุน^๑ ต่อการทำงานวันละ ๘ ชั่วโมง โดยทั่วไป แล้วทองที่ลอยน้ำมานี้จะเป็นทองชั้นดีและถูกน้ำพัดพาจนสีกร่อนไปในอัตรา สูง ด้วย ค่าเฉลี่ยสูงการร้อนทองได้มากถึง ๒ หุน ต่อวัน นับเป็นอัตราเฉลี่ยสูง มาก เท่ากับว่ากลุ่มคน ๘ คนจะร้อนทองได้ ๕ อออนซ์ต่อวัน โดยทั่วไปแล้วพวกเขา จะทำงานนี้เดือนหนึ่งไม่เกิน ๒ - ๓ อาทิตย์ แค่นั้นก็เพียงพอที่จะได้ทองมา ทำกำไรเล็กๆ สักวงหรือ ๒ วงให้แก่หัวหน้าหมู่บ้าน แทนการถูกเกณฑ์ไปขุดคุ คลองอันเป็นงานซึ่งชาวอินโดจีนที่มีลักษณะแข็งแรงแถมใสทากันอยู่ตามปกติ พวกเจ้าหน้าที่ของรัฐจะเรียกเก็บค่าธรรมเนียมตั้งแต่ ๓ ถึง ๔ รูปีต่อหัว

^๑ หุน ชื่อมาตราวัดหรือชั่งของจีน ในมาตราวัด ๑ หุน หมายถึงเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๕ ใน ๑๖ ของนิ้วในมาตราชั่ง ๕ หุน เท่ากับ ๑ เฟื้อง - สวป.

ลักษณะที่เป็นโคลนดินปนกรวดอีกแบบหนึ่งได้ก่อตัวอยู่ตามดินแดน บางส่วนของแม่น้ำโขง โดยจะสังเกตเห็นได้ที่น้ำเบ้ง น้ำอู และกระแสน้ำที่อยู่ทาง ฝั่งซ้ายของแม่น้ำรวมทั้งที่น้ำงาวกับกระแสน้ำอื่นๆ ที่อยู่ทางฝั่งขวา ก้อนกรวด เหล่านี้โดยทั่วไปจะเป็นก้อนกรวดที่เป็นก้อนหยาบๆ และสีกร่อนเพราะถูกน้ำ พัดเพียงเล็กน้อยโดยธรรมชาติแล้วจะปรากฏอยู่ตามท้องน้ำเก่าแก่ที่ก้นหุบเขา ส่วนก้อนทองคำเนื้อบริสุทธิ์มากๆ นั้นพอจะหาได้จากพวก *ซัวแจะ* และชาวลื้อ ที่เป็นคนร่อนมาได้ ชาวจีนจากหลวงพระบางคนหนึ่งพยายามทดสอบการทำงาน ตามปกติร่วมกับแรงงานชาวจะที่น้ำเบ้ง แต่กลับพบว่าพื้นที่นั้นมีแต่ความก้นดาร์ จนเมื่อครบ ๖ เดือน เขาจึงได้ยุติการเสี่ยงโชคของตนด้วยพิจารณาเห็นแล้วว่า มีแต่ขาดทุน ความก้นดาร์ที่เกิดขึ้นนั้นคงจะเนื่องมาจากการที่พวกชาวจะได้ ยกยอกเอาทองคำชิ้นดีที่หามาได้ไปจนหมดสิ้น

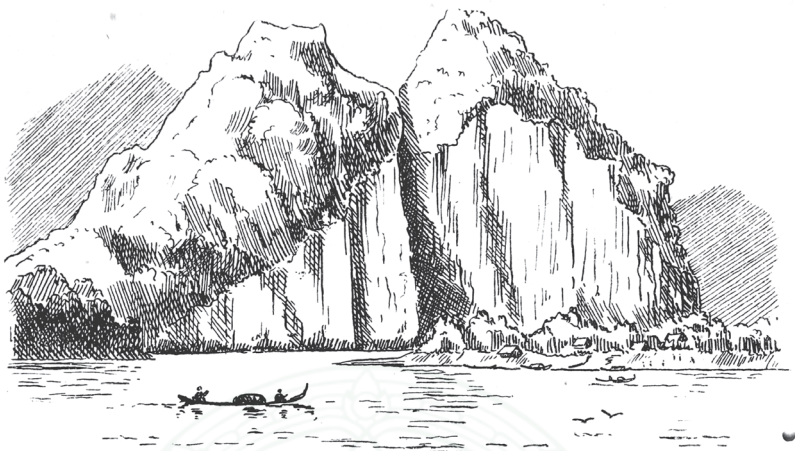
ต้นกำเนิดของทองคำต้องอยู่ตามพื้นที่อันกว้างใหญ่ตามรอยแยกของหิน ครีอตซ์ซึ่งพบได้เสมอตามแนวภูเขาอย่างแน่นอน แต่ตามหลักแล้วบริเวณพื้น ผิวน้ำซึ่งมีเนื้อแข็งและไม่มีสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเคมีบนพื้นผิวน้ำจะไม่เคยปรากฏ ร่องรอยของทองคำให้ข้าพเจ้าเห็นได้เลยสักครั้ง อาจเป็นเหมือนเช่นที่เป็นใน พื้นที่อื่นๆ ที่แร่หินปูนแคลไซต์ (calcite) และหินปูนเนื้อแก้วใส ซึ่งมี อยู่อย่าง ดาษดื่นจะแทรกตัวขึ้นมาซ้อนอยู่บนชั้นหินซึ่งแตกแยกออกเป็นแผ่น (schists) ในพื้นที่นั้น ซึ่งหมายความว่าคงต้องมีอะไรเกิดกับมันสักอย่าง แต่ข้าพเจ้าก็ได้ ใช้ทั้งวิธีการ เวลา หรือการสำรวจตรวจตราใดๆ เพื่อทำการสืบค้นอย่างเอาเป็น เอาตายซึ่งน่าจะเป็นวิธีจำเป็นในการเข้าถึงเรื่องนี้อย่างจริงจัง เราได้ทำการ สอบถามในประเด็นนี้อย่างรอบคอบแต่ก็ไม่ปรากฏว่าพวกชาวลาวหรือชาวจะ คนใดจะเคยได้รู้เรื่องนี้หรือเคยทำงานในแหล่งแร่ทองคำหรือแร่ใดๆ ประเภท เดียวกันนี้มาก่อน นอกเสียจากแหล่งโคลนตามธรรมชาติ จากองค์ประกอบทาง แร่ธาตุของทรายที่แม่น้ำโขงทำให้ข้าพเจ้าเชื่อมั่นอย่างแรงต่อความคิดที่ว่าคงมี ทองคำกระจัดกระจายอยู่อย่างเบาบางทั่วหินผลึกแก้วเนื้อใสที่แตกแยกเป็น แผ่นๆ อย่างหนาแน่น เชื่อว่าการเสื่อมสลายและการแตกหักของหินปูนเหล่านี้

เป็นเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นกับหินเนื้อแข็ง และการที่มีทองคำในปริมาณน้อยนิดในอาณาบริเวณอันกว้างใหญ่ขนาดนี้ ก็เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกันเป็นอย่างมาก ข้าพเจ้าจึงไม่สงสัยเลยว่าการแปรสภาพของแร่เหล็กสีเหลืองผลึกรูปสี่เหลี่ยม (pyrites) ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากมายมหาศาลในเนื้อทรายของแม่น้ำโขงนั้นจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นทองคำอย่างเป็นอิสระมากกว่า แม้ว่าอาจจะมียังมีปริมาณเล็กน้อยเท่านั้น

สำหรับข้าพเจ้าแล้วการที่คนทำเหมืองชาวยุโรปจะเคยได้เจอทองคำในการทำเหมืองบริเวณหุบเขาแม่น้ำโขงหรือไม่นั้นเป็นเรื่องน่าสงสัยอย่างยิ่ง ดูจากพัฒนาการด้านคมนาคมติดต่อสื่อสาร และการพัฒนาตนเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ จากการว่าจ้างแรงงานพื้นบ้านและใช้วิธีการต่างๆ เพื่อขยายและพัฒนาอัตราส่วนการทำงานแล้วก็เชื่อว่าน่าจะเป็นไปได้ แต่โดยทั่วไปชาวยุโรปมักจะเริ่มต้นงานด้วยการสั่งซื้อเครื่องมือต่างๆ เข้ามาโดยใช้จ่ายเงินก้อนใหญ่เพื่อซื้อเครื่องจักรกลราคาแพงคุณภาพชั้นเยี่ยมโดยที่ยังไม่ได้เรียนรู้สถานการณ์ของภูมิประเทศนั้นๆ เสียก่อน เขาได้ว่าจ้างคณะทำงานชาวยุโรปกลุ่มใหญ่ซึ่งต่างก็โดนเล่นงานด้วยไข้ป่าหรือไม่ก็พากันดื่มสุราจนตัวตาย เขากวาดล้างอคติต่างๆ ของชาวบ้านลงจนราบคาบ คนพื้นบ้านชาวสยามรวมทั้งลาวนั้นไม่ได้มีคุณสมบัติพอที่จะเป็นคณงานได้ เมื่อไม่ได้เดือดร้อนในเรื่องเงินก็ไม่มีเหตุที่เขาจะต้องหาเรื่องไปทำงานเพื่อให้ได้เงินมา ความรักในอิสระเสรีและการทำอะไรตามใจชอบนั้นทำให้การควบคุมพวกเขาทำได้ยากยิ่ง เพราะเขาจะไปจะมาตามแต่ความพอใจซึ่งก็คงจะไม่ใช่ไรหากถามว่ามันเป็นเรื่องการดำเนินชีวิตตามทางของตัวเอง แต่กับความต้องการของชาวยุโรปแล้วมันเป็นอีกเรื่องหนึ่งข้อเท็จจริงเหล่านี้จึงเป็นปมของทุกๆ ปัญหาในเรื่องแรงงานของประเทศนี้ หากเขาต้องการเงินเพื่อไปเผาศพญาติพี่น้องหรือเมื่อฤดูการที่ผ่านมามีผลผลิตข้าวเกิดตกต่ำ เขาก็จะสละขายสัมภาระควัว ดาบ และเดินทางมุ่งหน้าลงสู่แหล่งงานใกล้ที่สุดที่เขารู้จัก เช่นงานสร้างรางรถไฟที่โคราช เหมืองแร่ที่เมืองกบินทร์หรือไม่ก็ไปกรุงเทพฯ แล้วลงมือทำงานแลกค่าตอบแทนเล็กๆ น้อยๆ แต่จัดได้

ว่าเป็นการกระทำแบบสุภาพบุรุษ และเมื่อเขาได้ในสิ่งที่เขาต้องการแล้ว เขาก็จะจากไปอย่างปัจจุบันทันด่วนในตอนเช้าวันพฤหัสบดีวันหนึ่ง ไปอย่างบุบปับเช่นตอนขามา และมักจะได้หัววัวหัวควายเหมาๆ ๒ - ๓ หัวติดมือกลับไปด้วยเสมอ ไม่ใช่ความอ่อนแอทางร่างกายและสติปัญญาหรอกที่ทำให้เขาต่ำชั้นห่างไกลจากแรงงานกุลิชาวจีน แต่เป็นเรื่องความต้องการในความมั่นคงและใจรักที่จะทำต่างหาก ทุกสถานการณ์ที่เป็นอยู่ทุกวันนี้บอกให้รู้ถึงอุปสรรคอย่างใหญ่หลวงที่มีต่อกิจการของชาวยุโรปตรงบริเวณพื้นที่ต่ำของสยาม แล้วที่เกิดขึ้นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงจะมากกว่าสักเพียงไหน เหมือนอย่างที่นักเขียนชาวฝรั่งเศสกล่าวไว้อย่างติดตลกเมื่อพูดถึงเมืองจำปาศักดิ์และบริเวณแม่น้ำโขงตอนล่างของลาวไว้ว่า “ไม่มีใครสักคนบอกได้จริงๆ ว่าเรามาหาอะไรกันที่ดินแดนที่มีแต่พืชไร่ข้าวนาตาปอย่างนี้ เรื่องภูมิประเทศอันเป็นที่ติดตราตรึงใจนั้นไม่น่าสงสัย แต่ให้ตายเถอะ! ผู้อยู่อาศัยหายไปไหนกันหมด? เห็นมีแต่ผู้คนที่ดูลำบากเข็ญเพียงไม่กี่คนอยู่ตรงนั้นบ้างตรงนี้บ้างกำลังฝ่าฟันอุปสรรคที่เกินจะต้านทานไปอย่างสิ้นหวัง ใช้เวลานานเกินในสิบชั่วโมงเพื่อขายคนนั้นจะได้ใช้เป็นข้ออ้างไม่ให้ถูกส่งตัวไปยังสังคมที่ต้องทำงานเหมือนวัวเหมือนควาย เชื่อแน่ว่ามีความถูกต้องเป็นจริงอยู่มากถ้าคิดในเชิงปรัชญา แต่ในเชิงธุรกิจแล้วคงไม่อาจทำอะไรเป็นงานเป็นการได้ และมีเรื่องต้องปรับปรุงแก้ไขอีกมาก ไม่น่าเชื่อจริงๆ ที่นับตั้งแต่ผู้แทนทางการทูตประจำเมืองสตึงแตรงได้จ่ายค่าแรงให้พวกกุลิของเขาเป็นเงิน ๘ หรือ ๙ เหรียญอเมริกันต่อเดือน ทุกคนที่มีปัญหาขาดแคลนเงินทองจึงได้พากันเดินทางไปที่นั่งเป็นโขง พวกเขาจะบากบั่นพากเพียรทำงานอยู่ได้ในราว ๓ สัปดาห์จนเพียงพอที่จะหาเงินมาจุนเจือชีวิตอันเฉื่อยชาที่เหลืออยู่ทั้งปีได้ เพราะถ้าเป็นพวกลาวเถียนแล้วจะจ่ายเงินให้ข้าทาสที่มาทำงานเป็นเวลา ๒ ปีเพียง ๑๐ เหรียญเท่านั้น แล้วในระหว่างนั้นพวกนี้ก็จะปล่อยให้พวกเรารอคอยอยู่กับความหวัง” เขาสรุปท้ายอย่างท้อแท้

Fak U

ปากอู แม่น้ำโขง

บทที่ ๙

หัวเมืองลาว - แม่น้ำโขง (ตอนต่อ)

ชาวข่า และชาวเขาเผ่าอื่น ๆ - แอ่งน้ำ - ภูเขาไฟ - น้ำอู

ขณะที่อยู่ในหุบเขาเมืองจาวพวกเราได้พบเห็นการร่อนทองแบบสะเปะสะปะและเห็นการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้องของชาวลื้อที่อาศัยอยู่แถบนั้น กลุ่มผู้หญิงและเด็กประมาณ ๕๐ คน ต่างพากันออกมาต้อนรับพวกเราที่ ศาลา พร้อมทั้งจัดวงดนตรีที่มีขลุ่ย ๔ เลา บรรเลงต้อนรับพวกเราก่อนอาหารค่ำและเล่นเล่นกันไปจนถึงเที่ยงคืน เรามีนักเดินทางเท้าด้วยงูเดินทางร่วมมาด้วยคนหนึ่งหรือสองคนซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยได้เจอใครที่ไหนจะเพียบพร้อมเป็นเลิศในทุกๆ เรื่องมากกว่าคนสองคนที่มากับเรานี้ พวกเขากำลังกระเช้าเข้าเหย้า หัวเราะและ

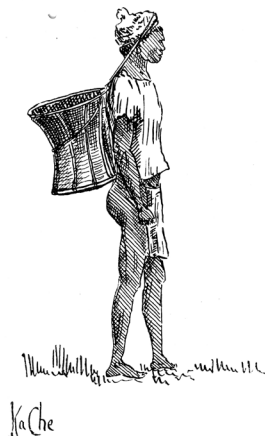

ตะโกนโหวกเหวกทั้งๆ ที่กำลังเก็บข้าวของเหมือนเรามีเด็กผู้ชายชนๆ มาด้วยหลายคน เครื่องแต่งกายของพวกเขานั้นออกจะคล้ายกับในละครโจรสลัด แต่จากท่าทางที่ดูดีของพ่อแม่และใบหน้าอันน่ารักของพวกเด็กๆ จึงทำให้เราเกิดความรู้สึกประทับใจในตัวพวกเขาเอามากๆ

แต่ตั้งแต่นั้นขวาลื้อจะมาจากแคว้นสิบสองปันนาและได้ร่วมอพยพผู้คนเคลื่อนย้ายลงมาตามแนวชายแดนจีนทางตอนใต้มุ่งหน้าลงสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้โดยใช้เวลานับเป็นปีๆ เพราะว่าชาวจีน ฮ่อ ได้ออกทำการปล้นทรัพย์สินเป็นบริเวณกว้างใหญ่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกมุ่งหน้าสู่ตงเกีย พวกโจรฮ่อนั้นมุ่งมั่นจะทำลายและสกัดกั้นการเพิ่มจำนวนของผู้คนในภูมิภาคอันงดงามแถบเมืองเชียงขวางซึ่งอยู่ทางตะวันออกของเมืองหลวงพระบางในส่วนที่กำลังอยู่ในช่วงของการขยายตัว

ชาวเขาเหล่านี้ค่อนข้างจะแตกต่างจากพวกไทหรือชาวลาน พวกนี้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ซึ่งแม้ว่าจะมีนักเขียนหลายๆ คนกล่าวไว้ว่าพวกเขาไม่ได้มีสิ่งใดแตกต่างกัน แต่พวกเขาก็ยังมีความแตกต่างปรากฏให้เห็น

กลุ่มแรกคือ พวกข่า (กล่าวคือ พวกทาส) หรือกลุ่มเผ่าพันธุ์ดั้งเดิมของชาวเขาที่ถูกชาวสยามเชื้อสายานบุกรุกดินแดนจนต้องหนีเล็ดขึ้นสู่ภูเขา ซึ่งทุกวันนี้พวกเขาคลุกคลีใกล้ชิดอยู่กับชาวลาว มีขนบธรรมเนียมแบบดั้งเดิมที่เคร่งครัดและมีอุปนิสัยค่อนข้างกระตือรือร้นขยันขันแข็ง

ข่าและ

ขณะเดียวกันนั้นชาวลาวที่อาศัยอยู่ตามหุบเขาต่างๆ ก็มักจะใช้ชีวิตอยู่บนสันเขาที่เป็นเขาสูงไม่เคยน้อยกว่า ๓,๐๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล และพื้นที่โล่งแจ้งในป่าบนลาดเนินเขาสูงที่มักจะมองเห็นออกไปได้ไกลหลายๆ ไมล์ ขณะที่ฤดูหนาวมาเยี่ยมเยือนแทนแสงแดดอันร้อนระอุพวกเขาก็จะวนเวียนอยู่กับการถากถาง ไร่ ที่อยู่ตามไหล่เขาให้เตียนโล่ง พวกเขาทำงานจากล่างขึ้นบน ทำการตัดต้นไม้ที่ขึ้นไล่เรียงลงมาตามลาดเขา และเมื่อต้นไม้แถวสูงสุดล้มลงมันก็จะกลิ้งทับต้นไม้ทุกต้นให้ตกลงมาพร้อม ๆ กัน ต้นไม้จะถูกทิ้งไว้ให้แห้งโดยใช้เวลา ๒ ถึง ๓ เดือน จากนั้นจึงจุดไฟขึ้นจนทั่ว ทำการเผาทุกสิ่งไม่ว่าจะมีค่าหรือไม่มี เป็นการให้ปุ๋ยพื้นดินด้วยชี้เถ่าในเดือนมีนาคมและเมษายนก่อนที่ฝนจะโปรยปรายลงมาอากาศจะหนาวทึบไปด้วยควันโขมงแดงฉานจากไฟที่เผาไหม้ ไร่ บวกกับกลุ่มควันตามธรรมชาติที่มาพร้อมกับกระแสลมทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ที่เกิดอยู่บ่อย ๆ ในตอนนั้น จึงทำให้ไม่สามารถมองเห็นภูเขาที่อยู่ไกลออกไปเป็นระยะทางถึง ๓ ไมล์รวมถึงพระอาทิตย์ลูกกลมแดงในบรรยากาศขุ่นมัวเป็นควันคลุ้ง นับเป็นการทำลายไม้สักอันทรงคุณค่าอย่างมากมายมหาศาลซึ่งไม่อาจทดแทนได้ด้วยต้นอ่อนของพืชผลอย่างยาสูบ ฝ้าย หรือข้าวตามเนินเขาที่ปลูกขึ้นมาแทน หลังจากเก็บเกี่ยวสัก ๖ หรือ ๗ ครั้ง คนพวกนี้ก็จะโยกย้ายไปยังที่ใหม่ ทั้งให้ต้นแก่เติบโตใหญ่กรรือกลายเป็นไม้ชั้นต่ำไร้คุณค่าที่ล่องล้าเข้าไปไม่ถึง ทำให้หน่ออ่อนที่ขึ้นอยู่บริเวณนั้นไม่มีโอกาสเติบโต บริเวณพื้นที่ซึ่งเคยทำไร่ไว้จะถูกปล่อยทิ้งให้หญ้าและไม้ไผ่ขึ้นสูงกรรือทำให้เกิดไฟไหม้ป่าต่อไปอีกเรื่อย ๆ

ถ้าอยู่ในดินแดนลาวทางตะวันตกของนครเชียงใหม่ คนลาวพวกนี้จะเรียกชื่อตนเองว่า ละว้า ถ้าอยู่ในตอนเหนือของแม่น้ำโขงใกล้ๆ เชียงของเราจะพบเขาเรียกตัวเองว่า ละเมียด ส่วนกลุ่มคนที่สืบเชื้อสายมาจากแถบเขาน้ำเบและน้ำทານั้นมีชื่อว่า ชาวฮวด และ ชาวยวน พวก ขมุ (หรือขมุ) ที่ได้รับการขนานนามว่าเป็นชาวป่าชั้นยอดจะตั้งรกรากอยู่เป็นจำนวนมากในจังหวัดน่านอันเป็นเมืองที่พวกเขานิยมในความเด็ดเดี่ยวเที่ยงธรรมของคณะผู้ปกครอง หรือไม่พวกขมุก็จะไปรับจ้างทำงานในป่าสักที่เมืองเชียงใหม่ซึ่งพวกเขาเห็นว่าสามารถจะทำได้ให้แก่พวกเขา

ชื่อที่ชาวสยามใช้เรียกว่า *ข้าแจะ* นั้นเป็นชื่อที่ใช้เรียกพวกเขาโดยรวมๆ ทั่วไป พวกเขาจะมีรูปร่างเตี้ย เป็นคนร่างหนาบึกบึน อยู่รวมกันเป็นชุมชนเล็กๆ ในหมู่บ้านตามเขตชายแดนที่มักจะตั้งอยู่ตามแนวป่า โดยส่วนมากจะมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีฝังแน่นอยู่ในจิตใจและเป็นเผ่าพันธุ์ที่โง่เขลา ส่วนพวก *ขมุ* ที่มีจำนวนมากที่สุดนั้นเป็นพวกที่ฉลาดที่สุดเช่นกัน ชาว *ข้าฮวด* ที่มารับจ้างแบกหามให้พวกเราในบางครั้งดูจะเป็นพวกที่ล้าหลังที่สุด องค์ประกอบสำคัญของเครื่องแต่งกายของพวกนี้คือปืนปักผมเงินอันยาวเสียบอยู่ตรงมวยผมที่ขมวดมุ่นทางด้านหลังศีรษะ กับตุ้มหูเงินอันใหญ่หรือดอกไม้ที่ทัดไว้ตรงชอกหู แม้ในยามเมื่อเราจะจ่ายเงินเราก็ไม่มีทางจะรู้ชื่อพวกเขา พวกนี้จะเคร่งขรึมและนิ่งเงียบแม้เมื่ออยู่ในหมู่พวกเดียวกันเอง จากการที่ได้เห็นคนเหล่านี้แล้วทำให้ปักใจเชื่อเรื่องเล่าขานของชาวลาวเกี่ยวกับสถานภาพของพวกเขาได้โดยไมยาก

ข้าแจะ นั้นเป็นพี่ชายใหญ่ของ *ลาว* จากการตายของผู้เป็นบิดาทำให้เขาได้รับสิทธิในการเลือกส่วนแบ่งของทรัพย์สินเป็นคนแรก อันมีกล่องอยู่ใบหนึ่งบรรจุท่อของ ๒ ท่อ กับข้าง ๑ ตัวพร้อมด้วยลูกน้อย *ข้าแจะ* เอาท่อของท่อแรกซึ่งวางอยู่ด้านบนไป ข้างในท่อคือผ้าเดี๋ยผืนน้อยที่เขาผูกกันอยู่ในทุกวันนี้ *ลาว* ได้นั้นได้รับ *ผ้านุ่ง* อย่างดีชาวสยามได้ผ้าโรตี* (dhotie) เขาจึงนุ่งผ้านุ่งมาตั้งแต่นั้น เมื่อ *ข้าแจะ* เห็นว่าตนเองเลือกพลาด ต่อมาจึงได้เลือกเอาข้างตัวใหญ่ไป แล้วนำมันกลับบ้านทิ้งตัวเล็กไว้ให้ *ลาว* ฝ่ายแม่ข้างก็เอาแต่คิดถึงลูกข้างจึงวิ่งหนีกลับไปหาลูกข้างซึ่งอยู่กับลาวดังนั้น *ลาว* จึงได้ไปแต่สิ่งดีๆ *ข้าแจะ* จึงหนีความกลัดกลุ้มมุ่งหน้าขึ้นสู่ภูเขาและดำรงชีวิตอยู่ต่อไปโดยไม่มี *ผ้านุ่ง* หรือข้าง และแม้ลาวจะกล่าวอยู่เสมอว่า*ข้าแจะ* เป็นพี่ชายใหญ่ แต่ก็ไม่เคยมีความเวทนาต่อการที่เคยกดขี่เขามาในอดีต และถือว่า*ข้าแจะ* เป็นเหมือนทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวของตนเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมืองหลวงพระบาง ผลที่ตามมาภายหลังก็คือการก่อความไม่สงบของพวกเขาคือพวกข้าแจะที่พากันอพยพเข้ามาใน พ.ศ. ๒๔๒๑ เป็นจำนวนหลายพันคน

* ผ้านุ่งแบบโจงกระเบน - สวป.

แต่ทั้งๆ ที่พวกเขามีอาภักภริยาที่ชั่วร้ายและป่าเถื่อน แต่ข้าที่มากับเรานั้น กลับสุภาพเป็นชนพื้นบ้านที่ไม่มีพิษมีภัย ทรหดอดทน เป็นนักเดินป่าขนานแท้ และเป็นนักป็นพายที่มากความสามารถ

ชาวเขากลุ่มที่สองในหมู่ชนชาว ลื้อ นั้นประกอบไปด้วยชาวเขาเผ่าเย้า ลีซอ^๒ ข่าถิ่น แม้ว มูเซอ (พวกฉานเรียกมูโซ)^๑ อี๊ก้อ กุย และเผ่าอื่นๆ ที่พเนจร ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ทั้งหมดนี้มาจากการโยกย้ายถิ่นฐานจากถิ่นตะวันออกเฉียงเหนือสู่ทิศใต้และตะวันออก รกรากของพวกนี้ดูเหมือนจะอยู่ที่ที่ราบสูงแห่งยูนนาน กวางเจาและกวางสีซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของจีน และพวกเขาก็ยังคงมีใจรักในทิวทัศน์ของขุนเขาและขนบธรรมเนียมอันงดงามที่เป็นลักษณะอันบ่งบอกถึงความแตกต่างกันอย่างไม่เสื่อมคลาย

ชาวเผ่า ล้วนซ้าง และ ลีซอ เป็นเผ่าที่มีการแต่งกายและประเพณีคล้ายชาวยูนนานมากที่สุด เผ่าข่าถิ่นนั้นยังคงไว้ผมเปียและกินด้วยตะเกียบ ส่วนผู้หญิงจะแต่งกายด้วยเสื้อตัวหลวมและกางเกงทรงเป็นถุง ตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวตามสันเขาเตี้ยๆ มีพื้นบ้านเป็นดินเหนียวเหมือนบ้านที่พวกชาวจีนสร้างบนพื้นราบในสยาม พวกเขานับเป็นการเกษตรกรที่ขยันขันแข็งและมีความเชี่ยวชาญมากกว่าชาวเขาเผ่าอื่นใด ยกตัวอย่างเช่นในการสีข้าวโดยใช้เครื่องตำข้าวแบบใช้เท้าคนตำ มันทำงานด้วยคานขนาดยาวที่ปลายด้านหนึ่งเป็นสากหรือที่บดขนาดเล็ก ส่วนคานอีกด้านที่น้ำหนักเบากว่าจะเป็นที่วางเท้า เมื่อเด็กผู้หญิง ๒ คนขึ้นไปยืนบนที่วางเท้า ปลายด้านที่เป็นสากก็จะยกขึ้นและเมื่อกระโดดลงสากก็จะถูกปล่อยให้ตกลงมา เสียงกระทบเป็นจังหวะของการตำข้าวเป็นเสียงที่คุ้นเคยกันดีในทุกๆ หมู่บ้าน ชาวล้วนซ้างจะใช้กำลังจากน้ำแทนการใช้เด็กผู้หญิง โดยจะติดตั้งรางน้ำไว้ตรงปลายด้านเบาและจะมีน้ำจากท่อไม้ไผ่คอยไหลมาเติมในรางให้เต็ม ความหนักจะทำให้รางน้ำตกลงกระดกให้ปลายสากยกขึ้นเมื่อถึงจุดที่กำหนดไว้จึงปล่อยน้ำออก สากที่ปลายด้านหนักก็จะตกกลับลงมาในครกและไหลลงไปในบ่อข้าวเปลือก

^๒ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้ Yao Yin อันเป็นชื่อที่พวกถิ่นในพม่า(เมียนมาร์) ใช้เรียกพวกลีซอ - สวป.

^๑ วารสารภูมิศาสตร์ vol.7 No.6 เจ้าชายเฮนรี ดอร์สตัน ทรงได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจบางประการเกี่ยวกับกลุ่มชนที่อยู่เหนือกว่าชาวเขาเหล่านั้นเอาไว้ เช่นเดียวกับข้อสังเกตเรื่องชนเผ่าไทยริมฝั่งแม่น้ำโขงเหนือเส้นละติจูดที่ ๒๒ องศา ในหนังสือ “ตั้งเกียสูอินเดีย” ของเขา - ต้นฉบับ

ชาวเขาเผ่า ลีซอ ซึ่งคล้ายคลึงกับพวกข่าถิ่นเป็นอันมากนั้นดูเหมือนจะเป็นเผ่าที่สะอาดสะอ้านและสง่างามที่สุดในหมู่ชาวเขาด้วยกัน พวกเขาเป็นช่างเงินที่เฉลียวฉลาดและนำเอาแร่เงินมาตอกลักลงบนเครื่องแต่งกายของตนอย่างมากมาย ส่วนพวกผู้หญิงจะทำงานปักผ้าไหมได้อย่างงดงาม โดยปกติพวกผู้ชายจะใส่กางเกงทรงหลวมคล้ายทหารเรือซึ่งเหมือนกับชาวเขาทุกเผ่าโดยทั่วไป ส่วนผู้หญิงจะมีที่พิเศษออกไปก็คือพวกเธอจะติดเครื่องประดับผมที่มีสีสังดงามและตกแต่งประดับประดาจนสุดฝีมือไว้บนศีรษะ เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองเมืองไลและสิบสองจุไทย² ได้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ขนกลุ่มนี้ได้อพยพไปทางตะวันตกสู่เมืองสิงห์และทางตอนเหนือของหลวงพระบางเป็นจำนวนมาก

กล่าวกันว่าพวกเขามียู้อยู่ด้วยกัน ๑๒ เผ่า นำแปลกตรงที่เลข ๑๒ นี้มาปรากฏในหมู่คนเหล่านี้ได้อย่างไรทั้งยังเป็นตัวเลขที่ใช้ในทางภูมิศาสตร์ด้วย

ชาวเขาเผ่า แม้ว จะเป็นกลุ่มที่มีความงดงามเฉพาะตัว พวกเขาเรียกร้องสิทธิที่จะแบ่งแยกออกเป็น ๑๐ ถึง ๑๒ เผ่าอย่างชัดเจน เมื่อ ๑๕ ปีมาแล้วที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงจะไม่มีใครพบพวกแม้วได้เลยสักคน แต่จากนั้นเป็นต้นมาพวกเขาก็ได้ค่อย ๆ ขยายตัวลงมาทำการถากถางผืนดินที่ละเล็กละน้อยทำให้มีหินปูนก่อตัวขึ้นตามมา เป็นผลทำให้ความอุดมสมบูรณ์เหือดหายไปจากดินซึ่งเคยอุดมสมบูรณ์สูงสุดดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่วิธีนี้ก็ยังทำให้ผืนดินถูกทำลายน้อยกว่าพื้นที่อื่นๆ ในอินโดจีน

บริเวณข้างๆ เนินเขาที่เพาะปลูกข้าว พวกเขาจะปลูกข้าวโพดอินเดียนาสุบอและผักต่าง ๆ ส่วนในบางหมู่บ้านนั้นมีการปลูกฝิ่นแต่เราก็มักไม่ค่อยเห็นมากับตา เราได้พบชาวเขาผู้หญิงบางคน ซึ่งตามปกติแล้วเมื่อพวกชาวเขาเหล่านี้ได้เห็นเราเข้าก็มักจะกระโจนมุ่งหน้าออกสู่ป่าราวกับกลัว โดยหอบหิ้วลูกน้อยติดหลังไปด้วย ผู้หญิงเผ่านี้จะนุ่งกระโปรงจีบสั้นๆ และใส่สนับแข้ง สวมเสื้อคลุมเผ่าหน้าแบบไม่มีแขน มีผ้าโพกหัวคลุมผมไว้อย่างประณีตเป็นผ้าปักไหมอย่างงดงามทั่วผืน ซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายแบบธรรมดาสำหรับพวกเขา

² เรื่อง ชาวเขา ๑๒ เผ่าที่เรียกตนเองว่า ไต (Twelve tribes called Tai) – ต้นฉบับ

อีก็๋อบนที่ราบสูง

ที่คล้ายกันมากก็คือชาวเขาเผ่า มูเซอร์ อี๋ก้อ และ กุย แต่ในขณะที่ชาวเขาเผ่ามูเซอร์จำนวนมากได้พากันมาตั้งรกรากเป็นระยะทางไกลทางด้านทิศตะวันตกบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงและในอาณาเขตเมืองเชียงใหม่เรากลับพบพวกอี๋ก้อได้แห่งเดียวที่น้ำอู

พวกเราได้พบกับชาวเขาเผ่ามูเซอร์จำนวนมากกำลังข้ามแม่น้ำโขงที่บริเวณเมืองเชียงของ ทั้งผู้ชายผู้หญิงและเด็กเล็กแบกของหนักกันจนหลังโก่งแต่ยังแกว่งแขนได้อย่างน่าอัศจรรย์ หญิงชาวบ้านนั้นซื้อายเป็นอย่างยิ่งส่วนเด็กๆ จะค่อยๆ คลายความตื่นกลัวได้โดยเร็ว แล้วพวกที่เหลือก็จะมางูล้อมพวกเรา มาทดลองยิงปืนของเรา รวมไปถึงหยิบจับของที่แปลกหูแปลกตาชิ้นอื่นๆ ของพวกเราด้วย

มิสเตอร์สก็อตต์บอกข้าพเจ้าว่าชาวจีนเรียกพวกนี้ว่า ลาไฮ^๑ ส่วนพวกเขาเรียกตัวเองว่า ลาฮู (La Hu) ตัว ฮ ในทั้ง ๒ คำเป็นเสียงที่เปล่งออกมาจากลำคอค่อนข้างมาก กลุ่มสยามมูเซอร์ได้ให้คำแนะนำแก่พันเอกวุฒธอร์ว่าครั้งหนึ่งนั้นเมอร์สิเออร์ปาวีเคยอ้างสิทธิในตัวพวกเขาว่าเป็นผู้อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศสตามชื่อเรียก เห็นได้ชัดถึงความขุ่นข้องที่ใช้คำว่า มงสิเออร์ นำหน้าชื่อเป็นการบิดเบือนที่กระทำโดยผู้ทรยศชาวอังกฤษและชาวสยามนิสัยเลวๆ

ประเพณีอย่างหนึ่งของชาวมูเซอร์ที่ประจักษ์ได้ก็คือการเผาคนตาย หากตายโดยอุบัติเหตุจึงจะทำการฝัง หากแต่จะฝังศพไว้ในดินบริเวณป่าใกล้ๆ หมู่บ้านและมักจะปลุกต้นข้าวหรือธัญพืชอื่นๆ ทั่วไว้ที่หลุมฝังศพเพื่อให้ดวงวิญญาณคอยปกป้องรักษา

ชาวเขาทั้ง ๓ กลุ่มนี้จะมีรูปร่างเล็กๆ คล้ายคลึงกัน เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับชาวลาวพวกผู้หญิงจะตัวกระชับร่อยอย่างน่าขัน พวกเธอรู้เรื่องอย่างน่าอัศจรรย์ใจและน่ารักน่าเอ็นดู ความมีน้ำอดน้ำทนที่แสดงออกบนสีหน้าของพวกเธอนั้นสะกดตาสะกดใจผู้มาเยือนหน้าใหม่ๆ ได้มากกว่าเครื่องแต่งกายอันงดงามที่สวมใส่

^๑ ต้นฉบับภาษาอังกฤษสะกดว่า Law Hè - สวป.

ส่วนพวกผู้ชายจะแต่งกายด้วยผ้าโพกหัวหลากสีสัน เสื้อคลุมปิดหน้าอก ตัวสั้นกับกางเกงทรงหลวมที่ตกแต่งประดับประดาอย่างพิถีพิถัน ซึ่งทั้งหมดนั้น ทำให้พวกเขาแต่ละคนดูเหมือนๆ กันจนทำให้ผู้ที่มาใหม่ๆ เกิดความสับสนได้ แต่เมื่อได้ไปเจอพวกเขาทำงานในป่า ตอนที่ม้วนซากางเกงขึ้นมาจากต้นขา ถอดเสื้อคลุมและผ้าโพกหัวออกแล้วนั้นแหละพวกเขาจึงดูเปลี่ยนแปลงไป แลดูเป็นสัตว์โลกที่ป่าเถื่อนที่สุดเท่าที่เคยเห็น หากแต่พวกเขานั้นมีจิตวิญญาณ ของความสุภาพอ่อนโยนกันโดยถ้วนหน้า

ดินแดนซึ่งไม่อยู่ในครอบครองของผู้ใดซึ่งอยู่ระหว่างจีน ตังเกีย พม่า และสยามซึ่งต่างฝ่ายต่างส่งมอบเครื่องบรรณาการให้แก่กันโดยที่ไม่มีใครขึ้น กับใคร เป็นดินแดนซึ่งเป็นที่อยู่ปัจจุบันของชนชาติเหล่านี้ และชาวยุโรปก็ยังคงรู้จักกันน้อยมาก สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากความยากลำบากในการเข้าและออกจากพรมแดนจีน ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ - ๓๐ ดร.มอร์ริสัน (Dr.Morrison) ได้ ประสบความสำเร็จในการเดินทางไปตามลำพังอย่างสงบเสงี่ยมเยี่ยมตัวไปจน ทั่วประเทศนี้ในขณะที่หลายๆ คนต้องพบกับความล้มเหลวด้วยการใช้เส้นทาง เข้าและออกเมืองจีนทางแคว้นสิบสองปันนาและหัวเมืองลาวของสยาม โดย มุ่งมั่นไปตามเส้นทางที่มีผู้กล่าวขวัญถึงอย่างมากชื่อเส้นทางสายเชียงฮุง (Keng Hung Sumao Route) นับเป็นการกระทำที่น่าสังเกตสำหรับคนที่เดินทาง อ้างว้างเพียงลำพัง โดยที่ไม่มีความรู้ในเรื่องภาษาใดๆ ส่วนเรื่องประสบการณ์ ของเขาที่ควรจะได้รับเผยแพร่ให้โลกได้รับรู้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับว่ามันจะเป็น เรื่องที่น่าสนใจพอๆ กับที่สร้างความเพลิดเพลินให้หรือไม่

ชาวลื้อที่พวกเราติดต่อกับดูเหมือนจะมีรูปร่างสูงที่สุดในหมู่คนเหล่านี้ ทั้งยังดูเป็นพวกที่เจริญแล้วมากที่สุด จริงๆ แล้วผู้คนมากมายในหุบเขานี้เวลานั้นนับถือศาสนาพุทธและมีการสร้างวัดวาอาราม แม้แต่บางคนยังทำการสัก ร่างกายตั้งแต่บั้นเอวจนถึงหัวเข่าตามแบบประเพณีของชาวลาวตะวันตก รวมถึงการโกนผมรอบศีรษะเหลือเพียงตรงกลางไว้เป็นกระจุก ภาษาที่ใช้ก็คล้ายคลึง กับภาษาลาวมาก อันที่จริงแล้วตอนที่ต้องลุยข้ามกระแสน้ำพวกเขาจะต้องเอา

ข้าเคียงและขมุ

เสื้อผ้าใส่หีบห่อแล้วเทินไว้เหนือศีรษะ แต่ลักษณะที่เด่นชัดแบบนี้ของพวกเขาได้หายไปจนใครๆ ก็ไม่อาจบอกได้ว่าพวกไหนเป็นลื้อพวกไหนเป็นลาว

พวกเขาเป็นเจ้าของสุนัขที่พอจะมีลักษณะติดอยู่บ้าง คุณเณรๆ มันจะมีคุณสมบัติคล้ายกับกุลีมากทีเดียว ดูได้จากศีรษะและหูที่มีคุณสมบัติดีพอๆ กัน ขนสีน้ำตาลปนดำและไม่มีหาง เจ้าบุญยืนนำมันมาพร้อมกับเขาด้วยตัวหนึ่ง แต่มันนั้นเป็นนักร่ำมืออาชีพ และภายในไม่กี่เดือนหลังจากนั้นเราก็ต้องสูญเสียมันไปในดงพญาเย็นด้วยความรู้สึกเสียใจอย่างสุดซึ้ง แต่ละคนต่างก็คิดว่ามันคงจะไปอยู่กับอีกคณะหนึ่งจนกระทั่งสิ้นสุดการเดินทางแล้วตอนนั้นก็สายเกินกว่าที่จะย้อนกลับไปค้นหา พวกเราจึงไม่ได้พบมันอีกเลย

ทัศนียภาพที่มีเสน่ห์ของหมู่บ้านแถบแม่น้ำโขงเหล่านี้ก็คือการที่ไม่มีภาพสุนัขข้างถนนร้องเอ็งๆ เป็นผู้ดังที่ได้เห็นตามปกติ ประชาชนจะเลี้ยงสุนัขพันธุ์ภูเขาขนยาวซึ่งพวกเขาให้การดูแลพวกมันอย่างดี

พวกเราข้ามจากเมืองน่านเข้าสู่อาณาเขตของเมืองหลวงพระบางที่บ้านปากทา ซึ่งเป็นหมู่บ้านมีสถานที่ตั้งอันงดงามอยู่บนปากแม่น้ำชื่อเดียวกัน เราส่งคนและเรือลำเก่ากลับไป และรับคนกับเรือลำใหม่มาพร้อมด้วยคนนำทางที่รู้ความเร็วของกระแสน้ำเชี่ยวล่งเป็นอย่างดี เราได้พบข้าและ ๒ - ๓ คนนำข้าวสารล่องแพไม้ไผ่ลงมาเพื่อนำไปขายและได้พบชาวลาวในหมู่บ้านซึ่งได้กลายเป็นเพื่อนผู้มีรอยสักของพวกเราไปในไม่ช้า แต่ว่าเป็นพวกลาวพุงขาว (Lao Pung Kao) หรือชาวลาวตะวันออกจากหลวงพระบาง ในหมู่บ้านเขามีผู้ชายอยู่เพียงไม่กี่คนและเป็นพวกที่ไว้หนวดไว้เคราเพียงบางๆ ซึ่งดูแล้วเป็นส่วนเกินที่ค่อนข้างจะดูแปลกแยก

ต่ำจากบริเวณนี้คือที่ซึ่งเราได้ทำความคุ้นเคยกับแก่งน้ำในแม่น้ำโขงเป็นครั้งแรกและได้เรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับมันหนึ่งหรือสองเรื่อง เรื่องแรกก็คือในการล่องตามน้ำนั้นต้องอย่าปล่อยให้เรือลอยเข้าไปใกล้เรืออีกลำหนึ่งไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดๆ ก็ตาม ทางน้ำที่เรือแล่นตามกันไปอย่างซิดกระชั้นอาจเป็นเหตุให้เกิดร่องบุมของน้ำ ผิวน้ำจะหมุนวนปั่นป่วน ในแอ่งน้ำจะเต็มไปด้วยฟองน้ำแตก

ชำนาญที่ไม่เคยเป็นมาก่อนราวกับทะเลป่า เราติดตามเรือของนายสุขไปอย่าง กระชั้นชิด ซึ่งคนในเรือของเขาต่างดีใจกันยกใหญ่เมื่อเห็นเรือของเราปักหัวลงไปในแอ่งน้ำหมุนวนนั้น ตามด้วยกระแสน้ำที่ไหลพุ่งอย่างเชี่ยวกรากที่ปะทะเราทางด้านท้ายเรือและพุ่งเข้ากระแทกที่รอบลำเรือ กว่า ๖ ครั้งทีศลินดาโถมเข้าไปใสรอยอย่างรุนแรงแทบไม่น่าเชื่อ พายขนาดยาวที่อยู่ตรงหัวเรือและหางเสือถือท้ายเรือที่ยาวถึง ๙ ฟุตนั้นไร้ประโยชน์อย่างน่าขำในเมื่อเราหมุนรอบจนเป็นวงกลมและเปียกปอนจนทั่วหน้า ห้องโดยสารที่ทำจากไม้ไผ่นั้นเองที่ทำให้เราลอยตัวอยู่ได้ และเราก็พาเรือพ้นจากหินได้สำเร็จสมตามความตั้งใจ ในที่สุดเราจึงมาลอยลำอยู่ตรงส่วนปลายลำน้ำที่อยู่ต่ำกว่าในสภาพที่เปียกโชกและน้ำขำ

เราได้ยินเสียงปะทุลั่นเปรี้ยะตรงบริเวณที่ซึ่งกระแสน้ำวนไหลเชี่ยวกรากจากบริเวณฝั่งด้านในเข้าสู่กระแสน้ำอีกครั้ง เป็นเสียงดังเหมือนเวลาสาदन้ำลงไปในบ่อนไม้ที่กำลังลุกไหม้ บางครั้งบางครั้งวาระกระแสน้ำวนที่ก่อให้เกิดเป็นวังน้ำวนได้อย่างเหลือเชื่อนั้นแผ่เส้นผ่าศูนย์กลางออกกว้างราวๆ ๑๐ ถึง ๑๒ ฟุต มันจะยึดหัวเรือหรือท้ายเรือเอาไว้และดูดจนเรือแกว่งไหวไปในทิศทางหนึ่ง ในขณะที่ท้ายเรือถูกดูดไว้ด้วยกระแสน้ำไหลเชี่ยวที่มีกำลังแรงพอๆ กันในอีกทิศทางหนึ่ง หากส่วนปลายด้านใดปะทะกับก้อนหินแล้วละก็หนทางที่ดีที่สุดคือควรจรับขึ้นฝั่ง

เมื่อตกอยู่ในน้ำเชี่ยวบางแห่งที่พื้นท้องน้ำเหลาด สิ่งแรกที่เป็นกันมากก็คือน้ำจะทะลักพรวดข้ามขอบเรือเข้ามา แล้วคลื่นลูกสั้นๆ ก็ยังกระหน่ำซัดเข้ามาอีกอย่างฮึกเหิม ทุกคนที่อยู่บนเรือต่างมีงานกันจนล้นมือ ฝีพายที่อยู่หัวเรือกำลังตะแคงหัวเรือโดยที่คนถือท้ายจะคอยช่วยอยู่ที่ปลายอีกด้านหนึ่งเพื่อทำให้เรือตั้งลำได้ตรง เหล่าฝีพายต่างจ้วงพายกันจนสุดความสามารถ ส่วนพวกที่เหลือจะช่วยกันวิดน้ำออกอย่างเข้มแข็งทะมัดทะแมง หรือไม่ก็ตะโกนให้กำลังใจคนที่มิเวลาจะพัง หากน้ำเชี่ยวนั้นเลวร้ายมาก ลูกเรือก็จะขึ้นฝั่งเพื่อจัดการกินอาหารให้เรียบร้อย พวกเขาจะหยุดการเคี้ยวหมาก และจะช่วยกันเปรียบเทียบสิ่งที่สังเกตได้หลังจากเกิดเหตุการณ์ ดังนั้นจึงมักเป็นเหตุการณ์ที่ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันเสมอ

ทั้งน้ำวนและระลอกคลื่นในอ่าวทรายเหนือน้ำเซียวนั้นมีลักษณะพิเศษมากจากการที่มันไหลเข้ามาและแตกตัวออกไปยังสถานที่ต่างๆ โดยจะขยายขนาดขึ้นทีละหลายๆ ฟุตเหมือนเช่นการกระจายตัวของคลื่นในท้องมหาสมุทร การล่องแก่งในน้ำเซียวเช่นนี้ส่วนมากมักใช้แพไม้ไผ่ขนาดใหญ่ แต่ต้องเป็นแค่การล่องแพตามน้ำเท่านั้น แพเหล่านี้คล้ายๆ กับหมู่บ้านลอยน้ำที่มีหลังคาทรงกลมขนาดใหญ่ปกคลุมให้ร่มเงาตัวแพไว้อย่างสมบูรณ์แบบ แพทั้งหมดมีความยาวกว่า ๑๐๐ ฟุต และกว้าง ๒๐ ถึง ๓๐ ฟุต โดยจะหงายส่วนด้านท้ายแพขึ้น ที่ข้างหนึ่งของแพจะมีพายอยู่ ๓ ถึง ๔ ด้าม เฉพาะที่พายท้ายขวานั้นจะมีพายถึง ๑๐ ด้ามไว้ใช้ขว้างลำเพื่อพุงแพให้ลอยตรงไปยามเมื่อตกอยู่ในกระแสน้ำเซียว เรือคนแพเหล่านั้นจะบรรทุกคนจำนวนระหว่าง ๓๐ ถึง ๔๐ คนแล้วแต่ขนาดของแพและลอยไปในกระแสน้ำแต่เพียงลำพัง มันจึงไม่อาจผินตัวต้านทานกระแสลมแรงยามอยู่ในสายน้ำเช่นนั้นได้ เมื่อขบวนแพถึงเมืองหลวงพระบาง ชาวแพจะขนข้าวสารและฝ้ายลงจากแพแล้วรื้อแพออก ลูกเรือชาวลาวบางคนจะออกเดินทางไปเดือนๆ เพื่อแสวงหาสินค้า บางส่วนออกไปต่อรองราคาของกับพวกข่าและ ในขณะที่คนอื่นไปสร้างหมู่บ้านชั่วคราวตามริมฝั่งแม่น้ำใหญ่และทำการต่อแพเพิ่ม แพที่บริเวณตอนเหนือแม่น้ำอูและลำน้ำอื่นๆ จึงต้องมีขนาดเล็กกว่าอย่างแน่นอน จากหลวงพระบางเราได้เจอชุมชนการค้าเล็กๆ ชั่วคราวเหล่านี้อยู่หลายแห่ง จากการสอบถามชี้ให้เห็นว่าในเมืองได้ทำการซื้อข้าวที่เพาะปลูกได้ไว้เกือบทั้งหมด ในขณะที่สัดส่วนของการบริโภคข้าวที่มีเพียงจำนวนน้อยนั้นสามารถจะเพาะปลูกได้ที่บริเวณที่ราบลุ่มในเมือง

จากบริเวณที่มีชื่อว่า บ้านท่าเนิน ข้าพเจ้าพร้อมกับข่าและ ๒ - ๓ คนได้เดินทางข้ามเส้นทางช่องภูเขาไฟซึ่งระบุไว้บนแผนที่ของนายแม็คคาร์ธีย์ ชาวลาวเรียกพวกนี้ว่า ภูเขาไฟไหม้ เป็นการเดินเท้าที่ยากลำบากมากอันเนื่องมาจากความร้อน แต่เมื่อเราขึ้นไปถึงส่วนยอดเขาเหนือที่ราบลุ่มหงสาวดีแล้วจึงค่อยยังชั่วขึ้น เมื่อมองลงมาก็ได้พบกับทิวทัศน์ของแหล่งเพาะปลูกอันงดงามและหลังคาของหมู่บ้านที่เห็นอยู่ลิบๆ เบื้องล่าง ซึ่งเป็นภาพที่ให้อำลึงใจได้เป็นอย่างดี

ดี ผู้คนทั้งหมดล้วนเป็นชาวลาวพุงขาว และขณะที่ข้าพเจ้ากำลังครึ่งนั่งครึ่งนอนอยู่ใน ศาลา ข้าพเจ้าก็แว่วเสียงดนตรีท่วงทำนองหวานคร่ำครวญของ แคน เป็นครั้งแรกเมื่ออยู่ที่นี้ มันเป็นเครื่องดนตรีแบบหีบเพลงเป่าซึ่งเป็นที่นิยมเล่นกันมากในหลวงพระบาง

ในกลุ่มข้าแฉะที่มากับเรา มีอยู่คนหนึ่งมีอาการแบบที่ชาวสยามเรียกว่า บ้าจี้ หรือที่แปลตรงตัวจากภาษาอังกฤษว่า “mad from tickling” พวกนั้นบอกว่า เป็นเพราะแม่ของเขาจิกจี้เท้าของเขามากเมื่อตอนเขายังเป็นเด็ก มีเพื่อนของเขาเพียงคนเดียวเท่านั้นที่จะจิกจี้เขาสามารถทนถ้อยคำลามกหยาบคายออกมามากมาย ซึ่งถ้าเป็นเวลาอื่น ๆ แล้วเขาจะเป็นชายหนุ่มผู้เย็บขริมไม่เคยแม้แต่จะคิดใช้คำพูดพวกนี้ แต่เมื่อมีการเรียกชื่อเขาแล้วบอกให้เขาทำอะไรก็ตาม เขาจะทวนประโยคที่พูดไปนั้นทันทีและรีบทำตามทางตามที่มีคนบอกให้เขาทำด้วยอาการรีบร้อนลุกลน เมื่อเป็นแบบนี้แล้วใครจะบอกให้เขาทำอะไรหรือพูดอะไรก็ได้ ดูเหมือนว่าเขาจะรู้สึกตัวเอาเสียเลยว่าเขาได้พูดอะไรออกไปหรือทำอะไรลงไปในขณะที่ตกอยู่ภายใต้อาการที่ประสาทตื่นตระหนกแบบแปลกๆ หลายครั้งที่เราได้เดินทางร่วมกับผู้มีอาการป่วยทางประสาทแบบที่เขาเป็นกันอยู่ ในครั้งที่สองนั้นเราพบในหมู่ชาวลาวคนหนึ่งเจอที่หลวงพระบางอีกคนหนึ่งใกล้เมืองโคราช แล้วก็เจอในหมู่ชาวกะเหรี่ยงและตามเขตชายแดนเมืองราชบุรีมากกว่าหนึ่งคนขึ้นไป ข้อสังเกตเพียงอย่างเดียวที่ข้าพเจ้ารู้มานั้นได้มาจากการให้คำอธิบายเรื่อง Lâ tah โดยนาย เอฟ.เอ.สวีทเทินแฮม (F.A.Swettenham) ในหนังสือของเขาชื่อ “Malay Sketches”³ ในหนังสือนั้นเขาทำการบรรยายชี้เฉพาะไว้ในลักษณะอาการที่เกิดแบบเดียวกัน ซึ่งเป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าอาการแบบนี้ได้เป็นกันอย่างแพร่หลายจากเหนือสุดไปสู่อันใต้สุดของอินโดจีนเลยทีเดียว

เรื่องภูเขาไฟนั้นสร้างความผิดหวังที่ไม่หนักหนาสาหัสอะไรนัก ปล่องภูเขาไฟแต่ละช่องมีขนาดความยาวประมาณ ๒๐๐ หลาและกว้าง ๘๐๐ หลา และอยู่เหนือพื้นราบราว ๒๐๐ ฟุต ปล่องอากาศเหล่านั้นค่อยๆ ลาดไปทาง

³ ลอนดอน , จอห์น เลน, พ.ศ. ๒๔๓๘ (ค.ศ.๑๘๙๕) - ต้นฉบับ

๒๐ องศาทางตะวันออกของทิศใต้ ส่วนใหญ่บริเวณตอนใต้จะเป็นปล่องภูเขาที่ยังไม่ดับ มีควันจาง ๆ ลอยอยู่ทั่วไป ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถย่างเดินไปบนกันบั้งที่เป็นกากซีไธได้ มีรอยแตกกะเทาะขนาดใหญ่ ๒ - ๓ รอยที่ตรึงมุมด้านตะวันออกเฉียงใต้ตรงที่ซึ่งมีควันและกรร่อนนำไยควันกรุ่นขึ้นมาเล็กน้อย พื้นตรงนี้ร้อนจัดและเท่าที่ทั้งคูที่ต้องย่ำอยู่บนรอยแตกกะเทาะนั้นก็ยิ่งแดงระอุเพราะความร้อน ถ้าเอาไม้ไผ่ทิ่มลงไปก็คงจะจุดไฟติด มีร่องรอยของซัลเฟอร์ไฮโดรเจนและกรดคาร์บอนิกอยู่ ซึ่งสะเก็ดของซัลเฟอร์ตรงรอยที่เปิดอยู่คงจะสัมพันธ์กับการย่อยสลายของก๊าซดังกล่าว การเปลี่ยนสีให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทั่วไปมีความสัมพันธ์กับคลอไรด์ของเหล็กโดยเป็นไปตามลักษณะเฉพาะทางธรรมชาติ ส่วนใหญ่ ดูเหมือนมันยังคงมีควันบาง ๆ จำนวนมากกว่านี้เมื่อตอนที่นายแม็คคาร์ธีย์ได้แวะมาเมื่อปีหรือสองปีก่อน แต่ก็ไม่มีสัญญาณใดๆ บ่งบอกถึงการระเบิดอย่างรุนแรงเมื่อในอดีต ยามฝนตกจะมีพลังไอน้ำตามธรรมชาติเกิดขึ้นมากมาย และเกิดการกระเซ็นแตกซ่านมากกว่าที่เรามองเห็น ลักษณะอาการเช่นนี้ยังคงเป็นอยู่ในปัจจุบันกับภูเขาไฟที่ยังไม่ระเบิดในลูกที่บางทีกำลังอ่อนกำลังลงเรื่อยๆ หากจะมองโดยทั่วไปแล้วการพุ่งไหลของก๊าซซัลเฟอร์นี้เหมือนเป็นการบอกถึงปฏิกิริยาที่ลดน้อยถอยลง ข้าพเจ้ามองไม่เห็นสัญญาณที่แสดงถึงร่องรอยใดๆ ของการเคลื่อนตัวของเปลือกโลกเลย และก็ไม่วางจางชัดนักว่าทำไมถึงได้เกิดมีปล่องภูเขาไฟขึ้นตรงจุดที่มีลักษณะพิเศษนี้ ดูจากการที่ดันไฟไหม้เกรียมจนดำเหลือแต่ตอที่เพิ่งจะเห็นผ่านตาไป เหตุการณ์ในแบบเดียวกันก็คงจะเกิดลูกกลมลงไปทางตอนใต้เรื่อยๆ

ปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นเป็นไปเฉพาะท้องถิ่น โดยไม่ปรากฏว่าส่งอิทธิพลไปยังสภาพธรณีวิทยาในเขตพื้นที่ข้างเคียงมากนัก ถึงแม้จะเนื่องมาจากเงื่อนไขสภาพความเป็นป่าทึบของภูมิประเทศ แต่จุดใกล้สุดที่ทำให้สามารถพูดถึงมันหรือแม้แต่เห็นสิ่งอื่นใดได้ คือก้อนหินที่บริเวณแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ห่างออกไป ๑๐ ไมล์ ทักษณียภาพที่แสนจะดึงดูดใจของแม่น้ำระหว่างเมืองเชียงของและหลวงพระบาง ตลอดเส้นทางที่เราเดินทางผ่านน่าจะเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนตัวอย่างรุนแรง

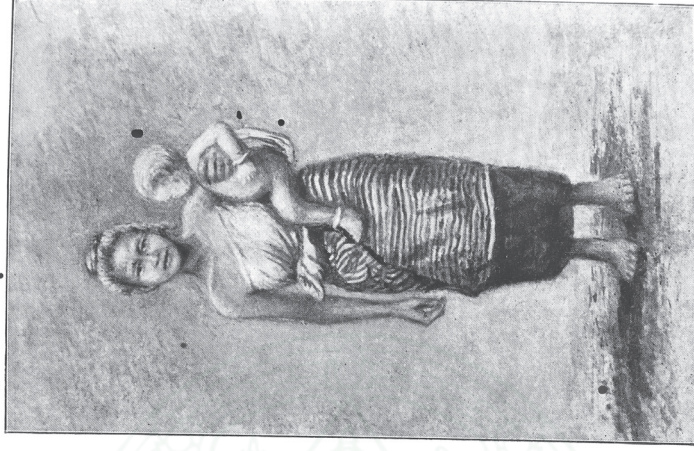
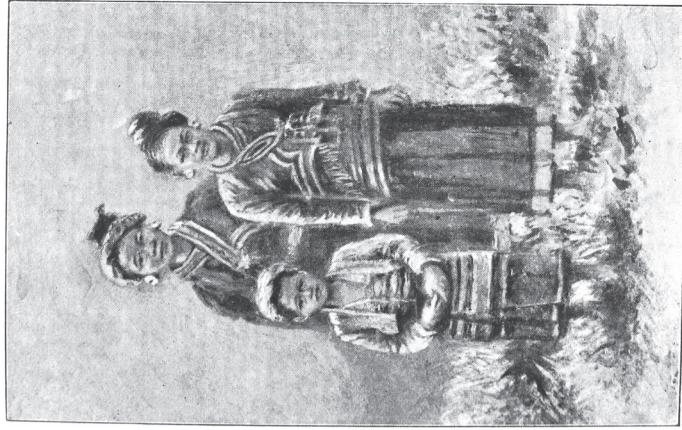
ของผลิตภัณฑ์เป็นอย่างยิ่ง อันเป็นเหตุของแรงบีบอัดตัวอันทรงพลังและสภาพบิตเบี้ยว⁴ ในหลาย ๆ พื้นที่ซึ่งสังเกตเห็นได้จากตัวอย่างหินเหล่านี้ พบว่าส่วนผสมที่สำคัญของเนื้อหินคือแมกนีเซีย (magnesia) และเหล็ก บางทีก็เป็นอลูมินา (alumina) และเหล็ก ส่วนที่ไถลออกไปทางตะวันออกนั้นจะเป็นผลิตภัณฑ์ไม่ก้ำเสียเป็นส่วนมาก

ยอดเขามีความสูงตระหง่านเหนือระดับแม่น้ำถึง ๕,๐๐๐ ฟุต ซึ่งทำให้มันแลดูสลับเลื่อนราง โดยทั่วไปจะปรากฏมีหินปูนเรียงรายอยู่อย่างหนาแน่น ยอดเขาเหล่านั้นมีหน้าผาแต่ละด้านสูงชันและเป็นภาพที่ดูเด่นเป็นสง่ายิ่งนัก โดยมองเห็นตัดกับท้องฟ้ายามเย็นสีแดงฉานควบคู่ไปกับเสียงพายุฟ้าผ่าอย่างรุนแรงเปรี้ยงแรกแห่งฤดูกาล เสียงสายฟ้าพาดดังกังวานและสะท้อนก้องกับหน้าผาของหุบเขาชันลึกในขณะนั้นช่างเป็นการเติมเต็มทัศนียภาพได้อย่างสมบูรณ์แบบ เป็นภาพที่ข้าพเจ้ามั่นใจว่าคงทำให้ผู้คนพากันเชื่อว่าผีศาจ มีจริงโดยไม่ต้องมีเหตุผลใดๆ อย่างแน่นอน

เหนือหลวงพระบางขึ้นไปไม่กี่ไมล์มีแม่น้ำใหญ่สายสำคัญหลายสายที่เป็นสาขาของน้ำอูและน้ำสองไหลมาบรรจบกับแม่น้ำโขง ปริมาณน้ำที่ไหลผ่านเมื่อนั้นประมาณว่ามากเป็น ๓ เท่าของที่ไหลผ่านเมืองเชียงของ และนายแม่คราร์ธีย์ได้พบว่ามันมีการระบายน้ำออกถึง ๔๒,๐๐๐ คิวบิกฟุตต่อวินาที ในฤดูแล้งน้ำในแม่น้ำสาขาเหล่านี้จะใสสะอาด เป็นลักษณะที่แตกต่างจากน้ำในแม่น้ำโขงซึ่งเต็มไปด้วยตะกอนจนออกสีน้ำตาลอย่างเห็นได้ชัด

ระหว่างที่เดินทางขึ้นไปตอนเหนือน้ำอูในระยะที่พอๆ กันไปเมืองงอยเราพบพวกอีก้อมากมาย และได้เข้าไปเยี่ยมบางครอบครัวที่อาศัยอยู่ในกระท่อมตกลาแบบแปลกตาที่อยู่ตรงกลางแม่น้ำ มันเป็นการตกลาแบบต่อเนื่องโดยใช้ทั้งคันเบ็ดและแห อีกทั้งในแม่น้ำก็มีที่จับปลาเต็มไปหมด เมื่อก้าวข้ามบริเวณต้นกระแสน้ำไปจะมีหลักจับปลาเรียงแถวถี่ๆ ปักหลักไว้กับก้อนกรวดที่

⁴ ตัวอย่างที่ได้จากแนวหินบะซอลต์ที่เหมือนหินอัคนีซึ่งรูล้ำเข้าไปในพื้นที่หลายแห่งประกอบด้วยแนวหินสีเขียวอ่อนเป็นบริเวณกว้างไปจนถึงผลึกแร่โอไรต์เนื้อบางสีน้ำตาลซีดจาง รวมทั้งแร่หินฟันม้า หินที่เหมือนหินอัคนีซึ่งมีแนวฐานหนาแน่นไปด้วยแร่หินฟันม้า ก่อตัวไขว้สลับไปมาเหมือนไม้ระแนง แร่โอไรต์ และแมกนีไทต์ แร่ต่าง ๆ เหล่านี้ก่อตัวเป็นฐานรากอย่างหนาแน่น มีกระแสน้ำไหลเชี่ยวปรากฏให้เห็นเสมอในบริเวณละแวกใกล้เคียงแนวหินเหล่านี้ ทั้งในแม่น้ำโขงและน้ำอู - ดันฉบับ

หญิงชาวสื้อ หญิงชาวไทยเหนือ และหญิงลาว

กันแม่น้ำ มีการสร้างหลังคากั้นขึ้นเป็นนั่งร้านในทุกๆ ระยะ ๒๐ หลาเหนือพื้นที่ว่างบนแนวเสาหลักจับปลา ถ่วงน้ำหนักเอาไว้ด้วยก้อนหินพร้อมกับค้ำยันเอาไว้อย่างแน่นหนาเหนือผิวกระแสน้ำที่ไหลบ่าทางด้านข้าง มีการยกพื้นโดยรอบด้านในพร้อมทั้งมุงหลังคาด้วยกรูฟานังด้วย หญ้าคา หรือหญ้าตามป่าลงมาจนถึงริมน้ำ แสงสว่างจากแหล่งเดียวที่แวบผ่านกระแสน้ำเบื้องล่างมาจากชายคู่อึ่งหนึ่งที่นั่งจ้องมองอย่างนิ่งเงียบและสุมยาสูบมวนยาวร่วมกันเป็นชั่วโมงๆ บางทีเขาก็จับปลาที่ผ่านมาได้ตัวหรือสองตัวด้วยการใช้ฉมวกช่วยหรือไม่ก็เหวี่ยงแหขนาดกว้างดักไว้ ภรรยารูปร่างเล็กของพวกเขาจะดูแลให้เด็ก ๆ เงียบเสียงแล้วจึงหุงข้าวบนพื้นแคบๆ ราว ๓ ฟุตรอบขอบที่ยกพื้นด้วยความสบายอกสบายใจเป็นที่สุด

ทัศนียภาพของน้ำอูที่สังเกตเห็นได้จะเป็นหน้าผาหินปูนสูงลิบอยู่เป็นช่วงๆ ตามทางน้ำ

บางพื้นที่จะพบหินปูนซึ่งประกอบด้วยแมกนีเซียม แคลเซียมและคาร์บอนเนตแทนที่อยู่อย่างหนาแน่น ส่วนในพื้นที่อื่น ๆ ซึ่งอุดมสมบูรณ์มาก ๆ ตรงบริเวณเหนือปากบาก็จะมีกลิ่นฉุนเฉียวรุนแรงของก๊าซซัลเฟอร์ไฮโดรเจนโซยออกมาจากก้อนหินที่แตกกะเทาะใหม่ๆ หินปูนจะมีสัดส่วนที่คงที่โดยใช้เวลาไม่นานนักและมักจะพบโครงสร้างการย่อยสลายของหินปูนที่กลายเป็นทรายอยู่บ่อยๆ พร้อมกับลักษณะที่ดูคล้ายการก่อตัวทับถมที่เห็นในหลายพื้นที่ของหลวงพระบาง อย่างเช่นที่ปากสี (Pak Si) ก็อาจพบเห็นกระบวนการแห่งการทับถมนั้นได้ มีหมู่บ้านเล็กๆ ของพวกชาวลื้ออยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งโดยอยู่ห่างออกไปทางด้านหลังของแม่น้ำเล็กน้อย แต่เป็นหมู่บ้านที่สร้างขึ้นอย่างหยาบๆ กว่าที่เห็นตามริมฝั่งแม่น้ำโขง เราได้เห็นผู้คนที่นี่ทำกระดาศกันบนแผ่นลีนินแผ่นกว้าง และทำการตัดใบยาสูบ มีการเพาะปลูกไหมและฝ้ายบ้างเล็กน้อย ทั้งยังปลูกกล้วยและน้ำตาลอ้อย ซึ่งทั้งน้ำตาลอ้อยกับนกกระทาน้ำที่เราจะได้ขึ้นเป็นอาหารเพียงอย่างเดียวที่เราหามาเพิ่มเติมไว้ในห้องเสบียงได้ ของทุกอย่างที่หามาได้จากที่ต่างๆ ก็เพื่อเอาไว้แลกเปลี่ยนสินค้ากับพวกชาวบ้านที่ปฏิเสธการใช้เงิน เรากลับ

ไปใช้รายการอาหารบ้านป่าของเจ้าบุญยืนที่เขานำเอาสมุนไพรกลิ่นแรง แต่ถูก
สุxonามั้ยมาผสมผสานแทนการใช้ใบชา รวมทั้งตัวผีเสื้อ แมลงประเภทจิ้งหรีด
ทอด และกบที่รู้จักกันในชื่อว่า อึ่งอ่วง ซึ่งทั้งหมดล้วนมาจากบันทึกรายการ
อาหารยอดนิยมของเขา

ความยุ่งยากในการแบ่งปันการใช้หนทางสัญจรไปมาในแม่น้ำส่วนใหญ่
นั้นมาจากเรือจากหลวงพระบางที่สัญจรผ่านมาเป็นประจำ ส่วนใหญ่จะแล่นไป
ทางตอนเหนือของแม่น้ำเพื่อรับซื้อข้าวและเกลือจากนาเกลือทางด้านทิศตะวัน
ตกใกล้ๆ กับเมืองสาย รวมไปถึงข้าวปลาอาหารอื่นๆ แล้วพวกเขาก็จะพากัน
ขนทุกสิ่งทุกอย่างที่สรรหามาได้กลับมา ดังนั้นพวกเขาจึงเหลือหนทาง
สัญจรไปมาอยู่เพียงนิดเดียว แต่สำหรับพวกเขาแล้วก็ไม่มีความจำเป็นต้องใช้
มันมากนัก

เขหินปูนที่บริเวณน้ำอู

เราได้พบเรือของชาวบ้านเหล่านี้หลายลำ มีผู้ชาย ๓ หรือ ๔ คน
นั่งผ่ารุ่ง พันรอบท่อนกลางลำตัวกำลังค้าถ่ออย่างขมกเข้มนโดยไม่หยุดพัก
เป็นการถ่อเรือต้านกระแสน้ำในระยะทางหลายกิโลเมตรต่อเที่ยว ทุกลำจะต้อง
มีไก้ตัวผู้ขึ้นอยู่บนหลังคาเรือเสมอมิได้ขาด เนื่องจากความแคบกับความซอกแซก
ซับซ้อนของกระแสน้ำ เรือที่แล่นไปมาบางช่วงจึงลำเล็กกว่าในแม่น้ำโขง
แบกรับน้ำหนักได้เพียง ๑๒ cwt^๑ เรือของข้าพเจ้ายาวตลอดลำเพียง ๔๕ ฟุต
ปากเรือกว้าง ๓ ฟุต และลึก ๑ ฟุต ๓ นิ้ว ที่พักชั่วคราวกลางลำเรือสำหรับพอ
อยู่ได้ ๑ คนนั้นมีช่องว่างเหนือศีรษะราว ๓ ฟุต

แพข้าวสารจำนวนมากต่างเตรียมพร้อมที่จะเดินทางล่องตามน้ำ ในตอน
ที่ระดับน้ำเพิ่มสูงขึ้น

บางวันเราต้องเจอกับฝนตกกระหน่ำอย่างหนักซึ่งทำให้เราสืบหน้าไป
ไม่ได้เนื่องจากชาวลาวนั้นไม่อาจทำงานได้ท่ามกลางสายฝนฉ่ำเย็นเปียกโชก
และเนื้อตัวสันเทาของพวกชาวลาที่นำส่งสารก็ทำให้เรือต้องสั่นสะเทือนไป
ทั้งลำ

ครั้งหนึ่งเราได้แล่นเรืออยู่ในกระแสน้ำอันเลวร้ายของแก่งหลวงในยาม
ที่ฝนเทลงมาอย่างหนัก คงจะทำให้นึกถึงเรื่องเคราะห์หามยามร้ายที่ตกลงไปกว่า
นี้ไม่ได้อีกแล้ว เมฆลอยเรียลงต่ำเหนือเนินเขาที่ชุ่มโชกอยู่โดยรอบ กระแสน้ำ
เชี่ยวสาดซ่าเอนลาดไปตามแรงลม แม่น้ำสีเทาเชี่ยวกราก ส่วนมนุษย์ที่ระทด
ท้อและเนื้อตัวสันเทาต่างพากันดิ้นรนต่อสู้อยู่บนเรือที่บรรทุกของเต็มลำเรือ
แล่นข้ามก้อนหินลื่นๆ ทำการชักลากด้วยเชือกหรือไม้ก็กระเสือกกระสนอยู่ใน
น้ำเมื่อเรือถูกกระแสน้ำกวาดออกไป เหตุการณ์เหล่านี้มักจะเกิดขึ้นยามเมื่อเรือ
ต้องแล่นตัดฝ่ากระแสน้ำแม้เพียงเล็กน้อยก็ตาม แต่ในทุกเวลาฉุกเฉินชายทุก
คนจะแสดงออกถึงความกล้าหาญ และความหนักแน่นมั่นคงอย่างแรงกล้าพอ
ๆ กับความสามารถในการตัดสินใจ เมื่อเราผ่านพ้นไปได้ทุกคนก็จะรีบลนลาน
มาที่หม้อข้าวเย็นๆ ในฉับพลันแล้วพากันปั้นข้าวหนึ่งกำมือเข้าปากก่อนที่จะ
เดินทางต่อไป

^๑ Cwt = hundredweight (หนึ่งร้อยส่วนของน้ำหนัก) – สวป.

คนที่จะล่องเรือไปตามแม่น้ำเหล่านี้ ก็เพื่อจะเรียนรู้ศิลปะการล่องเรือให้ได้อย่างชำนาญเป็นแน่

เมืองงอยเป็น “เมือง” ใหญ่ที่สุดบนริมฝั่งน้ำอู มีหมู่บ้านอยู่ประมาณ ๑๐๐ หลังคาเรือน ส่วนเมืองชั้นและเมืองขาวจะมีบ้านเรือนอยู่ระหว่างตัวเมืองทั้งสองนี้เพียงแค่ ๖๐ หลังคาเรือน ซึ่งไม่อาจใช้ค่านำหน้าชื่อ เมือง ได้ นอกเสียจากว่าบางทีจะมีผู้อยู่อาศัยเป็นชาวลาวไม่ใช่พวกชาวเขา ทำให้ได้แนวคิดง่ายๆ ในเรื่องความหนาแน่นของประเทศ คำว่า เมือง นั้นโดยทั่วไปหมายถึงชุมชนเล็ก ๆ หรือที่พำนักของข้าหลวง ในภูมิภาคนี้ค่อนข้างจะหมายถึงหมู่บ้านชาวลาว ไม่นับหมู่บ้านของพวกข่าและพวกชาวเขา ความสำคัญในการตั้งหลักแหล่งของพวกชาวลาวในฐานะกลุ่มชนที่มีอิทธิพลในย่านนี้แท้ที่จริงแล้วเป็นหัวใจสำคัญของหมู่บ้านชาวเขาที่อยู่รายรอบ

ระหว่างการเดินทางคืบหน้าไปที่บ่อปากจิมเราได้เจอลูกสุนัขที่ดูแปลกตัวหนึ่ง มันมีลำตัวสีดำมีริ้วสีน้ำตาลสนิมหลักเป็นแถบเหมือนเสือ และมีลายข้อเท้ากับแถบกลางหน้าอกสีขาว ดูเหมือนเจ้าสัตว์ตัวผู้นั้นมันจะรู้ตัวว่ามันได้กลายเป็นสมบัติของข้าพเจ้าด้วยเงิน ๑ รูปี เราเรียกชื่อมันว่า โรเวอร์ (Rover) จากนั้นการเดินทางของมันจึงได้เริ่มขึ้น

เมืองงอยมีสถานที่ตั้งอันงดงามอยู่ในช่องเขาหินปูนหน้าผาสูงชัน มีที่ราบลุ่มทำการเพาะปลูกเล็กๆ น้อยๆ มองเห็นอยู่ไกลลิบ เมืองนี้มีถนนสายหลักที่มีคลองขนานอยู่ทั้ง ๒ ข้าง มีลักษณะแบบหัว เมือง ลาวในหลวงพระบางมองเห็นพระอารามตั้งอยู่ที่เชิงเขาซึ่งมีเจดีย์ยอดแหลมครอบคลุมอยู่ทั้งหุบเขา เมื่อพวกฮ่อเคลื่อนตัวลงมาใน พ.ศ. ๒๔๓๐ ชาวลาวผู้อ่อนแอจึงละทิ้งถิ่นฐานที่ตั้งตรงนี้ไปเสีย ฝ่ายข้าศึกที่ลี้ภัยผู้คงจะต้องลำบากลำบากอย่างแสนสาหัสหากพื้นที่ยังคงถูกยึดครองอยู่ จึงได้พากันกลิ้งปืนผาหน้าไม้ซึ่งถูกทิ้งเอาไว้ตามภูเขาไปยังแม่น้ำ เราพบชาว กูย ตัวเล็กๆ หลายคนเดินทางมายังที่นี้พร้อมกับแบกสัมภาระหนักอึ้งทั้งข้าวและฝ้ายจนตัวโค้งงอเป็น ๒ ท่อนอยู่ข้างใต้หีบห่อมหึมาที่แบกไว้ พวกเขาจะใช้วิธีวางส่วนกว้างของสัมภาระแต่ละหีบห่อขวางไว้ตรงหน้าผา

ทางหลวงของเมืองก็คือแม่น้ำสายนี้ สันเขาหินปูนเป็นตัวก่อให้เกิดอุปสรรคในการติดต่อคมนาคมในหนทางอื่นๆ เห็นได้ว่าในภูมิภาคส่วนนี้จะไม่มีการใช้ช้างในการขนส่ง

ระดับการเพิ่มสูงของน้ำมักจะเกิดจากการทะลักหน้าของสายฝนที่สาดซำเหนือตลิ่งทรายอันเป็นบริเวณที่ซึ่งพวกร้อนทองพากันดันดันไปถึง แล้วพวกเขาก็ล่องกลับลงมาตามแม่น้ำพร้อมด้วยข้อมูลเล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่มันก็เป็นเพียงข่าวลือเท่านั้น

หินปูนมีการเว้นช่องหรือถ้าไว้ในตำแหน่งอันเหมาะสมเจาะจนพวกชาวลาอหัวไวนามาตัดแปลงให้เป็นวิหารศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีพระพุทธรูปจำนวนมากมายคอยจ้องมองนักเดินทางที่เดินทางผ่านมา สถานที่นั้นปิดธงกระดาศ ๓ สีจำนวนมากไว้อย่างลวก ๆ มองเห็นธงที่ปิดไว้โดยหน่วยงานของฝรั่งเศสแห่ง “สหพันธ์ระดับสูงประจำประเทศลาว” (Syndicat du Huat Lao) เป็นสีสันตติกับก้อนหินมันเป็นหน่วยงานที่ควบคุมอยู่แถวนี้และไม่รู้จะหาหนทางใดประกาศศักดาแห่งพลังอำนาจของตนเอง ข้าพเจ้าเชื่อว่าการกระทำแบบนี้เป็นลักษณะของความบ้าคลั่งซึ่งเป็นอีกหนทางหนึ่งที่ใช้คุกคามผู้อ่อนแอกว่า

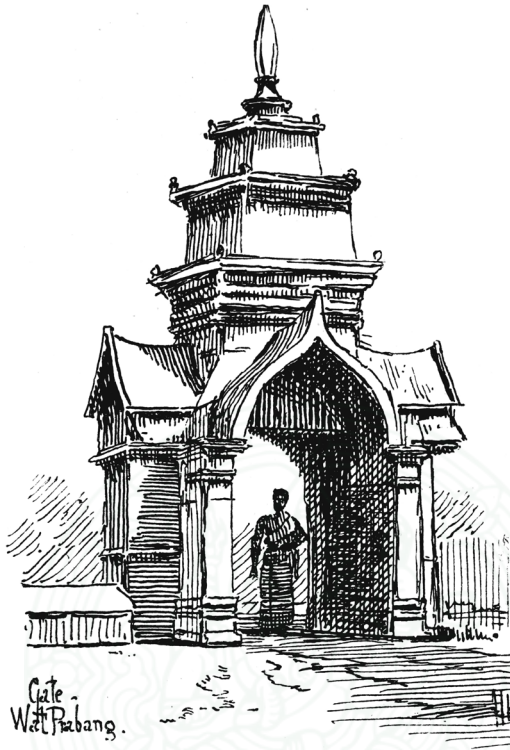
ตอนชาล่องลงมาจากแม่น้ำ เรือของเราได้ติดตั้งช่องอากาศที่ทำจากไม้ไผ่ ทั้งยังมีกราบเรือยกสูงซึ่งมีความจำเป็นมากในการช่วยป้องกันเรือ พวกเราพบช่วงเวลาแห่งความบันเทิงใจจากกระแสน้ำสุดเลวร้ายสองครั้ง คือที่แก่งกางและแก่งหลวง เป็นแก่งที่มองดูแล้วยิ่งชวนให้รู้สึกลึกลับวังเวง และยากที่จะพุ่งเรือให้ทะยานไปโดยมีอากาศขึ้นลอยตัวเรี่ยต่าอยู่เหนือผิวแก่งน้ำทั้งสอง และที่ผิวน้ำก็มีปริมาณน้ำจำนวนมากไหลย้อนกลับ เพื่อเป็นการบรรเทาความแรงของกระแสน้ำโดยเฉพาะกระแสน้ำอันตรายอย่างthatแก่งกาง พวกเราจึงค่อยๆ ดึงเรือและวิดน้ำออก ซึ่งเป็นโชคดีที่ไม่มีกระแสน้ำใดๆ มารบกวนจนเราสามารถหลบหลีกก้อนหินและคลื่นแรงๆ ตรงกลางแม่น้ำได้สำเร็จ

ปากสูง แม่น้ำโขง

ในวันสุดท้ายของการเดินทางสู่หลวงพระบาง เราได้ตั้งเกณฑ์สำหรับพายเรือแข่งระยะทางไกลระหว่างเรือต่างๆ ขึ้นมา ซึ่งจุดประกายความกระตือรือร้นของพวกเราได้เป็นอันมาก เมื่อต้องพายอย่างหนักพวกเรามักจะกลายเป็นฝีพายอย่างที่ตองเรียกว่า “นักจ้วง” ซึ่งมีฝีมือขนาดที่จะทำให้ฝีพายรุ่นเก่าต้องตกตะลึง ข้าพเจ้าสามารถปลุกฝังความคิดในเรื่องเกี่ยวกับพระจิต^๑ ให้ลูกเรือของข้าพเจ้าฟังทีละเล็กละน้อย ซึ่งส่งผลให้พวกเราถึงหลวงพระบาง หุงหาและรับประทานอาหารเย็นของเราได้ก่อนนายสุกผู้ซึ่งเร่งให้จ้วงหะกรเชียงลูกเรือของเขาย่างกล้าหาญมาตลอดทั้งวันจนได้ยินเสียงโห่ฮัวอันแผ่วโหยแหบแห้ง พวกเราหาอาหารให้เขาแล้วจึงออกไปร่วมชมการแสดงดนตรีของพวกลาวที่จัดขึ้นโดยท่านข้าหลวง ส่วนคนอื่นๆ กลับมาถึงก่อนที่จะเที่ยงคืน ชาวลาวพากันประหลาดใจไม่น้อยเมื่อทราบว่าการพายเรื่อนั้นเป็นศิลปะซึ่งไม่เป็นที่รู้จักในที่อื่นนอกเหนือจากแม่น้ำโขง แต่พวกเขาก็มีความสุขภาพพอที่จะไม่กล่าวออกมาว่าเขาคิดกับข้าพเจ้าเช่นไร เมื่อข้าพเจ้าได้สาธยายถึงเรื่องการแข่งขันเป็นครั้งแรก

^๑ Trinity หมายถึง พระผู้เป็นเจ้าในศาสนาคริสต์ซึ่งแบ่งเป็น ๓ องค์ คือพระบิดา พระบุตร พระจิต ในต้นฉบับภาษาอังกฤษกล่าวถึง Third Trinity หมายถึง พระจิต – สวป.

ประตูดพระบาง

บทที่ ๑๐

หัวเมืองลาว - แม่น้ำโขง (ตอนต่อ)

หลวงพระบาง - การรุกรานของพวกฮ่อ - การสำรวจของชาวสยาม - ประชากร
การค้า - แม่น้ำที่ใช้เดินเรือได้ - ปากลาย - เวียงจันทน์

เมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางการทำงานของเรามาตลอดเวลาในระหว่างที่เราเดินทางอยู่ตามบริเวณนี้ และพวกเราก็ได้ทำการสำรวจไปแล้วหลายครั้งโดยเริ่มจากที่ตรงจุดนี้ ทั้งๆ ที่อากาศเดือนมีนาคมร้อนจัดแต่พวกเรากลับอยู่กันอย่างสบายอกสบายใจ เนื่องจากความอบอุ่นอารีของทุกๆ คน

รวมทั้งท่านข้าหลวงผู้สามารถและเอาการเองงานนามว่าพระพลัษฏา^๑ ผู้มีความมานะพยายามเหนือขีดความสามารถในการที่จะทำให้พวกเราสะดวกสบายและยังช่วยเหลือในเรื่องงานของพวกเราด้วย

เมืองนี้รู้จักกันในชื่อเดิมว่า ล้านช้าง ซึ่งหมายถึงที่ราบในท่ามกลางฝูงช้างและได้รับชื่อใหม่อันไพเราะว่า พระบาง โดยมาจากชื่อของพระพุทธรูปทองคำขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีมาดั้งเดิมจากเกาะลังกาแล้วมายังกัมพูชา จากนั้นจึงถูกนำมาไว้ที่เมืองหลวงพระบาง เมื่อพระพุทธรูปมาถึงในครั้งแรกนั้นได้ถูกอัญเชิญไปยังเมืองเวียงจันทน์ แล้วย้ายมากรุงเทพฯ จากนั้นจึงได้นำกลับมาไว้ที่เวียงจันทน์อีกครั้ง เมื่อพวกฮ่อบุกกรุงเข้ามายังสถานที่นี้ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ กลุ่ม “ชาวลาวสูงอายุเจ้าเล่ห์” จึงขนย้ายพระบางหลบหนีออกไปแล้วนำไปฝังไว้อย่างปลอดภัย^๑

เหตุการณ์ต่อไปนี้เป็นผลของความผิดพลาดอันน่าเศร้าที่สร้างความยุ่งยากให้แก่บ้านเมืองมาเป็นระยะเวลายาวนาน การรุกของพวกฮ่อที่ได้เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ ได้ถูกกำจัดขอบเขตไปทางภาคตะวันออกของเมืองหลวงพระบาง พวกฮ่อได้ทำลายเมืองสิบสองจุไทยกับหัวพันห้าทั้งหกและได้รุกร้าเข้าสู่เชียงขวางเลยไปถึงเมืองเวียงจันทน์ตรงโค้งแผ่นดินกว้างใหญ่ทางตะวันออกของแม่น้ำโขงบริเวณเส้นขนานที่ ๑๘ ณ จุดนี้พวกฮ่อถูกยับยั้งและเกือบจะถูกขับไล่ไปโดยพระยามหาอมตย์ อีกขบวนหนึ่งถูกตีแตกโดยพระยาราชที่ทุ่งเชียงคำ และแล้วความผิดพลาดใหญ่หลวงก็เกิดขึ้นจากการลดจำนวนประชากรที่เมืองนั้นเพื่อที่จะตัดกำลังฐานที่มั่นของพวกฮ่อในอนาคต ประชาชนจึงได้รับคำสั่งให้เคลื่อนย้ายไปทางทิศตะวันตก พวกฮ่อจึงกลับมารวมพลกันได้อีกเป็นจำนวนมหาศาล และตั้งมั่นอยู่ที่เมืองพวน^๒ ความพยายามที่ไม่เด็ดขาดของรัฐบาลสยามเพื่อกวาดล้างผู้ก่อการร้ายในประเทศได้เริ่มขึ้นตอนต้นปี พ.ศ. ๒๔๒๘ กองทัพ ๒ กองตีกระหนาบค่ายของพวกฮ่อที่ทุ่งเชียงคำ ทพหนึ่ง

^๑ แปลตามต้นฉบับภาษาอังกฤษที่เขียนว่า Pra Prasada มาจากชื่อเดิมว่า พระพลัษฏานุรักษ์ - สวป.

^๑ แม็คคาร์ธีย์, รายงานเรื่องการสำรวจในประเทศไทย (Report on a Survey in Siam), เป็นรายงานที่เต็มไปด้วยข้อมูลที่น่าสนใจ - ต้นฉบับ

^๒ แปลตามต้นฉบับภาษาอังกฤษที่เขียนว่า Praya Rat มาจากชื่อเดิมว่า พระยาราชวรานุกุล (พระสุริยภักดี) - สวป.

๒ อ้าวแล้ว - ต้นฉบับ

อยู่ภายใต้การควบคุมของพระยาพิชัย^๓ นายทัพฝีมือดีที่มีวิธีการรบแบบเก่า ผู้เป็นบิดาของเจ้าเมืองพิชัยคนปัจจุบัน อีกทัพหนึ่งนั้นควบคุมโดยพระยาราช ซึ่งดูเหมือนจะได้รับส่วนของความอ่อนแอจากราชสำนักที่เขาเติบโตมาอย่างเต็มเปี่ยม รวมทั้งความเย่อหยิ่ง ความถือดี และความโง่เขลาด้วย

เนื่องจากความไม่ลงรอยกันของสองผู้นำและขาดการจัดการในเรื่องกำลังพล จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าการตีโอบล้อมค่ายของพวกฮ่อได้รับผลสำเร็จ แม้รูปการณ์จะแสดงให้เห็นว่าชาวสยามสามารถจัดการกับพวกฮ่อได้อย่างง่ายดาย และสบายอกสบายใจเหมือนการพนันคว้นบุหรืก็ตาม

นายแมคคาร์ธีย์^๔ ผู้ได้อยู่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ขณะนั้น เป็นพยานรู้เห็นถึงการวางแผนที่พวกเขามีต่อการบาดเจ็บของพวกตนเอง ต่อความหนาวเย็นและการถูกทอดทิ้งในยามค่ำคืน ต่ออารมณ์อันร่าเริงเบิกบานและเสียงที่พวกเขาปลัดกันตะโกนท้าทายกับพวกฮ่อ และต่อวิธีการสู้รบแบบปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรมที่พวกเขาทำกันอยู่

พระยาพิชัยเคลื่อนทัพออกจากทางเหนือไปยังเมืองแฉ่ง^๕ และส่งลูกทัพที่ป่วยและบาดเจ็บไปยังเมืองหลวงพระบาง และเปิดการเจรจากับเจ้าโล่สุภาพบุรุษผู้ทรงอิทธิพลที่สุดในกลุ่มพวกฮ่อองค์ดำ ผู้ซึ่งบิดาของเขาถูก เจ้า แห่งเมืองหลวงพระบางคนก่อนใช้กำลังเข้ายึดอำนาจการปกครองแคว้นสิบสองจุไทย เขาได้แสดงอาการคัดค้านอย่างรุนแรงตลอดมาต่อความคิดที่จะรุกล้ำดินแดนญวน และเป็นศัตรูกับพวกฝรั่งเศส จึงได้มารวมตัวกับพวกองค์ดำและกลุ่มฮ่อที่เคลื่อนไหวอยู่บริเวณชายแดน ขณะนี้เขาได้ส่งจดหมายพร้อมด้วยของกำนัลให้ลูกชายทั้งสองคนของเขาไปมอบให้พระยาพิชัยและก็จะได้ผลตอบรับซึ่งเป็นที่น่าพอใจในทุกๆ เรื่อง ส่วนพระยาพิชัยผู้ร่วมต่อสู้กับสมัครพรรคพวกของตนมาโดยตลอด ได้ล้มป่วยลงด้วยพิษไข้จึงเดินทางกลับไปยังเมืองหลวงพระบาง ความตายของชาวสยามที่เกิดขึ้นจากการเจ็บไข้เพียงอย่างเดียวเวลานั้นมีอัตราสูงมาก หลังจากนั้นไม่นานพระยาพิชัยจึงเสียชีวิตลงเพราะพิษไข้

^๓ พระยาพิชัย (ดิศ) - ต้นฉบับ

^๔ รายงานเรื่องการสำรวจในประเทศสยาม (Report on a Survey in Siam) - ต้นฉบับ

^๕ ในแผนที่ฝรั่งเศสคือ เมืองเตียนเบียนฟู - ต้นฉบับ

^๕ นักเขียนฝรั่งเศสเรียกว่า Deo Van Tir - ต้นฉบับ

ความพยายามที่จะกวาดล้างพวกฮ่อให้ออกไปพ้นเขตราชอาณาจักรสยามนั้นได้เกิดขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ.๒๔๓๐ เมื่อกรมหมื่นประจักษ์ฯ^๑ ได้ถูกส่งจากหนองคายเพื่อให้ไปควบคุมดูแล ส่วนพระยาสุรศักดิ์มนตรีนั้นก็ได้เดินทางคืบหน้าต่อไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง ขณะที่พระยาเดโชเดินทางจากหนองคายเข้ายึดครองทุ่งเชียงคำโดยไม่มีการต่อสู้ขัดขืนมากนัก เนื่องจากการที่พระยาสุรศักดิ์ดีลผลักดันให้พวกฮ่อถอยทัพกลับไปยังเมืองแกงเสียแล้ว หากเมื่อมาคิดดูก็น่าจะเป็นเพราะว่าเจ้าโล่นั้นมิได้มีการกระทำที่ชื้อตรงนัก เขาได้จับบุตรชายสองคน ซึ่งจะเป็นผู้สืบทอดตำแหน่งต่อจากเขาในลักษณะเป็นตัวประกัน และในที่สุดก็ได้ส่งทั้งสองคนไปยังกรุงเทพฯ นายแม็คคาร์ธีย์ ซึ่งได้อยู่ในเหตุการณ์ได้ชี้ให้เห็นว่าการจัดการในสถานการณ์เช่นนั้นจะจบลงได้ด้วยความรุนแรงแต่เพียงประการเดียว และน่าที่จะส่งตัวเจ้าโลไปไว้ในกำมือของฝรั่งเศสเสีย แต่คำพูดของเขาไม่ได้รับความสนใจใดๆ และหลังจากนั้นไม่นานเจ้าโลต้องกลับไปกรุงเทพฯ เพื่อพักผ่อนให้หายจากอาการเจ็บป่วยแสนสาหัส

พระยาสุรศักดิ์มนตรีเชื่อในความคิดของตนเองว่าเขาได้กระทำการสำเร็จตามจุดมุ่งหมายจึงได้เดินทางกลับลงมาตามแม่น้ำ และได้รับทราบข่าวตามมาว่ามีพวกฮ่ออยู่ที่หลวงพระบาง

ไม่น่าเชื่อจริงๆ ที่ไม่มีการจัดกำลังทหารทิ้งไว้ที่เมืองงอยหรือหลวงพระบางเพื่อรักษาอำนาจที่ยึดมาได้จากพวกฮ่อ ประกอบกับการที่เจ้าโลตัดสินใจฉกฉวยพลันดังที่ได้คาดการณ์เอาไว้เพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวลูกชายทั้งสองของตน และเพื่อรุกคืบหน้าเข้าสู่หลวงพระบาง เมื่อเป็นดังนั้นจึงไม่เกิดการต่อสู้ขัดขืน ทหารเกณฑ์ชาวฮ่อของเจ้าโลได้บุกเข้ายึดหลวงพระบางพร้อมด้วยชาวลาวที่สับสนอลหม่านแตกฮืออยู่เบื้องหน้าเหล่าทหารด้วยอาการตื่นตระหนก

ผู้คุ้มกันซึ่งเป็นกำลังคนเพียงอย่างเดียวที่สามารถจัดหามาพิทักษ์เจ้าเมืองผู้ชราในขณะนั้นได้แก่พ่อค้าชาวอังกฤษเชื้อสายพม่าจำนวนเพียง ๒๐ คน ตัวเจ้าเมืองนั้นประกาศว่าท่านจะอยู่กับที่และยอมตาย ณ ที่นั้นมากกว่าที่จะหนี

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ เป็นนายพลตรี บังคับการกรมทหารรักษาพระราชวัง ทรงเป็นแม่ทัพปราบฮ่อ ทางขายนมณฑลอุดร และเป็นข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอุดร ทรงเป็นต้นสกุลทองใหญ่ – สวป.

ไปไหน อย่างไรก็ตามก็ตีบุตรชายของเขาได้บิบบังคับให้เขาหนีลงเรือล่องลงไปตามแม่น้ำเช่นเดียวกับชาวเมืองส่วนใหญ่ที่ได้หนีไปก่อนหน้านี้แล้ว ตัวเมืองถูกเผาและถูกปล้น พวกฮ่อได้ย้อนรอยกลับมาในทิศทางที่เคยมา ในขณะเดียวกับที่เจ้าเมืองผู้ซราได้หนีไปยังกรุงเทพฯ

จนถึงตอนปลายปีกองกำลังของฝรั่งเศสได้รุกคืบหน้าด้านทานพวกฮ่อจากทางด้านตังเกี๋ยไปยังเมืองโล ในขณะที่กองทัพสยามภายใต้การนำของพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ตั้งกำลังอยู่ตรงบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำซึ่งห่างออกไป กองกำลังฝรั่งเศสจึงได้เข้าครอบครองที่ราบเมืองแฉะ ดังนั้นแคว้นสิบสองจุไทยจึงตกอยู่ในกำมือของฝรั่งเศสไปด้วย

พระยาสุรศักดิ์มนตรีมาถึงก็เมื่อสายเกินไป เขาจึงได้พบกับเมอร์ลีโอรีปาวิที่เดินทางมากับผู้นำทางชาวสยามซึ่งปาวิเคยเป็นหนี้ชีวิตเขาอยู่ครั้งหนึ่ง เมื่อครั้งตกอยู่ในวงล้อมของพวกฮ่อ ขณะที่พบกันนั้นปาวิคุกคามพระยาสุรศักดิ์มนตรีด้วยการใช้กำลังหากว่าพระยาสุรศักดิ์มนตรีไม่ยอมถอยกลับไป ในที่สุดจึงได้มีการทำความตกลงร่วมกันว่าต่างฝ่ายต่างยังคงรักษาตำแหน่งที่มั่นของตนเองเอาไว้จนกว่ารัฐบาลของทั้ง ๒ ฝ่ายจะทำความตกลงในเรื่องดังกล่าวได้ แล้วพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้อุทิศตนใช้ความสามารถในการจัดการปรับปรุงดูแลพื้นที่เขตแดนนั้นเสียใหม่

ขั้นตอนที่ค่อนข้างแปลกได้ถูกจัดการขึ้นในเมืองหลวงพระบางด้วยการล้มล้างความสัมพันธ์ระบบเจ้าขุนมูลนายที่เป็นอยู่ระหว่างประชาชนกับเจ้าเมืองลงเสีย ขณะเดียวกับที่ เจ้า เมืองผู้ซราที่ได้รับการปูนบำเหน็จด้วยชื่อเสียงเกียรติยศและร้องขอที่จะลาออกโดยมีลูกชายทั้งสองของเขาเป็นผู้สืบทอดการบริหารบ้านเมือง ที่น่าสงสัยก็คือหากว่าผลประโยชน์จำนวนมากได้รับการตกทอดมาตั้งแต่ในตอนแรก ก็เชื่อแน่ว่าการทรยศหักหลังคงต้องเกิดขึ้นในลำดับต่อมา และแม้ว่าการหวาดระแวงแคลงใจของเจ้าเมืองผู้ซราซึ่งได้รับความรักใคร่และยกย่องชมเชยจากบุคคลทั่วไปนั้นจะไม่ได้เกิดขึ้น แต่ก็มันก็ส่งผลกระทบที่เลวร้าย เหตุการณ์ต่างๆ ที่พวกฮ่อทำลาย วัดและเจดีย์ต่างๆ จนหมด

สิ้นความศักดิ์สิทธิ์ เหตุไฟไหม้ครั้งที่สองซึ่งเผาผลาญพื้นที่ส่วนใหญ่ของตัวเมือง และโรคระบาดที่คล้ายกับอหิวาตกโรคได้ก่อความยุ่งยากลำบากใจให้แก่ชาวเมืองที่กำลังสับสนหวั่นไหว ทำให้พวกเขาพากันรู้สึกว่าการเขากำลังสูญเสียบุญและความอับโชคกำลังถาโถมเข้าใส่พวกเขาหรืออย่างไร ความรู้สึกเช่นนี้เริ่มที่จะลบเลือนไปในเวลาที่พวกเราแวะมาที่นี่ และจากการที่ความรู้สึกนั้นสูญสิ้นไปทำให้ท่านข้าหลวงผู้กระตือรือร้นและอุทิศตนเพื่อส่วนรวมได้จัดสรรการทำงานที่คล่องตัวและจัดระบบการปกครองให้คืบหน้าไปได้อย่างมากมาย เขาเป็นนายใหญ่ในสถานการณ์นี้โดยไม่ต้องสงสัย เพราะลูกชายเจ้าทั้ง ๒ คนนั้นไม่มีทั้งความสามารถและความรู้ในการสร้างความคิดริเริ่ม ด้วยความที่เขาทั้งคู่เป็นชายหนุ่มที่นิสัยดีและไม่ค่อยมีความอหังการใจเช่นเดียวกับผู้ชายหลวงพระบางทั้งหลาย จึงมีแต่จะที่มีมักจะยินดีในพรอันประเสริฐของชีวิตมากกว่าที่จะคิดสู้รบปรบมือกับส่วนเลวร้าย อีกประการหนึ่งก็คือ พระพลัษฏาเป็นผู้มีจิตใจละเอียดอ่อนและมีหัวใจที่อ่อนโยนมากกว่าปกติ เขาเรียนรู้ภาษาอังกฤษด้วยตนเองในขณะเดียวกันก็รับภาระการปกครองหัวเมืองทั้งหมดจนเกิดผลอย่างเยี่ยมยอด ซึ่งเมื่อพวกเรามาถึงนั้นเขาสามารถหาข่าวสารล่าสุดของชาวยุโรปจากหนังสือพิมพ์มาให้ข้าพเจ้าได้ นับเป็นชายหนุ่มที่ทันสมัยที่สุดในเมืองหลวงพระบางทีเดียว

ประชากรชาวลาวทั้งในเมืองและในชนบทในขณะนี้ มีจำนวนประมาณ ๙,๐๐๐ คน แต่ที่จังหวัดเวียงจันทน์มี ๙๘,๕๐๐ คนนั้นอาจจะรวมถึงจำนวนคนหนึ่งในสี่ที่อาศัยอยู่ตามแนวแคบ บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงด้วย

ตัวเมืองตั้งชิดอยู่บนที่ตั้งอันจำกัดของเนินเขาสูงราว ๒๐๐ ฟุต มีพระเจดีย์ตั้งอยู่ปลายยอด เรียกกันว่า ภู หรือ พระธาตุจอมศรี ซึ่งมีตัวกำแพงเหมือนกับที่เมืองน่านหรือเชียงใหม่ซึ่งอาจสร้างไว้ต้านทานการรุกรานของพวกเขา อ้อมทางด้านตะวันตกมีแม่น้ำโขงคอยปกป้องเมืองไว้ ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศเหนือมีแม่น้ำคานไหลผ่านเมือง จากแม่น้ำจะเห็นหลังคาบ้านอยู่ท่ามกลางดงไม้และต้นจากดงตาลซึ่งยืนต้นสูงเหนือระดับน้ำในยามฤดูฝนที่มี

ระดับน้ำสูงถึง ๔๐ ฟุต กระเบื้องมุงหลังคา วัด สีแดงบน ภูจอมศรี และ พระเจดีย์ยอดเรียวยาวแหลมที่ดูสง่างาม ณ บริเวณยอดเขาสูงสุดดูเหมือนจะ ครอบคลุมพื้นที่ราบทั้งหมดที่เป็นหนทางนำไปสู่ภูเขา เสียงตึกลงใบใหญ่ที่ตีบ ออกเวลารวดตึงสนั่นออกไปโดยรอบสู่หมู่บ้านที่อยู่ห่างออกไปทางปีกทั้งสองข้าง

บนถนนขนาดกว้างที่ตัดกันเป็นมุมฉากไปสู่อีกด้านหนึ่งคือสัญลักษณ์ ของเมืองใหม่ที่โอบรอบพระเจดีย์บนเนินเขา พระพลัษฏาได้จัดตั้งที่ทำการ รัฐบาลและอาคารต่างๆ ไว้ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออก ส่วนบริเวณแหลม ที่ยื่นออกไประหว่างแม่น้ำคานและแม่น้ำโขง เลยส่วนที่เป็นที่พำนักของเจ้า หลวงและเลยตลาดขึ้นไปเป็นที่ตั้งของถนนสำคัญขนาดกว้าง ๒ สาย คือถนน สายเหนือและสายใต้ซึ่งมีบ้านหลังคามุงแฝกปลูกอยู่ชิดติดกันเป็นกระจุก

พวกเรามีเวลาเหลือเฟือในอันที่จะบันทึกแยกแยะความแตกต่างในผู้คน ระหว่างกลุ่มที่ได้ชื่อว่าลาวพุงขาว หรือชนชาติลาวเชื้อสายทางตะวันออก กับ ชนชาติพี่น้องของพวกเขาทางตะวันตกแถว่านหรือเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพวกลาว พุงดำ

พวกไตหรือฉาน เป็นชนชาติที่พบได้นับตั้งแต่เขตมณีปุระ^๑ ที่อาศัยอยู่ บริเวณรอบแอ่งลุ่มแม่น้ำอิรวดี ไปจนถึงญานานและตังเกี๋ย และจากบริเวณ ชายแดนทิเบตตรงละติจูดที่ ๒๘ องศาเหนือไปยังกัมพูชา กับละติจูดที่ ๗ องศา ในแหลมมลายู บริเวณดังกล่าวมีประชากรหนาแน่นมากที่สุด และมีชนชาติ ชาวอินโดจีนแพร่หลายกระจัดกระจายอยู่เป็นอันมาก

ชาวสยามเองนั้นเป็นชนชาติที่มุ่งหน้าลงสู่ทางใต้มากที่สุด จึงได้ขยาย อิทธิพลของพวกเขาออกไปโดยรอบอย่างกว้างขวางเข้าไปในที่ราบลุ่มชายฝั่ง ทะเล พร้อมกับมีการติดต่อกับชาวจีน มาเลย์ กัมพูชา มอญ และชนชาติอื่นๆ ส่วนชาวลาวซึ่งแม้ว่าจะมีเชื้อสายดั้งเดิมเช่นเดียวกับชาวสยาม แต่ก็ยังคงปัก หลักอยู่ตามตำบลต่างๆ ตามบริเวณที่เป็นป่าเขา และยังคงดำรงไว้ซึ่งคุณลักษณะ อันดีงามยิ่งของเผ่าพันธุ์ อย่างไรก็ตามก็ดีชาวลาวทางสายตะวันตกที่ได้อพยพมาทาง ใต้แถบเมืองเชียงแสนและที่ราบลุ่มแม่น้ำจะได้รับอิทธิพลจากชาวพม่าอย่างเห็น

^๑ รัฐมณีปุระ (Manipur) คือหนึ่งในรัฐทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ติดต่อกับพม่าทางทิศตะวันออก - สวป.

ได้ชัด อาทิ เรื่องภาษาดังที่จะได้กล่าวถึงในตอนนี ส่วนทางสายตะวันออก ซึ่งเคลื่อนตัวลงมาตามเส้นทางสายตะวันออกลงสู่แม่น้ำและแม่น้ำโขงยังคงใช้ภาษาเขียนที่คล้ายกับชาวสยามมากและถือว่าที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงนั้นเป็นบ้านของพวกเขา ตน อีกเรื่องหนึ่งที่นับว่าแปลกก็คือชาวลาวทั้งสองสายนั้นไม่ชอบเอามากๆ ที่จะใช้คำว่า “ลาว” มาเรียกพวกเขา พวกเขายังคงเชื่อมั่นอย่างไม่เปลี่ยนแปลงว่าพวกเขาคือ “ไต” ไม่ใช่ “ลาว” ซึ่งพวกลื้อซึ่งเป็นเพื่อนของพวกเขาที่รู้สึกเช่นนั้นเหมือนกัน ดูเหมือนทั้งคำว่าลาว “Lao” และลื้อ “Lu” แต่เดิมจะหมายถึงคำว่า “Man” และการที่เพื่อนบ้านใกล้เคียงได้ยินไม่ชัดจึงมักจะเรียกเพี้ยนไปเช่นในปัจจุบัน

ชาวลาวแห่งลุ่มแม่น้ำโขงทำให้พวกเราารู้สึกได้เลยว่าพวกเขานั้นเกียจคร้านกว่าพวกลาวพุงดำและมีความประพฤติดูดีกว่า พวกผู้ชายสูบฝิ่นกันจนติด ถึงแม้จะมีการดื่มสุรากันน้อยมากก็ตาม แต่ชาวบ้านก็จะดื่มสุราพื้นเมืองที่ได้ปันส่วนกันดื่มที่ไม่เหลือหรือจนหัวโขมยไม่มีทางรู้ว่าได้ปันมากันละเท่าไรไม่ต้องสงสัยว่าใครๆ ก็ไม่อาจตำหนิตีเตียนเขาแถบอินโดจีนได้ในเรื่องการสูบฝิ่น เพราะถ้าเสพโดยพอประมาณแล้วก็ถือว่ามันเป็นยาแก้พิษที่ดีที่สุดเท่าที่มีอยู่ที่สามารถนำมาบำบัดโรคภัยร้ายแรงชนิดหนึ่งในป่าเขาซึ่งเกิดจากการเดินทางไกลๆ จากอากาศที่แปรเปลี่ยนและอาการท้องว่าง แต่ในขณะเดียวกันพวกเขานานก็บำบัดพิษไข้โดยไม่ต้องใช้ฝิ่น พูดได้ว่าเขาแทบจะเป็นคนกลุ่มเดียวในอินโดจีนที่ทำเช่นนี้ ประสบการณ์เกี่ยวกับคนสูบฝิ่นของข้าพเจ้าในตอนนี ก็มีได้หมายถึงคนที่สูบเพราะชอบ เช่นพวกผู้ติดตามส่วนใหญ่ของข้าพเจ้าที่เสพติดมันอย่างไม่รู้อนาคตแล้วฝิ่นไปเรื่อยเปื่อยจนตลอดชีวิตว่าจะใช้มันให้น้อยที่สุดเท่าที่ทำได้ ไม่ว่าจะเพื่อจุดประสงค์ใดๆ ก็ถือว่าพวกเขาเสียเวลาเปล่าๆ ปลื้ๆ โดยแท้ จากประสบการณ์ที่เพิ่มมากขึ้นทำให้รู้ว่าสำหรับชาวฉานแล้วพวกเขาตั้งเกณฑ์เอาไว้ว่าจะไม่ติดยามากเกินขนาด แต่จะใช้อย่างพอประมาณในอัตราส่วนที่แน่ใจว่าจะให้ประโยชน์แก่พวกเขา จากประสบการณ์อันยาวนานและการสังเกตอย่างรอบคอบของมิสเตอร์สก็อตต์ เขาให้ความเห็นว่าลักษณะเช่นนี้ได้สืบทอดกันมาแล้วช้านาน ซึ่งก็ตรงกับสิ่งที่ข้าพเจ้าสรุปไว้ในใจเช่นกัน

อย่างไรก็ดี ชาวหลวงพระบางพื้นเมืองก็ยอมรับว่าสิ่งนี้คือความจำเป็นสำหรับเพื่อนบ้านชาวเขาจำนวนมากมายของพวกเขາ เหมือนเช่นที่พวกเขาชี้แจงมักจะเสพนันจนมากเกินไป การผสมผสานกันระหว่างผืนกับชีวิตเฉื่อยชานั่นไม่อำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นได้แน่ๆ แต่ก็ยังมีการปล่อยปละละเลยให้ทั้ง ๒ สิ่งเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในเมืองหลวงพระบาง

นับเป็นเคราะห์ดีที่ไม่มีใครกล่าวถึงความชั่วอย่างหนึ่งที่ว่าธรรมดาเหลือเกิน วันเวลาแห่งการพนันที่แทรกซึมอยู่ในหมู่ชาวลาวที่น่ารักน่าคบหาที่น่าจะเป็นความเลวร้ายที่แท้จริงประการหนึ่ง ผู้ซึ่งเสียคนจากผลของมันในกลุ่มชาวลาวทางตะวันออกที่มีจิตใจอ่อนแอเหมือนชาวสยามมิให้เห็นอยู่ตามบริเวณรอบเมืองหลวงเท่านั้น และบริเวณนั้นนั่นเองที่เป็นเหตุแห่งการลักขโมย การจี้ปล้นและแม้แต่การฆาตกรรมในบางครั้ง คงต้องขอชื่นชมชาวสยามอย่างมากทีเดียวในเรื่องนี้ ตรงที่พวกเขาตระหนักถึงความเลวร้ายของมันด้วยการเผยแพร่วิธียุติธรรมการเล่นการพนันไปจนทั่วเมืองหลวงพระบาง ทั้งๆ ที่เงินส่วยสาอากรที่ได้จากมันนั้นจะเป็นรายได้หลักก้อนใหญ่ของภาษีอากรก็ตาม

ประชาชนไม่ต้องแบกรับภาระหนักในการเสียภาษี การเสียภาษีจะเป็นแบบรายหัวเพียงหัวละ ๘ รูปีต่อปีสำหรับครอบครัว และหัวละ ๔ รูปีต่อปีสำหรับชายที่ยังไม่แต่งงานและไม่ทุพพลภาพ วิธีการเกณฑ์ไพร่พลเพื่อเอามาใช้แรงงานได้รับการยกเลิกโดยสิ้นเชิง และมีการตั้งอัตราค่าจ้างทำงานประจำให้กับทุกคนที่เข้ามาทำงานกับรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นชาวลาวหรือชาวเขากก็ตาม

เจ้าชายเฮนรีซึ่งเป็นผู้มีธุรกิจแบบสวนทางกับระบบการบริหารงานของชาวสยามทรงได้แจจแจงออกมาให้เห็นว่าเป็นการเสียภาษีที่สาหัสมาก ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นหลักฐานในเรื่องนี้ที่ยืนยันได้ว่ามันเป็นอย่างนั้นจริงๆ ตอนที่หลวงพระบางยังอยู่ในครอบครองของสยาม แต่เมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ พวกฝรั่งเศสจึงเพิ่มการเก็บภาษีรายหัวขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ข้อสังเกตของเจ้าชายเฮนรีคงเริ่มเป็นจริงก็ในตอนนี้เอง และการเกณฑ์ไพร่พลมาใช้แรงงานจึงถูกนำกลับมาใช้อีกครั้ง

ลักษณะนิสัยของชาวหลวงพระบางดูได้จากที่ในตลาด แทนที่จะเสร็จสิ้นการประกอบธุรกิจกันตั้งแต่ตอนเช้า แต่พวกผู้หญิงกลับนั่งแช่อยู่ในแผงขายของจนเกือบเที่ยง นั่งซุบซิบนิทาและต่อปากต่อคำกับพวกผู้ชายที่เที่ยวเดินทางขึ้นๆ ล่องๆ เป็นการพักผ่อนหย่อนใจซึ่งเป็นที่นิยมของเมืองนี้ กระโปรงชั้นในและผ้าพันคอไหมของพวกเธอเป็นม้วนาวอยู่ในแสงอาทิตย์ ส่วนริมฝีปากจิ้มลิ้มก็กำลังเปิดๆ ปิดๆ รัวเร็วจนสังเกตได้ ความงดงาม ไหวพริบและความอุดมสมบูรณ์ของเมืองหลวงพระบางได้มารวมตัวกันอยู่ที่นั่นเพื่อให้ชายชาวเขาหรือชาวต่างชาติได้มาชื่นชม พอตกตอนบ่ายเหตุการณ์แบบเดิมจะเริ่มต้นใหม่อีกครั้ง หากแต่ดูซบเซาลงไปมาก อันที่จริงแล้วตลาดบ่ายนั้นถูกผูกขาดไว้โดยพวกคนมั่งมีในสังคมเมืองหลวงพระบางที่คอยตอบสนองชาวลอนดอนผู้โหยหาความตื่นเต้นในชีวิต พวกที่ยึดติดว่าหนังสือพิมพ์ยามบ่ายนั้นเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับชีวิต พวกเขาจะซุบซิบนิทาเรื่องราวที่เพิ่งเกิดขึ้นสดๆ ร้อนๆ อย่างสับสนปนเปไปหมด และเพลิดเพลินกับความพอใจแบบนั้นด้วยการฟังเรื่องธุรกิจการค้าของคนอื่นซึ่งเป็นที่ถูกอกถูกใจหลายๆ คนในหมู่ชุมชน “ผู้เจริญแล้ว” จากดินแดนตะวันตก

แต่พอตกกลางคืนยามเมื่อพระอาทิตย์ลับแสงจะเป็นช่วงเวลาชีวิตในสังคมมีความสุขสันต์ยิ่งนัก วัฒนธรรมที่น่าตื่นตาที่สุดที่ยังคงสืบทอดกันมาคือการได้เห็นหญิงชาวบ้านท่าทางเรียบร้อยเดินจับมือกันไปตามท้องถนน ร้องเพลงประสานเสียงกันและหยอกล้อผู้ที่เดินทางผ่านไปผ่านมาเป็นพฤติกรรมที่ผิดแผกไปจากผู้หญิงอินโดจีนอื่นๆ เป็นอันมาก ชาวเขาหรือสาวชาวเขามักจะวิ่งหนีเข้าป่ายามเมื่อถูกคนแปลกหน้าจ้องมองอย่างเปิดเผย ส่วนสาวชาวลาวหรือสาวชาวสยามโดยทั่วไปนั้นอย่างน้อยที่สุดก็จะรองนกว่าจะมีคนมาพูดจากับพวกเธอก่อน และแม้ว่าบางครั้งพวกเธอจะเป็นเจ้าของกิจการที่เก่งกาจหรือเป็นพวกคุ้ยจ้ออย่างสุดแสนก็ตาม แต่ก็ยังอ่อนน้อมถ่อมตนและทำงานหนักภาพของเหล่าสตรีหลวงพระบางเหล่านี้ ทำให้นึกถึงพวกผู้หญิงสวมแว่นตาขาหนีบและช่างเย็บกระโปรงที่ยืนเบียดเสียดผู้คนอยู่ที่ชานชาลาฟากหนึ่งตามสถานีรถไฟหลายแห่งในลอนดอน

เจ้าพระยา

เมืองหลวงพระบาง

เมื่อกลับถึงบ้านซึ่งมักจะกลับบ้านมาแต่วัน พวกเธอก็มิได้ปล่อยวางทุกสิ่งทุกอย่างไปโดยสิ้นเชิง และในยามค่ำคืนก็มักจะมีคนได้ยินเสียง แคน แผน่ เบาล่องลอยมาตามสายลมเสมอ ผู้เล่นคงบรรเลงเพลงรักยามเย็นนี้ให้กับหญิงงามผุดผ่องบางคน ชาวเมืองหลวงพระบางเป็นผู้มีคุณสมบัติชั้นเลิศในเรื่องความรักเสียงดนตรี พวกเขาเป็นคนชอบดนตรีอย่างแท้จริงและเมืองเล็กๆ แห่งนี้ก็เป็นดินแดนแห่งสรรพเสียงอันอ่อนหวานไพเราะมาก่อน

ระดับเสียงทุ้มต่ำของกลองที่บริเวณพระเจดีย์ ระดับเสียงกังวานใสของระฆังวัดที่ตีตอบรับเสียงกลองและเสียงแตรเดี่ยวยามเย็นจากยามเฝ้าบ้านที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปล้วนเป็นเสียงที่สร้างความเบิกบานใจเมื่อได้ฟัง หลังจากทีสรรพสำเนียงแห่งป่าเป็นเพียงเสียงเดียวที่พวกเราได้ยินกันมานาน ความประทับใจอันแจ่มชัดที่สุดของข้าพเจ้าที่มีต่อเมืองนี้ก็ยังคงเป็นเสียงดนตรีซึ่งดังระรัวอยู่รอบหุบเขาในตอน ๓ ห่อ ขณะนี้บางคนเข้านอนบนเสื่อที่วางอยู่นอกกระเปียงอันร้อนระอุ และกลับไปตลอดคำคืนที่มีเสียง แคน บรรเลงรัวเร็วขึ้นๆ ลงๆ เหมือนผู้บรรเลงกำลังมุ่งหน้ากลับบ้าน

ในห้องโถงของที่ทำการรัฐบาลที่พระพลัฎฐาฯ สร้างขึ้นเมื่อเร็วๆ นี้ในช่วงเย็นมักจัดงานที่มีลักษณะแบบ “การปะทะคารมภาษา” หรือการต่อสู้แข่งขันในเชิงชิงไหวชิงพริบและโต้ตอบกันอย่างแหลมคม เป็นการแข่งที่ให้อะไรๆ แก่ชาวเวสมินสเตอร์สูงอายุน้อย่างที่ไม่เคยได้รู้มาก่อน เรามีวงดนตรีเต็มวงที่ประกอบด้วย แคน หนึ่งคู่ ไวโอลินหนึ่งคู่ และขลุ่ยเสียงสูง ๑ เลา เด็กสาวจะนั่งกันอยู่ที่ด้านหนึ่งในชุดไหมพริ้วงดงามประณีต ประดับดอกไม้และสวมกำไลทองคำและต่างก็กำลังเคียวหมากเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับตัวเอง ฝ่ายผู้ชายจะนั่งเรียงกันอยู่อีกฟากหนึ่ง กำลังสูบบุหรี่เพื่อสงบสติอารมณ์ แล้วหญิงสาวอ่อนวัยคนหนึ่งก็จะเป็นผู้นำเสนอหัวเรื่อง ส่วนแซมเปียนซึ่งอยู่ทางอีกฟากหนึ่งก็จะดำเนินการว่าปากเปล่าสดๆ ตามหัวข้อนั้นอย่างสุดความสามารถของเขา วงดนตรีหยุดการบรรเลงมีเพียงเสียง แคน เล่นคลอไปพร้อมๆ กับเขาราวกับว่าเขากำลังร้องเพลง ระดับเสียงแหลมสูงขึ้นจนหูคนนั่งฟังไม่ไพเราะนักสำหรับ

ชาวตะวันตก แต่เนื้อหาสาระที่แสดงนั้นปรากฏว่าได้รับการชื่นชมซึ่งตัดสินได้จากเสียงหัวเราะและเสียงปรบมือโห่ร้องต้อนรับ หลังจากจบแต่ละท่อนนักร้องจะจุดบุหรี่ของเขาขึ้นสูบใหม่หรือไม่ก็เคี้ยวหมากอีกสักหนึ่งคำ ทำท่ายั่วเย้าและหยอกล้อไปรอบๆ ขณะที่วงดนตรีจะบรรเลงสอดขึ้นมาร้อยอย่างถี่กระชั้น ๒ ถึง ๔ เที้ยว ทุกๆ คนจะร่วมสนุกสนานด้วยกันด้วยการปรบมือในแบบที่นิยมในมลายู และมีการเคาะโลหะดังกรังกริง ผลของการแสดงนี้บางครั้งก็น่าอัศจรรย์ใจตรงที่ระดับเสียงโชนเดียวสามารถสะกดความน่าเบื่อหน่ายมิให้เกิดขึ้นได้

การประชันดนตรีอีกแบบหนึ่งก็เป็นที่นิยมด้วยเช่นกัน ซึ่งมีการบรรยายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดพิสดารในหนังสือของเจ้าชายเฮนรี^๖ รายงานเกี่ยวกับหลวงพระบางของเขานั้นดีที่สุดในที่ข้าพเจ้าเคยได้อ่านมา มันเป็นรายงานที่ปราศจากอาการรักชาติอย่างหน้ามืดตามัวและไม่มีจิตใจที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออังกฤษโดดเด่นอยู่ในรายงานนั้น ข้อผิดพลาดเล็กๆ น้อยๆ ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชาวสยามกับหลวงพระบางคงไม่มีความสำคัญเพียงพอที่จะทำให้ลายทัศนียภาพอันทรงเสน่ห์อย่างแท้จริงของเมืองนี้ลจิดได้

อิทธิพลแห่งการว่าปากเปล่าเป็นการปลุกฝังที่ได้สืบทอดกันอยู่ในหมู่ชาวลาวเท่านั้น หากแต่เป็นชาวสยามด้วย เด็กชายที่เข้มแข็งที่ล่าสัตว์ของข้าพเจ้าที่ชื่อแดงเป็นคนที่ไม่ว่าจะนึกจะพูดอะไรก็จะเป็นโคลงเป็นกลอนไปเสียหมด เมื่อเราใกล้จะถึงบ้านในทุกๆ ครั้งของการเดินทางนั้น เขาก็มักจะนั่งตัวตรงคร่ำครวญโคลงซึ่งไม่มีสัมผัสอันเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเดินทางของพวกเราออกมาได้อย่างน่าอัศจรรย์ที่สุด ขณะที่เราใกล้ถึงกรุงเทพฯ ความตื่นตัวของเขาก็กยิ่งเพิ่มพูนขึ้นจนพวกเราไม่อาจทำให้เขาหลับตาลงได้เลย ด้วยความที่เขาเองก็ได้มีความรู้ทางด้านดนตรีมาก่อนจึงต้องใช้ความพยายามอยู่บ้าง โดยทั่วไปเขามักจะเกรินด้วยบทนำที่เล่ารายละเอียดถึงคุณลักษณะของข้าวของทุกชิ้นซึ่งกินเวลาร่วมสองชั่วโมง จากนั้นจึงพรรณนาถึงเหตุการณ์ต่างๆ เหตุการณ์ที่เขาจำได้และพรรณนาถึงเหตุการณ์ในเดือนที่สี่ของการเดินทาง ณ ที่ไหนสักแห่งตอนใกล้ๆ พระอาทิตย์ตกขณะที่พวกเราเริ่มต้นการเดินทาง

⁶ บริเวณรอบบริเวณตั้งเคียงและสยาม (Around Tonkin and Siam). ลอนดอน แชนแมน และฮอลล์ จำกัด, พ.ศ. ๒๔๓๗ - ต้นฉบับ

การเล่น แคน ในหลวงพระบางได้รับการปรับปรุงและพัฒนารูปแบบมาอย่างมากมายจากทึบเพลงซึกที่เล่นกันในหมู่ชาวเขาเผ่า มูเซอ และชาวเขาเผ่าอื่น ๆ ตามชายแดนจีน⁷ เป็นการสร้างเสียงโดยปี่หลายอันรวมกันจึงทำให้เครื่องดนตรีนี้มีเสียงที่หวานแปลก ข้อบกพร่องเพียงประการเดียวของมันคงเป็นวงรอบของปี่จะมีขนาดเล็ก แคนของลาวที่ขนาดใหญ่กว่านี้ก็มีปี่เพียง ๑๔ เลาเท่านั้น ยิ่งเก่าแก่โบราณก็ยิ่งมีน้อยลงไปอีก ปี่เล็กๆ เหล่านี้มีอยู่ ๒ เลาที่เป็นเสียงโน้ตตัวเดียวกันและใช้เล่นเสียงต่ำซึ่งให้เสียงที่ดีมากเช่นเดียวกับในปี่สก็อต ด้วยเหตุนี้มันจึงมีความแตกต่างกันเพียง ๑๓ ระดับเสียง แม้ว่าจะเป่าแคนตัวใหญ่ที่มีปี่ ๑๖ เลาอย่างที่เขาพเจ้ามียู่ก็มีระดับเสียงเพียงสองอ็อกเทฟ^๘เหนือท่อไม้เล็กๆ ที่มีช่องอากาศไว้สำหรับให้ผู้เล่นเป่าอากาศเข้าจะมีรูหรือช่องไว้ให้อากาศลอดออกมาได้จากปี่แต่ละอัน จะไม่เกิดเสียงใดๆ เมื่อเป่าลมเข้าไปในแคนเฉย ๆ จนกว่าจะปิดช่องอากาศออกเอาไว้ การสั่นสะเทือนของลิ้นโลหะเล็กๆ ในปี่จะเชื่อมโยงตัวมันสัมพันธ์กับปริมาณอากาศในท่อเสียงช่วงยาวของปี่ และเสียงดนตรีจะเกิดขึ้นไม่ว่าการสั่นสะเทือนจะทำได้ด้วยการปล่อยให้ลมเข้าไปหรือปล่อยให้ลมออกมาจากท่อ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือไม่ว่าผู้เล่นจะเป่าลมเข้าหรือสูดลมออก วิธีนี้จะช่วยในช่วงที่ต้องหยุดพักหายใจที่ต้องทำอยู่เรื่อยๆ หรือในอีกแง่หนึ่งก็คือจำเป็นต่อระบบหายใจเข้าออกของมนุษย์ ส่วนผลของการเร่งเสียงให้ดังขึ้นโดยลำดับและการเล่นเบาลงทีละน้อยอย่างไพละนั้นทำให้จากการควบคุมลมหายใจที่เป่าผ่านท่อเสียงช่วงยาว โดยช่องเปิดในปี่จะกว้างตั้งแต่ครั้งนิ้วถึงหนึ่งนิ้ว และมีท่อบางเรียงกันสองท่อตามปกติ ช่องเปิดนี้จะถูกเจาะไว้ทางด้านในจึงมองไม่ค่อยจะเห็น ท่อเสียงที่เล่นโน้ตเสียงต่ำสุดใน แคน ตัวใหญ่ของชาวเขา (คีย์ E ต่ำ) ยาว ๓ ฟุต ๖ นิ้ว ส่วนเสียงสูงสุดท่อจะยาว ๑๑ นิ้ว โดยทั่วไปมันจะมีขนาดความยาวแตกต่างกันไป ดังนั้นเราจึงมีแคนขนาดหกศอก (๑๐ ฟุต) สี่ศอก (๖ ฟุต ๘ นิ้ว) และสองศอก (๓ ฟุต ๔ นิ้ว) ซึ่งนับว่าเป็นความยาวปกติ แต่ตัวแรกนั้นจะเป็นแคนที่เล่นแล้วเหนื่อยที่สุดและ

⁷ ภาคผนวก ๑๕ - ต้นฉบับ

^๘ Octave ตามความหมายทางดนตรีหมายถึง เสียงคู่แปด - สวป.

หายากที่สุด แม้ว่ามันจะเล่นเสียงลึกได้เหนือกว่าแคนตัวอื่นๆ แต่ความยาวของมันทำให้ไม่สะดวกนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้เล่นที่มักจะพกมันติดตัวไปด้วยเสมอตลอดการเดินทาง ที่เห็นมากที่สุดจะเป็น แคน ขนาดสี่คอกเพราะมันมีความยาวที่เหมาะสมสำหรับการสะพายไว้ข้างหลังและมีเสียงไพเราะพอควร ตรงส่วนท่อนซึ่งมักมีลวดลายสวยงามงดงามจากการนำท่อไม้ไผ่มาเผาไฟนั้นจะยึดติดตรงช่องอากาศไว้ด้วยขี้ผึ้งซึ่งหุ้มไว้สำหรับกันอากาศรั่ว เมื่อจะเปลี่ยนปีหรือซ่อมแซมความเสียหายก็จะถอดขี้ผึ้งออก คลายหยาวยที่พันไว้ แล้วจึงดึงท่อไม้ไผ่อันสั้นที่ตอนปลายออกมาก่อน ลื่นของปีมักจะเกิดอาการติดกัน ตามธรรมดาเมื่อใช้ไม้ระแนงไม้ไผ่เพียงไม่กี่อันก็จะติดให้มันหลุดจากกันได้ ปกติแล้วส่วนมากจะใช้โลหะผสมทำลื่นปี แต่ถ้าเป็นเงินจะดีกว่าเพราะให้คุณภาพเสียงที่ดีและมีอายุการใช้งานที่ยาวนาน โดยทั่วไปโครงอากาศจะทำจากไม้ที่เรียกกันว่าไม้ ลูกละมุด หรือไม่ก็เป็นไม้เนื้อแข็งชนิดอื่น ส่วนละเอียดของงานอยู่ตรงที่การทำให้นกกลวง การทำที่เป่าปากให้ได้รับพรทงด้วยการผ่าออกให้เป็นรอยขนานกันให้ได้ขนาดพอดีกับท่อและการขัดถูเสี้ยนไม้กับการประกอบจนสำเร็จจะเห็นว่า แคน เป็นเครื่องดนตรีที่ทำขึ้นอย่างประณีตบรรจงและให้เสียงที่ไพเราะที่สุดในกระบวนเครื่องดนตรีของชาวอินโดจีน แต่สำหรับผู้หัดเล่นในครั้งแรกก็คงจะงงกับการเทียบเสียง อันเนื่องมาจากการไล่เสียงเสียงดนตรีที่กำหนดไว้พอเหมาะพอเจาะกับการใช้นิ้วของทั้งสองมือเพื่อทำให้เกิดการเชื่อมประสานเสียง ซึ่งเล่นโดยผู้เล่นชาวลาวนั่นเอง

เครื่องดนตรีของชาวยามดูเหมือนจะทำขึ้นเพื่อการเล่นไล่เสียง ๕ ระดับ ประกอบด้วยตัวเลข ๑ , ๒ , ๓ , ๕ , และ ๖ จากระยะเสียงคู่แปดตามระบบเสียงดนตรีสากลทั่วไป แต่สำหรับ แคน แห่งเมืองหลวงพระบางนั้นทำขึ้นมาเพื่อเล่นดนตรีคู่แปดเต็มเสียงแบบดนตรีสากลของพวกเรารวมทั้งเล่นเสียงไมเนอร์โดยสามารถบรรเลงได้อย่างไพเราะไม่เพี้ยน ส่วนแคนปีเดียวของเมื่อนานนั้น บางทีอาจจะเนื่องมาจากการปรับผ่อนลมหายใจที่ทำได้ยากยิ่งจึงทำให้เสียงในช่วงที่หยุดพักหายใจฟังไม่ค่อยไพเราะเสนาะหูนัก อย่างไรก็ตามมัน

สามารถเล่นโน้ตได้ครบ ๘ ตัว ซึ่งหมายความว่าสามารถเล่นเสียงดนตรีคู่แปด⁸ ได้ครบทุกเสียงแน่ๆ

ผู้ชายทุกคนที่นี่สามารถเป่าแคนได้ สาวๆ ทุกคนจึงมักจะได้รับฟังการบรรเลงเพลงรักจากเสียงแคน เรื่องการเล่นดนตรีแบบนี้เคยเป็นที่นิยมอย่างยิ่งเฉพาะในหมู่ชนชั้นสูงเท่านั้น แต่อาจกล่าวได้ว่าหลังจากที่ได้มี “การเลิกทาส” พวกเขาทั้งชายและหญิงทุกคนในหลวงพระบางต่างก็มีความเสมอภาคทัดเทียมกันทุกคน เช่นเดียวกับประชากรที่อยู่ละแวกใกล้เคียงกับเขา

นายแม่คร่ำรีเรียกกระบวนกรปกครองแบบใหม่ว่า “ลัทธิรีพับลิคแบบละมุนละม่อม”⁹ ซึ่งมันก็ไม่ถูกต้องเท่าใดนักที่เจ้าชายเฮนรีจะทรงนำมันมาเปรียบเทียบกับลัทธิหนึ่งของสาธารณรัฐกรีกโบราณ แม้ว่าพวก เจ้า จะได้รับการยกย่อง แต่ก็ต้องตกอยู่ภายใต้กำมือของ *เสนา* หรือที่ปรึกษาของตน อีกทั้งตัวบทกฎหมายก็อ่อนมาก ทุกๆ คนสวมใส่กำไลทองแทนที่จะเป็นกำไลเงินซึ่งก็เหมือนกับเรื่องงานที่มีไว้สำหรับให้พวก *ชว* หรือชาวเขาในท้องถิ่นทำ ไม่มีทางที่จะได้ยินเสียงคำข้าวในตัวเมือง ข้าวสารที่มีเป็นข้าวที่สั่งซื้อเข้ามา การทอผ้าไหมเป็นงานอาชีพของสตรีที่ยังคงทำสืบกันต่อมาเหมือนเช่นในอดีตแทนที่จะสนใจในเรื่องการเมืองหรือการวาดภาพ สำหรับผู้ชายแล้วชอบที่จะตกปลาแทนการเล่นกอล์ฟหรือคริกเก็ต เช่นที่เคยพูดกันเป็นนัยๆ ว่าชนชั้นปกครองที่แท้จริงคือพวกสุภาพสตรี ในขณะที่พวกข้าลาใช้ใช้อ้างต่างๆ นานาในการหลบหนีภัยสงครามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐

ตำรวจชาวลาวที่ได้ทำการรับสมัครกันไปเมื่อเร็วๆ นี้มีภาระหน้าที่ซึ่งแสนสบายเป็นที่สุด พวกเขาจะแบ่งหน้าที่กับเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยชาวสยาม ๒ - ๒ คนซึ่งมีหน้าที่คอยควบคุมดูแลคดีภัยและพวกเขาก็ทำงานของตนได้อย่างเก่งกล้าสามารถเป็นอย่างยิ่ง

⁸ ภาคผนวก ๑๕ - ต้นฉบับ

⁹ mild republicanism เป็นลัทธิของพรรครีพับลิคในสหรัฐอเมริกา ในสมัยหนึ่งลัทธินี้นิยมนับถือในความเห็นด้วยของอเมริกา ไม่ต้องการให้ประเทศเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองในส่วนอื่น ๆ ของโลก และสนับสนุนให้มีภาษีศุลการสูง กล่าวโดยทั่วไปคือลัทธิสนับสนุนนายทุนมากกว่ากรรมกร แต่ปัจจุบันความคิดเช่นนี้ได้พ้นสมัยไปแล้ว - สวป.

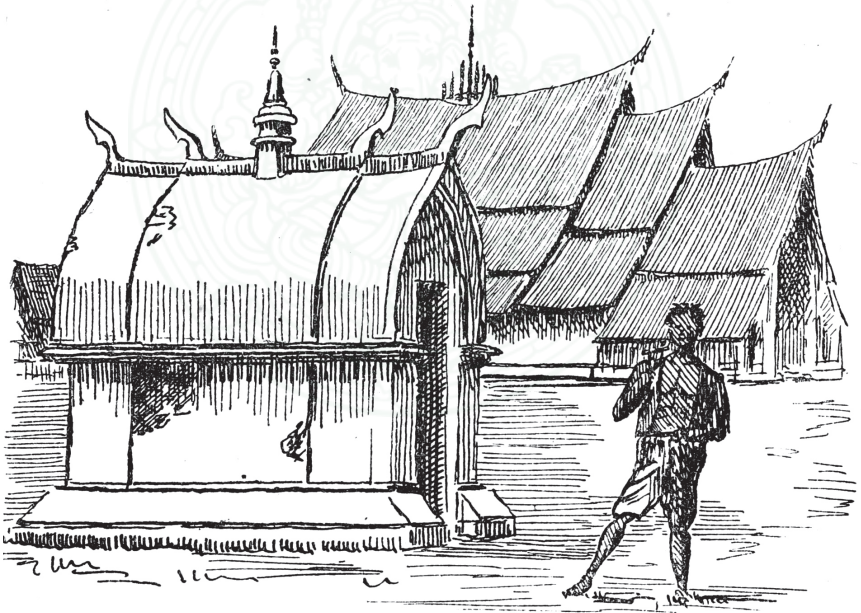
ทั้งๆ ที่ วัด ต่างๆ ในเมืองได้ถูกพวกฮ่อเผาทำลายจนเสื่อมสภาพ และพวกฮ่อก็ยังได้ชุดค้นเข้าไปในเจดีย์ต่าง ๆ หรือไม้ไผ่โคนลงมาเพื่อค้นหาของมีค่า แต่ตลอดระยะที่เราเดินทางมายังคงมีวัดสภาพดีพอสมควรหลงเหลือให้เห็นเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงข้อแตกต่างจากรูปแบบของวัดลาวตะวันตกอยู่ ๒ - ๓ จุด โดยสังเกตได้ตรงบริเวณที่ไม่ได้เป็นจุดเด่นของตัวอาคาร รวมทั้งที่โคมไฟที่ใช้ประดับตกแต่งตรงกึ่งกลางของแนวหลังคา ซึ่งถ้าหากเป็นวัดในลาวทางตะวันตกแล้วก็ยากที่จะไม่เห็นการตกแต่งตรงจุดนี้ แม้จะดูแค่การประดับตกแต่งภายนอกเพียงอย่างเดียวก็ทำให้บางคนรู้สึกคุ้นตากับโคมไฟบางโคมเหมือนที่เห็นอยู่ในห้องประชุมของวิทยาลัยที่อังกฤษ บริเวณกำแพงใช้การก่ออิฐฉาบปูนเป็นส่วนใหญ่ มีการตกแต่งที่หน้ามุขแต่เพียงเล็กน้อย และทำลดหลั่นกันเป็น ๒ ชั้น มันจึงมีผลต่อโครงสร้างโดยรวมน้อยกว่าหน้ามุขหลายๆ แห่งที่เราเคยเห็นผ่านตามาแล้ว บริเวณวัดจะล้อมรอบด้วยกำแพงแทนที่จะเป็นรั้วไม้สัก ดังนั้นทางเข้าจึงมักจะต้องผ่านเข้าไปทางประตู ภายในมีวิหาร จำนวนมาก รายล้อมรอบ โบสถ์ อังคณา堂 ซึ่งมีรูปทรงกะทัดรัดแข็งแรงมีหลังคาอิฐโค้งเป็นทรงสูง โบสถ์เหล่านี้มักจะมีขนาดกว้างไม่เกิน ๑๔ ฟุต สูงประมาณ ๗ ใน ๘ ส่วนของความกว้างซึ่งส่งผลให้มันมีสัดส่วนรูปทรงกะทัดรัดน่ารักอย่างที่เราเห็นทางเข้าโบสถ์จะอยู่ที่มุมโบสถ์ ส่วนบริเวณด้านในสุดจะมีพระพุทธรูปขององค์พระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งอยู่อย่างสงบ ที่เชิงซ้ายของส่วนหลังคาทุกหนแห่งจะนิยมประดับรูปหัวงูไว้ตรงส่วนปลายสุด และมีโคมไฟเล็กๆ* อยู่ตรงกลาง ส่วนหลังคาที่โค้งงอเหมือนกับหลังคาจีนนั้นมองดูไม่ค่อยเข้ากันนัก มีการทำไม้คานขวางไว้คอยรองรับโครงสร้างส่วนที่มีน้ำหนักไว้ ส่วนด้านบนที่เป็นงานไม้ก็จะทำไม้ฉากไว้คอยรับน้ำหนักเช่นกัน ถ้าเป็นงานปูนจึงจะสร้างฐานด้วยงานก่ออิฐ ดังเช่นตัวอย่างที่ประตูของวัดหลวงพระบาง รูปทรงโค้งทำขึ้นเพียงเพื่อใช้สำหรับการตกแต่ง แสดงว่าจะต้องเป็นการตกแต่งที่ไม่ปรกตินัก ส่วนน้ำหนักของอาคารช่วงบนทั้งหมดจะได้รับการรองรับไว้ด้วยคานขวางหลายๆ ชั้นดังที่

* ต้นฉบับใช้ว่า Lantern แต่น่าจะหมายถึงส่วนที่เรียกว่าหางหงส์ ซึ่งมักจะนิยมประดับไว้ตรงกึ่งกลางบนหลังคาโบสถ์ของวัดทางภาคเหนือ - สวป.

เห็นอยู่ด้านใน ข้อเท็จจริงนี้คือสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของความเสื่อมโทรม ผุพังอย่างรวดเร็วของบรรดาสิ่งก่อสร้างทั้งหลายในอินโดจีน สัญญาณแรกที่บ่งบอกถึงอายุขัยมักจะฟ้องตัวเองออกมาที่ตรงขึ้นไม่คานที่ตีซ้อนไขว้กันไว้เนื่องจากมันมีอายุการใช้งานที่สั้น และเป็นวัสดุซึ่งหย่อนสมรรถภาพเมื่อใช้กับโครงสร้างรูปโค้ง

ในจำนวนวัดวาอารามมากมายที่ถูกทำลายและ “ไม่ได้รับการซ่อมแซม” จนกระทั่งผุพังเสื่อมสภาพไปนั้นยังคงมีงานชิ้นไม่สลักฝีมือดีและงานระบายสีน้ำหลงเหลืออยู่บ้าง พอ ๆ กับพวกงานฝีมือที่ลงรักปิดทอง งานเหล่านั้นคงจะเป็นที่คุ้นตาแก่ผู้ที่เดินทางอยู่ในสยามมาบ้างแล้ว

วิหารที่หลวงพระบาง

ระหว่างที่พวกเราพักอยู่ในเมืองเราได้รับการรับรองในตึกที่ใช้เป็นโรงเรียน และเป็นตึกที่ท่านข้าหลวงเพิ่งสร้างเสร็จเมื่อเร็วๆ นี้ สำหรับนายแม่คาร์ธีย์ เจ้ากรมสำรวจเส้นทาง^๑ กับคณะสำรวจของเขาก็กเคยได้มาใช้ตึกนี้เป็นที่พำนัก ในช่วงระหว่างฝนตกด้วยเช่นกัน พวกเราได้รับรู้จากทั้งชาวลาวและชาวสยาม ในเรื่องราวหลายเรื่องเกี่ยวกับพละกำลังอันมหาศาลของเขาและการที่เขาไม่ ยี่หระต่ออุปสรรคต่างๆ ข้าพเจ้าเองพอจะมีรายงานในระยะแรกๆ ของเขาอยู่ บ้าง ซึ่งรายงานการสำรวจเหล่านั้นใช้เป็นข้อมูลที่สร้างความพึงพอใจได้เสมอมา ตลอดการเดินทางของพวกเรา พวกที่ขบถตั้งตนเป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์ที่รังแต่จะ ทำให้งานของเขายากลำบากยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ตามปกติเป็นพวกที่ไม่มี ความเข้าใจในหลักของการตัดสินใจและไม่ได้มีความเข้าใจถ่องแท้ต่องานที่ได้ดำเนินการ มาแล้ว ไม่ได้เข้าใจต่อความยากลำบากของการคมนาคม การสรรหาเสบียง อาหารและการติดต่อสื่อสารในประเทศเช่นนั้น หรือต่อความทุกข์ทรมานอัน แสนสาหัสที่จำต้องรับมือกับมันให้ได้ ที่ต้องระลึกไว้ก็คืองานนี้สำเร็จลงได้ ทั้งสิ้นด้วยความช่วยเหลือจากบุรุษผู้มีประสบการณ์ท่านหนึ่งชื่อมิสเตอร์สไมล์ (Smiles) และจากทีมผู้ร่วมงานเด็กหนุ่มชาวสยามที่เขาฝึกมาเองกับมือ เป็น กลุ่มคนที่ยึดถือในกฎเกณฑ์ที่ว่า ไม่เคยมีผลงานใดที่มีความถูกต้องแม่นยำหรือ ใช้ความมานะพยายามอันยาวนานมาก่อน พวกเขาจึงต้องสร้างสรรค์ผลงานอัน วิเศษเช่นนี้ด้วยการสำรวจ โดยทำการสำรวจเส้นทางไปตามทางที่ย้อนกลับและ ตามเส้นทางเดิม ดังนั้นเรื่องความเที่ยงตรงแม่นยำจึงเป็นความจำเป็นอันดับ แรก การสำรวจรังวัดรูปสามเหลี่ยมของชาวอินเดียที่มีขอบข่ายเชื่อมต่อกับ เชียงใหม่ หลวงพระบางและหนองคายจึงเป็นการสำรวจเรื่องพื้นผิวของขนาด พื้นที่ที่กว้างใหญ่มากกว่าเรื่องความสลับซับซ้อนของธรรมชาติ โดยสำรวจไปตาม แนวพรมแดนทางภาคเหนือของสยาม รังวัดรูปสามเหลี่ยมที่กรุงเทพฯ ได้ขยาย ตัวออกไปตามแนวชายฝั่งทะเล และตำแหน่งต่างๆ กว่า ๑๒๐ ตำแหน่งก็ได้ถูก

^๑ James F. McCarthy หรือพระวิภาควุธผล เข้ามารับราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมี บทบาทสำคัญในการสำรวจและบุกเบิกเรื่องการทำแผนที่ของไทย มีผลงานที่เป็นประโยชน์ต่องานราชการของสยามเป็น อย่างมาก รัชกาลที่ ๕ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนากรมแผนที่ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๒๘ โดยมีนายแม่คาร์ธีย์เป็นเจ้ากรมคนแรก - สวป.

กำหนดไว้โดยการสำรวจดวงดาวเพื่อหาเส้นละติจูดหรือหาทิศทางของดาว โดยวัดจากบนพื้นโลก หรือไม่ก็เป็นการสำรวจโดยดูจากเวลาและเส้นละติจูด

เป็นที่น่าพึงพอใจเมื่อได้ทราบว่าคุณภาพของงานชิ้นนี้ได้รับความชื่นชมจากผู้รับผิดชอบซึ่งเต็มเปี่ยมด้วยประสบการณ์อย่างพันเอกวุฒธรรปด้วย

นอกจากเรื่องการสำรวจนี้แล้ว ยังมีผลสำเร็จอีกประการหนึ่งอยู่ในใจของข้าพเจ้าอันเป็นคุณค่าที่ไม่มีใครเคยบอกกล่าวแก่ชาวสยาม มันเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ว่าชาวสยามนั้นสามารถทำงานที่มีความรอบคอบและเที่ยงตรงแม่นยำได้ในขณะที่ต้องอดทนต่อสภาพอันยากลำบากทุกขุทรมานอย่างไม่มีอะไรเปรียบ หากกล่าวในแง่ของงานที่ได้จากประสบการณ์โดยทั่วๆ ไป แล้วคงไม่มีผลงานอันใดที่จะมีคุณค่ามากไปกว่านี้

การจับปลานับเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของเมืองหลวงพระบาง ซึ่งแม้ว่าจะทำโดยแค่ใช้ร่างแหขนาดเล็กๆ ทอดบนผิวน้ำ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นความตื่นเต้นอย่างหนึ่ง เรือที่ใช้เป็นเรือพายลำเล็กรูปทรงแหลมตรงโดยมีชาย ๒ คนนั่งอยู่ที่หัวเรือและท้ายเรือ พวกเขาจะปล่อยเรือให้ล่องไปตามกระแสน้ำโดยเหวี่ยงแหออกไปนอกเรือ ขณะที่กำลังรวบปลายเชือกทั้งด้านหัวและด้านหางรวมเข้าไว้ในมือเพียงข้างเดียว พวกเขาจะพายเรืออย่างนุ่มนวลไปพร้อมๆ กับเรือลำอื่นด้วย เถ้าข้างหนึ่งจะคอยช่วยประคองหัวเรือให้หันไปในทิศทางที่ต้องการ ร่างแหนั้นจมน้ำได้ลึก ๓๐ ฟาทอม กับมีด้านกว้าง ๒ ด้าน และบางครั้งที่ต้องการให้มันลอยที่ความลึก ๑ ฟาทอมก็จะใช้น้ำเต้าเป็นทุ่นและถ่วงให้จมโดยใช้หิน

ปลาเลิม เป็นปลาที่มีให้จับอย่างชุกชุมในเดือนมีนาคม เมษายน และพฤษภาคม ปลานี้เป็นที่รู้จักกันในแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยเช่นกัน แต่ที่นี้จะมีขนาดโตกว่า เฉลี่ยแล้วตัวหนึ่งมีน้ำหนักราว ๗๐ ปอนด์

ข้าพเจ้าไม่เคยได้เห็นปลาซึ่งเป็นทีเลื่องลือชื่อ ปลาบึก เพราะมันจะว่ายทวนน้ำขึ้นมาวางไข่เดือนมิถุนายน กรกฎาคม และสิงหาคม ไข่ของมันมีค่าสูงมาก นายแม่คคาริย์เคยวัดขนาดปลาบึกตัวหนึ่งที่เขาช่วยทำการจับมาได้ มันมีความยาวถึง ๗ ฟุต รอบลำตัวขนาด ๔ ฟุต ๒ นิ้ว และมีน้ำหนัก ๑๓๐ ปอนด์

ที่ตรงข้ามกับ ปลาเลิม ก็คือมันจะไม่มีทั้งเกล็ดและฟัน ทั้งยังเป็นปลาประเภทที่มีราคาถึง ๑๐ รูปี มันจะลอยตัวขึ้นมาหลังจากฝนตก แต่จะยังไม่มีกรจับมัน ตอนที่มันเดินทางต่ำลงมามากกว่านี้ ชาวลาวกล่าวว่ามันแพร่พันธุ์อยู่ในหนองน้ำลึกเหนือเมืองหนองคาย ส่วนเมอร์สิเออร์ปาวีเชื่อว่ามันมาจากทะเล แต่แม้ว่าเหมือนมันจะเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในเมืองจำปาศักดิ์แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เคยได้ยินเรื่องเกี่ยวกับปลาบึกในพื้นที่ตอนล่างมาก่อน หรือไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่มันเป็นที่รู้จักในทะเลสาบขนาดใหญ่ของกัมพูชาก็ตาม แต่สรุปโดยรวมแล้วที่อยู่ประจำของมันจะอยู่ระหว่างเส้นขนานที่ ๑๔ และ ๒๐

ข้อเสียอันใหญ่หลวงของบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง และโดยเฉพาะที่เมืองหลวงพระบางนั่นก็คือโรคภัยไข้เจ็บที่ระบาดอย่างรุนแรง ซึ่งเกือบทั้งหมดแพร่เชื้อมาจากพวกคนต่างถิ่นซึ่งอาศัยอยู่ตามเขตชายแดนมาช้านาน โรคระบาดเหล่านี้คร่าชีวิตชาวพื้นเมืองไปทุกๆ ปีเป็นจำนวนมากมายเหลือคณานับ

จำนวนของชาวสยามที่ล้มตายลงจากการเจ็บไข้แต่เพียงอย่างเดียวในระหว่างทำการปฏิบัติหน้าที่เฉพาะกิจปราบปรามพวกโจรฮ่อนั้นมีจำนวนที่น่าใจหาย แต่เพียงแค่ว่าคริโนินจำนวนมหาศาลได้ถูกส่งมาถึงการล้มตายก็เหมือนจะยุติลงได้ คุณสมบัติอันเลื่องลือของยามหัศจรรย์นี้จึงทำให้มันเป็นที่ต้องการอย่างยิ่ง ระหว่างที่เราแวะไปที่นั่นได้มีการสั่งซื้อยาอย่างสม่ำเสมอเพื่อนำไปจำหน่ายตามร้านค้าในตลาด

คณะของเราก็ต้องตระกัลำบากร่วมไปในชะตากรรมของโรคระบาดนั้นด้วยถึงแม้ว่าพวกเราจะอยู่ในที่ราบลุ่มนั้นในตอนช่วงเวลาที่ดีที่สุดของปีก็ตาม และบางทีเรือของเราก็ต้องมีสภาพเหมือนเป็นโรงพยาบาล มีเพียงชาย ๒ คน ข้างกายเท่านั้นที่เอาตัวรอดมาได้ ไข้ที่พบโดยทั่วไปจะอยู่ในจำพวกไข้ที่จับเป็นพัก ๆ และอันตรายมากเมื่อต้องทำการบำบัดคนไข้ให้ทันเวลาและพยาบาลคนเจ็บด้วยความระมัดระวัง จะมีอยู่เพียง ๒ กรณีซึ่งน่าเป็นห่วง นั่นก็คือความร้อนจะขึ้นสูงถึง ๑๐๕ องศาซึ่งอยู่ในระดับที่สูงผิดปกติ จากนั้นใบหน้าและดวงตาของผู้ป่วยจะเริ่มเจือสีเหลืองเรื่อๆ ทางเดียวที่มักจะช่วยผู้ป่วยเอาไว้ได้ก็คือ

จัดการให้ผู้ป่วยระบายหรืออาเจียนออกมาอย่างรุนแรง ซึ่งจะช่วยให้ความ
ร้อนลดลงและจะสามารถทำให้ไข้ทุเลาลงได้ทันที หากไม่ทำดังนี้โดยทั่วไปแล้ว
ผู้ป่วยจะตายภายใน ๔๘ ชั่วโมง หลังจากจับไข้ด้วยอาการไข้ที่รุนแรงอย่างหนัก
หนาวรุนแรงยิ่งกว่าเดิม เป็นเรื่องน่าสังเวชใจทุกครั้งเมื่อได้เห็นชาวพื้นเมือง
อินโดจีนล้มเจ็บเมื่อถูกคุกคามด้วยไข้ระบัดนี้ในระหว่างการเดินทาง และใน
ตอนนั้นบางคนก็ต้องกลายเป็นคนเดินแจกยาและพร้อมเสมอในทุกสถานการณ์
ฉุกเฉิน

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าการที่ต้องนั่งถ่างตาอยู่ในตอนกลางคืนกับคนป่วย
เหล่านี้ในยามที่พวกเขาเพื่อออกมานั้นจะรบกวนขนาดไหน ส่วนมิตรสหายของ
พวกเขาก็ล้วนแต่เหนื่อยล้าหลังจากรับภาระงานอันหนักหนาสาหัสแทนพวก
เขามาทั้งวัน แต่บางทีใครก็ตามที่เจ็บป่วยก็คงจะได้เรียนรู้ว่าความกตัญญูรู้คุณ
นั้นเป็นเช่นไร

อาการไข้ระบัดร้อนระบัดหนาวแบบนี้แม้ว่าจะทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย
แต่ก็并不会อันตรายหากไม่ได้เป็นติดต่อกันเป็นช่วงนานๆ และมีอาการ
แทรกซ้อนภายใน โดยปกติผลที่เกิดตามมาคือจะมีอาการเลือดคั่งในตับและ
ม้าม และอาการเจ็บปวดด้วยพิษไข้จับสั่นผสมผสานกับอาการอาหารไม่ย่อยจะ
ทำให้ผู้ป่วยมีอาการซึมเศร้าและก่อความรำคาญให้พรรคพวกที่เดินทางมาด้วย
กัน

โรคบิดและโรคตาอักเสบเป็นโรคอีก ๒ ชนิดที่มักจะได้รับการร้องขอ
ไปรักษามากที่สุดในประเทศลาว ด้วยวิธีการบำบัดรักษาบิดแบบพื้นบ้านตาม
ที่เคยทำมาทำให้มันเกือบจะกลายเป็นโรคที่เป็นแล้วตายแน่นอน ชาวยุโรปมัก
จะถูกตามตัวมาก็เมื่อสายเกินไปแล้ว

สำหรับใจของข้าพเจ้าแล้วคิดว่าการใช้ยาควินินกับการรักษามาลาเรียใน
ภูมิภาคแถบนี้มักจะใช้ในอัตราที่สูงมากเกินไป ประชาชนคิดว่าเขาเพียงแต่กิน
ยา ๕ เม็ดทุกเช้า⁹ และเพิ่มเป็น ๑๕ จนถึง ๓๐ เม็ดหรือมากกว่านั้นเมื่อมี “อาการ

⁹ เมอร์ซิเออร์ ปาวิ บอกข้าพเจ้าว่าเขาทำเช่นนี้เป็นประจำ – ต้นฉบับ

“ไม่ค่อยดี” จึงจะเป็นการตำหนิโรคร้ายไข้เจ็บไข้ได้ในเมื่อพวกเขาต้องการจะหลีกเลี่ยงจากพิษร้ายของไข้มาเลเรียน้อยที่สุดพวกเขาก็ต้องรับเอาพิษร้ายของยาควินินเข้ามาทำลายระบบย่อยอาหารของพวกเขาไปด้วย หากพิษไข้ได้เข้าครอบงำพวกเขาได้แม้สักครั้งหนึ่งประสิทธิภาพของควินินในร่างกายพวกเขาก็แทบจะไม่เหลืออยู่อีกแล้ว

ยิ่งไปกว่านั้นการเดินทางไกลในที่ซึ่งการคมนาคมสะดวกจะยากลำบากจึงทำให้ไม่สามารถขนส่งยาควินินไปได้ในปริมาณที่มากเพียงพอที่จะนำไปแจกจ่ายรายวันเป็นประจำให้แก่คนบางคนหรือคนของใครก็ตาม พอๆ กับที่ต้องตอบสนองต่อความต้องการของพวกที่ต้องนำยามาแจกจ่ายแก่กลุ่มนักเดินทางซึ่งพวกนี้มีความจำเป็นต้องใช้ยาสูงมาก หนทางเดียวที่พอทำได้น่าจะเป็นการตัดสินใจที่จะเมินเฉยต่อพวกนักเดินทางที่ยังหนุ่มแน่น และปฏิเสธที่จะให้ความช่วยเหลือแก่พวกชาวบ้าน ข้าพเจ้าเคยเจอคนเพียงคนเดียวเท่านั้นที่กล้ารับรองว่ามันเป็นวิธีที่ดี เขาก็คือมิชชันนารีนักกายโปรเตสแตนต์

วิธีการจ่ายยาในตอนเช้าเฉพาะยามเมื่ออยู่ในสถานที่อันเลวร้าย เมื่อคนในคณะเกิดมีอาการความร้อนในร่างกายขึ้นสูงอย่างเฉียบพลัน หรือเมื่อบางคนมีอาการร่อแร่หรือชืดเซียวอย่างน้อยที่สุดจะต้องให้ยาแก่เขา ๒ เม็ด และคอยดูให้เขากลับมันลงไปที่

การใช้ชีวิตอยู่ในหลวงพระบางของพวกเขาเรียกว่าเลวร้ายแสนสาหัส เพราะเมื่อมานั่งนึกถึงเวลาที่ต้องสูญเสียไปแล้ว พวกเราทุกคนจึงกินกันแต่ข้าวปั้นและ *ขนม* ตั้งแต่เช้าจรดเย็น ซึ่งก็ยังมีให้กินพอเพียง แต่หากว่าจะเปลี่ยนอาหารการกินอย่างปุบปับก็ต้องจ่ายเงิน ซึ่งบางทีจ่ายแค่ห้าในยี่สิบก็พอแล้วสำหรับจะซื้ออะไรสักอย่าง

การค้าขายไม่ใช่สิ่งสำคัญสำหรับที่นี่ สินค้าที่นำเข้ามาประกอบด้วยฝิ่นจากเชียงตุงและยูนาน ผ้าทอชิ้นต่างๆ ไป เส้นด้ายทำจากฝ้าย ด้าย น้ำตาลทราย น้ำมันก๊าด และชาปริมาณเล็กน้อยจากกรุงเทพฯ เสื้อผ้าทอจากขนแกะ สีย้อมผ้า ด้ายทอง เข็มและกล่องใส่หมากจากเชียงใหม่จำนวนเล็กน้อยเช่นกัน เกือบทั้งหมดเป็นสินค้าของอังกฤษ

รองกงสุลฝรั่งเศส^๑ ผู้ไม่ได้มีสาส์นตราตั้งใด ๆ หากยังคงเปิดร้านค้านำเข้า ตักตาต่างๆ ผ้าต่วน น้ำหอม ธงสามสี และสินค้าที่มีประโยชน์ชนิดอื่นๆ ใน ชั่วโมง ๒ เดือน สินค้ามีมูลค่าเกือบ ๒๐,๐๐๐ ฟรังก์ได้นำเข้ามาผ่านทางแม่น้ำดำ (Black River) น้ำเหนือและน้ำอุ้มน้ำที่มาจากทางต่งเกีย โดยมีสินค้าบางส่วนสูญหายไปบ้างจากกระแสน้ำเชี่ยวในน้ำอุ้ม คลังสินค้ามีการกักตุนสินค้าได้อย่างดีเยี่ยม นอกจากธงสามสีและเหรียญที่ประทับตราว่า “Syndicat Français du Laos, comptoirs à Luang Prabang, Houtène, Bassac, Kieng-Hong”¹ (“สหพันธ์การค้าฝรั่งเศสประจำประเทศลาว ด้านเก็บค่าธรรมเนียมประจำหลวงพระบาง ท่าอุเทน จำปาศักดิ์ เชียงฮุ้ง”) อันเป็นสินค้าที่จะนำเสนอแก่แขกผู้มาแวะชมแล้ว สินค้าอื่นๆ ก็ดูเหมือนจะล้าสมัยไปแล้ว ในท่ามกลางสินค้ามากมายนั้น ข้าพเจ้าได้ซื้อของกำนัลบางอย่างให้กับคนของข้าพเจ้า ดอกไม้ที่ทำด้วยขนสัตว์แทนที่จะเป็น ผั้ว หรือไม้ก็เป็นสื่อคลุมสำหรับใส่ในโอกาสพิเศษสุด พวกเขาเสนอความเห็นว่าคุณค่าของพวกเขาค่อนข้างจะชอบงานที่ทำโดยชาวลาวมากกว่า เพราะของพวกนี้ไม่ค่อยทนและซักล้างไม่ได้ รสนิยมทางศิลปะของสินค้าเหล่านี้มีงูแน่นอนแต่ในเรื่องสีสันทน กล้าโดยสรุปก็คือ พวกเขาปฏิเสธสินค้าเหล่านั้นในทุกๆ กรณี ดังนั้นข้าพเจ้าจึงมิได้แปลกใจเมื่อพบว่าสินค้าเหลือน้อยในโกดังเป็นจำนวนมาก ส่วนชาวลาวก็ชอบฝ้ายเนื้อหยาบ และเครื่องใช้ที่ทำจากผ้าไหมของพวกเขาเองมากกว่า ซึ่งเป็นผ้าที่สวมใส่กันมาช้านานแล้วก็ไม่ขาดง่าย ชาวเมืองหลวงพระบางสวมใส่ผ้าไหมกันเกือบทุกคน ในขณะเดียวกันก็มีการเลี้ยงตัวหนอนไหมกันอย่างกว้างขวาง และเนื้อผ้าของผ้าทอไหมนั้นก็มีความทนทานอายุการใช้งานยาวนานเหมือนผ้าฝ้ายหลายๆ ชนิด รสนิยมที่ปรากฏในเรื่องความสามารถของการให้สีผ้าดูเหมือนล้าหน้าจากยุคสมัยขณะนี้ไปสัก ๒๐ ปี หากว่าได้มีการสั่งซื้อสินค้าราคาถูกจากยุโรปเข้ามาเป็นจำนวนมากๆ ประกติแล้วส่วนใหญ่กระโปรงของผู้หญิง^๒ จะเป็นลายขวางสีขาว เหลือง แดง บนพื้นสีดำ

^๑ เมอร์ซิเออร์มาสซี (Monsieur Massie) เกสเซอร์ใหญ่แห่งกองทหารเรือฝรั่งเศส ได้รับแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งรองกงสุลฝรั่งเศสประจำหลวงพระบางแทนเมอร์ซิเออร์ลูแก็ง (Monsieur Lugan) ใน พ.ศ. ๒๔๒๒ (ค.ศ. ๑๘๘๙) – สวป.

¹ การเติมคำว่า เชียงของ (เชียงฮุ้ง) เข้าไปด้วยในตอนนั้นเป็นข้อบอกที่นำสนใจถึงความมักใหญ่ใฝ่สูงของฝรั่งเศสในขณะนั้น – ต้นฉบับ

^๒ ต้นฉบับใช้ว่า Women's petticoats น่าจะหมายถึงผ้าชั้นตัวสั้น ๆ ซึ่งสภาพสตรีลาวจะนิยมเป็นประจักษ์จนกระทั่งปัจจุบัน – สวป.

ส่วน *ฝั่วนุ่ง* ของผู้ชายจะเป็นลายตาหมากรุกสีเดียวกัน แต่เป็นแบบเรียบๆ กว่าที่เห็นในเมืองน่าน เครื่องประดับปักเงินปักทองเป็นของตกแต่งที่พวกเขานำมาประดับกันอย่างหรูหรา

สินค้าส่งออกที่แม้จะไม่เคยมีจำนวนมากกว่าสินค้านำเข้าแต่ก็ดูน่าสนใจกว่ามาก สินค้าที่สำคัญๆ ได้แก่ ยางกำยาน และไหม ซึ่งแต่ละชนิดก็จะมีคุณภาพที่แตกต่างกันไป รวมทั้งขี้ผึ้ง ครั่งดิน สีเสียด กระวาน ไม้มะเกลือขนาดเล็ก อบเชย และคราม เขาแรด และเขากวางที่ใช้สำหรับทำยาจีน งาช้าง ฝ้าย และไขปลา

ที่มีจำนวนมากที่สุดและมีค่ามากที่สุดจากสินค้าทั้งหมดนี้ก็คือยางกำยาน ยางชนิดนี้ผลิตขึ้นที่พื้นที่ทางตะวันออกของหลวงพระบางเพียงแห่งเดียวเท่านั้น และมันจะถูกส่งผ่านไปยังกรุงเทพฯ ทั้งทางแม่น้ำเจ้าพระยาหรือไม่ก็แม่น้ำสาวย่อยของแม่น้ำโคราช เช่นเดียวกับสินค้าส่งออกเกือบทุกประเภท แล้วจึงขนส่งลงเรือสู่ลอนดอนเพื่อไปยังตลาดของชาวฝรั่งเศสและเบลเยียม ซึ่งเป็นตลาดที่มีความต้องการสินค้าเหล่านี้ไปผลิตเป็นยางหอม ปริมาณสินค้าส่งออกแต่ละปีนั้นเกือบ ๒๐ ตัน มีมูลค่าราวๆ ๒๑,๐๐๐ ดอลลาร์สหรัฐอเมริกา (๒,๓๐๐ ปอนด์)

สำหรับงาช้างนั้นเคยมีที่มาจากบริเวณพื้นที่ทางตะวันออกทั้งหมดของแม่น้ำโขงแต่จำนวนที่ได้ไม่เกิน ๔ ตันต่อปี หรือมีมูลค่าประมาณ ๑๗,๐๐๐ ดอลลาร์สหรัฐ (๑,๙๐๐ ปอนด์) และเป็นงาช้างที่ได้มาจากเมืองหลวงพระบางเพียงจำนวนน้อยนิดจากยอดตัวเลขนี้เท่านั้น ทำให้เห็นได้ว่าการครอบครองของฝรั่งเศสจะมีผลเช่นไรต่อสินค้าส่งออกเหล่านี้ เชื่อได้แน่นอนว่าได้มีการใช้ความพยายามทุกวิถีทางในทุกกรณีเพื่อจะทำให้การค้าหันเหทิศทางไปสู่อันนัมหรือตังเกี๋ย ซึ่งในปัจจุบันยังมีปริมาณการค้าเพียงจำนวนเล็กน้อย จึงเป็นสัญญาณที่แสดงถึงความตกต่ำโดยทั่วถึงกันทั้งหมด

ดูเหมือนว่าการส่งออกอื่นๆ จะหมดความสำคัญลงอย่างมากเมื่อลดค่าเงินเป็นปอนด์สเตอร์ลิง และมูลค่ารวมของทั้งสินค้านำเข้าและส่งออกของจังหวัด

รวมกับยอดการค้าขายโดยกองคาวานแถบชายแดนทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ในแต่ละปีดูเหมือนจะมีมูลค่าไม่เคยเกินกว่า ๘๐,๐๐๐ ปอนด์ หรือประมาณ ๑ ใน ๓ ของการค้าทั่วบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงของสยามเรื่อยไปจนถึงทะเลสาบใหญ่²

สัดส่วนการค้าส่วนใหญ่ของเมืองนี้ตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าชาวจีน สินค้าเกือบทั้งหมดจะส่งไปทางเรือสู่เมืองปากลาย แล้วใช้ช้างขนสินค้าข้ามสู่เมืองอุตรดิตถ์จากนั้นจึงส่งไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเส้นทางเดียวกับที่เราเดินทางไปกรุงเทพฯ อีกเส้นทางหนึ่งเป็นเส้นทางที่เราใช้ตอนกลับสู่หนองคายทางแม่น้ำ จากนั้นไปทางเกวียนสู่เมืองโคราช แล้วจึงขนส่งมากระเทียมโคกอีกไปตามแม่น้ำ เส้นทางแรกนั้นใช้เวลาห้าขึ้น ๔ สัปดาห์ ส่วนขาล่องใช้เวลากว่าเจ็ดสัปดาห์ เส้นทางหลังใช้เวลาทางบกมากกว่า ซึ่งทำให้เสียเวลายาวนานกว่าและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากกว่าด้วย

มีคำถามเกิดขึ้นมาว่าเส้นทางคมนาคมสายต่างๆ ในภูมิประเทศแถบนี้จะได้เปิดเส้นทางขึ้นในอนาคตไปตามรอยเส้นทางที่กล่าวถึงนี้บ้างหรือไม่ หรือจะใช้เส้นทางจากน้ำอูและสายย่อยของแม่น้ำดำออกสู่ต่งเกีย หรือจะใช้เส้นทางสั้นหนึ่งจากแม่น้ำโขงช่วงล่างระหว่างเส้นขนานที่ ๑๖ และ ๑๙ เพื่อเดินทางข้ามไปสู่ชายฝั่งทะเลอันนัม

เส้นทางสายแม่น้ำดำนันดูเหมือนจะไม่ได้ถูกนำมาเปรียบในแง่ที่กล่าวถึงกับสายปากลายและแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากสภาพความทุรกันดารยากลำบากของแม่น้ำทั้งสอง ในขณะที่เส้นทางสายอันนัมที่ใช้อยู่เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าก็มีปัญหาจากการที่ลำธารน้อยของแม่น้ำโขงสายที่เดินทางเข้าถึงได้จะต้องมีเส้นทางไหลไปเชื่อมต่อกับต้นน้ำลำธารของญวนซึ่งดูเหมือนจะไม่เหมาะกับการเดินเรือด้วยประการทั้งปวง และการขาดตอนของสายน้ำนี้เองที่ทำให้การขยายทางรถไฟเข้าไปได้กลายเป็นสิ่งจำเป็น

² ประมาณการรายได้รวมทั้งสิ้นอยู่ที่ ๒๔๐,๐๐๐ ปอนด์ แยกออกดังนี้ หลวงพระบาง ๘๐,๐๐๐ ปอนด์ : ที่ราบสูงโคราช (บทที่ ๑๑, ๑๒๐,๐๐๐ ปอนด์ และจังหวัดแถวทะเลสาบ (บทที่ ๒๒) ๔๐,๐๐๐ ปอนด์ การครอบครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสส่งผลอย่างมากมายต่อส่วนแบ่งของเมืองหลวงพระบางจากยอดรวมทั้งหมดจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ข้าพเจ้าได้พบกับมิสเตอร์โรเบิร์ต กอร์ดอน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ประมาณการยอดรวมไว้ที่ ๒๕๐,๐๐๐ ปอนด์ (วารสาร Soc. of Arts No. 1998 ฉบับที่ 39) ตัวเลขของมิสเตอร์แบล็คจึงอยู่ตามหลังตัวเลขของมิสเตอร์กอร์ดอน (วารสารภูมิศาสตร์ vol. viii. No. 5 ต้นฉบับ)

ผลอันเนื่องมาจากเรื่องค่าขนส่งนี้เอง ดังนั้นหากปล่อยให้ฝรั่งเศสตั้งเส้นทางขนส่งเข้าไปสู่แม่น้ำโขงแล้วละก็มันคงจะเป็นการทำลายการส่งออกโดยสิ้นเชิง เพราะสินค้าของฝรั่งเศสนั้นไม่ตรงกับความต้องการของประชาชน และหากพวกเขาไม่สามารถซื้อหาสินค้าอังกฤษและเยอรมันได้ในราคาถูกๆ แล้วพวกเขาก็จะไม่ยอมซื้ออะไรเลย

น่าสังเกตตรงที่ว่า ทรศนะของเจ้าชายเฮนรีต่อปัญหานี้³ มิได้ระบุลงไปในเรื่องเส้นทางคมนาคมสำคัญอย่างแม่น้ำโขงที่ยังคงเห็นได้ชัดตลอดมาว่าเป็นเส้นทางนำการค้าของฝรั่งเศสจากไซ่ง่อนเข้าสู่ใจกลางของอินโดจีน หากว่าไม่อาจเข้าสู่เมืองจีนได้ด้วยเส้นทางของมันเอง นอกจากนั้นเขายังได้พิจารณาในเรื่องการสร้างทางรถไฟอย่างรัดกุมไปตามแนวสองฝั่งแม่น้ำโขงไปสู่อันนัมมาโดยตลอด แท้ที่จริงแล้วความรู้สึกที่เขามีต่อจุดเชื่อมต่อนั้นจะเป็นในแง่ของการยอมรับข้อมูลของฟรานซิส การ์นิเยร์ ซึ่งค้านกับความเป็นไปได้ในเรื่องที่จะใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางขนส่งทางน้ำ ข้อคิดเห็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาโดยคนที่เคยเป็นนักเดินเรือและเป็นคนที่มีชื่อว่าเรือต่างๆ จะต้องทำอะไร เป็นคนที่มีโอกาสจับตามองแม่น้ำโขงทั้งตอนน้ำขึ้นและน้ำลงอย่างที่ไม่เคยมีใครทำได้มาก่อนนี้เป็นข้อคิดเห็นที่คณะปกครองอาณานิคมของฝรั่งเศสยังทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นอยู่มาก

แถลงการณ์เกี่ยวกับการเดินเรือในแม่น้ำโขงได้รับการกล่าวตอกย้ำเรื่อยมาโดยบุคคลที่มุ่งหวังจะใช้แม่น้ำนั้นเพื่อการเดินเรือว่า เมื่อได้รับคำสั่งการเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ แล้วชาวฝรั่งเศสทั้งหมดก็จะพากันเชื่อมั่นว่าพวกตนจะมีหนทางเดินเรือออกไปสู่ยูนาน มันไม่เพียงแต่จะไม่ตรงประเด็นเท่านั้น แต่มันไม่ได้เป็นแม้แต่ทางหลวงที่จะไปสู่ประเทศลาวที่พวกเขายึดครองมาอีกด้วย เรือเอก ซิมอง (Lieutenant Simon) แห่งราชชนวิฝรั่งเศสเป็นผู้สมควรได้รับคำสรรเสริญอันชอบธรรมในการนำเรือกำปั่น “ลา กรองดิเยร์” (La Grandière) เล่นทวนกระแสน้ำต่างๆ ผ่านไปถึงตองอู คำชมเชยนั้นพิสูจน์ให้เห็นถึงการเอาชนะซึ่งความยากลำบากนานัปการในการเดินเรือ แม่น้ำโขงยังคงเป็นสายน้ำอย่างในสภาพที่มันเคยเป็นมาแต่ต้นหรือเปล่า ความสำเร็จที่ได้รับไม่เห็นจะมี

³ จากเรื่อง *บริเวณรอบดงเกียและสยาม (Around Tonkin and Siam)* – ต้นฉบับ

สิ่งใดนอกจากการสังเกตของคนที่ผ่านมา เจ้าชายเฮนรีได้กล่าวถึงมันไว้ในการเดินทางครั้งหนึ่งว่า “ในอนาคตสายน้ำที่กว้างใหญ่ที่สุดและลึกที่สุดสายหนึ่งจะเปิดกว้างให้ความเจริญได้ขยายตัวเข้ามา” ไม่ต้องสงสัยเลยว่า มีอยู่หลายช่วงของแม่น้ำโขงที่อาจเป็นจริงตามคำกล่าวนี้ได้ มันเป็นบริเวณที่ต่ำจากกระแสน้ำโขงตรงเส้นละติจูดที่ ๑๔ องศา ส่วนเส้นทางอื่นนอกเหนือจากนี้ที่มีลักษณะแตกต่างกันอย่างมากมายสู่ประมาณนั้นเหมือนจะเป็นสิ่งเดียวที่แสดงให้เห็นถึงสภาพของแม่น้ำโขงตามความเป็นจริง เรือกลไฟที่มีขนาดกำลังลากจูงปานกลางสามารถที่จะเดินเรือในส่วนของทางน้ำที่ไหลแทรกเข้าไประหว่างกระแสน้ำขนาดใหญ่หลายสาย แต่หากไม่สามารถเดินเรือได้การเล่นเรือไปๆ มาๆ ในกระแสน้ำใกล้เคียงที่ไหลอยู่ตามปกติและคงเส้นคงวาก็ดูจะเป็นบทสรุปของประสบการณ์ที่เรา กำลังจะต้องต่อสู้กับมันในไม่ช้านี้ ด้วยการใช้เวลาอย่างคุ้มค่าและความช่วยเหลือจากชาวนครจักร์หลายๆ คน จึงเห็นได้ชัดเจนว่าสามารถที่จะช่วยพาเรือกลไฟให้พ้นกระแสน้ำอันเลวร้ายไปได้ แต่คงจะทำเช่นนั้นได้อีกครั้งเดียวก็ต่อเมื่อเรือตกอยู่ในสภาวะที่กระแสน้ำจู่โจม และเมื่อสัดส่วนระหว่างเวลาและเงินทองที่ใช้ไปไม่ได้ให้ผลตอบแทนที่เรียกได้ว่าคุ้มค่าจนเห็นได้ชัด ดูเหมือนจะมีการปฏิบัติที่ค้านกับเรื่องนี้อยู่หนึ่งเรื่องหรือสองเรื่อง เพราะว่าแทบเป็นไปไม่ได้เลยที่จะนำเรือแล่นกลับมาอีกครั้ง เพราะแทบเป็นไปไม่ได้เลยที่จะล่องเรือกลับลงมาได้อีกครั้ง คือมันเป็นไปไม่ได้ที่จะเอาเรือเข้าไปเสี่ยงมากกว่าที่จะคิดว่ามีคนขับเรือคนไหนสามารถบังคับเรือให้รอดได้บ้าง จากการขาดแคลนกำลังคนจึงเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะจัดหาจำนวนชาวนครจักร์ให้ได้ตามจำนวนที่จำเป็นต้องใช้ในการลากจูงเรือบด และหากหามาได้ก็จะเกิดปัญหาในการจัดหาอาหารซึ่งในหลายๆ พื้นที่เป็นปัญหาที่แก้ได้ยากเสียด้วย

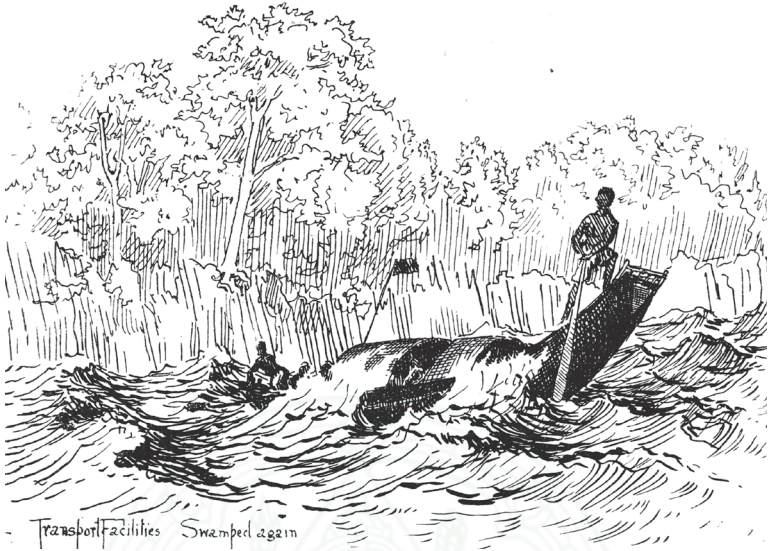
การก่อสร้างทางรถรางให้เชื่อมถึงเส้นทางเดินเรือ หรือการปักเสาประตูกั้นน้ำน่าจะต้องใช้เงินต้นทุนสูงกว่าที่เคยทำในคลองแมนเชสเตอร์ และน่าจะทำให้เรือกลไฟแล่นผ่านเข้ามาได้อีกเป็นจำนวนมหาศาล รวมไปถึงการเพิ่มของเรือเล็กและจำนวนประชากร มูลค่าภาษีเรือที่จะต้องจ่ายประมาณค่าได้ ๑๐ ส่วนพันต้น

ข้าพเจ้าขอแสดงความคิดเห็นอย่างเกรงอกเกรงใจว่าเรือเอกซิมอง ได้ให้บริการงานอันดีเด่นเป็นเลิศด้วยคุณลักษณะอันกล้าหาญและสมกับที่เป็นทหารเรือ ใครๆ น่าจะได้เห็นสิ่งที่เขาทำและให้ความช่วยเหลือเขาในเรื่องนี้ และควรจะรู้ว่าเขาเดินทางผ่านกระแสน้ำที่แก่งลา แก่งหลวงและเชียงคานมาได้อย่างไร

และใครๆ ก็มักจะอยากรู้ว่าทำไมการนำเรือ “กรองดิเยร์ (Grandiere) และมาสซี (Massie) เดินทางสู่ตองอุ จึงจำเป็นต้องใช้เวลานานถึง ๒ ปี ทั้งสองลำจะไปทำอะไรกันที่นั่น และเมื่อไหร่ถึงจะกลับมาได้อีกครั้ง เคยมีการพูดถึงถึงเรื่องของ “สิ่งคล้ำใจที่น่ากลัว” บางคนดูเหมือนอยากจะหวังให้เป็นรื่องรอยที่ผี นัท และนกหาน้ำมาทำเอาไว้ แต่สำหรับคนลาวนั้นเรื่องความคิดที่น่ากลัวจะเกิดขึ้นได้น้อยกว่ามาก

ในแม่น้ำมีกระแสน้ำที่เป็นอุปสรรคสำคัญๆ อยู่ ๕ กระแสได้แก่ โขงตรงบริเวณละติจูดที่ ๑๕ องศาเหนือปากน้ำขึ้นไป ๓๐๐ ไมล์ และเหนือเส้นละติจูดของกรุงเทพฯ ออกไปเพียงไม่กี่ไมล์ ที่เขมราชตรงละติจูดที่ ๑๖ องศา มีความกว้างประมาณ ๖๐ ไมล์ ที่เวียงจันทน์ถึงเชียงคาน ละติจูดที่ ๑๘ องศา กว้าง ๓๐ ไมล์ ที่ท่าเรือหรือแก่งหลวง ละติจูดที่ ๑๙ องศา กว้าง ๒๐ ไมล์ รวมทั้งบ้านท่าเนิน แก่งหัวและแก่งลาตามลำดับทางทิศตะวันออกและตะวันตกไปจนถึงตอนเหนือเมืองหลวงพระบางที่กำลังขยายบริเวณกว้างออกไปประมาณ ๕๐ ไมล์ พร้อมกับมีกระแสน้ำช่วงสั้นๆ แทรกตัวอยู่ระหว่างนั้นด้วย

เมื่อเหลือบดูในแผนที่ก็จะเห็นถึงข้อได้เปรียบทางสภาพภูมิศาสตร์ซึ่งอ่าวสยามมีอยู่เหนือกว่าแม่น้ำโขงอย่างชัดเจนในฐานะที่เป็นทางออกสู่ตลาดการค้าของอินโดจีน การที่จะไปยังเส้นละติจูดของเมืองอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างจากทะเลราว ๙๖ กิโลเมตร โดยเส้นทางแม่น้ำโขง เรือจะต้องเดินทางเป็นระยะทางเกือบๆ ๖๔๔ กิโลเมตร และจะต้องขนถ่ายสินค้ากับบนแก่งน้ำโขงอันกว้างใหญ่ ซึ่งเป็นอุปสรรคอยู่ให้จงได้ จังหวัดอุตรดิตถ์ซึ่งไม่ได้อยู่ในแนวคูขนานของเชียงคาน ในระยะ ๓๒ กิโลเมตรนั้นอยู่เลยเมืองอยุธยาไปเพียง ๔๐๒ กิโลเมตร ถ้าไม่มี

พาหนะในการเดินทาง ติดอยู่ในหนองน้ำอีกครั้ง

การขนถ่ายสินค้าสามารถใช้เวลาเดินทางถึงภายใน ๓ สัปดาห์ เชียงคานอยู่ห่างจากแม่น้ำโขงราว ๘๐๕ กิโลเมตร คั่นด้วยกระแสน้ำเชี่ยวที่กว้าง ๑๔๕ กิโลเมตร

พื้นที่ราบสูงอันงดงามของทุ่งเชียงคำและเชียงขวางเป็นสัดส่วนของดินแดนในครอบครองของฝรั่งเศสเพียงแห่งเดียวที่ไม่มีเส้นทางคมนาคมทางธรรมชาติติดต่อกับทางกรุงเทพฯ

ข้อเท็จจริงที่ยังคงได้รับการยืนยันจากเหล่านักสำรวจผู้ชำนาญนั้นในท้ายที่สุดก็ยังคงเป็นที่จดจำกันได้ และเหล่านักเขียนในหนังสือพิมพ์ต่างๆ ของอาณานิคมฝรั่งเศสก็มิได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้กันอย่างปราศจากเหตุผล ใครบางคนกล่าวว่า “พวกเรามีความชอบธรรมที่จะหลวกลวงตัวเองอย่างขมขื่นเกี่ยวกับประเทศลาว และในยามนี้คู่ต่อสู้ของการแพร่ขยายอาณานิคมจะพากันหัวเราะกันอย่างขบขัน เงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่จะพัฒนาประเทศนี้อย่างสมเหตุสมผลก็คือการดำรงไว้ซึ่งวิธีการคมนาคมขนส่งตามเส้นทางที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือหากไม่มีเส้นทางธรรมชาติก็ต้องจัดสร้างถนนขึ้นมา ขณะนี้เส้นทางในแบบแรกกำลังเป็นที่ต้องการ ซึ่งค่อนข้างจะเป็นเช่นนั้นนับตั้งแต่วันที่

แม่น้ำโขงได้กลายมาเป็นเพียงแม่น้ำสายเดียวที่ไหลตัดผ่านเส้นพรมแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้ และเรื่องการเดินเรือในช่วงพื้นที่ตอนบนของแม่น้ำก็ยังคงเป็นปัญหาที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข เรื่องความสำเร็จอันงดงามของเรือเอกซิมมิงจึงใช้พิสูจน์อะไรไม่ได้” ข้าพเจ้าควรที่จะเพิ่มเติมเรื่อง “การค้า” เพิ่มเข้าไปด้วย นักเขียนอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “บริเวณเหนือโขง” จะเป็นจุดที่ใช้แม่น้ำโขงรองรับในเรื่องการค้าได้ ยกเว้นในฤดูใบไม้ผลิช่วงที่น้ำลดต่ำลงมากๆ แม่น้ำโขงทางตอนเหนือเมืองเวียงจันทน์จะไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมจะใช้ในการเดินเรือ ดูจากรายละเอียดการเดินทางของเรือเอกซิมมิงแล้ว การมาถึงหลวงพระบางของเขานั้นอาจช่วยก่อให้เกิดผลต่อเกียรติภูมิของฝรั่งเศสได้มากกว่าเรื่องการค้า

ขณะนี้ โครงการล่าสุด⁴ คือโครงการทางรถไฟซึ่งคงจะสร้างจากไซ่ง่อนไปยังเมืองจำปาศักดิ์ ทั้ง ๒ ตำแหน่งเชื่อมต่อด้วยเส้นทางการเดินเรือที่สำคัญที่สุดในลำน้ำโขง ไม่ปรากฏว่ามีการผลักดันให้มันเป็นเส้นทางเพื่อใช้เป็นทางเลือกแทนแม่น้ำโขง แต่ต้องการที่จะแสดงให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงและเป็นหนทางเดียวที่จะเข้าสู่ “ความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินลาวเทียน” ดังนั้น แม่น้ำโขงที่นำาสงสารทั้งสายจึงถูกละทิ้งและไม่มีใครเอาใจใส่อีกต่อไป

เราเริ่มเดินทางไปทางใต้ในวันที่ ๑ เมษายน เทียนนี้เรามาติดเรือบด ๒ ลำติดกันโดยใช้วิธีมัดไขว้อย่างแน่นหนา มีดาดฟ้าเรือทำด้วยไม้ไผ่เนื้อเบาคลุมไว้โดยรอบจัดสรรให้เป็นพื้นที่ว่างบริเวณดาดฟ้าเรือได้เป็นอย่างดี วันที่ ๔ เรือของข้าพเจ้าแช่อยู่ในแก่งเส็ง วันที่ ๕ เราล่องอยู่ในแก่งหลวงโดยต้องใช้จิงหะในการเปิดตัวผ่านระหว่างกำแพงหินนั้นไปให้ได้ ต้นแม่น้ำที่ตรงบริเวณนี้มีลักษณะเหมือนกันตลอดทางจนถึงปากลาย แต่เนินเขาตามหุบเขาจะเตี้ยกว่าและอยู่เลยลึกเข้าไปทางด้านหลัง เนื้อที่ป่าส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยดงต้นไผ่ลี้วไหวและกอหญ้าสูง ลักษณะของหินขนวน ซึ่งประกอบด้วยดินเหนียวทางตอนใต้ของแก่งหลวงทำให้สังเกตเห็นลาดเขาสูงชันที่กระจายตัวอยู่เป็นระยะตามแนวทิศตะวันตกได้อย่างชัดเจน กลุ่มภูเขาสูงใหญ่ที่ตั้งอยู่ทางตะวันออกของเมือง

⁴ ประกาศแถลงการณ์แห่ง Paris Geographical Society – ต้นฉบับ

หลวงพระบางตั้งตระหง่านอยู่ในเขตภูเขาโดยมีความสูงถึง ๙,๓๕๕ ฟุต และเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในกลุ่มภูเขาเขตป่าสูงชันหลายๆ ลูกที่มักจะมีความสูงไม่เกิน ๗,๐๐๐ ฟุต ซึ่งดูเหมือนจะเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างครั้งใหญ่ซึ่งเกิดจากการเคลื่อนตัวของชั้นหินทางตะวันตกประกอบกับการถูกกดดันอย่างรุนแรงหนักหน่วง

แม่น้ำตรงส่วนนี้ซุกซมไปด้วยนกและสัตว์ชนิดต่างๆ เราจึงได้นกยูง ไก่ฟ้า อีกา และนกกระยางหลายพันธุ์^๕ ได้เห็นร่องรอยและได้ยินเสียงร้องยามคำคินของเสือโคร่ง เสือดาว กระจง กระจง กับเสียงลึกลับและแผ่วพลั่วอันไพเราะของนกเหยี่ยวยามคำคิน มีกระแซะและหม้อยู่คลาคล่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบางครั้งจะมีซากเรืออัปปางเรียงรายปรักหักพังอยู่บนโขดหินที่สูงเหนือระดับน้ำดำที่ท่าเรือหมายไว้ที่ระดับ ๓๐ ฟุต เราไม่ค่อยพบเห็นผู้คนเท่าใดนัก จนกระทั่งถึงเมืองปากลายในวันที่ ๗ หลังจากที่เราได้เดินทางผ่านเนินป่าสักสุดท้ายแห่งหนึ่งที่อยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตก ที่นี้นับเป็นสถานที่สำคัญที่สุดระหว่างหลวงพระบางและเชียงคาน มีผู้คนอยู่อาศัย ๘๐๐ คน มีเส้นทางย่อยแยกจากที่นี่สู่เมืองอุดรดิตถ์และพิชัย เป็นเส้นทางที่สั้นที่สุดในการเดินทางเข้าไปเพื่อเดินเรือในแม่น้ำเจ้าพระยาและไปทางใต้

เลยจากปากลายลงสู่เชียงคาน ดูเหมือนว่าแม่น้ำมีท่าที่จะเปลี่ยนทิศทางใหม่ ส่วนกระแสน้ำจะมีความแรงเอื่อยเฉื่อยแต่ก็ยังคงพัดไปถึงเนินเขาเตี้ยโดยรอบ นกกินปลาสลัดสีและนกกินปลาอินเดียดัวเล็กต่างวางท่าที่สงบเสงี่ยมเฉยเมยในสายลมยามเย็น นกทะเลปากเปิดสีดำฟุ้งบินปรู๊ดปร๊าดถลาร้อนในกระแสน้ำนิ่ง ส่วนนกพิราบและนกเขากลับมีจำนวนมากมายที่ตามชายฝั่ง และเสียงขันคูอย่างนุ่มนวลของพวกมันก็สร้างความรู้สึกสงบสุขเป็นที่สุด

เราใช้เวลาอยู่ที่เชียงคานไม่กี่วันเพื่อพยายามฝังข้าวของที่เสียหายในกระแสน้ำให้แห้งและแฉะเวียนไปที่แหล่งแร่เฮมาไทต์^๖ ชั้นดีในบริเวณใกล้เคียงแร่เฮมาไทต์เหล่านี้ก็คล้ายๆ กับแร่กาเลนา^๗ และสายแร่ทองแดงที่เมืองน่านตรง

^๕ บันทึกการเดินทางไปทางตอนเหนือแม่น้ำโขง. จอห์น เมอร์เรย์, ค.ศ. ๑๘๙๕ และภาคผนวก - ต้นฉบับ

^๖ Haematite แร่เหล็กสีแดงหรือน้ำตาล เป็นผลึกหรือรูปคล้ายไต ประกอบด้วยเหล็กกับออกซิเจน - สวป.

^๗ Galena แร่ตะกั่วประกอบกับตะกั่ว บางครั้งมีเงินผสมอยู่ด้วยเล็กน้อย - สวป.

ที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์ในทางการค้าใดๆ ได้ในอีกหลายปีข้างหน้า จนกว่าเงื่อนไขต่าง ๆ และการคมนาคมขนส่งจะเปลี่ยนแปลงไปมากกว่านี้ “จงหาประโยชน์จากเหมืองแร่” เป็นเสียงป่าวร้องของพวกนักเขียนฝรั่งเศสภายหลังจากชาติของตนทำการผนวกดินแดนใน พ.ศ. ๒๔๓๖ “ต้องไม่ลืมว่าเหมืองแร่ที่มีชื่อเสียงเหล่านี้แต่ละแห่งอยู่ห่างไกลลิบลับ หากไม่ใช่เหมืองทองแล้ว เฉพาะค่าขนส่งเพียงอย่างเดียวก็จะทำให้ต้นทุนสูงลิ่ว เป็นเรื่องโง่เขลาที่จะฝันเฟื่องในการเข้าไปทำเหมืองแร่เหล่านั้น”

เมืองเชียงคานนั้นเป็นดงต้นมะพร้าว^๖ ภายใต้มะพร้าวเป็นบ้านเรือนที่สร้างอย่างดีดูอบอุ่นน่าสบาย เป็นที่อยู่อาศัยของชาวลาวนับพัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้มีรกรากอยู่ในเมืองใกล้เคียงคือเมืองพนม ที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นเมืองที่ถูกพวกฮ่อเผาผลาญย่อยยับ หญิงสาวทั้งดงมาหลายคนพากันตัดผมสั้นตามอย่างแฟชั่นจากกรุงเทพฯ แต่นอกเหนือจากนี้แล้วผู้คนทั้งหมดยังคงรักษาไว้ซึ่งคุณลักษณะอันดีที่สุดแบบชาวลาว พวกเขาล้วนแต่งตัวดีและแลดูงดงามเช่นเดียวกับคนลาวอื่นๆ ที่เราได้เคยได้เคยพบมาแล้ว การพำนักรออยู่ของพวกเราได้รับแต่ความอึดอึดใจจากความไว้นื้อเชื่อใจอย่างไม่มีไตรจิตของพวกเรา และจากสภาพอากาศโดยรอบที่ครอบคลุมสถานที่แห่งนี้ ภาพ *ศาลา* ที่พักของเราที่ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำสายกว้างอันสงบนิ่งนั้นสุดแสนงดงามมีเสน่ห์เรื่อจับปลาลำเล็กลอยล้าอยู่เหนือกระแสน้ำมองดูคล้ายหมู่เรือคอนโดล่าท่ามกลางแสงอาทิตย์อัสดง พ่อค้าแร่ฐานะดีเชื้อสายอังกฤษ - ฉานหลายคนได้มีภรรยาและพากันตั้งรกรากอยู่ที่นี้ โดยปกติแล้วพวกเขาเป็นมิตรและให้การต้อนรับขับสู้อย่างดีที่สุด ส่วนภรรยาชาวพื้นเมืองของพวกเขามาล้อมวงอยู่โดยรอบเพื่อช่วยชี้แนะการคัดเลือกผลไม้ของบรรดาสามีด้วยใบหน้ารื่นรมย์แจ่มใส

มี *โบสถ์* หรือวิหารที่สงบบางดวงอยู่ ๒ แห่ง ตั้งอยู่ติดกับวัดอันเป็นสถานที่ซึ่งข้าพเจ้าใช้เวลาทั้งวันตอบคำถามกลุ่มพระสงฆ์ที่มาล้อมวงโดยรอบด้วยความกระหายใคร่รู้ท่ามกลางอากาศร้อนอบอ้าวเพื่อให้คำอธิบายสิ่งต่างๆ เกี่ยวกับโลกภายนอก ประเทศบ้านเกิดของข้าพเจ้า รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีและความรู้สึก

^๖ มักกล่าวกันว่ามะพร้าวนั้นต้องการอากาศชายทะเลหรือไม่อย่างนั้นก็ต้องเป็นละอองจากทะเล หากแต่ต้นมะพร้าวที่ขึ้นสะพร่งอยู่ที่นี้และบริเวณอื่น ๆ ภายในประเทศนั้นอยู่ห่างจากส่วนที่ใกล้ทะเลที่สุดนับเป็นร้อย ๆ กิโลเมตร - ต้นฉบับ

นึกคิด ไม่เคยเห็นผู้ฟังที่ไหนเอาจริงเอาจังและตั้งอกตั้งใจมากไปกว่านี้ คำถามต่างๆ ของพวกเขาก็ล้วนแต่หลักแหลม แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องทะเลของพวกเขาก็อาจไม่เป็นธรรมชาติคงเป็นเรื่องยากสำหรับพวกเขาที่จะทำความเข้าใจได้ คงเหมือนเรื่องที่โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์ที่ในความคิดของชาวบ้านมักจะเป็นเรื่องทำความเข้าใจได้ยากเย็นยิ่งกว่า พระสงฆ์หนุ่มเหลืองในหมู่ชาวลาวเป็นเหมือนผู้หมั่นเครื่องแบบของผู้คงแก่เรียนประจำบ้าน วัด เป็นสถานศึกษาในเรื่องการเรียนการสอนปรัชญาและการเล่าเรียนเขียนอ่าน มีผู้ขายเข้ารับการขัดเกลากิจใจให้บริสุทธิ์จำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่จะมาจากอิทธิพลที่ส่งผลถึงพวกเขาที่ได้หมั่นเหลืองเข้าศึกษาหาความรู้มาตั้งแต่รุ่นหนุ่ม และที่ใดมีจำนวนฆราวาสลดลงก็จะเห็นได้ถึงอัตราของความเฉื่อยชาเกียจคร้านและฟุ่มเฟือยลดน้อยลงมากกว่าที่เห็นได้ตามพื้นที่ต่าง ๆ ของสยาม อาจพบทั้งพระและลูกศิษย์ได้ในป่าที่อยู่ไกล ๆ ออกไป โดยพระนั้นอาจจะกำลังถลกจีวรที่หม่นอยู่ และโคนต้นไม้นี้เพื่อนำไปสร้างกุฏิของเจ้าอาวาสหรือกำลังตัดต้นหญ้าเพื่อนำไปมุงหลังคาวัด

เมื่อเดินทางออกจากเมืองเชียงคานไป ๕ วัน ก็จะเป็นที่ตั้งของเมืองเลย จากนั้นจึงข้ามทางน้ำสู่หมู่บ้านหล่มสักซึ่งเป็นตำบลเล็กๆ ของลาวที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุต่างๆ เป็นหมู่บ้านที่ถูกคุกคามอย่างเลวร้ายด้วยพิษไข้และการปล้นจี้ ซึ่งการถูกคุกคามด้วยสาเหตุเหล่านั้นจะอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกับประเทศสยาม

เมื่อเดินทางไปทางตะวันตกอีก ๘ วัน ก็จะผ่านเมืองพิชัยเมืองหลวงของมณฑลที่มีเชียงคานอยู่ในความดูแล

ที่เมืองหลวงพระบางเริ่มมีฝนตกพอประมาณ และเมื่อเราออกจากเชียงคานพร้อมด้วยเรือชุดใหม่และลูกเรือกลุ่มใหม่ มีหลายสิ่งที่บ่งบอกให้เราทราบว่าสภาพอากาศดี ๆ กำลังจะจบสิ้นลงแล้ว นั่นก็คือการที่อากาศสดชื่นยามเช้าตรู่มีอุณหภูมิราว ๑๖ องศาเซลเซียส อากาศร้อนขึ้นยามเที่ยงวันมีอุณหภูมิสูงสุดไม่เกิน ๔๐ องศาเซลเซียส (ในที่ร่ม) รวมทั้งเมฆฝนที่มีฟ้าแลบแปลบปลาบอย่าง

หนักหน่วงกับเสียงฟ้าร้องเปรี้ยงปร้างอย่างไร้ความปราณีต่อเรือของเราในยาม
ค่ำคืน

ส่วนเรื่องการเลือกสรรเรือสำหรับใช้ล่องตามกระแสน้ำเชี่ยวเพื่อไปยัง
เมืองหนองคายนั้นก็คงไม่ใช่ครั้งแรกแน่ๆ ที่จะมีใครสามารถสังเกตและชื่นชม
ต่อานฝีมือของมนุษย์ในการแสวงหาไม้ไผ่แล้วนำมามัดด้วยเชือกทำเป็นพื้น
มัดไขว้ทำหลังคา ทำใบพาย และทำหูแจว เช่นเดียวกับที่เอามาทำช่องอากาศ
ที่ห้องเรือไปตามแนวกราบเรืออันเป็นช่องที่มีคุณประโยชน์ยิ่ง

เป็นเวลา ๓ วันที่พวกเราต้องล่องลอยตามกระแสน้ำไปทางตะวันออก
ซึ่งไม่ได้เกิดเนื่องมาจากความลาดเอียงของพื้น แต่เนื่องมาจากช่วงระยะแคบๆ
ของทางน้ำได้มีน้ำอัดตัวรุนแรงอยู่ในซอกหินลึก ซึ่งหินนั้นตัดเฉียงทำมุมอย่าง
พอเหมาะพอเจาะต่อการกระทบกระแทกของหินทรายและก้อนกรวด เป็นเหตุ
ให้เกิดน้ำหมุนและวังน้ำวนซึ่งเป็นอุปสรรคยิ่งสำหรับนักเดินเรือ

เวลาที่ที่สุดที่จะข้ามผ่านมันไปได้คือตอนฤดูน้ำหลาก ยามนั้นทรายที่
กระจัดกระจายครอบคลุมพื้นผิวทั้ง ๒ ฟากฝั่งเรือไปจนถึงเนินเตี้ยๆ ถูก
ครอบคลุมด้วยน้ำทำให้สามารถเดินเรือไปตามทางที่ซิดกับขอบของเนินเขาส่วน
ที่พ้นจากการท่วมถึงของกระแสน้ำได้

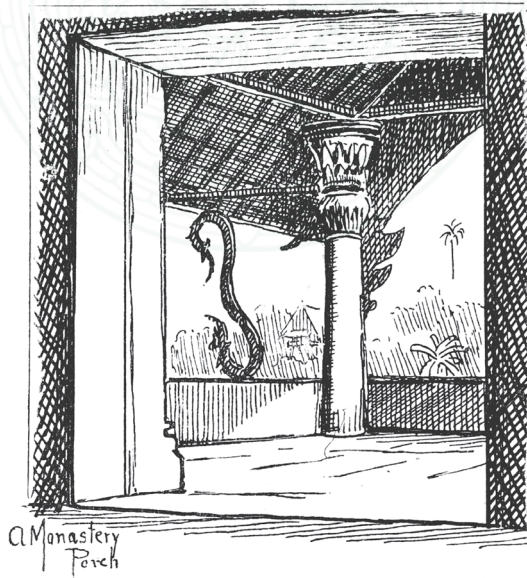
เป็นช่วงเวลาอันยากเย็นสำหรับคนเราโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เป็นคนถือ
ท้ายเรือที่ต้องร่วมมือกันบังคับพายอันยาวเหยียดในกระแสน้ำที่มีกำลังอัดสูง
นานนับเป็นชั่วโมงๆ เพื่อหลบหลีกก้อนหินต่างๆ พวกเขาดูจะดีอกดีใจเมื่อได้
มาถึงสถานที่อันสงบเงียบกว่าที่มีชื่อว่า อ่างปลาบึก ณ ที่นี้เรากลับมาได้ยินเสียง
ปลาสิ้นหมา⁷ ติดตัวอยู่ในท้องน้ำใต้ท้องเรือเสียงดังปึงปึงอีกครั้งซึ่งแสดงให้เห็น
ว่าระดับน้ำยังคงลึกอยู่มาก

เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงเก่าแก่ของหัวเมืองชื่อเดียวกันที่ประสบความสำเร็จ
ในการก่อกวนทำลายบ้านใกล้เรือนเคียงต่างๆ มาตั้งแต่ตอนต้นศตวรรษ

⁷ “ปลาสิ้นหมา” สิ่งแรกให้สังเกตก็คือเหมือนเสียงกระโดดของอีงอ่าง จะได้ยินเฉพาะในน้ำลึกและมีเสียงดังกังวานกว่า เป็น
เสียงที่ได้ยินเมื่ออยู่ในแม่น้ำทุก สายของสยาม กล่าวกันว่าท่วงทำนองอันไพเราะนี้เกิดจากแรงสั่นสะเทือนของตัวปลาที่
กระทบกับท้องเรือนนั่นเอง - ต้นฉบับ

เป็นเมืองซึ่งยังคงปรากฏวิเวกแห่งความรุ่งเรืองงดงามในอดีตกาล ดูได้จากซากปรักหักพังอันวิจิตรงดงามของวัดพระแก้ว วัดหลวงและวัดอื่นๆ เป็นความงดงามที่ตรงข้ามกับ วัดต่างๆ ในเมืองหลวงพระบาง ซากปรักหักพังเก่าแก่ซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่ที่นี่ส่วนใหญ่สังเกตเห็นได้ชัดเจนในเรื่องความสูงของตัวอาคาร ซึ่งก็คงเป็นความภาคภูมิใจสูงสุดเรื่องหนึ่งของความพยายามในการสร้างงานสถาปัตยกรรมอย่างไม่ต้องสงสัย สิ่งก่อสร้างต่างๆ นั้น ตั้งตระหง่านอยู่ด้านในกำแพงเก่าที่ถูกทำลายยับเยินตรงขึ้นบันไดขั้นบนสุด เสาสูงและหน้าต่างเป็นแบบบานแคบๆ นำสายตาให้ไต่สูงขึ้นไปตามขนาดความกว้างที่ลดลง ทำให้รู้สึกว่ามีมนต์สูงลิบลัวเป็นพิเศษ หากแต่กระเบื้องแพรวพราวที่ไข่มุกหลังคาเก่าที่มีมาแต่เนิ่นนานนั้นได้หายไป และตอนนี้มักจะทำเป็นแผ่นเกล็ดบอบบางแสดงรูปลักษณะทางศาสนา (*Ficus religiosa*) ที่มีลักษณะทั้งนำสะพริงกล้วยและงดงามประดับอยู่บนส่วนยอด* วัดหลวงเป็นตัวอย่างหนึ่งของการผสมผสานกันอย่างพิเศษสุดของสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์และที่มั่นป้องกันภัยซึ่งรอดพ้นจากการถูก

ระเปียงวัด

* น่าจะหมายถึงส่วนที่เป็นเชิงชายซึ่งนิยมทำเป็นรูปภูพานาคมีเกล็ดตั้งขึ้นเป็นแถวลาดลงตามเส้นขอบของหน้าจั่ว ส่วนหัวนั้นจะหักงอและตั้งขึ้นที่บริเวณส่วนล่าง - สวป.

ทำลายมาได้ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ที่พวกฮ่อจำนวน ๘๐๐ คน ได้เคลื่อนพลลงมาและได้มีการค้นพบยอดสูงสุดของเจดีย์ที่พวกโจรตัดโค่นลงมาหมกซ่อนไว้ในโคลน การกระทำนี้ทำให้เสื่อมเสียเช่นนี้สร้างสมความคลั่งแค้นให้แก่พระยามหาอำมาตย์และเหล่าประชาชนอย่างสุดแสน หลังจากการต่อสู้อย่างเข้มแข็ง พวกเขาจึงช่วยกันเก็บรวบรวมเศษเล็กเศษน้อยที่พวกโจรปล้นสะดมไปนำกลับเข้าไว้ใน วัด ทั้งยังจับกุมและประหารชีวิตพวกโจรทุกคนได้จนหมดสิ้น

สถานที่ตั้งของเมืองเวียงจันทน์นั้นเลือกสรรมาได้อย่างเหมาะสม เป็นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์มีแหล่งน้ำป้อนจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำจิมซึ่งเป็นแม่น้ำสายย่อยที่แยกจากแม่น้ำโขงทางทิศเหนือ ทั้งยังเป็นประตูสู่ที่ราบสูงทุ่งเชียงคำ อันงดงามได้อีกทางหนึ่ง หมู่บ้านตามริมฝั่งน้ำอยู่ภายใต้ร่มเงาอันร่มครึ้มของต้นไทรและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสวนผลไม้แลดูมั่งคั่งสมบูรณ์และเป็นสุข พวกฝรั่งเศสคงไม่อาจทำอะไรได้ดีไปกว่าให้การฟื้นฟูเมืองหลวงเก่าแก่นี้ตามฐานะความสำคัญแต่เก่าก่อนของมัน

หนึ่งวันของการเดินทางจากเวียงจันทน์ไปท่ามกลางดิ่งดินเหนียวชั้นคลักทั้ง ๒ ฟากฝั่ง และแล้วพวกเราก็ก็นั่งเดินทางถึงเมืองหนองคาย

วิธีเป่า “แคน” (ภาพร่างโดยชาวสยาม)

ศรีชมพูน พญาวานร

บทที่ ๑๑

หัวเมืองลาว (ตอนต่อ) - ที่ราบสูงโคราช
หนองคาย - โคราช - การติดต่อและการค้า - ดงพญาเย็น
โคราชตอนหน้าแล้งใน พ.ศ. ๒๔๓๙
ทางรถไฟ - สถานกงสุลฝรั่งเศส

เมื่ออยู่ที่หนองคายพวกเรามีความรู้สึกเหมือนได้อยู่ใกล้ๆ บ้านอีกครั้ง จากเนินตลิ่งที่สูงชันเหนือลำเรือมองออกไปทางใต้ข้ามสู่ที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่ ไพศาลพวกเราก็ได้เห็นต้นตาล^๑ ทั้งดงยืนต้นอยู่อย่างอ้ากว้าง เห็นยอดตาลกำลัง แกว่งไกวราวกับว่าเป็นการต้อนรับพวกเรา

ความอ้างว้างที่งดงาม ด้วยภาพของต้นตาลโตนดที่ยืนต้นสูงชะลูดอย่าง
 กร้าวแกร่งแต่ลำพังที่มักจะพบได้ตามที่เปล่าเปลี่ยวเว้าว่างต่างๆ ตรงที่ซึ่งทั้ง
 สายลมและสายฝนพร้อมใจกันกระหน่ำซัดสาดใส่มัน อีกทั้งแนวป่ายังทั้งช่วง
 ระยะห่างออกไปทางเบื้องหลังอย่างพอเหมาะพอควร ต้นตาลเป็นพืชในตระกูล
 ปาล์มที่ดูอ่อนช้อยน้อยที่สุดและดูแข็งแรงที่สุด ปลายยอดของมันยามต้อง
 สายลมไม่เคยสับปลิวอย่างต้นมะพร้าวหรือต้นหมากที่บอบบางเลย หากแต่
 ใบอันแหลมเพียวของมันจะชี้ปลายอย่างท้าทายตัดกับท้องฟ้า และจะร่วงผล็อย
 ตกลงมาตามลำต้นก็ต่อเมื่อเวลามันทั้งใบแห้งตายเพื่อหลีกทางให้ใบอ่อนได้แตก
 ยอดออกมาใหม่ มันมีเส้นที่อ่อนนุ่มเช่นเดียวกับพืชหลายๆ ชนิดที่ภายนอกดู
 หยิบกร้าน เสียงใบไม้สับดล้องน้ายามเมื่อต้องสายลมอันชุ่มฉ่ำนั้นนับเป็น
 ท่วงทำนองดนตรีอันอ่อนหวานไพเราะที่สุดเพลงหนึ่งในโลก ลูกตาลและน้ำตาล
 ที่ผลิตได้จากมันมีรสชาติอร่อยล้ำทั้งคู่ ซึ่งชาวสยามที่ตระหนักถึงคุณค่าของ
 มันดี แล้วมักจะพูดกันว่าของเหลวที่คั้นออกมาจากมันเป็นของมีนเมาที่
 ล่อลวงใจและร้ายแรงเป็นที่สุด ต้นตาลมักจะแกว่งใบอยู่เหนือข้าพเจ้าด้วยอาการ
 ขวนมืองเป็นอย่างยิ่ง อันเนื่องมาจากมันเป็นพืชที่มักจะเจริญเติบโตได้ดีใน
 บริเวณพื้นที่มีอากาศบริสุทธิ์และมันมักจะยืนต้นอยู่ในทำเลที่มีภูมิประเทศที่
 งดงามยิ่งเสมอ ในวันนั้นขณะที่เราได้หักทลายมันอย่างยินดีปรีดาใจของข้าพเจ้า
 ก็นึกถึงมันเช่นของมีคุณค่าอย่างหนึ่งที่ข้าพเจ้าหวังจะได้พบเห็นอีกครั้ง มัน
 เหยียดลำต้นตรงด้วยความสูง ๕๐ ฟุต อยู่เหนือแหลมทรายอันเงียบเหงาที่ยืน
 หยัดต่อต้านแรงซัดกระหน่ำจากลมมรสุมทั้ง ๒ พากฝั่งอย่างกล้าแกร่งพร้อมกับ
 ที่รับฟังเสียงคลื่นกระแทกกระทั้นอย่างไม่หยุดหย่อนอยู่ชั่วนาตาปี มันเป็นเพื่อน
 เก่าที่ข้าพเจ้าได้หลบนอนอยู่ภายใต้ร่มใบที่กระทบกันดังแกรกราก และมันก็
 บอกตำแหน่งที่แม่น้ำย้าขณะที่เราอยู่ในท้องทะเลห่างออกไปได้หลายไมล์ แม้แต่
 ชาวสยามก็ยังแสดงอารมณ์ออกมาเหมือนเวลาที่ได้เห็นของที่คุ้นเคยกันดีอีก
 ครั้ง โดยชายคนแรกตรงบริเวณเนินสูงบนตลิ่งตะโกนมาข้างหลังว่า “มาตรงนี้,

¹ Borassus flabelliformis – ต้นฉับ

เร็วๆ มาดูกัน : มีต้นตาล แบบเดียวกับที่กรุงเทพฯ เลย” แล้วพวกเขาก็จะเร่งรีบกันมากขึ้น รอยเกวียนแตกแยกออกไปทุกทิศทุกทางอยู่เบื้องหน้าสายตาอันลึงโลดของพวกเขา เสียงครวญครางของล้อ เกวียน ดังแว่วลอยมาตามสายลมช้าๆ บอกให้รู้ว่าพวกเราได้ลาจากภูเขามาแล้วอย่างแท้จริง และเบื้องหน้าเราขณะนี้ก็คือพื้นที่ราบ พวกเขาทุกคนมีอาการร่าเริงเป็นอันมาก สำหรับพวกเขา มันเป็นความรู้สึกเหมือนการได้กลับบ้าน ตลอด ๓ วันทุกคนลื้มเจ็บแต่ก็ยังมียู่สองคนที่แข็งแรงพร้อมสำหรับการเดินทาง พื้นที่กว้างขวางยิ่งใหญ่อและระยะทางไกลของที่ราบขนาดมหึมาท้องฟ้ากว้างสุดลูกหูลูกตาที่มีกลุ่มเมฆฝนที่ทำท่าจะโปรยปรายสายฝนไปทั่วขอบฟ้ากว้างอันมีแถบเป็นเส้นสีดำบางเบาที่ดูเหมือนจะเป็นลางร้ายสำหรับนักเดินทาง ทั้งหมดเหมือนจะบอกถึงความหมายที่แปรเปลี่ยนไปจากกระแสน้ำอันเชี่ยวกราก ป่าเขาและพืชไร่ที่พวกเขาได้ประสบมา มากพอแล้ว การที่จะเปลี่ยนสภาพเป็นดีขึ้นหรือเลวลงนั้นไม่ได้ทำให้พวกเขาวิตกอันใดเลยขอแต่เพียงการเปลี่ยนแปลงนั้นจะทำให้พวกเขาหลุดจากภาระหนักที่ผ่านมาในอดีต เมื่อ ๔ เดือนที่แล้วพวกเขายังเกิดอาการดีใจพอๆ กันที่จะได้พ้นไปจากที่ราบและจะได้ปั่นปายสันเขาลูกแรก พอเดือนหนึ่งถัดมาพวกเรา ก็รู้สึกโล่งอกที่สามารถลบเลือนเรื่องที่ราบสูงโคราชทั้งหมดออกไปจากความทรงจำได้ แต่อย่างไรเรากียังคงโหยหาถึงความเมตตากรุณาที่มันได้ให้บทเรียนแห่งชีวิตแก่เรา

ชุมชนเมืองหนองคายที่อยู่กันอย่างกระจัดกระจายนั้นมีจำนวนประชากรประมาณ ๕,๐๐๐ คน และเป็นเมืองสำคัญที่สุดที่อยู่ระหว่างโคราชและหลวงพระบาง มันคงดำรงอยู่ได้ก็เนื่องมาจากการล่มสลายของเมืองเวียงจันทน์ใน พ.ศ. ๒๓๗๑ (ค.ศ. ๑๘๒๘) ตั้งแต่เมื่อชาวสยามได้ไปตั้งค่ายบัญชาการหลักตรงแม่น้ำโขงที่เมืองหนองคาย และเมื่อเร็วๆ นี้มันก็ได้กลายมาเป็นศูนย์บัญชาการที่มีความสำคัญมากยิ่งขึ้นในการกระจายกำลังออกไปสุดเขตด้านทิศเหนือของที่ราบสูง ซึ่งพ่อค้าชาวจีนได้ใช้เป็นเส้นทางการค้าขายจากเมืองโคราช เรือนับเป็นร้อยละ ลำต่อปีพากันเดินทางไประหว่างหลวงพระบางและหนองคาย

ดังนั้นสัดส่วนการค้าขายในอดีตที่ลงไปทางทิศใต้ยังคงอาศัยเส้นทางสายนี้ แต่มีสินค้าเพียงไม่กี่อย่างที่เกินกว่า ๒๐ cwt^๑ และการค้านี้ได้ลดจำนวนลงในปีถัดๆ มา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ท่านข้าหลวงประจำเมืองทรงเป็นพระเจ้าน้องยาเธอของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและทรงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญยิ่ง พระองค์ทรงมีความรู้ทางเคมีบ้างเล็กน้อยและทรงเป็นนักปฏิรูปคนสำคัญ สำหรับพวกเราแล้วพระองค์ทรงเป็นกันเองมาก กิตติศัพท์ในเรื่องพระเมตตาการุณาของพระองค์ต่อบุคคลที่ผ่านมาถึงกองบัญชาการอันห่างไกลของพระองค์นั้นเลื่องลือไปทั่ว พระองค์ทรงมีชีวิตอันเปล่าเปลี่ยวอย่างที่ไม่ใช่ผู้มีฐานันดรศักดิ์คนใดเสมอเหมือน ซึ่งน่าจะเป็นคุณลักษณะที่ชนชั้นสูงคนอื่นๆ ในสยามควรยึดถือเป็นแบบอย่าง การพิจารณาลำดับชั้นของข้าราชการเหมือนจะดูได้จากระดับความดังของเสียงยามเมื่อเขาพูดกับผู้น้อย ดังนั้นในบางครั้งข้าราชการชั้นสูงจึงมีนิสัยอันไม่สมควรติดตัวมานั่นก็คือการตะโกนใส่หน้าแขก ไม่ว่าจะทำตอบคำถามสั้นหรือยาวเขาก็มักจะไม่วางใจฟัง ในไม่ช้าความคิดก็มักจะกระเจิดกระเจิงเพราะเสียงดังของอีกฝ่ายหนึ่ง และคนพูดก็จะถูกขัดจังหวะทันทีด้วยเสียงดังสนั่นที่เกริ่นนำขึ้นมาเพื่อเปลี่ยนไปพูดเรื่องใหม่ เมื่อเข้าไปพบข้าราชการเสียงดังเหล่านี้ที่บ้านของเขาเราจะมีโอกาสพูดเพียงครั้งหรือสองครั้งเท่านั้น ข้าพเจ้ามักพบเสมอว่า เนื้อหาแท้จริงที่พูดกันอยู่ซึ่งเกิดจากลูกคู้ที่คอย “เสี้ยมสอน” จะเป็นคำพูดที่มีน้ำหนักเหนือคำพูดอื่นๆ ตลอดกาล และเนื่องด้วยเป็นความนิยม สำหรับคนหมุ่มมากของสยาม พระองค์เจ้าชายประจักษ์จึงทรงสวมฉลองพระเนตรสีเข้ม บางคนก็ได้รับการปกป้องคุ้มครองจากพระองค์อย่างที่เราต้องการเสมอมา ซึ่งเป็นพระกรุณาที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังฉลองพระเนตรสีเข้มและเรียวยาวพระมัสสุ จึงอาจจะเป็นเรื่องยากที่จะวัดได้ว่าในคำพูดของพระองค์นั้นประกอบไปด้วยความจริงหรือความเท็จมากน้อยกว่ากันเพียงใด สำหรับข้าราชการชาวสยามบางคนแล้วหากว่ามีใครพยายาม

^๑ Cwt = hundredweight (หนึ่งร้อยส่วนของน้ำหนัก) – สวป.

พิสูจน์หาข้อเท็จจริงในดวงตาของพวกเขา ผลก็จะต้องถูกพิพากษา
แขวนคอกันได้สถานเดียว ดังนั้นแว่นสีเข้มจึงนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับ
บุคคลเช่นนั้น ส่วนคนอื่นๆ ควรหลีกเลี่ยงแว่นสีเข้มเนื่องจากมันเหมาะสำหรับ
คนทางตะวันออกซึ่งมีบุคลิกที่แสดงความไม่สุจริตอยู่เสมอ และเมื่อเป็นเช่นนั้น
ความเข้าใจผิดพลาดจึงอาจเกิดขึ้นได้

ข้าพเจ้าคิดว่าข้าหลวงบางคนมักจะปรับปรุงท่าทีในแบบที่ค่อนข้างจะใช้
ความมานะพยายามมากกว่าใช้วิจารณ์ญาณ แต่ข้าพเจ้าก็ไม่มีโอกาสที่จะพูด
ออกไปอย่างนั้น พระองค์เจ้าชายประจักษ์ฯ ทรงวิตกกังวลในเรื่องที่จะชักชวน
ชาวลาวให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและเข้ามาทำการค้า และให้ชาวลาวทำงานต่อไป
เรื่อยๆ ในช่วงตอนบ่าย แทนที่จะสูญเสียเวลาไปกับการเล่น แคน และการมี
เพศสัมพันธ์ เชื่อแน่ว่าพวกเขาคงไม่ปรารถนาสิ่งใดมากไปกว่านี้ หากแต่ประชาชน
ไม่สามารถเข้าใจในเจตนารมณ์ของพระองค์และนำมาปฏิบัติได้ จึงยังคงใช้ชีวิต
เรื่อยเปื่อยของพวกเขาคือต่อไป ทำการไถหว่าน เพาะปลูกและทำการเก็บเกี่ยว
พืชผลขณะที่ฤดูกาลผ่านไป ทำการร่อนหาแร่ทองในผืนทราย การเดินทางเข้าไป
ในป่าเป็นบางครั้ง และเดินทางด้วยกองคาราวานไปยังเมืองโคราช หรือไม่ก็
ออกหาปลาสำรวจร่องรอยเพื่อจับ ปลาบึก ทำการทอผ้าไหมของตนเอง สร้าง
และมุงแฝกกระท่อมของตน ทำเรือขุดไถไร่ ซ่อมแซมเกวียนลงมือทำ แคน ด้วย
ตนเองและปรับแต่งเสียงยามเมื่อพระอาทิตย์อัสดง กรมหมื่นประจักษ์ฯ ย่อม
ทรงรู้สึกผิดหวังในตัวพวกเขาทุกๆ เรื่อง แต่การปฏิรูปใดๆ ย่อมต้องใช้เวลาและ
ไม่ควรจะตั้งต้นยึดยึดมั่นลงไปให้ผู้คนยอมรับ หากแต่พระองค์ก็ทรงมีความ
สนพระทัยอย่างมากที่จะเปิดเผยให้รู้ว่าพระองค์นั้นทรงเปิดโอกาสที่จะรับฟัง
ความคิดเห็นของคนอื่นๆ ด้วยเช่นกัน

ระหว่างพำนักอยู่ที่เมืองหนองคายบางครั้งพวกเราได้ออกไปขี่ม้าชมเมือง
ท่ามกลางบรรยากาศอันน่าประทับใจ ข้าพเจ้าขอยืมลูกม้าที่มีผละกำลังดีมาได้
ตัวหนึ่ง มันเป็นลูกม้าสีนวล มีความสูงขนาด ๑๓ แฮนด์^๑ ซึ่งเป็นม้าที่หาได้ค่อนข้าง

^๑ hand = หน่วยวัดความสูงของม้า เท่ากับ 4 นิ้ว- สวป.

ข้างยากเพราะม้าที่เลี้ยงอยู่ในเมืองโคราชจะสูงไม่เกิน ๑๒ หรือ ๑๒.๕ แสนด์ พวกเราได้พบม้าเหล่านี้ในภายหลังเป็นจำนวนมาก ที่พวกมันต้องการดูเหมือนจะเป็นการนำเอาสายพันธุ์ใหม่เข้ามาผสม การดูแลที่ดีกว่าและการฝึกฝนที่ดีกว่านี้ มันเหมือนเป็นกฎเสียทีเดียวว่าม้าตัวเมียต้องมีขนาดเล็กมาก ๆ ซึ่งข้าพเจ้าเคยเห็นอยู่บ้างที่สูงไม่เกิน ๑๑.๕ นิ้ว คุณลักษณะทั่วๆ ไปของลูกม้าที่ราบสูงโคราชและสยาม ได้แก่ ส่วนปากและจมูกมีขนาดเล็ก เหนียงใหญ่ หน้าอกยื่นออกมา คอหนาสั้น หน้าอกแข็งแรง ขนแผงคอโค้ง ช่วงไหล่เหยียดตรง ขาเรียบ ข้อเท้าตั้งตรง ตีนเล็ก ลำตัวดูใหญ่มากเมื่อเทียบกับขนาดขา บั้นท้ายกลมใหญ่ที่สุด (จากวงรอบไปจนถึงปุ่มข้อพับขาคู่หน้าจึงไกลกันมาก) ตัวกลม ขาไม่ค่อย แข็งแรง ลูกกระตือกเอียง หางลากต่ำมาก ปรกติเป็นสีเชสนัท (สีน้ำตาลแก่) แต่ก็มีสีดำ สีขาว และสีเทาด้วย พวกมันไม่เคยได้รับการฝึกฝนที่เหมาะสม และมีปากที่แข็ง แม้จะตัวเล็กแต่พวกมันก็พยศเอาการ ซึ่งวิธีการแบบคนพื้นเมืองที่จะทรงตัวอยู่บนเบาะและวิธีดึงเชือกบังเหียนผ่อนแรงดึงลูกม้าในทุกๆ จังหวะที่มันสละบัดตัวเป็นวิธีที่ต่างกันไปของผู้ขี่แต่ละคน พวกมันต่างก็มีอาการเจ็บหลังกันมาก บางทีอาจจะเนื่องมาจากการเสียดสีของเบาะหุ้มนวมชั้นเลวที่ร้อนจัด ซึ่งนำมาใช้แทน鞍鞍ม้า การฝึกฝนเพียงอย่างเดียวที่พวกมันเคยได้รับก็คือเมื่อตอนสิ้นสุดการเดินทาง ถ้าผู้ขี่ขอขาทั้งสองข้างให้หมุนวนใต้ลำตัวม้า ก็ให้มันกระชากวัดขึ้นให้สูงที่สุดเท่าที่มันจะทำได้ แล้วมันก็จะถูกปล่อยเป็นอิสระให้ไปกินน้ำ กินอาหาร และกลับเข้าคอกมันเองตามแต่ที่มันอยากไป ด้วยความที่มันเป็นสัตว์ที่ขี้เล่น มันจึงมักพยายามเข้าไปยังบริเวณที่ทำอาหาร หรือไม่ก็เข้าไปข้างในเกวียนที่เทียมด้วยโคถึกซึ่งมีพวกจวนอาหารสกปรกวางอยู่

ถ้าไม่มีกิจกรรมพิเศษเล็กๆ น้อยๆ ดังกล่าวแล้ว วันต่อไปมันก็จะแสดงอาการหมดแรงที่จะพาผู้ขี่มันออกวิ่งไปแม้เพียงสักกิโลเมตรเดียวเท่านั้น ยกเว้นในบางพื้นที่ของประเทศสยามที่ความใส่ใจเล็กๆ น้อยๆ เช่นนี้จะถูกมองข้ามเสมอ

ผีเท้าที่ได้รับการเพาะบ่มฝึกปรือก็คือวิธีการวิ่ง เรียกได้ว่ามันมีผีเท้าจัดจ้านมาก เสีย “กุกกักๆ กุกกักๆ” จะทวนซ้ำไปซ้ำมาอย่างรวดเร็ว และเสียงนี้จะก้องกังวานมากโดยเฉพาะเมื่อมันวิ่งบนทางที่มีพื้นแข็งๆ ในการวิ่งเที่ยวหนึ่งนั้นคนขี่ชาวพื้นเมืองไม่ค่อยจะคงระยะผีเท้ามาไ้ได้มากกว่า ๓๐๐ หลา จากนั้นจึงตามมาด้วยการก้าวเหาะๆ ช่วงสั้นๆ ดังนั้นการลอยตัวขึ้นจากอานม้าจึงไม่จำเป็น

พวกม้าป่าจะเจริญงอกงามได้เป็นอย่างดีอยู่ตามแนวหญ้าที่ขึ้นในฤดูฝน และตามรอยหญ้าที่เลื้อยจากการเผาไหม้ในหน้าแล้ง มันจะชอบกินหน่ออ่อนของต้นไผ่มากกว่าพืชผลใดๆ ซึ่งทางเดียวที่จะได้กินคือจะต้องเดินทางเข้าไปในป่าลึกอย่างดงพญาเย็น เราจึงไม่สามารถหาอาหารที่มันชอบมาให้มันกินได้ อาหารที่ให้กินหลังจากที่มันต้องทำงานหนักก็คือข้าวเม็ดเล็กๆ ที่ยังไม่ได้กะเทาะเปลือกผสมกับน้ำใช้กินแทนข้าวโอ๊ต

โดยเฉลี่ยแล้วอานม้าที่นำมาจากอังกฤษหรือจากสหพันธรัฐมลายู^๑ นั้นมักจะมีขนาดใหญ่เกินไป หนักและอับร้อนเกินไปสำหรับลูกม้าตัวเล็กๆ เหล่านี้ ยิ่งไปกว่านั้นเหตุการณ์ที่ชอบเกิดขึ้นตอนที่จะออกเดินทางนั้นก็คือคนเดินทางมักจะไม่วอมเอาลูกม้าไปด้วย เพราะเห็นมันเป็นตัวถ่วงให้ล่าช้า สองสามปีให้หลังนี้ข้าพเจ้าได้นำเอาวิธีการง่ายๆ มาใช้ โดยผู้ที่ข้าพเจ้านับถือเสมือนพี่ชายประจำอานนี้เป็นคนแนะนำว่าดี วิธีทำอานม้านั้นจะประกอบด้วยโครงอานม้า (มี “dees”)^๒ เป็นที่สำหรับยึดกระเปาะใส่เสบียงและใส่กล้อง ๒ ตา สำหรับส่องทางไกล เป็นต้น) มีโคลนสำหรับสอดเท้าติดอยู่ มีสายรัด (กว้างประมาณ ๖ นิ้ว) และผ้าห่มหนาที่พับจนเหลือขนาด ๑ ใน ๘ ส่วนแล้วนำไปใส่ไว้ในกระเปาะตรงไหล่ม้าทั้ง ๒ ข้างบริเวณที่จะวางอานม้าไว้ ข้าพเจ้าพบว่าอานม้าแบบนี้จะเบาและเหมาะสมสำหรับลูกม้าตัวเล็กๆ หรือแม้กระทั่งม้าตัวโตที่สุด และมันจะไม่ระคายเคืองต่อหลังอันบอบบางของลูกม้าอย่างอานชนิดแรก นอก

^๑ ต้นฉบับใช้ว่า The Straits น่าจะหมายถึง ดินแดนอาณานิคมของอังกฤษในคาบสมุทรมลายู ภายใต้รูปแบบการปกครองที่เรียกว่า Straits Settlements ได้แก่ ปีนัง สิงคโปร์ และมะละกา – สวป.

^๒ หมายถึงห่วงโลหะใช้สำหรับยึดสายรัดหรือเข็มขัดรัดอานม้า – สวป.

เหนือจากนั้นยังง่ายต่อการแบกหรือบรรจุติดตั้ง อีกทั้งผ้าห่มผืนหนาๆ ก็มีประโยชน์เสมอส่วนบังเหียนจะเป็นปกหน้งหุ้มแบบเรียบง่าย และถ้าใช้ห้วงแล้วบังเหียนขนาดเล็กจะดีที่สุด สายบังเหียนเส้นยาวทำจากหนังถักซึ่งเป็นวัตถุดิบที่ดีที่สุดสำหรับภูมิภาคนี้เพราะสามารถปรับแต่งการคุมบังเหียนตามลักษณะการใช้งานที่แตกต่างกันได้

ลูกม้าที่มีความสูงและฝีเท้าดีที่สุดมาจากเมืองชนบทและเมืองระยอง จะมีราคาแตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ของประเทศ ส่วนราคาที่จะเลือกเฟ้นและต่อรองลูกม้าได้อย่างเป็นธรรมนั้นโดยทั่วไปจะอยู่ที่ ๖๐ บาท (๔ ปอนด์) ส่วนลูกม้าคุณภาพดีๆ จะราคาไม่เกิน ๑๒๐ บาท (๘ ปอนด์) ชาวบ้านจะต้องใช้เงินประมาณ ๓๐ ถึง ๔๐ บาท (๒ ปอนด์ถึง ๒ ปอนด์ ๑๓ เพนนี) ในการซื้อลูกม้าขนาดเล็กกว่าปกติสักตัวที่เขาเลือกแล้วจนพอใจ ในขณะที่เหล่าข้าราชการมักจะจ่ายเงินในราคาแพงลิ่ว ทั้งยังเป็นผู้ดูแลการจัดหาเลือกเฟ้นม้าในพื้นที่ อันที่จริงข้าพเจ้าคิดว่าลูกม้าที่เลี้ยงใช้เชื่องแล้วคงมีอยู่เป็นจำนวนมาก ครั้งหนึ่งนั้นเจ้าของม้าเคยปฏิเสธข้าพเจ้าอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะไม่ขายลูกม้าให้ ทั้งๆ ที่ข้าพเจ้าได้เสนอราคาให้อย่างงาม เพราะเขากล่าวว่า “มันเชื่องอย่างกับแมว ถ้าฉันขายมันไปเด็กๆ คงร้องไห้กันกระจองอแงเป็นแน่” แม้ว่าเราจะเพิ่มราคาให้ยังไงก็ไม่อาจเปลี่ยนใจเขาได้ อย่างน้อยมันก็เป็นความรู้สึกอึดอัดใจที่ในบางครั้งเราได้พบกับคนซึ่งไม่ได้ต้องการจะหาเงินหาทองเอาจากม้า

ตัวเมืองที่ทอดยาวไปตามฝั่งขวาของแม่น้ำได้อาศัยร่มเงาจากต้นกล้วยและต้นหมากทั่วทุกหนทุกแห่งจะเห็นมี วัด ขนาดเล็กตั้งอยู่ด้านหลังภายในกำแพง บ้านหลายๆ หลังล้วนแต่ดูกรังรังและปราศจากความเป็นระเบียบเรียบร้อย มองเห็นเหล่าจันทาลคนจรจัดและหมู่หลายตัวเบียดเสียดกันขวักไขว่อยู่เบื้องหน้าเรา สังเกตเห็นได้ว่าเราได้เข้ามาถึงถิ่นคนจีนอีกครั้ง ซึ่งพวกเขาวบ้านที่อยู่กับเราขณะนั้นมีนิสัยทั้งเฉื่อยชาและไม่สนใจที่จะประกอบกิจการงานไต่ยั้งไปกว่าชาวลาวทางตอนเหนือเสียอีก ซึ่งที่จริงน่าจะเป็นผลมาจากภูมิประเทศของที่ราบลุ่มที่เป็นโคลนเลนอันน่าเบื่อรอบตัวพวกเขานั่นเอง

ตามเส้นทางสายหลักของเมืองมีร้านค้าอยู่ประมาณ ๓๐ ร้าน ซึ่งอยู่ในความดูแลของชาวจีน สินค้าที่จัดแยกออกได้ไม่ก็ประเภทเป็นสินค้าของอังกฤษแทบทั้งนั้น ยกเว้นพวกเสื้อที่เป็นของญี่ปุ่น ร่มกระดาดของจีน รวมทั้งสินค้าของจีน ทั้ง ๒ อย่างเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมและมีประโยชน์ อย่างพวกผ้าฝ้ายทอเป็นชิ้นๆ ด้ายฝ้ายเส้นเล็ก ตะปู รองเท้าสวม รองเท้าแตะ เข็มขัด และของชิ้นเล็กชิ้นน้อย ตัวข้าพเจ้าเองสนใจหมวดมากที่สุด หมวดฟางกันแดดของข้าพเจ้าโดยฝนจนพังไปแล้ว ส่วนอีกใบหนึ่งที่ทำจากขนสัตว์เนื้อหยาบก็ตกน้ำหายไปนคราวที่เจอพายุฝนหนักเมื่อครั้งล่าสุด ข้าพเจ้าหาหมวดได้สนใจอยากใบหนึ่ง ยอดหมวดเป็นทรงแหลมสูง เป็นหมวดแบบเดียวกับที่พวกเคร่งศาสนาสวมใส่กันมากเมื่อ ๒ - ๓ ศตวรรษมาแล้ว ข้าพเจ้ามองหารองเท้าสักคู่ด้วยเช่นกัน คู่สุดท้ายที่ข้าพเจ้าใส่อยู่นี้เกือบจะขาดอยู่แล้ว แต่ก็ไม่มีรองเท้าคูไหนที่ข้าพเจ้าจะใส่ได้ ถึงจะทำขึ้นมาด้วยใจรักหรือติดสินบนให้ทำก็ตาม คนที่ใส่รองเท้าที่มีอยู่เพียงไม่กี่คนในสยามเป็นมนุษย์ที่ถูกบีบมาให้มีเท้าและมือที่เล็กที่สุดเท่าที่จะเล็กได้ ด้วยความที่ข้าพเจ้าเป็นผู้ชายตัวใหญ่ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงไม่อาจสวมใส่สิ่งของต่างๆ ของชาวสยามได้ไม่ว่าจะเป็นรองเท้า หรือแหวน และกำไลมือ แม้ว่าเท้าของพวกเขาจะกว้างแบบเท้าของพวกที่ไม่ชอบใส่รองเท้า มีหัวแม่โป่งที่โตขึ้นอย่างเห็นชัดและมีความแบบบางที่ต่างจากนิ้วมือ แต่พวกเขาก็ยังใส่รองเท้าที่มีขนาดเล็กมาก ที่จริงแม้แต่ชาวเขาคนที่เรียกว่าตัวใหญ่ที่สุดก็ยังมีขนาดรูปร่างที่กะทัดรัด พวกเขาไม่มีทั้งความเคร่งขรึมแบบชาวจีนและความงุ่มง่ามซุกซนแบบพวกข่าจะ พวกเขามักจะไม่ค่อยอ้วน แต่ในเรื่องพัฒนาการทางร่างกายแล้วพวกนี้จะมีกล้ามเนื้อเป็นมัดๆ จนเห็นได้ชัด และมีลักษณะสมชายชาตรี หากมองดูที่เท้าของพวกเขาเมื่อก้าวเหยียบข้ามลำต้นไม้ลิ้นๆ ที่อยู่สูงเหนือกระแสน้ำแล้ว การที่จะให้เขาสวมรองเท้าบูตจากยานบอนด์สตรีทก็คงจะเป็นเรื่องโง่งม เพื่อเป็นการลดระยะทางในอีก ๔๘๓ กิโลเมตรข้างหน้าโดยใช้วิธีเดินอย่างชาวพื้นเมืองและเพื่อที่จะถนอมรองเท้าคู่ที่ใส่อยู่นี้เพื่อใช้ใส่ในงานพิธีต่างๆ เพราะมันใกล้จะขาดเต็มที ข้าพเจ้าขอยืนยันถึงความ

ได้เปรียบของรองเท้าสวม เพราะเป็นไปไม่ได้ที่ใครจะสามารถใส่รองเท้าป็นเขาแบบที่มีสายรัดอยู่ระหว่างนิ้วโป้งนั้นได้นอกจากจะเป็นคนที่มีเท้าหยาบกระด้างที่สุด ชาวสยามที่มากับข้าพเจ้าต่างก็ไม่คุ้นเคยกับมันจึงไม่เคยใส่รองเท้าแบบนั้นได้เลย เวลาเดียวที่คนใส่รองเท้าจะได้เปรียบจริงๆ ก็คือตอนที่ต้องย่ำไปบนหินแหลมคมบนผืนทรายร้อนระอุ หรือเมื่อต้องเจอกับแมลงหริว เจอปลิง หรือหากที่ไต่ตอมสุมเลือดอย่างเอาเป็นเอาตาย ความสีกหรือที่เกิดขึ้นบนหนทางขรุขระเปียกชุ่มและแห้งผากสลับกันทำให้รองเท้าพังยับเยิน รับรองได้เลยว่าต้องใช้รองเท้าไม่ต่ำกว่า ๕ คู่เป็นแน่

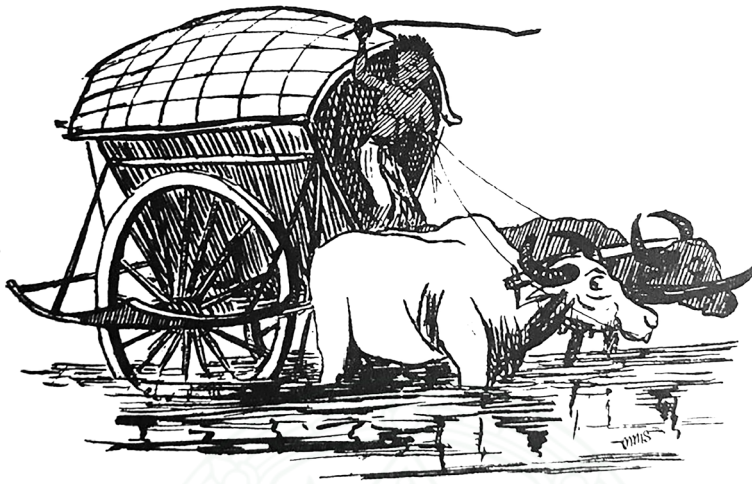
เมื่อเสร็จสิ้นธุระกับท่านข้าหลวง พวกเราจึงได้เก็บข้าวเก็บของใส่เกวียนและเริ่มเดินทางไปทางใต้ในวันที่ ๒๐ คำว่า *เกวียน* ซึ่งหมายถึงเกวียนในประเทศสยามมันเป็นเหมือนเรือที่ใช้เดินทางในท้องที่ทุรกันดารในพื้นที่ราบลุ่ม เป็นงานที่พัฒนาการประดิษฐ์คิดค้นได้อย่างน่าชื่นชมเป็นที่สุด ในการสร้างจะไม่มีการใช้ตะปูแม้แต่เพียงสักตัวหรือแม้แต่ใช้โลหะในการผูกมัด เพราะแรงสั่นสะเทือนและแรงบีบกระแทกนั้นรุนแรงเกินกว่าที่โลหะใดๆ จะทนทานได้ ตัวเกวียนที่มีรูปร่างเหมือนธนูขนาดเล็กนั้นมีน้ำหนักเบาและไม่สูงนักและมีการทำโครงตะเข็บคล้ายกับเรือ ตรงส่วนที่เว้นเป็นช่องว่างๆ แซมไว้ด้วยการจับจีบ ส่วนไม้แกนที่แผ่อยู่ทางด้านล่างก็จะสอปลายทั้ง ๒ ด้านเข้าหากันเป็นเหมือนโครงกระดูกสันหลังยึดเกวียนทั้งหมดไว้ สำหรับล้อที่ทั้งกว้างและหนักนั้นจะทำจากขอบวงล้อจำนวนสี่ชิ้นหรือมากกว่าแล้วนำมาประกอบเข้าไว้ด้วยกันและมีไม้ขนาดยาวมากทำเป็นศูนย์กลางกระจายน้ำหนักไปบนเพลลาที่ทำจากไม้เนื้อแข็งโดยจะมีการชนเพลลาสำรองติดไปด้วย ๓ - ๔ อันเสมอเมื่อจะต้องมีการเดินทางไกล โดยจะมีการเสริมไม้คานเข้าไปที่บริเวณสุดปลายด้านนอกตรงส่วนที่ยื่นออกมาจากดุมล้อเกวียนประมาณ ๓ ฟุตนับจากด้านข้างตัวเกวียน แล้วนำไปไขว้ตรึงกันไว้ข้างใต้ไม้คาน ๒ ท่อนที่อยู่ท้ายเกวียน ดังนั้นน้ำหนักจึงกระจายออกไปยังหลาย ๆ ส่วน อันตรายจากการพังยุบลงมาจากการผูกตรึงจนแน่นหนาอาจเกิดขึ้นไม่ได้ง่ายๆ ที่ตรงปลายด้านในของเพลลาไม้จะยึดแน่นและหมุนอยู่ในบ่าไม้เนื้อแข็ง

ที่อยู่ใต้ตัวรถ ถ้าหากว่าเพลได้รับการกระแทกจากการตกลงไปในหลุมลึกหรือ ปีนป่ายกระดั่งกระดอนไปบนกิ่งไม้ที่ตกหล่นอยู่ตามทางก็จะใช้วิธีแก้มัดปลาย ไม้คานที่ยื่นออกจากตัวเกวียนและดึงออกมาข้างนอกจนกระทั่งเพล่าไม่จะหลุด ออกจากเบ้า เพล่าที่ชำรุดจะถูกดึงออกจากล้อและเปลี่ยนใสน้ำมันใหม่เข้าแทนที่ โดยเสียเวลาเพียงไม่กี่นาที การมัดด้วยเส้นไม้ไผ่นั้นเหนียวแน่นและมีความ ยืดหยุ่นอย่างน่าทึ่ง ทั้งยังใช้พันรอบบริเวณซึ่งที่รถชนิดอื่นไม่สามารถทำได้ ตอน ปลายด้านหน้าของไม้คานจะเชิดขึ้นเหมือนเครื่องลากเลื่อนเพื่อป้องกันไม่ให้ หัวไม้ตกลงไปในโคลนลึกจนเกิดความเสียหาย นอกจากนั้นยังช่วยให้เกวียน เคลื่อนไหวยกตัวได้ น้ำหนักบรรทุกของเกวียนจะอยู่ระหว่าง ๓ ถึง ๕ ในหนึ่ง ร้อยส่วนของ น้ำหนักโดยจะขึ้นอยู่กับสภาพถนน เกวียนขนาดใหญ่ซึ่งใช้ในการ บรรทุกสัมภาระต่างๆ ทางแถบที่ราบลุ่มในสยาม ในพื้นที่ซึ่งที่มีวัวไม่มากนักจะ เทียมด้วยควายขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของล้อเกวียนจะกว้างประมาณ ๘ ฟุต หลังคาจิบของเกวียนในแต่ละพื้นที่จะมีรูปร่างต่างกันตามความจำเป็นในการ ใช้ประโยชน์ โดยจะช่วยป้องกันฝนได้เป็นอย่างดี และสามารถใช้เป็นที่พักผ่อน หลับนอนชั้นเยี่ยมหากว่าเกวียนนั้นไม่บรรทุกแน่นจนเกินไปนัก

คนของเรา ๒ คน ไม่สามารถจะลงมาเดินอย่างคนอื่นได้ เขาเดินทางไป โดยใช้วิธีการอันเหนือชั้นคือ แต่ละคนจะนอนเหยียดยาวไปในเกวียนของตน และทำตัวเหมือนเป็นเด็กอายุ ๑๔

เมืองโคราชอยู่ห่างออกไปเป็นระยะทาง ๓๓๘ กิโลเมตร พ่อค้าจะต้อง ใช้เวลาเดินทางตั้งแต่ ๒ จนถึง ๓ สัปดาห์แล้วแต่สถานการณ์ ในวันที่ ๒ ที่ห้วย หลวงซึ่งพวกเราพักแรมอยู่ในสภาพเปียกแฉะและทุรกันดารมาตลอดคืน คนที่ มีฝีมือดีของเราคนหนึ่งเกิดล้มเจ็บ ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจที่จะมุ่งหน้าเดินทางต่อ ไปโดยเร็วพร้อมด้วยคน ๒ คนและเกวียนที่บรรทุกสัมภาระเบาๆ ๓ เล่ม และ พยายามนำคนป่วยไปยังเมืองโคราชอันเป็นเมืองที่พวกเราคงจะได้รับความช่วย เหลือทางการแพทย์ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง

พาหนะในการเดินทาง

นับตั้งแต่คณะเล็กของเราเดินทางล่วงหน้าขึ้นมาก่อน ทำให้พวกที่เหลือเดินทางตามมาอย่างสะดวกสบายขึ้นมาก ภูมิประเทศไม่มีอะไรน่าสนใจและพวกเราก็ไม่มีอะไรต้องทำที่นั่นนอกจากเดินทางผ่านพื้นมันไป ฝนตกไหมกระหน่ำอย่างหนักหน่วง กระแสน้ำเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้ หนอง หรือแอ่งน้ำที่โล่งกว้างกลายเป็นบึงที่จะเดินทางผ่านไปได้ยาก มันกลายเป็นที่ชุมนุมของพวกแมลงหวี่ ยุง หมัด เห็บและปลิง ที่คอยสุมเลือดในปริมาณที่สามารถชุบชีวิตจำนวนพวกมันที่ตายไปตั้งแต่เมื่อ ๖๐ ปีที่แล้วให้ฟื้นขึ้นมาได้ เราได้รับวัวใหม่มาผลัดเปลี่ยนอีกครั้ง แต่อัตราความเร็วในการเดินทางของเรากลับอืดอาดล่าช้า บางครั้งใช้เวลาข้ามกระแสน้ำกว้าง ๒๘ เมตร ถึง ๓ ชั่วโมง โดยที่พวกเราต้องแบกเกวียนเอาไว้บนไหล่ บางคราวต้องกระเสือกกระสนอยู่ในโคลนและน้ำที่ท่วมถึงเข่า ลุยข้ามทุ่งกว้างที่มีหญ้าขึ้นสูงเพื่อไปยังบริเวณผืนดินแข็งขึ้นซึ่งอยู่ห่างออกไปอีก ๓.๒ กิโลเมตร ขณะที่คนอื่นๆ ก็กำลังพยายามอย่างไร้ผลที่จะดึงวัวขึ้นจากโคลนตมซึ่งดูเหมือนว่ามันจะรู้ตัวดีว่ามันไปอยู่ในนั้นทำไม ทุกอย่างก็คงเหมือน ๙ วันที่ผ่านมาของพวกเรา เรายังคงรักษาระดับเฉลี่ยของระยะทางไว้ที่ ๓๔ กิโลเมตรต่อวัน แม้ว่าจะเนื่องมาจากสภาพของหนทางและ

อาการเป็นนับครั้งไม่ถ้วนของเราซึ่งทำให้การเดินทางในเมืองสยามเป็นการเดินทางอันสนุกสนานที่ไม่อาจคาดเดาได้ นั่นหมายความว่าเราจะต้องเดินทางไปอีกกว่า ๑๒ ชั่วโมงเพื่อให้ถึงเป้าหมาย ลูกม้าของข้าพเจ้ามีอาการปวดหลังแบบที่ม้าในสยามเป็นกันตามปกติและอยู่รั้งท้าย แต่มันก็ยังคงมีอาการเป็นมิตร เจ้าโรเวอร์ตัวเล็กๆ ที่นำส่งสารจำต้องใช้ขาเล็กๆ ของมันแบกรับน้ำหนักหัวซึ่งเหมือนจะมีขนาดใหญ่โตในตอนนั้นเพื่ออำนวยความสะดวกให้ไกลที่สุด บางทีมันก็จะมีการวิ่งบ้างเมื่อตอนที่มันใกล้จะหมดกำลัง สัตว์ตัวผู้ตัวเล็กๆ ทั้ง ๒ ตัวนี้เดินอย่างเข้มแข็งตลอดทั้งวัน คนที่ผ่านไปผ่านมาก็อดที่จะหยอกเย้าทักทายมันไม่ได้ มันเป็นลูกจ้างที่ข้าพเจ้าต้องยอมรับว่ายังไม่รู้เหมือนกันว่าจะให้พวกมันทำอะไร

คนขับเกวียนเป็นคนหนุ่มนิสยติ เป็นคนคอยตัดไม้ฟืนไว้จุดไฟที่ค่ายพักแรมและพร้อมเสมอที่จะออกเดินทางต่อในตอนกลางคืนเวลาใดก็ได้ยามเมื่อพระจันทร์เผยออกมาให้เห็นเพียงรางๆ แต่ที่กล้าหาญที่สุดยามนั้นคือแควตาทิ์เฉยเมยของบรรดาวัวตัวน้อยที่ต้องทำงานหนักอย่างเจียบเจียบ ขณะที่พวกแมลงกินเลือดจำนวนมากมายมหาศาลปักหลักดูดเลือดอยู่บนหนอกของมันจนดำพริต ส่วนฝูงปลิงและฝูงทากก็สูบเลือดมันอย่างอึดหมิพมันอยู่ด้านล่าง เมื่อฝนตกหนักแบบสุดๆ พวกเราจึงต้องหยุดเดินทางเพราะฝนทำให้วัวสูญเสียความกล้าหาญและทำให้คอของมันเกิดอาการผื่นคันจึงควรปล่อยพวกมันหาอาหารกินเป็นการด่วน ส่วนพวกเราที่พากันล้มตัวลงนอนที่ใต้เกวียน

ในระหว่างนั้นเกิดมีคนอื่นๆ หนึ่งล้มป่วยและต้องทนทุกข์ทรมานจากอาการอักเสบในตับที่เกิดขึ้นหลังจากที่มีอาการจับไข้มาลาเรียอยู่เป็นเวลานาน พวกเราจึงเริ่มปริวิตกที่จะหาวิธีแก้ไข ข้าพเจ้าตระหนักว่าการที่เกวียนที่เขานอนอยู่มีอาการสั่นเขย่าอย่างไม่หยุดหย่อนนั้น คงเป็นไปได้ที่มันจะเป็นอาการที่แสดงให้เห็นว่าเขา กำลังจะพ้นจากอาการบวมอักเสบภายในร่างกาย อย่างไรก็ตามตอนที่พวกเราเดินทางมาถึงโคราชเขาก็ยังคงมีชีวิตอยู่ และก็จวนจะพ้นจากไข้ภายในเวลาไม่นานนัก และสามารถเดินทางกลับไปยังกรุงเทพฯ ได้ แต่แม้

พวกเราจะพอใจมากในสภาพที่เราเป็นอยู่ อีกทั้งเกรียนที่เราเคยเจอก็ทำให้ังมากทีเดียวว่ามันเดินทางในสภาพอากาศแบบนั้นในอัตราความเร็วขนาดนั้นได้อย่างไร จึงไม่มีพวกเราสักคนเดือดร้อนใจที่จะต้องเดินทางซ้ารอยเดิมภายใต้สถานการณ์ที่คล้ายๆ กันนั้น

ที่ราบสูงที่เราได้เดินทางข้ามผ่านมามีความสูงโดยเฉลี่ยเหนือระดับน้ำทะเลประมาณ ๖๐๐ ฟุต ประกอบไปด้วยหนองน้ำหลายแห่งทอดตัวอยู่ตามเขตแดนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูล และแม่น้ำอื่นๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง หนองน้ำเหล่านี้แยกตัวออกจากกันด้วยสันเขาดินลูกรังเตี้ยๆ ซึ่งปกคลุมด้วยป่าไม้เนื้อแข็งต้นเล็กๆ มีร่มเงาที่ชาวสยามเรียกต้นไม้นี้ว่า โคก ลาดเนินทางตอนเหนือของสันเขานี้มีทรายปลิวมากองทับถมกันอยู่ ซึ่งมันถูกพัดปลิวมายังเหนือสันเขานี้ด้วยลมจากทางทิศใต้ซึ่งพัดรุนแรงที่สุด

ในระหว่างเนินเขาและหนองน้ำเหล่านั้นจะเห็นว่ามีต้นไม้ต้นเล็กๆ ยืนต้นอยู่อย่างยากเข็ญ ซึ่งเกิดจากการปรับสภาพตัวเองให้เข้ากับพื้นที่ที่เป็นเกลือ ในบริเวณเหล่านี้จะมีเกลือขึ้นมาเกาะอยู่บนพื้นผิวดินชั้นบนจนกลายเป็นผงที่สามารถชะออกมาได้ลึกละเอียด จากนั้นจึงเติมน้ำเข้าไปในภาชนะ น้ำเค็มจะถูกรินออกและน้ำจะระเหยกลายเป็นไอในกระทะที่ต้มจนเดือด โดยทั่วไปงานนี้มักจะทำกันหลังจากฤดูฝน แต่เกลือที่ได้นั้นจะหายาบและออกรสขม

ที่บริเวณอันน่าพึงพอใจใกล้ๆ กับสายน้ำจะได้พบกับหมู่บ้านที่เรียงรายอยู่ท่ามกลางนาข้าวและเรือกวตามรายทางจากเส้นทางสายหลักจนดูเหมือนจะเป็นระเบียบที่จัดแจงให้เป็นเช่นนั้น สำหรับท้องที่เช่นนี้เราจำเป็นต้องออกไปซื้ออาหาร และส่งหัวหน้าให้ออกไปช่วยนำเกรียนข้ามผ่านกระแสน้ำ เวลาที่ต้องเจอน้ำลึก หมู่บ้านแต่ละแห่งมักจะมีบ้านอยู่ไม่ค่อถึงร้อยหลังคาเรือน มีของขายเพียงเล็กน้อยและโดยทั่วไปจะพบพวกลาวฟุงขาวซึ่งเป็นพวกที่ล่าหลังกว่าพวกพี่น้องลาวทางฝั่งตะวันตกในเรื่องการได้รับการขัดเกลาและเรื่องความสะดวกสบายในชีวิต

บริเวณที่ลุ่มน้ำตื้นตามริมฝั่งน้ำมักมีป่าไม้อัณงดงามขึ้นอยู่โดยรอบ เป็นบริเวณที่ต้นยางและต้นตะเคียนขนาดใหญ่ยืนต้นงอกงามเป็นกลุ่มๆ ทั้งคนและวัวที่พักแรมภายใต้ร่มเงาของมันตามลุ่มน้ำแลดูเหมือนตุ๊กตา และทำให้บางคนตระหนักถึงสัดส่วนอันมหึมาของมันก็ตอนที่มาเทียบกับสิ่งกระจ้อยร่อยต่างๆ เช่นนี้ สายน้ำซึ่งไหลเรื่อย ๆ เอื่อย ๆ อย่างเงียบเชียบที่อยู่ต่ำลงไป ๓๐ ฟุต นั้นมองดูบริสุทธิ์เหลือเกิน จนกระทั่งมีวัวเดินไปถึงที่นั่นแหละถึงมีคนเห็นว่ามันเป็นกระแสน้ำอันพลุ่งพล่าน ในฤดูแล้งมันจะเป็นเพียงผืนทรายอันว่างเปล่าที่มีบ่อน้ำขังอยู่ตามเส้นทางเพียงไม่กี่บ่อ ยามเมื่อฝนตกจะเกิดอุทกภัยน้ำโคลนขุ่นคลั้กท่วมท้นทั่วบริเวณพื้นที่โดยรอบ

มีอยู่ช่วงหนึ่งของปีที่บริเวณนี้จะไม่มียน้ำเป็นระยะทาง ๔๘ กิโลเมตร ในขณะที่บริเวณอื่นๆ จมน้ำอยู่ในความลึกหลายฟุต ที่ราบสูงโคราชเป็นอาณาบริเวณที่ต้องประสบกับความยากลำบากอย่างยิ่งใหญ่หลวงสุดประมาณเมื่อจะทำการทดน้ำและเพาะปลูกมากกว่าพื้นที่ใดๆ ในสยามที่ข้าพเจ้าได้เคยพบเห็นมา ดอกเตอร์มอร์ริสัน (Dr.Morrison) กล่าวโทษไปถึงความลำหลังของผู้คนซึ่งนำไปสู่ความไม่ใส่ใจและเกียจคร้าน โดยไม่มองดูว่าเป็นความบกพร่องของสภาพภูมิประเทศ เขากล่าวว่า “คงต้องอาศัยการพัฒนาครั้งยิ่งใหญ่อย่างรวดเร็วและเต็มขีดความสามารถอย่างแน่นอน” ที่เห็นด้วยกับเขาทั้งหมดคงจะเป็นเรื่องความเกียจคร้านของพวกลาวขาว กลุ่มคนที่ข้าพเจ้าก็ไม่อาจแสดงความคิดเห็นใดๆ ให้แตกต่างไปจากนี้ได้ ข้าพเจ้าคิดว่าสภาพภูมิประเทศคงได้เปลี่ยนแปลงบุคลิกลักษณะของพวกเขาไปแล้วอย่างมากมาย ผู้อาศัยอยู่ตามที่ราบทุกคนได้สูญเสียพละกำลังแบบที่คนภูเขามิได้เป็นบางส่วน ดังนั้นพวกเขาก็มักจะรับเอาวิธีการทำอุตสาหกรรมที่ใหม่และเจริญกว่ามาใช้ แต่สำหรับข้าพเจ้าแล้ว พวกลาวขาวแห่งที่ราบสูงโคราชดูเหมือนจะสูญเสียความว่องไวกระฉับกระเฉงไปมาก ซึ่งมันเป็นลักษณะที่ยังคงพบเห็นได้ในหมู่ชนชาติเดียวกันที่อาศัยอยู่ในเมืองหลวงพระบาง นอกจากนั้นพวกเขายังไม่สามารถรับเอาสิ่งใดๆ เข้าไว้ในถิ่นฐานของตนเอง มองจากวัยเด็กของพวกเขาที่อยู่ท่ามกลาง

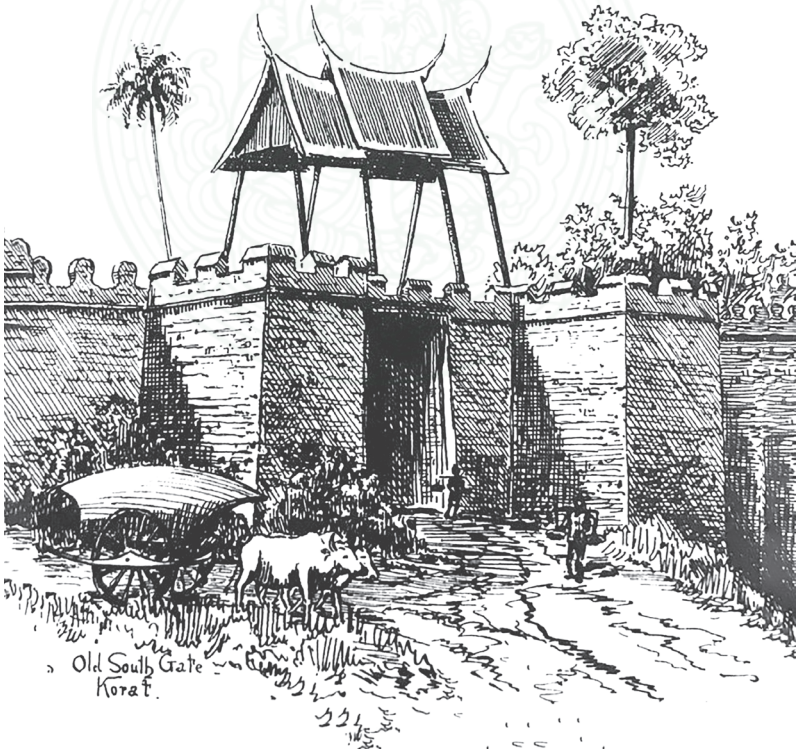
ฝูงควายที่เอาแต่หลับไหลและวัวที่ทรหดอดทน กระเสือกกระสนชีวิตไปอย่าง เชื่องช้าในท่ามกลางทะเลโคลนและท้องฟ้าคลุ้มไปด้วยฝุ่นควัน มันย่อมต้องเป็น บุคลิกลักษณะที่แตกต่างไปจากผู้คนที่มีถิ่นกำเนิดน้ำไหลใสกระจ่างและป็นปาย ขุนเขานับพันๆ ฟุต เพื่อที่จะไปให้ถึงหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นแน่

จำนวนของเกลือที่แทรกซึมอยู่ในพื้นที่หลายส่วนบนที่ราบสูงทำให้การ เจริญเติบโตของข้าวด้อยลง หมู่บ้านจำนวนมากจึงทำการเพาะปลูกข้าวได้อย่าง แร้นแค้น หมู่บ้านอันงดงามหลายแห่งที่เห็นอยู่ประปรายตามบริเวณพื้นที่ซึ่ง อุดมสมบูรณ์กว่าก็ไม่สามารถขยายตลาดการเพาะปลูกข้าวออกไปได้ ด้วยเหตุ นี้การเพาะปลูกจึงทำกันแบบจำกัดจำเขี่ย ทรายเท่าที่ยังไม่มีการระบายผลผลิต ไปเลี้ยงที่ราบสูงโคราช เมื่อมีกองคาราวานแม่เพียงไม่กี่กองจากบริเวณแผ่นดิน เค็มเข้ามาเพิ่มเติมเสบียง หมู่บ้านเหล่านี้จึงไม่สามารถเพิ่มเติมเสบียงตามความ จำเป็นพื้นฐานได้ การที่ถูกตัดขาดจากโลกภายนอกด้วยแนวตะเข็บของเทือก เขาตงพญาเย็น ทำให้การแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันไม่ได้เป็นไปตาม ธรรมชาติในแบบที่พวกเขาเข้าใจ ทั้งข้าวและเกลือ วัวควาย² ไม้เนื้อแข็ง ไหม เครื่องเทศจากป่า เครื่องแกง กระวาน ยาสูบ หนังสัตว์และเขาสัตว์ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นข้าวของที่พวกเขาใช้แลกเปลี่ยนระหว่างกันหรือขายให้พ่อค้า ขาวจีนไม่กี่คนที่กล้าที่จะเสี่ยงภัยเดินทางบุกป่าฝ่าดงอย่างยากเข็ญหรือไม่ก็กอง คาราวานที่ลุยฝ่าแนวตะเข็บป่าเข้ามา

สำหรับเรื่องการคมนาคมขนส่งโดยรวมนั้นนับว่าแย่กว่าพื้นที่ใดๆ ใน ประเทศ ระยะทางอันห่างไกลที่ปราศจากน้ำในฤดูแล้งเกือบจะทำให้ทุกคนทั้ง สัตว์ดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ ไม่มีสะพานข้ามหนองบึงและกระแสน้ำเชี่ยว ในท่ามกลาง สายฝน ไม่มี *ศาลา* หรือเรือนพักแรมตลอดเส้นทาง และโจรผู้ร้ายก็ยังไม่ได้รับ การปราบปราม ส่วนข้าราชการก็ตระหนักถึงความสำคัญของการส่งเสริมการค้า แต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุแห่งความเชื่องซึม เฉื่อยชาของประชาชน ข้าพเจ้าคิดว่าอย่างแรกนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพ ธรรมชาติของภูมิภาคประเทศ อย่างที่สองคือการไร้ความสามารถและการขาด ซึ่งความใส่ใจของชนชั้นปกครอง

² ในอนาคต ตลาดใหญ่ของการส่งออกวัวควายอาจจะกำลังเป็นท้องหากินในฐานะที่บริเวณที่ราบสูงเป็นสถานที่ซึ่งเหมาะสมใน การเลี้ยงวัวควายเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งข้อเสียในเรื่องนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้ว - ดันฉบับ

เมืองโคราชเป็นศูนย์กลางการค้าของบริเวณที่ราบสูงทั้งหมด แต่มีพลเมืองอาศัยอยู่เพียง ๕,๐๐๐ คน เมืองอุบลและเมืองใหญ่เมืองอื่นในเขตภูมิภาคนี้มีพลเมืองเพียง ๔,๐๐๐ คน ตามที่ ดร.มอรรริสันสำรวจมาจากข้อเท็จจริงว่า “ประชากรที่อยู่ในเมืองใหญ่แห่งหนึ่งในประเทศจีน ยังมีจำนวนมากกว่าที่อยู่ในจังหวัดทางภาคตะวันออกของสยามทั้งหมด” สถานที่ซึ่งเรียกว่า เมือง นั้นตามเกณฑ์แล้วจะมีครัวเรือนอยู่ไม่เกินกว่า ๒๐๐ หลังคาเรือน จนกระทั่งถึงเดี๋ยวนี้บรรดาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ทั้งไข้ดาศ โรคบิด และอหิวาตกโรคที่ระบาดไปเมื่อเร็วๆ นี้ก็ดูเหมือนจะเป็นปัจจัยที่จำกัดจำนวนประชากรเอาไว้ ซึ่งเคยมีคนตั้งความหวังเอาไว้ว่าจะมีการเพิ่มจำนวนขึ้นนับตั้งแต่การสู้รบที่ยืดเยื้อยาวนานแต่ก่อนมาได้ยุติลง

ประตูเมืองเก่าด้านทิศใต้ที่เมืองโคราช

มูลค่าการส่งออกและนำเข้าสินค้าของเมืองโคราชนั้นรวมแล้วไม่เคยเกินไปกว่า ๑๒๐,๐๐๐ ปอนด์ ต่อปี³ สินค้าทั้งหมดบรรทุกมาโดยขบวนวัวควายจากโคราชผ่านเทือกเขาตงพญาเย็นไปยังเมืองสระบุรี ซึ่งถ้าเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยทางเรือจะใช้เวลาเพียง ๒ - ๓ ชั่วโมง ระยะทางประมาณ ๑๔๕ กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางจาก ๑๐ ถึง ๑๓ วัน มูลค่าสินค้าที่บรรทุกมาประมาณ ๑๐ ปอนด์ต่อตัน แม้กระนั้นชาวจีนก็ยังคิดอุปบายเพื่อหาผลกำไรจนได้

เมืองโคราชล้อมรอบไปด้วยกำแพงอิฐสูงซึ่งสร้างอยู่บนปราสาทดิน โดยมีคูกว้างล้อมอยู่ด้านนอก แต่ละด้านมีความยาวไม่เกิน ๑ ไมล์ และมีถนนสายหลัก ๒ เส้นตัดกันที่ใกล้ๆ กลางใจเมืองเชื่อมต่อกับประตูใหญ่ทั้ง ๔ ประตู ประตูเหล่านั้นมีโครงสร้างอันสวยงามแปลกตา แต่ส่วนบนมักจะสร้างอยู่บนไม้คานขวางตามแนวนอนที่ทั้งกาลเวลาและการปล่อยปลະละเลยทำให้มันเสื่อมโทรม ผุพัง มันก็เกือบจะถูกรื้อลงมาเพื่อป้องกันไม่ให้ตกใส่ศีรษะของคนทั่วไป แต่การที่ชาวสยามชอบสร้างงานในแบบที่ไม่ลงทุนมาก และบางทีอาจจะมีความมองว่ามันเป็นของเก่าแก่โบราณ ประตูเหล่านั้นจึงไม่เคยได้รับการซ่อมแซมเสียใหม่ ตัวเมืองนั้นมองดูเหมือนเป็นแอ่งที่จมลึกลงไปภายในกำแพงเมืองโดยรอบ น้ำที่ใช้ในเมืองนำมาจากคลองตะคองซึ่งอยู่บริเวณตอนบนขึ้นไป มันต้องไหลผ่านมาจากถิ่นฐานของพวกชาวจีน จึงเป็นแหล่งน้ำที่ไม่อาจคาดหวังถึงความสะอาดบริสุทธิ์ได้ จากนั้นมันก็จะไหลผ่านกำแพงเมืองและระบายไปตามท้องร่องคูคลองต่างๆ ไปสู่ป่าเป็นหย่อมๆ มากมายที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วเมือง แหล่งน้ำนี้จะไม่ไหลไปยังพื้นที่ที่ต่ำกว่านี้หรือที่สูญปลายด้านตะวันออก น้ำจะ

³ มิสเตอร์เบลล์ได้ประมาณการไว้ว่ามูลค่ารวมอยู่ที่ ๒๐๐,๐๐๐ ปอนด์ซึ่งน่าจะสูงเกินไปสำหรับดินแดนที่ราบสูงนี้ ดูจากการที่เขาประมาณการมูลค่าในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งหมด (๒๕๐,๐๐๐ ปอนด์) เมืองหลวงพระบางและจังหวัดต่างๆ แถบทะเลสาบ เหลือมูลค่าการซื้อขายอยู่เพียง ๕๐,๐๐๐ ปอนด์ เท่านั้น (วารสารภูมิศาสตร์ Vol.๗ ฉบับที่ ๕) ดร.มอร์ริสันคำนวณเอาไว้ว่าจำนวนวัวควายที่ออกจากสระบุรีเพื่อนำเข้าไปยังโคราชนั้นเฉลี่ยแล้วไม่เกินวันละ ๖๐ ตัว และให้ตัวเลขประชากรว่ามีอยู่ ๑ ล้าน และจำนวน ๓ ในสี่นี้จ่ายเงิน ๔ บาท หรือ ๓ เพนนี ใน ๑ ปี เพื่อซื้อของนำเข้าประเภทเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เขาได้แสดงตัวเลขให้เห็นว่าจำนวนสินค้านำเข้าในหมวดนี้ไม่น่าจะเกิน ๕๐,๐๐๐ ปอนด์ ส่วนอีก ๑๐,๐๐๐ ปอนด์ นั้นเพิ่มเติมพวกเครื่องเหล็กซึ่งสยามไม่ทราบสูงใช้น้อยกว่าดินแดนทางตอนล่าง เนื่องจากน้ำหนักและความยุ่งยากในการบรรทุกห่อทำให้มันไม่เหมาะสมกับขบวนสินค้าที่ขนส่งโดยกองคาราวาน อาจกล่าวได้ว่าหนึ่งในสามของสินค้านำเข้านั้นนำมาขายเฉพาะที่เมืองโคราชเมืองเดียว ส่วนหนึ่งนำไปยังตะวันออกที่เมืองอุบลและแม่น้ำโขงและอีกส่วนหนึ่งแจกจ่ายไปตามเส้นทางเมืองหนองคาย สินค้าส่งออกรวมทั้ง กระวาน วัวควาย ไหม และหนังสือไม้ น่าจะมีมูลค่าเกินไปกว่า ๖๐,๐๐๐ ปอนด์ - ต้นฉบับ

ระเหยหรือถูกดูดซึมผ่านการกรองของพื้นดินปนทรายไปตามกาลเวลา อย่างไรก็ตามก็ตมั้นก็จะทิ้งขยะและความสกปรกไว้ที่บริเวณใจกลางเมือง เมื่อได้มาที่นี้ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ กับ ดร.มอร์ริสัน ข้าพเจ้าจึงเข้าใจสภาพเช่นนั้นได้ว่าเป็นอย่างไร เพราะเมื่อตอนที่ฝนตกใน พ.ศ. ๒๔๓๖เราได้พบหนองน้ำเน่าเหม็นมากมายอยู่ที่ในตัวเมือง

ท่านข้าหลวงของสยามที่ชื่อว่า พระประสิทธิ์^๑ นับเป็นบุรุษอีกผู้หนึ่งซึ่งเป็นความหวังในอนาคตของสยามได้ สถานการณ์ที่เรียกได้ว่าเลวร้ายของผู้คนโคราชที่เป็นอยู่นั้น ก่อนหน้าที่เขาจะมานั้นชั่วช้ากว่านี้มากนัก เขาได้ทำการขัดขวางอย่างที่ดีๆ ในประเทศนี้จะกระทำกัน และทำสิ่งต่างๆ ให้แก่จังหวัดอย่างมากมาย ถ้อยคำสนทนาของเขาสุภาพและอ่อนโยน เขารอบรู้เรื่องการปกครองชุมชน เป็นการสนทนาให้สาระที่ดีในหลายสิ่งหลายอย่าง ทุกคนที่ได้พบปะกับเขาล้วนมีอากัปภิกิริยาเข้มแข็งรื่นรมย์ อีกทั้งสถานที่ทำงานก็สะอาด สะอาดเรียบร้อย แต่สิ่งที่เขาต้องการแน่ๆ ก็คงจะเป็นนายช่างประจำท้องถิ่น

เพื่อนบ้านประชิดติดกันของโคราชได้แก่ประชาชนที่อยู่ในมณฑล ลาว กลาง กลุ่มใหญ่พอสมควร เป็นชื่อที่พวกลาวในโคราชใช้เรียกขานตนเอง ในความเป็นจริงแล้วแทบจะไม่มีแตกต่างจากพวก ลาวขาว ทางตอนล่างของเมืองอุบลและเมืองหนองคาย มีหมู่บ้านอันอุดมสมบูรณ์หลายแห่งอุดมอยู่พร้อมด้วยนาข้าวพันธุ์ดีและผลไม้ตามผืนดินเลียบสายน้ำที่เป็นสาขาของแม่น้ำมูล กล่าวกันว่าแม่น้ำสายนี้ตรงส่วนที่อยู่ในบริเวณที่ราบสูงที่ต่ำกว่าละติจูดที่ ๑๗ องศาทั้งหมดนั้นอาจจะเหือดแห้งไปแล้ว ซึ่งบางทีมันคงจะเป็นลำน้ำสายใหญ่ที่สุดที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงทางฝั่งขวาก็ได้ในแต่ละปีนั้นเรือลากจูงเล็กๆ ขนาด ๔ ถึง ๕ ฟุต สามารถใช้แม่น้ำสายนี้เดินเรือเข้ามาได้เป็นระยะเวลาเจ็ดเดือนโดยเดินเรือจากท่าช้าง^๒ ซึ่งอยู่ห่างจากโคราช ๑๒ ไมล์ เล่นเรือได้ระยะทาง ๒๐๐ ไมล์ถึงเมืองพิมาย^๓ โดยเล่นไปเป็นระยะทาง ๑๕ ไมล์เหนือกระแสน้ำที่

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาประสิทธิ์ศิลปการ มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครราชสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้คำว่า Pra Prasadit- สวป.

^๒ ปัจจุบันคือตำบลท่าช้าง อยู่ในอำเภอเฉลิมพระเกียรติจังหวัดนครราชสีมา - สวป.

^๓ จากลักษณะทางธรณีวิทยานั้น พื้นที่ของท่าช้างและเมืองพิมายปรากฏเป็นบริเวณตะกอนน้ำพา อายุประมาณ ๑๐,๐๐๐ ปี และเป็นตะกอนตะกอนน้ำเก่าอายุเกิน ๑๐,๐๐๐ ปี ถึง ๒๒ ล้านปีขึ้นไป - สวป.

ไหลลงสู่แม่น้ำโขงในช่วงที่ฝนตกชุกสูงสุด กระแสน้ำเชี่ยวเหล่านี้ใช้สำหรับการเดินเรือได้ ๒ เดือนเท่านั้น

ได้เคยมีเรือกลไฟใบพัดคู่ขนาดความยาว ๕๐ ฟุต และขนาดปากเรือกว้าง ๑๒ ฟุตแล่นเข้ามาในแม่น้ำนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ถึง ๒๔๓๖ ซึ่งเป็นเรือของบริษัทการค้าชาวสยาม ขณะที่การสร้างทางรถไฟมายังเมืองโคราชก็ได้ถูกจับตามองอย่างคาดหวังด้วยความกระตือรือร้นเป็นอันมาก จึงนับเป็นการเสี่ยงภัยอย่างกล้าหาญและสมควรที่จะได้รับความสำเร็จ ความยุ่งยากนานับประการที่พบมีสาเหตุมาจากเกาะแก่งอุปสรรคทางน้ำต่างๆ และจากปริมาณการค้าที่เพิ่มมากขึ้น ดังนั้นการจัดระบบในแม่น้ำให้โล่งสะดวกสบายจึงน่าจะเป็นการกระทำที่มีประโยชน์ เรือชุดเป็นเรือที่ใช้กันตลอดลำน้ำรวมไปถึงลำคลองสายย่อยต่างๆ ชาวบ้านพึ่งพาการจับปลาจากสายน้ำเหล่านี้อยู่มากแต่ทว่าทางน้ำที่พวกเขาต้องแล่นเรือไปนั้นคดเคี้ยวมากในช่วงน้ำลึก ทำให้การเดินทางต้องล่าช้าเกินกว่าที่จะใช้เป็นทางหลวงประจำเมืองตามปกติ

โกดังสินค้าชาวจีน เมืองโคราช

อุตสาหกรรมที่สำคัญในเมืองโคราชคือการทอ ผ้าพุ่ง เป็นการทอด้วยไหมสลับสีดงามแปลกตา ส่วนมากผ้าที่ทอจะนิยมใช้โทนสีเขียว ชมพู หรือสีอื่น ๆ โดยปกติวิธีเดียวที่จะซื้อได้ก็คือบอกให้พวกเขาว่าอยากจะได้ผ้า จากนั้นผู้หญิงชาวบ้านจะเข้ามาล้อมที่ละคนสองคนพร้อมด้วยผ้าทอหลากหลายมาให้เลือก คุณอาจจะเดินไปเลือกซื้อผ้าเองตามร้านได้ทุกเมื่อ

ชุมชนชาวจีนจะอยู่ด้านนอกประตูทางทิศตะวันตกตรงบริเวณที่มีถนนเส้นหลักที่ตัดต่อมาจากเมืองสระบุรี ภาพการมาถึงของกองคาราวานฝูงวัวนับร้อยๆ คู่พร้อมด้วยเสียงกระดิ่งจำนวนมากเหนือหนอกของม้ากระทบกันดังกรังกรังไปทั่ว ในขณะที่กองคาราวานอีกกองหนึ่งก็กำลังเก็บข้าวของเตรียมตัวเคลื่อนย้ายเป็นภาพที่ดูสดชื่นมีชีวิตชีวาไม่น้อย กล่าวได้ว่าชาวจีนในเมืองสยามนั้นเหมือนกับชาวอังกฤษในสหรัฐอเมริกาในการที่จะเลือกสรรผู้หญิงที่ดีที่สุดเพื่อให้มาแต่งงานกับพวกตนเนื่องจากพวกเขามีสาว ๆ มาเสนอตัวให้เลือกมากกว่า จึงใช้วิธีเลือกสรรสุภาพสตรีต่างๆ อย่างพินิจพิจารณามากยิ่งขึ้นกว่าชายอื่นๆ ที่สัญชาติเดียวกับหญิงนั้นกระทำกัน

ที่อยู่อาศัยของชาวจีนในเมืองโคราชมักจะแปลกเพราะสร้างด้วยอิฐโคลนก้อนใหญ่ ตรงส่วนมุมจะก่อขึ้นไปจนอยู่ห่างจากหลังคาดินประมาณ ๓ ถึง ๔ ฟุต และจะมีหลังคาจากขนาดกว้างวางคลุมพื้นที่ตัวบ้านไว้ทั้งหมด ผลก็คือทำให้มันเป็นอาคารที่มีอากาศเย็นตลอดเวลา ด้านในมีห้องเก็บของขนาดกำลังเหมาะไว้กันโจรผู้ร้าย เป็นห้องเก็บของที่ปลอดภัยมากกว่าและโอโถงมากกว่าบ้านไม้ทั้งหลายในประเทศนี้ นอกจากนี้ก็ไม่มีข้อดีอะไรอีก เช่นเดียวกับการอาศัยอยู่บนพื้นดินย่อมมีความมั่นคงแข็งแรงและถูกสุขอนามัยน้อยกว่าอาศัยอยู่บนเสาตอม่อเหนือพื้นราว ๖ ถึง ๑๐ ฟุตอย่างไม่ต้องสงสัย

เมื่อเราเสร็จงานกับพระประสิทธิ์และได้พักผ่อนกันทั่วหน้าทั้งคณะแล้ว พวกเราก็ก้าวขึ้นรถใหม่ซึ่งส่อเค้าว่าจะร้อนไม่ใช่น้อย ตลอดการเดินทางระยะสั้นช่วงสุดท้ายเพื่อไปยังเมืองสระบุรีที่อยู่ห่างออกไปเพียง ๑๔๕ กิโลเมตร ภาพของผู้คนล้นแลดูแจ่มใสด้วยความสะอาดสะอ้าน สวมใส่ ผ้าพุ่ง ที่มีสีสัน

สวยงามและเป็นผู้ที่มีน้ำใจโอบอ้อมอารีอย่างยิ่งซึ่งทำให้เรารู้สึกคิดถึงบ้าน แต่ประมาณ ๑๐ ชั่วโมงผ่านไปพวกเขาก็จะจำภาพคนเดิมๆ ไม่ได้อีก พระอาทิตย์กำลังจะลับขอบฟ้าซึ่งก็หมายถึงความมืดกำลังคืบคลานเข้ามา เมฆหนาครอบคลุมทั่วผืนแผ่นดินฟ้า แล้วฝนก็ตกกระหน่ำใส่เราอย่างไม่ยั้ง เราแทบจะไม่รู้ร้อนรู้หนาวกับสายฝนเนื่องจากน้ำนั้นท่วมขึ้นมาจากคอ แนวต้นไม้ที่ทอดยาวแลเห็นไกลๆ ข้างหน้าเราเป็นเส้นสีดำตัดกับท้องฟ้าตรงที่ซึ่งครั้งหนึ่งเราเคยยืนอยู่บนพื้นดินที่สำคัญก็คือ เราต้องไปยังที่นั่นและไปเอาเกวียนมา วิวต้องพากันว่ายน้ำส่วนพวกผู้ชายก็ต้องยกไหล่เกวียนให้ขึ้นสูงเข้าไว้ โชคดีตรงที่น้ำจะทะลักเข้ามูกเฉพาะคนที่ตัวเตี้ยที่สุดเท่านั้น

มีการทำเครื่องหมายไว้เพียง ๒ - ๓ แห่งเพื่อช่วยให้พวกเขาไปกันได้ถูกทางโดยจะมีไฟจุดไว้ตรงริมฝั่งเห็นลึบๆ เหมือนเป็นไฟสัญญาณ และจุดเอาไว้เพื่อให้ความอบอุ่นยามเมื่อพวกเขาไปถึง บางโอกาสเครื่องหมายนั้นก็จะหายไปบ้างในตอนที่เราลื่นไถลจากบริเวณที่ตื้นๆ ลงไปตรงที่น้ำลึกถึง ๑๒ ฟุต จนกระทั่งเที่ยงคืนทุกคนจึงมาถึงพร้อมกันที่วัดใกล้ที่สุด ส่วนเกวียนก็ค่อยๆ หอยมมาถึง ข้าวสารบางส่วนถูกนำออกมาหุง แต่มีคนกินลงอยู่แค่ ๓ - ๔ คนเท่านั้น ที่เหลือต่างพากันล้มตัวสลบไสลเหมือนท่อนซุง

วันต่อมาเราได้รับวัวที่จะใช้เป็นพาหนะและได้นำคนเจ็บขึ้นนั่งบนหลังม้าซึ่งตอนนี้พวกเขาดูมีอาการแข็งแรงน่าพอใจ เราเคลื่อนขบวนโอบกระหนาบแนวน้ำท่วมไปยังที่ดอนตรงริมป่าทางด้านทิศใต้ไปบรรจบกับเส้นทางสายหลักที่ลาดบัวขาว ซึ่งเราโชคดีมากทีเดียวที่เจอ *ท่าเียบ* ที่พักมีหลังคาแห่งเดียวบนเส้นทางสายนั้น เราเสียเวลาอยู่ที่นี้ ๓ วัน *คลอง* เบื้องหน้าเราน้ำขึ้นสูงถึง ๑๐ ฟุตในตอนกลางคืน เราไม่สามารถเดินทางย้อนมาข้างหลังได้เลยเพราะข้างนอกด้านหลังเราเต็มไปด้วยน้ำ ขณะที่นำข้าวและยาควินออกมาแจกจ่ายและผู้คนต่างล้มหมอนนอนเสื่อกันด้วยพิษไข้ เราก็ได้ใช้เวลาวันที่สองเพื่อต่อแพไม้ไผ่และผูกโยงเส้นหวายข้ามกระแสน้ำ ต้นไม้ต้นใหญ่ๆ และกิ่งก้านของมันหักโค่นและไหลลงไปตามกระแสน้ำมองดูเหมือนจรวดขนาดมหึมา ระดับน้ำขึ้นสูงอยู่ตลอด

เวลา และท้ายที่สุดเมื่อแพของเราเริ่มล่องไปตามทางน้ำของมัน แนวเส้นทางต่างๆ ก็ถูกน้ำท่วมจนมองไม่เห็น แพจึงล่องลงมาอย่างรวดเร็วตามแรงกระแสน้ำเชี่ยว แทรกผ่านกิ่งก้านต้นไม้ที่ลอยขวางอยู่และในที่สุดแพก็แตก เรากลับมารับประทานอาหารเย็นอย่างฟกช้ำและอ่อนล้าและสุดแสนที่จะเบื่อหน่าย กระแสน้ำเย็นเยือกที่ต้องลงไปแช่ตัวทำงานในนั้น แต่ขนาดของถุงใส่ข้าวสารที่เล็กลงทุกที ๆ จะคอยเตือนให้รู้ตัวว่าเราต้องพยายามกันอีกครั้ง เช้าวันต่อมา เราจึงเริ่มงานเหนือจากตำแหน่งเดิมขึ้นไปอีกไม่กี่กิโลเมตร และทำการต่อแพขึ้นใหม่ ตกค่ำแพจึงพร้อมที่จะลงน้ำได้ ฝนได้หยุดตกไปแล้วและเมื่อถึงรุ่งแจ้ง แพอันสวยงามของเราก็ได้ลอยขวางทางอยู่ มองเห็นได้ชัดเจนอยู่เบื้องหน้าสายตาอันเบิกบานของพวกเรา

จันทิก* (Chantuk) เป็นหมู่บ้านยากจนทุรกันดารขนาดประมาณร้อยหลังคาเรือน แม้แต่ภายในบริเวณก็ยังไม่มียี่ *ศาลา* แต่เรายังพอจะมีข้าวกับปลาแห้ง และได้ยินเรื่องเกี่ยวกับทางยกระดับอันน่าทึ่งที่กำลังทำขึ้นสำหรับสร้างทางรถไฟที่เมืองปากเพรียวกับเรื่องรถจักรไอน้ำแบบพิเศษที่กำลังสร้างขึ้นที่นั่น ม้าเร็วสองคนมาถึงพร้อมกับถุงไปรษณีย์ ๒ ถุงและอยู่รับประทานอาหารเช้ากับเรา พวกเขาดูเหนื่อยและอ่อนล้าแทบขาดใจและเล่าให้ฟังว่า ทางหลวงหรือเส้นทางสายหลักที่อยู่ในป่านั้นมีโคลนท่วมถึงต้นขาจนเกือบจะเดินทางผ่านไปไม่ได้อยู่แล้ว มีชาย ๒ คนจับใช้ลัมตายอยู่ในเส้นทาง หลังจากนั้นไม่นานคนใหม่อีก ๓ คนก็มาถึง ผู้หญิงคนหนึ่งโน้มน้าวอีกสองคนให้ พวกเขาได้ทิ้งร่างของเพื่อน ๒ คนไว้ระหว่างทาง ด้วยความตื่นกลัววิญญานของผู้ตายจนไม่กล้าที่จะเผาเขา ได้ยินมาว่าเส้นทางที่อยู่ถัดขึ้นมาตอนบนทางด้านทิศใต้มีสภาพดีกว่า วันต่อมาพวกเราจึงรีบรุดไปยังบ้านของพระท่ามกลางกระแสน้ำร้อนเป็นคลื่นคลั่งในตอนเช้าและกระแสน้ำที่ทะลักท่วมทันในตอนบ่าย

ฝูงวัวต่างต้องกระเสือกกระสนอยู่ในทะเลโคลนทั้งๆ ที่มีอาการเจ็บคอและไอเนื่องจากการที่ฝนตกลงมาไม่หยุดหย่อน เป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากอย่างแท้จริง จนกระทั่งตกค่ำก็ยังไม่สามารถไปถึงที่หมายได้ พวกเราถึงหมู่บ้านตอน

* จันทิก ชื่อเดิมของอำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา - สวป.

ที่มีดแล้วโดยมีชาวบ้านผู้เฒ่าเฒ่าออกมาต้อนรับขับสู้คณะของพวกเขา พวกผู้ชายและข้าพเจ้าต่างป็นขึ้นไปยังยั้งฉางเก็บข้างหลังเล็ก ๆ ที่สร้างใหม่บนเสาต่อม่อสูง ขนาดของมันพอดีตัวเสียจริงๆ ข้างในนั้นสะอาดสะอ้าน และเราก็ใช้วิธีจุดไฟสุ่มไว้ข้างใต้เพื่อทำให้มันอบอุ่น พวกเรามีความสุขสำราญในยามเย็นกับขนมข้าวสวยร้อนๆ และกุ้งแห้ง พร้อมทั้งสุบชิการ์ที่ได้มาจากเป้หลังของข้าพเจ้า ฟังเสียงฝนซัดซาสดกระเซ็นอยู่บนที่นอนฟางหญ้าแห้ง อีกสามวันถัดมาฝนก็ยังไม่ยอมหยุดตก พวกเราต้องลุยเข้าไปหาลำแสงโพล้เพล้ของป่าอันชุ่มโชกอย่างทุลักทุเลและตั้งค่ายพักแรมกันอย่างสุดความสามารถ เสี่ยงฟ้าคำรามไม่หยุดหย่อนจากฝนที่เทลงมาอย่างหนักสาดใส่ไปไม่อย่างไร้ความปราณี ผสมผสานอยู่ตลอดทั้งคืนร่วมกับเสียงกรวญครางของคนป่วย ความไม่สบายใจเกี่ยวกับเรื่องกระแสน้ำเชี่ยวกรากท่วมท้นไม่หยุดหย่อนและอาหารปันส่วนที่ขาดแคลนลงเรื่อยๆ อาการครั่นเนื้อครั่นตัวที่ยึดเยื้อมาจนถึงอรุณรุ่ง ความรันทดที่ต้อนรับวันใหม่ ความเปียกชื้นยาวนานนับชั่วโมงที่สาดกระเซ็นเข้าถึงกลุ่มหมอกอันชุ่มโชก การต้องออกไปลุยฝ่าแอ่งน้ำตื้นอย่างไม่หยาใจหายคอ และความจำเป็นที่จะต้องออกไปเผชิญเหตุการณ์ทั้งหมด ล้วนแต่เป็นเหตุการณ์หลักๆ ของการเดินทางท่ามกลางสายฝน ไม่มีใครที่ได้รับสิทธิพิเศษให้ผ่านเข้าไปในนั้นจะสามารถลี้ภัยในความกล้าหาญและน้ำอดน้ำทนซึ่งเป็นคุณสมบัติของชาวพื้นเมืองลงได้ หรือสามารถที่จะฝ่าออกมาโดยไม่ทิ้งอคติทั้งหลายแหล่เอาไว้ทั้งยังเกิดความรู้สึกยอมรับนับถือใหม่ๆ ที่มีอาจลี้ภัยในตัวบุคคลที่ร่วมทรทอดทนมากับเขาด้วย

พาหนะในการเดินทาง

พวกเราเดินทางผ่านกองคาราวานหลายกลุ่มที่ตั้งค่ายพักแรมอยู่ตรงบริเวณริมป่าด้านนอกเพื่อรอให้สภาพอากาศและกระแสน้ำมีสถานการณ์ดีขึ้น พร้อม ๆ กับจะได้ถนอมวัวและปกป้องสินค้าต่างๆ เอาไว้ พวกเขานำเอากระจาดมาวางเรียงไว้ด้านข้างเป็นแถวเป็นแนวแบบเดียวกับการตั้งค่าย เพื่อเอาไว้ต้อนรับสัตว์ต่างๆ ให้เข้าไปในตอนกลางคืนซึ่งเป็นวิธีป้องกันภัยจากเสือและโจรผู้ร้าย กระจาดแต่ละใบจะถูกคลุมไว้ด้วยหญ้าคาหรือแฝก พอตกกลางคืนพวกผู้ชายในกองคาราวานก็จะคลานขึ้นไปบนปากตะกร้า ซึ่งด้านบนนั้นจะมี ใบลานปกคลุมอยู่ นับเป็นเวลาหลายวันที่พวกเราอยู่จนกระแสน้ำเชี่ยวกลงและฝนฟ้าหยุดตก วัวของพวกเราได้ถูกกักบริเวณไว้ในระยะ ๒๐ กิโลเมตร จากเมืองปากเพรียวอันเนื่องมาจากกระแสน้ำท่วมฉับพลันที่เราเพิ่งลุยข้ามผ่านมาเมื่อ ๒ ชั่วโมงก่อนหน้านี้ เราพักแรมที่ตรงนั้นอยู่ ๒ วัน ขณะที่ใครๆ อาศัยกันอยู่ที่ใน *ศาลา* และจัดการตากผ้าผืนให้แห้ง ข้าพเจ้ากลับมาได้ฟังภาษาพูดของตนเองอีกครั้งจากปากของวิศวกรชาวสก็อตผู้มีจิตใจเอื้ออารี เขายกเตียงนอนที่มีสภาพเป็นเตียงจริงๆ ให้ข้าพเจ้าได้หลับนอนและยังยกเสื้อผ้ามากมายของ

เขาเองให้ข้าพเจ้าได้สวมใส่ ตัวของข้าพเจ้าเองเวลานี้คำนึงถึงแต่เรื่องประโยชน์ใช้สอยมากกว่าการแต่งกายให้ดูดี

หัตถจักรสำหรับลากขบวนรถไฟแห่งแรกในเขตนี้กำลังเปิดใช้งาน คนของข้าพเจ้าต่างพากันคุกเข่ายกมือ ไหว้ ขณะที่ผ่านมันไป โดยทำเช่นเดียวกับเวลาที่เขายกมือไหว้พลั้งอำนาจที่พวกเขาเกรงกลัวและนับถือ มันไม่ใช่แค่รู้สึกตกใจนิดหน่อยเมื่อได้ประจักษ์ว่าคนหัวโบราณทั่วไปที่เป็นแบบเดียวกับพวกเรามีอาการแสดงการยอมรับนับถือและยอมจำนนต่อพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ ดูเหมือนพวกเขาจะรู้สึกกลัวพลังอำนาจซึ่งแฝงตัวอยู่ในสิ่งประดิษฐ์คิดค้นอันทรงอำนาจภาพได้ตั้งตระหง่านอยู่ตรงหน้าอย่างเจียบจั่น บางทีพวกเขาคงจะรู้นั่นเป็นสิ่งที่เล็กน้อยที่ควรจะต้องแสดงออกต่อหน้าสิ่งที่พิชิตโลกได้ ซึ่งก็คือ พลังไอน้ำนั่นเอง

การเดินทางระยะสั้นๆ เพียง ๙๐ ไมล์ ของเรากินเวลาถึง ๑๐ วัน ซึ่งเวลาตอนนั้นมันช่วยให้เราเกิดความคิดว่าในวันหนึ่งทางรถไฟคงจะพาเราเดินทางไปในระยะทางครึ่งหนึ่งนั้นโดยใช้เวลาเพียงไม่กี่ชั่วโมง

พวกเราได้รับข่าวเป็นครั้งแรกเกี่ยวกับเรื่องความยุ่งยากที่กำลังสืบคลานเข้ามาทางด้านชายแดนอาณานิคมฝรั่งเศสเมื่อเดินทางมาถึงเมืองปากเพรียวและอยุธยาโดยทางเรือ ขณะที่เราใช้วิธีเดินทางลงมาตามแม่น้ำ เราได้เห็นว่าบนสองฟากฝั่งของแม่น้ำสัก^๑ เรื่อยมาจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยามีประชาชนตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากอย่างน่าสังเกต แตกต่างจากเมื่อตอนที่เราเดินทางผ่านไปเมื่อ ๕ เดือนที่แล้วซึ่งตอนนั้นมีแต่หมู่บ้านและเมืองเล็กๆ น้อยๆ ไม่สำคัญสำคัญตั้งอยู่กระจัดกระจายอย่างเห็นได้ชัด ข่าวคราวความยุ่งยากที่เราได้รับฟังมาได้รับการยืนยันด้วยการปรากฏตัวของเรือป็นฝรั่งเศสในขณะที่เราล่องเรือลงมาเพื่อขึ้นบกตรงบริเวณพื้นที่ราบลุ่มซึ่งต่อเขตกับกรุงเทพฯ และอีกครั้งหนึ่งจากการที่เห็นธงทิวสีขาวยปลิวไสวออกมาจากทางด้านท้ายเรือรบหลวงสวิฟท์ (Swift) การที่ได้เห็นส่วนหนึ่งของแวนแคว้นอังกฤษแม้จะเป็นเพียงสิ่งเล็ก

^๑ ต้นฉบับใช้คำว่า Nam Sak หมายถึงแม่น้ำป่าสัก - สวป.

น้อยมันเป็นความรู้สึกเหมือนได้กลับบ้านแล้วจริงๆ มันดูสะอาดสะอ้านและสง่างามเมื่อเราได้เห็นมันหลังจากการเดินทางอันลำบากยากเข็ญและสุดแสนโศโครกทั้งมวล ช่างเป็นความรื่นเริงบันเทิงใจเสียจริงที่ได้เห็น เรือหลวง “สวิฟท์” (Swift)^๒ อันเก่าแก่ติดตามตรึงใจอยู่ในความทรงจำของเรือขับไล่ไทย ในเรื่องความปราดเปรี้ยวว่องไวท่ามกลางสายตาของพวกเราในหลายๆ เดือนถัดมาอย่างที่ไม่มีความรำคาญใจจะสร้างความประทับใจไว้ในความทรงจำได้มากไปกว่านี้ ความสง่างามและความมีประสิทธิภาพที่เกิดจากกัปตันเคอร์บี้ (Kirby) และลูกเรือของเขาทำให้มันเป็นเรือที่ได้รับความชื่นชมจากเรือฝรั่งเศสหลาย ๆ ลำที่อยู่ในสถานที่เดียวกันนั้น

เกือบสามปีถัดมาข้าพเจ้ามีธุระต้องขึ้นไปเผชิญชะตากรรมที่เมืองโคราชอีกครั้งและมีเส้นทางเกิดขึ้นอีกหลายเส้นทางแตกต่างจากการเดินทางเที่ยวที่แล้วอย่างเห็นได้ชัด จุดหมายของข้าพเจ้าคือเมืองทองแดงที่เมืองจันทักซึ่งเคยจมอยู่ใต้น้ำเมื่อครั้งที่เราเดินทางมาถึงในปี พ.ศ.๒๔๓๖ ข้าพเจ้าจำใจต้องเดินทางต่อไปยังเมืองโคราชเพื่อให้คำแนะนำที่จำเป็นแก่พวกผู้ชายหัวหนำหมู่บ้านที่ท่านข้าหลวงเมืองนั้นส่งมา

นักเดินทางชาวออสเตรเลียที่ชื่อ ดร.มอร์ริสันซึ่งอยู่ที่กรุงเทพฯ ในขณะนั้นได้วางโครงการเดินทางระยะไกลไปสู่ยูนานโดยจะเริ่มต้นที่เมืองโคราช แม้ว่าก่อนหน้านั้นไม่นานนัก ข้าพเจ้าจะได้ดื่มน้ำมะพร้าวของเขาและได้รับการต้อนรับที่เขาให้ความสำคัญกับมันมากที่เมืองจันทบุรี แต่หากพูดถึงข้อผิดพลาดที่มีด้วยเกียรติของข้าพเจ้าแล้วนายแพทย์ผู้มีชื่อเสียงท่านนี้คงจะต้องอดทนต่อเจตนาไม่บริสุทธิ์ที่ผู้คนมีต่อรายงานนั้นอย่างแน่นอน และหลังจากนั้นราวๆ ๑๐ วัน เราก็ได้กลายมาเป็นเพื่อนร่วมเดินทางกัน

เราสามารถเดินทางได้ตลอดเส้นทางเพื่อไปยังพระราชวังบางปะอินซึ่งเป็นพระราชวังฤดูร้อนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รถไฟสามารถแล่นไปสู่เส้นทางนั้นได้ แต่เนื่องจากน้ำได้ท่วมข้อต่อส่วนโค้งที่ใช้รับน้ำหนักของสะพาน

^๒ H.M.S.Swift เรือหลวงของสมเด็จพระราชินีอังกฤษ – สวป.

บางแห่งทำให้ต้องใช้รถเลื่อนในระยะทางส่วนที่เหลือ มีอยู่เรื่องหนึ่งที่นักสำรวจซึ่งไม่ใช่มีอาชีพอาจจะไม่รู้แต่ก็ต้องรู้สึกผิดสังเกตต่อจำนวนหินเพียงน้อยนิดที่ใช้โรยพื้นทางรถไฟตามเส้นทาง การใช้หินโรยพื้นหนาเพียงแค่ ๖ นิ้วนับว่าน้อยเกินไปจริงๆ สำหรับภูมิประเทศที่มีฝนตกหนักหน่วงเช่นนี้ และจริงๆ แล้วทุกครั้งที่เจอฝนตกหนักก็จำเป็นที่จะต้องทำการซ่อมแซมหินโรยทางรถไฟแต่ละเส้นทางเป็นการใหญ่ บางครั้งก็ต้องโรยหินสูงถึง ๑๘ นิ้วในหลายๆ พื้นที่

จากการที่มีหินโรยพื้นไว้น้อยเกินไปเพียงแค่ ๖ นิ้ว และมีรางรถไฟที่รับน้ำหนักได้เพียง ๕๐ ปอนด์ ดังนั้นการวิ่งเร็วๆ จึงไม่อาจทำได้ อย่างไรก็ตามเครื่องจักรต่างๆ ที่ออกแบบมาอย่างราคาถูกลง ย่อมไม่ใช่เครื่องจักรที่สามารถวิ่งได้รวดเร็ว ดังนั้นการเดินทางภายใต้สถานการณ์ปกติธรรมดาก็คงจะยากพออยู่แล้ว รถไฟที่นี้ใช้เครื่องจักรอยู่ ๒ แบบ คือ แบบกระบอกสูบ ๑๒ นิ้ว ๒ คู่กับแบบ ๑๓ นิ้ว ๓ คู่ สำหรับวิ่งขึ้นเขา ส่วนที่แพงที่สุดของรถลากเลื่อนคือส่วนตู้โดยสารที่ประทับของพระราชวงศ์และห้องผู้โดยสารของข้าราชการ

การสร้างเส้นทางทำได้ล่าช้าเนื่องจากการไม่ลงรอยกันอย่างออกนอกหน้าระหว่างเจ้ากรมรถไฟซึ่งนายเบ็ตเก้ (Herr Betche) ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกรมรถไฟและนายเมอร์เรย์ แคมเบลล์ (Murray Campbell) วิศวกรผู้รับเหมาการสร้างทาง ความเสียหายของสะพานที่เกิดตามมานั้นทำให้มีรายจ่ายเพิ่มขึ้นและมีความล่าช้าขึ้นอย่างมากมายทั้งในด้านการขนส่งสิ่งของทางน้ำขึ้นไปยังบริเวณที่อยู่เหนือกว่าเส้นทางที่กำลังก่อสร้าง และเป็นการยับยั้งมิให้ผู้รับเหมาสามารถส่งสัมภาระทั้งหมดขึ้นไปตามทางที่สร้างคืบหน้าไปได้ ไม่ว่าปัญหาเรื่องความเสียหายของเสาตอม่อจะเกี่ยวข้องกับการออกแบบที่ผิดพลาดของกรมรถไฟหรือการก่อสร้างอย่างสุกเอาเผากินของผู้รับเหมาก็ตาม เมื่อรวมกับปัญหาอีกอีกประการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวจึงต้องจัดแจงให้มีการใกล้ชิดกันไปเมื่อเร็วๆ นี้

ธรรมชาติของผิวดินชั้นบนที่มีลักษณะอุ้มน้ำมากจนซึมลงไปถึงชั้นดินที่อยู่ลึกตอนล่าง กับแหล่งระบายน้ำจำนวนมากและสะพานเล็กสะพานน้อยที่

จำเป็นต่อการข้ามผ่านแหล่งน้ำต่างๆ ในช่วงขณะที่มีฝนตก ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เพิ่มความยุ่งยากใหญ่หลวงให้กับการก่อสร้างทางข้ามผ่านที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากยิ่งขึ้น เส้นทางจะแล่นคู่ขนานกับแม่น้ำไปไกลจนถึงจังหวัดอยุธยา และแม้ว่าจะมีหมู่บ้านใหม่ๆ หลายแห่งผุดขึ้นมาควบคู่กันไป แต่เมื่อถึงเวลาแม่น้ำก็จะผูกขาดการเป็นเส้นทางสัญจรที่ดีที่สุด ยังคงเป็นศูนย์รวมแหล่งชุมชนพอกๆ กับการเป็นเส้นทางหลวงราคาถูกที่เปิดกว้างไปทั่วทุกสารทิศ เป็นเส้นทางที่ชาวสยามคุ้นเคยที่จะใช้และยึดติดกันมานาน

จากเมืองอยุธยา (๖๘ กิโลเมตร) เส้นทางจะเลี้ยวไปทางตะวันออกสู่เมืองปากเพรียว (สระบุรี) ริมฝั่งแม่น้ำป่าสักซึ่งเป็นสถานที่ตั้งต้นของกองคาราวานทุกขบวนที่จะเดินทางไปยังเมืองโคราช ดังนั้นถ้าใช้ทางน้ำจะต้องขนสินค้าไกลกว่า ส่วนที่แก่งคอย (๑๑๘ กิโลเมตร) เส้นทางจะสร้างห่างจากแม่น้ำ จึงอาจกล่าวได้ว่าจะไม่ก่อให้เกิดการแข่งขันกับการสัญจรทางน้ำได้อีกต่อไป เส้นทางเริ่มต้นบุกฝ่าขึ้นไปยัง *ที่ไร่* ที่มีพืชผ่านแนวพืชพันธุ์ขั้นต่ำที่รกทึบสู่แนวหินตัดแห่งแรกที่ทับกวาง และจากทับกวางไปยังหินแลบเส้นทางจะคดเคี้ยวมุ่งสู่แนวป่าดิบของเทือกเขาของดงพญาเย็นอันน่าสะพรึงกลัว การทำงานที่บริเวณเหนือแก่งคอยก่อให้เกิดการล้มตาย หลายครั้งที่เกือบจะรักษาชีวิตพวกกุลิพวกถึงทีมงานของผู้รับเหมาเอาไว้ไม่รอด เนื่องจากความตายและความป่วยไข้ทำให้ต้องขาดแคลนคนงานอยู่อย่างถาวร

ภายใน ๕ ปี คนงานประมาณ ๕,๐๐๐ คน รวมทั้งชาวยุโรปถึง ๓๖ คน ต้องล้มตายจากโรคภัยที่ติดเชื้อเข้ามาขณะทำงานอยู่บนเส้นทางสายนั้น เปอร์เซ็นต์ของผู้เสียชีวิตมากที่สุดนั้นเกิดที่บริเวณเหนือปากเพรียว

ความยากลำบากในการหาคนงานมาทำงานต่อสู้กับสภาพอากาศแบบนั้น โดยเฉพาะในหน้าฝน ทำให้งานเกือบจะต้องหยุดชะงักในพื้นที่ทำงานหลายส่วนที่อยู่ทางตอนบน

สถานีปลายทางตอนนี้อยู่ที่ตรงระยะ ๑๒๘ กิโลเมตรแรกซึ่งอยู่ต่ำกว่าหินแลบมากกว่า ๓ กิโลเมตร และถ้าเดินเท้าช่วงสั้นๆ ไปตามเส้นทางใหญ่สาย

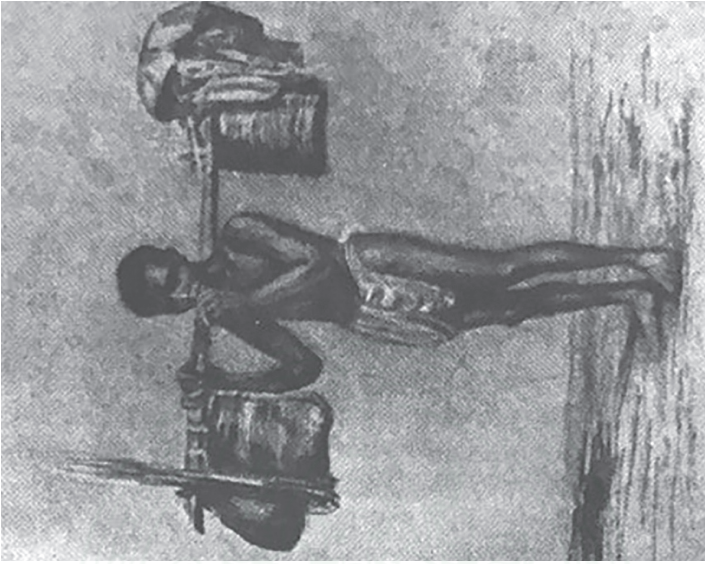
หลักก็จะไปถึงบ้านของมิสเตอร์รอย (Mr.Roy) วิศวกรชาวสก๊อตที่คุมงานส่วนนี้ พื้นที่เตียนโล่งขนาดใหญ่หนึ่งในสี่ของหนึ่งตารางไมล์มีหินปูนแหลมคมกับป่าไม้ใบแหลมรกทึบล้อมรอบแต่ละด้าน ทำให้บางคนนึกถึงพื้นที่เตียนโล่งของพวกข้าและทางภาคเหนือที่มีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย มองเห็นร่มเงาและบ้านพักของพวกกุลืออยู่เป็นระยะๆ เมื่อมิสเตอร์รอยเข้ามารับหน้าที่เมื่อ ๑๒ เดือนก่อนนี้ จำนวนคนตายรายวันได้เพิ่มสูงขึ้นมาก ชาวจีนจำนวน ๕๐๐ คนที่พวกฟ็องของเขาชักชวนให้เข้ามาทำงานมีชีวิตเหลือรอดอยู่เพียง ๘๖ คนเท่านั้น แต่เมื่อพวกเราไปอยู่ที่นั่นมีนิคมของพวกชาวจีนอยู่ราว ๒๐๐ คน และชาวลาว ๔๐๐ คน ในหมู่พวกเขาไม่มีคนเจ็บไข้ได้ป่วยเลย ทั้งเรื่องบริเวณกว้างขวางของพื้นที่เตียนโล่งและการที่อากาศและแสงอาทิตย์ถ่ายเทได้อย่างปลอดโปร่ง การแนะนำให้จัดหาน้ำใช้โดยทางบ่อและทางท่อน้ำเหนือขึ้นไปราว ๒ กิโลเมตร รวมทั้งการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อม ล้วนเป็นสาเหตุของคำตอบในเรื่องนี้

สำหรับใจข้าพเจ้าแล้ว ผลจากความก้าวหน้าของทางรถไฟที่น่าสังเกตที่สุดนั้นอยู่ตรงที่ขณะนี้การจะให้คนเข้าไปดำรงชีวิตอยู่ใจกลางป่าเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะสำหรับพวกเขาแล้วมันเป็นสถานที่เลวร้ายน่าสะพรึงกลัวมานานนับปี แคให้เขาใช้ชีวิตอยู่ในป่านั้นให้ได้มากกว่า ๔ คืนก็ดูเหมือนว่าต้องตายแน่นอน น่าเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่หลังจากนั้นเพียงไม่กี่เดือนมิสเตอร์รอยก็ต้องมาตายจากไปด้วยเชื้อโรคควายร้ายที่ตัวเขาได้ต่อสู้เพื่อลูกน้องมาอย่างสุดความสามารถ

จากการเชื่อมประสานทั้งไหวพริบ ชีตความสามารถ และความเป็นมิตรที่ทำได้อย่างยากเย็น สิ่งที่เขาได้รับก็คืออิทธิพลที่มีเหนือชาวลาวอย่างน่าสังเกต ขณะที่ทุกๆ ฝ่ายไม่ว่าจะเป็นฝรั่งเศสทางตะวันตกหรืออังกฤษและเยอรมันทางตะวันตกต่างพากันสาปส่งลาวตอนใต้กันอย่างรุนแรงด้วยมันไร้ประโยชน์สำหรับชาติเหล่านั้น แต่มิสเตอร์รอยกลับใช้พวกเขาอย่างเต็มกำลัง⁴ แล้วก็ดูเหมือนจะชอบพวกเขามากกว่าพวกชาวจีนในหลายๆ เรื่อง พวกเขาไม่ใช่ชนชาติ

⁴ นั่นเป็นการยืนยันถึงเรื่องลักษณะนิสัย โดยข้อสังเกตของนายโรเบิร์ต กอร์ดอน (Mr.Robert Gordon) เกี่ยวกับเรื่องปัญหาแรงงานทำหินใน พ.ศ. ๒๔๓๔ (วารสาร Society of Arts. ฉบับที่ ๑๙๙๘ เล่มที่ ๓๙) - ต้นฉบับ

ลูกหาบ

เด็กๆ ที่ตลาด

ที่มักคิดล่วงหน้าว่าจะทำสิ่งต่างๆ อย่างไร ทั้งยังไม่ได้ถูกปกครองด้วยสังคมลับๆ ในกรุงเทพฯ แบบชาวจีน พวกเขาอ่านสอนง่ายยิ่งกว่า และตามที่มีสเตอร์รอยแจ้งไว้ก็คือพวกเขาทำงานหนัก ข้อคิดเห็นของเขาที่มีต่อพวกชาวลาวที่ได้มาจากประสบการณ์ที่ไต่ตรองมาแล้วค่อนข้างจะยืนยันในเรื่องความคิดเห็นที่ว่าชาวลาวมักจะไม่ค่อยทำผิดพลาด แต่จะขึ้นอยู่กับการตัดสินใจถูกผิดของพวกเขาเอง ชาวลาวซึ่งอยู่ที่นั่นเป็นพวกลาวพุงขาวใบหน้ากลมสัน เป็นกลุ่มชาวลาวที่ใครๆ พากันดูถูก พวกเขาร่ำรวย ช่างกระเช้าเข้าแห่ ทำงานหนักและไม่ค่อยซักล้างหรืออาบน้ำทำความสะอาด ใช้ชีวิตอยู่อย่างร่ำรวยสนุกสนานในค่ายพักแรมอันห่างไกลตามแนวทางรถไฟที่แผ้วถางเข้าไป บางทีก็อยู่ห่างจากแหล่งน้ำที่ใกล้ที่สุดราว ๒ กิโลเมตร เส้นทางรถไฟในส่วนนี้ต้องผ่านเข้าไปยังช่องเขาอีกหลายแห่ง หินปูนผลึกแก้วใสแจ่มสีน้ำเงินอันงดงามจับตาซึ่งเป็นชั้นหินของภูมิภาคนี้ประกอบด้วยแร่แคลไซต์ (Calcite) แทรกเป็นเส้นอยู่ตามรอยแตกขนาดใหญ่เป็นหินที่เปราะมากจากการถูกน้ำซึมกัดเซาะอย่างหนักจนเกิดรอยแตกแยกด้วยแรงน้ำ ปัญหานานับประการที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายหินแตกแยกที่เป็นอันตรายออกจากการสร้างทางในช่องเขา และเรื่องเปอร์เซ็นต์ของ “หิน” และ “แร่ธาตุ” ที่อนุญาตให้จ่ายผลประโยชน์ให้กับผู้รับเหมาก็เป็นเรื่องที่ต้องระบุให้มีการตัดสินใจใกล้เคียงด้วยเช่นกัน

เนื่องจากหินปูนมีลักษณะที่ขรุขระและแตกแยกเป็นริ้ว ฉะนั้นร่องน้ำลึกที่ไหลตัดผ่านเส้นทางอย่างสม่ำเสมอกับพื้นที่ระบายน้ำขนาดใหญ่หลายๆ แห่งจึงเป็นสิ่งจำเป็น แหล่งน้ำใช้จึงมักจะเป็นต้นตอของปัญหาสำหรับค่ายพักแรมต่างๆ ที่ตั้งอยู่ตามทีโล่งเตียนเนื่องมาจากสภาวะขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง และในตอนฝนตกจนเกิดน้ำเอ่อท่วมทะลักล้น

ที่มวกเหล็กนั้นเส้นทางรถไฟกว่าครึ่งหนึ่งที่ต้องสร้างทะลุแนวป่าได้สร้างเสร็จไปแล้ว ขณะนี้จึงเป็นการเริ่มสร้างทางในส่วนที่ยากขึ้น มีแหล่งน้ำอยู่ตรงยอดบนสุดเหนือขึ้นไปเป็นระยะทางสั้นๆ ที่ระยะหนึ่งร้อยสามไมล์บริเวณความสูงหนึ่งร้อยยี่สิบฟุต จากนั้นจะเป็นการวางเส้นทางผ่านพื้นที่โล่งเป็นระลอกลง

สู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำตะก่อง ซึ่งเป็นเส้นทางที่ตัดไปจนใกล้ถึงชุมทางใหญ่ที่ปากช่อง จากบริเวณนั้นเส้นทางรถไฟจะวิ่งคู่ขนานไปกับลำน้ำตามแนวริมฝั่งด้านซ้ายไป ในทิศทางที่ค่อนข้างไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือลงสู่ที่ราบลุ่มจันทิกตามแนว ลักษณะภูมิประเทศซึ่งเป็นแอ่งหินทรายอันราบเรียบตัดผ่านออกสู่พื้นที่ราบทาง ตอนล่างของลาดบัวขาว และทำสะพานข้ามกระแสน้ำตรงบริเวณที่เลยหมู่บ้าน ขาวลาวซื่อ สักครึ่งชั่วโมงก็มาถึง

ดร.มอริสันและข้าพเจ้าได้ติดตามการแผ้วถางสร้างทางรถไฟไปไกล จนถึงปากช่องด้วยความเพลิดเพลินไปกับการต้อนรับอย่างสุดแสนประทับใจ ของมิสเตอร์เมอร์เรย์ แคมเบลล์และคณะ ขณะเดียวกับที่มีฝูงวัวควายร่วมเดิน ทางติดตามมาด้วยเพื่อทำหน้าที่รับใช้พวกเรา เราได้ไปสมทบกับพวกมันอีกครั้ง ที่ปากช่องและพักแรมที่จันทิก ลาดบัวขาว สูงเนิน และโคกกรวด และพักแรม ที่โคราชเป็นแห่งที่ห้า ค่อนข้างจะเป็นการเดินทางที่สบายๆ แต่สำหรับพวกสัตว์ นั้นเนื่องจากพวกมันต้องขาดอาหารตอนที่เรารับประทานเข้าไปยังที่ราบอันแห้ง ผาก มันจึงรู้สึกมีอาการโดยเฉพาะตอนเดินทางช่วงสั้นๆ เท่านั้น

น่าประหลาดใจในความแตกต่างของสภาพภูมิประเทศที่ปรากฏแก่สายตา ขณะนี้เมื่อเทียบกับสภาพที่เราได้เห็นในสายฝนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ เสียเหลือเกิน ตรงบริเวณซึ่งเราต้องเสียแพกับที่ได้เห็นต้นไม้ต่าง ๆ ลอยน้ำผ่านไป ตอนนี้ เราสามารถเดินลุยน้ำลึกแค่เข้าข้ามผ่านกระแสน้ำใสแจ๋วจนมองเห็นก้อนกรวด ที่อยู่ต่ำลงไปถึง ๒๐ ฟุต ได้ตรงบริเวณที่เคยมีแต่สายฝนกระหน่ำซัดลงบนใบไม้ เสียงสนั่น แต่ขณะนี้เราได้ยินแต่เสียงร้อง “ปืด.. ปืด, ปืด... ของนกดูเหมือนว่าพม่า เสียงร้องห้าวๆ ของนกกระทาเป็นนกกระทาที่มีอยู่อย่างดาษดื่นแต่เราไม่มีทาง เข้าไปใกล้มันได้ เสียงร้องแว่วมาแต่ไกลๆ ของไก่ฟ้าและนกยูง เสียงเคาะปาก ของนกหัวขวาน เสียงขันคูอันนุ่มนวลของนกเขาในกอไผ่ และเสียงนกกาเหว่า หวีดร้องเสียงใสสะท้อนก้องไปมาข้ามผ่านขุนเขาอันร้อนระอุฟังแปลกหูตาม แบบของมัน ใน ๑๐ วันให้หลังที่ข้าพเจ้าได้ย้อนกลับขึ้นมานั้นหนาวเย็นๆ เพิ่ง จะเริ่มออก โดยที่พายุฝนฟ้าคะนองครั้งแรกของฤดูช่วยให้มันเติบโตและมี

สัตว์ป่าคลคล่า เราได้ยินเสียงร้องของกวางและได้เดินผ่านทั้งรอยหมูและรอยเสือที่เหมืองทองแดงมาแล้ว

ที่ราบนั้นแห้งผากและคลั่งไปด้วยฝุ่น คลอง ที่ลาดบัวขาวที่หึ่งเย็นและใสขณะนี้มองดูเหมือนน้ำซูปรสตัวก็ด้วยฝูงควายจำนวนมากมายับไม่ถ้วนจากพื้นที่โดยรอบพากันใช้เวลาแช่ตัวอยู่ในคลองนั้นตลอดทั้งวัน หากแต่พวกเราที่ยินดีอาบน้ำนั้น น่าจะดีกว่าเหล่าพระสงฆ์และหญิงชาวลาวที่ล่าสัตว์แข่งแรงที่พากันหอบน้ำกลับไปใช้ที่หมู่บ้าน ดูจากลักษณะน้ำที่ชาวบ้านใช้กันแล้วก็น่าประหลาดใจในเรื่องโรคผิวหนังที่แพร่ระบาดในหมู่พวกเขาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีใครได้เข้าไปเห็นสภาพในบ้านของพวกเขา ทัวทั้งประเทศสยามนั้นแม้ว่าแต่ละคนจะสนใจดูแลเรื่องความสะอาดของร่างกายเป็นอันดับแรก แต่ที่อยู่อาศัยกลับอยู่ในสภาพที่สกปรกอย่างไม่น่าเชื่อ มีการเก็บของเก่าแก่สัพเพเหระต่างๆ นานาไว้ โดยที่ไม่มีใครเห็นเป็นปัญหาที่จะต้องขนย้ายมันออกไป ปลอกหมอนไม่เคยผ่านการซัก มุ้งก็มักจะดำคล้ำไปด้วยฝุ่น ผ้าห่มและที่นอนก็ปล่อยกองรวมไว้กับขยะจิปาถะบนพื้น เพิ่งจะมีคนเพียงไม่กี่คนสามารถทำให้เกิดความสะอาดมากขึ้นโดยใช้ความมีวินัย และหากเพียงแค่ผู้ช่วยข้าหลวงจากพม่าบางคนสามารถปลูกฝังความรู้สึกนึกคิดในเรื่องของความสะอาดให้กับตำบลเพียงไม่กี่ตำบลในสยามได้เช่นที่ทำในพม่า มันก็น่าจะมีผลต่อการปฏิรูปในเรื่องที่อยู่อาศัยอันหอมช่อของประชาชนได้ ปัญหาในเรื่องเกี่ยวกับความสะอาดนั้นอยู่ตรงที่ว่า พวกชนชั้นผู้ปกครองเองก็สกปรกสาหัสพอๆ กับประชาชน และด้วยเหตุนี้ คำวิพากษ์วิจารณ์ของชาวยุโรปที่แพร่สะพัดอยู่ทั่วไปจึงไม่อาจสร้างผลใดๆ ในทางตรงกันข้ามให้เห็นเป็นตัวอย่างในดินแดนส่วนใหญ่ นอกจากโรคผิวหนังแล้ว เรายังพบโรคฝีดาษที่เป็นกันอย่างแพร่หลายในหมู่พวกเด็กๆ และเมื่อตอนที่เรมาถึงโคราชก็มีอยู่ช่วงหนึ่งที่เราถูกร้องถามว่า เรามีวัคซีนน้ำเหลืองป้องกันโรคฝีดาษบ้างหรือไม่ ประชาชนทั่วทั้งประเทศต่างนิยมชมชอบในประสิทธิภาพของมันกันทั่วหน้าเช่นเดียวกับที่ขึ้นชอบยาควินิน โรคคอเจ็บและอาการเป็นไข้ก็เป็นโรคที่ระบาดไปทั่ว ดังนั้นเมื่อเดินทางกลับมาพร้อมกับ

พวกลูกหาบที่ชอบบรรทุกของเบาๆ และเดินเท้าเร็วๆ ปัญหาใหญ่ของข้าพเจ้าคือการจับจองตัวผู้ขายในหมู่บ้านตามรายทางให้เข้ามาทำงานแทนพวกที่ข้าพเจ้าได้ส่งตัวกลับไปอยู่บ่อยๆ

ที่สี่คือมีวิศวกรรุ่นหนุ่มชาวเดนมาร์กที่เพิ่งจะเริ่มงานส่วนก่อสร้างทางรถไฟของเขาไปได้อย่างคืบหน้ามากที่สุด คนงานของเขาทั้งหมดเป็นชาวลาว

ประชากรบริเวณหมู่บ้านตามเส้นทางที่ระยะ ๕๐ กิโลเมตร สุดท้ายก่อนถึงโคราช ประมาณการได้ว่าไม่น่าจะมีเกินกว่า ๔,๐๐๐ คน⁵

ทราสลักตามเส้นทางรอบนอกเมืองโคราชนั้นทำให้การเดินทางไม่สะดวกนัก แต่เมื่อพวกเรามาถึงเราได้รับการรับรองอย่างสะดวกสบายให้พำนักรออยู่ใกล้ๆ กับजनผู้ว่าฯ ในเรือนรับรองอันงดงามท่ามกลางบึงบัวและสวนหมาก

การเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ในโคราชที่น่าสะอิดสะอูดใจที่สุดก็คือ สถานกงสุลฝรั่งเศส

ที่นี้ไม่มีกิจการใดๆ ของฝรั่งเศสรวมทั้งไม่มีการค้าของฝรั่งเศส หากแต่สถานกงสุลอันงดงามจับตายิ่งใหญ่แห่งนี้กลับถูกสร้างขึ้นด้วยมูลค่าถึง ๓ หมื่นฟรังก์เพื่อใช้แทนอาคารหลังปัจจุบันที่ท่านกงสุลและล่ามของท่านครอบครองอยู่ เป็นอาคารหลังที่เราเคยใช้เป็นเรือนรับรองด้วยความสบายอกสบายใจที่สุดนั่นเอง ราชตีฝรั่งเศส ๒ ผืนได้รับการชักขึ้นเสาอยู่ในอาณาบริเวณนั้น และเมอร์ซิเออร์โรเซ่ (M.Rochet) ได้ให้ข้อมูลแก่เราว่า ในไม่ช้านี้น่าจะมีการชักธงขึ้นเสาทั่วบริเวณพื้นที่โดยรอบ เราได้จากเขานอกเหนือไปจากนั้นอีกว่าโคราชเคยเป็นเมืองที่มีความสำคัญยิ่งของเขมร จนกระทั่งถูกทำลายโดยนักฉกฉวยชาวสยามไปเมื่อไม่กี่ปีมานี้ จากการปรากฏตัวอย่างผู้ไม่รู้เบื้องหน้าเบื้องหลังใดๆ ของพวกเรา เขาจึงเพิ่มเติมข้อมูลให้อย่างปราศจากความเคลือบแคลงว่าภาษาเขมรนั้นเป็นภาษาที่ชาวเมืองใช้กันทั่วโคราชรวมทั้งแถบที่ราบสูงโดยทั่วไปภาษาสยามนั้นไม่เป็นที่เข้าใจกันยกเว้นแต่เฉพาะในบางหมู่บ้าน โดยพูดกันอยู่เฉพาะแต่ท่านข้าหลวงและพวกผู้ติดตามเท่านั้น

⁵ สูงเนิน ๓๐๐ หลังคาเรือน สีตัว ๒๔ จันทิกมีประชากรราว ๕๐ คน ลาวบัวขาว ๗๐ และหมู่บ้านอีก ๒ - ๓ หมู่บ้านที่ไม่มี ความสำคัญมากนัก - ต้นฉบับ

เป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจว่า เจ้าบ้านพาเรามาที่นี่เพื่ออะไร การแสดงออกอย่างสุภาพนุ่มนวล และความสนใจอย่างจดจ่อโดยปราศจากความระแวงของดอกเตอร์มอร์ริสันก็ดูจะเป็นเหตุสนับสนุนข่าวที่เราได้รับมา แต่เมื่อเขาถามอย่างบริสุทธิ์ใจว่าเป็นไปได้อย่างไรที่ล้ามของท่านกงสุลพูดแต่ภาษาสยามเท่านั้น ท่าทางอันลึนไหลแบบเดิมและการใช้ข้อมูลอย่างเต็มอกเต็มใจของเมอร์ซิเออร์โรเซ่ก็หยุดลงโดยฉับพลัน

ชีวิตของท่านกงสุลนั้นคงต้องเป็นชีวิตอีกแบบหนึ่งที่อยู่อย่างโดดเดี่ยว เปลี่ยวเหงาเพราะเขาคงจะไม่มีเรื่องงานอันวุ่นวายยุ่งเหยิงมาครองจำใจได้ มีการขายเอกสารการจดทะเบียนราวๆ หนึ่งร้อยฉบับให้กับชาวจีนในราคาฉบับละ ๑๘ บาท ไม่มีใครสักคนเดียวที่เป็นพลเมืองฝรั่งเศส แล้วก็แทบจะไม่เคยมีใครเคยอยู่ในฝรั่งเศสหรือดินแดนในอารักขาของฝรั่งเศสมาก่อน รวมไปถึงบุพการีของพวกเขาที่อยู่มาก่อนด้วย ตัวเลขของการขายเอกสารคงจะไม่สูงถึงเพียงนั้นหากว่าไม่มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์อย่างจริงจัง กงสุลก๊อที่จะไปตากหน้ากับแสงแดดและความร้อนอย่างอาจหาญในตลาดโดยยอมเหน็ดเหนื่อยวันละหลายๆ ชั่วโมง สอดส่ายสายตาหาชาวจีนเพื่อเข้าไปจับมือทักทายด้วยพร้อมทั้งเชื้อเชิญไปทั่วให้เขามาพบตน ข้าพเจ้าแน่ใจว่าการขายเช่นนั้นคงจะทำให้เขาเครียด จิตใจอันอ่อนโยนของดอกเตอร์มอร์ริสันก็สัมผัสได้ แต่หากว่าไปจดทะเบียนนั้นจะราคาถูกลงไปอีกสักกนิต บางทีพวกเราอาจหลวมตัวเข้าเป็นหนึ่งในนั้นก็ได้ กงสุลฝรั่งเศสสมควรได้รับการสนับสนุนเช่นเดียวกับการพัฒนาด้านการค้า ซึ่งผลโดยไม่เจตนาจากการกระทำดังกล่าวนี้น่าจะนำความได้เปรียบมาสู่ผู้นำเข้าชาวอังกฤษเกือบทั้งสิ้น ไม่มีเส้นทางสายใดจากเมืองโคราชจะสามารถแข่งขันกับเส้นทางสายสระบุรีสู่กรุงเทพฯ ได้ แม้ว่าเราจะไม่พูดถึงความคืบหน้าของทางรถไฟ แต่การขยายตัวของการค้าทั้งหมดย่อมหมายถึงการขยายตัวของการค้าอังกฤษ หากปราศจากซึ่งอุปสรรคจอมปลอมทั้งหลายทั้งปวงอย่างเช่นภาษีที่ตั้งขึ้นมาต้านทานไว้

ทัศนคติในจิตใจของกงสุลฝรั่งเศสที่มีต่อทุกๆ สิ่งที่เป็นสยามนั้นล้วนได้รับการเลี่ยมสอนมา ตัวเขานั้นมองชาวสยามทั้งหมดเป็นเหมือนพวกอ่อนแอและน่าเกลียดน่ากลัวเป็นที่สุดในจักรวาล ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับข้าราชการชาวฝรั่งเศสผู้ด้อยการศึกษาหลายๆ คนแห่งจักรวรรดิอาณานิคมของฝรั่งเศสสำหรับบางพวกที่มีอาการคลั่งไคล้มงายแบบนี้ การจะพูดกับชาวสยามในเรื่องต่างๆ ด้วยความเป็นกลาง หรือติดต่อกับพวกเขาโดยยึดถือคัมภีร์ที่ใช้เป็นกฎเกณฑ์ทั่วไปในเรื่องการเมืองหรือความเกี่ยวข้องทางด้านธุรกิจการค้าจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้

ท่านข้าหลวงเป็นผู้ที่มีการสังคดีเยี่ยม และเสนอให้ความช่วยเหลือดอกเตอร์มอร์ริสันในการเดินทางไปทิศเหนือด้วยการส่งคนที่ดีที่สุดเท่าที่เขาจะหาได้ให้มาเดินเท้าไปกับเขาในช่วง ๒ - ๓ วันนั้น แต่แผนการได้ถูกยกเลิก เนื่องจากความจริงที่ว่าชายคนนั้นเป็นคนที่รู้ภาษาฝรั่งเศสดีเยี่ยมที่สุดของเขา ด้วยเหตุนี้เขาจึงไม่สามารถปลื้มตัวชายคนนั้นออกมาจากงานแปลที่สำคัญยิ่งในสำนักงาน เพื่อตามให้ทันถ้อยคำสนทนาโต้ตอบหลายครั้งหลายหนกับเมอร์สิเออร์โรเซ่ที่ถาโถมเข้าใส่เขาอยู่เป็นประจำทุกวัน

วันที่ ๘ มีนาคม ข้าพเจ้าได้แยกจากดอกเตอร์มอร์ริสันที่นอกเมืองโคราชด้วยความเศร้าใจอย่างยิ่ง เขากำลังจะเริ่มงานของเขา ซึ่งเทียบกันแล้วออกจะดูหุหุเขามีอาหารดีๆ ติดตัวไปสำหรับให้วัวหรือสัตว์ที่เทียมเกวียน เชื่อว่าข้าพเจ้าคงไม่ได้กล่าวเกินเหตุว่าเขามีทั้งบรรณดีไว้จิบ ได้เปลี่ยนเสื้อผ้าได้มีคนติดตาม ๒ คน กับมีสมุดไว้จดบันทึกตลอดการเดินทางของเขาทั้ง ๑๒ เดือน

การเดินทางกลับจันทึกของข้าพเจ้านั้นทั้งร้อนและไม่ราบรื่น คนสามารถเดินทางได้เป็นอย่างดี แต่นอกจากตะขาบกับแมงป่องตัวมหึมาแล้ว เราก็แทบจะไม่ได้เห็นสิ่งมีชีวิตอื่นใดอีกในที่ราบนั้น บางทีก็มีมลลักษณะแปลกๆ พัดหมุนวนเป็นลำควมรูปร่างเสียงกระหึ่มตัดผ่านเข้ามาในวิถีทางของเราทำเอาชี้ฝุ่น ใบไม้ พางข้าว แขนงไม้หมุนวนเป็นวงลอยขึ้นไปในอากาศ หอบเอาสิ่งต่างๆ เข้าไปในเกลียวลมหมุนมิดทะเลมื่นที่ลอยขึ้นสู่ชั้นเมฆที่เห็นลอยอยู่เหนือเราประมาณ

๒,๐๐๐ ฟุต เราได้พบชาวลาวยูรีจาจากแม่น้ำโขงที่เดินทางไปทางตะวันตกอยู่บ้าง เขาเป็นพวกที่ขายวัวควายพร้อมกับสะพาย แคน ลายาวไว้บนหลังที่มองดูไกลๆ แล้วคล้ายกับปืน ทั้งยังได้เจอกองคาราวานของพ่อค้าเร่ชาวฉานที่สะพายหีบห่อ “ม้า” ไม้ตัวเล็กๆ พาดไว้บนไหล่อีกด้วย

ประชากรที่สี่คือนั้นมองดูคล้ายชาวลาทางตอนเหนือมาก และจากค่ายพักแรมของเราที่ใน ศาลา สามารถมองเห็นแสงไฟเรืองรองตามบ้านต่าง ๆ ได้ยินเสียงสนุกสนานร่าเริงและเสียงแคน ดังอยู่เป็นพักๆ ตลอดคำคืน

ที่เมืองทองแดงมีคูคลองเก่าแก่อยู่ประปรายและเป็นคูคลองที่ขุดไว้เมื่อประมาณ ๒๐ ปีมาแล้ว ตรงจุดต่างๆ ที่อยู่ห่างออกไปหลายไมล์ เป็นบริเวณที่ปรากฏให้เห็นว่ามีชุมสายแร่อันอุดมผุดผ่านอยู่ทั่วไปทางด้านทิศเหนือและทิศใต้

สายแร่มีความลึก ๒ ฟาทอมและมีการเปลี่ยนแปลงทางเคมีสูงมาก แต่เนื่องจากปริมาณน้ำจำนวนมากที่ใช้ในการทำงานและจากสภาพเน่าเปื่อยผุพังสูงของวัตถุที่ปล่อยทิ้งไว้ จึงจำเป็นที่จะต้องทำการสูบน้ำและค้นหาสำรวจกันอย่างเอาจริงเอาจัง ตัวแร่ที่ปรากฏจะเป็นเนื้อแท้ของแร่ในพื้นที่นี้และปรากฏในรูปคาร์บอนเตสน้ำเงิน ดูเหมือนจะเป็นสายแร่ที่ขุดพบจากการทำเหมืองทั่วทั้งบริเวณพื้นที่ทางตอนเหนือใกล้จันทิก มันเป็นเหมืองแร่ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อันงดงามราวกับสวนสาธารณะทั้งยังเต็มไปด้วยสัตว์ป่าให้ล่าอย่างสมบูรณ์อีกด้วย

ความเป็นจริงที่ผู้คนเริ่มลดความรู้สึกมีอคติต่อต้านการทำงานที่ส่งผลเพิ่มมากขึ้น ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นผลมาจากการที่พวกเขาค้นพบว่าเขาจะไม่ผิดหวังในเรื่องเงินค่าจ้างตอบแทนในทุกๆ เรื่องที่เขาลงมือทำงานกับชาวยุโรปส่วนใหญ่ แต่ก่อนนั้นข้าราชการชาวสยามเป็นนายจ้างคนเดียวที่พวกเขารู้จักและไม่ยอมจ่ายอะไรตอบแทนเขาเลย ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้ยินการรำพึงรำพันถึงความประหลาดใจอย่างล้นเหลือนี้อยู่เป็นประจำเมื่อเราจ่ายเงินค่าจ้างการทำงานให้กับคนงานที่เราเกณฑ์เข้ามา เมื่อได้ลงมือทำงานไปแล้วพวกเขาก็จะทำงานด้วยความกระตือรือร้นและร่าเริงแจ่มใส นอกจากจะรู้สึกเหนื่อยอ่อนและเบื่อ

เหนื่อยมากจริงๆ เท่านั้น พวกเขาจะง่วนอยู่กับการทำงานตราប់เท่าที่พวกเขา สลัดความสนุกสนานออกไปได้ และบางครั้งงานของข้าพเจ้ามักจะหยุดชะงัก จากการกระทำของคนงานเหล่านี้ได้เช่นกัน เราต้องประสบปัญหาใหญ่ในการ ที่จะดำเนินงานต่อไป หลังจากที่คนงานไม่กี่คนตัดสินใจทิ้งพวกเราไป และเมื่อ พวกเขาจากไปได้ ๒ - ๓ วัน คนงานอีกหลายคนก็ยังคงทำงานกันต่อไปอีก ๖ วัน หรือมากกว่านั้น คนงานเหล่านี้จะพัฒนาบุคลิกภาพต่างไปจากที่เราได้เคยรู้จัก อย่างผิดหูผิดตาเป็นที่สุด ลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละคนมักจะทำให้ข้าพเจ้า รู้สึกคุ้นเคยกับนิสัยแบบเพื่อนร่วมโรงเรียนหรือร่วมวิทยาลัยของพวกเขา มันคือ ความมีเมตตากรุณาของมนุษย์ผู้มีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นข้ามผ่านอุปสรรคต่างๆ เป็นผู้มีไหวพริบทำให้พวกเขาหัวเราะได้ เป็นนักแต่งเพลงที่ทำให้พวกเขาได้ร้อง เพลง เป็นผู้คงแก่เรียนที่ดูมั่งงำที่รู้ภาษาบาลีมากกว่าใครทั้งหลายทั้งปวงที่เคย รู้จัก เป็นนักกีฬาหุ่นกำยำที่สามารถยืนชกมวยกับแชมป์เปี้ยนแห่งบางใหม่ได้จน ครบยก เป็นเกลอที่ติดแอกกันไม่ออกจนสามารถเดินคุยกันอย่างออกรสไป จนถึงอีกครั้งก็โลเมตรข้างหน้าได้เสมอ ทั้งยังแบ่งปันยาเส้นจากกล่องเดียวกัน และแบ่งปันข้าวมาหุงแยกมาจากคนอื่นๆ พวกเขาเป็นคู่แข่งที่คอยจ้องมองอีก ฝ่ายหนึ่งฝ่าเปลวไฟเพื่อดูยามเมื่อพวกเขาได้รับคะแนน เป็นทั้งนักกีฬาและนัก ตกปลา เป็นทั้งคนหนุ่มมือใหม่ขึ้นตระหนกตกใจและเป็นมือเก่าที่เปี่ยมประสบการณ์ เป็นตัวชูรสของงานชุมนุม เราไม่ค่อยมีคนงานซึ่งเป็นคนเจียบๆ เรียบเหมือน ไม่มีตัวตน และแทบจะไม่เคยต้องตัดคนงานของเราออกไป แต่สิ่งที่ต้องทำคือ การกล่าวคำอำลาแก่ผองเพื่อนทั้งหลายผู้สร้างแต่ความรื่นรมย์สนุกสนานหลากหลายให้แก่คณะเดินทางคณะเล็กๆ ของเราในทุกสถานการณ์ในช่วงเวลาสั้นๆ ที่ ผ่านมา

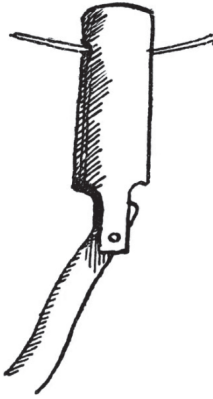
มีเรื่องค่อนข้างประหลาดอยู่บ้างกับสิ่งที่น่าไตร่ตรองว่าเป็นความจริง หรือไม่ มันได้โผล่ขึ้นกลางป่าในรูปของคนขับหัวรถจักรที่เมาเหล้าแล้วตะโกน คำสิ่งต่างๆ ด้วยภาษาหยาบคาย และพยายามที่จะใช้กุญแจปากตายทุบตี พนักงานใส่พื้นหัวรถจักร และประหลาดใจยิ่งขึ้นก็ตรงที่ชาวลาบบางคนซึ่งเป็น

คนเก่าคนแก่ที่ได้คุ้นเคยกับเหตุการณ์แบบนั้นดี กล่าวว่า “พวก ฝรั่ง ก็ทำแบบนั้นเสมอๆ ครั้งนี้โดนเต็มทีแยะเอามากๆ แต่ฉันก็เคยเห็นแบบนั้นบ่อยๆ”

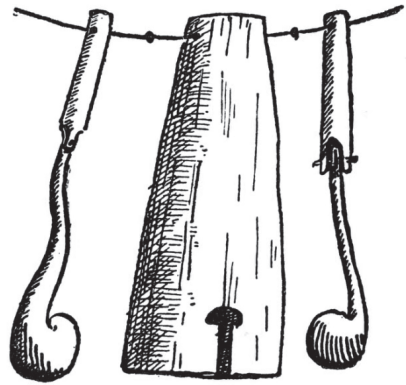
เท่าที่ข้าพเจ้าสามารถทำการสำรวจได้นั้นพบว่า ภูเขาไฟลูกที่เมอร์สิเออร์มูโฮต์ (Mouhot) ระบุไว้ว่าชื่อปถวิ (Patavi) และสอดแทรกไว้ในแผนที่บางฉบับตรงบริเวณที่ชิดกับเขตแดนทางตะวันออกจากแก่งคองนั้นไม่ปรากฏว่ามีอยู่ในความเป็นจริง เมอร์สิเออร์มูโฮต์อาจจะมีผลของความเข้าใจผิดในผลของปฏิกิริยาย่อยสลายของน้ำซึ่งประกอบด้วยธาตุคาร์บอนิก แอซิด ในเนื้อหินปูนที่มีธาตุปูนอื่นเนื่องมาจากผลของการสั่นสะเทือนของภูเขาไฟเข้าที่ใดสักแห่ง จากการที่ข้าพเจ้าได้รับรู้มาหลายครั้งหลายหนว่าร่องรอยการเกิดปฏิกิริยาสั่นสะเทือนจากภูเขาไฟสามารถมองเห็นได้ที่เกาะสีชัง เพชรบุรี ปถวิ พระบาท และที่อื่นๆ อีกหลายที่ แต่ทุกๆ แห่งที่เกิดเชื่อกันว่ามาจากข้อสมมติฐานทางธรณีวิทยาที่ผิดพลาดแต่ดั้งเดิมของเมอร์สิเออร์มูโฮต์ส่วนสภาพแผ่นดินแยกและโครงสร้างแผ่นดินที่แตกกะเทาะเป็นโพรงซึ่งช่วยเร่งให้เกิดรอยแตกแยก เป็นเพียงแค่ผลทั่วๆ ไปซึ่งเกิดจากฝนที่ตกอย่างหนักหน่วงในประเทศสยามในแต่ละปี แล้วไหลลงมากัดเซาะสลายหินปูนเป็นบริเวณกว้างๆ อันเป็นลักษณะขบวนการทางธรรมชาติที่เป็นอยู่ส่วนใหญ่ในแถบอินโดจีน

ปฏิกิริยาที่เห็นได้ชัดเพียงประการเดียวของลักษณะภูเขาไฟในสยามนั้นอาจสังเกตเห็นได้ที่ภูเขาไฟหมี่ (Pu Fai Mai) ดังที่ได้เคยอธิบายไปแล้ว มีน้ำพุร้อน ๒ - ๓ บ่อปรากฏขึ้นในหลายๆ พื้นที่ เช่นที่บางพระ ระนอง และที่บริเวณฝั่งแม่น้ำภาชี ทุกบ่อล้วนปลดปล่อยสารที่จัดว่าเป็นแร่ธาตุอย่างแน่นอน^๖

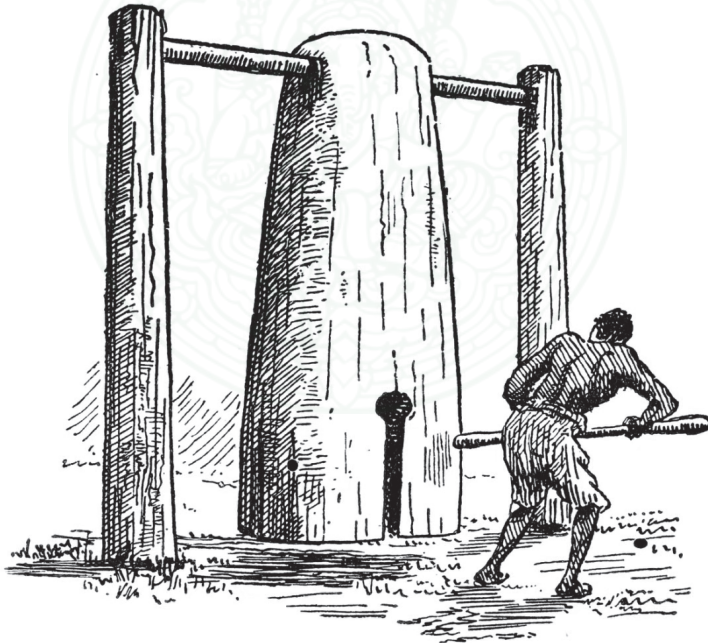
^๖ มิสเตอร์ W.R.D Beckett (เบ็คเก้) กงสุลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระจำเมืองเชียงใหม่ได้เขียนรายงานเรื่องการค้าบริเวณที่ราบสูงโคราชและแม่น้ำโขงตอนล่างไว้เมื่อหลายปีมาแล้ว เป็นรายงานที่แม่นยำและรวบรวมไว้อย่างสมบูรณ์ เต็มไปด้วยข้อมูลอันมีคุณค่า ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าคงไม่อาจพบรายงานเช่นนี้ได้ที่ไหนอีก น่าเสียดายตรงที่อาจเป็นด้วยเหตุผลทางด้านการเมืองมันจึงไม่เคยได้รับการเผยแพร่ทั่วไป มิสเตอร์ Beckett นับว่ามีพรสวรรค์ที่หายากในการทำให้งานเรื่องการค้าของเขามีความน่าสนใจพอๆ กับที่มีความถูกต้องแม่นยำ และถ่ายทอดจนหมดเปลือก - ดันฉบับ

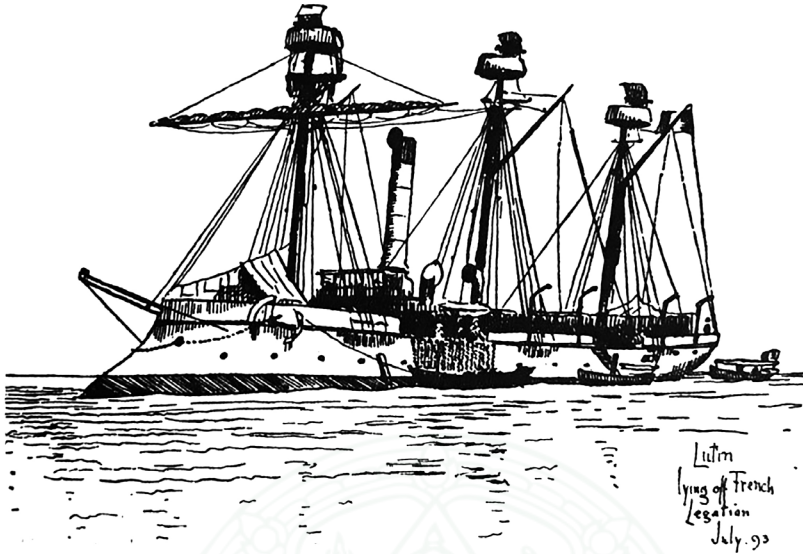
ลูกตุ้มระฆัง

กระดิ่งผูกคอวัวควาย

บีกเบน แห่งเมืองหนองคาย

เรือปืนฝรั่งเศส ลูแตง

บทที่ ๑๒

วิกฤตการณ์กับฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๔๓๖
ข้อตกลงที่ปากน้ำและการปิดล้อม

บันทึกของทางราชการเรื่องการคุกคามของประเทศฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้แสดงทัศนะไว้หลายมุมมอง เรื่องดังกล่าวบอกเล่าไว้ในหนังสือปกน้ำเงิน^๑ ของทางราชการสยามซึ่งออกมาเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๗^๑ เนื้อหาโดยทั่วไปได้กล่าวแยกเป็น ๓ หัวข้อสำคัญ เรื่องแรกคือการวางแผนของกองทหารฝรั่งเศสเพื่อเข้ายึดสะตังตรงและโขงที่บริเวณตอนล่างของแม่น้ำโขงในเดือนเมษายน ซึ่งได้ดำเนินการมานานแล้ว ทั้งในบริเวณนี้และที่ได้รุกคืบหน้า

^๑ The Blue Book หรือหนังสือปกน้ำเงิน เป็นรูปแบบของหนังสือราชการอังกฤษ ที่รัฐสภาอังกฤษพิมพ์ขึ้นเพื่อใช้แถลงกิจการต่อสาธารณชน - สวป.

^๑ มีรายงานถึงเรื่องนี้ใน *The Far East* โดย Mr.H.Norman ด้วยเช่นกัน แต่เป็นรายงานที่บิดเบือนใส่สื่อย่างรุนแรงตามความรู้สึกต่อต้านชาวสยามที่ได้รับมาอย่างไม่ปิดบังซ่อนเร้น ซึ่งเมื่อดูไปแล้วราวกับจะไม่ให้นักเขียนคนเดียวกับที่เคยเขียนเรื่องลงใน *Pall Mall* - ต้นฉบับ

มาจากญวน แม้ว่าจะเป็นการกระทำที่รุกรานก้าวร้าวอย่างโจ่งแจ้ง แต่เนื่องจากความที่อยู่ห่างไกลกันทั้งทางด้านสภาพภูมิศาสตร์และการเมือง รัฐบาลอังกฤษจึงรู้สึกว่ไม่มีเหตุผลใดๆ ที่จะต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ

เรื่องถัดมาก็คือเหตุการณ์ที่เรือรบฝรั่งเศสรุกเข้ามาใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา การประท้วงของลอร์ด โรสเบอรี (Lord Rosebery) ซึ่งเกือบจะป้องกันการรุกเข้ามาในน่านน้ำของเรือรบฝรั่งเศสได้นั้น และปฏิบัติการที่ปากน้ำเกิดขึ้นจากการตัดสินใจอันแน่วแน่ของผู้บังคับการเรือฝรั่งเศสที่จะล่องลำเข้าไปในแม่น้ำเจ้าพระยาตามคำบัญชาของเมอร์ซิเออร์ ปาวีและจากความโง่เขลาอันน่าตำหนิของชาวสยามที่เปิดฉากยิงขึ้นก่อน ผลของการปฏิบัติการนั้นก็คือการที่เมอร์ซิเออร์ปาวียื่นคำขาดแสดงเจตจำนงที่จะปิดล้อมสยาม เนื่องจากชาวสยามปฏิเสธที่จะยอมรับเงื่อนไขของฝรั่งเศส และบทลงโทษร้ายแรงกว่านั้นมาจากการเรียกร้องของเมอร์ซิเออร์ เลอมีร์ เดอ วิลเลอร์^๒ (Le Myre de Vilers) ไม่ว่าเรื่องนี้จะลุกลามไปมากเท่าใด มันก็เป็นความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและสยามโดยเฉพาะ รัฐบาลอังกฤษก็คงจะต้องวางตัวเพิกเฉยเหมือนเช่นเคย แต่เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสเริ่มเอามาตรการบังคับขู่เข็ญมาใช้ มันก็เริ่มสื่อเค้าว่าจะเป็นอันตรายต่อผลประโยชน์ของอังกฤษ ลอร์ด โรสเบอรีจึงจำใจต้องทำที่ว่าเข้าไปเฝ้าตุสสถานการณ์อยู่

ในส่วนที่สามติดตามมาด้วยเรื่องผลของการขยายเขตแดนตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสทางตอนบนของแม่น้ำโขง ซึ่งทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสต้องประจันหน้ากันทันทีทางตอนเหนือของเส้นขนานที่ยี่สิบ ความพยายามที่จะหาทางประนีประนอมในเรื่องของรัฐกันชนที่ว่าจะถูกหุบยกขึ้นมาใช้จำกัดเขตแดนระหว่างอิทธิพลของอังกฤษและฝรั่งเศสอันเป็นความปรารถนาอย่างโจ่งแจ้งของรัฐบาลทั้งสองประเทศนั้นล้มเหลวลงโดยสิ้นเชิง โดยส่วนตัวของข้าพเจ้าคิดว่ามันไม่มีเหตุผลเสียเลย ทำไมเราถึงไม่อยู่กันแบบเพื่อนบ้านในส่วนบริเวณตอนบนของแม่น้ำโขงให้นานตราบเท่าที่ข้าราชการฝรั่งเศสผู้กระตือรือร้นในแถบนั้นซึ่งคุ้นเคยกับอินโดจีนเป็นอย่างดีจะสามารถชักนำพวกตนเองให้หันมาสนใจใน

^๒ เป็นผู้แทนซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากรัฐบาลฝรั่งเศส และกำลังจะเดินทางมาสมัครผู้แทนราษฎรในญวนใต้ - สวป.

การบริหารแต่เฉพาะอาณาบริเวณของตน และลดบทบาทการเข้าไปแทรกแซงดินแดนของผู้อื่นให้น้อยกว่าที่เคยทำ อย่างไรก็ตามสถานการณ์ในตอนนี้อย่างไม่ถือว่าปลอดภัย และก็ไม่ใช่เรื่องแปลกที่เราจำเป็นต้องจับตามองจีนบนดินแดนประเทศเพื่อนบ้านเอาไว้ให้ดี หากว่าเราไม่อยากจะเห็นการแบ่งแยกดินแดนเพิ่มความวุ่นวายมากยิ่งขึ้นไปอีก เนื่องจากฝรั่งเศสมีแนวโน้มที่มุ่งจะเข้าไปแทรกแซงที่เมืองเชียงฮู้ง เพื่อตัดขาดดินแดนของอังกฤษในพม่าออกจากลุ่มน้ำแยงซี (Yangtze) และบีบบังคับให้จีนมองสิ่งที่ฝรั่งเศสต้องการที่บริเวณนั้น จากมุมมองของทางการทหาร ดินแดนที่อยู่ติดกับอาณานิคมที่ฝรั่งเศสครอบครองตรงบริเวณนั้นไม่มีสิ่งใดน่าเป็นห่วง สิ่งน่าเป็นห่วงที่สุดสำหรับเราที่คิดว่าชาติคู่แข่งสามารถทำได้น่าจะเป็นเรื่องความพยายามที่จะยกกองทัพทั้งของคนพื้นเมืองและของชาติอื่นๆ จากตังเกียไปยังเชียงตุงให้ได้

การประกาศครั้งแรกที่สื่อเค้าวำจะนำไปสู่ความยุ่งยากนั้นเกิดขึ้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลสยามเปิดฉากเจรจในหัวข้อเรื่องการปักปันเขตแดนทางชายแดนด้านตะวันออกของสยาม แต่ฝรั่งเศสกลับยกเอาเรื่องการรับรองสิทธิ “เบ็ดเสร็จ” เหนือญวนขึ้นมาเป็นหัวข้อในการเจรจาแทน

เมื่อพิจารณาจากความไม่แน่นอนของการเรียกร้องดินแดนแต่ละครั้งที่ยังอยู่แต่เรื่องการผลักดันให้เกิดความคับหน้า และเรื่องที่ต้องประหลาดใจในความหวับโรจน์ที่ชาวสยามได้สืบทอดกันมาโดยทั่วไป แทบทุกคนจึงไม่เคยตระหนักเลยว่านโยบายที่ชัดเจนได้ทำความตกลงกันโดยที่พวกเขาไม่เห็นพ้องด้วย ซึ่งในเวลานี้พวกเขากำลังพยายามผลักดันกันอย่างสุดความสามารถ ข้อตกลงเหล่านั้นได้สรุปเป็นโครงร่างอยู่ในหนังสือของเมอร์สีเออร์ลานเนสของ (M.Lanessan) ซึ่งเมอร์สีเออร์ เดอลองเกลอะ (Deloncle) ได้พยายามนำออกเผยแพร่และให้คำแนะนำโดยเมอร์สีเออร์วัตติงตง (M.Waddington)^๑ แต่มันเป็นข้อตกลงที่ไม่เคยให้คำอธิบายได้อย่างชัดเจน ดังนั้นจึงพอจะให้อภัยได้หากว่า

^๑ นักจักรวรรดินิยมหัวรุนแรงซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีนฝรั่งเศสคนใหม่ – สวป.

ทั้งรัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลสยามจะเข้าใจผิดในเรื่องการเปลี่ยนแปลงที่ครบถ้วนของนโยบายซึ่งเป็นนโยบายที่ถูกข้อเรียกร้องครั้งใหม่ครอบงำอยู่ภายใต้ข้อชาวสยามเองยังคงนึกภาพไว้ว่ามั่นคงจะเป็นการกำหนดเขตแดนอย่างคร่าวๆ และเบ็ดเสร็จ ซึ่งพวกเขาสามารถที่จะ “ประท้วง” และ “ยื่นกราน” ได้ และแล้วก่อนที่จะได้นึกเห็นภาพปฏิบัติการต่อสู้พวกเขาที่จะเป็นฝ่ายได้รับความเห็นใจจากสังคมรอบข้างโดยการเสนอให้มีการไกล่เกลี่ย แต่การไกล่เกลี่ยนั้นไม่ได้รวมอยู่ในแผนปฏิบัติการของเมอร์สีเออร์ลานของ ดังนั้นคำตอบของเขาก็คือการเข้าไปยึดครองค่ายทหารที่แม่น้ำโขงไว้ ข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสในตอนนี้นับหน้าไปได้พอประมาณเพื่อก้าวไปสู่ข้อเรียกร้องที่จะตามมาอีกในภายหลัง แต่พวกเขามักจะถูกทำให้สับสนด้วยเรื่องการแบ่งปัน “อาณาเขตแห่งประเทศญวน” เสมอ ส่วนสิ่งที่ดำเนินการไปก่อนโดยยกเอาเรื่องอาณาเขตของประเทศญวนขึ้นมาเป็นประเด็นนั้น แท้ที่จริงแล้วตอนนี้นั้นหมายถึงเรื่องอะไรบ้างก็ไม่ได้มีการกล่าวถึงกันเลย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ รัฐบาลฝรั่งเศสยังมีได้มุ่งหวังที่จะขยายดินแดนไปยังหลวงพระบาง² คนจำนวนมากกว่าสามในสี่ส่วนยังคงมีความคิดแต่เพียงว่าเป็นปัญหาของดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างเพียงสถานเดียว ชาวสยามไม่ได้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นแทนที่ และได้ดำเนินการพิทักษ์ปกป้องตำแหน่งที่ตั้งของตนเองอย่างต่อเนื่องโดยทำการโต้แย้งและเสนอให้มีการไกล่เกลี่ย แม้เวลาจะล่วงเลยมาจนถึงวันที่ ๕ มิถุนายน เมื่อเกิดการจับกุมตัวกับตันโธเรอ (Captain Thoreux) กับตันเรือของฝรั่งเศสเหนือดินแดนของชาวสยามที่บริเวณแม่น้ำโขง จึงเป็นการเร้าความรู้สึกให้คุุณมากขึ้น ชาวสยามยังคงมีแนวโน้มที่จะยืนหยัดอยู่กับการปฏิบัติอันชอบด้วยกฎหมายโดยยึดหลักเกณฑ์ของกฎหมายระหว่างประเทศ คำแนะนำของลอร์ดโรสเบอร์รี่ก็ยังไม่ให้ผลสืบหน้าใดๆ เนื่องจากเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องหลีกเลี่ยงมิให้เกิดความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ที่มีอยู่ทั้งกับทั้งสองประเทศ และในทัศนะจากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นนี้ รวมทั้งจากสถานการณ์ระหว่างทั้ง ๒ ประเทศที่รุกรับหน้าในเดือนพฤษภาคมและมิถุนายนก็น่าประหลาดใจที่ชาวสยามยังคงประเมินความแข็งแกร่ง

² หนังสือปกน้ำเงินเรื่องกิจการเกี่ยวกับประเทศสยาม (Blue Book on The Affairs of Siam) หน้า ๒๑ - ต้นฉบับ

ของรัฐบาลฝรั่งเศสอยู่อย่างผิดพลาด จุดยืนของทั้ง ๒ ขาดินนั้นถูกต้องตามหลักการและเหตุผลทุกประการ แต่ในทางปฏิบัตินั้น มันคือความผิดพลาดอย่างใหญ่หลวง ภาษาที่ใช้ในการโต้ตอบจะแฝงไว้ด้วยความหยิ่งทะนงไว้ตัวเกินกว่าที่จะให้เกียรติกัน และระดับของการยอมรับนั้นก็เป็นเหมือนกับว่าเป็นการยอมรับในลักษณะที่เป็นศัตรูกัน ชาวสยามหลายต่อหลายคนได้มาปรารภอย่างขมขื่นกับข้าพเจ้านับตั้งแต่ที่อังกฤษไม่ได้เข้าข้างพวกเขา ซึ่งพวกเขาคงได้รับความคิดมาว่าอังกฤษคงจะนำตัวเองเข้ามาพัวพันกับสถานการณ์ที่แม้จะไม่ได้เกี่ยวข้องกับอังกฤษ แต่หากจะเข้ามาทำการไกล่เกลี่ย ก็คงสามารถจัดการได้เบ็ดเสร็จภายใน ๒ คืน ถึงข้าพเจ้าไม่เคยรู้เรื่องนี้มาก่อน แต่ก็ได้พยายามชี้ให้เห็นเสมอว่าหากได้มีการปฏิบัติตามคำแนะนำของลอร์ดโรสเบอร์รี่แล้ว ความพยายามของเขาในทิศทางที่นำไปสู่ความผ่องปรนของทางฝ่ายฝรั่งเศสนั้นน่าจะมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จได้

จากการสอบสวนหลายต่อหลายครั้งทำให้สามารถพิสูจน์ได้ว่าชาวสยามมีความชอบธรรมทั้งในเรื่องการจับกุมกับตันโตเรอ เรื่องการเสียชีวิตของเมอร์ซิเออร์โกรสกุแรง (M.Groscurin) และนำไปสู่การขยายความได้ว่าทั้งคู่อุบัติเหตุการบังคับบัญชาของกองกำลังติดอาวุธของต่างชาติมหาอำนาจ ซึ่งได้กระทำการที่ก้าวร้าว จริง ๆ แล้วมันน่าจะเป็นการปฏิบัติที่สุรุ่ยสุร่ายในอาณาเขตภายใต้การปกครองของสยามและอาณาเขตที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นของสยาม รายละเอียดของรายงานที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ในครั้งแรกกล่าวว่าเรื่องที่เมอร์ซิเออร์โกรสกุแรงได้ถูกฆาตกรรมอย่างไม่น่าไว้วางใจนั้นมีร่องรอยที่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นเรื่องเท็จ คณะของเขาเองต่างหากที่เป็นคนเริ่มเปิดฉากการยิงขึ้นก่อน เป็นไปไม่ได้ที่จะมาโยนความผิดให้ชาวสยามสำหรับปฏิบัติการดังกล่าวหรือจากการที่พวกเขายืนหยัดที่จะปกป้องตนเอง แต่การปรับท่าทีอย่างชาญฉลาดที่พวกฝรั่งเศสปฏิบัติกันมา ย่อมสร้างความระคายเคืองให้เกิดขึ้นอย่างไม่ต้องสงสัย และเปิดช่องให้วิกฤตการณ์ขยายตัวมากขึ้น การเจรจาอย่างเป็นทางการและการตอบโต้กันอย่างสะเปะสะปะได้นำปัญหาไปสู่ตอนจบของบท

เริ่มต้นนี้ในวันที่ ๑๐ กรกฎาคม เมอร์ซิเออร์ปาวีก็ได้ยื่นคำขาดต่อเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศของสยามว่า เรือรบของฝรั่งเศสอีก ๒ ลำได้รับคำสั่งให้มาสสมทบกับเรือ“ลูแตง” (Lutin) ซึ่งทอดสมอยู่ในน่านน้ำที่กรุงเทพฯ

เรื่องนี้ประจวบดังสายฟ้าฟาด มันเป็นการใช้อำนาจข่มขู่คุกคามอย่างเห็นได้ชัด ข้อแก้ตัวที่อังกฤษและรัฐบาลประเทศอื่นๆ ใช้ในการส่งเรือต่างๆ เข้ามานั้นก็คือเป็นเพื่อการปกป้องชนในชาติของตน ดังนั้นทุกชาติจึงทำได้อย่างปลอดภัยไปรุ่ง มีเพียงเรือรบอังกฤษและเรือรบฮอลแลนด์ชาติละลำเท่านั้นที่จอดอยู่ในแม่น้ำในกรุงเทพฯ และมีคนฝรั่งเศสเพียง ๓ คนเท่านั้นที่อยู่นอกสถานกงสุล การที่มีเรือปืน ๑ ลำต่อคนหนึ่งคนจึงดูเหมือนจะเป็นการอ่อนข้อที่มากเกินไป มีประเด็นปัญหาอยู่ ๓ ข้อซึ่งเป็นข้อเรียกร้องสำคัญจากรัฐบาลฝรั่งเศสได้แก่ เรื่องการจ่ายค่าชดเชยสำหรับสภาพความเสียหายต่างๆ ที่นักท่องเที่ยวยาวฝรั่งเศสได้รับภายในราชอาณาจักรสยามอันเนื่องมาจากการกระทำของข้าราชการชาวสยาม เรื่องพรมแดนแถบแม่น้ำโขงและเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับกัปตันโตเรอ และเมอร์ซิเออร์ โกรสส์กูแรง

จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าชาวสยามคงจะต้องดำเนินการไต่ตรองในทุกๆ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์เหล่านี้อย่างรอบคอบที่สุด รวมทั้งจะต้องให้คำตอบอย่างรัดกุมพร้อมทั้งต้องสร้างความพึงพอใจตามที่ควรจะเป็นนั้นเป็นเรื่องที่ชอบด้วยเหตุผล แต่ทว่าโชคร้ายที่การดำเนินกิจการงานต่างๆ ซึ่งมักจะเกิดปัญหาขึ้นบ่อยๆ ในอดีต ดูเหมือนจะเป็นปัญหาที่เกิดจากความล่าช้าของฝ่ายสยามมาโดยตลอด ความมุ่งมั่นที่จะก้าวไปสู่การตกลงอันฉับไวและเป็นที่พึงพอใจจึงถูกปิดกั้นไว้ด้วยท่าทีของความเฉื่อยชาที่จะใช้ดำเนินการเจรจา มันเป็นเรื่องยากยิ่งที่ราชอาณาจักรแถบเอเชียที่อ่อนแออาณาจักรหนึ่งจะไปโต้แย้งเกี่ยวกับปัญหาเรื่องความถูกหรือผิดบนพื้นฐานที่เท่าเทียมกันกับประเทศมหาอำนาจชั้นนำของยุโรปดังเช่นฝรั่งเศสได้ แต่มันก็เป็นข้อเท็จจริงทางปฏิบัติทางการเมืองที่ไม่ควรจะละเลยไม่ว่าจะเป็นชาติที่ได้รับการยอมรับนับถือน้อยเพียงใดก็ตาม เด็กนักเรียนชายตัวเล็กๆ ที่มีเรื่องโต้เถียงกับเด็กตัวโตก็เหมือนจะเพิ่มรอยถูก

เตะไว้ที่แก้มก้นด้านหลัง ชาติด่างๆ ก็เป็นเหมือนเด็กที่โตกว่า จึงกระทำการในขอบเขตที่กว้างขวางได้มากกว่า ท่าทีของชาวสยามส่วนใหญ่เน้นหนักในเรื่องสำนึกในความมุ่งมาดปรารถนาอันชอบธรรมของตนเองโดยไม่เข้าใจว่าพวกเขาไม่เคยทำการพิสูจน์ตนเองให้รัฐบาลฝรั่งเศสได้เห็นเลย ดังนั้นพวกที่เสนอความคิดอันหลักแหลมแต่ไม่น่าพึงพอใจนักซึ่งได้ให้คำแนะนำว่าทางที่ดีที่สุดคือการยอมแพ้พื้นที่นั้นอาจจะสร้างความประทับใจได้บ้างเล็กน้อย ความพยายามที่จะบีบบังคับให้ชาวสยามยินยอมด้วยการเพิ่มจำนวนเรือเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องนั้นได้กระตุ้นจิตวิญญาณของความรักชาติที่จะต่อต้านทุกวิถีทางขึ้นในหมู่ของชาวสยาม เมอร์ซิเออร์ปาวีได้แจ้งไว้ในแถลงการณ์ที่มีไปถึงกรมหลวงเทเวศวงศ์โรปรการว่า ฝรั่งเศสกำลังเคร่งครัดอยู่กับการพิจารณาส่วนที่เป็นเงื่อนไขในข้อกำหนดต่างๆ ของสนธิสัญญาซึ่งมีลักษณะบีบบังคับและข่มขู่มากที่สุด เขากล่าวว่า “ดังนั้นท่านแม่ทัพเรือจึงสนับสนุนให้กระทำการตามข้อตกลงที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาด้วยการนำเรือลำนี้ (เรือแองกอสตอง) เล่นขึ้นมายังกรุงเทพฯ ทั้งนี้รัฐบาลฝรั่งเศสต้องการแสดงให้สยามเห็นว่า ฝรั่งเศสกระทำการไปตามสิทธิที่ได้รับเท่านั้น มิได้ต้องการจะสู้รบกันแต่อย่างใด” ข้อความในสนธิสัญญาระบุต่อไปว่า “เรือรบของฝรั่งเศสทุกลำสามารถเล่นเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยาและจอดทอดสมอได้ที่ปากน้ำ ทั้งนี้ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องแจ้งแก่ทางการสยามล่วงหน้าในการที่จะเข้ามายังกรุงเทพฯ และจะต้องทำความตกลงกับทางการสยามในเรื่องสถานที่ซึ่งจะใช้ในการจอดเรือ” ด้วย

คำตอบของฝ่ายสยามแสดงให้เห็นว่าข้ออ้างที่ฝรั่งเศสใช้ในการนำเรือเข้ามานั้นปราศจากเหตุผล ฝ่ายสยามจึงได้ร้องขอโดยใช้ภาษาที่ทำให้เกียรติว่าดังนั้นฝรั่งเศสจึงไม่ควรยืนกรานที่จะส่งเรือรบเข้ามา คำขอร้องในครั้งนี้ได้รับการสนับสนุนจากลอร์ด โรสเบอรี เพื่อแจ้งต่อเมอร์ซิเออร์เดเวล (M.Develle)^๑ ว่าเรือจากฝ่ายอังกฤษจะไม่ถูกส่งเข้าไปสมทบกับเรือ “สวิฟท์” (Swift) ในแม่น้ำเจ้าพระยา อันเป็นผลมาจากคำสั่งการทางโทรเลขที่ส่งมาให้ยับยั้งเรือ

^๑ M.Develle รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศของฝรั่งเศสในขณะนั้น – สวป.

“แองกอสตอง” (Inconstant) มันจะต้องไม่ล่องล้าเข้าไปแม้แต่ที่ปากน้ำ อันเป็นตำแหน่งที่เมื่อดูตามสนธิสัญญาแล้วมันได้รับอนุญาตให้แล่นเข้าไปได้ แต่มันยังคงจอดอยู่ที่บริเวณนอกสันดอน หากผู้การเรือโบว์ (Bory)^๑ ขัดขึ้นคำสั่งดังกล่าวเขาก็ย่อมต้องเป็นผู้รับผิดชอบความผิดทั้งหมด และยิ่งไปกว่านั้นหากเขายังแล่นเรือผ่านปากน้ำและมุ่งตรงไปยังกรุงเทพฯ และพบว่าการกระทำดังกล่าวเกิดจากการจงใจของเขามาโดยตลอด เขาก็ควรจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อการละเมิดสนธิสัญญาอย่างจงใจ ซึ่งน่าจะทำให้สยามอยู่ในสถานการณ์ที่ได้ประโยชน์มากยิ่งขึ้นไปอีก

แต่แล้วเมื่อถึงวันที่ ๑๑ มกราคม กระทรวงการต่างประเทศของสยามก็ได้กระทำการเดินเล่ออย่างไม่น่าให้อภัย เมื่อ “ทำการห้าม” เรือ “แองกอสตอง” และโกเม็ต (Comète) (ซึ่งการปรากฏตัวของเรือลำนี้ก็ได้รับการคาดการณ์ไว้เช่นกัน) โดยห้ามมิให้แล่นเข้ามายังปากน้ำ อันเป็นสิทธิที่เรือเหล่านั้นมีอยู่ตามสนธิสัญญา และในวันถัดมายังกระทำการผิดพลาดซ้ำซ้อนเด็ดขาดรุนแรงยิ่งกว่าเดิม โดยเพิ่มอำนาจการสั่งการที่จำเป็นในทุกกรณีให้เป็นอำนาจสิทธิขาดของกองทัพเรือและกองทัพบก ขณะที่ความเห็นอกเห็นใจโอนเอียงมายังชาวสยาม จึงไม่น่าเป็นไปได้เลยที่พวกเขาจะมองไม่ออกว่าการเปิดฉากทำหายฝรั่งเศสเช่นนี้ย่อมนำไปสู่ความพินาศอวดยในอนาคตัย ตอนบ่ายวันที่ ๑๓ เป็นวันพระ วันอาทิตย์สุดสัปดาห์ของชาวพุทธ^๒ ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกอยากรที่จะพายเรือบดขนาดเล็กของข้าพเจ้าออกไปยังปากน้ำ เพื่อไปดูการตั้งมั่นของ “กองกำลังแห่งราชนาวิกกองทัพบก” ที่บริเวณนั้น ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปบนเรือ “โคโรเนชั่น (Coronation)” ลำที่ใช้ขนฟางข้าวจำนวนมากมาไปด้วยเพื่อใช้ในสงครามที่กำลังจะมาถึง มันเป็นการรบในแบบที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อนและพวกเขาก็ไม่ได้เตรียมตัวล่วงหน้าไว้แม้แต่น้อย ในกองกำลังรบเต็มอัตรานั้นไม่มีใครเลยสักคนที่เคยเห็นการยิงปืนมาก่อนนอกเสียจากผู้บังคับการเรือ เหล่าชายฉกรรจ์เพิ่งเสร็จจากการไถ่หว่านในท้องนามาสดๆ ร้อนๆ และก็ไม่เคยได้รู้เรื่อง

^๑ ผู้บังคับการเรือแองกอสตอง - สวป.

^๒ ต้นฉบับใช้ว่า Wan Pra, the Buddhist Sunday น่าจะหมายถึงวันหยุดงานของชาวพุทธ - สวป.

ลูกปืนจากวิถีกระสุนโค้ง ลูกเรือทั้งหมดในเรือลำอื่นๆ ก็ล้วนมีสภาพแบบเดียวกัน ส่วนป้อมปืนต่าง ๆ ก็มีแต่คนที่มีสภาพเช่นเดียวกันนี้เป็นผู้สั่งการ อาวุธยุทธโศภณประจำเรือประกอบไปด้วยปืนกระบอกหน้า R.M.L. ขนาด ๗๐ ปอนด์ ปืนคาร์โรเนตต์^๑ ทองเหลืองสำหรับใช้ยิงสลุดอยู่ท้ายเรือ ๔ กระบอก และถังน้ำมัน Hotchkiss จำนวน ๕ ใบที่ติดตั้งด้านหน้าบริเวณหัวเรือ เมื่อข้าพเจ้าได้ฝากข้อความที่ได้รับมาจากผู้บัญชาการเรือว่าให้เร่งฝึกเรือเมื่อแลเห็น “ขบวนเรือของฝรั่งเศส” แต่เขากลับรับฟังกันเหมือนเป็นเรื่องตลก ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปถึงที่ป้อมด้านในที่อยู่ตรงกันข้ามปากน้ำและได้เห็นผู้บัญชาการซึ่งไม่รู้ว่าจะทำประการใดดีกับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นข้างนอก เมื่อข้าพเจ้าได้ตั้งข้อสังเกตถึงรูปร่างอันบอบบางของผู้ใต้บังคับบัญชาของเขา เขาก็ตอบว่าพวกนี้มีคุณสมบัติดีพอแล้ว เพียงแต่ว่าพวกเขายังไม่เคยยิงปืนใหญ่ และเขาก็หวังว่าพวกนี้คงจะไม่ต้องยิงปืนจนกว่าจะได้รับการฝึกฝนมากกว่านี้

ข้าพเจ้าจอดเทียบเรือไว้ที่บริเวณด้านใต้ป้อม และเดินทางไปที่โดยรถไฟ เทียบว้ายด้วยตระหนักรู้ว่าเส้นทางแม่น้ำคงจะเป็นแนวรบที่จะผ่านไปได้อย่างตามท้องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงชี้แนะให้เชื่อเช่นนั้น แต่ถ้าหากว่าพวกเขาจะไม่หาญกล้าที่จะเปิดฉากการรบกับชนชาติมหาอำนาจอันดับหนึ่งอย่างฝรั่งเศสขึ้นมาก่อน มันก็คงจะไม่มีอะไรเกิดขึ้นจริงๆ

ข้าพเจ้าอดสงสัยไม่ได้ว่าจะเคยมีการไตร่ตรองกันบ้างหรือไม่ว่าหน้าที่ความรับผิดชอบดังกล่าวที่ท่าไปเพื่อเป็นการป้องกันเช่นนี้จะทำให้เกิดอะไรขึ้นบ้าง หากพวกเขาประสบความสำเร็จในการจมเรือรบฝรั่งเศสได้ ชนชาติฝรั่งเศสทั้งชาติคงลุกฮือขึ้นเรียกร้องและการแก้แค้นก็คงจะไม่ได้จบลงง่ายๆ ตรงแค่ชัยชนะของประเทศเป็นแน่

ในทางกลับกันหากการป้องกันประเทศนั้นทำขึ้นอย่างมุ่งมั่นจริงๆ มันก็น่าสงสัยอยู่ว่าทำไมถึงไม่มีการนึกถึงเหล่าทหารชาวเดนมาร์กที่มีความจงรักภักดีต่อสยามอย่างเหลือล้นและมีความกระตือรือร้นอย่างเต็มเปี่ยมในการเข้า

๑ Carronade ปืนใหญ่ขนาดสั้นทำด้วยเหล็กแบบโบราณ แตกต่างจากปืนอื่น ๆ รวมทั้งปืนใหญ่โฮวิตเซอร์ (howitzer) ซึ่งเป็นปืนใหญ่กระบอกสั้นสำหรับยิงมุมสูง ตรงที่ไม่มีแคร่หรือเพลปืน ใช้บนเรือเพื่อยิงขึ้นในระยะใกล้เพียง ๑ ใน ๔ และใช้บนฝั่งแบบเดียวกับปืนโฮวิตเซอร์ - สวป.

ร่วมอยู่เคียงข้างกับชาวสยาม และทำไมถึงไม่ยินยอมให้พวกเขาเข้าประจำการในตำแหน่งอย่างเหมาะสมแทนที่จะปล่อยให้เป็นการต่อสู้แบบเสี่ยงตายเช่นนี้ ยิ่งไปกว่านั้นตำแหน่งที่มั่นในการป้องกันตัวยังคงดูเหมือนจะถูกเลือกมาได้อย่างแย่งที่สุดเท่าที่มีอยู่ ตำแหน่งที่มั่นนี้เกี่ยวข้องกับการฝ่าฝืนกฎเรื่องสิทธิตามสนธิสัญญาที่ตั้งแต่ต้น และมันก็ยังเป็นที่ตั้งมั่นที่ไม่ได้มีประสิทธิภาพอย่างที่เราจะมี หากว่าเป็นความตั้งใจที่จะทำลายศัตรูจริงๆ แล้ว ก็ย่อมสมารถที่จะลงมือได้อย่างปลอดภัยที่สุด และมีประสิทธิภาพมากที่สุดในช่วงลำคลองแคบ ๆ ของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนที่อยู่เหนือปากน้ำ โดยใช้แค่เหมืองที่ไม่ได้ใช้งานแล้ว ๒ - ๓ แห่ง และปืน ๓ ถึง ๔ กระบอกที่จัดวางตำแหน่งและซ่อนไว้อย่างดีตามดงจากที่อยู่ในหนองน้ำซึ่งควรจะติดตั้งอยู่ที่ระยะประมาณ ๓๐๐ หลา (๒๗.๕ เมตร) หรือไม่ก็อาจขัดขวางเรือที่จะแล่นเข้ามาในทุกวิถีทางไม่ว่าสายน้ำและอากาศจะมีสภาวะเช่นไร ในขณะเดียวกันก็อาจจะโยนความรับผิดชอบในการล่องละเมิดสนธิสัญญาให้ตกเป็นของอีกฝ่ายหนึ่งได้อีกด้วย

ขณะที่กำลังนั่งอยู่ที่ระเบียงก่อนอาหารมื้อค่ำ เสียงยิงกันจากทางด้านทิศใต้ก็ดังมาให้ได้ยินอย่างชัดเจน เสียงทั้งหมดนั้นดังอยู่นานร่วม ๒๕ นาที แต่เป็นลักษณะเสียงปืนอย่างแน่นนอน หลังมื้อค่ำผ่านไปแล้วจึงได้ยินเสียงไซเรนดังอยู่ในแม่น้ำและบริเวณท่าเรือนั้นปรากฏมีเรือสองลำแล่นทวนกระแสน้ำเชี่ยวแรงขึ้นมา จากนั้นจึงกลับลำและทอดสมอทางด้านท้ายเรือ “ลูตเตง” เป็นการแปรขบวนเรือที่ทำได้อย่างงดงามท่ามกลางบรรยากาศของพื้นน้ำที่มีดครีมและคัปคัง กำลังพลสวมเสื้อเกราะบนเรือ “ลูตเตง” ต่างทำหน้าที่กันโกลาหล เหตุการณ์ที่น่าตื่นตาตื่นใจ แต่ในไม่ช้าผู้คนก็กลับง่วงเหงาและพากันเข้านอนและรอดูเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไปในวันพรุ่งนี้

ปรากฏว่าหลังจากที่ข้าพเจ้าได้มาจากปากน้ำในวันนั้น เรือ “โคโรเนชั่น” และเรือรบ “มกุฏ”^๑ (Makut) ได้มาประจำตั้งมั่นอยู่ภายในแนวสันดอน ซึ่งเป็นแนวสองฟากของเส้นทางเดินเรือ ทางฝ่ายฝรั่งเศสได้ส่งกองเรือขบวนใหญ่ที่

^๑ เรือปืนมกุฏราชกุมารของไทย - สวป.

กำลังจะเข้ามาจอดสมออยู่ด้านใน แต่สำหรับฝ่ายสยามนั้นนอกจากเรือสองลำนี้แล้ว สยามมีเพียงฐานยิงปืนแบบล้าสมัยสุดๆ อยู่ ๒ แห่งพร้อมด้วยปืนใหญ่แห่งละ ๑ กระบอกและมีเรือแบบที่ใช้ฝึกลูกเรืออยู่ลำหนึ่งลอยลำห่างออกไปทางตอนต้นแม่น้ำ ติดตั้งปืนคาร์โรเนดท์ทองเหลืองที่สำหรับไว้ใช้ยิงสูงสุด ๖ กระบอก ซึ่งมันคงจะน่าเอ็นดูกว่ามากหากว่าอยู่ในเรือของข้าพเจ้า

ราวบ่าย ๓ โมง เรือหลวงของสมเด็จพระราชินีอังกฤษ พัลลัส (H.M.S “Pallas”)^๑ ก็มาจอดลอยลำอยู่บริเวณนอกสันดอน แลเห็นเรือ “แองกอสตอง” และ เรือ “โกเม็ต” กำลังแล่นเข้ามาจอดทางด้านทิศตะวันออก โดยมีเรือชื่อ เจ.บี.เซย์ (J.B.Say)^๒ เรือลำเล็กๆ ที่แล่นประจำระหว่างไซ่ง่อนกับกรุงเทพฯ แล่นเข้ามาสมทบ ประมาณ ๕ โมงเย็น ข่าวสารจากเมอร์สีเออร์ปาวีได้ถูกส่งมาถึงเรือแองกอสตองโดยเรือไอ (เครื่องจักรไอน้ำ) ของสยาม กับต้นเรือ “เจ.บี.เซย์” ลงเรือแองกอสตองเพื่อทำหน้าที่เป็นคนนำร่อง กับต้นคนที่สองที่ได้รับการนำตัวมาเป็นกรณีพิเศษสำหรับงานนี้เข้ารับช่วงควบคุมเรือ “เซย์” และนำเรือไปตามทางด้วยคนนำร่องที่มาจากคนนำร่องเรือใบ ในขณะเดียวกับที่ผู้ควบคุมอ่าวสยามที่ชื่อ กัปตันวิล (Captain Vil) ได้ลงเรือ “แองกอสตอง” ตามคำสั่งการของเมอร์สีเออร์ปาวี พร้อมกับคำขอร้องว่าเรือต่างๆ น่าจะรออยู่ก่อนผู้บัญชาการเรือเข้าใจผิดว่ากัปตันวิลเป็นชาวเดนมาร์กที่อยู่ในราชอาณาจักรสยาม จึงปฏิบัติต่อเขาอย่างสุภาพ เมื่อเป็นเช่นนั้นกัปตันวิลผู้น่าสงสารจึงขอลาออกและขึ้นฝั่งไป ส่วนหนึ่งเดาว่าเป็นเพราะเขาเป็นชาวเยอรมัน และได้เข้าร่วมรบในสงครามเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๓ - ๑๔

กระแสน้ำท่วมในตอนนั้นเชี่ยวกรากและพายุฝนก็กำลังตั้งเค้า เพิ่มความมืดครึ้มให้กับช่วงระยะเวลายามพลบค่ำยิ่งขึ้น ขณะที่เรือลำต่างๆ เดินเครื่องเข้ามา เรือ “เซย์” นั้นแล่นนำหน้า ตามด้วยเรือ “แองกอสตอง” และเรือ “โกเม็ต” กระสุนข้อมยิง ๒ นัด ถูกส่งยิงขึ้นโดยผู้บังคับการเรือ ริเชอลิว (Richelieu) และเมื่อเวลา ๑๘.๓๐ น. จากนั้นกระสุนปืนราว ๖ - ๘ นัด ก็ถูกยิงข้ามผ่านหัวเรือลำต่าง ๆ ออกไป

^๑ เรือรบอังกฤษที่อ้างว่าส่งเข้ามาคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของคนในบังคับอังกฤษ - สวป.

^๒ เรือ ของ แบ็ปติสท์ เซย์ (Jean Baptiste Say) - สวป.

เรือรบต่างๆ ซึ่งเป็นเรือที่ซีกองฝรั่งเศสผืนใหญ่อยู่บนหัวเสาทุกต้นเริ่มปฏิบัติการกวาดล้าง และเปิดฉากยิงตอบโต้ไปบนป้อมเมื่อเวลาประมาณ ๑๘.๔๕ น. กระสุนปืนนัดแรกตกในบริเวณใกล้ๆ จมอยู่ในโคลน ส่วนทุกนัดที่เหลือแผดเสียงกึกก้องลอยข้ามหัวเข้าไปยังดงไม้โกงกาง ไม่มีใครในป้อมได้รับบาดเจ็บ

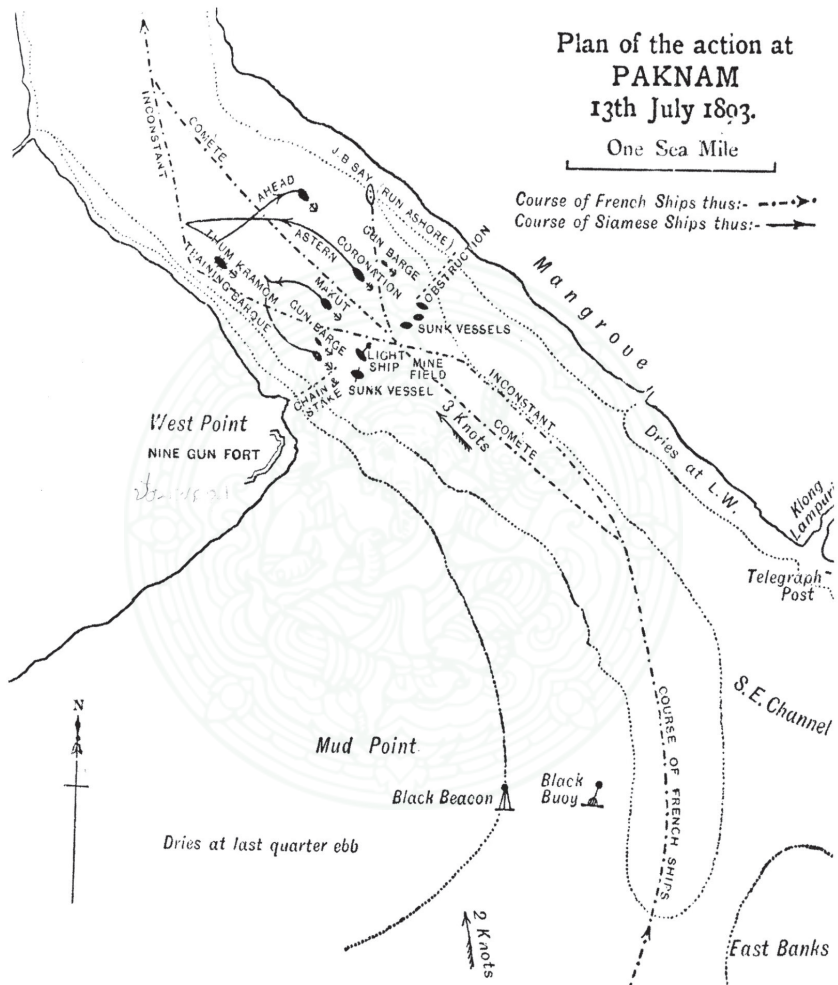
และเมื่อพวกเขาเริ่มจะตื่นตัวขึ้น กระสุนปืน ๖ ถึง ๑๐ นัดของชาวสยามก็เริ่มเจอเป้าหมาย กระสุนปืนนัดหลังๆ พุ่งทะลุผ่านดาดฟ้าออกไปยังหัวเรือทางกราบขวาเรือ “แองกอสตอง” ด้วยกระแสน้ำลากเชือกกรากของสายน้ำเบื้องล่าง จึงทำให้เรือแล่นไปได้ด้วยความเร็วประมาณ ๑๒ น็อต

เมื่อใกล้จะถึงสิ่งกีดขวาง เรือ “แองกอสตอง” ก็เปลี่ยนตำแหน่งมานำอยู่ข้างหน้าเพื่อตีวงโค้งกว้างออกไปทางด้านทิศเหนือก่อนที่เรือจะปะทะสิ่งกีดขวางนั้น จนดูราวกับว่าเรือแล่นตรงดิ่งไปยังเรือที่จมอยู่ มันแล่นผ่านไปจนใกล้กับประภาคาร ซึ่งจุดนี้จะทำให้พ้นจากวิถีกระสุนปืนจากป้อม เรือ “โคโรเนชั่น” (Coronation) ยิงปืนเรือขนาด ๗๐ ปอนด์ออกไปอีก ๑ ชุด แล้วจึงรืออยู่ครู่หนึ่ง เมื่อไม่มีเวลาจะกลับลำ มันจึงแล่นไปข้างหลังด้วยความเร็วเต็มพิกัดโดยตั้งใจให้วิ่งไปตามเส้นทางที่ทำเครื่องหมายไว้ในแผนผัง ขณะที่ปืนใหญ่ประจำเรือปฏิบัติการยิงรอบที่สอง แท่นรองปืนก็แตกทะลุดาดฟ้าเรือ จนไม่สามารถนำมาใช้ยิงได้อีกต่อไป ทั้งเรือ “มกุฏ” และเรือ “โคโรเนชั่น” แต่ละลำมีผู้คุมเรือและวิศวกรชาวยุโรปประจำอยู่ แต่เนื่องจากลูกเรือทั้งหมดขาดการฝึกฝนเจ้าหน้าที่เหล่านี้จึงผลัดกันวิ่งไปยังปืนเพื่อเล็งและยิง สลับกับการวิ่งไปยังสะพานเรือเพื่อถือท้ายบังคับเรือและส่งสัญญาณไปยังห้องเครื่อง ขณะที่เรือ “โคโรเนชั่น” และ “แองกอสตอง” แล่นเบนเข้าหากัน เรือแองกอสตอง ก็บังคับท้ายให้หักเลี้ยวมุมแคบไปทางซ้ายเพื่อไปให้พ้นจากชายฝั่ง เรือ “โคโรเนชั่น” จึงมีเวลาพอที่จะเดินหน้าเต็มตัวและบังคับท้ายให้ไปทางซ้ายอย่างสุดกำลังเพื่อหนีให้พ้นจากการพุ่งเข้าปะทะ เรือจึงเฉียดกันไปอย่างหวุดหวิด เสาธงประจำเรือโคโรเนชั่นหลุดติดไปกับเรือแองกอสตอง ส่วนเรือเล็กทุกลำที่เอาหย่อนลงน้ำเพื่อหนีให้พ้นรัศมีปืนใหญ่ขนาด ๗๐ ปอนด์ ก็ถูกกระสุนจนท้องเรือทะลุ พวก

สยามได้ยื่นคำสั่งให้ยิงจากเรือ “แองกอสตอง” แต่เนื่องจากผ้าใบกันแดดกันไวจึงทำให้รอดพ้นจากปืนไรเฟิลที่เล็งตรงมาที่พวกเขาได้พอดี มีรอยถูกยิงที่ข้างเรือถึง ๒๑๖ จุด ลูกกระสุนปืนใหญ่ ๒ ลูกกระเบิดอย่างแม่นยำภายในตัวเรือเป็นกระสุนที่ยิงมาจากเรือ “แองกอสตอง” ตอนที่ยันแล่นผ่านท้ายเรือโครเนชั่นมันก็กระเบิดเข้าตรงกราบซ้ายเรือลิกหลายฟุต กินลิกเข้าไปจนถึงระยะ ๓ นิ้วของเส้นระดับน้ำ เรือโครเนชั่นแล่นเดินหน้าแล้วจึงทอดสมอ ปืนใหญ่ตั้งมันอยู่ตรงกราบขวา พร้อมกันนั้นก็ได้นำน้ำหนักรื้ออื่นๆ มาถ่วงช่วยไว้ที่ด้านเดียวกันเพื่อช่วยพยุงเรือด้านซ้ายให้พ้นจากน้ำขณะที่กำลังซ่อมบริเวณที่ถูกยิง พลปืนประจำเรือ “มกุฏ” ต่างก็ไร้ประโยชน์ อีกทั้งปฏิบัติการที่ผู้บังคับบัญชาสั่งการไปอย่างวุ่นวายทั่วทั้งลำเรือโดยมีวิศวกรของเขาคอยให้ความช่วยเหลือก็ไม่ได้ทำอย่างสุดความสามารถ เรือมกุฏจึงพ่ายแพ้อย่างยับเยิน แต่คีนันก็ยังสามารถแล่นติดตามเรือรบฝรั่งเศสเข้ามาได้ถึงบางคอแหลมเพื่อรอรับคำสั่งการต่อไป โดยจะมีเรือโครเนชั่นแล่นมาสมทบในที่สุดรวม ๕ นาที ขณะที่เรือแล่นผ่านตรงจุดนั้น แต่บุคคลเพียงผู้เดียวที่ต้องรับเคราะห์คือหญิงชราที่ปากน้ำ โดยเสียชีวิตด้วยลูกปืน ฮอตช์คิส (Hotchkiss) ที่ยิงมาจากเรือทั้งสอง จากนั้นก็ไม่มีภารกิจเกิดขึ้นอีก แล้วเรือจึงมุ่งหน้าไปตามทางสู่กรุงเทพมหานคร

ในขณะเดียวกันเรือ “เจ.บี.เซย์” ได้ถูกระสุนปืนจากเรือ “โครเนชั่น” เข้าที่บริเวณด้านล่างเส้นวัดระดับน้ำข้างเรือ เรือจึงแล่นไปเกยตื้นจมอยู่ในโคลนที่ชายฝั่งด้านตะวันออก ผู้คนถูกนำตัวออกมาได้ตอนเช้าวันรุ่งขึ้น

คนที่ได้เรื่องได้ราวที่สุดอย่างเห็นได้ชัดคือชาย ๓ คนผู้มีหน้าที่เป็นพลปืนประจำเรือ “โครเนชั่น” พวกเขาหาจนพบว่าปืนเหล่านั้นมีวิธียิงอย่างไร ซึ่งได้เรื่องกว่าวิธีการที่เหล่าผองเพื่อนที่ด้อยประสบการณ์ของพวกเขาจัดการกับปืนอื่นๆ พวกเขาทำด้วยจิตใจและวิญญูณ และจากการที่ไม่เคยได้รับคำแนะนำในเรื่องเทคนิคของการยิงปืนหรือการเล็งเป้า ผู้คุมปืนจึงได้ยกมือข้างหนึ่งขึ้นเหนือศีรษะพร้อมทั้งหลับตาลง ในขณะที่มืออีกข้างหนึ่งจะหมุนมือจับไปเรื่อยๆ โดยไม่หยุด

แผนผังปฏิบัติการที่ปากน้ำ

เรื่องที่แปลกประหลาดก็คือ ข้าวของเครื่องครัวทุกชิ้นที่อยู่ในเรือของสยามแตกหักจนหมด รวมทั้งต้องสูญเสียวิกกีซันดีไปด้วย กล่าวกันว่าเรื่องนี้ทำให้นายทหารผู้อาจอย่างน้อยก็หนึ่งคนถึงกับต้องเสียน้ำตา ในขณะที่เขาได้ลงไปที่เรืออีกลำหนึ่งเพื่อพยายามหาวิกกีซันต์มาคืน

ความสูญเสียของทั้ง ๒ ฝ่ายเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เชื่อได้ว่าการยิงต่อสู้กันที่เกิดขึ้นนั้นปั่นป่วนยุ่งเหยิงแค่ไหน ดูจากปัจจัยข้างฝ่ายชาวสยามแล้วก็ให้พิวงเมื่อพิจารณาเห็นว่าสิ่งที่พวกเขาลงมือโจมตีนั้นคือลูกเรือชาวฝรั่งเศสที่ได้รับการฝึกปรือการรบมาอย่างดีเยี่ยม มันเป็นเรื่องที่น่าแปลกใจพอๆ กับการที่เรือรบของสยามกลับมาโดยไม่ได้รับความเสียหายหนักหนาสาหัส ฝ่ายฝรั่งเศสมีคนตาย ๓ คน และบาดเจ็บ ๓ คน ฝ่ายสยามนั้นมีผู้เสียชีวิต ๑๕ คน และบาดเจ็บ ๒๐ คน ทั้งหมดถูกยิงด้วยปืนกลที่ยิงจากตำแหน่งสูงสุด และจากปืนเล็กยาวที่รัวยิงในระยะกระชั้นชิด ไม่มีผู้ใดในป้อมได้รับบาดเจ็บ

ต้องสารภาพเอาไว้ว่าผู้บัญชาการเรือริชเชลิอู^๑ ผู้มีหน้าที่ในการต่อสู้ป้องกันอธิปไตยครั้งนี้ได้รับโอกาสในการปฏิบัติหน้าที่น้อยมาก แผนการในท้ายที่สุดของเขานั้นก็คือเสนอให้ปิดช่องทางด้วยการจมเรือลำอื่นขวางทางเอาไว้ โดยเป็นแผนที่ได้รับการเห็นชอบจากสภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดินแล้ว และทั้ง ๆ ที่เขาเป็นผู้ได้รับมอบอำนาจ แต่กองกำลังของเขายังต้องเอาชายหนุ่มใหม่ถอดด้ามมาอยู่เวรประจำการซึ่งเป็นพวกที่ไม่ได้รับการฝึกฝนมาก่อน คำขอเรื่องยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ที่เหมาะสมเพื่อใช้ในการวางระเบิดและปฏิบัติการอื่น ๆ ต้องเจอแต่ความล่าช้าเรื่อยมา ในขณะนั้นป้อมก็ยังสร้างไม่แล้วเสร็จดี และเจ้าหน้าที่ ๓ คนที่อยู่เคียงข้างเขานั้นก็มีเพียงคนเดียวที่พูดภาษาสยามได้ ส่วนอีก ๒ คนเป็นชาวเดนมาร์กที่มาจากกรมเซอร์เวย์ (Survey Department) ที่เพิ่งจะเดินทางมาถึงประเทศนี้และก็เป็นอาสาสมัครเข้ามาและไม่ได้รู้ภาษาสยามแม้แต่คำเดียว ระหว่างการสู้รบเจ้าหน้าที่พวกนี้ต่างพากันวิ่งอย่างไม่หวั่นไหวคอยยิงปืนของตน ช่วยกันหมุนแท่นปืนขึ้นๆ ลงๆ ตามขั้นตอนอย่างคร่งๆ กลางๆ พวกเขาพยายามหลบหลีกหลุมพรางต่างๆ อย่างสุดความสามารถ และใช้วิธี

^๑ Richelieu หรือพระยาชลยุทธโยธิน ชาวเดนมาร์กผู้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกระทรวงทหารเรือใน พ.ศ. ๒๔๔๓ - สวป.

ติดต่อสื่อสารคำสั่งการด้วยภาษาที่ไม่มีพลปืนที่กำลังงุนงงเข้าใจได้แม้เพียงสักคนเดียว ยิ่งเมื่อถูกยิงอย่างตรงเป้าและรวดเร็วด้วยปืนใหญ่สนามประจำเรือที่โจมตีโดยตรงในทะเลด้วยความแม่นยำด้วยแล้ว ความซุ่มนุ่นวายก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น ในเมื่อเป้าหมายสำหรับโจมตีเป็นเช่นนี้ เหล่าพลปืนที่มุ่งมั่นในการรบ ต่างก็เห็นพ้องกันว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเล็งก่อนยิงเลย

ความหย่อนยานต่อการบังคับบัญชาของคนเหล่านี้กับการที่พวกเขาขาดเทคนิคการฝึกฝน ซึ่งส่งผลให้เห็นถึงความล้มเหลวในเรื่องระเบียบวินัยจึงทำให้การต่อสู้เปิดฉากขึ้นมาใหม่ โดยลูกเรือของเรือ “โครเนชั่น” ได้ลุกขึ้นข่มขู่ผู้บัญชาการเรือของเขาว่าพวกเขาจะไม่ทำการสู้รบใดๆ อีกแล้ว ฝ่ายลูกเรือของเรือ “มกุฎ” ก็ประกาศว่าพวกเขาพร้อมที่จะทำการต่อสู้บนฝั่งไมใช่ในเรือ ผู้บัญชาการที่ทางป้อมด้านในถูกยิงในตอนเย็นเดียวกัน และแม้ว่าผู้คนที่อยู่รอบนอกป้อมจะได้รู้เรื่องราวของความขัดแย้งนี้ แต่ผู้มีอำนาจชาวสยามก็ไม่พยายามที่จะกระทำการใดๆ เพื่อติดต่อกับเจ้าหน้าที่คนใดทั้งสิ้น ดังเช่นที่คงจะทำหากเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นที่กรุงเทพฯ นอกจากนั้นก็ได้ให้การสนับสนุนอำนาจสั่งการของเจ้าหน้าที่เลย พวกเขาไม่มีอำนาจสั่งการที่พวกเขาเรียกร้องตลอดมา ทั้งยังต้องถูกตัดขาดให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว จึงได้แต่หวังไปวันๆ ว่าจะมีคำสั่งการเปลี่ยนแปลงการโจมตีจากแนวหลังบ้าง พวกเจ้าหน้าที่จึงมีแต่ความไม่พึงพอใจและเกือบจะก่อการกระด้างกระเดื่อง มีคนต้องล้มป่วยด้วยโรคบิดที่พวกเขาบางคนเคยเป็นมาก่อน รายงานและคำร้องเรียนต่างๆ ไม่ได้รับการใส่ใจจากผู้บังคับบัญชาระดับสูง ฆะตกรรมซึ่งไม่น่าจะมีใครทนได้ของพวกเขายังคงอยู่ในสภาพเดิมต่อมาอีก ๒ - ๓ วัน ระหว่างช่วงเวลานั้นพวกเขาต้องทำการบรรจุลูกกระสุนปืนใหญ่และลูกกระสุนปืนต่างๆ ต้องตรวจตราเฝ้าเวรยามในตอนกลางคืน ใจก็คอยจะนึกถึงแต่การบุกเจ้าโจมตีของข้าศึกหรือจากพวกเดียวกับตัวเองอยู่ร่ำไป คนที่จะรับผิดชอบต่อสิ่งต่างๆ ที่เป็นอยู่ก็ไม่เคยแสดงตัวออกมาชัดเจน แต่บางที่เป็นแบบนั้นก็ดีเหมือนกัน

นั่นคือความผิดพลาดที่เกิดขึ้นในวันที่ ๑๓ กรกฎาคม โชคดีที่การปฏิบัติการไม่ประสบผลสำเร็จจึงทำให้สยามรอดพ้นจากการต้องรับผิชอบต่อทุกสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเต็มที่ ซึ่งความโง่เขลาของสยามเกือบจะส่งผลร้ายให้พวกเขา

ด้วยพระวิจารณ์ญาณอันล้ำลึกขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงปฏิเสธที่จะรับฟังคำแนะนำซึ่งเร่งเร้าให้เปิดฉากการต่อสู้ขึ้นมาใหม่ และในวันต่อมาการพบปะเจรจาระหว่างทั้ง ๒ ฝ่ายจึงได้เริ่มขึ้นเพื่อยุติความ เป็นศัตรูระหว่างกัน

หลังจากนั้นได้มีรายงานบางฉบับแพร่ข่าวถึงเรื่องการปฏิบัติต่อลูกเรือ บนเรือ “เจ.บี.เซย์” ที่เปียงโขก เป็นชาวที่ส่งไปในตอนเช้าวันถัดมาหลังจากที่ มีการทำความตกลงร่วมกัน โดยเป็นชาวที่ได้รับมาจากเจ้าหน้าที่ป้อมด่านนอก เป็นชาวที่ส่งไปถึงฝ่ายที่ยอมแพ้ และท้ายที่สุดเป็นชาวจากฝ่ายที่ถูกส่งลงเรือ กลับกรุงเทพฯ กล่าวกันว่าพวกเขาถูกควบคุมตัวอย่างหยาบคาย กล้องต่างๆ ถูกฉีกเปิดออก และข้าวของต่างๆ ก็ถูกรื้อค้น ซึ่งนั่นก็คือสถานการณ์ที่ได้รับ รายงานกันอยู่ในตอนนั้น แต่ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่ากัปตันเรือเป็นผู้ถูกนำตัวขึ้นฝั่ง ไปยังป้อม เหตุการณ์เช่นนี้ถ้าเป็นเรื่องปกติแล้วเมื่อถูกนำตัวเข้ามาเขาจะต้อง ถูกผูกตาด้วย การที่เขาทำกุญแจหายทำให้เขาต้องขอร้องนายทหารชาวเดนมาร์ก ย้อนกลับไปทีเรือเพื่องัดแฉะหีบที่เขาเก็บเอกสารต่างๆ ไว้ในนั้น ซึ่งเรื่องนี้ก็ได้รับ ความยินยอม และเมื่อจะแยกตัวจากเจ้าหน้าที่เหล่านั้นเพื่อบึ่งหน้าไปยัง กรุงเทพฯ เขาก็ได้บรรยายความรู้สึกสำนึกบุญคุณต่อการปฏิบัติอย่างสุภาพ เรียบร้อยที่เขาได้รับเมื่อตกอยู่ในการควบคุมของเจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมเรือและนาย ทหารเรือทุกคน

การปฏิบัติการในวันที่ ๑๓ ทำให้สถานการณ์ตกอยู่ในกำมือของเมอซิเออร์ ปาวิ และเปิดโอกาสให้พวกฝรั่งเศสกล่าวได้ว่าพวกเขาต้องลงมือยิงโดยที่ไม่ ถือว่าเป็นการรุกรานแต่อย่างใด เป็นการปฏิบัติตามสิทธิที่ได้รับการคุ้มครอง สนธิสัญญา จากรายงานที่ส่งไปยังประเทศฝรั่งเศสกล่าวว่าเป็นการปลุกเร้าให้ ฝรั่งเศสแข็งแกร่งยิ่งขึ้น และเรียกร้องให้หาข้อยุติของความขัดแย้งนี้โดยเร็ว

คำขาดตามที่รัฐบาลสยามได้รับแจ้งจากเมอสิเออร์ ปาวีในนามของรัฐบาลฝรั่งเศสมีข้อเรียกร้องดังนี้

๑. ให้รับรองสิทธิเหนือญวนและเขมรริมฝั่งแม่น้ำโขงและถนนทหารที่บริเวณป้อมค่ายของฝ่ายสยามออกไปให้หมด
๒. จ่ายเงินชดเชยค่าเสียหายเป็นจำนวน ๓ ล้านฟรังก์
๓. ยอมรับในการ “ฆาตกรรม” เมอสิเออร์ โกรสกุแรงและการโจมตีเรือรบฝรั่งเศสที่ปากน้ำและอื่นๆ

ในอนุมาตราแรกที่เกี่ยวข้องกับข้อเรียกร้องข้อ ๑ นั้นยังคงไม่มีความชัดเจนเพียงพอเพื่อแสดงเหตุผลต่อการเรียกร้องของรัฐบาลอังกฤษในเรื่องคำนิยามที่นอกเหนือไปจากนี้ สิ่งหนึ่งที่ควรเห็นใจรัฐบาลสยามอย่างที่สุดในภาวะคับขันเช่นนี้ก็คือเรื่องการต้องลงโทษทัณฑ์ในฐานผู้กระทำความผิดกับบุคคลผู้ปฏิบัติหน้าที่ภายใต้ภาวะเงื่อนไขของสงครามตามภาระหน้าที่ของชายชาติทหาร อย่างไรก็ตาม ติการตอบรับต่อการยื่นคำขาดในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแม่น้ำโขงคงเป็นเรื่องที่ไม่ฉลาดนัก คงไม่มีใครยอมรับได้แม้จะเห็นด้วยในหลักการกว้างๆ หากมองดูจากทางมุมมองของฝ่ายสยามมันคงเป็นไปได้ที่จะยอมรับโดยไม่มีคำคัดค้านต่อความไม่ชอบมาพากลที่กินนัยอยู่ในเงื่อนไขนั้น หากแต่ตอนนั้นก็ไม่ใช่เวลาที่จะปฏิเสธเรื่องใดๆ โดยเอาเรื่องความรู้สึกมาวัด และเป็นความโชคร้ายที่สุดที่การตอบรับต่อข้อเรียกร้องแรกดูจะมีน้ำหนักพอๆ กับการไม่ยอมรับในเนื้อหาที่เป็นใจความสำคัญ เมืองหลวงพระบางนั้นเป็นเหมือนเมืองที่เมอสิเออร์ ปาวีมีใจฝักใฝ่มากที่สุด เป็นสิ่งที่เขาลงมือลงแรงและรอคอยมาเนิ่นนานนับปี จึงเป็นไปได้ที่การยอมรับต่อข้อเรียกร้องทุกๆ ข้อของเขาจะทำให้เขาพอใจ หากว่าได้มีการปฏิเสธในเรื่องเกี่ยวกับเมืองหลวงพระบางมาพร้อมกันด้วย

เมอสิเออร์ วัดดิงตง (M. Waddington) ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒³ ในเรื่องการยอมรับพรมแดนของโคชินจีน (Cochin China) ว่า รัฐบาลฝรั่งเศสไม่ได้หวังจะให้เขตแดนนั้นขยายออกไปจนถึงเมืองหลวงพระบาง แต่พวกเขาน่าจะจงใจที่จะลากเส้นเขตแดนจากตรงจุดนั้นให้ขยายออกไปจาก

³ หนังสือปกน้ำเงินเรื่องภารกิจเกี่ยวกับประเทศสยาม, ฉบับที่ ๓ หน้า ๓๓. – ต้นฉบับ

ตำแหน่งที่เกือบจะติดต่อกับทางตะวันออกของพื้นที่ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของแม่น้ำโขง รวมทั้งลากเส้นให้ต่ำลงจากจุดกำหนดจนทำให้แม่น้ำโขงได้กลายเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่าง ๒ ประเทศและต่อเข้าไปจนกระทั่งเข้าสู่เขตแดนของประเทศกัมพูชา

ด้วยความไว้วางใจในเรื่องนี้ และจากการที่เมอสิเออร์ เดอเวล (M. Develle) รับประกันตลอดมาว่ารัฐบาลฝรั่งเศสมุ่งมั่นที่จะคงไว้ซึ่งอธิปไตยและบูรณภาพแห่งราชอาณาจักรสยาม ทางฝ่ายอังกฤษจึงจับตามองกรณีพิพาททางตอนใต้แม่น้ำโขงด้วยอาการที่เสมือนกับว่าวางเฉย แต่ที่เห็นได้ทันทีในขณะนี้กลับกลายเป็นว่าแผนคุกคามของฝรั่งเศส รวมถึงเรื่องการปล้นเอาหลวงพระบางอันเป็นเมืองซึ่งเป็นที่ยุติกันโดยทั่วไปว่าอยู่ภายใต้การดูแลของสยามมาตลอด ๘๐ ปีที่แล้วไปจากสยาม รวมทั้งเรื่องสิทธิเหนือดินแดนญวนนั้นล้วนเป็นเรื่องตลบตะแลงที่สุดทั้งในประเด็นเรื่องระยะเวลา และการปราศจากซึ่งหลักฐาน

สำหรับคนที่ไม่ได้มาอยู่ในเหตุการณ์นี้ก็คงรู้สึกประหลาดใจ ส่วนคนที่รู้ดีถึงการกระทำและความสม่ำเสมอซึ่งตัวแทนของประเทศฝรั่งเศสที่มีเมอสิเออร์ ปาวีเป็นหัวหน้าได้เที่ยวเดินทางไปทั่วทั้งประเทศเพื่อแจกจ่ายธงสามสีของฝรั่งเศส และชี้แนะเล็กน้อยถึงความเป็นไปไม่ได้ที่พื้นที่ส่วนนั้นจะยังคงอยู่ภายใต้อาณัติของสยาม ดูๆ ไปแล้วก็อาจเห็นว่ามันเหมือนจะเป็นข้อเรียกร้องธรรมดาๆ ของฝรั่งเศสในเรื่องการขยายดินแดน แต่ทว่าได้แสวงหาโอกาสที่จะยึดครองมานานแล้ว

และนอกจากมันจะเป็นเรื่องที่นำสถานการณ์ตึงเครียดมาสู่สยาม เป็นการลิดรอนดินแดนของสยามไปเกือบจะถึง ๓ ส่วนของพื้นที่ราชอาณาจักรทั้งหมดที่สยามเคยครอบครองอยู่และเปิดช่องทางให้เกิดเรื่องที่น่าวิตกยิ่งกว่าทางทิศเหนือ เพราะทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสจะถูกบีบให้มาเผชิญหน้ากันทางด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำลอว์ โรสเบอรี่ได้แจ้งเรื่องความไม่เป็นธรรมในการผนวกเอาเมืองหลวงพระบางรวมเข้าไว้กับดินแดน “ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง” แก่ลอร์ดดัฟเฟอร์ริน (Lord Dufferin) เมื่อวันที่ ๒๐ เดือนกรกฎาคม^๔ แต่ข้อเรียกร้องที่

^๔ หนังสือปกน้ำเงินเรื่องภารกิจเกี่ยวกับประเทศสยาม, ฉบับที่ 173, หน้า 79. - ต้นฉบับ

เมอสีเออร์ เดอเวลได้ยื่นต่อลอร์ด ดัฟเฟอร์รินได้ทำขึ้นอย่างชัดเจนเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม^๕ และจากนั้นภาคที่ ๓ ของปัญหาระหว่างฝรั่งเศสและสยามจึงได้เปิดฉากขึ้น

มิสเตอร์ เคอร์ซอน (Mr. Curzon) ได้นำเอาเรื่องจุดอ่อนของข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสเรื่องเมืองหลวงพระบางมาชี้แจงไว้อย่างกระจ่างชัดและกระชับในบทความชั้นนำของเขาจากหนังสือ “ศตวรรษที่ ๑๙” (Nineteenth Century) ประจำเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ เขาแสดงให้เห็นว่าสิทธิอันไม่อาจโต้แย้งได้ของดินแดนญวนไปจนถึงจังหวัดต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่องที่กำลังขัดเคี่ยวกันในกลุ่มนักเขียนชาวฝรั่งเศสโดยใช้แผนที่ของฝรั่งเศส ใช้เค้าเงื่อนประวัติศาสตร์ของเมื่อ ๘๐ ปีที่แล้วและโดยการยอมรับจากรัฐบาลของฝรั่งเศสเองทั้งสิ้น ในทางตรงกันข้ามข้อเรียกร้องของทางฝ่ายสยามอ้างอิงหลักฐานมาจากการครอบครองโดยพฤตินัยนับเนื่องมาตั้งแต่ศตวรรษที่แล้ว และโดยการปฏิบัติการเสริมกำลังและการพัฒนาระบบการบริหารอย่างสม่ำเสมอในระหว่างหลายปีที่ผ่านมา ในขณะที่สยามได้ยื่นข้อเสนอเพื่อการเจรจาโต้แย้งและการกำหนดเขตแดนอย่างเป็นทางการ และยังถือว่าเป็นดินแดนที่เป็นกลางซึ่งอยู่ระหว่างการกำหนดเขตแดนรวมทั้งการใกล้เคียงของนานาประเทศ แต่ฝรั่งเศสกลับไม่ได้ให้คำตอบใด ๆ ทั้งยังคงยืนยันกรณเช่นเดิมและทำการคุกคามเพิ่มมากขึ้น

จากข้อเรียกร้องที่ว่า ด้วยเหตุที่เมืองหลวงพระบางเป็นเมืองในอารักขาของญวนมาก่อนในศตวรรษที่แล้ว เพราะฉะนั้นขณะนี้มันก็ต้องตกเป็นของฝรั่งเศสโดยที่ไม่ต้องคำนึงถึงประวัติศาสตร์ที่เพิ่งจะผ่านไปตามที่ท่านข้าหลวงแห่งเมืองญวนว่าไว้นั้นเป็นการเริ่มอ้างเหตุผลที่พอฟังได้ และเปิดโอกาสกว้างให้กับการใช้วิชาการด้านภูมิศาสตร์การเมืองการปกครองในอนาคตด้วย หากอังกฤษจะใช้หลักการเดียวกับการรุกรานของฝรั่งเศสในการรุกเข้าไปยังเขตพรมแดนของพม่าก็คงจะทำแบบนั้นมาได้ตั้งนานแล้ว คำกล่าวชี้แจงอย่างชัดเจนของเมอสีเออร์ วัดติงตงและการรับประกันซ้ำด้วยตัวเองของเมอสีเออร์ เดอเวล โดยการสนับสนุนของอังกฤษนั้นระบุว่าเมืองหลวงพระบางจะต้องถูกรักษาให้

⁵ เรื่องเดียวกัน. เล่มที่ ๑๘๕, หน้า ๘๓. – ต้นฉบับ

คงไว้สำหรับชาวสยาม ส่วนอิทธิพลของอังกฤษในแคว้นสิบสองปันนาก็จะยังคงอยู่ เมอสิเออร์ เดอแวลออกตัวในเรื่องการผนวกเอาเมืองหลวงพระบางเข้าไว้ซึ่งปรากฏอยู่ในการยื่นคำขาดว่า มันเป็นเรื่องธรรมดาสามัญโดยไม่ได้เป็นการพยายามหาข้อแก้ตัว ทั้งที่จริงก็ได้ยึดทั้งหมดไปก่อนหน้านี้แล้ว เขากล่าวว่า “เรื่องคำขาดนั้นได้เคยประกาศแจ้งไปยังฝรั่งเศสและสยามมาแล้วครั้งหนึ่ง จึงเป็นไปได้ที่รัฐบาลซึ่งตกอยู่ในภาวะอภินิหารขวัญแขวนไปตามความคิดของประชาชนจะเพิกถอนหรือเปลี่ยนแปลงแก้ไขมันได้”⁶ เรื่องที่เรายอมรับอย่างไม่มีข้อแม้บนความเข้าใจอันชัดเจนร่วมกันว่าอาณาเขตที่มีอธิปไตยเป็นของตนเองควรจะต้องอยู่ระหว่างดินแดนของฝรั่งเศสกับจักรวรรดิอินเดีย นับแต่นี้เป็นต้นไป เป็นเหมือนวิธีให้การรับรองอย่างง่าย ๆ ราวกับเพื่อแนะว่าทางออกต้องเป็นเช่นนั้น ท้ายที่สุดก็คงจะหาทางออกเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้อย่างแน่นอน มันคงจะเป็นการดีถ้าเราไม่ยอมอ่อนข้อในเรื่องเมืองหลวงพระบางให้ดังเช่นที่เราทำกับกรณีนครวัดและเสียมราฐ (Ankor and Siemrap) ซึ่งลอร์ด ดัฟเฟอร์ริน ได้เคยกล่าวไว้อย่างมั่นใจว่าจะรักษาไว้ให้ประเทศสยาม⁷

จากประสบการณ์ของเราในเรื่องคำมั่นสัญญาและคำรับประกันของรัฐบาลฝรั่งเศสในคำตอบที่ให้กับชาวสยามนั้นก็มักจะพบแต่ความโศคร้ายอย่างประหลาด

อังกฤษยืนยันกรานว่าจะต้องคงไว้ซึ่งความมั่นคงแห่งราชอาณาจักรสยาม แต่กับเมืองหลวงพระบางนั้นไม่ได้ตั้งเป้าไว้เช่นนั้น เราเชื่อมั่นว่า “แองกอสตอง” และเรือ “โกเม็ต” ควรจะจอดอยู่นอกแม่น้ำ ยืนยันว่าสิทธิของบุคคลที่สามควรได้รับการยอมรับโดยสมบูรณ์ ทั้งยังยืนยันอย่างแน่วแน่ว่าดินแดนของฝรั่งเศสไม่ควรจะก้าวล้ำเข้ามายังดินแดนของเรา และในท้ายที่สุดนั้นเราขอยืนยันกรานว่าฝรั่งเศสสมควรถอนกำลังออกจากเมืองจันทบูรณภายใน ๑ เดือน

สยามถูกเรียกรื้อดินแดนเป็นเนื้อที่เกือบ ๑ แสนตารางไมล์ซึ่งรวมทั้งหลวงพระบางด้วย และข้อที่บีบคั้นให้ชาวสยามต้องโอนอ่อนผ่อนตามเพิ่มขึ้น

⁶ หนังสือฉบับนี้เงินเรื่องภารกิจเกี่ยวกับสยาม, ฉบับที่ ๑๙๔, หน้า ๘๙. – ต้นฉบับ

⁷ เรื่องเดียวกัน. ฉบับที่ ๒๔๘ หน้า ๑๑๐, ฉบับที่ ๓๒๘ หน้า ๑๗๑. – ต้นฉบับ

อีกคือการที่เมอสิเออร์ เลอมีร์ เดอ วิลร์ (M. Le Myre de Vilers) ได้กำหนดขอบเขตเรื่องการใช้อำนาจอธิปไตยของชาวสยามเหนือพื้นที่อีก ๓,๐๐๐ ตารางไมล์ตลอดแนวชายแดนไว้อย่างเข้มงวด เรียกว่า “แองกอสตอง” และเรือ “โกเม็ต” ออกเดินทางไปเผชิญหน้าตามคำสั่ง และธงของฝรั่งเศสก็ถูกชักขึ้นบนยอดเสาในดินแดนของเราที่เชียงแขง ส่วนเรื่องที่มีนซึ่งตึกหักเอาโดยท่านข้าหลวงฝรั่งเศสที่ว่าต้องให้การชดใช้แรงงานตามฐานะของรัฐกันชนนั้นเป็นไปไม่ได้ตั้งแต่ต้น นอกจากนั้นเงินทุนก็ยังคงถูกยึดครองไว้และจะมีการถอนทหารออกได้ก็ในอีก ๔ ปีหลังจากนี้

การที่จะฟ้องร้องรัฐบาลฝรั่งเศสในเรื่องที่พยายามล่อลวงกระทรวงต่างประเทศของเราอย่างจงใจคงเป็นไปไม่ได้ ความสุจริตใจของเมอสิเออร์ เดอแวลปรากฏเป็นที่ประจักษ์แก่ทุกคนที่ได้อ่านหนังสือปกน้ำเงิน พฤติการณ์ต่างๆ และนโยบายก้าวร้าวของคณะผู้ปกครองอาณานิคมที่นำโดยคนอย่าง เมอสิเออร์ ลานเนสซอง (M. Lanessan) และเมอสิเออร์ เดอลองเกลอ (M. Deloncle) ล้วนแต่กดดันเกินไปสำหรับเขา ความไร้สมรรถภาพของรัฐบาลกลางประเทศฝรั่งเศสที่จะควบคุมความมักใหญ่ใฝ่สูงของข้าราชการที่ปราศจากความรับผิดชอบในดินแดนแถบตะวันออกนั้นปรากฏชัดมาเป็นเวลาหลายปีแล้ว ในการปฏิบัติภารกิจของชาวสยามจากเป้าหมายหนึ่งไปสู่เป้าหมายหนึ่งนั้นเป็นไปอย่างรีบร้อนสวนทางกับความตั้งใจของเขาอยู่มาก ทำให้ตกไปอยู่ในฐานะที่ไม่สามารถถอนตัวกลับได้อย่างมีเกียรติ เป็นเรื่องง่ายสำหรับข้าราชการผู้อยากรู้อยากเห็นในอาณานิคมที่มีแต่ได้ผลประโยชน์มากมายโดยไม่มีทางเสียเลยในการหาข้อแก้ตัวสำหรับการปฏิบัติที่สอดคล้องกลมกลืนไปกับนโยบายของรัฐบาลฝรั่งเศสในการรุกคืบไปข้างหน้า ส่วนสำนักพิมพ์ในอาณานิคมของอินโดจีนนั้น เมื่อไม่ได้ยุ่งอยู่กับการกล่าวโทษตอบโต้กันเองแล้ว จึงได้รับการว่าจ้างให้นำปัจจัยที่ใช้ในการบีบบังคับมาปั่นเรื่องปั่นราวขึ้น อันตรายของสถานการณ์เหล่านี้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจนตามลำดับและการรับรองเหนือดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ในตอนนั้นคงจะช่วยปกป้องสยามจากการใช้กำลังเข้ายึดอำนาจ ซึ่งเป็นเหมือนไม้ตายของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสจนคาดกันไว้ว่าอาจจะเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้อีกในวันหนึ่งข้างหน้า

เมื่อการยื่นคำขาดได้รับคำตอบจากรัฐบาลสยามที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยินยอมที่จะยกดินแดนเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจนถึงเส้นขนานที่สิบแปดให้เป็นไปตามที่เมอสิเออร์ ปาวิคาคหวังไว้ เขาจึงแสดงออกถึงความสมปรารถนาของเขาด้วยการชักธงลง

ในขณะเดียวกัน แม้ว่าตลอดระยะเวลาทั้งแปดวัน ในเมืองจะเต็มไปด้วยเสียงทหารร้องตะโกนร้องทำท่าย แต่ก็สร้างความตื่นตกใจตกใจน้อยมากในหมู่ประชาชน นอกจากนั้นในวันหยุดฝูงชนก็จะพากันเดินทางลงมาดูเรือปืนของฝรั่งเศส ที่จริงเป็นเพราะว่าเรือกลไฟของอังกฤษจอดอยู่เหนือเรือของฝรั่งเศส ทั้งยังมีคลังแสงและพระบรมมหาราชวังอยู่ระหว่างเรือทั้ง ๒ ลำ จึงทำให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นกันทั่วไปว่าพวกอังกฤษคงจะไม่ปล่อยให้ฝรั่งเศสล่วงล้ำเข้ามาเพื่อทำสงครามได้ ผู้คนมักถามข้าพเจ้าเสมอว่า “เขาจะรบกันเมื่อไหร่” เชื่อแน่ว่าความคิดเช่นนี้ต้องมาจากข่าวลือไร้สาระในระยะแรก ที่แพร่สะพัดไปไกลถึงกรุงปารีสว่าทหารอังกฤษจะทำการสอนชาวสยามยิงตอร์ปิโดนั่นเอง

ในการเตรียมความพร้อมสำหรับเหตุฉุกเฉิน เรือกลไฟฝรั่งเศสได้ทำการม้วนสายเคเบิลขึ้นลงรอบบริเวณข้างเรือเพื่อป้องกันเครื่องยนต์และชิ้นส่วนที่สำคัญของเรือแล้วจึงใช้สี่ขบวนทั่วลำเรือเหมือนเวลาที่แพกการใช้เรือ เรือ “ลูแตง” ติดปืนกลต่อสู้ไว้อย่างเหมาะสมเจาะที่ยอดเสากระโดงเรือทั้ง ๓ เสา และปืนเหล่านี้เองที่ประทับรอยทรงจำครั้งยิ่งใหญ่ไว้ให้ชาวสยามมากกว่าสิ่งอื่นใดตราบนานแสนนานยังคงไหลก็คาดได้เลยว่าปืนเหล่านั้นยังคงมีประสิทธิภาพการใช้งานสูงสุด

หลังจากการยิงต่อสู้เมื่อวันที่ ๑๓ ยุติลง กัปตันแม็คเคลีออต (Captain Macleod) ก็ได้ส่งเรือรบขนาดเล็กออกไปพร้อมกับเจ้าหน้าที่ติดอาวุธกลุ่มเล็กๆ เพื่อช่วยเสริมกำลังให้ “สวิฟท์” หากจำเป็น และการมาถึงของเรือลินเนต

(Linnet) ในตอนเช้าก็ทำให้รู้สึกอ่อนใจขึ้น พระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และการเพิ่มจำนวนกองลาดตระเวนในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความสงบเรียบร้อยภายในตัวเมือง และรับรองได้ว่าในระหว่างช่วงเวลาแห่งความยุ่งยากทั้งหมดไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์นอกกฎหมายหรือความรุนแรงให้เห็นแม้แต่สักครั้งเดียว

มีเพียงวันที่ ๒๔ กรกฎาคม เพียงวันเดียวเท่านั้นที่อัครราชทูตฝรั่งเศสไม่ได้ชักธงของเขาขึ้นเสาและหลังจากที่เรือของเขาได้แล่นตามกระแสน้ำไปพร้อมกับเรือปืนของฝรั่งเศสได้ไม่นานนัก ประชาชนสองฝั่งแม่น้ำก็ได้ตั้งข้อสังเกตโดยไม่ตั้งใจว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคงจะไม่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้พวกเขาอยู่นานกว่านี้ ดังนั้นพวกเขาก็เลยต้องไป” เรือเหล่านั้นไม่สามารถข้ามผ่านสันดอนได้ จนกระทั่งถึงวันที่ ๒๖ เนื่องจากสภาวะของกระแสน้ำ จึงยังคงต้องทอดสมออยู่ระหว่างป้อมที่ปากน้ำ ในตอนบ่ายๆ ขณะที่เรือกำลังแล่นไปตามแม่น้ำ ข้าพเจ้าได้พบเรือกลไฟและเรือเล็กอื่นๆ หลายลำกำลังหลบหลีกหนีออกจากกรปิดล้อม ซึ่งได้รับการบอกกล่าวไว้ว่าจะเริ่มเคลื่อนขบวนตอน ๕ โมงเย็นของวันนั้น เรือที่เป็นฝ่ายเดียวกันได้รับการเคลื่อนย้ายออกไปอย่างละมุนละม่อมภายใน ๓ วัน รวมไปถึงบริเวณท่าเรือต่างๆ ระหว่างแหลมเจ้าลายและแหลมกระบังด้วย ที่สับสนกันมากที่สุดก็คือเรื่องที่แพร่ออกไปเกี่ยวกับเรื่องวันประกาศเริ่มต้นการปิดล้อมรัฐบาลที่ประเทศฝรั่งเศสประกาศว่าเป็นวันที่ ๓๑ เป็นอีกครั้งหนึ่งที่พวกฝรั่งเศสซึ่งอยู่ในที่เกิดเหตุได้ออกคำสั่งบังคับใช้โดยไม่ได้เชื่อฟังคำสั่งการของรัฐบาลที่ประเทศฝรั่งเศส ในระหว่างวันที่ ๒๙ เรือ เกย์ ดอร์เซย์ (Quai d'Orsay) ก็เป็นตัวอย่างของเรือที่แสดงให้เห็นว่าไม่มีเรือลำไหนสามารถฝ่าวงล้อมของเรือรบฝรั่งเศสเพื่อแล่นผ่านเข้าไปยังสิงคโปร์ได้ ในขณะที่การปิดล้อมเริ่มประกาศใช้ไม่นานน้ำ เรือกลไฟของอังกฤษก็ได้ถูกยับยั้งโดยเรือฝรั่งเศสที่นอกสันดอน จึงทำให้เห็นได้ชัดว่าการปิดล้อมเริ่มมีผลบังคับใช้แล้ว ท่านแม่ทัพเรือยังไม่สามารถเดินทางมาถึงจนกระทั่งวันที่ ๒๙ และแล้วเขาก็ได้สั่งการทบทวนคำสั่งเรื่องการปิดล้อมโดยมีการเพิ่มเติมเขตที่สองจากแหลมสิงห์ถึงเกาะเสม็ด แล้วจึงสั่งปิดป้อมที่จันทบูรณโดยใช้

ปฏิบัติการ ๓ วันอย่างละมุนละม่อม ขณะเดียวกันในวันที่ ๒๘ สยามก็ได้แสดงการยอมรับโดยปราศจากเงื่อนไขในเรื่องระยะเวลาที่ระบุโดยฝรั่งเศส อันที่จริงแล้วการปิดล้อมนั้นดูเหมือนจะไม่ได้ทำให้ใครเสียหายเลยนอกจากอังกฤษ ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงทั้งการค้าและการเดินเรือ ไม่มีทางใดเลยที่ส่งผลกระทบต่อชาวสยาม และการที่พวกเขายินยอมนั้นไม่ใช่เพราะคำนึงถึงอนาคตของการปิดล้อม แต่ด้วยพิจารณาแล้วว่ายิ่งนานวันไปค่าชดเชยความเสียหายที่พวกเขาต้องชำระมันก็จะยิ่งเพิ่มค่าสูงขึ้นกว่าเดิมไปทุกๆ วัน บางคนพูดได้แต่เพียงอย่างเดียวว่าการแก้ปัญหาค้างคั่งทำให้สิ่งที่ดีกว่ามาถึงในไม่ช้า ความจริงมีอยู่ว่าคณะบุคคลที่ไม่เห็นด้วยซึ่งเป็นกลุ่มเสียงข้างมากที่ได้รับรู้ข้อเท็จจริงส่วนใหญ่จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่างได้รับผลกระทบอย่างร้ายแรงจากเหตุการณ์วันที่ ๑๓ ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้รับความกระทบกระเทือนพระทัยจากเหตุการณ์นั้นอย่างรุนแรง และทรงตระหนักถึงท่าทีของวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้นอย่างแท้จริง ไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับชาวยุโรปที่จะเข้าใจถึงความยากลำบากของสถานภาพแห่งพระราชวงศ์ได้เหมือนพระมหากษัตริย์ของสยามซึ่งทรงถูกแวดล้อมด้วยกำแพงแห่งพระจริยาวัตรและโบราณราชประเพณีจนทำให้พระองค์ทรงแทบจะไม่เคยได้รับข้อมูลที่ต้องการรวมทั้งทรงถูกแวดล้อมด้วยบุคคลประเภทที่พุ่งความสนใจในเรื่องการสร้างภาพสิ่งต่างๆตามที่คิดว่ามันควรจะเป็น โดยที่ไม่ได้คำนึงเลยว่าแท้จริงแล้วเรื่องต่างๆนั้นมันเป็นอย่างไรร

การปิดล้อมได้เริ่มปฏิบัติการขึ้นโดยมิได้แจ้งเตือนหรือให้รายละเอียดใดๆ ถึงลักษณะของปฏิบัติการครั้งนี้ให้รัฐบาลอังกฤษรับทราบ รัฐบาลฝรั่งเศสที่กรุงปารีสแจ้งมาอย่างเป็นทางการก่อนหน้านี้เพียงแค่ ๕ วัน และมีปฏิบัติการอย่างต่อเนื่องมาจนถึงวันที่ ๓ สิงหาคม ตลอดการปฏิบัติการก็ไปทั่วทั้งบริเวณอ่าวตามที่เป็นอยู่ ทหารฝรั่งเศสก็ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจอย่างผู้มีอำนาจสั่งการได้อย่างอิสระเสรี⁸

⁸ และไม่ได้เป็นแค่เพียงความหุนหันพลันแล่นเท่านั้น แต่ทั้งความอดกลั้นและควบคุมตนเอง ภายใต้ทำที่จิตใจสูงหมิ่นที่กับตันแม็คคล็อด (Captain Macleod) ผู้บังคับการเรือพัลลัส (Pallas) ได้แสดงออกมา คงได้ดูจากการที่ฝรั่งเศสได้ติดตั้งอาวุธจำนวนมากไว้ที่บริเวณกันอ่าว ณ เวลานั้น - ต้นฉบับ

ช่วงเวลาที่เกิดขึ้นหลังจากได้มีการยกเลิกการปิดล้อมเป็นช่วงเวลาที่สำคัญและน่าวิตก รัฐบาลฝรั่งเศสเรียกร้องการรับประกัน ๒ประการสำหรับข้อตกลงเรื่องระยะเวลาของการปิดล้อมซึ่งนับแต่นั้นก็กลายเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันเรื่อยมา ทั้งเรื่องการยึดครองจันทบูรณ การถอนกำลังติดอาวุธจากพระตะบอง เสียมราฐและจากดินแดนซึ่งอยู่ในบริเวณ ๒๕ กิโลเมตรจากแม่น้ำโขง

ในวันที่ ๒๐ สิงหาคม เมอร์สีเออร์ เลอ มีร์ เดอ วิลร์ ซึ่งเป็นทูตพิเศษของฝรั่งเศสก็ได้รับคำตอบจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หลังจากได้ทรงใช้เวลาช่วงเริ่มต้นเรื่องไปอย่างล่าช้า เมอร์สีเออร์ เดอ วิลร์ได้ยื่นเรื่องร้องเรียนที่ไม่ได้ทำให้ข้าพเจ้ากลัวโดยปราศจากเหตุผลว่าชาวสยามนั้นไม่ได้เข้าถึงปัญหาด้วยจิตสำนึกที่ถูกที่ควรและนั่นก็เป็นเหตุให้เขาต้องล่าช้า ฝ่ายชาวสยามก็ร้องเรียนว่า จากข้อแก้ตัวต่างๆ ที่ยกขึ้นมามากมาย ดูเหมือนวัตถุประสงค์ของเมอร์สีเออร์ เดอ วิลร์ จะเป็นการลบลู่ประเทศสยามด้วยการบีบบังคับให้ปฏิบัติตามอนุสัญญาในข้ออื่นๆ อีก

ข้ออ้างในเรื่องความล่าช้าที่ยกขึ้นมาเพื่อตอบโต้ชาวสยามสามารถขยายผลกับเรื่องของการเจรจาได้แต่เพียงอย่างเดียว กรณีสำคัญในเรื่องการจ่ายเงินเพื่อชดเชยค่าเสียหายและการถอนกำลังออกจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็ยังคงแสดงอาการเร่งรัดออกมาอย่างโจ่งแจ้ง แม้ว่าจะต้องปฏิบัติการเคลื่อนย้ายให้เห็นผลในช่วงฝนตกชุกที่สุดของฤดูฝนก็ตาม ป้อมทุกๆ ป้อมที่อยู่เลยแม่น้ำโขงไปก็จะต้องถูกรื้อถอนภายในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายนด้วย ชาวสยามดูเหมือนจะมีข้อแก้ตัวเรื่องความล่าช้าเช่นเคย

กับเรื่องการยอมแพ้ของกัปตันโตเรอ คำแก้ตัวต่างๆ ของเขาได้ละเลยต่อความจริงที่ว่าทางไปและกลับยังด่านที่มั่นบริเวณแม่น้ำโขงต้องใช้เวลา ๑ เดือนเป็นอย่างน้อย เมื่อไรก็ตามที่ความล่าช้าปรากฏขึ้นในการจัดการภารกิจต่างๆ นอกเมืองก็มักจะมีคำถามที่สับสนว้าวเรื่องไปถึงเงื่อนไขในการติดต่อสื่อสารอยู่เสมอ แต่ไม่เคยพูดถึงเรื่องการตัดสินใจแบบผัดวันประกันพรุ่งที่เป็น

เรื่องเสียหนี้ของชาวสยาม ไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวให้มากความถึงข้อเสนอเพิ่มเติมซึ่งเมอร์ลีย์เออร์ เลอ มีร์ เดอ วิลร์ พยายามที่จะบีบบังคับจนชาวสยามกลืนไม่เข้าคายไม่ออก และเป็นข้อเสนอที่ปรากฏอยู่ในหนังสือปกน้ำเงิน แต่น่าสนใจข้อหนึ่งนั้นอยู่ในบทความลำดับที่ ๑๐ ที่ได้พูดถึงหัวข้อเรื่องการขึ้นทะเบียน ซึ่งเป็นปัญหาที่ลูกหลานบานปลายมาตั้งแต่ตอนนั้น สำหรับเรื่องการคัดค้านของชาวสยามก็ได้ถูกเพิกถอนและไม่ได้รับการปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมไม่ว่าจะในสนธิสัญญาหรือในที่ประชุมที่ทำให้เกิดการลงนามตามมาในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ดังนั้น แม้ว่าจะเป็นการยอมรับโดยที่ไม่อาจโต้แย้ง แต่แท้ที่จริงแล้วถึงจะขาดปัจจัยสนับสนุนทั้งจากนานาประเทศดังที่เคยเป็นมาหรือจากการประกาศข้อแม้ต่างๆ ก็ตาม แต่เจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศสก็ได้ลงมือจัดการเรื่องการขึ้นทะเบียนเรื่อยมาตั้งแต่วันนั้นจนถึงปัจจุบัน เป็นผลให้เกิดความตึงเครียดอย่างรุนแรงต่ออำนาจสิทธิขาดในการปกครองและการบริหารราชการภายในของราชอาณาจักรสยามยิ่งนัก

ทั้งการลงนามในสนธิสัญญาและการจากไปของเมอร์ลีย์เออร์ เดอ วิลร์ ได้นำไปสู่บทสรุปที่ล่าช้าของสถานะอันล่อแหลมในกรณีพิพาทระหว่างฝรั่งเศสและสยาม

เรือ “เจ.บี.เซย์” หลังปฏิบัติการเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ.๒๔๓๖

บทที่ ๑๓

ฮ่อทางทิศตะวันตก

ราชบุรี - ขวดยาม - ข้าทาส - กะเหรี่ยง - หม่องแร้

เนื่องจากความไม่สงบที่มีสาเหตุมาจากวิกฤตการณ์ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ เราจึงไม่สามารถดำเนินการใดๆ ได้เลย จนกระทั่งถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์จึงสามารถเริ่มงานออกภาคสนามในช่วงฤดูหนาวได้

ในเดือนนั้นเราเริ่มมุ่งหน้าไปทางตะวันตกเพื่อสำรวจสัมปทานเหมืองดีบุกที่กำลังดำเนินการอยู่ในจังหวัดราชบุรี (หรือราชบุรี) และจากที่นั่นข้าพเจ้าได้รับคำแนะนำให้เปิดเส้นทางการสำรวจของข้าพเจ้าไปยังจังหวัดที่มีแร่ดีบุกซึ่งอยู่ตามคาบสมุทรตะวันตกของแหลมมลายู โดยลงไปทางทิศใต้ราว ๖๔๐ กิโลเมตร

บันทึกบางฉบับที่สำเร็จแล้วเกี่ยวกับเรื่องการสำรวจพื้นที่พอจะมีให้เห็นอยู่บ้าง¹ แต่ข้อสังเกตเพิ่มเติมเล็กน้อยนั้นบางทีอาจทำขึ้นที่นี้

ตอนเริ่มต้นเดินทางนั้นเราได้ใช้เส้นทางสำหรับเดินทางข้ามพื้นที่ตามปกติ นั่นคือทางน้ำซึ่งมีสายน้ำ ๒ สายไหลไปสู่แม่น้ำแม่กลองอันงดงาม กระแสน้ำที่ใสกระจ่างไหลเรื่อยๆ อยู่เหนือพื้นทรายที่กั้นแม่น้ำ ภายใต้ร่มเงาครีเมี่ยมเย็นของ ต้นยาง ต้นสูง และต้นจากที่อ่อนพลิ้ว เนื่องจากระดับของก้นแม่น้ำที่สูงและลาดชันกว่าทำให้กระแสน้ำในแม่น้ำแม่กลองไหลขึ้นไปได้ไกลถึง ๔๐ กิโลเมตร โดยประมาณเท่านั้น นั่นคือราวๆ จังหวัดราชบุรี ซึ่งบริเวณนั้นจะมีสายน้ำทางทิศตะวันออกสายหนึ่งไหลผ่านคลองต่างๆ มาเชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าจีน มีทุ่งนาข้าวและพื้นที่ปลูกผลไม้้อย่างหนาแน่นตลอด ๒ ฝั่งแม่น้ำประชากรจำนวนมากอาศัยอยู่ใน ๓ จังหวัดทางทิศตะวันตกได้แก่ กาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี² ซึ่งเพชรบุรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญและในเวลานั้นเจ้า

¹ วารสารภูมิศาสตร์, (Geographical Journal) vol.vi. Nos.5 และ 6. - ต้นฉบับ

² คำตอบที่ว่า บุรี เป็นคำเก่าในภาษาสยาม ใช้สำหรับเมืองที่มีความสำคัญ และใช้กันมากกับพวกเมืองหลวงเก่า ๆ - ต้นฉบับ

เมืองก็รั้งตำแหน่งเป็นผู้ช่วยสมุหเทศาภิบาล มีอำนาจการปกครองตามกฎหมายเหนือเมืองกาญจนบุรีและราชบุรีด้วย ตอนที่เรารเดินทางไปถึงนั้นกิจการบ้านเมืองในเมืองราชบุรีก็ไม่มีอะไรเลวร้าย เราใช้เวลา ๒ - ๓ วันรอคอยเรื่องการขนส่ง ในระหว่างนั้นข้าพเจ้าได้เดินทางออกไปตามชนบทได้หลายแห่งด้วยการพาเรือขึ้นและล่องไปเรื่อยๆ ทั้งข้าพเจ้าและโรเวอร์ ต่างก็ได้ยินเรื่องราวเรื่องเดียวกันตลอดทั้งเส้นทางทั้งเรื่องการจี้ปล้นและการลักขโมยวัวควายที่แพร่ระบาดไปทั่ว กลุ่มโจรปล้นวัวควายจะเร่ร่อนจากเพชรบุรีไปยังราชบุรี จากราชบุรีถึงกาญจนบุรีแล้วก็ย้อนกลับมาที่เก่าอีกครั้ง เพื่อทำการขายวัวควายที่ปล้นมาได้จากจังหวัดหนึ่งให้อีกจังหวัดหนึ่งได้สะดวกโดยปราศจากอุปสรรคขัดขวาง

ชาวนาผู้หนึ่งเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า “ควายตัวที่ดีที่สุดของฉันทายไป แล้วก็ไปเจออยู่ในบริเวณจวนเจ้าเมือง” เจ้าเมืองรู้ถึงพฤติกรรมของพวกหัวขโมยแต่ก็จะไม่ทำอะไรเพื่อยับยั้งพวกมันตราบเท่าที่พวกมันยังคงจ่ายเงินส่วนแบ่งให้เขาจนเป็นที่พอใจ เจ้าเมืองยังคงอยู่ในบ้านของตนเอง หากใครจะมาร้องเรียนต่อเขาบุคคลนั้นก็จะต้องยอมจ่ายค่าร้องทุกข์ ทหารกองย่อยๆ ประจำ เมืองนะหรือ? พวกเขาเป็นพวกที่โหดร้ายที่สุดและเข้ามาเป็นทหารเพราะต้องการเงินค่าจ้างจากคนที่จ่ายค่าแรงให้พวกเขาอย่างไม่เต็มใจ ค่าหัววัวที่ตายแล้วหัวหนึ่งมีค่าหนึ่งสลึง (ประมาณ ๔ เพนนี) หากแต่คุณอาจถูกหลอกโก่งราคาเป็น ๒ สลึง (ประมาณ ๘ เพนนี) กรุงเทพฯ นะหรือ ค่าร้องใดๆ ที่มีโอกาสเล็ดลอดไปถึงกรุงเทพฯ ก็จะถูกเก็บงำไว้เงียบเชียบที่นั่น เจ้าเมืองเป็นคนที่ได้ประโยชน์และเขาสามารถจ่ายเงินเพื่อการนี้ได้ หากว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงได้ล่วงรู้ถึงความจริง พระองค์คงจะทรงระงับเรื่องดังกล่าวได้ในไม่ช้า ความเชื่อถือนองค์พระเจ้าอยู่หัวเป็นเช่นนี้ไปทั่วทั้งประเทศ ถึงจะมีคณะรัฐบาลที่แยแ่แคไหน แต่ที่จะพูดกันอยู่เสมอก็คือ “พระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงทราบ” ซึ่งมันก็เป็นการเดาข้อเท็จจริงที่ผิดพลาดหลักแหลม

แม้ว่าพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพจะนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงใหญ่หลวงในเรื่องของสถานการณ์ต่างๆ ภายในราช

อาณาจักรมานานแล้วก็ตาม และการปฏิรูปที่ได้รับการผลักดันให้เกิดขึ้นนับตั้งแต่ได้มีการให้การรับรองดินแดนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำก็ยังคงดำเนินการเรื่องการปฏิรูปเพิ่มมากขึ้น แต่สถานการณ์ที่เป็นอยู่ในตอนนั้นก็ยังคงยากจนแร้นแค้นสำหรับชาวนาผู้รักสงบอยู่นั่นเอง

คนบางคนอาจรู้สึกผิดสังเกตกับการยอมรับอย่างอดทนและอาการไม่ยินดีในร้ายซึ่งแสดงออกอยู่บนทุกใบหน้าอันเศร้าหมองของประชาชนธรรมดาสามัญภายในประเทศ รวากับว่ามันเป็นชะตากรรมอย่างแท้จริง พวกเขายอมรับโดยดูชญาว่าสำหรับเรื่องนี้ไม่มีอะไรจะช่วยให้ ทางที่ดีที่สุดคือไม่เข้าไปเกี่ยวข้องและทำอารมณ์ให้เบิกบานเข้าไว้

ในหมู่ชนชาวยุโรปนั้นการกดขี่และความไม่เป็นธรรมอาจปลุกเร้าความแค้นกล้าสามารถอันยิ่งใหญ่ขึ้นได้ และอาจก่อให้เกิดลักษณะนิสัยที่เสียสละยิ่ง แต่ในหมู่ชาวตะวันออกแล้วผลที่เกิดขึ้นก็คือการวางแผนเป็นทองไม่รู้ร้อนอย่าง ที่เห็น พวกที่จิตใจรักสงบจะโอนอ่อนผ่อนตามไปโดยไม่มีการต่อสู้ดิ้นรน ส่วนพวกจิตใจแข็งกระด้างก็เหมือนจะถูกผลักดันให้เข้าไปสมทบกับกลุ่มโจร การตกอยู่ในห้วงทุกข์ไม่ใช่เรื่องสำหรับพุทธศาสนิกชนในสยาม เขารู้จักหลักปฏิบัติแตกต่างออกไป เขามักจะร่ำร้องถึงความต้องการสร้าง “บุญ” ในห้วงสุดท้ายแห่งการมีชีวิตอยู่ ในขณะที่ความรุ่มร้อนภายในหรือความรู้สึกที่จะเอาชนะยังคงอยู่เหนือความรู้สึกนึกคิดของเขา ความทุกข์ระทมต่างๆ อันได้แก่ความทะเยอทะยานและสิ่งประโลมใจของเขานั้นก็คือรูปลักษณ์ทางโลกล้วนๆ ซึ่งจะไม่จีรังและจะถูกลืมเลือนไปในไม่ช้า การวางแผนเช่นนั้นปรากฏให้เห็นน้อยมากในหมู่เด็กๆ

ชาวต่างชาติทุกคนในสยามล้วนแต่ประทับใจในความเบิกบานแจ่มใสและฉลาดเฉลียวของเหล่าหนุ่มสาวชาวสยาม ประทับใจในใบหน้าและรูปร่างรวมทั้งบุคลิกลักษณะและจิตใจ พวกเขามักจะทำให้บางคนนึกถึงเด็ก ๆ ที่อังกฤษขึ้นมาจับจิตจับใจ ก็จริงอยู่ที่เด็กอังกฤษนั้นจะไม่สูบบุหรี่ตั้งแต่ ๔ ขวบหรือพายเรือไปตลาดตั้งแต่อายุ ๕ ขวบ แต่การเปิดเผยจริงใจที่เหมือนกับเป็นวิธีการ

ง่ายๆ ในการหักทลายคุณ การให้ความสนใจอย่างจริงจังในข้าวของและการอาชีพของคุณในแบบเดียวกันการตั้งคำถามที่ตรงเป้าเหมือนกันจากทั้งเด็กไทยและอังกฤษ ทำให้เด็กชาวยามดูไม่ค่อยจะเหมือนเด็กกล้าเตี้ยชาวจีนเด็กชาวมลายูที่เจียบขริม หรือเด็กอินเดียพุโรที่ขี้เกร ไม่มีเด็กๆ ที่ไหนในโลกที่จะมีความสุขมากไปกว่านี้ คิดว่าพวกเขาจะถูกปล่อยให้ดูแลตัวเองค่อนข้างมาก และไม่มีประเทศไหนที่จะมีครอบครัวที่อบอุ่นอยู่ท่ามกลางสังคมชนบทที่เจียมเนื้อเจียมตัวมากไปกว่านี้ เห็นได้ชัดว่าถ้าเป็นในเรื่องความแจ่มใสและฉลาดเฉลียว เด็กๆ จะมีภาษีเหนือกว่าพวกที่สูงวัยมาก เหตุผลส่วนหนึ่งก็คือสิ่งที่ปรากฏอยู่ภายในบุคลิกลักษณะของพวกเขา อีกส่วนหนึ่งคือที่ปรากฏอยู่ภายในรูปแบบการดำเนินชีวิต

หากเริ่มเสียตั้งแต่ยังเด็ก และให้เขาได้รับการฝึกฝนตามวิถีทางที่ควรจะเป็นชาวยามก็น่าจะกลายเป็นชนชาติที่งามสง่าขึ้นมาได้ เป็นหนุ่มสาวที่ได้รับการเพาะบ่มมาอย่างดี มีขีดความสามารถที่จะทำการสิ่งใดๆ และนำไปสู่ทิศทางใดก็ได้ เขามีระเบียบวินัยน้อยพอกๆ กับคนมลายูและพม่า แต่ถ้าจะมองกันเฉพาะในเรื่องนี้ก็ยังเรียกได้ว่าเขาเป็นคนดีพอที่จะฝากความหวังไว้

ปัญหาอยู่ตรงที่ว่าชาวยามส่วนใหญ่ไม่เคยต้องอยู่ในบังคับของกฎระเบียบอื่นใดมากไปกว่าการตออยู่ภายใต้การรีดนาทาเร้นของข้าหลวงประจำท้องถิ่น หรือถ้าเป็นระดับที่สูงกว่านั้นก็ต้องถูกผู้อาวุโสกว่าเหยียดหยามให้เสียหน้า ไม่มีเหตุจูงใจใดที่จะทำให้เขาพัฒนาตนเองขึ้นมาและมุ่งมั่นไปข้างหน้าได้ เว้นเสียแต่ว่าเขาสามารถจัดการกับอิทธิพลของข้าราชการได้เสียก่อน หากว่าเขามีขีดความสามารถพาตนเองให้ก้าวไปข้างหน้าได้ เขาก็จะกลายเป็นที่หมายหัวสำหรับข้าราชการที่ชอบกดขี่และพวกคู่แข่งที่อิจฉาริษยา

เมื่อขาดเหตุจูงใจซึ่งจะหล่อหลอมประชาชนให้เป็นคนมีคุณภาพ ดังนั้นพวกเขาจึงพอใจที่จะปล่อยเวลาให้ล่วงเลยผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องน่าห่วง จากนั้นก็จะค่อย ๆ ถอยหลังเข้าคลองไปสู่ชีวิตแบบเดิมๆ แบบที่บรรพบุรุษดำเนินมาก่อนหน้านั้น ชีวิตซึ่งครั้งหนึ่งเขาเคยรู้สึกอยู่ในช่วงขณะ

หนึ่งของชีวิตว่าเหมาะสมกับเขาและสามารถทำให้เขาก้าวหน้ายิ่งขึ้น เมื่ออายุถึง ๕๐ ปีเขาก็มักจะเป็นยิ่งกว่าคนแก่ที่ผ่านการกดขี่ข่มเหงมาโดยตลอด จนทำให้ความเกียจคร้านได้เข้าครอบงำเขาจนฝังรากลึก

เนื่องมาจากความเป็นจริงเหล่านี้ส่วนหนึ่งและอีกส่วนหนึ่งมาจากสภาพภูมิอากาศจึงค่อนข้างยากที่จะพบชายชาวผู้แข็งขันเด็ดเดี่ยวเพียงพอที่จะเป็นผู้ให้ได้ในขณะที่สำคัญสำหรับพวกเราแล้วพลังอำนาจและอิทธิพลของคนเราจะบรรลุถึงจุดสูงสุดและกว้างไกลที่สุดก็เมื่อยามมีอายุล่วงเข้า ๖๐ ปี แต่ชาวสยามถ้าหากเขามีอายุไปจนถึงตอนนั้น เขาคงต้องสละตำแหน่งให้กับผู้ที่เด็กกว่า

เมื่อผลที่ได้เป็นเช่นนี้ทำให้การเพิ่มจำนวนของโรงเรียนที่มีรูปแบบความคิดและวิธีการใหม่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งด้วยเช่นกัน และด้วยข้อยกเว้น ๒ - ๓ ข้อ จึงทำให้คนรุ่นเยาว์เป็นกลุ่มที่มีพลังอำนาจ แล้วก็มีใช้ว่าความก้าวหน้าอย่างรวดเร็วของกลุ่มคนรุ่นใหม่ ๆ จะไม่มีผลเสียทั้งต่อตนเองประเทศชาติเสียทีเดียว ทั้งความหัวแข็งและขาดประสบการณ์รวมถึงการขาดซึ่งดุลยพินิจและสติปัญญา ล้วนแล้วแต่เป็นเหตุการณ์น่าเศร้าที่เคยปรากฏให้เห็นอยู่ในองค์กรของพวกเขาอยู่บ่อยครั้ง

แต่คุณลักษณะที่ดึงดูดของบุคคลเพียงไม่กี่คนที่ยืนหยัดอย่างโดดเด่นแตกต่างจากผู้คนส่วนใหญ่ในประเทศ ก็คือคุณลักษณะของสมเด็จพระบรมชนกนาถของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ปัจจุบัน^๑ และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์สูงอาย^๒ ซึ่งทั้งพระองค์และท่านผู้สำเร็จราชการนับเป็นบุคคลสูงวัยที่มีอิทธิพลต่อทุกคนที่ได้เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่บางครั้งบางคราวก็อาจเจอบางคนที่เป็นข้อยกเว้นอยู่บ้างเหมือนกัน

คนรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นมาในหมู่ประชาชนชนบทจะเป็นคนที่มีรูปร่างเล็ก ๆ และมีพื้นฐานเป็นคนร่าเริงสนุกสนาน แต่ก็ไม่ได้ทำให้พวกเขาดูดีน้อยลงไปเลย พวกเขามีสีผิวกายเป็นสีน้ำตาลซึ่งมีทั้งผิวหยาบผิวละเอียดแตกต่างกันไปพอก ๆ กับคนผิวขาว และในหมู่คนรุ่นใหม่ที่ไม่จำเป็นจะต้องออกไปตากแดดตากลมกลางแจ้งแล้ว ก็มักจะมีผิวเนื้อที่เนียนละเอียดงดงามอย่างน่าแปลกใจ

^๑ หมายถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - สวป.

^๒ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) - สวป.

แม้ว่าจะไม่ได้มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างชาวพม่า แต่คนช่างแต่งตัวอย่างชายชาวสยามที่ชอบตกแต่งร่างกายด้วยการทัด *ดอกมะลิ* ตูมไว้หลังใบหู นุ่ง *ผ้าม่วง*^๓ ที่ดูสดใสมีผ้าสีอย่างที่ใช้ในละครพาดหน้าอกที่มีรูปร่างสมส่วนและตัวดัดเข้าไปเหนือหัวไหล่ที่กำยำล่ำสัน ก็เรียกได้ว่าพวกเขาเป็นคนช่างแต่งตัวแบบเดียวกับพวกที่ชอบใส่เสื้อคลุมชนิดกระดุม ๒ แถวที่อยู่ตามย่านพอลมอล^๔ เลยทีเดียว

ส่วนเด็กผู้หญิงนั้น มีลักษณะการแต่งตัวอย่างก็ตามสายตาชาวตะวันตกเรียกว่าเป็นพวกปล่อยเนื้อปล่อยตัวโดยเฉพาะเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพี่น้องชาวพม่าและชาวลาว ทั้งการนุ่ง *ผ้า* การตัดผมสั้น และที่เหนืออื่นใดก็คือการมีสีฟันสีดำซึ่งหนุ่มสาวชาวสยามต่างหลงใหลกันเป็นอันมากหากแต่มิได้เป็นเสน่ห์จับใจชาวตะวันตกเลย แต่พวกผู้หญิงนั้นคือแรงงานของประเทศ การหว่านไถหรือเก็บเกี่ยวคงเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากพวกเธอ การต่อรองใดๆ คงเดินหน้าไปไม่ได้หากภรรยาผู้มีคุณสมบัติเพียบพร้อมหรือลูกสาวผู้เฉลียวฉลาดไม่อยู่บ้าน คงไม่สามารถดำเนินการในเรื่องใดได้หากปราศจากคำปรึกษาและคำแนะนำของพวกหล่อน

เมื่อพวกเขาได้พบคู่ของตนเอง ชาวชนบทก็จะมั่นคงซื่อสัตย์ต่อคู่ครองของตนจนชั่วชีวิต และแม้ว่าพวกชนชั้นสูงจะพากันมีภรรยาหลายๆ คนเท่าที่จะมีไหวอย่างไม่ได้รู้สึกอับอายขายหน้า แต่คนส่วนใหญ่ก็มักจะมีเพียงผัวเดียวเมียเดียวเท่านั้น

บนใบหน้าที่มีงูแกและริมฝีปากออกดำจากการกินหมาก แต่ชาวสยามจะมีดวงตาเป็นส่วนที่ชวนให้สะดุดใจมากที่สุด มันมีแววแห่งความเมตตากรุณาอยู่ที่ก้นบึ้งของนัยน์ตาสีดำซึ่งเป็นสิ่งที่มิเสน่ห์จับใจยิ่งนัก ดวงตาของพวกเขาก็เป็นประกายด้วยแววแห่งความเห็นอกเห็นใจและระยิบระยับจากการหัวเราะอย่างอารมณ์ดีด้วยจิตใจอันเปี่ยมเมตตาที่ซุกซ่อนอยู่ภายใต้ดวงตานั้น

^๓ ต้นฉบับใช้ว่า his gay shot panung น่าจะหมายถึงผ้าม่วง – สวป.

^๔ Pall Mall คือชื่อย่านสายหนึ่งในกรุงลอนดอนมีสโมสรผู้ตีเต็มสองข้างทาง แต่ก่อนเป็นตรอกสำหรับเล่นกีฬาชนิดหนึ่งเรียกว่า pall mall ซึ่งมีลักษณะคล้ายกอล์ฟแต่ตีด้วยตะลุมพุก – สวป.

ด้วยเหตุที่ข้อเขียนต่างๆ ในสยามเปรียบเหมือนกับของหายาก พวกเขาทุกระดับชั้นจึงกลายเป็นคนเชื่อคนง่ายอย่างรุนแรง และการซุบซิบกับการพูดเกินความจริงก็เป็นสิ่งที่พวกเขาชอบ ข้าพเจ้าเองไม่เคยได้ใช้ชีวิตอยู่ในอังกฤษสมัยก่อนและเคยอยู่ในอาณานิคมของอังกฤษ จึงพอจะกล่าวได้ว่าชาวสยามนั้นอุทิศตนให้การซุบซิบนิทานยิ่งไปกว่าชนชาติอื่นใด และที่จริงแท้แน่นอนก็คือพวกเขาเป็นคนเชื่อคนง่าย บางทีก็ยิ่งไปกว่าที่พวกเราเป็น แม้แต่พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ใน วัด ก็ยังหนีความเป็นคนหูเบาไปไม่พ้น ที่น่าตกใจก็คือเรื่องของการที่ปรากฏการณ์ธรรมชาติธรรมดาสามัญสามารถพัฒนาเป็นเรื่องอภินิหารมหัศจรรย์ไปได้อย่างรวดเร็วโดยที่ไม่มีการคิดใคร่ครวญใดๆ กันเลย เป็นความสัจจริงที่สุดที่มีคนบอกข้าพเจ้าเรื่องที่พระสงฆ์สามารถเสกคนให้ฟื้นจากความตาย และเรื่องเคล็ดลับของท่านที่สามารถเสกทองขึ้นมาได้จากความว่างเปล่า มีเพียงพระที่อยู่ในวัดต่างๆ เพียงไม่กี่องค์ที่จะอุทิศตนแสวงหาข้อเท็จจริงภายหลังจากการสวดภาวนา มิหนำซ้ำในภายหลังพระบางองค์ยังได้กลายมาเป็นผู้ชำนาญการเล่นแร่แปรธาตุไปเสียอีก

งานอดิเรกอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งบางทีดูด้วยและเหตุและผลแล้วน่าจะเหมาะสมกับพระนั่งเลื่องหม่อมเลื่องมากกว่า นั่นก็คือการค้นหาวาหลังจากประพรมน้ำศักดิ์สิทธิ์แล้วจะสามารถทำให้พระสงฆ์นั้นล่องลอยสู่การนิพพานได้

ส่วนใหญ่แล้วการขาดหายไปของกลุ่มชนชั้นกลางเป็นผลมาจากระบบศักดินาแบบเก่าซึ่งในช่วงหลายปีให้หลังนี้ได้เสื่อมลงจนเป็นรูปแบบของระบบทาส ทำให้กลุ่มประชาชนได้กลายเป็นทาสของชนชั้นผู้ปกครอง และตัวข้าหลวงเองก็ได้เคยใส่ใจในภาระหน้าที่ต่างๆ ในฐานะผู้ปกครองเลย ด้วยมีความคิดที่ยึดติดอยู่แต่ในเรื่องอภิสัทธิตีของพวกตนเองในฐานะผู้เป็นนาย

“ภาระหน้าที่ของชาวสยามทุกคนจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ก็คือการเป็นข้าราชการบริพารได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ในขณะที่พระองค์ทรงไม่สามารถที่จะใช้แรงงานประชาชนทั้งชาติได้โดยตรง พระองค์ก็จะทรงมอบพระราชอำนาจและพระปรมาภิไธยของพระองค์ให้แก่

พระบรมวงศ์ที่ทรงใกล้ชิดเพื่อไปดำเนินพระราชกิจต่างๆ แทน ซึ่งพระบรมวงศ์เหล่านั้นจะทรงกระจายอำนาจที่ได้รับมาไปยังเหล่าผู้ใต้บังคับบัญชาของพระองค์ ซึ่งแท้ที่จริงแล้วมันก็คือการเจริญรอยตามระบบศักดินาของยุโรปที่นิยมแพร่หลายอยู่ในตอนช่วงยุคกลาง”³

รูปแบบของระบบศักดินาคงจะไม่ถือกำเนิดขึ้นมาหากปราศจากความได้เปรียบซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับทุกๆ สถาบันที่มีความคล้ายคลึงกัน ทุกระบบพูดเป็นเสียงเดียวกันว่ามีขึ้นเพื่อต่อต้านความเป็นทาส ซึ่งท่านผู้อ่านที่รู้เรื่องดีกว่าข้าพเจ้าก็อาจจะพูดเช่นนั้นและต่อต้านมัน ไม่จำเป็นที่จะต้องทำการสาธิตให้ดูว่าการล้มล้างอย่างฉับพลันที่กระทำกับสถาบันที่ฝังรากลึกมายาวนานเช่นนี้จะเป็นภาวะอันตรายของชนชาติเท่าๆ กับที่ไม่สามารถทำการได้สำเร็จ ในหมู่พวกเราคนหนึ่งเองซึ่งนับว่าเป็นตัวแทนกลุ่มผู้มีการศึกษาแพร่หลายก็ยังจำเป็นต้องให้การศึกษายาวนานและการปฏิบัติอย่างอดทน ดังนั้นการล้มล้างระบบทาสจึงต้องค่อยๆ นำมาใช้กับชาวสยามอย่างช้าๆ

สำหรับชาวตะวันออกแล้วเรื่องเสรีภาพที่ไม่เคยชินอาจกลายเป็นการล่องละเมิดสติ แต่สำหรับในหมู่พวกเราชาวตะวันตกนั้นความหมายแท้จริงที่ครอบคลุมเนื้อหาของคำว่าเสรีภาพยังคงอยู่ห่างไกลจากความเข้าใจมากมายนัก ทำให้อดสงสัยไม่ได้ว่าในทันทีที่จิตใจแบบตะวันออกซึ่งเป็นพวกหัวเก่าอย่างรุนแรงต้องมาเผชิญหน้ากับแนวคิดนิยมต่างชาติเต็มรูปแบบซึ่งผิดธรรมชาติของพวกเราโดยสิ้นเชิงนั้น คงจะเป็นวิธีที่ทั้งไม่ฉลาดและไม่สามารถประสบความสำเร็จได้

พระราชกรณียกิจแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติก็คือทรงมีพระบรมราชโองการประกาศยกเลิกสถานภาพความเป็นทาสตามกฎหมายสำหรับเด็กที่เกิดมาเป็นทาสตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ การปล่อยชีวิตไปตามยถากรรมตามธรรมชาตินิสัยของประชาชน ซึ่งเป็นผลอีกประการหนึ่งที่เกิดจากการ

³ จากหนังสือเรื่อง สยาม : สภาพภูมิศาสตร์ฉบับย่อ, ลอนดอน, เอ็ดเวิร์ด สแตนฟอร์ด, ค.ศ. ๑๘๙๕. ของนางกรินดร็อต (Mrs.Grindrod) หนังสือเล่มเล็กที่ให้ข้อมูลสอดคล้องและแจ่มชัดอย่างรอบคอบเล่มนี้ บรรจุเรื่องราวฉบับย่อในเกือบทุกหัวข้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเทศ ทั้งๆ ที่คงจะเป็นเรื่องยากในการที่จะให้ข้อมูลอันแม่นยำถูกต้อง แต่ก็พบที่ผิดพลาดออกมาให้เห็นอยู่เพียงไม่กี่แห่ง - ต้นฉบับ

ร็ดนาทาเร้นของคณะผู้ปกครองต้องพ่ายแพ้อย่างยับเยินต่อวัตถุประสงค์ของพระบรมราชโองการนี้ แต่ก็ไม่ได้เกิดผลดีจนเห็นได้ชัดในหมู่นักกลุ่มใหม่ที่รับอิสรภาพ ในยามที่ประสบภาวะขาดแคลนพวกเขาก็ถูกปล่อยให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยทรัพยากรที่ตัวเองมีอยู่ ในยามที่มีปัญหาก็ไม่รู้จะเข้าไปอุทธรณ์ร้องขอกับใครได้ ระบบเก่านั้นดูเหมือนจะให้การปกป้องพวกเขา ช่วยให้รู้สึกปลอดภัยโล่งใจหมดความวิตกกังวลเรื่องอนาคต ดังนั้นหลายๆ คนก็ยังคงขายตนเองให้กับกลุ่มนายหัวผู้มั่งคั่งร่ำรวย สำหรับนี่ที่เกิดจากความสุรุ่ยสุร่ายและการเล่นการพนันนั้น พวกเขาจะใช้แรงงานทั้งของตนเองและของคนในครอบครัวตอบแทนแก่ผู้เป็นนายแทนการจ่ายค่าระหนี้ ตามทฤษฎีแล้วพวกหนี้ทาสเหล่านี้จะค่อยๆ ทำงานใช้หนี้ไปทีละน้อยๆ จนได้กลับไปสู่หนทางอิสรภาพในที่สุด แต่ในทางปฏิบัติมักจะไม่ค่อยเป็นอย่างนั้น

การที่จะหาซื้อของใช้ที่เป็น ของแท้ ที่ชาวสยามทำขึ้นเองได้ตามตลาดต่างๆ นั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ซึ่งก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเรื่องนี้มีที่มาจากความเสื่อมถอยทางด้านการอุตสาหกรรมของชาวสยามเป็นอย่างมาก งานฝีมือฝีมุขเลี่ยมทองอันงดงามที่เคยเป็นงานที่แสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัวก็ไม่ใช่ว่าจะหายากมาได้ง่ายๆ นอกจากจะได้รับมาจากขุนนางบางคนผู้ซึ่งมีช่างฝีมือผู้ชำนาญการไว้คอย “รับใช้” คนที่โชคดีก็อาจได้รับของกำนัลที่เป็นพวกขามอ่างหรือกลองไล่ชิการ์อยู่บ้าง ซึ่งถ้าไม่ได้เจอมันในโรงจำนำอันเป็นที่ซึ่งนักเล่นการพนันมือไวคนหนึ่งขโมยมาได้และตั้งใจนำมาขายแล้วละก็ คงแทบเป็นไปได้เลยที่จะหาซื้องานฝีมือพวกนั้นได้เอง

ช่างฝีมือผู้ชำนาญงานด้านอื่นๆ ก็ตกที่นั่งเดียวกัน คือจะต้องทำงานให้กับเจ้านายเท่านั้น ไม่ใช่ทำเพื่อตัวเอง พวกเขาต้องสูญเสียงานอาชีพและโอกาสอย่างที่มีอิสระได้รับ จึงทำให้พวกเขาถูกพวกคนจีนตัดโอกาสการทำมาค้าขายไปจนหมดสิ้น

ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดเจนว่าชาวสยามนั้นเสียเปรียบมาตั้งแต่เริ่มต้นในการที่จะแข่งขันกับเหล่าผู้อพยพเข้าเมืองที่มาจากประเทศอื่นๆ และตราบเท่าที่รูปแบบของความเป็นข้าทาสยังคงอยู่ได้นานเท่าไร พวกเขาก็คงต้องใช้ชีวิตอยู่กับสภาพเช่นนี้กันเรื่อยไป

วิธีการเกณฑ์แรงงานจากไพร่ ซึ่งเป็นการเกณฑ์แรงงานจากประชาชนพื้นเมืองต่างจังหวัดเพื่อกิจการของรัฐบาลนับเป็นภาระอันหนักหนาสาหัสสำหรับราษฎรและกำลังได้รับการพิจารณาให้มีการปรับปรุงเสียใหม่ สำหรับประเทศที่มีประชากรอยู่อาศัยเพียงเบาบางแล้วเป็นไปได้ที่จะยกเลิกวิธีนี้ไปได้โดยสิ้นเชิง ความลำบากยากเย็นในการคมนาคมขนส่งยังคงเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการนำแรงงานเข้ามายังจุดต่างๆ เพื่อใช้งานตามที่รัฐบาลต้องการ

ชาวบ้านตามท้องที่ต่างๆ นั้นต้องทำประโยชน์ให้แก่บ้านเกิดของตนเอง ด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อย การทำถนนที่แสนยากตรากตรำ รวมทั้งการขุดคูคลอง หรือวัตถุประสงค์เพื่อการขนส่งต่างๆ

การดำเนินการเรื่องต่างๆ เหล่านี้ในสมัยก่อนขึ้นอยู่กับวิจารณ์ญาณของข้าหลวงประจำท้องถิ่นค่อนข้างมาก ข้าหลวงสามารถบีบบังคับเกณฑ์ผู้คนในเวลาใดก็ได้ที่เขาเลือกไว้แล้ว แม้ว่าจะอยู่ในระหว่างการเก็บเกี่ยวพืชผลก็ตาม พวกเขาไม่ได้รับการจ่ายค่าจ้าง จำยังต้องหาข้าวปลาอาหารกินเอง พวกข้าราชการสามารถสร้างบ้านเรือนและคอกม้าให้ตนเองซึ่งล้วนแต่มีรูปแบบที่งดงามโดยใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกได้ต่อไปเรื่อยๆ ด้วยวิธีการที่สะดวกสบายเช่นนี้เอง มันไม่ได้เป็นเรื่องงาน *ราชการ* หรือเป็นงานของรัฐบาลทั้งหมด สำหรับคณะรัฐบาลและประเทศนี้จะมีอะไรที่มีความสำคัญมากไปกว่าการปกป้อง ฯพณฯ ข้าหลวงให้รอดพ้นจากสายฝนและปกป้องม้าของเขาจากแสงอาทิตย์ เป็นเรื่องถูกต้องหรือกับการที่จะรับเอาดอกผลต่างๆ ไปเฉยๆ โดยไม่ยอมจ่ายอะไรเลย เหมือนเช่นที่พวกคนงานถูกกระทำอยู่ในทุกวันนี้

แต่ทว่ารัฐบาลเองก็ได้ตรึงอัตราการจ่ายค่าตอบแทนระดับปกติสำหรับ *ราชการ* มานานแล้ว เนื่องจากสภาพภูมิประเทศและระยะทางไกลอันเป็น

อุปสรรค แรงงานจึงยังคงถูกเรียกใช้แม้ในเวลาที่เขาไม่อยากทำ แต่อย่างน้อยที่สุดพวกเขาก็ได้เงินชดเชยแรงงานเป็นค่าตอบแทนเหมือนกัน นับว่าเขาไม่ได้เสียเวลาไปโดยสิ้นเชิง

ในสถานการณ์ปกตินั้นคนงานทุกคนจะได้รับเงิน ๒ สลึง ต่อวัน (๘ เพนนี) ซึ่งเป็นอัตราค่าจ้างแรงงานเฉลี่ยที่ใช้กันในสยาม แล้วก็มีอัตราท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปในแต่ละจังหวัดในการเช่าเรือ ช้าง หรือวัวเทียมเกวียน ซึ่งข้าหลวงจะเป็นคนเลือกอัตราหนึ่งมาใช้แน่นอนที่การจ่ายค่าตอบแทนให้แก่ *ราชการ* จะเป็นเรื่องที่ถูกร้าราชาการต่างๆ ละเลยอยู่บ่อยๆ

ชาวจีนในสยามจะได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์ไพร่แรงงาน เพียงแต่ต้องจ่ายภาษีรัชชูปการราย ๓ ปีในราคาประมาณ ๖ ชิลลิง เมื่อพิจารณาจากจำนวนเงินที่พวกเขาหาได้จากในประเทศนี้และการที่พวกเขามีอิสระที่จะทำสิ่งต่างๆ ได้ตามความพอใจเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสภาพของคนพื้นเมืองชาวสยามแล้ว ก็ไม่ได้ทำให้รู้สึกประหลาดใจเลยที่ได้ๆ ยอมแต่งงานกับคนต่างเชื้อชาติและยอมไ้วางเบี้ยแบบคนจีนหากว่าเขามีโอกาส เรียกได้ว่าพวกนี้เป็นยิวแห่งเมืองสยาม และแม้ว่าพวกเขาจะตกเป็นเป้าหมายในการถูกปอกลอกริดไถเล็กน้อยๆ จากผู้มีอำนาจในท้องถิ่นแต่พวกเขาก็ได้รับภูมิคุ้มกันที่โดยปลอดการแทรกแซงจากราชการ ซึ่งเป็นสิ่งที่พวกเขาไม่ควรจะได้รับและก็ได้ขึ้นขมยินดี สิ่งที่ว่าพวกนี้ตอบแทนคืนมาเพียงประการเดียวก็คือ การทำตัวเป็นกลุ่มคนใหม่ที่ยะโสโอหังเกะกะระราน ซึ่งเห็นได้จากวิธีการที่สมาคมลับของชาวจีนพากันเจริญรอยตามอยู่ทั่วทุกหัวระแหง คนกลุ่มใหญ่จำนวนหลายคนจะชุมนุมตีทำร้ายพวกคนที่อยู่โดยลำพังอย่างซ้ซลาดตาขาว ซากศพที่บางครั้งพบอยู่ในแม่น้ำหรือร่างที่ปราศจากศีรษะที่เห็นอยู่ตามหนทาง ก็คือสิ่งที่แจ้งให้ประจักษ์ถึงผลงานเลวๆ ของคนพวกนี้ที่แพร่ระบาดไปทั่ว เรียกได้ว่าเป็นสังคมที่ทรพลงอำนาจในประเทศสยามเกือบจะเทียบเท่ากับองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเลยทีเดียว การใช้อิทธิพลทางการค้าและอำนาจในการเชื่อมประสานอย่างสุขุมคัมภีรภาพ ทำให้พวกเขายึดครองชาวสยามไว้ในกำมือได้

สำเร็จ ความใจกว้างที่รัฐบาลมีต่อพวกเขาทำไปด้วยความเกรงกลัว พวกเขาจะสุภาพอ่อนน้อมต่อหน้าพวกมีอำนาจแต่ลับหลังก็จะหัวเราะเยาะ ทั้งยังสามารถปล้นทำลายกรุงเทพฯ ครึ่งเมืองได้ภายในเวลาเพียงวันเดียว สังคมนี้นำถึงต้องการการปราบปรามขึ้นเด็ดขาดดังเช่นที่เกิดในสหพันธรัฐมลายู (Straits) ชาวจีนควรจะต้องเสียภาษีอากรและถูกปกครองอย่างเป็นสัดส่วนเช่นเดียวกับชาวมอญและชนชาติเอเชียชาติอื่น ๆ ที่เข้ามาพำนักอาศัยอยู่ภายในประเทศเสีย

ประเทศจีนกับสยามมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันมานับเป็นพันๆ ปีมาแล้ว ส่วนชาวจีนก็พากันอพยพย้ายถิ่นฐานกันเข้ามาอย่างต่อเนื่อง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕ แห่งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงส่งเจ้าพระยาอภัยภูเบศรไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชฯ ผู้ทรงมีบทบาทในการนำตัวอย่างงานศิลปะรูปแบบของชาวจีนหน้าตาน่าเกลียดที่สร้างความเสื่อมราศีไปทั่วบริเวณ วัด นั้นทรงเป็นผู้ให้ความสนับสนุนอย่างแข็งขันต่อการนำเข้าสินค้าของชาวจีน รวมไปถึงเรื่องแนวคิดและธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งเมื่อประมาณ ๘๐ ปีที่ผ่านมาการหลั่งไหลเข้ามาของชาวจีนก็เป็นไปอย่างไม่หยุดหย่อน เรือสำเภาเก่าแก่หลายลำนำผู้คนเดินทางเข้ามาด้วยเป็นจำนวนมหาศาล^๔ ส่วนเรือภาคพื้นตะวันออกของชาวสก็อต (Scotch Oriental) ตอนนั้นก็มักจะนำคนเข้ามามากกว่า ๑,๐๐๐ คน ต่อเที่ยวด้วยเช่นกัน ที่บรรทุกมาเป็นปริมาณต่ำที่สุดนั้นประมาณว่ามาจากแถวๆ ชัวเถา และเอ๋หมิง และโดยเฉลี่ยแล้วทุกเดือนจะมีคนจีนมาถึงกรุงเทพฯ ประมาณ ๑,๒๐๐ คน จนกระทั่งเมื่อเร็วๆ นี้บรรดารัฐที่อยู่แถบคาบสมุทรต้องรับคนเป็นจำนวนหลายพันทุกปี ทางฝั่งตะวันออกนั้นมาโดยเรือสำเภาโดยตรง ส่วนทางตะวันตกจะเดินทางผ่านมาทางสหพันธรัฐมลายู ภายในระยะเวลา ๕ ปี จะมีชาวจีนราว ๔๐ เปอร์เซ็นต์ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ส่วนอีก ๒๐ เปอร์เซ็นต์นั้นแต่งงานไปแล้ว ไล่ของของชาวจีนก็เป็นสิ่งหนึ่งที่เห็นได้บ่อยที่สุดในกรุงเทพฯ

การส่งเสริมการศึกษาให้ขยายวงกว้างออกไปซึ่งเริ่มต้นจากที่ในกรุงเทพฯ น่าจะนำไปสู่การพัฒนากลุ่มคนรุ่นใหม่ได้เป็นอันมาก ครอบครัวผู้มั่งคั่งจะกินไม่

^๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย – สวป.

^๔ หนังสือเรื่อง *คณะทูตต่างประเทศสยาม เล่ม ๒*, โดย ครอฟอร์ด (Crawford) - ต้นฉบับ

ก็ครอบครัวซึ่งไม่ได้ถูกจัดกลุ่มไว้เป็นประเภทเดียวกับข้าราชการนั้นอยู่กันกระจัดกระจายมากเกินกว่าที่จะมารวมตัวทำกิจกรรมเพื่อรวมกันสนับสนุนและจัดการกับผลประโยชน์ต่างๆ ไป ซึ่งแค่เพียงเรื่องเดียวก็สามารถทำให้เขาเป็นชนชั้นที่มีความสำคัญขึ้นมาได้ ตอนนี้มีสัญญาณของการเริ่มต้นหลักการใหม่ๆ ขึ้นในกลุ่มคนรุ่นใหม่ ในขณะที่คนรุ่นหนุ่มสาววัยเยาว์เริ่มที่จะทุ่มเทในเรื่องความรู้มากขึ้นรวมทั้งขอบเขตความสนใจที่เขาจะได้รับขณะที่ทำการศึกษาอยู่ก็กว้างขวางขึ้นด้วย พวกเขาจะคบหาสมาคมอยู่ในระหว่างกลุ่มคนรุ่นเดียวกันและจะยังคงเป็นเช่นนั้นเรื่อยมานับตั้งแต่นั้น มากกว่าที่จะคบหาเกี่ยวข้องกับพวกข้าราชการด้วยกัน

บางครั้งทั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและโรงเรียนประจำกรมเซอร์เวย์ทางก็สามารถผลิตเด็กหนุ่มรุ่นใหม่ที่มีความหวังออกมาได้เป็นจำนวนมาก เป็นพวกที่มีความรู้การทำงานพื้นฐาน มีความรู้ภาษาอังกฤษและความรู้ทั่วไปเป็นอย่างดี รวมทั้งรู้วิชาการสำรวจและวิชาอื่นๆ เช่นเดียวกับที่นึกถึงตำแหน่งหน้าที่การทำงานสำหรับพวกตนเอง ทั้ง ๆ ที่มีการแต่งกายและบุคลิกภาพที่ทรูทร่าอย่างนี้ก็เถอะ แต่คนบางคนก็โกหกเก่งที่สุดในประเทศนี้ก็อยู่ในหมู่คนเหล่านี้เอง ในขณะที่ชายแต่งตัวทรูที่เติบโตในย่านพิกคาเดิลลี^๑ โดยทั่วไปก็คือชายที่แต่งตัวดีที่สุดในเสื้อเชิร์ตแขนยาวอยู่ในมุมที่ห่างไกลจากชนชั้นปกครอง ดังนั้นการนิยมชมชอบในเรื่องการแต่งกายจึงเป็นสัญญาณแห่งความหวังสูงสุดสำหรับหนุ่มสาวชาวสยาม ส่วนชาวสยามที่เป็นนักพนันหรือนักเที่ยวนั้นดูเหมือนจะมีอยู่น้อยมาก

สำหรับโรงเรียนประจำแห่งใหม่ของบุตรหลานพระราชวงศ์ชั้นสูงที่มีชื่อว่าโรงเรียนสอนหนังสือในพระบรมมหาราชวังสำหรับพระราชวงศ์ชั้นสูงที่ยังทรงพระเยาว์และบุตรหลานเจ้านายชั้นสูงเรียกว่าโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ^๒ ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ – สวป.

^๑ Piccadilly ชื่อถนนสายหนึ่งในกรุงลอนดอน เป็นถนนสายยาวไปบรรจบจัตุรัสขนาดใหญ่ที่เต็มไปด้วยร้านค้า และสโมสรต่าง ๆ – สวป.

^๒ เป็นโรงเรียนสอนหนังสือในพระบรมมหาราชวังสำหรับพระราชวงศ์ชั้นสูงที่ยังทรงพระเยาว์และบุตรหลานเจ้านายชั้นสูงเรียกว่าโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ – สวป.

มัธยมของอังกฤษและน่าจะทำให้เกิดการฝึกฝนที่เหมาะสมกับสถานการณ์ซึ่งสยามได้ค้นพบตัวตนของตัวเองอยู่ในขณะนี้ให้มากกว่าเรื่องการประเมินค่าผลของการศึกษาซึ่งได้รับมาจากคนรุ่นหนุ่มๆ ที่ส่งออกไปศึกษายังยุโรปนั้นก็ยังเป็นสิ่งที่สงสัยกันอยู่บ่อยๆ ความสำเร็จที่มีต่อการเพิ่มจำนวนกลุ่มคนรุ่นใหม่ให้มากขึ้นนั้นน่าจะเป็นหนึ่งในเป้าหมายที่ยังอยู่ไกลลิบ และเป็นประโยชน์สำหรับทุก ๆ สถาบันการศึกษาที่มีอยู่ในประเทศ

โชคไม่ดีเลยที่เรื่องการศึกษารวมทั้งงานราชการด้านต่างๆ ได้ถูกหน่วยงานเดียวไว้ด้วยนโยบายที่ปราศจากความหวัง การทดลองในระยะเริ่มต้นมักมีค่าใช้จ่ายสูงจึงไม่อาจปฏิบัติให้เป็นผลสำเร็จได้ ความต้องการเรื่องเงินหรือการเปลี่ยนใจเผยให้เห็นถึงความเหลาะแหละในเรื่องเจตนาอันแรงกล้าของชาวสยาม ความกระตือรือร้นในโครงการล่าสุดที่ดำรงอยู่ในช่วงสั้นๆ เปิดทางให้พวกเขาวางแผนและจัดการกับงานอดิเรกใหม่นี้ได้อย่างเต็มที่ ขณะที่เจ้าหน้าที่สถานเอกอัครราชทูตในยุโรปต่างจับจองตัวคนรุ่นใหม่ ๆ ทางกรุงเทพฯ ก็อาจจะกำลังตัดสินใจในเรื่องแนวทางใหม่ในการปฏิบัติ คนที่มีประสบการณ์และมีความสามารถที่ได้เข้ารับราชการกับชาวสยามมาแล้ว ๖ หรือ ๘ ปี ทั้งยังได้ทุ่มเทจิตใจให้กับงานของเขาจนหมดสิ้น กลับได้รับการบอกกล่าวว่าขณะนี้จะไม่ทำอะไรมาเหนี่ยวรั้งพวกเขาอีกแล้ว และรัฐบาลก็คงจะยินดีหากพวกเขาจะพากันออกไปเสีย ขณะที่ในเวลาเดียวกันคนที่มีความสามารถแนว ๆ แต่ไม่มีประสบการณ์แล้วก็เป็นคนที่ไม่ได้มีความรู้ในเรื่องเงื่อนไขและความจำเป็นของชีวิตใดๆ แบบตะวันออก คือคนที่ได้รับการจ้างงานในกรุงลอนดอนเพื่อทำงานที่เข้ากันได้ดีกับธรรมชาติของพวกเขา

เรื่องที่มีมากขึ้นบ่อยๆ ก็คือการมอบรางวัลการตอบแทนให้กับการรับราชการในสยาม ชาวสยามแทบจะไม่ได้มีอะไรแตกต่างไปจากข้าราชการชาวญี่ปุ่นที่พวกเขาเอาเป็นแบบอย่างเลย นอกเสียจากเรื่องการจากไปของข้าราชการสูงอายุบางคนในรัฐบาล ในประเทศญี่ปุ่นข้าราชการที่จากไปจะดูร่าเริงและมีเกียรติ คนมากหน้าหลายตาจะพากันมาส่งและร่ำลาเขาด้วยความอบอุ่น แต่ใน

สยามนั้นพวกเขาจะถูกปล่อยให้ลงเรือตามลำพังพร้อมกับเพื่อนร่วมชาติเพียง ๒ - ๓ คน โดยมีเสมียนชั้นผู้น้อยคนหนึ่งหรือสองคนคอยกล่าวคำอำลา บ่อยครั้งที่พวกเขาไม่เคยได้รับคำขอบคุณและผลงานที่แล้่วมาก็ไม่มีใครจดจำได้ ไม่มีแม้แต่อาการเอ็นชหาหรือรูปแบบที่เป็นพิธีการ พวกเขาจะได้รับการดูถูกเหยียดหยามโดยปราศจากเหตุผลเป็นการตอบแทนในสิ่งที่พวกเขาเคยทำผิดพลาด และจะถูกปล่อยทิ้งอยู่บนเรือเหมือนที่เขากับกับขวิดเก่าๆ ซึ่งก็จะถูกลี้มเลื่อนไปในที่สุด

อย่างไรก็ดีลูกจ้างบางคนของรัฐบาลก็อาจถูกตรวจสอบบ่อย ๆ โดยไม่มีเหตุผล รัฐบาลควรจะมีความสุขุมรอบคอบให้เกียรติกันมากกว่านี้ในการที่จะกระทำการใดๆ ลงไปทั้งหมดโดยที่ไม่มีวามกระจ่าง ในกรณีของคนที่พอใจในเสถียรภาพของตนและเป็นคนที่อุทิศตนให้แก่งานราชการ แต่ภายหลังเมื่อเกิดมีการโต้แย้งและถูกระดมใส่ร้าย เขาก็จะถูกลี้มเลื่อนไปในฐานะข้าราชการเก่าๆ ซึ่งไม่มีใครให้ความเห็นอกเห็นใจ

ระหว่างที่เราพักอยู่ที่เมืองราชบุรี แม่น้ำลระดับลงเกือบถึงระดับต่ำสุด จึงทำให้มันตื้นเขินเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งแม้แต่เรือบดพายขนาดเบาก็ยังผ่านสัญทรายไปได้ยากส่วน เรือเบ็ด นั้นน่าจะใช้เวลาเกือบอาทิตย์กว่าจะเดินทางไปถึงกาญจนบุรีได้

หลังจากนั้นในปีเดียวกันข้าพเจ้าได้แวะมาที่ราชบุรีในช่วงเทศกาล ทอดกฐิน ตอนนั้นสามารถเดินเรือไปได้ตลอดทั่วทั้งพื้นที่ราบที่น้ำท่วมขังอยู่ ส่วนสัญทรายได้ถูกกลบจมลึกอยู่ข้างใต้ผืนน้ำสีน้ำตาล เรือบลลำยาวที่เพิ่งทาน้ำมันมาใหม่ ๆ หลายลำพากันแล่นออกไปอวดประชันสีส่น ส่วนพุทธศาสนิกชนก็มั่งม้นอยู่กับเรื่องการทำบุญควบคู่ไปกับความบันเทิงสนุกสนานอย่างที่เราคาดคิดอกติดใจ ชาวสยามก็เหมือนกับคนในลัทธิศาสนาอื่น ๆ ที่ตระหนักว่าการปกป้องตนเองจากผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นในโลกหน้าเป็นสิ่งจำเป็น บางชนชาติทำโดยซื้อหาบุญกุศล บางชาติที่เฉื่อยชากว่านั้นจะทำติดต่อก่อนนอนใกล้จะตายอยู่บนเตียง บ้างก็ฝึกฝนทรมานตนเอง หากแต่ชาวสยามนั้นทำมันได้อย่างรื่นเริงใจ เพราะเห็นว่ามันเป็นเรื่องสนุกสนาน จึงทำบ่อยครั้งเท่าที่จะทำได้

สำหรับการแสดงที่นับว่าสนุกสนานเป็นพิเศษในวาระเช่นนี้ก็คือ ยี่เก มันเป็นการแสดงแบบเดียวกับละครที่มีท่วงท่าลีลาชวนให้ขบขัน โดยมีผู้แสดงทั้งหมดเป็นผู้ชายและเด็กผู้ชายซึ่งจะไม่เหมือนกับการแสดง ละคร จริงๆ ที่มักใช้ผู้หญิงแสดงแต่เพียงอย่างเดียว ยี่เกเป็นการแสดงที่ใช้อุปกรณ์ประกอบเพียงไม่กี่อย่าง สัตยาตฤณณ์เรื่องการร้องรำทำเพลงในตัวตนของชาวสยามซึ่งได้พัฒนาไปมากแล้วนั้น ทำให้พวกเขาสร้างสรรค์จินตนาการอันบรรเจิดเลยเถิดไปจากจินตนาการตามท้องเรื่อง แต่ในละครมีการใช้ลีลาที่มากกว่า เครื่องแต่งกายราคาแพงและท่วงท่าลีลาอันอ่อนไหวเป็นลักษณะของการแสดงละครที่ผู้แสดงไม่ต้องร้องเองเลยโดยจะมีเสียงดนตรีบรรเลงดังก้องๆ แengๆ คลอตามไปพร้อมกับเสียงร้องประกอบที่ดังแข่งกันอยู่ตลอดทั้งคืน แต่สำหรับ ยี่เก นั้นจะมีจุดเด่นของการแสดงอยู่ที่บทสนทนาโต้ตอบกัน

เรื่องราวที่ใช้แสดงกันทุกเรื่องดูเหมือนจะเกี่ยวกับเรื่องในครอบครัว โดยทั่วไปมักจะเป็นเรื่องที่มโหฬารและพระมหาลีที่ทรงจัดการอภิเษกสมรสพระราชโอรสหรือพระราชธิดากับเจ้าหญิงหรือพระราชธิดาต่างบ้านต่างเมือง ตัวอย่างเช่นเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์เขมร คู่อภิเษกสมรสคู่ใหม่ได้เกิดทะเลาะมีปากมีเสียงกันขึ้น ปกติแล้วจะมีการทำเสน่ห์อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมักจะเป็นการกระทำที่ไม่ประสบความสำเร็จเพราะผลที่ได้จะตรงข้ามกับสิ่งที่ตั้งใจให้เกิดเสมอ กลายเป็นสาเหตุของปัญหาต่างๆ ขึ้นในทันที จากนั้นก็จะมีผู้รักอีกคนหนึ่งเข้าพัวพันกับเนื้อเรื่องและจะทำให้เกิดความยุ่งยากซับซ้อนไม่รู้จักจบสิ้น นอกจากนี้จะมีผู้ชายท่าทางน่าขันผู้มีจมูกแดงเข้ามาแอบมีเพศสัมพันธ์กับหญิงสูงศักดิ์ เรื่องราวดำเนินไปจนถึงตอนที่ค่อนข้างหยาบคาย เมื่อฝ่ายสามีได้กลับมาถึงบ้านและยกมือเคาะไปตรงที่ซึ่งสมมติว่าเป็นประตูที่ปิดอยู่ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่อยู่ใกล้ๆ กับใบหน้าของเขา

ผู้ชายจมูกแดงจะเข้าไปซ่อนตัวในกระบุงข้าวใบใหญ่สุด ซึ่งเป็นตอนที่ผู้ชมซึ่งเป็นเด็กๆ มักจะหัวเราะขบขันกันอย่างกลั่นไม่อยู่ เขาจะกระสับกระส่ายมากเนื่องจากความร้อน ฝ่ายสามีเมื่อเกิดความสงสัยขึ้นมา จึงสั่งให้ผู้เป็นคนใช้

ค้นหาภายในบ้านหลังที่สมมติขึ้นมานั้น โดยทำเป็นอ้างว่าจะไปเอากล้วยและน้ำฝนมาให้ขายตี๋มกินให้หายเหนื่อยจากการเดินทาง ในขณะที่สุภาพสตรีผู้โชค ร้ายวิ่งกลับไปกลับมาอยู่ตามทางระเบียงสมมติด้วยอาการประหวั่นพรั่นพรึง เป็นที่สุด ผู้ชายคนที่อยู่ในกระบุงข้าวก็ทำทีคล้ายๆ จะปีนออกมาจากกระบุง อยู่ตลอดเวลา และเรื่องราวก็จะดำเนินต่อไปโดยวนเวียนอยู่กับเรื่องตลกขบขัน ที่ชวนหัวเข่นนี้อยู่อีกหลายชั่วโมง สำหรับเด็กๆ แล้วนับว่าเป็นเรื่องที่สนุกที่สุด ของพวกเขา เด็กผู้ชายเล็กๆ หลายคนอุ้มเด็กทารกผิวสีน้ำตาลเข้าสะเอว ขณะ กำลังจ้องดูทุกอิริยาบถในทุกเรื่องราวที่ตัวตลกชายคนนั้นแสดงอย่างตั้งอกตั้งใจ โดยแทบจะไม่สนใจเด็กที่ตนอุ้มอยู่เลย บางทีเขาก็จะย้ายเด็กจากสะเอวข้าง หนึ่งไปไว้อีกข้างหนึ่ง โดยโยกน้ำหนักของร่างกายไปไว้ที่ด้านตรงข้ามเพื่อถ่วง น้ำหนักให้สมดุล และเมื่อคนที่ทำหน้าที่ค้นหาในเรื่องเข้าไปจนใกล้กระบุง ใส่ข้าว เขาก็จะอ้าปากค้างอย่างหัวงันวิตกและเอามือบีบทารกที่หน้าสงสารจนแก ร้องจ้า แล้วเขาก็ใช้มือข้างที่ว่างอยู่อุดจมูกเด็กนั้นเพื่อให้เงียบเสียง และเพียง แค่ชายตัวตลกหลุดพ้นจากการค้นหาโดยการวางแผนของสุภาพสตรีที่กำลัง หวาดวิตกคนนั้น ก็ทำให้เขาปล่อยมือที่ตั้งใจจะบีบทารกน้อยตัวดำๆ ในอ้อม แขนลงได้

สำหรับในประเทศนี้ที่การให้การยอมรับในการกระทำระหว่างคนทั้ง ๒ เพศว่ามีความแตกต่างกันอยู่เพียงเล็กน้อย ที่ซึ่งผู้หญิงสูบบุหรี่มวนด้วยใบยา และเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการเพาะปลูก ที่ซึ่งคน ๒ เพศแต่งกายดูคล้ายกัน เด็ก ผู้ชายจึงต้องทำหน้าที่ผู้ดูแลเด็กๆ เหมือนเด็กผู้หญิงอยู่บ่อย ๆ และบ่อยขนาด ที่ไม่ได้มีเฉพาะพี่ชายที่มีอายุมากกว่าหรือลูกชายของข้าทาสเท่านั้นที่ต้องทำ หน้าที่ติดตามไปคอยรับใช้เล็กๆ น้อยๆ ทุกหนทุกแห่ง แต่ต้องเป็นทั้งคนที่คอย หาบุหรี่ยาและขนมหวานให้ คอยอุ้มยามเมื่อเด็กเหนื่อยล้า คอยล้างเนื้อล้างตัว พัดวีไล่ยุงและนอนเฝ้าอยู่ข้างๆ นอกเสียจากตอนที่มีอาการเพลอไหลไปชั่วขณะ ซึ่งเป็นผลของความตื่นเต้นจากการดู *ยี่เก* หรือจากการที่ถูกเจ้าโรเวอร์กระโจน เข้าใส่แล้ว พวกเขาก็ดูเหมือนจะทำหน้าที่การงานของตนเองได้อย่างฉลาดเหมาะสม

สมและละมุนละม่อมและยังรับผิดชอบหน้าที่ได้อย่างสุขุมเยือกเย็นอีกด้วย ซึ่งต้องยอมรับว่าทำให้ข้าพเจ้าเกิดความชื่นชมยิ่งนัก บางคนอาจจะเคยชินกับการดูแลเด็กๆ โดยใช้วิธีवादเสียงดังจนน่ากลัว หรือใช้วิธีดุดันต่างๆ นานาอย่างชาวจีน ซึ่งต้องเป็นการกระทำที่ทั้งรุนแรงและก้าวร้าวตั้งแต่เริ่มจับต้องตัวเด็ก แต่เราจะรู้สึกอุ่นใจเมื่อได้รู้ว่าแม้แต่ผู้ชายชาวบ้านก็สามารถอุ้มชูพวกเด็กเล็กๆ ได้อย่างปลอดภัย

ด้วยผลงานและความเป็นมิตรของเจ้าโรเวอร์ ทำให้มันได้รับความนิยมในหมู่เด็กๆ ซึ่งก็เป็นประโยชน์สำหรับเราในภายหลังต่อมา และจากการเปิดทางของมันทำให้เราได้มีเพื่อนๆ เป็นชาวบ้านป่าบ้านเขาเพิ่มขึ้นอีกหลายคน

เพราะแถบสีน้ำตาลแกมเหลืองซึ่งเป็นลักษณะพิเศษบนขนสีดำของมันทำให้พวกเด็กๆ ในทุกหมู่บ้านพากันเรียกขานมันว่า “เสือ” ส่วนใหญ่แล้วชาวสยามจะคุ้นเคยดีแต่กับสุนัขพเนจรกึ่งจรจัด เพราะว่าไม่เคยมีหมาตัวไหนถูกฝึกมาอย่างดี จากคุณสมบัติที่ผ่านการฝึกฝนของเจ้าโรเวอร์และคุณลักษณะที่ฉลาดแสนรู้ของมันจึงสร้างความประหลาดใจให้ยิ่งนัก มันไม่เคยมีท่าทีกลัวคนแม้แต่น้อยในการทำตัวตามสบายในบ้านทุกๆ หลังคาเรือนที่เราไปถึง และยังทำตัวอ่อนน้อมให้เกียรติเจ้าของบ้าน กิริยาและลักษณะที่ดีของมันทำให้ได้รับการชื่นชมทั่วไป ตลอดทั้งวันมันจึงกลายเป็นสัตว์เลี้ยงของที่แห่งนั้น มันเล่นกับทุกคนที่เล่นกับมัน รวมทั้งฝูงควายที่เล่นกับมันแรงๆ ด้วย พอตกกลางคืนมันจะนอนที่ปลายเตียงของข้าพเจ้า และส่งเสียงเห่าคนที่เข้ามาใกล้ๆ เป็นบางครั้ง แต่ที่ราชบุรีนี้มันทำให้เจ้านายของมันต้องแปลกใจพอๆ กับพวกชาวบ้านด้วยการแสดงความสามารถเฉพาะตัวให้เห็นจนสิ้นสงสัย ด้วยมีฝูงแกะอยู่ฝูงหนึ่งซึ่งเกือบจะเป็นฝูงเดียวที่มีอยู่ในท้องที่นี้ เป็นฝูงแกะซึ่งข้าราชการในท้องถิ่นได้เลี้ยงดูเอาไว้ที่บริเวณที่ราบลุ่มทางฝั่งตะวันตกของเมือง พวกเราใช้บ้านบางหลังเป็นที่พักชั่วคราว มันเป็นบ้านที่สร้างขึ้นโดยผู้สำเร็จราชการคนเก่าในสมัยที่เมืองราชบุรียังเป็นเขตพระราชฐานของพระมหากษัตริย์ บ้านเหล่านี้รวมทั้งอาคารอื่น ๆ ถูกจัดวางโครงสร้างไว้เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรวมทั้งมีรางรถไฟด้วย

ส่วนประตุนั้นหันหน้าออกไปทางพื้นราบ เมื่อเจ้าโรเวอร์ได้เห็นฝูงแกะครั้งแรก มันก็ได้หือเต็มฝีเท้าเพื่อทำการสำรวจ ครึ่งชั่วโมงต่อมา มันจึงกลับมาพร้อมกับแกะทั้งฝูงที่อยู่ข้างหน้ามัน เข้าขวางแกะทุกตัวที่พยายามจะหลบหนี คบฝีเท้าไปรอบ ๆ ฝูงแกะที่กำลังงุนงงและส่งเสียงเห่ากระชั้นด้วยเสียงต่ำ ๆ มันต้อนฝูงแกะไปไว้ตรงมุมพื้นที่บริเวณที่ติดกับแม่น้ำ แล้วจึงนั่งอยู่ตรงหน้าฝูงแกะนั้นเพื่อสำรวจตรวจตราผลงานของตัวเอง

โรเวอร์

เจ้าของฝูงแกะส่งเสียงร้องเตือนอย่างจริงจังเคร่งเครียดต่อการกระทำที่ตึงอกตึงใจของสุนัข แต่มันก็ไม่เคยพยายามกั้ตฝูงแกะพวกนั้น และในไม่ช้าเมื่อมันสามารถบังคับฝูงแกะไว้ตรงตำแหน่งที่มันเห็นควรแล้ว มันจึงได้กลับไปจัดการวิ่งไล่พวกหมาจรจัดต่อไป มันยังคงทำเช่นนี้ครั้งแล้วครั้งเล่าตลอดเวลาที่เรายังอยู่ในตอนที่มันไม่มีอะไรที่จะต้องทำ ทำที่แผ่นโผนฉับไวเหมือนสายลมเบื้องบนของมันนั้นดูจะเป็นลักษณะพิเศษ ข้าพเจ้ารู้มาแน่ ๆ ว่ามันไม่เคยได้เห็นแกะมาก่อน มันอายุได้เพียง ๒ เดือนเท่านั้นตอนที่ข้าพเจ้าเก็บมันได้ที่บริเวณน้ำอู และภายในบริเวณ ๘๐๐ กิโลเมตร โดยรอบก็ไม่มีแกะให้เห็นสักตัว เพื่อเกลาเหล่ากอ

ของมันเรารู้มาเท่าที่ชาวบ้านแถวนั้นเล่าให้ฟังว่า พ่อแม่ของมันถูกกองคาราวานชาวฮ่อนำเอามาจากทางตอนเหนือ ข้าพเจ้าพอจะคาดเดาได้เพียงอย่างเดียวว่าพวกมันคงจะมีเชื้อสายสืบทอดมาจากสายพันธุ์ที่มีหน้าที่เฝ้าฝูงแกะและจามรีที่บริเวณเนินเขาทางตะวันตกเฉียงใต้แห่งที่ราบสูงทิเบตมาก่อน

ความระแวงระวังต่อสิ่งต่างๆ ซึ่งข้าพเจ้าสังเกตเห็นมันมีปฏิกิริยากับหนังงูที่เราพบเข้าโดยบังเอิญนั้นทำให้เราสิ้นสงสัยในสัญชาตญาณอันล้นเหลือของมัน

มันมีลักษณะแปลกไปกว่าสุนัขขนยาวปกติธรรมดาทั่วๆ ไป ตรงที่ชอบกิน ข้าวเหนียว หรือข้าวที่มีเนื้อเหนียวปลูกบนที่ราบสูง ถ้าอยู่บริเวณที่ต่ำมันก็จะกิน ข้าวเจ้า เป็นอาหารวันละครั้ง ซึ่งบ่งบอกถึงสุขภาพของตัวมันได้อย่างชัดเจน สัญชาตญาณธรรมชาติเรื่องความรักสะอาดของหมาเหล่านี้เป็นที่สังเกตได้ชัด แล้วก็ไม่มีใครได้สั่งสอนพวกมันในเรื่องเหล่านี้มาก่อนเลย แม้แต่กับลูกสุนัขอายุน้อยที่สุดก็ตาม

พวกมันจะมีอาการดูแคลนพวกคนจรจัดที่ดูขมข่อเป็นที่สุด สุนัขตัวสุดท้ายที่มักจะเข้าไปเยียมเยียนทักทายคนแปลกหน้าเหมือนเจ้าโรเวอร์ตัวนี้คงจะเรียกได้ว่าเป็นพวกสุนัขส่วนน้อยที่ผ่เหล่าผ่กออینگัก

ตัวเมืองราชบุรีมีประชากรอยู่ราวๆ ๕,๐๐๐ คน บ้านเรือนที่ร่างผู้พิงตามχανเมืองรางรถไฟที่ขึ้นสนิมและถนนที่ชำรุดทรุดโทรม ล้วนเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองนี้ในอดีต ตลาดที่ดูสกปรก มีฝูงชนเอ็ดตะโรจับจองเข้าพื้นที่ก็เป็นประจักษ์พยานถึงประสิทธิภาพของคณะผู้ปกครองได้ดี บางคนแค่เพียงได้เดินรอบเมืองใหญ่ของชาวสยามเพียงอย่างเดียวก็สามารถคาดเดาถึงลักษณะนิสัยของเจ้าเมืองแห่งนั้นได้แล้ว และเราก็สรุปได้อย่างรวดเร็วว่าเราพบเจ้าเมืองที่ไม่เอาไหนคนหนึ่งที่นี่ แล้วก็เป็นอย่างที่เราว่าจริงๆ

หลังจาก ๖ วันแห่งการให้คำมั่นสัญญาและการโกหกได้ผ่านพ้นไป ความคืบหน้าเพียงประการเดียวที่เราได้ทำลงไปในเรื่องพาหนะเดินทาง ก็คือการที่เราตัดสินใจที่จะไม่สร้างปัญหาให้หัวหน้าซึ่งเป็นชายผู้นำาสงสารและมีสิ่งต่างๆ มากมายให้ขบคิดอีกต่อไป

หลังจากที่ได้ทำการเจรจาในแบบปกติกับชาวนาที่อยู่ใกล้เคียงกันนั้น ในวันถัดมาเราจึงได้เกวียนมาไว้ใช้งานทั้งๆ ที่เจ้าเมืองสารภาพด้วยตนเองว่าไม่อาจจะจัดหามาให้เราได้ เราจึงเริ่มต้นเดินทางไปยังเมืองซึ่งอยู่ไกลออกไปทางด้านตะวันตกประมาณ ๗๐ กิโลเมตร ข้าพเจ้าได้รายงานเรื่องเจ้าเมืองสูงอายุนั้นไปยังกรุงเทพฯ อย่างเต็มใจ ด้วยเหตุที่ต้องการปฏิบัติตามสัญญาที่ให้กับเขาไว้ให้ลุล่วง ซึ่งเขาก็คงรู้ดีและข้าพเจ้าก็เดาได้ว่า เขาก็คงจะไม่ได้ยินความคับหน้าใดๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้อีก และแล้วพวกเรา ก็เดินทางจากมาด้วยไม่ตรึงจิตเท่าที่พอจะมีให้แก้กันได้

ขณะที่ฤดูแล้งได้ผ่านเข้ามาอย่างรวดเร็ว ทั้งทุ่งนาข้าว และป่า โคก หรือ พงป่าขนาดเล็กในที่โล่งกว้าง ซึ่งเราได้เดินทางผ่านไปในนั้นล้วนไหม้เกรียมเป็นเถาถ่าน เราต้องบรรทุกพวงข้าวสำหรับวัวไว้บนเกวียนเพราะถ้าไม่ขนมาพวกวัวก็คงไม่มีอะไรจะกิน ยามกลางวันจะเห็นไฟไหม้ป่าเป็นแสงมลังเมลืองอยู่รอบๆ ตัวเรา ส่วนยามกลางคืนกองหญ้าไหม้ดำเป็นตอตะโกก็จะพ่นเขม่าคลุ้งใส่เราจนกระทั่งพวกเราดูเหมือนเป็นเตาเผาถ่าน ลมร้อนระอุพัดพาขี้เถ้าจากกองไฟที่ยังคุกรุ่นได้สร้างความตื่นตระหนกให้กับวัวตัวเล็กๆ และน้ำที่พวกมันดื่มได้เพียงอย่างเดียวก็คือน้ำค้างยามค่ำคืน แต่พวกมันก็ยืนหยัดกันอย่างอดทนเหมือนเช่นเคย และเมื่อเราไปถึงลำน้ำใสแจ๋วของแม่น้ำภาชี ทุกคนทั้งวัวจึงพากันลงไปแหวกว่ายและดื่มกินกันอย่างอิมหันสาธุ จึงดูเหมือนว่าสวรรค์เบื้องบนคงต้องการทำการทดสอบขั้นพื้นฐานพวกเราในขณะที่อยู่ที่นี่

ที่เมืองพระเจดีย์ ซึ่งเป็นศูนย์บัญชาการของการทำเหมือง นายเฮ็กกี้ (Mr.Heggie) ได้จัดการต้อนรับพวกเราอย่างสะดวกสบายเป็นที่สุด เราใช้เวลาตั้งกระโจมพักแรมตอนกลางคืนเสร็จภายในเวลาไม่นานนัก แล้วก็ไม่ต้องเป็นห่วงวัวเพราะเสื่อจะอยู่ห่างออกไปไกลตามแนวป่าทึบในป่าลึกที่เย็นยะเยือกกว่านี้เพื่อหลีกเลี่ยงความร้อน ส่วนชาวบ้านที่คอยลักวัวลักควายจะอยู่ไกลออกไปทางแนวป่าอีกด้านหนึ่งเพื่อหนีให้พ้นจากอำนาจการกวาดล้างของทางการ ภายใต้การคุ้มครองของเขาจึงทำให้ผู้คนพากันมาตั้งหลักแหล่งกันมากมาย

นอกจากพวกกุสัวจินแล้วชาวสยามจำนวนมากก็พากันมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณที่ปลอดภัยแห่งนี้หรือไม่ก็บริเวณใกล้เคียง ด้วยความสุ่มรอบคอบที่เชื่อมประสานด้วยความเมตตาการุณาและการตัดสินใจอันแน่วแน่ทำให้มีสเตอร์เฮ็กก็เฝ้าหาความมั่นใจของประชาชนชาวกะเหรี่ยงที่อยู่บริเวณโดยรอบหุบเขานั้นได้ และยังได้สร้างที่พักกลางทางเล็กๆ ขึ้นที่พระเจดีย์ อันเป็นที่ซึ่งผู้คนและทรัพย์สินทุกอย่างจะได้รับการปกป้องอย่างปลอดภัย ผู้ที่มาตั้งหลักแหล่งในอดีตที่ผ่านมาบางทีคงจะเป็นพวกที่ไม่อาจทนต่อการถูกตรวจสอบอย่างละเอียดลออได้ ส่วนคนอื่นๆ ก็มีเหตุผลอันควรต่างๆ ที่จะเก็บงำตัวเองให้พ้นจากเงื้อมมือของทางการซึ่งมักจะไม่ใช่เรื่องที่พวกเขาถนัดขึ้นเองอยู่เสมอ พวกเขาทุกคนต่างรู้ดีว่าที่นี่เป็นที่ซึ่งเขาสามารถตั้งหลักแหล่งเพื่อทำงานที่ถนัดได้อย่างสงบสุขโดยปราศจากการรบกวน และนั่นจึงทำให้ใครก็ตามที่พยายามกระทำการแบบนอกกฎหมายหันมาให้ความนับถือตัวนายเฮ็กก็ รวมทั้งข้อคิดเห็นซึ่งเป็นที่ยอมรับยามเมื่ออยู่ลับหลังเขา

เขามีอำนาจเหนือพวกกะเร็น (หรือที่ชาวสยามเรียกว่ากะเหรี่ยง) มากกว่าพวกข้าราชการที่มีอำนาจหน้าที่โดยตรง ในการที่จะได้มาซึ่งอิทธิพลเหนือคนพื้นเมืองที่ขี้อ่อนและขี้สับสนอย่างพวกกะเหรี่ยงนั้นไม่ใช่เรื่องยุ่งยาก เราไม่เคยได้เจอผู้คนกลุ่มไหน ๆ ซึ่งดำรงความเป็นชาวป่าอย่างแท้จริงแล้วจะมีความเป็นลูกชาวป่ายิ่งไปกว่านี้ แม้แต่พวกข้าและซึ่งอยู่ทางตอนเหนือก็ตาม แค่มิคนแปลกหน้ามากล่าวพาดพิงถึงพวกเขาเพียงอย่างเดียวก็มีผลทำให้พวกเขาโยกย้ายถิ่นฐานอย่างไม่เป็นสุข ความอยากได้ใคร่ดีแต่เพียงอย่างเดียวของพวกเขาก็คือการขออยู่อย่างโดดเดี่ยว พวกเขาแสดงตนให้เห็นชัดว่าไม่ชอบหาซื้ออาหารกิน พวกเขาจะต้องเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารด้วยตนเอง หรือไม่เคยอยู่ติดที่ด้วยความนิยมในเรื่องอิสระเสรี เมื่อแต่ละฤดูกาลเวียนผ่านมาพวกเขาจะเดินทางไปหาทำเลพื้นที่เพื่อถากถางให้โล่งเตียนในปีต่อไปซึ่งอยู่ในป่าส่วนที่ลึกเข้าไปอีก พวกเขาหันหลังให้กับบริเวณพื้นที่ราบโดยเด็ดขาด หายไปพร้อมกับข้าวลื้อที่มาจากในตัวเมืองและรัฐบาลเพื่อหักถ้างางพงไปตามเส้นทางของพวกมุงหน้าไปยังป่าลึกที่รกทึบต่อไป

มีเรื่องสั้นๆ ที่ยังคงเล่าขานกันอยู่ในละแวกนี้ ซึ่งเป็นการอธิบายด้วยการยอมรับอย่างชื่นชม ถึงเหตุผลแท้จริงของความได้เปรียบในการใช้ชีวิตอย่างสำเร็จสำราญของชาวยุโรป

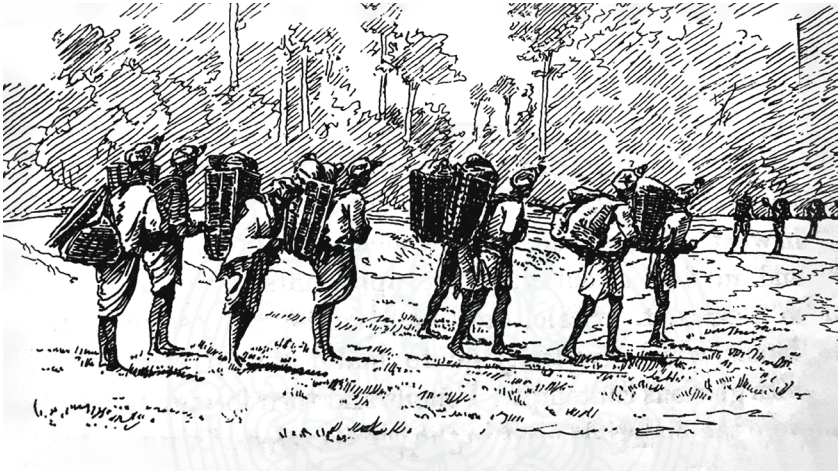
ชาวพม่า ชาวสยาม ชาวกะเหรี่ยง และฝรั่ง (Farang) นั่งรับประทานอาหารเช้าด้วยกันริมแม่น้ำในตอนเช้าวันหนึ่ง และเมื่อพระเจ้าหรือพระศาสนาผู้ยิ่งใหญ่เสด็จลงมาและทรงมีพระราชประสงค์ที่จะข้ามฝากไปอีกฝั่งหนึ่ง ด้วยบุคลิกลักษณะอันเฉื่อยช้าประจำตัว คน ๓ ชาตินี้จึงตัดสินใจกินอาหารเช้าให้เสร็จเสียก่อนแล้วจึงค่อยพาพระองค์ข้ามฝาก แต่คนฝรั่งได้ลุกขึ้นและละจากอาหารเพื่อนำแขกแปลกหน้าข้ามฝากทันที นับตั้งแต่นั้นมาคนฝรั่งจึงได้รับคำอวยพรแทบจะทุกประการในโลกนี้เป็นรางวัลจากพระเจ้าผู้เป็นเจ้า

กะเหรี่ยงนั้นเชื่อคนง่ายและเชื่อถือโชคกลางอย่างรุนแรง ทุกอย่างที่ได้เห็นและทุกเสียงที่ได้ยินมาไม่ว่าจะเป็นเรื่องดีและร้ายเหมือนจะเป็นลางสังหรณ์อยู่ในจิตใจของพวกเขาแทบจะทั้งนั้น เขาเป็นทั้งนักกีฬาที่คล่องแคล่วและชาวบ้านป่าที่น่านิยมน พวกเขารอบรู้และมีความพร้อมในการติดตามรอยเท้าของสรรพสัตว์ หากเกิดเขาจำได้ว่าเคยรู้จักคุณ ความเขินอายของเขาก็จะหายไปและจะทำตัวเป็นเพื่อนสนิทคนสำคัญของคุณได้ จากนั้นพวกเขาก็จะหัวเราะและกระโดดโลดเต้นราวกับเป็นเด็กๆ มากมายหลายคน พวกเขาเป็นคนที่ไม่มีทั้งมารยาทแล้วก็ไม่มีประสีประสาอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามพวกเขาก็ไม่รังเกียจที่จะเข้ารับการฉีดวัคซีนเพื่อดำรงไว้ซึ่งการระงับยับยั้งโรคฝีดาษ และจะแบกกระป๋องน้ำมันก๊าดเก่าๆ แทนตะกร้าสัมภาระไว้ทางด้านหลังตลอดเวลาที่เดินเท้า เป็นวิธีคิดต่างที่สมเหตุสมผลเพราะว่ากระป๋องน้ำมันก๊าดเหล่านั้นใช้เก็บของแห้งได้

เท่าที่เห็นพวกเขาเป็นคนตัวเล็กๆ ผิวไม่ดำเกินไปนักหรือไม่เจ้าเนื้ออย่างพวกข่าและ ชาวกะเหรี่ยงอายุน้อยๆ เป็นนักตกต่งประดับประดาฝีมือเยี่ยมโดยมีการนำเอาเหรียญสดางค์ปลีกขนาดเล็กจำนวนมากบ้างน้อยบ้างมาร้อยรอบคอเพื่อช่วยปกป้องรักษาให้พ้นภัยจากภูติผีปิศาจ เงินที่พวกเขารู้จักดีที่สุดและใช้มากที่สุดคือเงินรูปี ดังนั้นจึงดูเหมือนกับว่าขณะที่ยังอยู่ในภาคเหนือไม่ว่าจะหันไปทางไหน เราจะได้พบกับพระพักตร์ของสมเด็จพระราชินีเสมอ

พวกเขามีผมยาวและม้วนเก็บไว้ในผ้าโพกศีรษะเหมือนอย่างชาวพม่า แต่จะจัดตำแหน่งผมเป็นเขายาวยื่นตรงออกไปทางด้านหน้า ยิ่งดูยิ่งเหมือนกับ การจัดแต่งทรงผมตามแฟชั่นของพวกชาวเขาเผ่าโลละโล ซึ่งมิสเตอร์โคลบอร์น เบเบอร์ (Mr.Colborne Baber)⁵ ได้เคยอธิบายถึงไว้

ลูกหาบชาวกะเหรี่ยง

⁵ รายงานจากเรื่อง Grosvenor Mission วิธีการเกล้าผมขึ้นไปเช่นนี้เป็นรูปแบบเก่าซึ่งชาวพม่า ฉาน ข่า โลละโล และกะเหรี่ยง ยังคงรักษาไว้โดยที่เปลี่ยนแปลงไปบ้างเล็กน้อย เทียบเคียงกับเรื่อง ประเพณีการโกนจุก (The Tonsure Ceremony) โดย กัปตันเกรินี (Captain Gerini) – ต้นฉบับ

เหมือนแร่ต่างๆ ตั้งอยู่ตามบริเวณกันหุบเขามีลักษณะเป็นชั้นโคลนตม ซึ่งกำลังเลื่อนไหลไปทางด้านตะวันออกจากบริเวณหินแกรนิตเนื้อแข็งของแนวแกนหลัก แนวกรวดซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดตึกทอดตัวอยู่บนแอ่งดินเหนียวหินชนวน ซึ่งในหลายๆ พื้นที่นั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพไปมากเมื่อเข้าไปใกล้หุบทางหินแกรนิต มันประกอบไปด้วยหินแกรนิตที่ถูกน้ำเซาะจนลบเหลี่ยมเป็นก้อนกลมมนก้อนมหึมามากมาย และมวลสินแร่ประกอบต่างๆ ซึ่งมักจะพบได้ในทุกๆ รูปแบบของการรวมตัวและในทุกๆ ระดับของการผุพังเสื่อมสภาพ ดินหน้าแร่มักจะอยู่ลึกไม่ค่อยเกินกว่า ๕ ฟุต ส่วน กะรัง สีน้าเงินเฉลี่ยแล้วอยู่ที่ระดับความลึกจาก ๔ ถึง ๘ ฟุต สัมปทานในจังหวัดราชบุรีนั้นเป็นหนึ่งในจำนวนสัมปทานลำดับแรกที่รัฐบาลทำการอนุญาตภายใต้ระบบใหม่ที่ได้รับการนำเข้ามาใช้ตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ซึ่งเป็นวันสถาปนากรมเหมืองแร่ขึ้นเอง แร่ต่าง ๆ ในสยามนั้นถือว่าเป็นของหลวง ซึ่งนั่นก็หมายถึงว่าเป็นของพระมหากษัตริย์ตามสนธิสัญญาซึ่งทำความตกลงร่วมกันระหว่างชาติมหาอำนาจและสยามใจความหนึ่งในหลายๆ ข้อความกล่าวถึงเรื่องที่ว่าชาวต่างชาติควรจะ “มีเสรีในการแสวงหาแร่และเปิดเหมืองแร่ได้ในทุกภูมิภาคของประเทศ” รวมทั้งเรื่องของ “ระยะเวลาที่เหมาะสมที่ควรอนุญาตให้เหมืองแร่ดำเนินการได้” อันเป็นเรื่องที่อยู่ในอำนาจการดำเนินการระหว่างกงสุลต่างชาติและรัฐบาลสยาม ภายใต้สนธิสัญญานี้ มีผลบังคับรวมถึงสัมปทานการทำเหมืองแร่ ๑๓ เหมืองที่ได้รับการอนุมัติจากกระทรวงต่างประเทศของสยามก่อน พ.ศ. ๒๔๓๔ ด้วย ซึ่งล้วนเป็นผลมาจากอำนาจของเงื่อนไขต่างๆ ในสนธิสัญญาเป็นสำคัญ นอกเหนือจากนั้นอีก ๒ รายที่เปิดเหมืองบนเส้นทางเดิมก็ได้รับการอนุญาตจากรัฐบาลในภายหลังซึ่งขัดแย้งกับรายงานของกรมเหมืองแร่ และเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นหลังจากการยอมจำนนของผู้รับสัมปทานได้ไม่นานนัก โดยที่ไม่มีการสำรวจตรวจสอบสภาพภูมิประเทศแล้วก็ไม่มีความรู้ในเรื่องคุณค่าของแร่ต่างๆ แม้แต่น้อย พวกเขาจึงได้พบว่างานที่อยู่ตรงหน้านั้นก็เป็นงานที่ต้องทำไปจนชั่วชีวิตและก็ต้องทำการสำรวจอย่างโดดเดี่ยว ซึ่งค่าเช่าเหมืองเต็มอัตราทั่วทั้งราชอาณาจักรที่พวกเขา

คงจะต้องจ่ายเป็นจำนวนเงินก้อนใหญ่นั้นดูจะเป็นการสูญเปล่าโดยสิ้นเชิง ความคิดต่างๆ ของชาวยุโรปมากมายหลายคนที่เสนอตัวเข้ามาทำเหมืองก็ล้วนแต่แปลกประหลาดเป็นที่สุด เมื่อมีการค้นพบหรือได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับเรื่องขึ้น ส่วนทองแดงหรือสินแร่จะก้าวขึ้นมา พวกเขาก็จะเสนอตัวเข้าเป็นผู้เช่าเหมืองแร่ทันทีและเรียกร้องเอาอาณาบริเวณทั้งหมดโดยรอบตำแหน่งที่ค้นพบแร่หรือคาดว่าจะค้นพบเป็นบริเวณพื้นที่หลายๆ กิโลเมตร ทั้งหมดเป็นบริเวณซึ่งต้องสำรองเอาไว้สำหรับพวกเขาและจะต้อง “กันคนอื่นออกไปให้พ้น” หากต้องการข่าวสารข้อมูลที่ถูกต้องแม่นยำแผนที่ต่างๆ จะให้ข้อมูลที่มีความถูกต้องเที่ยงตรงทัดเทียมกัน และจากรายละเอียดในแผนภูมิชื่อดังซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือคู่มือท่องเที่ยวชื่อว่า “The Hunting of the Snark” ผลงานมากมายของกรมเหมืองแร่ก็เกิดขึ้นภายหลังหนังสือเล่มนี้ โดยเรียกในแบบที่ให้ฟังดูดีว่าเป็นการ “ตรวจแก้ไข” แผนที่ และเป็นการช่วยสืบค้นว่า สิ่งใดที่ผู้ขอสัมปทานได้ตั้งใจทำขึ้นมาก็เพื่อจะเอาไว้ใช้ทดแทนจริงๆ ทั้งมาตราส่วนแผนที่ ทิศสำคัญทั้ง ๔ ทิศ ชื่อทั้งหลายและรายละเอียดต่างๆ ซึ่งเป็นข้อมูลทั่วไปที่นำมาใช้ประกอบการทำแผนที่ล้วนเป็นข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงอย่างเย้ยหยัน ตัวหนังสือเขียนดินสอที่เขียนบนสมุดโน้ตฉีกของชาวต่างชาติ คือวัตถุดิบเพียงสองอย่างที่ประกอบขึ้นเป็นข้อมูลจดบันทึกเหล่านี้ และคำขอร้องอย่างนอบน้อมเพื่อขอใช้วัตถุดิบต่างๆ ให้มากกว่าเดิมก็กลับต้องถูกพวกชนชั้นปกครองเหยียดหยามดูหมิ่น

เมื่อเป็นที่ได้รับรู้กันว่า กรมเหมืองแร่มีโครงการในอนาคตที่จะจำกัดพื้นที่อนุญาตให้ทำเหมืองให้ลดขนาดลงอยู่ที่ประมาณบล็อคละไม่กี่ร้อยไร่โดยขนาดจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างสอดคล้องกับสภาพแร่ตามธรรมชาติ จึงได้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างหนาแน่นว่าสิทธิตามสนธิสัญญาได้ถูกล่วงละเมิด ข้อคัดค้านแท้จริงที่ยอมรับได้นั้นก็ถือว่าในระเบียบการไม่ได้ระบุตัวเลข ๖๐๐ ไร่ ไว้อย่างชัดเจนเหมือนเช่นตัวเลข ๖๐ ตารางกิโลเมตร

อย่างไรก็ดีคนทำเหมืองแร่ก็ยอมรับกันโดยทั่วไปถึงความได้เปรียบของการเปลี่ยนแปลง ในขณะนี้ค่าธรรมเนียมสำหรับพวกเขาอยู่ที่ ๕๐ บาท (๒ ปอนด์ ๑๓ ชิลลิง ๔ เพนนี) แลกกับการที่จะได้รับสิทธิในการค้นหาแร่ในหัวเมืองที่ได้รับมอบหมายในสยามภายในช่วงเวลา ๑๒ เดือน เรื่องนี้เป็นเรื่องที่สามารถปรับเปลี่ยนใหม่ตามที่เห็นควรได้บ่อยที่สุด รวมทั้งการขึ้นค่าธรรมเนียมเป็น ๒ เท่าที่พวกเขาสามารถสวณสิทธิพิเศษนี้ไว้เพื่อการสำรวจให้ทั่วพื้นที่ซึ่งแน่ใจแล้ว ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่จะทำการสำรวจในอัตราถูกให้ทั่วตำแหน่งที่ตกลงกันได้ แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาสรุปเป็นข้อคิดเห็นที่เชื่อถือได้ก่อนที่จะเสนอตัวเข้ามาขอเช่าทำเหมือง

ภายใต้สถานการณ์ต่างๆ เหล่านี้พวกเขาก็ควรจะได้รับความถูกต้องชัดเจนในเรื่องเกี่ยวกับผืนดินที่มีความสำคัญอย่างแท้จริงต่อการนำมาผนวกไว้ในพื้นที่ให้เช่า พื้นที่ไหนที่ไม่สมบูรณ์ก็ควรจะยกเว้นและไม่จำเป็นต้องจ่ายค่าเช่าในพื้นที่ที่ไม่ต้องการ พื้นที่ของแต่ละล๊อตที่ใช้ทำเหมืองควรเป็นการกำหนดขนาดแบบตายตัว แต่ก็ไม่จำเป็นต้องกำหนดจำนวนล๊อตที่จะให้ผู้รับสัมปทานคนหนึ่งเข้าทำงาน เพื่อเปิดโอกาสให้พวกเขามีโอกาสเหมาะสมที่จะสามารถทำงานได้ ในกรณีที่เขาล้มเหลวที่จะทำเช่นนั้น จากการที่แต่ละพื้นที่ทำเหมืองมีท่าทีว่าจะแยกการดำเนินการ เขตใดที่ผู้เช่าไม่สามารถปฏิบัติตามกติกาได้ตามระยะเวลาที่กำหนดก็ควรจะส่งกลับคืนให้รัฐบาลได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ผูกขาดสัมปทานจำนวนมากจึงดำเนินงานในการพัฒนาสินทรัพย์นั้นๆ ไปโดยไม่ประสิทธิภาพ เพราะเมื่อคนดีมีความสามารถต้องถูกกีดกันออกไปก็มักจะทำให้การดำเนินงานไม่ประสบผลสำเร็จ โดยแท้จริงแล้วการทำเหมืองแร่ควรได้รับการสนับสนุนนโยบายทั้งหมดของกรมเหมืองแร่เป็นนโยบายที่ใช้ควบคุมพวกนักฉกฉวยโอกาสแบบน่ารังเกียจ แต่โชคไม่ค่อยดีที่ไม่ได้ประสบความสำเร็จไปเสียทุกเรื่องมันเป็นนโยบายซึ่งกำหนดขึ้นมาเพื่อควบคุมเหล่านักแสวงโชคที่มีเจตนาไม่บริสุทธิ์ และถือว่าสิ่งที่ตนเองเรียกว่าการทำเหมืองคือที่พิกังสุดท้ายที่พวกเขาสามารถหวนกลับมาได้เสมอ สำหรับในประเทศแบบเดียวกับสยามที่ย้ายหนี

จากกระแสที่แข็งแกร่งและสมบูรณ์เพียบพร้อมกว่าที่ไหลบ่าอยู่ในบริเวณดินแดนอย่างฮ่องกงและสิงคโปร์ ก็ดูเหมือนว่าแรงต่อต้านอารยธรรมใหม่ ๆ อย่างรุนแรงก็ยังคงยืนหยัดอยู่ เรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนับเป็นภารกิจหลักของปัจเจกชนเหล่านี้ เขาจะตรวจสอบสนธิสัญญาต่างๆ แล้วก็พบว่าเขามีสิทธิในเรื่องนี้แล้วก็มีสิทธิในเรื่องนั้น เขาอาจจะเป็นผู้เปิดเหมืองหรืออาจเปลี่ยนใจประกาศขายมันเสียก็ได้ บางทีเขาอาจจะเป็นผู้ที่สามารถกำหนดให้กระบวนการดำเนินไปทางไหน เขาอาจจะออกเดินทางไปตามชนบทและทำอะไรไม่เป็นชิ้นเป็นอันไปทั่ว รวมทั้งคุกคามเหล่าข้าราชการชั้นผู้น้อย รัฐบาลลงใจที่จะให้ใบเบิกทางแก่เขา และอำนาจที่ได้จากใบเบิกทางนั้นรวมทั้งอำนาจการปกป้องของกงสุลทำให้เขาไม่ต้องเกรงกลัวต่อผู้ใด เขาจะใช้ชีวิตอยู่แบบชาวบ้านในชนบท และกลายเป็นคนท้องถิ่นที่จงหองพองชน หากมีใครลอบทำร้ายเขาจากด้านหลังในขณะที่เขาเมา เขาก็จะฟ้องร้องไปยังกงสุลของเขา ทุกถ้อยคำของเขาจะเป็นที่ยอมรับเสมอเพราะเขาคือชาวผิวขาวผู้สูงศักดิ์

หากว่า “การเปิด” ของประเทศจะนำมาซึ่งการไหลบ่าเข้ามาของบุคคลที่มีบุคลิกลักษณะเช่นนี้ บางทีมันคงเป็นเรื่องอัปโชคอย่างใหญ่หลวงที่พวกเขาไร้ชวนาต้องประสบ หากเพียงแค่มิใครได้มาเดินตามรอยที่เขาได้ทำไว้หรือมิใครได้มารู้ว่าเขามีขีดความสามารถจะทำได้บ้าง บางทีก็อาจจะทำให้ได้รู้ซึ่งว่าเขานั้นเป็นบุคคลที่ไม่พึงปรารถนาขนาดไหน หรือไม่อย่างนั้นบางทีเขาอาจเป็นหนึ่งในพวกปิศาจร้ายตัวจริงที่จิตใจแฝงตัวเข้ามาควบคุมไปกับความได้เปรียบของอารยธรรมตะวันตกซึ่งเขาก็เป็นแค่คนส่วนน้อยของชาวอังกฤษกลุ่มใหญ่ในลอนดอนเท่านั้น

ด้วยความยากลำบากที่เกิดขึ้นกับสถานการณ์การติดต่อสื่อสารที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของสยาม ตามมาด้วยความยุ่งยากจากการที่ ทุกเหมืองแร่หรือกิจการเสี่ยงโชคอื่นๆ ต้องใช้คนงานที่มีประสิทธิภาพ ในไม่ช้าพวกเขาจะรู้สึกถึงความยุ่งยากเหมือนที่เป็นอยู่กับเหมืองพระเจดีย์ คำถาม ๒ คำถามในเรื่องของค่าขนส่งและเรื่องแรงงาน มักจะไม่ได้ได้รับความสนใจจากเหล่าผู้สนับสนุนสัญญา

ฉบับใหม่จนกว่าจะได้ทุ่มเงินลงทุนลงไปเสียก่อน แล้วต่อจากนั้นปัญหาดังกล่าวก็จะปรากฏตัวขึ้นมาอย่างปัจจุบันทันด่วนจนกลายเป็นอุปสรรคอันน่าหวาดหวั่นที่ขวางกั้นหนทางไปสู่ความสำเร็จ มีสเตอร์เฮ็กก็ได้ศึกษาในเรื่องนี้และได้ดำเนินการจัดการอย่างดีที่สุดเท่าที่เป็นไปได้ ซึ่งอุปสรรคยากลำบากเหล่านั้นก็พิสูจน์ให้เห็นว่าแทบจะไม่มีทางเอาชนะมันได้ ถ้าไม่พูดถึงระยะทาง ๑๐ กิโลเมตรสุดท้ายในเขตหุบเขาที่เป็นทางเข้าสู่เหมืองต่างๆ แล้ว จะเห็นมีทางเกวียนที่สะดวกสบายได้ตลอดทางสู่ตัวจังหวัดราชบุรี จากราชบุรีถึงกรุงเทพฯ พอจะหาเส้นทางขนส่งทางน้ำได้บ้าง จากนั้นจึงส่งออกไปยังตลาดที่สิงคโปร์ ค่าระวางสินค้าเมื่อเทียบกับทางอื่นแล้วจะมีราคาถูกกว่าอย่างเห็นได้ชัด

อัตราค่าขนส่งจากเหมืองสู่สิงคโปร์เฉลี่ยแล้วจะประมาณ ๒ บาท (๒ ชิลลิง ๔ เพนนี) ต่อหาบหรือประมาณ ๒ ปอนด์ ๕ ชิลลิงต่อตัน เป็นอัตราที่นิยมใช้กันมากที่สุดซึ่งแทบจะไม่มีเหมืองใดๆ ในหัวเมืองทางตอนเหนือของสยามสามารถคิดในอัตราที่เท่ากันนี้ได้ ค่าใช้จ่ายก้อนใหญ่ที่ใช้ในการซื้อหาและซ่อมแซมเกวียนก็เป็นความจำเป็นที่ต้องจ่ายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะการสึกหรอและความเสียหายที่เกิดขึ้นขณะเดินทางไปตามป่ารกชัฏนั้นจะเกิดขึ้นอย่างมากมายมหาศาล

อัตราการตายในหมู่กุสซึ่งโดยทั่วไปเป็นชาวไหหลำ (Hainanese) ที่สั่งเข้ามาทำงานโดยตรงในตำบลที่มีเหมืองแร่มีจำนวนสูงทีเดียว ตามเกณฑ์ปกติแล้วเหมืองแร่จะต้องตั้งอยู่ตามแนวสันเขาซึ่งถูกคุกคามด้วยไข้ป่าและโรคบิด อัตราการตายจากสาเหตุเหล่านี้ในหมู่พวกที่มาถึงใหม่ๆ จากหลายสาเหตุรวมกันนั้นมีจำนวนเกินกว่า ๖๐ เปอร์เซ็นต์ รายงานที่น่าตระหนกตกใจมากกว่านั้นกล่าวว่า เมื่อแรงงานที่เข้ามาใหม่ถูกเกณฑ์ออกไปทำงานนอกเหมือง ผลที่เกิดจากเรื่องราวต่างๆ ที่พวกเขาได้ยินมาจะเป็นดังเช่นสิ่งที่ทั้งกิดขวางและฉุดรั้งจนทำให้ไม่สามารถรักษาชีวิตพวกเขาเอาไว้ได้ ขณะที่อัตราการตายของคนงานเหล่านั้นยังคงเพิ่มขึ้น ก็ยังเกิดเรื่องน่าวิตกจากการที่ต้องสูญเสียพวกเขาถึง ๗๐ เปอร์เซ็นต์ในการหายสาบสูญไปก่อนที่จะเดินทางไปถึงเมืองขึ้นมาอีก ทั้งยัง

ต้องสูญเสียอีก ๖๐ เปอร์เซนต์ของพวกที่หนีไปในฤดูฝนต่อมา เมื่อผู้มีอำนาจระดับท้องถิ่นนั้นได้รับคำร้องเรียนให้ช่วยติดตามหาและจับกุมพวกที่หลบหนี เขาก็จะตอบว่า “หากท่านนำตัวบรรดาคนงานที่หลบหนีไปมาอยู่ตรงหน้าเรา ได้ และแจ้งข้อหาพวกเขาว่าละเมิดสัญญาการจ้างแรงงาน เราก็จะช่วยเหลือท่านในการเกลี้ยกล่อมพวกเขาให้ทำงานไปตามเป้าหมาย” ในช่วงระหว่างการขาดแคลนคนงานที่เมืองพระเจดีย์ อัตราการหายสาบสูญของคนงานสูงถึง ๘ คนต่อวัน ซึ่งมีอยู่คราวหนึ่งที่ผู้จัดการเมืองที่วัฒนาได้จัดหากลุ่มคนงานมาจากกรุงเทพฯ เป็นการเร่งด่วนเป็นจำนวนถึง ๑๒๐ คน และทุกๆ ที่มีการจับตามองอย่างใกล้ชิดแต่ก็มีคนงานจำนวนเพียง ๔๐ คนเท่านั้นที่หนีเดินทางไปถึงเมืองได้ในอีก ๕ วันต่อมา การจะเอาชาวจีนที่จะอยู่ในสยามถึงตอนไหนก็ไม่ว่าเข้ามาทำงานที่เมืองคงเป็นไปได้ยาก แม้ว่าจะด้วยการให้ค้ำประกันสัญญาหรือจ่ายเงินล่วงหน้าให้ด้วยอัตราค่าจ้างสูงที่สุดก็ตามที

ยังมีคนงานชาวลาวหลงเหลืออยู่ให้ใช้ประโยชน์ได้บ้างที่กบินทร์และวัฒนาซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ ๆ กับเมืองปราจีนบุรี แต่จนถึงเดี๋ยวนี้อีกยังไม่อาจทำการควบคุมคนงานเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามในความคิดแบบตะวันตกแล้วเห็นว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะหาแรงงานชาวพื้นเมืองได้เพียงพอตามจำนวนการใช้งาน ไม่ว่าจะเป็นการจ้างงานชั่วคราวหรือจะเป็นแรงงานที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น เพราะการที่พวกเขาจะพร้อมใจกันถอนตัวไม่ทำงานก็เป็นเรื่องที่ไม่อาจไว้วางใจได้เลย แผนการที่พอรับฟังได้เพียงประการเดียวที่เสนอโอกาสอันอาจนำไปสู่ความสำเร็จน่าจะเป็นแผนที่ใช้วิธีจับจองตัวคนจีนเอาไว้แบบที่ในเมืองคอร์นวอลล์ (Cornwall) ของอังกฤษเรียกว่า เป็นระบบ *ส่วย* และแทนที่จะจ่ายค่าจ้างให้เป็นวันๆ พวกเขาจะจ่ายเงินตอบแทนที่มากพอดูแลกับสินแร่บริสุทธิ์ที่ผลิตได้จำนวน ๑ หาบ ในขณะที่กลุ่มผู้ส่งส่วยแต่ละกลุ่มสามารถร่วมกันทำงานได้ตามพื้นที่เขาทำเหมืองต่างๆ อัตราต่อหาบก็จะเปลี่ยนแปลงไปโดยขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นดินที่แต่ละกลุ่มทำงาน รวมทั้งข้อควรพิจารณาอื่นๆ ของการทำงาน

ในสถานการณ์ปกติ อย่างน้อยที่สุดวิธีนี้ก็คงจะทำให้ชาวจีนปักหลักอยู่ในพื้นที่ที่ได้รับส่วนแบ่ง และเหล่า *เจ้าแก้ว* ก็มักจะรู้ได้เสมอว่า เมื่อพวกเขาทำงานเพื่อตัวเอง พวกเขาก็จะตั้งใจทำงานให้ดีที่สุด

ในตอนที่เราแวะไปเยี่ยมมันที่เหมืองมีคนงานอยู่เพียง ๖๔ คน จากที่โดยปกติแล้วจะหาคนงานได้ไม่เกินกว่า ๕๐ คน ภายใต้สถานการณ์การทำงานที่น่าพอใจจะทำให้พวกเขาได้รับสินแร่บริสุทธิ์จำนวน ๕ หาบ ต่อวัน (เป็นตัวเลขที่สูงขึ้นไปถึง ๗๒ เพอร์เซ็นต์^๖)

ในความเป็นจริงแล้วเมื่อดูจากหลายๆ สาเหตุจะเห็นว่าผลผลิตที่ได้หลังจากที่เราจากมาตกต่ำกว่าค่าเฉลี่ยไปมาก และแม้ว่าบริษัทผู้ถือสัมปทานจะมีพื้นที่อยู่เป็นจำนวนหลายร้อยเอเคอร์แต่ ๙ ใน ๑๐ ของพื้นที่ซึ่งครอบครองอยู่นั้นไม่สามารถทำงานได้^๗ และส่วนใหญ่แล้วเนื่องมาจากความยุ่งยากในการจัดการคนงานจึงไม่ได้มีการว่าจ้างคนงานเป็นจำนวนมากมานับตั้งแต่ตอนนั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่าชาวเหมืองคนจีนในแถบคาบสมุทรเหล่านี้นต่างพากันไปทำงานในที่ซึ่งมีสภาพสมบูรณ์เพียงพอมากกว่า ดูเหมือนบริษัทจะเกิดความตื่นกลัวเป็นอันมากในการทำตามคำแนะนำของผู้จัดการของตน แล้วค่อนข้างมีความคิดที่สามารถที่จะทำเงินได้โดยไม่ต้องทำการพัฒนาเบื้องต้นใดๆ เลย และก็ใช้แรงงานจากคนงานเพียง ๖ คน ซึ่งสำหรับภูมิประเทศที่เป็นป่าเกิดใหม่อย่างประเทศสยามนั้น ผลลัพธ์ที่คาดหวังได้ก็คือการขาดทุนสถานเดียว ความล้มเหลวที่ปรากฏในกิจการชนิดที่ต้องยึดติดกับคำมั่นสัญญาเช่นนี้อันมีสาเหตุมาจากการทำงานของทุกภาคส่วนของประเทศ แสดงให้เห็นว่าการพูดอย่างประมาทเล่นเล่อเกี่ยวกับ “พัฒนาการอย่างรวดเร็วของแร่ธาตุอันอุดมสมบูรณ์มหาศาลของสยาม” นั้นยังคงอยู่ต่ำกว่าสถานการณ์ที่เคยเป็นอยู่จริง และเป็นการขึ้นาอย่างผิดๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีคนเพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่สามารถประสบความสำเร็จจากการทำเหมืองแร่ในประเทศไทย

⁶ วันผลิต ๒๐ วันต่อเดือน (ในอีก ๑๐ วันนั้นจำเป็นต้องใช้สำหรับ “หยุดพักงาน”) ให้ผลการผลิตเดือนละ ๑๐๐ หาบ หรือประมาณ ๔,๐๐๐ บาท (๒๖๖ ปอนด์) ค่าใช้จ่ายในการทำงาน ค่าจ้าง และค่าขนส่งทำให้ต้องใช้จ่ายเงินไป ๒,๔๐๐ บาท (๑๖๐ ปอนด์) ค่าใช้จ่ายในการ “แผ้วถาง” พื้นที่ป่ายังไม่ได้รวมอยู่ในนี้ด้วย ขณะที่การถากถางป่าในบริเวณพื้นที่ขนาดใหญ่สามารถทำได้ในอัตราสูงโดยใช้พวกกะเหรี่ยงที่เป็นชาวป่า ครั้งละนาน ๆ และตัวเลขก็ยังไม่ได้รวมเงินเดือนผู้จัดการซึ่งจัดว่าเป็นจำนวนน้อยมาก – ต้นฉบับ

⁷ เป็นเรื่องที่ร้องเรียนกันมาตั้งแต่แรกเริ่มว่าอาณาเขตที่ทำการอนุญาตนั้นเล็กเกินไป – ต้นฉบับ

ตลอด ๒ สัปดาห์ที่พักรอยู่เราได้ใช้เวลาอยู่ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อทำการสำรวจบริเวณหุบเขาโดยรอบอย่างละเอียดและได้ผลเป็นอย่างดี เราเดินทางเข้าไปยังหุบเขาที่สำคัญที่ทอดไปสู่ทางทิศใต้และค้ำคั่นที่นั่นตรงบริเวณที่เตียนโล่งที่ถ่างเอาไว้ตั้งแต่ครั้งก่อน มีชายบางคนจาก “กลุ่มผู้กลับตัวกลับใจ” ของนายเอ็กก็มาเป็นคนนำทางให้เรา แล้วก็ดูเหมือนว่าพวกเขาจะกลับตัวเป็นคนดีได้แล้ว พวกเราได้ยึดเส้นยึดสายกันบ้างด้วยการยิงนกป่าและอีเก้ง^๘ ซึ่งมีย่อยๆ ชุบมูโดยรอบ ส่วนนกยูงและชะนีต่างก็ส่งเสียงร้องกันดังระงม จุดตรงที่เราตั้งแคมป์ค้ำคั่นมีเรื่องเล่าขานอันเลวร้ายเกี่ยวกับเสือและไข้ป่า มันแวดล้อมไปด้วยทิวเขาสูงเสียดฟ้า ความรู้สึกเชิงซิมอิดโรยได้เข้าครอบงำขณะที่เราอยู่ในหุบเขาที่เป็นหมอกควัน เป็นสภาพที่ต้องใช้ความมุ่งมั่นอย่างยิ่งยวดจึงจะผ่านทางและฝ่าฟันไปได้ ทุกๆ คนล้วนเหน็ดเหนื่อยอ่อนล้าและลำบากเหลือเกินที่จะต้องถ่างตาเอาไว้ให้ได้ บางคนนั้นไม่ได้ปิดเปลือกตาเลยตลอดทั้งคืนด้วยความกลัวเสือซึ่งออกหากินเพ่นพ่านอยู่โดยรอบแนวป่าละเมาะหนาที่บเราต้องบากบันตลอดการทำงานในตอนเช้าวันต่อมา และก็ดีใจที่จากลาดินแดนอันหดหู่ขึ้นมาเสียได้ โดยต่างหัวซุกหัวซุนสะสมสะสมง่วนหน้ากลับบ้านในท่ามกลางแสงแดดระยิบระยับยามบ่าย และยอดเขาเร้งร่าทำทลายความร้อนที่อยู่รอบตัวเรา น่าเบิกบานใจเพียงไหนเมื่อเราได้มาถึงทุ่งโล่งเปิดกว้างมีสายลมพัดโชยเอื่อยอย่างที่ไม่แดง ณ ที่นี้ผู้คนสามารถหัวเราะและพูดคุยเสียงดังได้โดยไม่ต้องรู้สึกหวาดผวาว่าจะมีวิญญาณอันน่าสะพรึงกลัวเข้ามาบรบกวน และสามารถเอ่ยคำว่าเสือได้แทนที่จะต้องกระซิบกระซาบคำว่า “มัน” หรือไม่ก็ “เจ้าตัวนั้น” ดังที่จำเป็นต้องทำเมื่อตอนที่อยู่ในหุบเขาน้ำร้อนเพื่อป้องกันไม่ให้เสือได้ยินและเกิดอาการชุนเคืองได้

ข้าพเจ้าเองก็ไม่ได้นับเอาไว้ว่าจำนวนกิ้งกิ้งและก้อนหินที่นายเย็นเป็นต้นคิดให้นำไปวางไว้ที่ใต้ต้นตะเคียนอันร่มครึ่มนั้นมีจำนวนมากมายสักเท่าใด ซึ่งหากปราศจากสิ่งทีเตือนให้จำเช่นนี้ก็ดูเหมือนเราคงไม่สามารถกลับมาที่นี่ได้

⁸ Muntjac. Cervulus aureus (สยามเรียก อีเก้ง) คล้าย ๆ กับละมั่ง (สยามเรียก กวาง) เป็นสัตว์จำพวกกวางที่มีอยู่อย่างดาษดื่นที่สุดตามบริเวณที่เป็นป่าเขาของสยาม - ต้นฉบับ

อีกเลย การทำเช่นนี้จำเป็นเสมอเพื่อเป็นเครื่องหมายของการแสดงความเคารพ นับถือที่มีต่อ เจ้า ประจําปาที่มีลักษณะแปลก ๆ แห่งไหนก็ตามที่ท่านได้ล่องล้า เข้าไป เพื่อแสดงให้เห็นว่าท่านได้เดินทางผ่านมันมาแล้ว และจะต้องไม่ลืมว่า ท่านได้รอดพ้นจากภัยอันตรายใดๆ ทั้งปวงได้ก็ด้วยความปรารถนาดีของเจ้าปา เจ้าเขา เมื่อปฏิบัติทุกอย่างได้ถูกต้องเรียบร้อยแล้วเจ้าปาเจ้าเขาก็จะได้ปกป้อง ท่านจากการตกจากกิ่งไม้และจากความเจ็บไข้ได้ป่วยอื่น ๆ ในขณะที่อยู่ในเขต ปาที่อยู่ในความดูแลของเจ้าปาเจ้าเขา

ภาระต่อไปของพวกเราคือการที่จะเดินทางไปให้ถึงภูเก็ตโดยใช้เส้นทาง ที่ใกล้ที่สุดที่เราสามารถทำได้ เส้นทางที่ดีที่สุดของพวกเราดูเหมือนจะต้องไล่ ไปตามแนวเขตชายแดนเข้าสู่เมืองต่างๆ ในเขตเทือกเขาตะนาวศรีของประเทศ พม่า แล้วจึงล่องใต้ไปทางด้านตะวันตกของคาบสมุทรโดยคาดว่าจะต้องเดินทางโดยใช้เรือ

วิธีการขนส่งเพียงทางเดียวก็คงจะเป็นการใช้ลูกหาบชาวกะเหรี่ยงและ ถึงตอนนี้ก็ทำให้เราได้พบกับท่านเจ้าเมืองผู้เจ้าเล่ห์เพทุบายของจังหวัดราชบุรี จากการที่เขาได้มอบลายมือคำสั่งการที่จำเป็นแก่เราเพื่อส่งไปยังหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งมีเนื้อความที่ระบุว่า พวกกะเหรี่ยงไม่จำเป็นที่จะต้องออกจากป่าหากว่าเขา ไม่อยากจะทำเช่นนั้น และขณะนี้ในช่วงระยะเวลาที่พวกเขากำลังทำการเผา ไร่ เพื่อเตรียมพื้นที่ไว้เพาะปลูกข้าวตามขั้นบันได พวกกะเหรี่ยงหัวหน้าหมู่บ้าน จึงปฏิเสธที่จะจัดหาลูกหาบให้เราเพราะไม่อยากให้ตัวเองเดือดร้อน ดังนั้นชาย สูงอายุ (เจ้าเมือง) จึงได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพวกเราโดยตรงอีกครั้ง เพราะเมื่อ ไม่มีพวกกะเหรี่ยง เราจึงจำต้องย้อนกลับไปตามทางที่เราเดินทางมาได้เพียง อย่างเดียว แต่คำร้องทุกข์ของเราก็ไม่ได้ทำให้อะไรดีขึ้น และก็ไม่ได้ทำให้ เจ้าเมืองสะดุ้งสะเทือนใดๆ แม้แต่น้อย

พวกเราจึงได้ลุกขึ้นต่อสู้อย่างกล้าหาญ นายดาวคนของเราซึ่งอ่านออกเขียนได้ลงมือ ร่างเอกสารอย่างเป็นทางการเป็นงานด้วยภาษาสยาม แต่ความยุ่งยากอยู่ตรงที่ตราประทับ ส่วนที่สำคัญในเอกสารราชการของสยามนั้นจะเป็นตราประทับหรือ

กรว^๑ ไม่ว่าจะเขียนอย่างเป็นทางการเป็นงานแค่ไหนก็ตามแต่ก็คงไม่มีน้ำหนักหากปราศจากตราประทับ ขนาดของตราจะเป็นรูปทรงกลมเหมือนจานเล็กๆ มีสีแดง และออกแบบให้เป็นลวดลายสลับซับซ้อนโดยประทับไว้ข้างท้ายเอกสาร ซึ่งจะแสดงถึงความสำคัญของผู้เขียนและจะวัดความสำคัญของเอกสารกันที่ตรงนั้น เขาจะมองที่ กรว ก่อนมองดูเนื้อเรื่องเสียอีก และมักจะให้ความสำคัญที่ กรว มากกว่า เหล่าผู้อาวุโสของหมู่บ้านจะส่งมันต่อกันไปเพื่อพิจารณา แล้วเขาก็ตัดสินใจได้ถึงระดับการยอมรับนับถือที่เอกสารนั้นควรได้รับโดยดูจากขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของ กรว พวกเขาจะรู้ได้ถึงระดับความสำคัญที่มาพร้อมกับคำสั่งการต่างๆ ในเอกสาร รวมทั้งท่าทีเคารพเชื่อฟังที่จะปฏิบัติตามเอกสารเหล่านั้น และพวกเขาจะปรับกระบวนท่าให้สอดคล้องเหมาะสมไปด้วย

นับว่ายังโชคดีที่เจ้าบ้านของเรามีเครื่องประดับที่แข็งแรงและใช้ประโยชน์ได้อย่างขึ้นหนึ่ง บริเวณส่วนบนโดยรอบเครื่องประดับนั้นมีตัวอักษรโรมันอันโดดเด่นงดงามเป็นคำจารึกที่บอกให้รู้ว่ามันเป็นที่บรรจุยาสุขภาพชั้นหนึ่งระดับเหรียญทอง ที่มีตราประทับชื่อว่า 'Somebody or Others' (and sons) ได้รับการรับรองคุณภาพจนชั่วกาลนานและทำการจดทะเบียนการค้าแล้วในดินแดนหลาย ๆ แห่ง เส้นผ่าศูนย์กลางของมันมีขนาดเกือบ ๕ นิ้ว เราจึงนำมาใช้ประทับตราได้อย่างประณีตโดยใช้หมึกสีแดงอย่างถูกต้องตามแบบแผนที่นิยมเผยแพร่ให้เห็นถึงลวดลายอันละเอียดลออของตราอย่างเด่นชัด

ด้วยฝีมือของชาวกะเหรี่ยงอังกฤษจากป่าอีกด้านหนึ่ง เราจึงส่งหนังสือนั้นออกไปยังที่ตั้งถิ่นฐานของกะเหรี่ยงที่อำเภอสองพี่น้องและบ้านใหม่ไค่ในคืนนั้นเอง กรวทำหน้าที่ของมันอย่างได้ผล จนกระทั่งวันที่ ๔ มีนาคม พวกเราก็ได้รับชัยชนะอีกครั้ง คือได้พวกฮ่อจากทางทิศตะวันตกพร้อมด้วยลูกหาบอีกจำนวนมากกว่า ๕๐ คน

เป็นกฎที่ข้าพเจ้าตั้งใจว่าจะไม่ใช่ชาวจีนเมื่ออยู่ในป่า แต่แล้วในตอนเย็นวันหนึ่งก่อนที่เราจะได้เดินทางจากมาได้มีหนุ่มจีนผู้เข้มแข็งคนหนึ่งเล็ดลอดเข้ามาพบและขอพูดคุยกับข้าพเจ้า ใจความทั้งสั้นและยาวที่เขาได้เล่าเรื่องราวให้

^๑ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้คำว่า Kra น่าจะหมายถึงคำว่า “ตรา” แต่เรียกเพี้ยนเป็น กรา - สวป.

ข้าพเจ้าฟังรวมทั้งจากที่เราได้ตั้งคำถามตัวเขาเกี่ยวกับเรื่องสถานที่ ทำให้เราได้ทราบว่าเขาเดินทางมาพร้อมกับ *แก้วแก้ว* โดยทำหน้าที่เป็นเสมียน นอกจากเขาจะต้องโดนหักรายได้แล้ว เขายังได้ฝึกความอดกลั้นต่อการถูกข่มเหงรังแกต่างๆ รวมทั้งถูกนำตัวเข้าไปพัวพันและถูกกระหน่ำซ้ำในเรื่องเงินหาย ทั้งๆ ที่จากการสอบสวนก็ปรากฏว่าไม่มีทางใดเลยที่เขาจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ เขาพยายามที่จะหนีเอาตัวรอดไปยังกรุงเทพฯ แต่ดูเหมือนจะยิ่งถูกซ้ำเติมมากกว่าเดิมอยู่สถานเดียว และถูกคุกคามจนแทบเอาตัวไม่รอด *แก้วแก้ว* นั้นเป็นผู้ที่มีบุคลิกเป็นมิตรนาคบหาเป็นที่สุด แต่ก็สามารถกระทำการทารุณโหดร้ายใดๆ ก็ได้ เมื่อเขาได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังตามข้อเท็จจริงจนเป็นที่พอใจแล้ว และประกอบกับการที่นายแสนผู้เป็นเสมียนคนนี้มีเพื่อนหลายคนอยู่ที่กรุงเทพฯ ซึ่งจะช่วยเหลือให้เขาในเรื่องนี้ได้ รวมทั้งจะคอยแก้แค้นให้หากว่าได้พบขากศพของเขาที่ในแม่น้ำ ข้าพเจ้าจึงตกลงใจที่จะพาเขาไปกับเราด้วยเพื่อนำเขาไปพบกับเพื่อนๆ เขาใช้เส้นทางลงมาตามทางเดียวกับเราตั้งแต่ตอนเช้าตรู่ของวันที่พวกเรออกเดินทางโดยที่เราไม่ทันได้สังเกต และพบกับพวกเราเมื่อออกเดินทางมาได้ ๔ - ๕ กิโลเมตร และได้กลายมาเป็นหนึ่งในคณะของเรานับแต่นั้น

พิเภก โหราจารย์ของพระราม

นางสีดา มเหสีของพระราม

บทที่ ๑๔

คาบสมุทรมลายู

จากตะนาวศรีสู่ภูเก็ต (หรือ Junk Ceylon) - เหมืองดีบุก

การเดินทางระยะทางสั้นๆ ๓ ช่วง ข้ามภูเขาที่ปกคลุมด้วยป่าทึบของ
แกนแนวป่าอันกว้างใหญ่ไพศาลนำเราผ่านไปตามเส้นทางที่ไม่เคยได้มีใครเข้าไป
มาก่อน ไปสู่ภูมิภาคอันทรกึ่งกันดารของแม่น้ำตะนาวศรี^๑ หรือแม่น้ำอมลา
(Amla) แม่น้ำที่เราเคยได้ยินเรื่องราวหลากหลายของมันมาตั้งแต่ยังอยู่ที่บ้าน
คือ^๒ เราได้ข้ามเส้นเขตแดนตรงบริเวณที่เป็นทางน้ำ สำหรับข้าพเจ้าแล้วมันเป็น
เหมือนเส้นทางมหัศจรรย์ เวลาได้ผ่านไปหลายวันและเมื่อข้าพเจ้ามองออกไป
ข้างหน้าก็ไม่ได้พบเห็นสิ่งใดนอกจากดินแดนอาณานิคมในครอบครองของ

^๑ เป็นแม่น้ำสายหนึ่งทางตอนใต้ของสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ยาวประมาณ ๓๐๐ กิโลเมตร ไหลลงทางทิศใต้ลงสู่
ทะเลอันดามัน - สวป.

^๒ ปัจจุบันคืออำเภอสิเกา จังหวัดนครราชสีมา - สวป.

อังกฤษ นายสุขดูจะไม่เห็นดีเห็นงามกับอาการกระตือรือร้นในครั้งนี้ ด้วยเขาชี้แจงถึงข้อเท็จจริงที่ตรงประเด็นยิ่งนักว่ามันเป็นสถานที่ซึ่งขาดแคลนอาหารการกิน อีกทั้งสภาพภูมิประเทศก็ทุรกันดารและการคมนาคมก็ยากลำบากพอๆ กับป่าอีกฟากหนึ่ง แต่จินตนาการนั้นคือสิ่งสวยงาม มันคือสิ่งที่ทำให้ชีวิตคนเราดำเนินไปอย่างมีคุณค่าพอเหมาะพอเจาะ และตอนที่อยู่ในบ้านนั้น คนปกติธรรมดาอย่างเรา ๆ ก็มักจะต้องเสียขวัญกับอาการธาตุพิการอาหารไม่ย่อย ไข้ป่าและความวิตกกังวลต่างๆ อยู่แล้ว เราจึงควรเปิดใจต้อนรับสิ่งจริงโง่งมจิตใจที่พบเจอยามเมื่อใช้ชีวิตอยู่ในป่า มนุษย์เราหาความสุขเล็กๆ น้อยๆ ได้จากการนั่งไต่ตรองสิ่งต่างๆ ที่ธรรมชาติมอบให้นี้ หรือไม่ก็พินิจพิเคราะห์ทัศนียภาพที่ถูกจำกัดขอบเขตไว้ด้วยลำต้นของเหล่าพฤกษชาติมากมายที่ปิดล้อมอยู่รอบตัวเขา แต่ทว่าความสุขของเขานั้นส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับความสำเร็จในอนาคต ขึ้นอยู่กับทิวเขาสีน้ำเงินไกลลับที่เป็นเสมือนเครื่องขับเคลื่อนทางอันสลัวเลื่อนราง รวมทั้งหุบเขาที่โอบล้อมอยู่ในระยะไกลและเรื่องราวในจินตนาการของเขาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น

เมื่อมาถึงแม่น้ำเราได้ส่งลูกหาบขากะเหรี่ยงของเรากลับไป แม้พวกเขาเป็นคนมีอารมณ์อ่อนไหว ไม่ค่อยไต่ตรองและไว้น้อยเชื่อใจไม่ค่อยได้เหมือนพวกเด็กๆ แต่กลับปรากฏว่าพวกเขานั้นเป็นเพื่อนร่วมทางชั้นยอดในเรื่องการเดินทาง เฝ้าเสียงสุดท้ายของพวกเขาที่เราได้ยินขณะที่พวกเขาหยุดตรงบริเวณสันเขาเบื้องหน้าคือเสียงร้องโหยหวนคร่ำครวญอย่างโศกเศร้าอย่างที่เราเคยชอบทำเพื่อก่อให้เกิดเสียงสะท้อนก้องไปมาในป่า มันเป็นเสมือนท่วงทำนอง ๒ - ๓ ห้องแรกของเพลงเศร้าที่ไร้จุดจบ อันแสดงถึงสภาพชีวิตที่ร้อนรุ่มเนจของพวกเรา

มันช่างเป็นท่วงนองทำที่ทำให้หวนระลึกถึงภาพนั้นเสียนี้กระไร ภาพแม่น้ำที่เป็นประกายระยิบระยับ ภาพเขาสูงตระหง่านที่ตั้งอยู่อย่างสงบนิ่งในหมอกควันจางๆ อากาศร้อนอ้าวเบื้องหน้าและสภาพปารกที่บจนมองไม่เห็นหนทางที่ล้อมรอบตัวเราอยู่

Molto Sostenuto.

โน้ตเพลง *Molto Sostenuto*

ด้วยยากที่จะหาเรือขุดมาใช้งาน เราจึงต้องใช้เวลามากหลายวันทีเดียวในการรวบรวมสิ่งที่จำเป็นสำหรับหมู่คณะ ลูกเรือชาวกะเหรี่ยงนั้นต่างพากันปฏิเสธเสียงแข็งในการที่จะต้องล่องเรือไปตามแม่น้ำตรงสู่เทือกเขาตะนาวศรี ส่วนหนึ่งนั้นเนื่องมาจากความกลัวในสิ่งไม่มีตัวตนที่ครอบงำจิตใจพวกเขาอยู่ อีกส่วนหนึ่งมาจากความวิตกกังวลของพวกเขาเองที่อยากจะเก็บเกี่ยว ไร่ให้แล้วเสร็จก่อนที่จะย่างเข้าสู่ฤดูฝน จะหวังความช่วยเหลือเหมือนอย่างที่เคยได้รับเมื่อตอนที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงก็คงเป็นไปได้ เพราะพื้นที่ซึ่งอยู่ต่ำกว่าแม่น้ำนี้เป็นบริเวณที่มีประชากรอาศัยอยู่เพียงเบาบางเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่สมควรที่เราจะปักหลักอยู่ต่อไป เมื่อเป็นอย่างนั้นเราจึงย้อนกลับขึ้นไปทางตอนเหนือ เนื่องจากมีปัญหาเรื่องเรือและมีความยากลำบากในการจัดสรรเสบียงอาหาร ข้าพเจ้าจึงออกเดินทางขึ้นไปตามแม่น้ำเพื่อไปรวบรวมสิ่งที่จำเป็นต่างๆ โดยมีนายเย็นติดตามไปด้วยเพียงคนเดียวทั้งนายสุกไว้คอยปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ในคณะ

ในโลกนี้คงมีสถานที่อยู่เพียงไม่กี่แห่งที่เป็นแหล่งรวมสัตว์นานาชนิดไว้ให้ล่าเหมือนอย่างที่บ้านบริเวณเทือกเขาตะนาวศรีซึ่งมีทั้งแรด หมู และเสือ เหลือให้ล่าอีกมากมายตลอดทั้ง ๒ ฝากฝั่ง ได้ยินเสียงกวางและอีเก้งร้องอยู่ไกลๆ เหนือเราขึ้นไป นอกจากนี้ยังมีนกยูงและไก่ฟ้าให้เราสะสมเพิ่มเติมไว้เป็นเสบียง

อาหารได้ ด้วยภูมิประเทศเช่นนี้หากนักเดินทางท่านใดมีภารกิจอื่นต้องทำมากไปกว่าการล่าสัตว์ก็ต้องนับว่าโชคร้าย ยิ่งไปกว่านั้นเขายังไม่มีเส้นทางขนส่งที่จำเป็นแม้แต่จะเอาไว้นขนส่งสิ่งของที่มีความสำคัญเสียยิ่งกว่าดินปืน หรือเพื่อเคลื่อนย้ายสิ่งที่จำเป็นกว่าซากสัตว์จำนวนน้อยที่ล่ามาได้ เขาจำเป็นต้องยอมรับการล่าสัตว์จากมุมมองของพวกไม่มีใจเป็นนักกีฬาเอาเสียเลย ในไม่ช้าไม่นานมันก็จะถึงจุดจบ แต่ความหมายของจุดจบมันก็คือหม้อต้มอาหารนั่นเอง ด้วยเหตุนี้เรื่องเล่าที่ชวนให้สนุกของนักล่าสัตว์ชาวกะเหรี่ยงช่างเล่าที่เกี่ยวกับ *ควายป่า*¹ และ *กระทิง*² ฟังแล้วจึงไม่ชวนให้เกิดความท้าทายใดๆ เลย

ภูมิประเทศของแม่น้ำนั้นมีความงดงามเป็นเลิศ สายน้ำจะคดเคี้ยวและเป็นเส้นทางที่ทุรกันดารตรงบริเวณช่วงแรกทางตอนเหนือ จากนั้นจะไหลไปทางตะวันออกสู่ทางใต้และท้ายที่สุดก็จะวกกลับไปทางเหนืออีกครั้ง แล้วจึงไหลไปทางตะวันตกชอกซอนขึ้นไปตามแนวแก่นกลางที่เป็นหินแกรนิต ไหลไปตามแนวหินชนวนกับหินกรวดที่จับเกาะกันเป็นก้อนรวมกับหินทราย ซึ่งได้แปรเปลี่ยนกลายเป็นสภาพจนผิวดรูปและเกิดการเปลี่ยนแปลงในเนื้อหินจนกลายเป็นความงดงามที่สลับซับซ้อนไปตลอดทั้ง ๒ แนวฝั่ง

ในตอนกลางวันเรายังคงจ้วงพายเรือชุดที่ชำระชุดของเราขึ้นไปตามแม่น้ำช่วงกว้างที่พอจะไปได้ถึง หรือต้องลุยในกระแสน้ำตื้นๆ ลึกแค่เข่าที่มีพื้นเป็นกรวดทราย พอดตกค้ำก็จะได้ยินฟ้าร้องคำรามอยู่เหนือสันเขา ทั้งยังมีลมแรงพัดกระโชกอยู่ตามบริเวณยอดเขาที่มีป่าไม้ปกคลุมเหนือเราขึ้นไปร่วม ๑,๐๐๐ ฟุต เสียงร้องของเสือที่ออกเพ่นพ่านล่าเหยื่อดังแว่วอยู่ในท่ามกลางความสงบเป็นระยะในหุบเขาแคบๆ นักค้าแมวที่บินโฉบลงมาส่งเสียงร้องครวญครางด้วยความโศกเศร้าอย่างไม่หยุดหย่อน เสียงร้องหนักแน่นดัง *ตุ๊ก ตุ๊ก* ของนกเหยี่ยวมาลาโยนที่ออกหากินตอนกลางคืนแทรกประสานด้วยเสียงแหลมๆ ของจิ้งจก และดั่งต้นไม้มื่อดังแว่วมาเข้าหูเราอยู่ชั่วขณะหนึ่ง และแล้วลมที่พัดกระชั้นวูบต่อมาก็กลบทุกสรรพเสียงลงอีกครั้ง

¹ ควายที่มีนิสัยดุร้าย - ต้นฉบับ

² วัวขนาดใหญ่ในอินเดียตะวันออกที่มีนิสัยดุร้ายมีหน้ามากกว่าและเขาหนาสั้นเป็นรูปกรวยหรือเรียกว่า วัวกระทิงอินเดีย พบได้ทั่วไปในแถบอินโดจีน - ต้นฉบับ

คืนหนึ่งเราได้พักค้างคืนบนแคร่ไม้ไผ่ที่วางอยู่บนกิ่งไม้เตี้ยๆ ของต้นไม้สูง แคร่ที่อยู่เหนือเราขึ้นไปเป็นของกะเหรี่ยงคนหนึ่งกับลูกชาย ๒ คนที่คอยทำหน้าที่เฝ้ายามระวังไฟได้อย่างประทับใจพวกเรามาก ส่วนพุ่มไม้ที่อยู่เหนือๆ ขึ้นไปอีกหลายกิ่งเป็นที่ชุมนุมของฝูงนกเค้าแมวตัวใหญ่ (Great Hornbills) ที่มีอยู่เกินกว่า ๕๐ ตัว ที่ด้านล่างบริเวณติดพื้นดินนั้นเป็นศูนย์รวมของนกซึ่งอาศัยอยู่ตามริมฝั่งน้ำ ชาวกะเหรี่ยงนั้นปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดีและทำตัวเป็นเสมือนต้นไม้ที่เขาอาศัยอยู่ แบบเดียวกับที่หลายๆ คนในเมืองใหญ่ของประเทศตะวันตกปรับตัวให้เข้ากับโรงแรม ๑๐ ชั้นเพื่อการดำรงชีวิตและพัฒนาไปพร้อมกับมัน เจ้าถิ่นของเรามาจากทางตอนเหนือของแม่น้ำ มุ่งหน้ามาเพื่อทำการตากถางพื้นที่ครั้งใหม่ จะเห็นได้ว่าส่วนหนึ่งของวิธีเลือกที่พักของเขาจะเนื่องมาจากเหตุผลที่ว่ายังอยู่ใกล้พื้นที่เท่าไรก็จะได้ยังอันตรายเท่านั้น การปลดอาวุธราชภฏโดยรัฐบาลอินเดียส่งผลในเรื่องการปราบปรามป้องกันโจรผู้ร้ายที่สังเกตเห็นได้ แต่เป็นวิธีที่จะนำมาใช้บังคับชาวบ้านป่าได้ยากเพราะถ้าเป็นเช่นนั้นพวกเสือคงจะพากันกระหิ้วยิ้มเยาะกับข้อได้เปรียบเหล่านี้กันทั่วหน้า เนื่องจากการปลดอาวุธเช่นนี้เป็นการเปิดโอกาสให้พวกมันได้ใช้สิทธิโดยเสรีที่ในการที่จะกินใครหรืออะไรก็ได้ตามใจชอบ

อีกสัปดาห์ต่อมานายสุขได้นำคนในคณะที่เหลืออยู่เดินทางมากับเรือที่ส่งไปรับพวกเขา ช่วงต่อมาจึงเป็นช่วงเวลาเดินเท้าสบายๆ ลงไปตามถนนโทรเลขอันงดงามสู่เมืองทะวาย คนป่วยในคณะของเราพร้อมด้วยสัมภาระได้เดินทางไปกับเรือตามแม่น้ำช่วงที่อยู่อ่ต่ำกว่าและไปไกลจนถึงเมืองมยิตตะ (Myitta) จากนั้นจึงเดินทางต่อด้วยช้าง ทั้งการวางแผนทางเดินสายโทรเลขและการที่รัฐบาลอินเดียได้สร้างอาคารบนถนนจากเมืองทะวายผ่านเมืองมยิตตะไปตามเทือกเขาตะนาวศรีขึ้นสู่เส้นทางพรมแดนที่บ้านบ้องตั้นนั้น มีผลให้มันเกือบจะกลายเป็นเส้นทางที่เรียกได้ว่ายาวที่สุด ซึ่งแต่เดิมจะใช้เส้นทางสายอมลา^๓ (Amla) กันมากกว่า เมื่อปีกลายนี้จำนวนหมู่บ้านที่เมืองอมลาบนเทือกเขาตะนาวศรีได้ลดจำนวนลงจนเหลืออยู่เพียงไม่กี่หลังคาเรือน และขณะนี้หนทางก็ดูรกเรื้อจนแทบจะผ่านเข้าไปไม่ได้

การเดินทางมาตามถนนเลียบชายแดนซึ่งมีสะพานลาด ๆ ข้ามได้ง่าย มีเรือนพักสาธารณะตั้งอยู่ทุกระยะและมีวิทยุสนัสนงตามแนววงเสาโทรเลขที่อยู่ทั่วบริเวณโล่งกว้างนับเป็นประสบการณ์การเดินทางที่ล้ำค่าที่สุด และเมื่อมีเจ้าบ้านอย่างกัปตันและนางโครนิน (Captain and Mrs.Cronin) ที่ทะเลวอย⁴ ก็ยิ่งช่วยเติมความรู้สึกเช่นนั้นให้สมบูรณ์ครบถ้วน พวกกะเหรี่ยงที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของเขานั้นส่วนใหญ่เป็นคริสเตียนซึ่งต้องนับว่ามันเป็นประสบการณ์แห่งความสำเร็จอันเหลือเชื่อของกลุ่มมิชชันนารีที่มีในหมู่ชาวตะวันออก แม้แต่ชาวคริสตังเองถึงจะพออกพอใจทุกกรณีแต่ก็อดที่จะหงุดหงิดเสียเอามากๆ ไม่ได้ แต่ประสบการณ์เกี่ยวกับพวกเขาที่ข้าพเจ้ามีอยู่นั้นก็มีได้มากพอที่จะมีสิทธิตัดสินความใดๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้

เราทุกคนจะไม่มีวันลืมในความกรุณาของกัปตันบราวนิ่ง (Capt. Browning) และเจ้าหน้าที่ของเขาที่ยอมให้เราได้โดยสารเรือของอังกฤษที่ชื่อคามิลล่า (Camilla) เพื่อเดินทางไปยังเมืองมะริด รวมทั้งการต้อนรับขับสู้ของมิสเตอร์แบทเทิน (Mr.Batten) ผู้ช่วยท่านข้าหลวงตลอดระยะเวลาทั้ง ๑๐ วันที่เราได้พักอยู่ที่ชายทะเลอันสุดแสนงดงามแห่งนี้ การที่แทบจะไม่มีเรือสักลำรวมทั้งไม่ค่อยมีประชากรผู้ขายทำงานอยู่ในกิจการฟาร์มหอยมุก⁵ จึงทำให้เราจำเป็นต้องอยู่รอเรือกลไฟลำถัดไปที่จะมุ่งหน้าไปทางใต้ ตอนที่อยู่ในเมืองมะริดพวกเรารู้สึกปลอดภัยเมื่อไม่ได้เห็นสายโทรเลขที่เดินสายมาจากเมืองทะเลวอยเลยสักครั้ง เพราะในตอนนั้นเวลาที่เรารับมอบหมายมาใกล้จะหมดลงแล้วเราจึงนึกกลัวว่าจะถูกเรียกตัวกลับ ด้วยเราทำงานไปได้ยังไม่ถึงครึ่งจึงยังไม่มีความคิดที่จะเดินทางกลับไป ดังนั้นคงจะเป็นการดีที่จะหลีกเลี่ยงการติดต่อสื่อสารกับกรุงเทพฯ ให้มากที่สุด โชคดีที่เมื่อตอนเราเดินทางผ่านสายโทรเลขที่ทะเลวอยนั้นสายอยู่ในสภาพที่เป็นอยู่โดยปกติ นั่นก็คือ “สายไม่ว่าง” เราจึงเดินทางจากมันมาพร้อมกับเอาใจช่วยให้มันได้รับการซ่อมแซมโดยเร็วที่สุด

³ พม่าเรียก Amya – ต้นฉบับ

⁴ สยามเรียกว่า ทะเลวอย – ต้นฉบับ

⁵ ภาคผนวก ๑๐ – ต้นฉบับ

Mergui หรือที่ชาวสยามรู้จักกันในนามว่า *เมืองมะริด* นั้นเป็นเมืองที่อยู่ในความปกครองของสยามมานานกว่า ๔ ศตวรรษ ก่อนหน้าที่กองทัพพม่าโดยการนำของพระเจ้าอลองพญา^๖ จะสู้รบจนมีชัยชนะเหนือสยามใน พ.ศ.๒๓๑๐ ในฐานะที่มันเป็นเมืองท่าของ Tenasserim หรือที่ชาวสยามเรียกว่า *ตะนาว* หรือ *ตะนาวศรี* อีกทั้งยังเป็นจุดเริ่มต้นของเส้นทางการค้าขายทางบกไปยังสยาม มันจึงนับเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง^๖ ระหว่างสงครามพม่าครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๓๖๗ มะริดตกเป็นของอังกฤษรวมทั้งเย่ (Ye) ทะวายและตะนาวศรี แต่การปล่อยให้ชาวพม่าครอบครองไว้นั้นก็คือการทำลายมันนั่นเอง แทนที่มันจะเป็นจุดตั้งต้นของขบวนการวานของพวกพ่อค้าแต่ทุกวันนี้มันกลับกลายเป็นศูนย์กลางของกลุ่มโจรปล้นสะดมที่มีเป้าหมายในการปล้นสะดมข้ามพากพรมแดน ชาวสยามไม่ได้เป็นผู้อยู่เบื้องหลังการกระทำเหล่านี้และความเคียดแค้นชิงชังที่เกิดขึ้นก็กลบเลือนไปได้ก็แต่เพียงในความทรงจำของคนเราเท่านั้น ความพยายามที่จะฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการค้าของเจ้าพนักงานอังกฤษในตะนาวศรีก็ต้องสูญเสียไปโดยสิ้นเชิง ส่วนหนึ่งมาจากอำนาจของอังกฤษที่ขยายวงกว้างอยู่ในสหพันธรัฐมลายู (Straits) ที่ก่อให้เกิดเมืองสิงคโปร์และปีนัง และการลงมือปราบปรามการปล้นจี้ในทะเลที่เมื่อก่อนเคยแพร่ระบาดอยู่ตามน่านน้ำบริเวณนี้ อีกส่วนหนึ่งมาจากพัฒนาการอันน่าทึ่งของการเดินเรือกลไฟ ซึ่งเป็นการปฏิรูปการติดต่อสื่อสารระหว่างซีกโลกตะวันออกกับตะวันตก ทำให้การขนส่งทางทะเลที่เคยล่อแหลมเสี่ยงอันตรายอย่างในสมัยก่อน กลายเป็นการขนส่งที่ราคาถูกลงปลอดภัย และรวดเร็วเช่นในปัจจุบัน

^๖ แปลตามต้นฉบับภาษาอังกฤษ ที่จริงอยู่ในสมัยของพระเจ้ามังระ – สวป.

⁶ รายละเอียดเพิ่มเติมของประวัติในเรื่องนี้ได้จากหนังสือของดร.แอนเดอร์สัน (Dr.Anderson) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอังกฤษและสยามในศตวรรษที่ ๑๗ (English Interourse with Siam in the Seventeenth Century) ลอนดอน (London) , คีแกน พอล (Kegan Paul,เทรนซ์ และบริษัท จำกัด (Trench and Co.,) พ.ศ. ๒๔๓๓ (ค.ศ. ๑๘๙๐) - ต้นฉบับ

บริเวณเทือกเขาตะนาวศรี

ขบวนเรือหาปลาที่เมืองมะริด

ยิ่งไปกว่านั้นดูเหมือนว่าประชาชนในหัวเมืองเหล่านี้ไม่เคยมีท่าทีว่าจะพ้นตัวจากการเข่นฆ่าและทำลายล้างซึ่งเป็นลักษณะของการกระทำของชาวพม่าในฐานะประเทศผู้รบชนะในระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๐๓ ถึง ๒๓๑๐ การเดินทางขึ้นไปตามแม่น้ำสู่ตะนาวศรีนั้นจะเห็นร่องรอยขยายตัวของพื้นที่เตียนโล่งที่มีมานานแล้วเป็นบริเวณกว้าง และจำนวนประชากรที่เติบโตขึ้น ครั้งหนึ่งเคยอาศัยอยู่ ณ ที่ซึ่งในปัจจุบันมีแต่ความเว้งว่างเปล่า สิ่ง que แสดงให้เห็นว่ามีสิ่งที่มีชีวิตเพียงอย่างเดียวก็คือปลาโลมาซึ่งเห็นกำลังกระโดดเป็นครั้งคราว เพื่อเป็นการสั่งสอนฝูงนกกระยางตามแนวโคตหินสีน้ำเงินที่เกาะรวมกันอยู่ อย่างเงื่องหงอย

ทั้งจากรูปแบบของวัดวาอารามบางแห่งและสิ่งที่ชาวสยามตามบริเวณชายแดนได้ปฏิบัติกันมาอย่างสม่ำเสมอ ทำให้ยังคงปรากฏให้เห็นอิทธิพลของสยามที่เคยมีอยู่ในอดีต ความประทับใจที่มีต่อเมืองมะริดของพวกเราได้แปรเปลี่ยนไป ตัวข้าพเจ้านั้นชื่นชมในภาพหญิงสาวที่ปรากฏแก่สายตาและได้ทดลอง

ใช้ภาพลักษณ์อันงดงามของพวกเธอตามที่ข้าพเจ้ารู้สึกเพื่อชักจูงความสนใจของ นายสุข “นี่นะหรือสวย” นายสุขอุทานออกมาอย่างเหยียดหยามเป็นที่สุด “แล้วทำไมพวกเธอจึงได้ปล่อยให้พินมีสีชาล่ะ” ด้วยเคารพในความอ่อนไหวของ พวกเราชาวอังกฤษ ช่วงนี้บรรดา นาย ทั้งหลายจึงพากันมีพินสีขาวแต่เมื่อพวกเขา กลับคืนสู่แผ่นดินเกิดที่สยาม พินของพวกเขา ก็กลับเปลี่ยนเป็นสีดำจนเห็น ได้ชัดอีกครั้ง อันเนื่องมาจากการกินหมาก และเป็นพินแบบที่พวกเขาชื่นชอบ กันเป็นชีวิตจิตใจ ข้อโต้แย้งของข้าพเจ้าต้องพบกับคำตอบที่เฉยไม่ขึ้นว่าถ้า หากพวกเขา รักษาพินให้ขาวก็คงไม่มีหญิงสาวคนไหนพูดอะไรกับเขาแน่ๆ ความ ทรงจำที่ดีที่สุดของนายเย็นที่เกี่ยวกับมะริดคือ โอกาสในการทำบุญซึ่งสามารถ ทำได้ตามวัดวาอารามต่างๆ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ตัวเขาเองก็ได้ปล่อยตัวให้ เคลิบเคลิ้มไปกับความงดงามทางสถาปัตยกรรมของอาคารต่างๆ เหล่านั้น โครงสร้างของมัยยามเมื่อตัดกับแสงแดดยามบ่ายมองดูมีเสน่ห์จับตา แต่ความ เปล่งปลั่งเจิดจ้าที่เห็นในวันนั้นเป็นสิ่งลวงตาเพราะความเป็นจริงก็คือหลังคา ทั้งหมดนั้นทำด้วยสังกะสีลอนลูกฟูก และการทำลวดลายก็ไม่ได้เป็นการแกะสลักไม้ตามแบบที่มีชื่อเสียงอยู่ทางตอนเหนือของพม่า หากแต่ทั้งหมดล้วน ประกอบขึ้นด้วยการหล่อเหล็กขึ้นมาอย่างหลอกลวง เหล็กเป็นโลหะที่ราคาถูก และทนทานดีในสภาพภูมิอากาศแถบนี้ หากเมื่อมองในเชิงศิลปะจากผู้มองที่ ยึดมั่นการสร้างสรรในด้านสถาปัตยกรรมแล้วก็เรียกได้ว่าเป็นรูปแบบที่ยังไม่ เป็นที่น่าพึงพอใจนัก ในขณะที่ด้านการใช้งานก็ยังไม่ได้ตั้งใจหวัง เนื่องจากสภาพ หลังคาที่ทำด้วยเหล็กมีผลให้ตัวอาคารร้อนระอุ ความร่มเย็นของ โบสถ์ ที่อยู่ ภายในวัดต่างๆ ของสยามอันเกิดจากการใช้กระเบื้องมุงหลังคาหรือที่ในบาง กรณีใช้มุงหลังคาด้วยหญ้าแฝกหรือหญ้าคาจึงนับเป็นเสน่ห์ที่สำคัญที่สุดส่วน หนึ่งของโบสถ์ ลักษณะเฉพาะของเมืองมะริดอีกประการหนึ่งนั้นอยู่ที่เรือ มัน เป็นเรือขนาดเล็กที่มีทั้งความงดงามน่าดูและแปลกประหลาดอย่างแท้จริง เรียก ว่าแตกต่างจากเรือชนิดอื่นๆ ทางแถบตะวันออกนี้โดยสิ้นเชิง

วิหารศักดิ์สิทธิ์ที่เมืองมะริด

เรือกลไฟที่แล่นอยู่ในคาบสมุทรที่มีชาวจีนเป็นเจ้าของมีชื่อว่า “เศรชฐี” ได้แวะเข้าเทียบท่าเป็นเวลานานและพาพวกเราไปยังภูเก็ท เส้นทางเดินเรือผ่านไปตามทิวทัศน์อันสวยงามสดดงามของหมู่เกาะเมืองมะริด และแวะจอดที่ท่าเรือของสยามที่เมืองระนองและตะกั่วป่า

วันหนึ่งขณะที่เราแวะจอดเรือที่ตะกั่วป่านั้น ข้าพเจ้าได้ลงเรือเล็กไปพร้อมคนติดตามเพื่อไปทำเครื่องหมายไว้บนหนึ่งในอุปสรรคได้นำที่มีอันตรายที่สุดซึ่งระเกระกะอยู่เป็นอันมากทั่วบริเวณปากแม่น้ำตะกั่วป่า มันเป็นเพียงต้นไม้ต้นเล็กๆ จากป่าที่มีกระป๋องน้ำมันก๊าซเปล่าๆ ครอบอยู่บนยอดไม้เท่านั้น แต่มันก็ทำให้เราต้องใช้เวลางานไปกับมันตลอดเช่นนั้น คนติดตามคนนี้เป็นอีกคนหนึ่งในกลุ่มพวกที่คุ้นเคยกับตะวันออกเป็นอย่างดี เป็นคนที่มีบุคลิกดีและพูดจาเหมือนคนที่มีการศึกษา เขาได้เคยกล่าวอ้างถึง Horace^๑ และบอกชื่อทางพฤกษศาสตร์ของบรรดาต้นไม้ที่อยู่บนฝั่งแก่ข้าพเจ้าได้ ท่าทางเขาเป็นคนมีความรู้ดีแต่ชีวิตกลับถูกทำลายด้วยสุรา เมื่อเรือสำเภาได้จมลงหลังจากที่เดิน

^๑ Horace: ชื่อกวีชาวโรมัน ผู้ประพันธ์โคลงโดยใช้ภาษาอย่างสละสลวย ปี ๖๕ - ๖๘ ก่อนคริสตกาล - สวป.

ทางออกจากมอสโคว์มาได้๓ อาทิตย์ เขาก็เป็นคนหนึ่งที่จมไปกับเรื่อนั้นพร้อมด้วยคนพื้นเมืองสยามทั้งผู้หญิงและเด็กอีกกว่า ๖๐ ชีวิตซึ่งล้วนแต่เป็นคนที่ไม่สามารถโดยสารไปในเรือกู้ภัยที่มีอยู่แค่ ๒ ลำได้ จากการที่มันเป็นเรือภายใต้ชาติสยามจึงไม่มีการสอบถามใดๆ ในเรื่องนี้เกิดขึ้นเลย

ผู้ที่ร่วมโดยสารมากับเราหลายคนเป็นคนรุ่นหนุ่มที่ได้ผ่านการเลือกสรรมาแล้ว มีทั้งที่เป็นรายนท์แห่งเมืองตรัง (Rajah of Trang) ผู้ซึ่งได้เดินทางเพื่อไปเยี่ยมพี่ชายของเขาผู้เป็นเจ้าเมืองระนอง มีทั้งพระยาสุทธิต์พจนกรณ์^๒ ผู้เป็นเลขาธิการส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เขาได้เดินทางไปพม่าเพื่อสอบถามในเรื่องวิธีการบริหารการปกครองของพม่าเพื่อนำมาเป็นข้อมูลสำหรับรัฐบาลสยาม มีทั้งผู้โดยสารที่เป็นชาวจีนรุ่นใหม่ที่เป็นหุ้นส่วนของบริษัทการค้าเงินในย่างกุ้ง เขากำลังเดินทางไปปิ่นังเพื่อพักผ่อนในวันหยุดรวมทั้งไปเยี่ยมเยียนญาติด้วย เขาเรียนหนังสือที่พม่าแต่มีความรู้ดีเหมือนกับเรียนมาจากประเทศอังกฤษ มีภาษาเขียนเป็นแบบอังกฤษ รวมทั้งมีความสนใจในเรื่องต่างๆ ที่เป็นแบบอังกฤษไปเสียทั้งหมด เป็นช่างภาพฝีมือดีที่ยังรู้จักชื่อและที่อยู่ของสถานที่สุดยอดทุกแห่งในกรุงลอนดอน เมื่อเขากล่าวคำว่า “บ้าน” มันจะหมายถึงแผ่นดินอังกฤษ รวากับว่าเขาได้ใช้ชีวิตทั้งชีวิตของเขาที่ อีตัน สแควร์ (Eaton Square) และในการแข่งขันกีฬาประเภทใช้มือเปล่าที่เราแข่งขันกันตามแนวสันทรายบริเวณที่เราทอดสมอเรือ เขาก็เป็นผู้ได้รับชัยชนะเกือบจะทุกรายการ จะมีพ่ายแพ้ในบางรายการต่อนายสุขผู้เป็นแชมป์นของเรานั้น

ในวันที่ ๑๓ เมษายน พวกเราออกเดินทางวนรอบโขดหินทะเลสีดำที่ถูกน้ำซัดซึ่งมีตำแหน่งอยู่ทางตอนใต้ของเกาะภูเก็ต มีต้นไม้ขึ้นอยู่เป็นกระจุกๆ และมีหญ้างอกอยู่หอมแหมม ตรงต้นไม้เตี้ย ๆ ที่บิดงอเพราะแรงลมจะมีรังนกเกาะอยู่ตามมุมและตามรอยหินแยก รวากับว่ามันเป็นชายฝั่งทะเลที่อยู่ในเมืองคอร์นวอลล์ (Cornwall) ในประเทศอังกฤษ กระแสน้ำที่นี่พัดแรงจัด เรือของ

^๒ ดันฉบับภาษาอังกฤษใช้ว่า Srisidi น่าจะหมายถึงพระยาสุทธิต์พจนกรณ์ เคยดำรงตำแหน่งราชเลขาธิการในการเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์พระยาศรีเทพเทพลี (เส็ง) และพระยามหาอำมาตย์ปิตี - สวป.

ร้อยเอกลอร์^๑ ก็เคยเกือบจะล้มที่ตรงหัวแหลมแห่งนี้เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๘ เราทอดสมอในอ่าวภูเก็ตได้เมื่อล่องเข้าตอนบ่าย และพอตกช่วงกลางคืนพวกเรา ก็ขึ้นฝั่งไปเป็นจำนวน ๓ ใน ๔ ส่วน พุดถึงผู้หลบหนีภัยชาวจีนคนที่มากับเราจากเหมืองพระเจดีย์แล้ว เขาได้เลือกที่จะอยู่กับเราแทนที่จะเดินทางกลับบ้านที่ป็นัง เพราะข้าพเจ้าเสนอเงินให้เขาทำหน้าที่พ่อครัวแทนก็ถูกคนเก่าที่ข้าพเจ้าได้ส่งตัวกลับบ้านเนื่องจากว่าเขาเป็นไข้จนล้มป่วยลง จะเรียกว่าเขาเป็นพ่อครัวผู้มีฝีมือปรุงอาหารเป็นเลิศได้ยาก เพราะทำได้แค่เพียงอาหารพื้นๆ เท่านั้นเขาสามารถจุดไฟและต้มน้ำได้ ข้างนั้นจะหุงโดยพวกเด็กผู้ชายอันเป็นงานที่ชาวสยามทุกคนทำมาก่อนสิ่งอื่นใด ส่วนเรื่องที่ต้องใช้ความประณีตมากกว่านี้คงต้องให้ทุกคนในคณะสำรวจร่วมแรงร่วมใจกันทำ

ชาวจีนรู้จักตัวเมืองภูเก็ตในชื่อของทุ่งคา และเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงมาจากดีบุก

เป็นเวลาหลายศตวรรษมาแล้วที่ภูเก็ตหรือที่ชาวยุโรปเรียกกันว่า จังก์ ซีลอน^๗ (Junk Ceylon) เป็นเมืองซึ่งเป็นที่รู้จักในฐานะเมืองท่าผลิตดีบุกที่สำคัญที่สุดในคาบสมุทรมลายูและได้รับการกล่าวขวัญถึงจากผู้มาเยือนมากหน้าหลายตา

เรื่องดีบุกนี้เป็นเหตุแห่งการขัดแย้งที่คุ้นเค้นกันตึระหว่างชาวสยามและชนชาติที่เป็นทั้งศัตรูและเพื่อนบ้านซึ่งก็คือพม่า ต่างฝ่ายต่างผลัดกันปกครองภูเก็ตบ่อยเกือบจะเท่าๆ ที่เคยปกครองตะนาวศรี ท้ายที่สุดในปี พ.ศ. ๒๓๕๓ มันจึงตกเป็นของชาวสยาม แต่ในรายงานของกัปตันโลว์^๘ ในเรื่องเกาะแห่งนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗ แสดงให้เห็นว่าเป็นการเข้าครอบครองหลังจากที่จำนวนดีบุกลดน้อยถอยลงไปแล้ว รายงานของเขาอ้างว่าในช่วงเวลานั้นจำนวนประชากรมีอยู่แทบจะไม่ถึง ๕,๐๐๐ คน เกือบทั้งหมดเป็นชาวสยาม และเมื่อลาดเนินเขาที่มีขนาดย่อม “ถูกปกคลุมด้วยต้นไม้จนถึงส่วนยอด” และที่เชิงเขาที่ลดหลั่น

^๑ ชื่อเต็มว่า Captain James Low – สวป.

^๗ มาจากภาษามลายูว่า Ujong Salang “แหลมกลาง” – ต้นฉบับ

^๘ Journ. As.-Soc. vol vii part 2 – ต้นฉบับ

เป็นระดับชั้นลงมายังคง “ปกคลุมด้วยหญ้าและป่าไม้” สิ่งเหล่านั้นจึงเป็นหลัก
ฐานที่ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของภูเก็ตที่ใช้ในการทำเหมืองดีบุกซึ่งได้กลาย
มาเป็นพื้นที่หลายๆ ส่วนของเกาะภูเก็ตนั้นคือบริเวณพื้นที่ซึ่งเคยมีการทำเหมือง
ในเวลาที่ผ่านมาแล้วถึง ๖๐ ปี ผลผลิตที่เคยทำได้จำนวน ๕๐๐ ตันต่อปี
ซึ่งประมาณการไว้ในช่วงของกัปตันฟอร์เรสต์ (Captain Forrest) เมื่อ ๔๐ ปี
ก่อนหน้านี้นี้ ได้ปรากฏว่าลดลงอยู่ที่ประมาณ ๓๐๐ ตัน ทำให้คาดคะเนได้ว่า
บรรดาเหมืองชั้นนำต่างหมดกำลังผลิตลงโดยสิ้นเชิง แต่น่าแปลกตรงที่จะสังเกต
ได้ว่าต่อมาพังงากลายเป็นเมืองที่สำคัญของรัฐบาล และได้กลายเป็นเมืองท่า
สำคัญของท้องถิ่นด้วย ทั้งที่จริงๆ แล้วดีบุกเมืองถลางถูกส่งออกไปยังพังงา แล้ว
จึงทำการส่งออกสู่ปีนัง หรือข้ามไปถึงคาบสมุทรมลายูต่อไป

ช่วงที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดในประวัติศาสตร์ของเกาะภูเก็ตแห่งนี้ปรากฏอยู่ใน
ในระหว่างช่วงเวลาของเจ้าเมืองคนก่อน ในสมัยที่จำนวนประชากรมีอยู่ประมาณ
สี่หมื่นถึงห้าหมื่นคน และมีการสร้างถนนออกไปยังทุกๆ ตำบลสำคัญที่มี
เหมืองแร่ ในสายตาของประชนชนมองว่าเหนือหัวของเจ้าผู้ครองเมืองเป็นผู้มี
กิตติศัพท์โด่งดัง แต่อย่างไรก็ดีภาพการฆ่าเสียได้ด้วยมือเปล่าของเขานั้นเป็นการ
กระทำที่ทำให้เขายังคงอยู่ในความทรงจำเสมอ

อ่าวจอดเรือที่ทุ่งคา

เกาะภูเก็ตทั้งเกาะเป็นดั่งเช่นเหมืองดีบุกขนาดยักษ์ ขึ้นหินแกรนิตตามภูเขาเต็มไปด้วยดีบุก ดินในหุบเขาก็อัดแน่นไปด้วยดีบุก มีดีบุกอยู่ใต้ดินในป่าลึก และก็มีดีบุกอยู่ที่ใต้ท้องทะเล การขุดหาดีบุกโดยชาวจีนผู้ไม่รู้จักเห็นเดหนื่อยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์โดยรอบ ส่วนที่เป็นหุบเขาได้ย้ายมาอยู่ด้านหนึ่ง ภูเขาถูกตัดหายไป ทะเลก็ได้ถูกขุดเจาะลงไปในจนทำให้ส่วนที่เป็นอ่าวหายไปด้วย ห่างจากเรือออกไป ๑ ไมล์เข้าไปยังบริเวณอ่าวเราจะต้องเดินข้ามแนวคันคูตื้นเขินที่ล้นมีต้นตออันเกิดมาจากการทำเหมืองแร่ดีบุกที่อยู่บริเวณต้นแม่น้ำทั้งสิ้น ท่าเรืออันแสนสบายที่เมื่อสามสิบกว่าปีก่อนนั้นได้ทำหน้าที่ปกป้องเรือสำเภาจำนวนนับไม่ถ้วนที่เมื่อรวมระวางบรรทุกแล้วนับได้เป็นร้อยๆ ตัน แต่ตอนนี้ได้กลายเป็นอ่าวจอดเรือซึ่งจัดไว้สำหรับให้จอดเรือ *ทอ้งแบน* และเรือ *ลำป๋น*^๙ สองทางเสือเพียงไม่กี่ลำ อยู่เรือเล็กๆ ที่ใช้จอดเรือหาปลาเป็นเหมืองดีบุกเก่าแก่ที่ถูกทิ้งร้าง ริมตลิ่งของฝั่งแม่น้ำเกิดจากการนำเศษแร่มากรองสุ่มไว้ทั้งแร่ควอตซ์และฮอร์นเบลนด์* (hornblende) ฝั่งอยู่ใต้พื้นดินสีกราว ๑ ฟุต และมีกลิ่นที่เกิดจากการแปรสภาพของหินแกรนิตผุดพุ่งอยู่ในอากาศ เนื้อตัวเมืองขึ้นไปจะเป็นบริเวณหุบเขาโล่งกว้างปราศจากแนวปามีน้ำสกปรกจากกระแสน้ำที่ไหลลงมาระหว่างกองเศษหางแร่ หลุมชันเลวไม่กี่ต้นนอกสะเปะสะปะตรงนั้นบ้างตรงนี้บ้าง และมีบ่อน้ำลึกลับสีแดงเกิดขึ้นเป็นหย่อมๆ อยู่ตามเส้นทางนั้น บางครั้งก็มีกระท่อมหลังคาสีน้ำตาลปลูกหลบอยู่ใต้ร่มเงาของกลุ่มต้นมะพร้าวซึ่งดูเหมือนจะเป็นพืชเพียงชนิดเดียวที่เจริญงอกงามได้บนดินแดนรกร้างแห่งนี้ ที่เห็นอยู่ใกล้ๆ จะเป็นคนงานในเรือกลไฟที่กำลังทำงานอย่างขะมักเขม้น ส่วนที่อยู่ไกลออกไปจะเป็นกลุ่มคนกำลังทำงานวันวายอยู่ในทุ่งลานกว้างที่มีความลึกกราว ๕ ฟาทอม ด้วยประจักษ์พยานต่างๆ ที่ทำให้แจ้งถึงจำนวนดีบุกมหาศาลที่อยู่บนเกาะจึงทำให้เราต้องรู้สึกสะดุดใจอีกครั้งกับภาพ

^๙ คำอธิบายของกับตันโลว์ เรื่องท่าเรือ แสดงให้เห็นว่าเขาขึ้นบกที่บริเวณอ่าวเล็ก ๆ ทางเหนือของท้องน้ำใกล้ฝั่งห่างจากทุ่งคา ซึ่งเป็นบริเวณให้เรือทอดสมอ และขณะนั้นรู้จักกันในชื่อว่า “ท่าเรือภูเก็ต” ท่าเรือ หรือว่า “ที่จอดเรือ” ซึ่งเป็นหมู่บ้านสำคัญที่เขาระบุไว้ตามปกติคงจะเป็นที่ตอนไหนสักแห่ง ทางอ่าวเล็ก ๆ นี้จะถูกคั่นกันจากทางด้านตะวันออกมากกว่าทางถนนที่ทางทุ่งคา มันเป็นท่าเรือซึ่งเป็นที่ยินชอบกันโดยทั่วไป – ตันฉับ

* แรชนิดหนึ่งมีสีเขียว สีดำ หรือสีน้ำตาล พบอยู่ในหินทั่วไป – สวป.

อันน่าเกลียดของถนนต่างๆ รวมไปถึงสภาพอันน่าอเนจอนาถของเมืองนี้ การที่เราเพิ่งได้เดินทางจากสถานที่ที่มีระเบียบวินัยและความสะอาดสะอ้าน เช่นเมืองมะริดมาหมาดๆ เราจึงสังเกตเห็นถึงความแตกต่างที่มีได้ชัดเจนมาก

ตำรวจพากันร้องเรียนเรื่องอัตราค่าจ้างงานที่ไม่เป็นธรรม และที่פקอาศัย ที่มีสภาพสับปะรังเค ชาวจีนร้องเรียนเรื่องผืนคุณภาพต่ำที่จัดส่งให้พวกเขา รวมทั้งการเรียกเก็บภาษีสูงลิบลัว คนทำเหมืองร้องเรียนเรื่องที่ต้องจ่ายค่าภาคหลวง ในอัตราสูงเกินไป รวมทั้งเงินเพิ่มเติมที่เรียกเก็บเอาจากพวกเขาด้วยการบีบบังคับ ส่วนคนอื่นๆ ก็พากันร้องเรียนในเรื่องที่ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ต้องเหือดหายไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วทุกๆ เรื่องล้วนเป็นการกล่าวถึงวิธีการเลวร้ายต่างๆ ที่พวกเขาถูกกระทำจาก “ข้าหลวงพิเศษ” ทั้งสิ้น แต่ท้ายที่สุดแล้วก็คือมันไม่ใช่ฐานะของเราที่จะมานั่งรับฟังเพราะสิ่งที่เหลือให้เห็นอยู่ก็ดูจะทำให้เชื่อได้เช่นนั้น ตำรวจจะได้รับค่าจ้างเพียง ๖ เหรียญดอลลาร์ (๑๓ ชิลลิง ๔ เพนนี) ต่อเดือนและจะต้องหาอาหารกินเอง โรงเรียนที่พักของพวกเขา นั้นก็มีสภาพจะพังไม่พังแหล่ตอนที่พวกเขาอยู่ที่นี่

จากที่ข้าพเจ้าสืบทราบมาได้นั้นผืนทั้งหมดจะต้องได้รับการปลอมปนขึ้น ที่ภูเก็ต และส่วนที่จัดส่งไปยังเมืองระนองก็มีคุณภาพแบบเดียวกัน แต่ก็ไม่เห็นมีใครเคยต่อว่า เรื่องสิ่งที่จำเป็นสำหรับชีวิตอย่างเช่นข้าวสารจะต้องทำการเสียภาษี ส่วนของใช้ธรรมดาๆ อย่างเช่น *หยั่วแฉก* ที่ใช้สำหรับมุงหลังคา ก็จะต้องเสียภาษีนำเข้าแม้ว่ามันจะมาจากกระป๋ ตรัง หรือจังหวัดอื่นๆ ของสยาม ในย่านนั้นที่ต้องจ่ายภาษีสินค้าขาออกไปเรียบร้อยแล้วก็ตาม ทำให้คำนวณได้ว่าเมื่อนำภาษีทุกชนิดและไร่นาทุกแห่งที่ถูกเรียกเก็บภาษีมารวมด้วยแล้ว จะเห็นว่าถูกรัฐบาลเรียกเก็บไปถึง ๔๐ เปอร์เซ็นต์ของเงินที่พวกกุสึทุกๆ คนในพื้นที่นั้นหามาได้ ค่าภาคหลวงที่ต้องจ่ายให้รัฐทั้งที่นี้และทุกๆ หัวเมืองภายใต้การปกครองของสยามก็คือหนึ่งในส่วนในทุกๆ หกส่วน และจะต้องถูกเรียกเก็บหลังจากที่รัฐบาลรับทราบเรื่อง นั่นก็คือเมื่อได้มีการประทับตราเครื่องหมายสำหรับการส่งออก เทียบแล้วเท่ากับมากกว่า ๑๐ เปอร์เซ็นต์ครึ่ง และค่าธรรมเนียม

การประทับตราที่บวกเพิ่มทำให้รัฐบาลได้รับส่วนแบ่งรวมแล้วสูงขึ้นกว่าเดิม โคลนเลนที่กองพูนทับถมกันแสดงให้เห็นว่างานใกล้จะเสร็จสิ้น การทำเหมืองเกือบทั้งหมดต้องใช้ทั้งวิธีการทำงานที่กินแรงงานหนักโดยจะต้องลงไปทำงานในบ่อที่บางครั้งลึกถึง ๕๐ ฟุต หรือไม่ก็จำเป็นต้องเริ่มต้นนำเอาวิธีการทำเหมืองชนิดที่ต้องใช้แรงฉุดของน้ำมาใช้ในการฉุดเขาหินแกรนิตที่มีตึก ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจกับตัวเลขค่าใช้จ่ายในอัตราสูงและรายจ่ายบานปลายต่อเนื่อง ด้วยเหตุที่ว่าการทำงานในขณะนั้นจำเป็นต้องใช้กระบวนการผลิตที่ยุ่งยาก ซับซ้อนจึงจะสามารถเจาะเข้าถึงตึกได้ จึงทำให้หลายๆ เหมืองที่เข้าทำงานจำเป็นต้องปิดกิจการลง ซึ่งถ้าอยู่ภายในสถานการณ์ที่เอื้ออำนวยมากกว่านี้ พวกเขา ก็คงจะพึงพอใจกับการทำเหมืองมากขึ้น

ประชากรทั้งหมดบนเกาะรวมทั้งที่เป็นชาวมาเลย์และชาวสยาม ดูเหมือนในขณะนี้จะมีอยู่ทั้งสิ้นประมาณ ๓๓๐,๐๐๐ คน ประชากรที่เป็นชาวเหมืองก็น้อยกว่า ๒๐,๐๐๐ คน จึงนับว่าประชากรกำลังลดจำนวนลง ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ นั้น มีจำนวนชาวจีนอยู่บนเกาะเกือบถึง ๕๐,๐๐๐ คน ผลผลิตตึกในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เกินกว่า ๒,๕๐๐ ตัน^๑ เมื่อ ๑๐ ปีก่อนหน้านี้นั้นประมาณว่าเคยผลิตได้มากกว่านี้เป็น ๒ เท่า จากนั้นในทุก ๆ เดือนก็มีคนอพยพเข้ามาใหม่อีกเรื่อยๆ แต่ขณะนั้นพวกเขาได้เดินทางออกไปเป็นจำนวนมากโข ซึ่งดูได้จากการที่ประชากรลดจำนวนลงมากเป็นประจำทุกปี ถนนหนทางได้รับการซ่อมแซมอย่างดีในสมัยของราชาผู้ครองเมืองคนก่อนและสามารถใช้วัวเทียมเกวียนเดินทางสู่บริเวณเหมืองบนดอนได้อย่างไม่มีปัญหา ระหว่างที่เราแวะมาที่นี่ คนงานประเภทเดียวที่เห็นอยู่ตามถนนหนทางคือคนงานเหมืองที่กระตือรือร้น พวกเขาต่างขุดเจาะทำลายถนนเหล่านั้นเพื่อค้นหาตึกที่อยู่เบื้องล่าง หรือไม่ก็จะมีคนขับเกวียนช่วยกันลากควายเทียมเกวียนข้ามไปมาเพิ่มประสิทธิภาพในการสร้างรอยแตกแยกซ้ำเดิมลงบนถนนเข้าไปอีก การทำเป็นทองไม่รู้ร้อนของรัฐบาลในเรื่องสภาพของถนนเท่ากับเป็นการปล้ำภาระในภายภาคหน้าให้ตกอยู่กับ

¹ รายละเอียดได้แสดงไว้พอสังเขปในภาคผนวก ๑๐ - ต้นฉบับ

พวกคนทำเหมือง โดยเฉพาะเหมืองที่อยู่ไกลๆ ออกไป และการไร้ความสามารถของเจ้าหน้าที่รัฐบาลในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับกิจการเหมืองแร่ก็ทำให้คำร้องเรียนต่างๆ ไม่เคยได้รับการสะสาง คำร้องเรียนของฝ่ายตรงข้ามก็พอกพูนขึ้นรวมทั้งเรื่องการทะเลาะวิวาทเรื่องการแย่งชิงสิทธิในการใช้น้ำและการกำหนดเขตจึงยังคงเป็นอุปสรรคที่เกิดขวางเขาต่อไปเรื่อยๆ และเป็นต้นเหตุอันตรายต่อสันติสุขของส่วนรวม

ด้วยเหตุที่มีข้าหลวงรุ่นใหม่คนหนึ่งได้ถูกกลีรอนอำนาจจากข้าหลวง “พิเศษ” ไปโดยสิ้นเชิง ข้าพเจ้าจึงได้เดินทางไปທີ່เหมืองแห่งหนึ่ง เป็นเหมืองที่ *แก้วแก้ว* ถูกเหมืองที่อยู่ใกล้เคียงคู่อ่าน้ำไป ด้วยการต่อท่อส่งน้ำของเขาในตำแหน่งที่สูงกว่าและเรียกร้องจะเก็บค่าธรรมเนียมร่วม ๑,๐๐๐ ดอลลาร์เพื่อใช้ในการบูรณะซ่อมแซมท่อ เพื่อนของเราที่มีคนงานทำงานอยู่ในเหมือง ๕๐ คน ทำงานอะไรไม่ได้เลยตลอด ๓ เดือน แล้วก็ต้องยอมคล้อยตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นโดยคุณ *แก้วแก้ว* อีกคนหนึ่งนั่น เขามีทั้งคนและปืนเป็นจำนวนมากว่า ดังนั้นหลังจากการต่อสู้ในเบื้องต้นแล้ว เขาจึงได้ตัดสินใจที่จะอดทนรอคอยให้ฝนตกในยามที่เขาหวังที่จะมีน้ำเอาไวใช้

ความฝังใจที่ยังคงอยู่ในใจของข้าพเจ้าหลังจากเสร็จสิ้นภารกิจที่ภูเก็ตนั่นก็คือเรื่องที่เราเรียกว่า “ข้าหลวงพิเศษ” พระยาทิพย์โกษา (Tip Kosa) คงจะต้องมีจิตใจเปี่ยมล้นด้วยความรู้สึกจงเกลียดจงชังชาวจีนอย่างลึกซึ้ง และเขาคงจะหงุดหงิดใจเป็นอันมากเมื่อได้เห็นชาวจีนคนสุดท้ายยังหลงเหลืออยู่นอกเหนือจากคุณสมบัติอันเปี่ยมยอดที่เขาได้อยู่อย่างไม่ต้องสงสัยแล้วนั้น คุณสมบัติในการจัดการกับชาวจีนดูเหมือนจะทำได้ดีพอๆ กับที่ทำกับควาย ข้าพเจ้าขอสารภาพว่าตัวเองก็ไม่ได้มีความชื่นชมในตัวพวกก๊วนชาวจีนมากมายอะไรนัก แต่ข้าพเจ้าก็รู้สึกบ้างที่ท่านข้าหลวงควรจะได้รับรู้ว่าคนที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงควรจะต้องมีความรู้สึกเห็นอกเห็นใจต่อผู้อื่นบ้าง ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงทำเป็นลองเสี่ยงแสดงความชื่นชมกับท่านอย่างอ่อนน้อมเป็นที่สุด จากการที่ท่านได้รับเอาวิธีการหมุนเวียนชาวจีนออกไปจากจังหวัดภายใต้การปกครองของท่าน

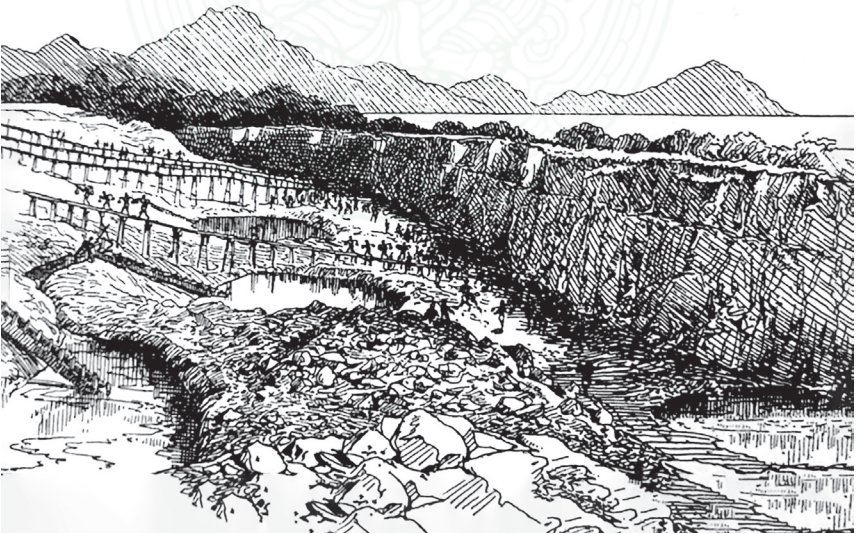

มาปรับใช้ได้อย่างละมุนละม่อมและมีประสิทธิภาพเป็นอันมาก แต่ข้อสังเกตของข้าพเจ้าได้รับการตอบรับอย่างเย็นชานน่าแปลกใจ

ข้าพเจ้าได้รับการบอกกล่าวเมื่ออยู่ที่กรุงเทพฯ ว่าเขาเป็นบุรุษที่ฉลาดเฉลียวอย่างยิ่ง เป็นความจริงที่ไม่มีใครกล้าปฏิเสธเมื่อได้รู้จักกับเขา และก็คงไม่มีใครสามารถคาดเดาเพื่อที่กักไปเองว่าเขาได้นำเอานโยบายชุดเลือดชุดเนื้อหัวเมืองฝ่ายตะวันตกเหล่านี้มาใช้โดยปราศจากการหวังผลที่เห็นได้ชัดเจนนี้น่าประหลาดใจเพียงประการเดียวก็คือการที่รัฐบาลสยามยอมรับในเรื่องนี้ เพราะเมื่อเร็ว ๆ นี้ เขาเพิ่งจะได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งเดิมต่อไปอีกวาระหนึ่ง เท่าที่สังเกตดูจะเห็นว่าแม้แต่เสียงที่แสดงความมั่นใจในตัวเขา ความสำเร็จของเขาในการยกเลิกภาษีรัชฎาภรณ์นับเป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ เป็นผลงานอันปราณีตละเอียดละไมที่เขาได้ทำขึ้น ซึ่งกล่าวกันว่าเขายังคงรักษาค่าเฉลี่ยของเงินภาษีส่งกลับมายังกรุงเทพฯ ได้ประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ดอลลาร์เป็นประจำทุกปี ไม่เคยมีข้าหลวงคนไหนสามารถจัดการกับเรื่องนี้ได้ดีกว่านี้ และก็คงจะไม่มีข้าหลวงคนไหนในโลกนี้ที่สามารถปกครองหัวเมืองต่างๆ โดยเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่านี้ได้เป็นแน่

นอกจากสถานที่ทำการของรัฐบาลและที่พำนักของท่านข้าหลวงพิเศษแล้วเราสังเกตเห็นงานสาธารณะอื่นๆ อีก ๓ งาน ซึ่งจำเป็นต้องบันทึกเอาไว้เพื่อแสดงให้เห็นถึงการใช้จ่ายเงินที่ถูกต้อง ณ ช่วงหนึ่งใกล้ๆ ตำบลโนทอนได้รับการซ่อมแซมก่อนที่เราจะจากมาเป็นระยะทางไกลราว ๒๐๐ หลา มูลค่าการซ่อมแซมคงจะประมาณ ๑๐๐ ดอลลาร์ อย่างที่สองเมื่อป้อมที่พักของตำรวจได้พังลงก็ได้มีการสร้างเพิงไม้ไผ่ขึ้นทดแทนซึ่งข้าพเจ้าก็เชื่อว่าคงไม่ได้สร้างจากงบประมาณของตำบล อย่างที่สามก็คือ มาตรการจุดสังเกตและหุ่นเรือต่าง ๆ ที่อยู่ในอ่าวภูเก็ต ล้วนแสดงลักษณะให้เห็นชัดเจนว่ามีการทาสี จริ่งอยู่ที่กัปตันวีเบอร์ ผู้ดำรงตำแหน่งในฐานะเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำท้องถื่นจะเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายซึ่งใช้ทานั้น แต่ก็มีคนจากหน่วยงานของรัฐบาลเป็นผู้ลงมือปฏิบัติงาน

ข้าพเจ้ามั่นใจว่ารัฐบาลสยามที่กรุงเทพฯ คงไม่เคยได้ตระหนักถึงผลแห่งภัยพิบัติซึ่งตัวระบบได้ส่งผลไปยังหัวเมืองต่างๆ ที่อยู่ห่างไกล ภาชีรัชฎาภกรที่เก็บได้ในแต่ละปีถูกรักษาในระดับให้อยู่ในเกณฑ์ตัวเลขที่เหมาะสม ดังนั้นจึงไม่มีใครขังใจสงสัย เงินจะถูกส่งมาที่กรุงเทพฯ และกรมโยธาธิการ (P.W.D = Public Work Department) ก็จะนำเงินนั้นไปใช้จ่ายเรื่องการปรับปรุงภาพลักษณ์ของเมือง ผู้มาเยือนย่อมประทับใจกับสิ่งที่ดำเนินการอยู่ที่กรุงเทพฯ และเดินทางกลับไปชักชวนกันว่าสยามเป็นประเทศทันสมัย ส่วนสภาพแห่งความยากจนข้นแค้นของจังหวัดต่างๆ นั้นไม่เคยได้ผ่านสายตาของพวกเขาเลย ข้าหลวงประจำจังหวัดได้เคยร้องเรียนกับข้าพเจ้าอย่างกลัดกลุ้ม พร้อมกับกวาดนิ้วของเขาไปยังลำคลองแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ที่ทำเชือกกันเอาไว้สวยงาม พร้อมด้วยถนนอันงดงามน่ามองทั้ง ๒ ฟากว่า “นั่นเงินของพวกเราทั้งนั้น ส่วนเราแม้แต่จะมุ่งหลังคาศาลาพิจารณาคดีความเราก็ยังต้องออกเงินค่าใช้จ่ายเองเลย”

เหมืองแร่โลกิ (Lo Gi)

เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีของกระทรวงมหาดไทย จังหวัดต่างๆ จึงเริ่มที่จะได้รับการเหลียวแลขึ้นมาบ้าง จึงไม่ต้องสงสัยอีกแล้วว่าต่อไปนั้นนโยบายบีบเค้นจังหวัดต่างๆ เพื่อนำมาสร้างประโยชน์ให้แก่เมืองหลวงคงเริ่มที่จะไม่ได้รับความเชื่อถือ ในระยะ ๑๘ เดือนที่ผ่านมาจะเห็นในเรื่องพัฒนาการได้อย่างแจ่มชัด บางพื้นที่นั้นชัดเจนจนสังเกตได้ แต่เรื่องที่ต้องทำก็ยังคงมีอีกมากมายมหาศาล และในบางกรณีคนที่ถูกส่งให้ไปทำงานก็มีได้มีคุณสมบัติเหมาะสมกับตำแหน่ง มาตรการใหม่ในระบบการคลังจะส่งผลในเรื่องนี้อย่างไรบ้างข้าพเจ้าก็มีอาจทราบได้ แต่จากทุกๆ รายงานทำให้ทราบว่าภูเก็ตก็ไม่ได้สืบทอดความเจริญก้าวหน้าใดๆ มาจากมาตรการต่างๆ นั้นเสียทีเดียว และก็ไม่ได้มาจากความรู้สึกหลงใหลได้ปลื้มที่มาตรการเหล่านั้นกำลังเป็นที่ยินยอมอยู่ในกรุงเทพฯ

วิธีการในการผลิตตุ๊กในโคลนเลนของชาวจีนเป็นวิธีเดียวกับที่ใช้กันอยู่ทุกรัฐในแหลมมลายู ขณะที่ลานทำเหมืองหรือเหมืองเปิดที่รู้จักกันในชื่อ เหมืองกษา จะเป็นเหมืองขนาดเล็กมีอัตราส่วนการจ้างคนงานเพียงไม่กี่คน แต่จะสังเกตเห็นการขุดเจาะหลุมบ่ออยู่รอบเมืองภูเก็ต เหมืองขนาดใหญ่ที่สุดชื่อว่าเหมืองโลก มีพื้นที่ด้านหน้ากว้าง ๖๐๐ หลา มีคนงานประมาณ ๙๐๐ คน ที่หาด กะรัง เป็นหาดโคลนเนื้อแข็งสีเข้ม หนาประมาณ ๕ ฟุต พื้นที่เต็มไปด้วยสินแร่ดำชั้นดี ฉาบหน้าด้วยดินหน้าแร่ที่มีความลึกเกือบๆ ๗ ฟาทอม เมื่อน้ำทะเลขึ้นระดับสูงก็มักจะไหลผ่านมันเป็นประจำ แต่ตอนนี้กลับมีเขื่อนกั้นเป็นสันอยู่ทางด้านหลังเป็นชั้นๆ โดยเกิดจากน้ำท่วม ซึ่งคงต้องยกความดีความชอบให้แก่พวกคนซึ่งอยู่ในที่ลุ่มเช่นนั้น ผลผลิตที่ได้มีปริมาณ ๒ ตันครึ่งต่อวัน และด้วยการทำงานที่ใช้ระบบ กงสี ทั้งหมด จำนวนคนงานที่เดินทางแบกสินแร่ชั้นๆ ลงๆ ไปตามทางยาวที่ปูลาดด้วยแผ่นกระดานไผ่เป็นวิธีที่ดูเหมือนจะทำให้เหมืองมีคนงานพอเหมาะกับสถานที่

ในระหว่างช่วงแรกที่เราได้เข้าไปแคว้นนั้นเหมืองส่วนใหญ่ได้พากันถากดินหน้าแร่ออกจนเกลี้ยงซึ่งเป็นการเตรียมการเพื่อรอเวลาฝนตก ก็เป็นไปตาม

เกณฑ์อยู่แล้วที่ในระหว่างฤดูแล้งจะไม่มีน้ำเพียงพอในการใช้ฉีดชะล้าง แม้ว่า จะมีเหมืองเล็กๆ บางเหมืองใช้เครื่องสูบน้ำเคลื่อนที่ขนาดเล็กสูบน้ำที่กักเก็บไว้ในลานเหมืองเก่าแก่ขึ้นมาใช้ได้บ้าง แต่อย่างไรก็ตาม เครื่องสูบน้ำที่มีสายพานทำด้วยไม้เป็นระหัดวิดน้ำแบบนี้ก็เป็นแบบที่ใช้กันมากที่สุด มันทำงานโดยใช้ทั้งระหัดวิดน้ำแบบที่เป็นล้อหมุนได้ตามกระแสน้ำพัด วงล้อขนาดเล็กกว้างประมาณ ๓ ฟุต และมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๕ ฟุต หรือแบบที่ใช้คนงาน ๖ คน เดินหมุนเพลานายาวไปรอบๆ แกนไม้ ในขณะที่ฝนตกก็มักจะมีแรงหนุนดังอย่างรุนแรงบนสายพานระหัดวิดน้ำตามที่คาดการณ์ไว้อยู่แล้ว แต่พวกเขาก็ยังคงเดินหน้าทำงานเรื่อยไปทั้งกลางวันและกลางคืน

การทำงานบนเขาที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าเหมืองแล่น² ถ้าพูดในแง่ของการทำเหมืองแร่แล้วต้องถือว่าเป็นวิธีการที่น่าสนใจที่สุด เพราะเป็นวิธีการทำเหมืองที่ต้องใช้ความเชี่ยวชาญเป็นอย่างดี และไม่ได้มีการนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ให้เห็นเลยแม้แต่น้อย ตัวเหมืองจะตั้งอยู่ตามเขาหินแกรนิตหนาแน่นซึ่งเป็นแนวของแกนโครงสร้างหลักของเกาะแห่งนี้ และเป็นแกนที่ทอดยาวตามแนวฝั่งทะเลที่มุ่งหน้าลงสู่ตอนใต้ผ่านเมืองตะกั่วป่าและตะกั่วทุ่ง เมื่อขึ้นหินแกรนิตได้มาเชื่อมต่อกับชั้นหินทรายที่มีปริมาณกว้างใหญ่ไพศาล มันจึงกลายเป็นชั้นหินที่เต็มไปด้วยดีบุก ซึ่งดีบุกจะกระจุกกระจายแทรกอยู่ในมวลของชั้นหินเป็นก้อนผลึกแก้วเล็กๆ สีดำซึ่งเป็นเหมือนองค์ประกอบจำเป็นที่จะขาดเสียไม่ได้ ยิ่งใกล้ชุมทางที่เป็นแนวบรรจบมากขึ้นเท่าไรก็จะมีหินแกรนิตมากขึ้นเท่านั้น และบางจุดบรรจบเล็กๆ ที่ผสมผสานกันได้อัตราส่วนพอเหมาะ ชั้นหินจะเผยให้เห็นถึงเส้นใยซึ่งเป็นรอยแตกในเนื้อหินแกรนิตโดยตลอดแนวของชั้นหินทรายสีแดงเหมือนหินไม้ก้ำที่อยู่ด้านบน จากการทดสอบครั้งล่าสุดที่ตำบลในทอน จะพบรอยแตกที่มีดีบุกแทรกให้เห็นอยู่ บริเวณหอย่อมที่มีดีบุกหนาแน่นกว่านี้จะกระจุกตัวอยู่อย่างสม่ำเสมอใกล้กับแนวของรอยแตกในเนื้อหินแกรนิต ส่วนบริเวณที่อยู่ห่างจากชุมทางออกไปก็จะพบดีบุกได้น้อยลง

² เหมืองกระ เป็นเหมืองที่ทำกันบนเขาสูงเล็ก ๆ ด้วยเช่นกัน แต่ระหว่างฤดูฝนก็ต้องมีน้ำเพียงพอที่จะใช้ฉีด ดังนั้นทุกอย่างจึงต้องขึ้นอยู่กับฝนทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น เหมืองในหลังสวน บทที่ ๑๗ เป็นต้น - ต้นฉบับ

จนกระทั่งเมื่อถึงความลึกระดับหนึ่งก็จะไม่มีตึกให้ขุดอีกต่อไป คนทำเหมืองตึกทั่วโลกต่างยึดเอาบริเวณสันขอบหินแกรนิตเป็นพื้นที่ทำเหมืองตึก และที่นี้ก็เป็นเช่นนั้น

ในทางกลับกันบริเวณฝั่งตะวันออกด้านที่อยู่ไกลออกไปจะพบว่าไม่ได้มีตึกหนาแน่นอยู่ตามชุมทางเสมอไปนัก ส่วนใหญ่จึงจะทำเหมืองกันตามแนวรอยแยกตัวของชั้นหินครีตชันอ่อนนุ่มที่แทรกตัวอยู่ตลอดแนวหินแกรนิตเนื้อแข็งโดยรอบ

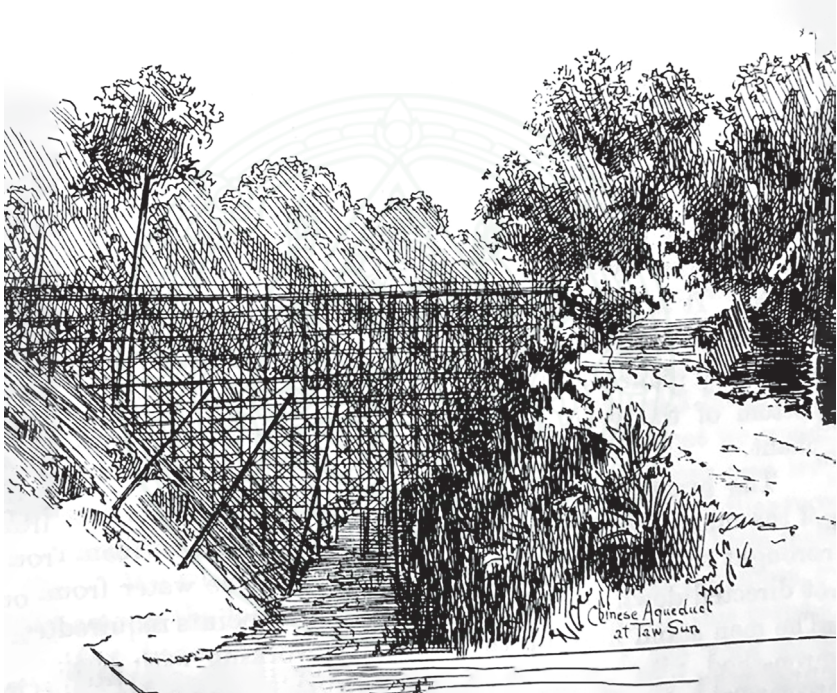
ในตำบลอื่นๆ ซึ่งอยู่ใกล้กับบ้านสะปา ขึ้นไปทางตอนเหนือจะพบสายแร่ขนาดเล็กๆ พาดผ่านไปทั้งทางด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้ตามแนวหินแกรนิต สภาพเนื้อหินเสื่อมสลายผุพังที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในสายแร่นั้นบอกรู้ว่ามันเป็นตำแหน่งที่อยู่ห่างจากบริเวณที่จะพบตึกมาก แต่ดูเหมือนว่ามันจะมีลักษณะแตกละเอียดและเคลื่อนที่ จากการที่สายแร่เหล่านั้นมักจะมีเส้นทางต่อกันอยู่ที่ระดับความลึกเพียงไม่กี่ฟาทอม มันจะกลายสภาพได้อย่างรวดเร็วและจากนั้นก็จะได้พบรอยแตกในเนื้อหินรอยใหม่ ๆ อยู่ห่างจากด้านหนึ่งของสายแร่นั้นออกไปไม่กี่ฟุต หรือไม่ก็จะมีแร่อื่นแทรกตัวเข้ามาแทนที่ โดยทั่วไปที่แนวทางด้านหนึ่งจะมีแนวตกผลึกเป็นตัวบ่งบอกที่ชัดเจน แต่ว่าที่สายแร่หักฉากหนึ่งการที่จะค้นหาข้อจำกัดของบริเวณที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเคมีเป็นสินแร่ได้นั้นมักจะเป็นเรื่องที่ทำไต่ยาก โดยทั่วไปตึกจะมีสีน้ำตาลแก่หรือเทาเข้ม มวลรวมส่วนใหญ่ของมันทั้งหมดล้วนเสื่อมสลายแปรสภาพ³ พวกคนจีนจะทำงานโดยวิธีใช้ชะแลงขุดลงไปบนเนินเขาและค่อยๆ กะเทาะผลึกแก้วออกมาทีละก้อน โดยใช้ค้อน นอกจากคนงานชาวจีนแล้วก็ไม่มีใครสามารถทำงานเช่นนี้ได้ดีเท่าพวกเขา

คุณลักษณะทั่วไปของหินแกรนิตก็คือลายในเนื้อหินและพื้นที่ร่วนซุยเป็นบริเวณกว้างขวางของมัน มันจะเสื่อมสภาพไปได้รวดเร็วมากเมื่ออยู่ในที่โล่งแจ้งกลางอากาศ หินทรายที่กล่าวถึงส่วนใหญ่มักจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ใกล้ ๆ กับหินแกรนิต ในหลายๆ พื้นที่มันจะมีลักษณะที่กลายสภาพเป็นผลึกหิน แล้ว

³ เขตแร่ตึกที่มีสภาพเหมือนกันเป็นอย่างมากปรากฏอยู่ที่เขาเหมืองในเมืองมะลิวัลย์ - ดันฉบับ

กลายเป็นหินไม่ก้ำจำนวนมาก ส่วนในที่อื่นๆ มันได้กลายสภาพไปจนเกือบจะถูกกลืนไปกับหินแกรนิตทั้งหมด เมื่อสกัดมันออกมาครั้งแรกนั้นเนื้อหินก็ยังคงแข็งดี แต่เมื่อได้ผ่านความเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลมันจึงกลายสภาพเป็นโคลนที่เกาะติดกันสีแดงก่ำ ตัวการที่ทำให้มันเพิ่มสีเป็นอย่างมากคือการกระทำของกระแสน้ำ มองดูตัดกับสีเขียวเข้มของป่าที่อยู่รายรอบอย่างเห็นได้ชัด

ท่อลำเลียงน้ำของชาวจีนที่ท้อลัน

การกระทำทั้งหมดของมนุษย์ตัวเป็นวงกว้างทั้งรอยแตกรอยหักกะเทาะ ซึ่งกัดเซาะขึ้นไปไกลตามไหล่เขาต่าง ๆ มองเห็นอยู่ทั่วพื้นที่เป็นระยะไกลหลายไมล์ล้วนแต่เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นจากพลังของน้ำ ทางน้ำต่างๆ ได้ถูกสร้างไปตามเนินเขากินอาณาเขตกว้างออกไปหลายไมล์ ถ้าคิดเป็นมูลค่าก็นับหลายๆ พันดอลลาร์ โดยทั่วไปทางน้ำเหล่านั้นมักจะวางไปตามแนวเส้นสูงต่ำของพื้นที่

แต่ในหลายๆ แห่งจะวางทางน้ำเข้าไปในบริเวณไหล่เขาที่ยื่นออกมาโดยกะเพาะเนื้อหินออก หรือวางทางน้ำข้ามผ่านร่องน้ำลึกซึ่งอยู่บนท่อน้ำที่ประดิษฐ์ขึ้นมาได้อย่างน่าทึ่ง ท่อน้ำที่ดีที่สุดคือท่อน้ำที่ท่อนั้นวัดขนาดความกว้างได้ ๒๐๐ ฟุต และสูง ๖๕ ฟุต ทั้งหมดเป็นท่อที่ทำด้วยไม้เนื้อแข็งท่อนสั้นๆ มัดรวมเข้าด้วยกันโดยใช้หวายที่เก็บมาจากป่ารอบๆ ท่อนั้น มันทรงตัวอยู่ได้โดยอาศัยต้นไม้ขนาดยักษ์ค้ำยันเอาไว้และจะมีช่องโค้งสูงอยู่ที่ตอนปลายสุดของร่องน้ำเพื่อเป็นช่องทางให้ช้างผ่านเข้าออกได้ที่ละตัว

ช่วงการทำงานหนักที่สุดจะอยู่ในตอนช่วงฤดูฝน แต่บางเหมืองก็จะมีพลังน้ำใช้ได้ตลอดทั้งปีโดยจะมีการนำพากระแสน้ำไปไว้ตรงส่วนสำคัญที่สุดของลานที่ใช้ทำงาน จากนั้นก็ปล่อยน้ำลงมาโดยตรงให้มันกระแทกไปยังก้อนหินตรงจุดที่ต้องการคนงานจะอยู่บนที่สูงข้างบนที่ตรงหน้าแผ่นหิน และคอยใช้ชะแลงเหล็กกัดหินช่วยกระแสน้ำอีกแรงหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ก้อนหินหลุดและร่วงลงไปยังก้นบ่อ น้ำจะไหลผ่านออกไปยังกล่องไม้ที่ทำเป็นรางยาวหรือบางทีก็จะเป็ฯคูน้ำที่ขุดลึกเข้าไปในหินแกรนิตซึ่งบางทีขุดลึกถึง ๑๐ ฟุต เชิงลาดไม่ค่อยชันนัก และคนงานก็จะแยกย้ายกันไปยืนประจำที่โดยถือจอบอยู่เหนือก้นหลุม ดิบูกส่วนใหญ่จะไปรวมตัวกันอยู่ที่บริเวณปลายสุดด้านนอก แต่ดิบูกที่มีคุณภาพดีกว่าซึ่งบางทีอาจจะลอยห่างออกไปทางตอนล่างก็มีท่าที่ว่าจะไหลไปกองรวมกันไกลออกไปตามระยะการไหล และการที่มันถูกทำให้ขยับเขยื้อนไปเรื่อยๆ เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาในการขุดดิบูกออกมารวมทั้งเพื่อการขุดเซยดิบูกที่เสียไป กล่องลำรางเหล่านี้จึงอาจมีขนาดที่กว้างมากกว่าร้อยหลา คนงานจะคอยเอาคราดกวาดอยู่ตลอดเวลาจากด้านบนสุดจนถึงก้นบ่อ มีแต่ดิบูกก้อนกระจอยร้อยจริงๆ เท่านั้นที่จะมีโอกาสเล็ดรอดเหลืออยู่ที่ก้นกล่อง จนเมื่อสิ้นสุดวันหรือสิ้นสุดสัปดาห์ดิบูกก็就会被ดวงขึ้นมากองไว้

ตะกอนที่มีรูปร่างเหมือนพัดของเศษแร่ที่เกิดจากการเสียดสีจะแพร่กระจายพื้นผิวหน้าที่มีความมันวาวของมันออกไปสู่ตัวหมูบ้านทุกหนแห่งที่ลำน้ำจากเหมืองสายนี้ไหลเล็ดรอดไปได้ถึง มันจะเจ็ดจ้ำเป็นประกายอยู่ท่ามกลาง

แสงแดดด้วยเศษเล็กเศษน้อยของแร่หินแกรนิตจนดูราวกับเป็นชายฝั่งที่ปกคลุมด้วยหิมะ ลึกลงไปกว่านั้นซากพืชกำลังถูกเผาไหม้อยู่ที่ด้านล่าง และค่อยๆ คืบคลานเผาไหม้กินพื้นที่คืบหน้าไปเรื่อยๆ ในทุกฤดู แร่กัตเซาะบางแห่งทำให้เกิดพื้นผิวหน้าที่เป็นแนวตั้งฉากลึกถึง ๑๕ ฟาทอม และเมื่อมองลงไปในหลุมเหล่านั้นก็จะทำให้นึกไปถึงหลุมแร่ขนาดใหญ่ที่อยู่ลึกลงไปเป็นชั้นๆ ตามแหล่งแร่บางแห่งที่เหมืองคอร์นิช (Cornish) วิธีที่จะทำให้ได้รับความประทับใจจากภาพรวมทั้งหมดได้ดีที่สุดคือให้ติดตามทางน้ำไปตามแนวของมันเรื่อยๆ ผ่านเข้าไปตรึงบริเวณที่เป็นจุดข้ามปาก ไต่ขึ้นไปด้านบนตรงส่วนหน้าของบริเวณแร่ และขึ้นไปอยู่เหนือสะพานเหล็กที่ใช้ข้ามเหวลึก ทิวทัศน์ที่จะได้เห็นในระยะไกลนั้นก็ คือป่าไม้ แผ่นดิน และท้องทะเลที่ล้วนแล้วแต่งดงามจับตา ชายฝั่งทะเลที่ไว้วางแห่งตามธรรมชาติซึ่งมักจะได้รับการเติมเต็มสีฟ้าจางๆ เข้าไว้ในภาพด้วยตลอดเวลาที่เราจะนั่งสงสัยยิ่งนักก็เมื่อบุกลุยผ่านเข้าไปในพุ่มไม้เตี้ยๆ ที่งดงามสะพรั่งต้นไม้ที่เห็นต้องเป็นพันธุ์ไม้ต้นเตี้ยของประเทศอังกฤษแน่ๆ ทำไมสีแดงที่ดูคุ้นตาของมันถึงชวนให้คิดถึงบ้านเช่นนั้น

พวกเรารู้สึกประหลาดใจเมื่อพบว่า มีโรคภัยไข้เจ็บเกิดขึ้นในหมู่ชาวเหมืองน้อยมาก ที่จริงแล้วชาวสยามที่อยู่ตามหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตกต่างก็ได้รับการกล่าวขวัญถึงในเรื่องการปลอดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ถึงแม้ว่าจะเป็นโรคเห็บชากันอยู่บ้าง แต่การที่ต้องทำงานท่ามกลางสายฝนเช่นนี้ก็ต้องเรียกว่าเขามีสุขภาพที่ดี คาดว่าเรื่องนี้คงจะต้องเกี่ยวกับการกวาดล้างเชื้อโรคครั้งใหญ่ด้วยการขุดพลิกกลับหน้าดินที่ได้ลงมือทำไปแล้วเป็นบริเวณกว้างตั้งแต่เมื่อสามถึงสี่ศตวรรษที่ผ่านมา ซึ่งบางทีอาจเป็นวิธีที่ทำให้ไข้มาเลเรียที่แพร่บาดอย่างกว้างขวางได้ถูกกำจัดออกไป มันอาจมีความเกี่ยวข้องบางส่วนกับการขยายตัวทางโครงสร้างหินแกรนิตซึ่งมักจะส่งผลในการขยายตัวออกเป็นบริเวณกว้างหรือไม่ก็คงจะเป็นสายลมทะเลอ่อนๆ ซึ่งเป็นตัวขับเคลื่อนถึงเหตุนี้ สิ่งต่างๆ ที่อยู่ทางพื้นที่ฝั่งตะวันออกจะมีความแตกต่างกันอย่างไรนั้นเราคงจะพบได้ด้วยตัวของเราเองในไม่ช้า

การหลอมดีบุกทั้งหมดจะทำกันเองที่ในทุ่งคา โดยใช้เตาหลอมโลหะขนาดเล็กแบบใช้ลมเป่าที่ทำจากโคลนเนื้อแกร่ง เป็นเตาชนิดที่คั่นเคยกันดีตลอดทั้งแหลมแห่งนี้ ดีบุกที่หลอมแล้วจะมีลักษณะเป็นก้อน หนักประมาณ ๔๐ ปอนด์ ซึ่งเป็นขนาดที่ใช้ในการส่งออก ส่วนถ่านทั้งหมดที่นำมาเป็นเชื้อเพลิงนั้น ได้มาจากป่าในละแวกใกล้เคียง

เจ้าแก้ว ซึ่งเป็นคนจีนอยู่ในฐานะของผู้ที่ทำเหมืองได้อย่างที่ไม่เคยมีใครสามารถทำให้ได้ผลเช่นนี้มาก่อน บ่อยครั้งที่เขาไม่ได้ดูแลการทำเหมืองอย่างจริงจังเพื่อสร้างผลกำไร แต่มักจะไปใส่ใจกับเรื่องการพนัน ผีน และเรื่องร้าน

กิ้งรี

เหล้าที่ตั้งอยู่ติดๆ กับ กงสี รวมไปถึงเรื่องอาหารและที่เก็บของซึ่งจัดเตรียมไว้สำหรับพวกคนงานของเขา

ชุมชนชาวต่างชาติที่ทุ่งคาซึ่งมีกัปตันวีเบอร์ (Weber) และภรรยาของเขาอยู่ด้วยได้ให้การต้อนรับขับสู้ข้าพเจ้าเป็นอย่างดี และในชุมชนนั้นยังประกอบไปด้วยมิชชันนารีหนึ่งหรือสองคน นายเรือเอกแห่งกองทัพเรือที่ปฏิบัติ

หน้าที่ในฐานะกองทหารจากกรุงเทพฯ และเจ้าหน้าที่สองหรือสามคนจากเรือปืนของสยามซึ่งมักจะจอดแนบอยู่ด้านนอกเมือง กองกำลังนี้ได้ถูกเรียกระดมพลเพื่อเข้าปราบปรามเหตุการณ์จลาจลที่เกิดขึ้นในหมู่ชาวจีนเมื่อไม่นานมานี้ และในการก่อเหตุครั้งหนึ่งนั้นผู้ก่อการจลาจลจำนวนเกือบ ๒,๐๐๐ คนก็เคยได้เข้ามาคุกคามที่ทุ่งคา ผู้บังคับการเรือริชเชอลิว (Commodore de Richelieu)^๑ ซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในขณะนั้นมีกองกำลังอยู่ในการบังคับบัญชาไม่ถึงร้อยนาย แต่พวกเขาก็ยังปฏิบัติหน้าที่ของพวกเขาอย่างกล้าหาญ และแม้ว่าพวกเขาจะไม่ได้รับอนุญาตให้ยิง แต่ก็ได้ทำการบุกตะลุยอย่างฮึกเหิมเข้าไปสลายฝูงชนที่ละเล็กทีละน้อยโดยใช้เพียงแค่ดาบปลายปืน ทั้งยังเข้ายึดเครื่องกีดขวางที่พวกกบฏนำมาวางเอาไว้ได้ นับเป็นปฏิบัติการที่น่าทึ่งยิ่งในขณะที่ยังคงถูกตรึงตรอนอำนาจในการใช้อาวุธทำให้ไม่มีข้อได้เปรียบเหนือพวกผู้ก่อความไม่สงบ แต่พวกเขาก็แสดงให้เห็นถึงความมีระเบียบวินัยที่เหนือกว่า

ในระหว่างที่อยู่ที่นี่ข้าพเจ้าค่อนข้างจะสังเกตเห็นได้ถึงปัญหาของลูกเรือชาวสยามแห่งกองทัพราชนาวิกโยธินในการที่พวกเขาจะต้องใช้ความอดทนอดกลั้นกับการฝึกฝนเป็นบางครั้ง ผู้บังคับการเรือปืนที่จอดทอดสมออยู่ในอ่าวเป็นชาวเดนมาร์กซึ่งพูดภาษาสยามไม่ได้แม้แต่บ่อย และพูดภาษาอังกฤษได้เพียง ๑-๒ คำ ยามเมื่อต้องการพูดจาสื่อสารเขาก็จะบอกคำสั่งผ่านไปยังผู้ควบคุมเรือชาวสยามที่เรียกว่า *สร้ง*^๔ (Sarang) บ่อยครั้งที่อยู่เหมือนกันที่ผู้บังคับเรือคนหนึ่งซึ่งประจำอยู่บนดาดฟ้าเรือด้านล่างในราชนาวิกโยธินจะทำการแปลภาษาอังกฤษของกัปตันเรือไปยัง *สร้ง* เรือ หัวหน้าช่างซึ่งเป็นคนออสเตรเลียก็ได้เคยสื่อสารคำสั่งทั้งหมดจากในห้องเครื่องผ่านไปสู่กัปตันเรือและ *สร้ง* และในจำนวนเจ้าพนักงานทั้ง ๓ คนนี้ก็ไม่มีใครเลยสักคนที่สามารถพูดภาษาสยามระหว่างกันและกันได้ถึง ๒ คำ

ขั้นตอนวิธีการสื่อสารที่ยุ่งเหยิงนี้ไม่ได้ใช้กันอยู่นานนัก เพราะในไม่ช้ากัปตันเรือก็สามารถเรียนรู้ทั้งภาษาอังกฤษและภาษาสยามในระดับที่ทำให้เขา

^๑ พระยาชลยุทธโยธิน หรือ Capt. Richelieu (Andre du Plessis de Richelieu) เป็นชาวเดนมาร์กเข้ารับราชการในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ ภายหลังได้รับการแต่งตั้งเป็นบัญชาการกระทรวงทหารเรือ ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ - สวป.

^๔ หมายถึงผู้บังคับเรือ - ต้นฉบับ

สามารถสื่อสารเข้าใจได้โดยไม่ต้องอาศัยผู้ช่วย แต่เวลาที่ผ่านไปได้เพียงแค่สองสามเดือนทำให้เรือคงจะเตรียมการเพื่อรับมือกับเหตุฉุกเฉินได้ค่อนข้างยาก

นายตำรวจจำนวนประมาณ ๖๐ นายที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกัปตันวิเบอร์มาเป็นเวลาหลายปีประกอบไปด้วยชาวซิกซ์หลายคน และบางคนเป็นชาวสยามที่พูดภาษามลายูซึ่งเป็นประชากรของภูมิภาคนี้ คนกลุ่มหลังเป็นตำรวจที่นับว่าพอใช้ได้ และแม้ว่าจะเป็นคนงานในป่าได้ดีกว่าพวกซิกซ์ แต่พวกเขาก็ไม่ใช่คนสู้ที่ดึ้นัก พวกเขามีรูปร่างเตี้ย ค่อนข้างจะมีลักษณะที่ดี เป็นคุณสมบัติเฉพาะที่ได้มาจากการผสมผสานเชื้อชาติระหว่างชาวมลายูและชาวสยาม อาวุธที่พวกเขาใช้คือปืนซไนเดอร์ คาร์ไบน์ (snider carbines) และดาบปลายปืน ภาระหน้าที่ของพวกเขาก็คือการออกลาดตระเวนไปตามถนนต่างๆ ตลอดทั้งวัน พอตกลงกลางคืนซึ่งโดยปกติผู้คนส่วนใหญ่จะพากันอยู่แต่ในบ้าน แต่ตำรวจจะกลับไปยังสถานี่ของพวกเขา พวกเราได้ใช้เวลายามเย็นอวดงมอยู่ที่สถานี่แห่งหนึ่งในเขตนอกเมืองเพื่อนั่งฟังคนหนุ่มเหล่านั้นขับขานเสียงเพลง นับเป็นประสบการณ์แรกของข้าพเจ้ากับดนตรีแบบมลายู แต่ข้าพเจ้าก็ขอล่าด้วยความยินดีและเต็มใจว่านี่คงจะไม่ใช่วินาทีสุดท้าย ท่วงทำนองหนึ่งของเสียงเพลงเข้าไปเข้ามาที่ข้าพเจ้ามักจะได้ยินอยู่บ่อยๆ เป็นดังนี้

โน้ตเพลง

จบเล่ม ๑

ภาคผนวก

ภาคผนวก ๑

กระแสน้ำและลมต่างๆ ในแม่น้ำเจ้าพระยา

I. กระแสน้ำ – กระแสน้ำต่างๆ ในอ่าวสยามมีลักษณะค่อนข้างแปลก ซึ่งจะสร้างความสับสนให้ผู้สังเกตเมื่อแรกเจอเป็นอันมาก แต่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบการไหลของมันดูจะเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนที่ต้องทำงานหรือเต็มใจที่จะใช้กระแสน้ำเหนือผิวน้ำหรือข้ามผ่านสันดอน นายอี.บี.มิเชล (Mr.E.B.Michell) ชื่อของเขาเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้พิชิต Diamonds^๑ เขาได้ทำการศึกษาเรื่องนี้อย่างใกล้ชิดเป็นเวลาหลายปีติดต่อกันมา และตั้งใจรวบรวมออกมาเป็นตารางเรื่องกระแสน้ำใน พ.ศ.๒๔๓๗ และ ๒๔๓๘ ซึ่งบรรจุข้อมูลบางประการที่มีประโยชน์เป็นอันมาก นับเป็นความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ในเรื่องเกี่ยวกับการเดินเรือทะเลของชุมชนแห่งนี้ ด้วยเหตุที่นายมิเชลกำลังจะเดินทางออกจากประเทศนี้ไป ตารางจึงไม่ได้มีการทำต่อ ตารางเดียวที่ยังคงใช้การได้อยู่ตอนนี้ได้มาจากการคัดลอกข้อมูลสถิติที่ทำมาแล้วหลายปีจากบริเวณประการโดยผู้ดูแลที่พักอยู่ที่นั่น รวมทั้งจากคนที่เคยทำแบบเดียวกับสิ่งที่เขาเริ่มต้นเอาไว้ทุกประการ วิธีหากระแสน้ำจะทำได้โดยใช้การเปรียบเทียบกับข้อมูลในช่วงเวลาเดียวกันของอายุพระจันทร์เป็นเวลา ๔ ปี หรือถ้าก่อนหน้านี้ก็ใช้เวลาควบเพิ่มไปอีก ๔ ปี

รัฐบาลสยามแทบจะไม่ได้สนใจรับฟังข้อมูลใด ๆ ที่ได้มาจากการแล่นเรือบนกระแสน้ำ ทั้งๆ ที่มันได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับงานด้านอื่นๆ และเชื่อมโยงไปจนถึงเรื่องการเดินเรือในบริเวณท่าเรือของกรุงเทพฯ ถ้าไม่มีเรื่องการเดินเรือและการค้าขายที่ทำเรือ สยามก็คงจะกลายเป็นของฝรั่งเศสไปแล้วในตอนนั้น

---

^๑ น่าจะหมายถึง อ่าวไดมอนด์ (Diamond Harbour) ท่าเรือตะวันตกของเบงกอลทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งอยู่บริเวณสูงสุดของปากแม่น้ำ Hooghly – สวป.

ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแหล่งกำเนิดของม้นในทะเลจีน ในฮ่องกง และต่อเนื่องไปยังกระแสน้ำนิ่งที่ขยายตัวกว้างออกไปในอ่างต่งเกีย กระแสน้ำสายต่างๆ ที่ขึ้นลงวันละ ๒ ครั้งจะมีระดับน้ำสูงและมีความผันแปรที่ไม่เท่ากัน กระแสน้ำสายหนึ่งในจำนวน ๒ สาย ที่เกิดในเวลาเดียวกันจะกลายเป็นกระแสน้ำที่ไหลอ่อนและหายไปในที่สุด และผลก็คือ ในอ่างต่งเกียจะมีกระแสน้ำขึ้นลงสายเดียวที่มีเวลาไหลเป็นระยะเวลา ๖ ถึง ๘ วันต่อเดือน แต่ในอ่าวสยามจะไหลเป็นเวลา ๓ วัน หรือ ๔ วัน

ในฤดูร้อนหรือในช่วงลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ (เดือนเมษายนถึงเดือนกันยายน) กระแสน้ำทั้งสองจะมีปริมาณน้ำมากในตอนกลางคืน ดังนั้นแม่น้ำเจ้าพระยาจะมีระดับกระแสน้ำต่ำในตอนกลางวันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ใกล้ถึงวันที่ดวงอาทิตย์อยู่ไกลจากเส้นศูนย์สูตรของโลกมากที่สุด กระแสน้ำลงจะถูกรบกวนจากกระแสน้ำประจำวันที่อ่อนแรงแต่เพียงอย่างเดียว

ในช่วงลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ¹ (ตุลาคมถึงมีนาคม) มรสุมนี้จะค่อยๆ เปลี่ยนแปรไปที่ละเล็กทีละน้อย กระแสน้ำขึ้นสูงจะปรากฏในช่วงเวลากลางวัน และน้ำท่วมบนฝั่งซึ่งไหลอ่อนแรงมาตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงมกราคมจะหยุดไหลในระหว่างที่มีกระแสน้ำตอนกลางคืนซึ่งเป็นกระแสน้ำที่แรงมากและมักมีความเร็วมากกว่า ๔ น็อต

หลังจากช่วงการไหลอันยาวนานของกระแสน้ำประจำวันที่ไหลมาเป็นเวลาหลายวัน กระแสน้ำใหม่จึงได้เกิดขึ้นบริเวณช่วงกลางระหว่างเวลาต่างๆ ที่เกิดกระแสน้ำท่วมสูง กำเนิดของกระแสน้ำใหม่นี้จะปรากฏในช่วงสั้นๆ หลังจากเวลาที่เย็นวันนับจากเดือนมกราคมถึงเดือนมิถุนายน แต่ในช่วงครึ่งหลังของปีจะปรากฏในตอนเช้าตรู่^{2a}

หลังจากหลายวันผ่านไปดูเหมือนว่ากระแสน้ำเกิดใหม่จะมีความแรงมากขึ้นในแต่ละวัน ประมาณวันที่ ๑๐ ความแรงของม้นจะเพิ่มระดับความสำคัญ

¹ เทียบเคียงกับหน้า ๒๕๕ เรื่องลม - ต้นฉบับ

² E.B.Michell *ตารางเรื่องกระแสน้ำในกรุงเทพฯ*, พ.ศ. ๒๔๓๗. จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Siam Free - ต้นฉบับ คือวันที่ ๒๑ มิถุนายน และ ๒๓ ธันวาคม ของแต่ละปี - สวป.

^a คือวันที่ ๒๑ มิถุนายน และ ๒๓ ธันวาคม ของแต่ละปี - สวป.

ถึงขนาดที่จะกลายเป็นกระแสน้ำหลักประจำวันได้ และในเวลาอีกเพียงไม่กี่วัน มันก็จะครองความเป็นกระแสน้ำเพียงสายเดียวตลอด ๒๔ ชั่วโมง แล้วก็ค่อยๆ อ่อนแรงลงทีละน้อย เหมือนเช่นที่เป็นกับกระแสน้ำต้นกำเนิดของมัน เมื่อตอนที่กระแสน้ำเกิดใหม่ได้ไหลเข้ามาแทนที่แล้วมันก็จะสลายตัวไปในเวลาประมาณ ๒๔ ชั่วโมง เท่ากับเวลาตอนที่มันยังคงความเป็นกระแสน้ำอยู่

ขณะที่ระยะเวลาที่กลางวันและกลางคืนยาวเท่ากันได้ใกล้เข้ามา เราจะเห็นความแตกต่างระหว่างกระแสน้ำที่อ่อนกว่าและแรงกว่าได้น้อยมาก และเรือสินค้าก็มักจะข้ามผ่านสันดอนได้ ๒ ครั้งภายใน ๒๔ ชั่วโมง แต่แต่ละครั้งกระแสน้ำมักจะมีความลึกมากกว่า ๑๓ ฟุต จะสังเกตเห็นความแตกต่างได้มากที่สุดในเวลาที่ดีวงอาทิตย์อยู่ไกลจากเส้นศูนย์สูตรของโลกมากที่สุด

ช่วงที่กระแสน้ำขึ้นสูงสุดมักจะปรากฏอยู่เป็นระยะสั้นๆ หลังจากวันข้างขึ้นและพระจันทร์เต็มดวง แต่ก็ก็จะขึ้นอยู่กับอิทธิพลของกระแสนลมค่อนข้างมาก ดูเหมือนว่ากระแสนลมตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นตัวผลักดันให้กระแสน้ำจากทะเลจีนไหลเข้าสู่อ่าว และหากว่าในตอนที่มีน้ำพัดขึ้นไปจนถึงตอนบนของอ่าวแล้วถ้ามันไม่ได้เจอกับหัวลมที่มีกำลังแรง กระแสน้ำหมุนก็มักจะมีความสูงครึ่งฟุตเหนือกว่าระดับความสูงที่มันควรจะเป็น

กระแสนลมตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือจะเป็นตัวถ่วงกระแสน้ำหมุนในเส้นทางที่จะไหลขึ้นสู่ตอนบนของอ่าว และเมื่อกระแสนลมแรงได้อ่อนกำลังลงมันก็จะมียลอย่างยิ่งต่อความลึกของระดับน้ำท่วมสูงบริเวณสันดอนในครั้งต่อไปได้ โดยเฉพาะในขณะที่กระแสน้ำหมุนถ่วงเทวมวลน้ำทางทิศตะวันตกทั้งหมดที่บริเวณตอนบนสุดของอ่าว และดูเหมือนจะเป็นอิทธิพลขวางกั้นที่สำคัญในทิศทางนั้น

กระแสนลมแรงทางด้านทิศเหนืออาจลดระดับน้ำให้ต่ำลงในขณะที่กระแสนลมแรงทางทิศใต้และตะวันออกเฉียงใต้จะเป็นตัวเพิ่มกระแสน้ำที่บนสันดอน

ความลึกมากที่สุดจะปรากฏในเดือนตุลาคม พฤศจิกายน และธันวาคม ในขณะที่กระแสน้ำยามเช้าสูงถึงระดับ ๑๔ ฟุต ๘ นิ้ว และ ๑๔ ฟุต ๑๐ นิ้ว

และบางทีก็สูงถึง ๑๕ ฟุต โดยทั่วไปช่วงน้ำขึ้นสูงจะปรากฏได้เป็นบางช่วงเวลา และไม่มีเวลาใดเลยที่น้ำจะขึ้นสูงน้อยกว่า ๙ หรือ ๑๐ ฟุต

ในราวเดือนมีนาคม เมษายน และพฤษภาคม ตลอดทั้งเดือนจะมีวันที่ น้ำขึ้นสูงถึงระดับ ๑๔ ฟุตอยู่เพียงไม่กี่วัน และจะมีกระแสน้ำใหม่ปริมาณน้อย ไหลอยู่เบื้องล่าง ส่วนในช่วงระดับน้ำต่ำนั้นลำคลองมักจะมึระดับน้ำสูงไม่เกิน ๔ ฟุต

มีทั้งแม่น้ำ ทางน้ำสายย่อยๆ ภายในประเทศ และ คลอง ต่างๆ ที่ได้ เชื่อมต่อกับกระแสน้ำนี้ แต่การเปลี่ยนแปลงของกระแสน้ำก็ไม่ได้ส่งอิทธิพลใดๆ ต่อผู้ที่ทำกิจการเกี่ยวกับเรือแม้แต่หน่อย

ความแตกต่างของเวลาในช่วงระหว่างที่น้ำขึ้นสูงที่บริเวณสันดอน และ ที่กรุงเทพฯ (ซึ่งอยู่สูงขึ้นไป ๓๐ ไมล์) โดยเฉลี่ยแล้วจะประมาณ ๓ ชั่วโมง แต่กระแสน้ำมักจะไหลทั้งช่วงจากชั่วโมง ๑๕ นาที ถึงชั่วโมง ๔๕ นาที หลังจากเวลาที่น้ำขึ้นสูงจริงๆ และในขณะที่ระดับน้ำลดต่ำลงจริงๆ ระดับน้ำทรง จะเกิดอยู่ประมาณ ๒ ชั่วโมง หลังจากที่น้ำขึ้นสูงแล้วก็จะเริ่มลด ระดับลง ซึ่งในระหว่างนั้นกระแสน้ำก็จะไหลอย่างสม่ำเสมอขึ้นสู่ คลอง ต่างๆ ที่มีระดับน้ำที่สูงกว่าระดับของกระแสน้ำ

ปริมาณน้ำในแม่น้ำจะมีระดับต่ำสุดอยู่หลายเดือน จากเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคมจะเป็นช่วงเวลาที่น้ำขึ้นสูง แล้วจึงเริ่มต้นลดระดับลง ปริมาณ น้ำใน คลอง ที่มีระดับน้ำสูงกว่าก็จะเริ่มต้นไหลลงสู่ลำน้ำสายหลัก และแม้ว่า แรงขับเคลื่อนของคลื่นลูกใหญ่จะยังคงเคลื่อนตัวจนก่อให้เกิดกระแสน้ำบนพื้น ผิวน้ำอยู่อย่างต่อเนื่องแต่น้ำใน คลอง ต่างๆ ก็ยังคงลดลง

ในฤดูน้ำหลาก (เดือนตุลาคมถึงมกราคม) มักจะไม่มีกระแสน้ำเกิดขึ้นใน ลำน้ำสายหลักเนื่องมาจากจำนวนของน้ำใหม่จากนอกเมืองได้ไหลลงมาด้วย ระดับน้ำที่สูงกว่าในกระแสน้ำปกติ

นับตั้งแต่วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^๑ เมื่อ ๒๐ กันยายนถึงวันคริสต์มาส โดยทั่วไปแล้วเรือต่างสามารถที่จะลอยอยู่

^๑ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - สวป.

ในแม่น้ำได้ถึงใช้สมอเรือเพียงอันเดียวก็จะไม่ทำให้เรือแกว่ง ช่วงนี้เป็นฤดูแห่งเทศกาลทางน้ำของประชาชนที่อาศัยอยู่ตลอดทั่วทั้งที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจะพบว่าน้ำใน คลอง ต่างๆ จะเพิ่มระดับอยู่เป็นระยะเวลานานก่อนและหลังช่วงระดับน้ำสูงสุด เนื่องมาจากกระแสน้ำสูงในแม่น้ำสายหลัก

ดังนั้น ตลอดทุกช่วงเวลาของแต่ละปีคนเรือที่รู้ถึงสภาพของกระแสน้ำจึงสามารถใช้ คลอง ต่างๆ เหล่านี้แบ่งเบาภาระในการเดินเรือของพวกเขาได้มาก โดยสามารถหลีกเลี่ยงจากกระแสน้ำที่สกปรกเน่าเหม็นแล้วหันไปใช้กระแสน้ำที่มีสายน้ำใสสะอาดแทน

II ลม - กระแสลมบริเวณด้านในอ่าว หรือทางทิศเหนือของละติจูดที่ ๑๒ องศา ๓๕ ลิปดา ไม่ได้เป็นเครื่องแสดงว่ามันจะเป็นปรากฏการณ์เดียวกับที่เกิดทางตอนใต้ของแม่น้ำสายเดียวกันนี้เสมอไป

สัญญาณที่บอกถึงเวลาสิ้นสุดของฤดูร้อนหรือมรสุมตะวันตกเฉียงใต้คือสายลมเย็นสดชื่นยามเช้าพร้อมด้วยสายลมจากตะวันออกที่พัดไปจนถึงสิ้นเดือนตุลาคมขณะที่เวลาล่วงเลยไป ลมก็จะเริ่มพัดแรงขึ้นในตอน ๙ ถึง ๑๐ โมง และซาลงไปในตอนบ่าย บางโอกาสจะติดตามมาด้วยลมฝ่ายใต้ในตอนเย็น

อีก ๒ - ๓ วันถัดมาก็จะมีลมพายุกรรโชกรุนแรงพัดรวมมากับลมฝ่ายใต้เป็นพายุซึ่งมาจากทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือในเดือนพฤศจิกายน ลมมรสุมนี้จะกระจายตัวพอสมควรอยู่ในทะเลจีน เป็นผลให้ยามเช้าที่บริเวณเหนือแม่น้ำเจ้าพระยามีอากาศหนาวเย็น อาจทำให้บรรดาฝีพายในภูมิภาคแบบนั้นรู้สึกยินดีในการพายเรือออกไปทั่วบริเวณ โดยใช้กระแสน้ำลากตอนเช้าและกลับมาด้วยกระแสน้ำลงในตอนหลัง คนเรือควรเตรียมเสบียงให้พร้อมที่ปากน้ำในตอนสัปดาห์แรกของเดือน สำหรับการเดินทางไปตามชายฝั่งทะเลทางตะวันออกของอ่าวพวกเขาจะได้พบกับกำลังลมแรงพัดจากทางทิศเหนือ ท้องฟ้าใสกระจ่างและอากาศดี ส่วนทางด้านทิศตะวันออกตอนนี้จะเปียกชื้นและมีพายุฝนฟ้าคะนอง

ตอนปลายเดือนมกราคมและในเดือนกุมภาพันธ์ กระแสลมด้านในอ่าวจะไม่มีกำลังแรงมากนัก โดยทั่วไปแล้วลมที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกจะผันแปรไปโดยกระแสลมทางทิศใต้หรือตะวันออกเฉียงใต้ที่พัดในเวลาเย็น และบางครั้งลมทิศตะวันออกเฉียงเหนือก็อาจจะพัดย้อนกลับในตอนเช้าสองถึงสามครั้ง ทะเลราบเรียบในขณะที่ลมพัดอย่างแผ่วเบาและไม่แน่นอน มีละอองฝนโปรยปรายที่เรียกกันทั่วไปว่า “ฝนชะช่อมะม่วง” (mango showers) เป็นฝนที่ตกลงมาเพื่อกระตุ้นให้ผลไม้ ออกผล ตอนปลายเดือนกุมภาพันธ์และตลอดเดือนมีนาคมและเมษายนอากาศยามเช้าจะร้อนและลมสงบ ขณะที่แผ่นดินร้อนขึ้น สายลมแรงจากทะเลก็จะพัดขึ้นมาจากทิศใต้ไปจนถึงตอนเย็น พายุคำรามอย่างหนักหน่วงต่อเนื่องไปจนตลอดทั้งคืน ช่วงที่มีลมพัดแผ่วเบาที่แหลมแสมสาร อากาศที่เกาะสีชังจะสดชื่นและสดชื่นมากขึ้นที่บริเวณสันดอน ดังนั้นจึงมีลมกรรโชกแรงขึ้นขณะที่มันพัดเข้าใกล้ที่ราบลุ่มแม่น้ำที่ร้อนระอุ จากการที่น้ำมักจะลดระดับในเดือนเหล่านี้เสมอ จึงทำให้เกิดสภาพทะเลเลวร้ายประจำปีที่บริเวณด้านนอกฝั่งอยู่เป็นประจำ เรือลำเล็กๆ ควรจะใช้ลำคลองทางทิศตะวันออกเฉียงใต้บ้างในโอกาสแบบนั้น โดยควรเลือกที่จะแล่นเข้าไปในนั้นก่อนที่จะพบกับทะเลรุนแรงที่ด้านนอก

ลมเหล่านี้เป็นลมท้องถิ่นอย่างแท้จริง และพัดไปไกลไม่ถึงในอ่าว มันไม่ใช่ลมมรสุมแม้ว่าลมจะพัดมาจากทางทิศใต้และตะวันตกก็ตาม ลมเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่มีลักษณะเฉพาะของการเกิดลมบกลมทะเลตามธรรมชาติ ซึ่งลมทะเลจะมีกำลังแรงอันเนื่องมาจากสภาพอากาศร้อนจัดของแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำที่เป็นอยู่ในตอนนี้ ส่วนลมบกก็จะสลายตัวไปจนเกือบหมดอันเนื่องมาจากแผ่นดินได้เก็บความร้อนไว้อย่างมีประสิทธิภาพในระหว่างกลางคืนเพื่อเป็นการป้องกันอุณหภูมิลดต่ำลงกว่าอุณหภูมิในอ่าว บริเวณคาบสมุทรตะวันออกและตะวันตกที่พื้นดินไม่ได้มีความร้อนอย่างผิดปกติ ลมบกและลมทะเลจะสลับกันพัดด้วยกำลังลมสม่ำเสมอและปานกลางมากกว่าที่เป็นอยู่ตามธรรมดา บางโอกาสเมื่อต้องเผชิญกับพายุฝนฟ้าคะนองพัดกระหน่ำในตอนปลายเดือน

เมษายนจนทำให้พื้นดินเย็นตัวลงก็จะสามารถสัมผัสกับลมบกขนาดใหญ่ปานกลางในตอนเช้าและสงบนิ่งในตอนกลางวัน จากนั้นลมทะเลก็จะเพิ่มกำลังแรงขึ้นอีกครั้งไปจนถึงตอนกลางคืน

ในเดือนพฤษภาคมจะมีฝนติดต่อกันนาน และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้จะสลายตัวไป เมื่อกระทบกับคาบสมุทรมลายู มันเคลื่อนตัวมาจากมหาสมุทรอินเดียอันไกลโพ้นและจะพัดจนถึงวันใดนั้นไม่อาจกำหนดแน่ชัด หากลมมรสุมมาถึงช้านานเป็นเดือนๆ ความเสียหายอันเกิดจากโรคมาเลเรียก็จะยิ่งรุนแรงสาหัสขึ้นในหมู่ประชาชน น้ำในแม่น้ำจะแห้งขอด สิ่งโสโครก ความน่าสะอิดสะเอียน และเสียงเรียกร้องในการจัดการเรื่องน้ำกินน้ำใช้ก็จะถูกหยิบยกมาพูดกันอีกครั้ง แล้วก็ลืมนั่นกันไปอีก เมื่อเมฆฝนตั้งเค้าสูงตระหง่านทั่วบริเวณขอบฟ้าและฝนก็ตกลงมาราวกับฟ้ารั่ว

โดยทั่วไปแล้วตอนต้นของมรสุมจะหมายถึงเดือนมิถุนายนและเดือนกรกฎาคมอันแห้งแล้ง การที่ฝนหยุดตกนั้นไม่ได้ทำให้เกิดเสียงสาบแช่งน้อยไปกว่าการที่ฝนตกซ้ำ ในสองเดือนนี้รวมทั้งเดือนสิงหาคมลมมรสุมจะมีความสม่ำเสมอพอควร แม้ว่าจะมีกำลังแรงที่ไม่แน่นอน พายุฝนรุนแรงทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออาจจะตกเรื่อยไปจนถึงตอนเย็น และโดยทั่วไปจะตกต่อเนื่องไปอีกไม่น้อยกว่า ๑ ชั่วโมง กลุ่มก้อนของไอน้ำที่มาพร้อมกับพายุฝนนี้จะเป็นเครื่องเตือนคนเดินเรือได้เป็นอย่างดีเสมอ เพราะเราไม่อาจไว้วางใจให้บาร์อมิเตอร์เป็นตัวคอยชี้บอกถึงสภาพอากาศเลวร้าย และกลุ่มไอน้ำก็ยังจะรวมตัวกันอยู่อย่างหนาแน่น เว้นแต่จะมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงกลางวันบ้างเล็กน้อยเท่านั้น

ลมกำลังแรงและน้ำทะเลหนุนสูงจะเคลื่อนตัวไปพร้อมๆ กันทางด้านตะวันออกของอ่าวด้านในรวมเป็นเวลา ๘ ถึง ๑๐ วัน ตอนนี้อย่างฝั่งตะวันตกสามารถใช้เดินเรือได้

ขณะเมื่อถึงปลายฤดูมรสุมและใกล้จะถึงเดือนกันยายน ลมมรสุมจะเปลี่ยนทิศทางไปยังตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือ ปรากฏมีฝนตกหนักในเดือนสิงหาคม กันยายน และตุลาคม ตารางในภาคผนวกจะแสดงค่าเฉลี่ยเป็น

เวลา ๘ ปี ที่ระดับ ๗.๔๔, ๑๑.๙๒ และ ๗.๘๑ นิ้ว ตามลำดับ ชัดแย้งกับ ๖.๖๙, ๖.๖๔ และ ๖.๑๘ นิ้ว ซึ่งเป็นตัวเลขของ ๓ เดือนก่อนหน้านี้

หลังจากที่ฝนตกหนักมาเป็นเวลาหลายวันตลอดทั้งฤดูร้อนแผ่นดินก็จะเย็นลงและอาจจะมียลุมบกพัดในตอนเช้า ตามมาด้วยลมสงบในตอนบ่าย

อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่าฤดูมรสุมทั้งหมดล้วนไม่มีความแน่นอน และมีความผันแปรอยู่ในบริเวณอ่าวด้านใน อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้ว อาจกล่าวได้ว่าในระหว่างการเอื้อประโยชน์ของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือจากทะเลจีน (เดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนมีนาคม) ลมจะเกิดขึ้นบ่อยครั้งที่สุดจากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือหรือตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วง ๓ เดือนแรก และจากทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ และทางใต้ ในช่วงเวลาที่เหลือ

เมษายนเป็นเดือนแห่งลมบกและลมทะเล จากเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม จะเป็นช่วงของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดจากตะวันตกเฉียงใต้และตะวันตกโดยมีที่ราบสูงที่อยู่บริเวณคาบสมุทรเป็นตัวทำให้ลมอ่อนกำลังลง แล้วเปลี่ยนทิศทางไปสู่ตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือ โดยมีปริมาณฝนตกประมาณ ๕๔ นิ้วที่กรุงเทพฯ รวมมาด้วย ในแต่ละฤดูชายฝั่งด้านอับลมที่บริเวณอ่าวด้านในก็จะมีสภาพเหมือนชายฝั่งต่างๆ ตามบริเวณอ่าว และจะมีสภาพอากาศที่เลวร้ายรวมทั้งทะเลและฝนที่แปรปรวน บริเวณชายฝั่งที่มีลมพัดพาสามารถเดินเรือได้ เรียกได้ว่ามีสภาพอากาศที่ดี

พ.ศ. ๒๔๓๓	อุณหภูมิในกรุงเทพฯ				ปริมาณฝนตก นิ้ว	ลมที่แพร่หลาย
	สูงสุด		ต่ำสุด			
	สูงสุด	เฉลี่ย	ต่ำสุด	เฉลี่ย		
มกราคม	๘๙	๘๒	๕๘	๗๐	๐.๕๐	ตะวันออกเฉียงเหนือ
กุมภาพันธ์	๙๐	๘๒	๖๒	๗๓	๐.๕๐	ตะวันออก
มีนาคม	๙๔	๙๑	๗๑	๗๖	๐.๐๐	ใต้
เมษายน	๙๕	๙๓	๗๓	๗๗	๑.๔๐	ใต้
พฤษภาคม	๙๖	๙๐	๗๔	๗๗	๘.๕๒	ใต้
มิถุนายน	๙๔	๘๙	๗๔	๗๗	๕.๖๘	ตะวันตกเฉียงใต้
กรกฎาคม	๙๓	๙๐	๗๓	๗๖	๔.๐๑	ตะวันตกเฉียงใต้
สิงหาคม	๙๔	๘๘	๗๔	๗๖	๑๒.๑๔	ใต้และตะวันตก
กันยายน	๙๑	๘๗	๗๔	๗๖	๑๐.๒๖	ใต้และตะวันตก
ตุลาคม	๘๙	๘๕	๖๙	๗๔	๕.๐๐	ใต้และตะวันตกถึง ตะวันออกเฉียงเหนือ
พฤศจิกายน	๘๙	๘๕	๖๘	๗๒	๐.๘๙	ตะวันออกเฉียงเหนือ
ธันวาคม	๘๘	๘๖	๖๗	๗๑	๐.๐๐ ๔๘.๙๐ ³	ตะวันออกเฉียงเหนือ

ปริมาณฝนตกที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๔๓๓

ปี พ.ศ.	ค.ศ.	ม.ค. นิ้ว	ก.พ. นิ้ว	มี.ค. นิ้ว	เม.ย. นิ้ว	พ.ค. นิ้ว	มิ.ย. นิ้ว	ก.ค. นิ้ว	ส.ค. นิ้ว	ก.ย. นิ้ว	ต.ค. นิ้ว	พ.ย. นิ้ว	ธ.ค. นิ้ว	รวมทั้งปี นิ้ว
๒๔๒๕	(๑๘๘๒)	๐.๕๐	-	๐.๒๑	๔.๕๒	๕.๙๒	๓.๗๘	๘.๔๓	๓.๐๗	๑๔.๑๕	๑๑.๕๖	๑.๕๐	-	๕๓.๖๔
๒๔๒๖	(๑๘๘๓)	-	๐.๖๓	-	๓.๐๖	๗.๔๔	๙.๖๙	๒.๑๐	๕.๗๖	๘.๕๗	๓.๔๔	๑.๕๒	-	๔๓.๒๑
๒๔๒๗	(๑๘๘๔) ⁴	-	-	-	-	-	๗.๐๐	๕.๒๙	๓.๕๗	๖.๑๘	๘.๔๙	๓.๒๓	-	๓๓.๗๖
๒๔๒๘	(๑๘๘๕)	๐.๑๐	๓.๖๒	๐.๑๒	๑.๓๕	๑.๕๒	๘.๘๘	๖.๗๘	๑๐.๙๖	๑๔.๑๒	๙.๐๖	๓.๓๕	-	๕๙.๗๖
๒๔๒๙	(๑๘๘๖)	๒	๐.๕๒	๐.๙๕	๐.๗๒	๗.๗๒	๘.๔๔	๑๐.๙	๔.๐๒	๑๖.๔๑	๑๒.๘๕	๓.๑๒	-	๖๕.๗๗
๒๔๓๐	(๑๘๘๗)	๑.๗๙	๒.๒๕	๐.๘๗	๒.๓๙	๘.๗๖	๔.๑๙	๗.๙๗	๘.๗๕	๙.๖๑	๐.๙๘	๑.๕๖	-	๕๕.๑๒
๒๔๓๑	(๑๘๘๘) ⁵	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
๒๔๓๒	(๑๘๘๙)	๕.๑๐	-	๑.๑๕	๑.๐๔	๖.๙๗	๕.๘๘	๓.๘๘	๑๐.๖๔	๑๖.๐๗	๑๑.๑๔	๖.๗๖	๑.๕๑	๗๐.๐๗
๒๔๓๓	(๑๘๙๐)	๐.๕๐	๐.๕๐	-	๑.๔๐	๘.๕๒	๕.๖๘	๔.๐๑	๑๒.๑๔	๑๐.๒๖	๕.๐๐	๐.๘๙	-	๔๘.๙๐
ค่าเฉลี่ยต่อเดือน		๑.๑๔	๑.๐๗	๐.๔๗	๒.๔๙	๖.๖๙	๖.๖๔	๖.๑๘	๗.๔๔	๑๑.๔๑	๗.๘๑	๒.๗๔	๐.๑๙	๕๓.๗๘ ⁶

³ ระดับ ๕ นิ้ว บางครั้งนับว่าต่ำกว่าค่าเฉลี่ย เนื่องจากฝนตกไม่ตรงตามเป้าหมายไปจนถึงตอนปลายฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ปริมาณฝนตกในปีก่อนหน้านั้นหนักมาก วัดได้ถึง ๑๖ นิ้ว สูงกว่าค่าเฉลี่ย - ต้นฉบับ

⁴ จาก ๑ มกราคม ถึง ๓๐ มิถุนายน = ๗ นิ้ว - ต้นฉบับ

⁵ ไม่มีการบันทึกไว้ - ต้นฉบับ

⁶ ค่าเฉลี่ยใน ๘ ปี - ต้นฉบับ

การวัดปริมาณฝนตกที่มีอยู่เพียงแห่งเดียวในประเทศนี้จัดทำขึ้นโดยองค์กรเอกชนหรือส่วนบุคคล ข้อมูลที่เห็นอยู่ด้านบนได้มาจากบริษัทบอร์เนียว เป็นที่คาดกันว่าประเทศที่ต้องพึ่งพาปริมาณฝนตกอย่างมากมาที่สยาม ประเทศ ซึ่งความผันแปรต่างๆ มีอิทธิพลที่สำคัญยิ่งต่อผลผลิตประจำปีและการติดต่อสื่อสารกับจังหวัดต่างๆ มากมายที่อยู่ห่างไกลเช่นนี้ รัฐบาลควรจะก่อตั้งสถานีเก็บข้อมูลไว้ในทุกตำบลและทุกจังหวัด และแม้ว่าจะได้มีการนำเข้าเครื่องวัดปริมาณน้ำฝนจำนวนมากมาตั้งแต่ ๓ - ๔ ปีที่แล้ว แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เคยได้เห็นผลงานใดๆ ที่เกิดจากเครื่องมือเหล่านั้น

ภาคผนวก ๒

การค้าขายทางเรือและสินค้าที่กรุงเทพฯ¹

ตาราง A - สัญชาติต่างๆ ของเรือซึ่งได้มาจอดเทียบท่าบริเวณอ่าวกรุงเทพฯ

	พ.ศ.	๒๔๓๑	๒๔๓๒	๒๔๓๓	๒๔๓๔	๒๔๓๕	๒๔๓๖	๒๔๓๗	๒๔๓๘	๒๔๓๙
	ค.ศ.	๑๘๘๘	๑๘๘๙	๑๘๙๐	๑๘๙๑	๑๘๙๒	๑๘๙๓	๑๘๙๔	๑๘๙๕	๑๘๙๖
อังกฤษ	%	๖๐	๖๙	๖๗	๘๔	๘๗	๖๖	๗๐	๖๘	๗๔
ฝรั่งเศส		๓.๕	๔.๕	๓	๑	๑	๒	๕	๒.๕	๒.๓
เยอรมัน		๑๙	๑๕	๒๒	๕	๗	๒๑	๑๑	๑๐	๑๑
สวีเดน และ นอร์เวย์		๒.๗๕	๓	๒.๗๕	๔	๙	๓	๘	๑๗.๕	๑๑.๑

ปริมาณค่าเฉลี่ยของประเทศอังกฤษคิดได้มากกว่า ๗๒ เปอร์เซ็นต์ ปริมาณการเดินเรือแต่ละปีนับตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๓๑ (ค.ศ.๑๘๘๘) และการยอมรับในมูลค่าของโกดังสินค้าตามสถิติ (ตาราง E.) แสดงให้เห็นว่าเรือสินค้าอังกฤษยังคงถือครองเปอร์เซ็นต์การค้ามากกว่าชาติใดๆ

การค้าทางเรือของประเทศฝรั่งเศสอยู่ที่ ๒.๒ เปอร์เซ็นต์ต่อปี และมีปริมาณการค้าที่ลดลง การเพิ่มระวางบรรทุกทุกของเรือสวีเดนและนอร์เวย์ขึ้นอยู่กับทั้งเรือใบและเรือกลไฟ ซึ่งแต่ก่อนนั้นล้วนผูกขาดอยู่กับการค้าไม้สักทั้งสิ้น การค้าขายโดยเรือสำเภา เฉลี่ยแล้วไม่ค่อยเพิ่มเกินกว่า ๒ ถึง ๓ เปอร์เซ็นต์จากปริมาณทั้งหมด

¹ ต้องจำไว้ว่าอย่างหนึ่งว่า ไม่ได้หมายถึงการค้าขายของสยามทั้งหมด คือไม่ได้รวมถึงการค้าขายที่ชายแดนบริเวณมณฑลลาว (ภาคผนวก ๗) การค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ระหว่างเมืองทางตะวันออกเฉียงใต้ กัมพูชาและอินโดจีน (หน้า ๒๒๑) และการค้าขายตรงที่นำจับตามองระหว่างรัฐในคาบสมุทรมลายูและท่าเรืออังกฤษที่ยุ่งกั๋ง ปินัง และสิงคโปร์ (ภาคผนวก ๑๒) – ต้นฉบับ

ตาราง B - การค้าขายทางเรือที่ได้รับแจ้งจากท่าเรือกรุงเทพฯ

พ.ศ.๒๕๓๑	๒๕๓๒		๒๕๓๓		๒๕๓๔		๒๕๓๕		๒๕๓๖		๒๕๓๗		๒๕๓๘		๒๕๓๙	
	เรือ	ต้น	เรือ	ต้น	เรือ	ต้น	เรือ	ต้น	เรือ	ต้น	เรือ	ต้น	เรือ	ต้น	เรือ	ต้น
อังกฤษ	๒,๘๔๔	๒,๒๘๔,๔๔๔	๒,๖๒๔	๒,๐๑๘,๗๐๓	๓,๓๕๕	๒,๕๕๘,๗๐๔	๒,๖๖๐	๑,๙๕๔,๔๗๗	๒,๔๖๖	๓,๔๘๘,๕๕๕	๓,๗๗๑	๓,๐๖๘,๑๑๑	๓,๗๗๑	๓,๐๖๘,๑๑๑	๓,๗๗๑	๓,๐๖๘,๑๑๑
ฮอลแลนด์	๒	๑,๕๕๔๔	๖	๖,๗๕๕๕	๔	๒,๖๗๗๗	๒	๑,๙๕๔๔	๒	๒,๕๕๕๐	๓	๓,๗๗๑๒๐	-	-	๑	๑,๐๒๔
ฝรั่งเศส	๑๗	๘,๙๔๔๔	๑๗	๗,๑๖๒๓	๒๔	๑๑,๖๒๓๓	๑๒	๒,๕๖๖๑	๑๒	๒,๖๒๖๔	๑๒	๑,๓๗๗๕	๖	๒,๑๖๖๑	๒๓	๔,๗๕๔๔
เยอรมัน	๔๒	๗,๗๗๑๗	๕๖	๕,๕๕๗๒๓	๔๗๑	๘,๗๕๕๕๕	๑๖	๑,๑๐๐๔	๑๕	๑,๖๖๖๐	๑๕	๑,๐๖๖๒๐	๖๖	๕,๗๖๖๒๓	๔๒	๕,๕๕๗๗๕
อิตาลี	๑๑	๗,๕๕๗๕	๔	๖,๗๖๖	๖	๕,๕๕๓๔	๓	๒,๑๕๖๖	๓	๑,๑๑๑๕	๗	๘,๗๖๖๕	-	-	-	-
สยาม	๕๒	๒,๑๖๒๒	๑๒	๕,๕๗๒๒	๔	๓,๙๖๖๐	๔	๒,๐๐๔	๒	๑,๓๑๒๒	๒	๑,๓๑๒๒	๒	๔,๕๕๐	๔	๑,๙๕๒
ศรีลังกาและ มอริเชียส	๑๓	๔,๗๕๔๔	๑๒	๗,๖๔๗๑	๒๐	๑,๓,๕๕๓๓	๑๐	๘,๕๗๒๒	๔	๑,๕๕๗๗	๒๔	๑,๕๕๗๒๒	๕๕	๓,๑๖๖๒๐	๖๔	๑,๕๕๗๒๒
ประเทศอื่นๆ	๑	๗,๕๕๔	๖	๓,๙๕๗๗	๘	๓,๕๖๖๒๓	๓	๑,๕๕๗๕	๔	๒,๑๖๖๖	๓	๑,๓,๙๕๔	๒๐	๑,๓,๑๕๔	๔	๔,๗๕๒๒๒
ยอดรวม	๔๗๑	๓,๕๖๖,๕๖๕	๓,๘๔๗	๒,๘๔๕,๖๑๑	๔,๗๗๑	๓,๘๔๕,๗๗๑	๓,๗๗๑	๒,๒๑๕,๖๘๔	๒,๘๔๕	๔,๕๕๗,๕๕๕	๕,๕๕๗	๔,๕๕๗,๕๕๕	๕,๕๕๗	๔,๕๕๗,๕๕๕	๕,๕๕๗	๔,๕๕๗,๕๕๕

ตาราง C - การส่งออกจาก พ.ศ. ๒๕๒๓ - ๓๑ (ค.ศ. ๑๙๘๐ - ๘๘)

พ.ศ.	๒๕๒๓	๒๕๒๔	๒๕๒๕	๒๕๒๖	๒๕๒๗	๒๕๒๘	๒๕๒๙	๒๕๓๐	๒๕๓๑
ดอลลาร์	๔,๗๐๔,๓๑๘	๔,๘๖๖,๕๕๖	๔,๗๐๒,๗๗๕	๔,๒๐๗,๗๐๔	๑๑,๑๕๔,๕๕๒	๔,๕๕๖,๗๒๕	๑๐,๓๗๒,๕๕๒	๑๕,๕๕๗,๕๕๖	๑๖,๓๒๔,๖๘๐

ตาราง D - สินค้าส่งออกที่สำคัญจากท่าเรือกรุงเทพฯ

		พ.ศ.๒๕๓๑		พ.ศ.๒๕๓๒		พ.ศ.๒๕๓๓		พ.ศ.๒๕๓๔	
		ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์
รังกา	ตัน	๓	๑๔,๗๕๙	๗	๑๓,๑๘๘	-	-	-	-
เชาควาย	ตัน	๗๔๓	๒๐,๕๘๒	๑,๒๒๗	๓๑,๖๐๓	๑,๑๐๗	๒๐,๑๖๙	๑,๒๕๗	๒๖,๙๓๙
เคบีก	ตัน	๒๗,๑๑๘	๖๐,๓๙๔	๒๕,๗๗๐	๕๕,๙๙๓	๒๒,๕๕๑	๔๕,๖๖๖	๑๔,๕๕๒	๒๖,๒๓๓
กระวาน	ตัน	๑๕๒	๗๓,๑๔๔	๑๐๑	๙๔,๒๒๓	๑๕๕	๑๔,๒๒๓	๒๒๙	๑๕,๘๓๔
ปลาแห้ง	ตัน	๖,๗๘๙	๘๕,๖๕๗	๑๑,๘๐๗	๘๙,๖๓๕	๗,๔๖๗	๗๓,๑๑๔	๕,๓๓๙	๔๔,๖๘๘
หอยแมลงภู่มากแห้ง	ตัน	๙๐๘	๑๖,๐๙๙	๙๗๘	๑๖,๘๕๕	๑,๕๖๐	๒๕,๓๓๙	๕๕๒	๙,๔๐๙
พริกไทย	ตัน	๙๑๘	๕๓,๖๙๓	๑,๑๒๕	๖๐,๕๗๑	๑,๗๐๒	๙๔,๑๓๖	๑,๕๕๑	๗๙,๕๙๔
ข้าวสาร	ตัน	๔๔๙,๕๓๙	๒,๑๐๔,๘๔๙	๓๓๓,๐๘๘	๑,๔๔๓,๒๒๘	๔๗๙,๖๖๐	๒,๕๐๘,๘๑๖	๒๒๖,๒๔๘	๑,๐๘๓,๓๗๓
ปลาเค็ม	ตัน	-	-	-	-	๔,๒๘๖	๒๗,๔๐๒	๔,๒๑๒	๒๑,๕๓๕
ไม้สัก	ตัน	๒๙,๕๓๘	๑๕๖,๗๗๒	๔๓,๑๔๖	๒๕๔,๑๔๙	๓๘,๗๓๕	๒๐๐,๑๗๘	๑๖,๑๐๐	๗๕,๒๐๗
งามเค็ด	ตัน	๑,๐๐๙	๘,๑๒๙	๒,๖๖๘	๒๒,๖๐๔	๓,๓๕๖	๒๔,๘๑๙	๖๓๙	๕,๔๙๙
ดีบุก	ตัน	๑๒๐	๑๔,๕๔๙	๑๔๙	๙,๖๔๑	๑๔๘	๑๓,๐๔๗	๑๖๙	๑๑,๗๐๓
ขอมมีค่า	ตัน	-	๑,๐๐๘	-	๑๑๖,๑๐๓	-	-	-	-
ไม้อื่น ๆ นอกเหนือจาก ไม้สัก ไม้ยาง และ ไม้เนื้อหอม ฯลฯ	ตัน	๗,๐๑๕	๓๔,๒๙๔	๕,๔๙๒	๓๐,๘๒๙	๔,๒๒๘	๒๒,๙๖๐	๗,๑๐๐	๓๒,๗๒๐
สินค้าชนิดอื่น ๆ	ตัน	-	๑๓๐,๙๗๒	-	๑๓๖,๒๘๒	-	๑๓๙,๑๓๙	-	๒๖๔,๐๙๕
ยอดรวม	ตัน	-	๒,๗๒๓,๘๗๑	-	๒,๒๘๖,๒๘๐	-	-	-	๑,๖๙๖,๘๒๗

พ.ศ.๒๕๓๕		พ.ศ.๒๕๓๖		พ.ศ.๒๕๓๗		พ.ศ.๒๕๓๘		พ.ศ.๒๕๓๙	
ปริมาณ	มูลค่า/ ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ ปอนด์
๖ ๑/๒	๗,๖๗๖	-	-	-	-	-	-	-	-
๑,๑๔๔	๒๐,๐๐๕	๑,๒๒๙	๒๒,๔๙๗	-	-	-	-	-	-
๑๖,๑๔๔	๒๗,๓๙๐	๑๘,๖๖๔	๓๐,๐๙๔	๒๔,๙๒๓	๔๖,๕๔๐	๒๒,๖๑๒	๔๓,๐๔๐	๒๖,๐๓๓	๔๖,๐๒๙
๑๗๖	๑๐,๕๐๕	๒๓๖	๑๖,๒๒๔	-	-	-	-	-	-
๘๐๘	๑๑,๐๕๔	๑๕,๗๖๔	๓๓๗,๑๖๑	-	-	-	-	-	-
๑,๖๑๗	๒๒,๔๐๗	๑,๔๙๓	๕,๕๓๗	-	-	-	-	-	-
๑,๑๗๕	๕๙,๔๓๒	๑,๑๔๗	๖๕,๙๒๘	๙๘๓	๓๑,๕๕๒	๘๘๙	๓๑,๒๓๗	๘๓๑	๒๗,๖๗๔
๑๙๘,๐๒๒	๙๕๖,๐๗๕	๗๗๕,๗๐๑	๓,๒๙๗,๒๓๗	๕๐๗,๘๘๓	๑,๖๘๙,๕๒๘	๔๖๔,๔๓๑	๑,๕๗๖,๘๐๑	๔๕๖,๙๒๖	๒,๑๒๑,๑๔๕
๖,๒๘๔	๓๗,๔๙๔	๒๗,๖๔๗	๓๒๘,๐๙๗	-	๑๘๐,๙๖๙	-	๑๓๗,๐๕๐	๙,๓๘๓	๑๐๖,๖๓๘
๑๔,๖๓๗	๖๒,๗๙๓	๓๐,๐๘๙	๙๒,๗๕๐	๕๗,๗๑๙	๑๖๐,๐๐๓	๔๘,๙๙๙	๒๙๖,๑๐๗	๔๙,๖๘๐	๒๖๔,๘๐๕
๓,๑๘๘	๒๓,๑๐๘	๖๐๖	๓,๗๗๖	-	-	-	-	-	-
๑๗๓	๙,๐๑๔	๑๐๐	๕,๓๕๕	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
๗,๒๙๗	๓๑,๘๒๕	๓,๙๕๓	๑๗,๖๑๘	๖,๙๓๔	๓๕,๖๘๑	-	๔๖,๘๒๔	๖,๔๔๐	๓๙,๔๔๑
-	๑๑๓,๗๐๕	-	๒๓๔๘๔๐	-	๒๑๔๙๗๕	-	๒๘๗๓๘๓	-	๒๓๙,๑๙๐
-	๑,๓๘๖,๕๑๐	-	๔,๔๕๗,๑๑๔	-	๒,๔๖๖,๘๙๕	-	๒,๖๙๙,๒๓๐	-	๓,๐๓๖,๒๙๑

ตาราง E - มูลค่าสินค้าที่ส่งออกจากท่าเรือที่กรุงเทพฯไปยังต่างประเทศ

ประเทศ	พ.ศ.๒๔๓๑ ปอนด์	๒๔๓๒ ปอนด์	๒๔๓๓ ปอนด์	๒๔๓๔ ปอนด์	๒๔๓๕ ปอนด์	๒๔๓๖ ปอนด์	๒๔๓๗ ปอนด์	๒๔๓๘ ปอนด์	๒๔๓๙ ปอนด์
บอมเบย์	๑๒,๕๘๔	๒๔,๒๑๕	๑๔,๓๖๗	๑๖,๑๐๓	-	-	๔๗,๗๔๖	๙๔,๙๔๕	๖๑,๘๘๒
จีน	๒๒,๕๗๔	๑๘,๗๑๔	๑๕,๖๘๐	๖,๖๗๐	๕,๕๓๗	๑๐,๕๐๓	-	๙,๓๖๔	๖,๘๖๗
คาบสมุทร	๒๙,๐๐๔	๒๔,๔๙๐	๓๓,๘๖๒	๒๑,๙๒๕	๑๕,๗๑๓	๙,๙๗๓	-	๑๖๓,๗๘๑	๑๘๖,๑๔๓
ยุโรป	๕๖๖,๖๙๐	๕๐๔,๐๔๖	๕๑๔,๖๑๒	๘๖,๖๕๐	๗๖,๒๕๒	๓๕๙,๗๐๘	-	๓๓,๕๔๐	๑๒๐,๙๘๒
ฮ่องกง	๑,๑๖๘,๘๓๐	๗๔๙,๕๔๔	๑,๖๗๒,๙๒๒	๗๑๑,๑๐๓	๔๕๙,๕๗๑	๒,๐๖๑,๒๘๘	๙๖๓,๔๙๔	๑,๑๕๗,๒๕๙	๑,๓๙๒,๔๓๘
ไซ่งอน	-	๙,๐๐๑	๑๓,๗๗๕	๑๐,๕๐๑	-	-	-	๗๓,๗๖๓	๒๑,๖๕๐
สิงคโปร์	๘๕๙,๑๓๑	๙๑๑,๒๗๐	๘๙๓,๑๗๑	๘๓๑,๒๐๓	๗๔๖,๖๔๗	๑,๖๘๘,๕๖๓	๑,๐๐๗,๕๖๗	๙๒๔,๗๗๓	๑,๐๓๙,๙๔๘
ประเทศอื่นๆ	๒๗,๓๗๓	-	๕๕,๑๖๒	๑๐,๖๗๒	๔๖,๘๔๐	๓๗๒,๐๓๙	๔๔๘,๐๘๘	๒๔๑,๘๐๑	๒๖๖,๔๕๕

บันทึกเรื่องสินค้าส่งออกทั่วไป ผลผลิตสำคัญจากป่า
รวมทั้งข้าว ไม้สัก และวัวควาย²

ตาราง F - ไม้อื่นๆ ที่นอกเหนือจากไม้สักที่ทำการส่งออก

พ.ศ./ค.ศ.	ไม้ฝาง ตัน	ไม้โรส ตัน	ไม้ประดู่ ตัน	เหล็ก ตัน	งาช้าง ตัน	เนื้อไม้หอม ตัน
พ.ศ.๒๔๓๑ (๑๘๘๘)	๑,๓๗๒	๔,๖๔๓	๙๗๐	๑,๗๐๙	๒๙๐	๒๖
พ.ศ.๒๔๓๒ (๑๘๘๙)	๒,๐๒๗	๓,๔๖๕	๑,๓๒๗	๑,๐๒๓	๔๘๖	๒๖
พ.ศ.๒๔๓๓ (๑๘๙๐)	๑,๓๗๗	๑,๕๓๓	๙๑๗	๒๒๖	๑๗๒	๑๓

ไม้ฝาง ใช้เป็นไม้กันกระแทกในโกดังข้าว และเป็นไม้ใช้ย้อมผ้าที่มีคุณค่ามาก

ไม้โรส^๓ ส่งออกเป็นพิเศษเฉพาะที่ฮ่องกงและประเทศจีน ใช้ทำเครื่องเรือน

ไม้ประดู่ ชาวจีนใช้ทำโลงศพ เป็นไม้เนื้อแข็งและทนทาน จึงมีการส่งออกไปยังประเทศจีนตามวัตถุประสงค์การใช้งาน

เนื้อไม้หอม ชาวจีนนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการแพทย์

ยางกำยาน ยางนี้เป็นผลผลิตจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ปลูกได้เฉพาะแนวป่าที่เป็นเนินเขาฝั่งตะวันออกของเมืองหลวงพระบางระหว่างละติจูดที่ ๑๙ องศา และ ๒๑ องศา และลองติจูดที่ ๑๐๒ องศา และ ๑๐๕ องศา เมื่อก่อนนั้นเคยส่งมาจนถึงกรุงเทพฯ โดยใช้เส้นทางสายเมืองน่านเป็นปริมาณมากที่สุด ส่วนที่เหลือจะขนส่งมาทางเมืองหนองคายและโคราช เป็นอิทธิพลการครอบครอง

² ภาคผนวก ๓,๔ และ ๖ - ต้นฉบับ

^๓ Rose, Iron Wood ไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง - สวป.

เมืองหลวงพระบางของฝรั่งเศสที่มีผลการค้าและยังคงปรากฏผลให้เห็นอยู่

ประมาณ ๓๑๙ หาบ (เกือบ ๒๐ ตัน) คือปริมาณการส่งออกในแต่ละปี มีมูลค่าประมาณ ๒๑,๐๐๐ ดอลลาร์ (หรือ ๒,๗๐๐ ปอนด์) สินค้าส่งออกทั้งหมดถูกส่งไปยังกรุงลอนดอน จากนั้นจึงส่งต่อไปยังปารีสและเบลเยียมเพื่อผลิตเป็นชีผึ้ง บางครั้งบางท้องถิ่นของสยามนำมาใช้เป็นยารักษา

จากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ประมาณ ๔ ตัน มูลค่า ๑๗,๗๗๒ ดอลลาร์ (หรือ ๒,๒๘๙ ปอนด์)

การส่งออกไม้ฟางได้มียอดตกลงจากเมื่อปีที่แล้วเป็นอย่างมาก ในพ.ศ. ๒๔๒๗ (ค.ศ. ๑๘๘๔) มีการส่งออกถึง ๓,๐๗๙ ตัน ป่าต่างๆ ในเขตเมืองระแหงในบริเวณพื้นที่ป่ากว้างขวางกว่านี้ดูเหมือนจะมีการค้นพบไม้ฟางได้น้อยลง และไม้ฟางจำนวนเล็กน้อยที่ส่งมาตอนนี้ส่วนใหญ่มาจากเมืองลำพูน ไม้จะถูกตัดโค่นถอนรากถอนโคนและล่องลงตามน้ำ

เป็นไม้ที่เติบโตในพื้นที่เมืองลำพูนและแพร่ ซึ่งมีจำนวนที่ลดต่ำลงเช่นกัน ชาวลาวนำไม้ชนิดนี้มาเคี้ยวกับหมากบ้างเหมือนกัน การนำเอาเปลือกไม้ชนิดนี้มาทำเป็นสีย้อมผ้าก็ยังเป็นที่รู้จักกันน้อยมาก

ไม่ได้รวมอยู่ในรายการเดียวกับ กะปิ และหอยแมลงภู่ตากแห้งที่เป็นสินค้าออกสำคัญไปยังสิงคโปร์ ปลาหู ปลาทะเลชนิดหนึ่งจับได้ตอนปลายอ่าวด้านทิศเหนือ เช่นเดียวกับหอยแมลงภู่เป็นปริมาณถึง ๘๕ เปอร์เซ็นต์ของเมื่อปีกลาย

เป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญรายหนึ่ง ได้มาจากทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

เป็นของเหลือจากโรงสีข้าว เจ้าของโรงสีจะนำมาผสมกับเศษข้าวในครกตำ โดยมีผู้นำเข้าชาวแคลิฟอร์เนียรับซื้อไปจนหมด

ชาวจีนจะเป็นผู้ส่งออกเพื่อนำไปใช้ในวัตถุประสงค์ทางและการกระดูกเสือ การแพทย์

หนังสือออก ได้แก่หนังสือ หนังสือ (ใช้ทำคลอง) หนังสือตัวนิ่มหรือนางอาย และหนังสือกวาง พร้อมด้วยครีบบลาคกระเบนและครีบบลาลาม

ตาราง G - งาเมล็ด
การส่งออกเพิ่มสูงขึ้น แต่ราคาตกลง

พ.ศ./ค.ศ.	ตัน	ปอนด์	
พ.ศ.๒๔๒๗ (๑๘๘๔)	๕,๖๐๒	๕๔,๒๖๖	ตันละ ๑๒ ปอนด์
พ.ศ. ๒๔๒๘ (๑๘๘๕)	๒,๘๙๑	๒๔,๔๒๘	-
พ.ศ. ๒๔๒๙ (๑๘๘๖)	๔,๖๓๙	๓๘,๙๖๑	-
พ.ศ. ๒๔๓๐ (๑๘๘๗)	๔,๙๓๙	๓๒,๔๓๖	-
พ.ศ. ๒๔๓๒ (๑๘๘๘)	๑,๐๐๙	๗,๒๓๔	ตันละ ๗ ปอนด์ ๓ ชิลลิง
พ.ศ. ๒๔๓๓ (๑๘๙๐)	๒,๖๖๘	๒๒,๖๐๔	-
พ.ศ. ๒๔๓๓ (๑๘๙๐)	๓,๓๕๖	๒๔,๘๑๙	-

ประมาณ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ส่งออกไปยังสิงคโปร์ และส่งออกป้อฮองกง มากกว่า ๔๐ เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่ส่งไปยังสิงคโปร์ส่วนใหญ่จะส่งต่อไปถึงฝรั่งเศส เพื่อนำไปเจือปนกับน้ำมันมะกอก

ผู้ต้นงา มีความสูงประมาณ ๔ ฟุต รู้จักกันในชื่อว่า งา ปลูกอยู่โดยรอบ เมืองอยุธยา การเพาะปลูกจะเริ่มตั้งแต่ตอนต้นฤดูฝน (พฤษภาคมถึงมิถุนายน)

ชาวจีนจะนำเมล็ดไปกลั่นเป็นน้ำมัน และนำมาใช้ทั่วไปในประเทศในการทำขนมอบและทำอาหารต่างๆ ไป

สินค้านำเข้า
ตาราง H สินค้านำเข้าจาก พ.ศ. ๒๔๒๓ ถึง ๒๔๓๑

ดอลลาร์	ดอลลาร์
พ.ศ.๒๔๒๓ ๖,๓๔๑,๕๑๙	พ.ศ.๒๔๒๘ ๖,๘๓๐,๐๑๖
พ.ศ.๒๔๒๔ ๖,๒๗๙,๔๘๔	พ.ศ.๒๔๒๙ ๗,๓๘๐,๐๐๐
พ.ศ.๒๔๒๕ ๗,๑๐๔,๓๖๑	พ.ศ.๒๔๓๐ ๙,๙๔๖,๒๑๘
พ.ศ.๒๔๒๖ ๕,๑๖๗,๔๕๙	พ.ศ.๒๔๓๑ ๑๐,๘๗๒,๐๑๒
พ.ศ.๒๔๒๗ ๖,๒๔๗,๘๙๓	

การนำเข้าสินค้าขึ้นอยู่กับความสำเร็จของการปลูกข้าวแต่เพียงอย่างเดียว ในปีที่แล้วร้ายจะมีเรือเพียงไม่กี่ลำแล่นออกจากเมืองหลวง และบรรจุนำสินค้าเข้ามาได้เพียงไม่กี่อย่าง

การค้าขายข้าวจะใช้วิธีซื้อขายกันด้วยเงินสดโดยเฉพาะ ผู้ปลูกจะนำข้าวบรรทุกลงเรือของผู้ซื้อเมื่อเขาได้รับฟังราคาที่พอใจ และเมื่อนำส่งสินค้าแล้วก็จะจ่ายเงินกันที่ทำเรื่อนั้นเป็นเงินบาท เงินเหล่านี้พวกเขาจะนำกลับบ้านแล้วนำไปฝังไว้ใต้บ้านเรือนหรือไม่ก็นำไปซื้อผ้าทอขึ้น ชื่อน้ำมันก๊าดหรือเกลือเพื่อเอาไว้ใช้สำหรับตอนที่เดินทางกลับ

ข้าวเปลือกจำนวนมากที่สุดจะนำส่งลงมาในเดือนมิถุนายน กรกฎาคม และสิงหาคม เมื่อเรือต่างๆ สามารถแล่นเข้าไปตามลำห้วยและทางน้ำต่างๆ พร้อมกับกระแสน้ำหลากในคราวแรกเพื่อแล่นออกสู่ม่านน้ำสายหลัก ส่วนใหญ่แล้วการค้าขายจะขึ้นอยู่กับ การปรากฏตัวหรือไม่มาของกลุ่มโจรเร่ร่อนในเขตเมืองต่างๆ ที่เรือจำเป็นต้องแล่นผ่านไป และความเชื่อแบบนี้จะดีขึ้นอีกด้วย กระทรวงมหาดไทยซึ่งมีส่วนรู้เห็นในเรื่องการค้าทุกประเภท

ตาราง 1 - สินค้านำเข้าหลัก ๆ ที่นำเข้าสู่ท่าเรือกรุงเทพฯ

สินค้า	พ.ศ. ๒๔๓๓ (ค.ศ. ๑๘๙๐)		พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓)		พ.ศ. ๒๔๓๙ (ค.ศ. ๑๘๙๖)		พ.ศ. ๒๔๔๑ (ค.ศ. ๑๘๙๘)		พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ. ๑๙๐๑)	
	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์
หมาก	-	-	-	-	๓๑,๒๒๘	๑๔,๓๐๓	๓๑,๔๕๑	๑๙,๕๕๕	-	๑๐,๔๕๘
สินค้าจีน	-	-	๘๕,๗๔๐	-	-	๑๓๕,๔๔๖	-	๑๖๕,๕๘๗	-	-
เมล็ดโกโก้	-	-	-	-	๕,๘๒๗,๘๖๐	๑๙,๔๕๓	๖,๐๖๗,๕๔๙	๒๙,๑๒๙	๒,๕๕๑,๗๑๐	๙,๔๗๓
ผลิตภัณฑ์ที่ทำมาจากฝ้าย	ขึ้น	๑,๓๓๙,๓๓๐	๓๔๒,๒๐๒	-	๑,๓๔๙,๔๗๖	๓๕๖,๕๕๑	-	๔๐๓,๑๘๔	-	๓๑๙,๕๘๑
ผ้าฝ้าย	มัด	๒,๔๗๐	๓๑,๔๗๔	-	๔,๖๔๓	๕๗,๔๗๑	๕,๑๔๓	๕๘,๔๒๗	-	๕๗,๑๕๔
เครื่องเคลือบดินเผาและ เครื่องแก้ว	-	-	-	-	-	-	-	-	-	๕๕,๒๕๓
กระสอบป่าน	มัด	๑๘,๕๕๒	๗๗,๒๖๐	-	๑๑,๐๗๓	๔๖,๑๓๗	๑๕,๓๗๙	๙๕,๐๗๙	๕,๘๓๓	๒๖,๕๒๖
เครื่องมือและของมีคม	-	-	-	-	-	-	-	-	-	๓๓,๗๕๒
เหล็ก โลหะ และเครื่องจักรกล	-	-	๑๔,๘๐๗	-	-	๔๘,๑๐๗	-	๓๔,๙๖๙	-	๓๒,๑๔๕
เพชรพลอย	-	-	-	-	-	-	-	๑๓๑,๔๔๐	-	๔๕,๒๓๐
น้ำมันก๊าด	ถัง	๑๓๒,๓๑๐	๓๕,๒๘๒	-	๒๖,๐๐๘	๙๗,๒๓๕	-	๖๙,๗๙๐	-	๖๑,๒๓๙
น้ำมันตะเกียง	ถัง	-	-	-	๒๑๕,๖๘๐	๕๗,๕๕๕	๒๕๐,๐๓๑	๖๙,๗๙๐	๒๕๖,๖๑๐	๒๑,๖๓๗
สุรา	ถัง	๑๑๙,๘๑๗	๒๙,๘๔๗	-	๙๓,๒๙๘	๒๖,๐๖๒	-	๓๐,๙๑๗	๓๒,๔๗๒	-
ไม้ดีโฟ	ถัง	๔,๔๑๒	๑๓,๓๐๗	๘,๔๑๗	๒๖,๙๙๐	๑๑,๕๒๖	๒๕,๙๗๘	๑๐,๑๕๗	๒๐,๐๓๙	-
ของลึฟเพหระต่างๆ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ฝืน	หีบ	๙๔๓	๘๒,๙๑๒	๑,๐๓๕	๑,๔๔๐	๙๑,๒๗๔	๑,๒๔๒	๑๑๘,๒๔๒	๑,๒๐๐	๓๘,๐๐๐
สินค้าทำจากไหม	ขึ้น	๓๐,๓๗๒	๒๖,๓๒๕	๕๙,๑๓๒	-	๕๐,๑๑๒	-	๖๑,๕๗๒	-	๕๑,๘๕๙
น้ำตาลทราย	ตัน	๑,๒๐๒	๒๓,๕๗๒	๒,๙๒๗	๑,๘๘๐	๕๗,๓๗๕	๑,๑๘๐	๓๐,๑๖๖	๓,๙๔๗	๓๖,๓๒๗
ของมีค่าและแผ่นทองคำ	-	-	๗๒๖,๙๐๐	-	-	๐๘๐,๙๕๘	-	๙๙๕,๐๐๓	-	๑๕๕,๙๕๕
สินค้าชนิดอื่นๆ	-	-	๓๑๑,๖๒๖	-	-	๓๔๙,๘๖๗	-	๓๔๖,๔๖๒	-	๔๓๖,๑๐๕
รวม	-	-	๑,๘๑๒,๐๑๒	-	-	๑,๕๕๓,๒๕๗	-	๒,๖๓๑,๐๒๐	-	๑,๔๔๐,๗๖๓

ตาราง 1 - สินค้านำเข้าหลัก ๆ ที่นำเข้าสู่ท่าเรือกรุงเทพฯ (ต่อ)

สินค้า	พ.ศ. ๒๔๗๔ (ค.ศ. ๑๙๓๑)		พ.ศ. ๒๔๗๖ (ค.ศ. ๑๙๓๓)		พ.ศ. ๒๔๗๗ (ค.ศ. ๑๙๓๔)		พ.ศ. ๒๔๗๘ (ค.ศ. ๑๙๓๕)		พ.ศ. ๒๔๗๙ (ค.ศ. ๑๙๓๖)	
	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า/ปอนด์
หมาก	-	๑๔,๙๓๙	-	๑๐,๔๒๒	-	-	-	-	-	-
สินค้าจีน	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
มะพร้าว	-	๘,๔๖๐,๙๓๘	๒๗,๒๒๖	๑๐,๒๓๑	-	-	-	-	-	-
ผ้าผืนทอเครื่อง	จีน	-	-	๓๓๘,๖๕๓	-	-	-	๓๒๔,๑๗๐	-	๒๓๐,๕๕๑
ผ้าผืน	-	๔๑,๙๗๘	-	๓๘,๑๖๗	-	-	-	๖๖,๑๖๐	-	๔๖,๕๕๑
เครื่องถ้วยชามและเครื่องแก้ว	-	-	-	๓๕,๑๙๑	-	-	-	-	-	-
กระสอบป่าน	มัต	๗,๐๒๒	๒๙,๓๓๘	๑๐๑,๔๔๓	-	-	-	๕๓,๕๗๐	-	๗๒,๒๓๓
เครื่องมือและของมีคม	-	-	-	๘๓,๗๔๘	-	-	-	๘๓,๓๗๕	-	๓๕,๖๓๔
เหล็ก เหล็กกล้า และเครื่องจักร	-	-	-	๒๕,๓๘๑	-	-	-	๓๒,๙๐๐	-	๓๖,๖๕๓
เพชรพลอย	-	-	-	๔๗,๐๕๗	-	-	-	-	-	-
น้ำมันก๊าด	ถัง	๑๘๕,๗๑๓	๑๗๕,๗๔๔	๔๔,๓๓๕	๓๓๙,๐๐๐	๔๔,๓๔๔	-	๒๘๖,๖๘๑	๕๕,๐๔๕	๕๘,๙๖๕
น้ำมันตะเกียง	ถัง	๒๒,๓๖๖	๑๕,๖๘๔	๒๘,๖๓๖	-	-	-	-	-	-
สุรา	ถัง	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ไม้ดีฟ	ถัง	๑๑,๙๗๒	๑๙,๕๑๑	๑๖,๓๒๒	๒๕,๕๕๓	-	-	-	-	-
ของสี่เท้าเหาะต่าง ๆ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ฝืน	ทึบ	๕๐๐	๓๕,๔๐๖	๙๙๑	๕๙,๗๐๗	๑,๑๒๕	-	๖๙,๐๓๕	-	๙๗,๑๒๙
สินค้าทำจากไหม	จีน	-	๔๘,๙๗๗	-	๕๙,๖๒๖	-	-	๘๕,๒๘๘	๑,๓๒๗	๙๙,๙๓๑
น้ำตาลทราย	ตัน	๔,๙๙๕	๔๘,๖๘๖	๒,๘๒๐	๒๕,๘๑๙	๕,๐๑๐	-	๔๔,๙๓๐	-	๘๘,๙๘๘
ของมีค่าและของมีค่า	-	-	-	๖๖,๕๕๓	-	-	-	๔๔,๕๕๕	-	๙๗,๖๕๗
สินค้าชนิดอื่น ๆ	-	-	-	๔๑๓,๖๖๑	-	-	-	๖๙,๓๗๕	-	๙๖,๒๒๔
ยอกรม	-	-	-	๑,๒๕๕,๙๖๔	-	-	-	๒,๐๖๙,๗๐๕	-	๒,๐๐๔,๕๓๒

ตาราง J - มูลค่าของสินค้านำเข้าจากต่างประเทศส่งถึงท่าเรือกรุงเทพฯ

	พ.ศ.๒๔๓๑ (ค.ศ.๑๘๘๘)	พ.ศ.๒๔๓๒ (ค.ศ.๑๘๘๙)	พ.ศ.๒๔๓๓ (ค.ศ.๑๘๙๐)	พ.ศ.๒๔๓๔ (ค.ศ.๑๘๙๑)	พ.ศ.๒๔๓๕ (ค.ศ.๑๘๙๒)	พ.ศ.๒๔๓๖ (ค.ศ.๑๘๙๓)	พ.ศ.๒๔๓๗ (ค.ศ.๑๘๙๔)	พ.ศ.๒๔๓๘ (ค.ศ.๑๘๙๕)	พ.ศ.๒๔๓๙ (ค.ศ.๑๘๙๖)
บอมเบย์	-	-	-	-	-	๑๔๓,๔๘๙	๒๐๔,๒๒๕	๒๓๓,๖๙๐	๒๗๓,๒๗๖
จีน	๔,๓๔๕	๑๐,๒๕๖	๖,๖๓๓	๔,๐๘๙	๘,๙๖๘	๒๘,๑๘๕	-	๘๓๓,๖๐๖	๓๕,๗๐๘
คาบสมุทรมลายู	๑๖,๕๔๒	๑๙,๒๔๔	๓๓,๖๘๖	๒๑,๓๕๓	๒๗,๘๑๙	๒๕,๓๑๒	-	๒๑,๕๒๑	๒๓,๐๒๑
ยุโรป	๒๑,๖๓๒	๕๙,๖๗๙	๕๗,๑๓๖	๕๕,๘๑๙	๒๗,๘๑๙	๒๕,๓๑๒	-	๒๑,๕๒๑	๒๓,๐๒๑
ฮ่องกง	๕๐๙,๒๖๓	๔๑๓,๗๙๙	๓๗๕,๘๕๕	๓๘๙,๕๕๕	๓๐๐,๔๔๐	๖๕๒,๑๕๖	๓๗๖,๐๐๐	๔๙๘,๗๐๒	๕๕๔,๐๕๖
สิงคโปร์	๑,๒๖๐,๑๙๑	๑,๐๘๖,๒๑๘	๑,๗๕๗,๗๑๒	๙๗๐,๘๔๗	๘๗๒,๐๖๒	๑,๐๘๘,๒๙๖	๘๒๒,๓๘๐	๙๓๒,๕๐๙	๘๘๖,๗๒๖
ประเทศอื่นๆ	๓๑	๖๑	๘	-	-	๓๒๑,๖๔๐	๒๒๐,๙๕๖	๓๐๙,๖๗๑	๓๔๒,๖๕๔
ยอดรวม	๑,๘๑๒,๐๐๒	๑,๕๓๙,๒๕๗	๒,๖๓๑,๐๒๐	๑,๔๔๐,๗๖๓	๑,๒๙๕,๙๖๔	๒,๒๕๙,๐๗๘	๑,๗๐๘,๓๔๕	๒,๐๖๙,๗๐๕	๒,๑๐๔,๔๓๒

ภาคผนวก ๓
รายละเอียดเรื่องการส่งออกข้าว
ตาราง A

ปี	ปริมาณ	มูลค่า	ข้อสังเกต
พ.ศ.	ตัน	ปอนด์	
๒๕๒๘	๒๑๗,๑๗๙	๙๘๐,๘๖๔	
๒๕๒๙	๒๑๕,๓๘๗	๑,๐๙๐,๔๘๙	
๒๕๓๐	๔๐๒,๐๔๖	๑,๙๑๘,๗๘๓	
๒๕๓๑	๔๔๙,๔๔๖	๒,๑๐๔,๘๔๙	
๒๕๓๒	๓๐๓,๐๘๘	๑,๔๔๓,๓๒๘	ปริมาณฝนตกไม่สม่ำเสมอ ดังนั้นจึงทำให้ข้าวเปลือกหายาก
๒๕๓๓	๔๗๙,๖๖๐	๒,๕๐๘,๘๑๖	
๒๕๓๔	๒๒๖,๒๔๘	๑,๐๘๓,๓๗๓	ขาดน้ำในลำคลอง ซึ่งทำให้ข้าวเปลือกขาดแคลน
๒๕๓๕	๑๙๘,๐๒๒	๙๕๖,๐๗๕	ผลผลิตมีจำนวนจำกัด และมีราคาสูง
๒๕๓๖	๗๗๕,๗๐๑	๓,๒๙๗,๒๓๗	ฝนตกดี และมีบันทึกการส่งออก ทั้ง ๆ ที่ถูกฝรั่งเศสปิดล้อม
๒๕๓๗	๕๐๗,๘๘๓	๑,๖๘๙,๕๒๘	ฤดูการเป็นปกติ
๒๕๓๘	๔๖๔,๔๓๑	๑,๕๗๖,๘๐๑	
๒๕๓๙	๔๕๖,๙๑๖	๒,๑๒๑,๑๔๕	

ตาราง B - ปริมาณการส่งออกข้าวสู่ต่างประเทศ

	พ.ศ.๒๕๓๒ (ค.ศ.๑๙๘๘)	พ.ศ.๒๕๓๓ (ค.ศ.๑๙๘๙)	พ.ศ.๒๕๓๔ (ค.ศ.๑๙๙๐)	พ.ศ.๒๕๓๕ (ค.ศ.๑๙๙๑)	พ.ศ.๒๕๓๖ (ค.ศ.๑๙๙๒)	พ.ศ.๒๕๓๗ (ค.ศ.๑๙๙๓)	พ.ศ.๒๕๓๘ (ค.ศ.๑๙๙๔)	พ.ศ.๒๕๓๙ ¹ (ค.ศ.๑๙๙๕)
	ตัน	ตัน	ตัน	ตัน	ตัน	ตัน	ตัน	ตัน
ยุโรป	๖๙,๖๑๙	๗๓,๖๗๒	๑๑,๑๗๔	-	๗๗,๖๔๗	-	-	-
ฮ่องกง	๑๘๐,๔๕๘	๒๗๗,๖๑๐	๑๐๙,๖๓๕	-	๓๖๑,๐๗๒	-	-	-
สิงคโปร์	๑๘๐,๘๙๒	๑๑๗,๖๙๖	๑๐๒,๖๐๙	-	๒๐๓,๖๐๒	-	-	-
อเมริกาใต้	-	-	-	-	๑๑,๐๐๐	๒๒,๕๐๐	๑๒,๐๐๐	-

โดยเฉลี่ยแล้วปริมาณข้าวกล่ำในแต่ละปีสามารถปลูกได้มากกว่า ๑,๒๐๐,๐๐๐ ตัน ในจำนวนนี้ข้าวจะใช้บริโภคกันภายในประเทศ ๗๐๐,๐๐๐ ตัน ด้วยการพัฒนาด้านการชลประทาน การคมนาคมขนส่ง รวมทั้งการจัดตั้งหน่วยงานเพื่อปราบปรามโจรผู้ร้าย ในอนาคตน่าจะมีการเก็บเกี่ยวข้าวได้มากกว่านี้

ตลาดค้าขายข้าวเติบโตไป ๒ ทิศทาง หนึ่งส่วน = โดยการหว่านต้นอ่อนไว้ที่มูมที่นา จึงเพาะปลูกได้เพียงแค่มือมือ เป็นวิธีที่ใช้กันทั่วกรุงเทพฯ ไปจนถึงละติจูดที่ ๑๓ องศา ๕๐ ลิปดา และ **หน้าเมือง** จะกระจายการปลูกข้าวไว้ทั่วทั้งนาและปล่อยให้มันเติบโตเป็นวิธีที่ใช้กันน้อยโดยทั่วไป

¹ ความต้องการในแบบเดียวกันในรายงานทางกสิกรรมช่วยให้ข้อมูลในตารางนี้สมบูรณ์ในสิ่งที่ส่งมาอาจหาข้อมูลได้ รายงานที่เพิ่งได้รับเมื่อเร็ว ๆ นี้ขาดความสมบูรณ์อย่างน่าแปลก - ต้นฉบับ

ภาคผนวก ๔
รายละเอียดเรื่องการส่งออกไม้สัก

ปี	ต้น	มูลค่าคิดเป็น เงินปอนด์	ไม้สักสยามส่งลงมา ตามแม่น้ำสายสินธุสู่ ประเทศพม่า	จุดหมายปลายทาง
			ท่อน	
พ.ศ.๒๔๒๖ (ค.ศ.๑๘๘๓)	๒๓,๕๐๐	-	-	
พ.ศ.๒๔๒๗ (ค.ศ.๑๘๘๔)	๑๕,๒๗๐	-	-	
พ.ศ.๒๔๒๘ (ค.ศ.๑๘๘๕)	๑๕,๒๓๘	๙๕,๓๔๘	-	๖๑ เปอร์เซนต์ส่งไปยังยุโรป (เกือบทั้งหมดอยู่ที่ประเทศอังกฤษ)
พ.ศ.๒๔๒๙ (ค.ศ.๑๘๘๖)	๒๒,๗๙๙	๑๑๕,๔๙๗	๕๔,๗๙๕	ส่งไปยุโรป ๔๕ เปอร์เซนต์
พ.ศ.๒๔๓๐ (ค.ศ.๑๘๘๗)	๒๕,๕๓๘	๑๕๖,๗๗๒	๖๕,๑๐๒	ส่งไปยุโรป ๒๕ เปอร์เซนต์
พ.ศ.๒๔๓๑ (ค.ศ.๑๘๘๘)	๒๙,๕๓๘	๑๕๖,๗๗๒	๖๕,๑๐๒	ส่งไปยุโรป ๖๔ เปอร์เซนต์
พ.ศ.๒๔๓๒ (ค.ศ.๑๘๘๙)	๔๓,๑๔๖	๒๕๔,๑๔๙	๖๓,๘๘๑	ส่งไปยุโรป ๖๖ เปอร์เซนต์
พ.ศ.๒๔๓๓ (ค.ศ.๑๘๙๐)	๓๘,๗๓๕	๒๐๐,๑๗๘	๖๒,๑๑๗	ส่งไปยุโรป ๕๙ เปอร์เซนต์ ฮ่องกง บอมเบย์ สิงคโปร์ ๔๐ % เฉพาะฮ่องกง ๒๕ %
พ.ศ.๒๔๓๔ (ค.ศ.๑๘๙๑)	๑๖,๑๐๐	๗๕,๒๐๗	๔๓,๘๗๓	ยุโรป ๓๓% ฮ่องกง บอมเบย์ สิงคโปร์ ๖๑% (เฉพาะฮ่องกง ๒๙%)
พ.ศ.๒๔๓๕ (ค.ศ.๑๘๙๒)	๑๔,๖๓๗	๖๒,๗๙๓	๖๓,๖๗๐	
พ.ศ.๒๔๓๖ (ค.ศ.๑๘๙๓) ¹	๒๔,๕๒๓	๗๗,๖๐๑	๕๒,๔๖๓	ยุโรป ๒๓% ฮ่องกง บอมเบย์ สิงคโปร์ ๗๒% (เฉพาะบอมเบย์ ๓๔%)
พ.ศ.๒๔๓๗ (ค.ศ.๑๘๙๔) ²	๓๗,๐๙๐	๑๑๓,๖๕๗	๖๓,๙๑๔	อังกฤษ ๓๕% ฮ่องกง บอมเบย์ สิงคโปร์ ๖๒%
พ.ศ.๒๔๓๘ (ค.ศ.๑๘๙๕) ³	๖๑,๓๒๘	๒๑๒,๒๓๒	๕๕,๙๓๕	ยุโรป ๔๐% ฮ่องกง บอมเบย์ สิงคโปร์ ๕๐% ไซ่ง่อน ๑.๕%
พ.ศ.๒๔๓๙ (ค.ศ.๑๘๙๖) ⁴	๔๙,๖๙๐	๒๘๘,๗๖๐	๔๗,๑๓๒	ยุโรป ๓๖% ฮ่องกง บอมเบย์ สิงคโปร์ ๕๐% ไซ่ง่อน ๐.๑%

เป็นตัวเลขที่แสดงถึงไม้สักชิ้นหนึ่งเท่านั้น

¹ ฝ่ายศุลกากรของสยามแสดงตัวเลขไว้ที่ ๓๐,๐๘๙ ต้น มูลค่า ๙๒,๗๕๐ ปอนด์สเตอร์ลิง แต่ตัวเลขที่ยกมาได้มาจากแหล่ง
ข่าวที่เชื่อถือได้มากกว่า – ต้นฉบับ

² ตัวเลขของกรมศุลกากรแสดงไว้ที่ ๕๗,๗๑๙ ต้น คิดเป็นมูลค่า ๑๖,๐๐๐ ปอนด์สเตอร์ลิง ตัวเลขนี้รวมถึงไม้สักอื่น ๆ ที่ขนส่ง
ไปกับเรือต่าง ๆ ที่นอกเหนือจากไม้ชิ้นหนึ่งที่ขนส่งโดยเรือสำเภา – ต้นฉบับ

³ กรมศุลกากรแสดงตัวเลขที่น้อยกว่านี้โดยอยู่ที่ ๑๒,๐๐๐ ต้น และแสดงมูลค่าที่สูงกว่าตัวเลขที่ยกมาคือ มีมูลค่า ๘๐,๐๐๐
ปอนด์สเตอร์ลิง ตัวเลข ๖๑,๓๒๘ ต้นนั้นเชื่อถือได้ โดยไม่นับไม้อื่น ๆ ที่ขนส่งโดยเรือสำเภา – ต้นฉบับ

⁴ กรมศุลกากรแจ้งตัวเลขยังกับพ่อค้าท้องถิ่นเหมือนเดิม และแจ้งมูลค่าไว้เพียง ๒๖๔,๘๐๕ ปอนด์สเตอร์ลิง – ต้นฉบับ

ตัวเลขในช่องที่ ๕ แสดงให้เห็นถึงส่วนแบ่งอันมหาศาลของจำนวนไม้สักสยามที่ราชอาณาจักรอังกฤษถือครองอยู่ เมื่อปีกลายการขนส่งไม้สักทางเรือไปยังบอมเบย์ก็มีปริมาณเพิ่มขึ้นมาก

ตัวเลขต่ำในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ และ ๒๔๓๕ เนื่องมาจากเป็นปีที่การล่องซุงมีสภาพเลวร้ายจากการที่ขาดฝน เศรษฐกิจตกต่ำในลอนดอนและความต้องการใช้ไม้ในกรุงเทพฯ ซึ่งสามารถทำให้โรงเลื่อย ๓ แห่งของชาวยุโรปต้องทำงานเต็มกำลัง

คุณภาพการขนส่งทางเรือของกรุงเทพฯ ได้พัฒนาไปอย่างมากเมื่อ ๔ ปีก่อนนับตั้งแต่ธุรกิจด้านนี้ทั้งหมดเกือบจะถูกผูกขาดโดยโรงเลื่อยทั้ง ๓ แห่งของชาวยุโรปก่อนหน้านี้จะมีการร้องเรียนกันมากถึงคุณภาพของไม้สักสยามที่ตลอดลอนดอน ตอนนี้งิจการดูแลอย่างใกล้ชิดในเรื่องการเลือกไม้ รวมทั้งเรื่องปริมาณของไม้สักและลำต้นยาวของไม้ที่จะส่งออกเป็นเรื่องที่ตอนนี้ต้องใส่ใจกันมาก ครั้งแรกไม้จะยาวถึง ๕๐ ฟุต ส่วนครั้งที่สองมักจะยาวไม่น้อยกว่า ๒๘ ฟุต

ไม้ของพม่าก็ดูว่าจะไม่คอยให้ความใส่ใจในเรื่องดังกล่าวนี้เท่าใดนัก เนื่องจากการที่มีการตัดไม้ทำลายป่ากันมากกว่าตรงบริเวณต้นน้ำป่าสาละวิน ดังนั้นเฉลี่ยแล้วตอนนี้ท่อนซุงจึงมีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ปริมาณของเรือเท่าที่พอจะสังเกตได้นั้นดูจะไม่ได้สัดส่วนกับแพ มีท่อนซุงจำนวนมากที่ขนผ่านสถานีที่จังหวัดชัยนาท จำนวนเรือได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ แม้ว่าปริมาณของแพซุงที่ล่องลงมาจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างเล็กน้อย

การส่งออกที่เพิ่มขึ้นนี้ส่วนหนึ่งเกี่ยวกับการที่ความต้องการในท้องถิ่นลดน้อยลงและเกี่ยวกับการที่พ่อค้าไม้ตุนไม้สักไว้จนล้นสต็อกตั้งแต่เมื่อปีกลาย

ขณะนี้ปรากฏว่าไม้สักสยามมีตลาดในประเทศที่มั่นคง แม้ว่ากองทัพเรืออังกฤษและผู้ซื้อรายอื่นๆ จะยังคงเห็นว่าเชื่อถือได้น้อย คุณภาพด้อย ตรงที่ไม่ มักจะมีรูกลวงและเนื้อไม้บิดมากกว่าไม้พม่าบางที่อาจจะเนื่องมาจากมันได้รับน้ำมันซึ่งเป็นสิ่งมีประโยชน์และมีคุณค่าสำหรับไม้สักบำรุงน้อยไป แม้ว่ามันจะ

ปลูกและเติบโตบนเนินเขาแบบเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะที่ปลูกบนพื้นที่ทางตะวันออกแทนที่จะเป็นป่าต้นน้ำทางตะวันตก อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีของไม้สักทำให้สามารถมองข้ามข้อขัดข้องที่ยกมานี้ไปได้

มีปัญหาเล็กน้อยที่จะกล่าวถึงในเรื่องเกี่ยวกับระยะเวลาที่รัฐบาลสยามยินยอมให้ผู้เช่าป่าทำสัญญาเช่า ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้มีการประกาศใช้สัญญาเช่าป่าไม้รูปแบบใหม่โดยข้าหลวงประจำเมืองเชียงใหม่ แทนแบบที่ใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ (ค.ศ. ๑๘๘๒) โดยมีระยะเวลาเช่านาน ๓ ปี ซึ่งได้รับการร้องเรียนกันว่าสั้นเกินไป จึงเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นเป็นระยะเวลา ๑๐ ปี แต่จะต้องมีภาระผูกพันกำหนดมาพร้อมสัญญาเช่า เช่นการต้องปลูกต้นอ่อน ๔ ต้น ต่อการโค่นต้นไม้หนึ่งต้น^๕ พร้อมด้วยการเพิ่มการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมเพิ่มเมื่อมีการลงนามทำสัญญาเช่า^๖ และอื่นๆ หรือผลประโยชน์ให้คนทำป่าไม้เก็บเกี่ยวได้เพียงน้อยนิดเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้นค่าจ้างแรงงานก็ได้เพิ่มสูงขึ้น ส่วนจำนวนแรงงานชาวขมุก็ลดน้อยลงไปอันเนื่องมาจากปฏิบัติการของฝรั่งเศสในการครอบครองเมืองหลวงพระบาง ขณะที่แต่เดิมนั้นช้างแต่ละตัวสามารถขนท่อนซุงได้ ๖๐ ท่อนต่อปี และจ่ายค่าตอบแทนให้คนทำป่าไม้ท่อนละหนึ่งรูปี แต่เดี๋ยวนี้เขาสามารถขนไม้ได้ประมาณ ๓๐ ท่อน เนื่องจากระยะทางที่ต้องใช้ในการชักลากซุงที่เพิ่มมากขึ้น เมื่อก่อนลำน้ำสายต่าง ๆ หลายสายไม่สามารถใช้ล่องซุงได้ จึงได้รับการขุดลอกไปแล้วเมื่อเร็วๆ นี้โดยใช้งบประมาณ ๒๐,๐๐๐ ถึง ๓๐,๐๐๐ รูปี กลุ่มผู้เช่าทำป่าหลายกลุ่มก็เลยพยายามที่จะประหยัดด้วย การละเลยไม่ยอมจ่ายค่าแรงกุลิ จนกลายเป็นที่รัฐบาลคิดเป็นจำนวนเงินสัมปทานก้อนใหญ่ ซึ่งผู้ทำสัญญาเช่าในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (ค.ศ. ๑๘๙๓) จะต้องهامาจ่าย แต่แนวโน้มล่าสุดสำหรับการทำสัญญาเช่าจะตกอยู่ในมือของบริษัทขนาดใหญ่และมั่นคง เช่น บริษัทบอร์เนียว (Borneo Company) บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา (Bombay Burma Corporation) และอื่นๆ

^๕ ในขณะที่รัฐบาลสยามได้ให้การรับรองว่ามาตรการป้องกันนี้ไม่ค่อยได้ผลในการปกป้องไม้สักจากการถูกทำลาย ถ้าหากไม่ได้มีการปฏิบัติตามวิธีการสำรวจและป้องกันต้นสักที่ยังเป็นต้นอ่อน - ต้นฉับ

^๖ ในขณะที่รัฐบาลสยามได้ให้การรับรองว่ามาตรการป้องกันนี้ไม่ค่อยได้ผลในการปกป้องไม้สักจากการถูกทำลาย ถ้าหากไม่ได้มีการปฏิบัติตามวิธีการสำรวจและป้องกันต้นสักที่ยังเป็นต้นอ่อน - ต้นฉับ

ใน พ.ศ.๒๔๓๘ (ค.ศ.๑๘๙๕) รูปแบบใหม่ของการทำสัญญาเช่าทำป่าไม้ ได้รับการยินยอมจากรัฐบาลสยาม และผู้ถือสัญญาเช่าสำคัญ ๓๖ ฉบับก็อยู่ใน การดูแลของอังกฤษซึ่งได้ใช้เงินลงทุนไปในกิจการนี้เป็นจำนวนมาก เงื่อนไขของ สัญญาเช่าใหม่ โดยย่อมีดังต่อไปนี้

- (๑) สัญญาเช่ามีระยะเวลา ๖ ปี
- (๒) ต้องจ่ายค่าภาคหลวงในอัตรา ๔ รูปี (หรือ ๔ ชิลลิง ๖ เพนนี) ต่อท่อนซุง ๑ ท่อนในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และ ๘ รูปี (หรือ ๘ ชิลลิง) ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสาละวิน
- (๓) ห้ามทำการกาน^๑ หรือล้มต้นไม้ที่มีอยู่ตามสัญญาเช่าที่วัดขนาด รอบวงของลำต้นได้เล็กกว่า ๖ กำ (๒๕.๕ นิ้ว)
- (๔) ผู้เช่าจะต้องปลูกต้นไม้ทดแทน ๑ ต้น ในบริเวณที่มีการล้มต้นไม้ ทุกต้น
- (๕) ห้ามทำการเพาะปลูกตามบริเวณเนินเขาในเขตป่าไม้ที่กำหนด
- (๖) การจดทะเบียนเป็นเจ้าของค้อนตีตราทำเครื่องหมายซุงจะต้อง เสียค่าธรรมเนียม ๑๐๐ รูปี โดยห้ามหลีกเลียง
- (๗) การขายไม้สักทุกครั้งจะต้องมีการออกใบเสร็จลงทะเบียนการ ขาย
- (๘) การจ่ายเงินค่าภาคหลวงจะต้องได้รับการรับรองก่อนที่ไม้สักจะ ผ่านด่านเสียภาษี
- (๙) จะต้องเริ่มทำงานภายใน ๘ เดือน เมื่อได้ทำการให้สัตยาบันไว้ ต่อข้าหลวงพิเศษของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- (๑๐) สัญญาเช่าจะถูกยกเลิกได้เมื่อมีการล่วงละเมิดเงื่อนไขในข้อใด ๆ ก็ตาม
- (๑๑) การจดทะเบียนขออนุญาตเสียค่าธรรมเนียม ๒๕ รูปี จดทะเบียน ข้างเสียค่าธรรมเนียมตัวละ ๓ รูปี ค่าธรรมเนียมผู้ควบคุมคนละ ๓ รูปี โดยไม่มี การยกเว้น

^๑ กาน คือ การควั่นเปลือกและกระพี้ต้นไม้เพื่อให้ยืนต้นตาย เช่น กานต้นสักนี้เป็นต้น - สวป.

(๑๒) ห้ามโอนสิทธิหรือจํานองสิทธิในสัญญาเช่าให้แก่ผู้อื่นโดยเด็ดขาด แต่อนุญาตให้เข้าทำงานในบริเวณป่าไม่ได้

(๑๓) ไม้สักทุกต้นที่กองทิ้งไว้ในป่า เมื่อหมดสัญญาเช่าแล้วจะตกเป็นของผู้ให้เช่า แต่ถ้าหากว่ามีการจ่ายเงินค่าสัมปทานตามเวลาที่สมเหตุสมผล ก็จะได้รับอนุญาตให้ทำงานต่อให้เสร็จได้

เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นที่ยอมรับจากทั้งฝ่ายผู้ให้เช่าและผู้เช่า แต่รูปแบบของสัญญาเช่าอีกแบบหนึ่งตอนนี้ได้ถูกนำมาใช้โดยผู้ควบคุมป่า โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันการสูญเสียป่าไม้ในอนาคตอันใกล้

อนุสัญญาในข้อที่ ๑, ๒, ๖ และ ๑๐ ของสัญญาใน พ.ศ. ๒๔๓๘ (ค.ศ. ๑๘๙๕) ยังคงใช้กันอยู่ ส่วนสัญญาเช่าแบบใหม่นั้นได้แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกประกอบด้วยอนุสัญญา ๔ ข้อ ซึ่งลงนามโดยเจ้าของป่า และผู้เช่า ส่วนที่สองเป็นอนุสัญญา ๑๕ ข้อ แบ่งเงื่อนไขออกเป็น ๔ ส่วน ใช้ในการควบคุมการสงวนป่าไม้ตามสัญญาเช่าของรัฐบาลสยาม โดยมีท่านข้าหลวงใหญ่เป็นผู้ทำการตกลงให้การรับรองและให้สัตยาบัน

สัญญาเช่าในส่วนที่หนึ่งมีบัญญัติดังต่อไปนี้

๑. ห้ามเคลื่อนย้ายไม้สักจนกว่าจะได้จ่ายค่าสัมปทานเรียบร้อยแล้ว

๒. อนุญาตให้ขยายสัญญาเช่าได้ต่อเมื่อมีความจำเป็นในการเคลื่อนย้ายไม้สักที่ยังไม่ได้นำขึ้นและกำลังลอยอยู่ในกระแสน้ำ

๓. ห้ามมีการกานตันสักในระหว่าง ๑๒ เดือนก่อนหน้าที่จะมีการยกเลิกสัญญาเช่าแบบปัจจุบันทันด่วน

ในส่วนที่สอง มีข้อกำหนดใหม่ที่สำคัญได้แก่

๑. เพิ่มขนาดรอบวงต้นไม้จาก ๖ กำมือ (๒๕ ๑/๒ นิ้ว) ขึ้นเป็น ๙ กำมือ (๓๘ ๑/๔ นิ้ว)

๒. จะกานไม้สักได้เร็วที่สุดอย่างน้อย ๒ ปี ก่อนที่จะล้มต้นไม้

๓. จะไม่กานตันสัก ถ้าหากว่าในบริเวณใกล้เคียงกันนั้นไม่มีต้นสักต้นอื่นที่ยังสามารถกระจายเมล็ดสักลงบนพื้นดินที่อยู่ใต้ต้นสักนั้น

๔. จะต้องจ่ายปรับเมื่อไม้สักทุกต้นเกิดความเสียหายเนื่องจากล้มต้นไม้ที่ไม่ดีพอ หรือเมื่อมีการชำระเงินตามสัญญาเช่าเป็นพิเศษเป็นค่าสัมปทานและภาษี

๕. จะต้องจ่ายค่าปรับเมื่อไม้สักแต่ละท่อนถูกไฟเผาจนหมดหรือเกิดความเสียหายจากไฟไหม้ก่อนที่จะเดินทางมาถึงปากน้ำโพ

๖. ผู้ได้รับอนุญาตให้ถือหุ่นและถือสัญญาเช่าร่วม ต้องรับผิดชอบในการจ่ายค่าปรับทุกประเภท และรับผิดชอบต่อบทลงโทษทุกประการที่เกิดขึ้นภายใต้สัญญาเช่า

๗. เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดในการปิดป่าหรือส่วนใดๆ ของป่าเพื่อวัตถุประสงค์ในการปลูกป่า

๘. เจ้าหน้าที่ป่าไม้มีสิทธิพิเศษในการร้องเรียนเรื่องท่อนซุงที่ถูกส่งคืนทุกท่อนในการให้ผู้เช่าที่ปรากฏชื่ออยู่บนซุงทุกท่อนเป็นผู้จ่ายค่าสัมปทานซ้ำ

สำหรับเงื่อนไขใหม่เหล่านี้ได้รับการยอมรับโดยบริษัทค้าซุงขนาดใหญ่ของอังกฤษ ๒ บริษัท และคาดว่าคนทำป่าไม้ชาวพม่าและฉานก็ได้เจริญรอยตามตัวอย่างที่บริษัทเหล่านี้ได้ดำเนินการไว้โดยทั่วไปเงื่อนไขต่างๆ จะเห็นพ้องกับการตัดอนุสัญญาที่น่ารำคาญที่มีอยู่มากมายออกไปพอๆ กับเรื่องการจดทะเบียนช้างและผู้ควบคุมดูแลต่าง ๆ แต่ที่คนทำป่าไม้และผู้รับเหมางานมักจะร้องเรียนกันจะเป็นเรื่องของความยุ่งยากที่เกิดขึ้นต่อพวกเขาจากอนุสัญญาข้อ ๔ ข้อ ๗ และข้อ ๘ ในตอนที่สอง พวกเขาอาจจะปรารถนาให้มีการขยายเวลาในการเคลื่อนย้ายท่อนซุงได้ในทุกกรณีตลอดช่วงการทำงานทั้ง ๒๔ เดือนด้วยเช่นกันโดยที่ไม่ควรจะละเลยต่อวิจารณ์ของผู้ควบคุมป่าด้วย ดังเช่นที่ นายเบ็คเคตซ์ชี้ให้เห็นว่า อนุสัญญาไม่กี่ข้อนี้สร้างความยุ่งยากให้แก่พวกคนทำป่าไม้อย่างไม่ต้องสงสัย นับตั้งแต่วัตถุประสงค์ของสัญญาเช่าแบบใหม่ได้ทำให้การถอนต้นสักทำได้ยากขึ้น การเข้ามาสอดแทรกของพวกเขาควรจะเรียกว่าเป็นการร้องทุกข์ที่แท้จริงได้ยาก บางทีผลของสัญญาเช่าแบบใหม่อาจจะเป็นการผลักดันให้อุตสาหกรรมไม้สักตกไปอยู่ในกำมือของพวกบริษัทใหญ่ๆ มากยิ่งขึ้นทุกทีซึ่งมันก็จะนำไปสู่การขัดขวางของเหล่าคนทำป่าไม้เจ้าเล็กลง

ภาคผนวก ๕

ภาษี

เงินภาษีรายได้โดยประมาณมูลค่า ๒,๐๐๐,๐๐๐ ปอนด์ ที่แสดงไว้ด้านล่างนี้ได้มาจาก
ค่าธรรมเนียมศุลกากร

ภาษีจากการส่งออกสุรา	๘,๕๐๐
ภาษีจากการส่งออกสินค้าอื่น ๆ	๔๑,๐๐๐
ภาษีจากการส่งออกข้าว	๙,๖๐๐
ภาษีจากการส่งออกสินค้าอื่น ๆ	๑๒,๐๐๐
ภาษีอื่น ๆ	๒๙,๐๐๐

๑๐๐,๐๐๐ ปอนด์

ภาษีผูกขาด

ภาษีฝิ่นกรุงเทพฯ	๑๕๖,๐๐๐
ภาษีฝิ่นต่างจังหวัด	๑๐๐,๐๐๐
ภาษีสุรากรุงเทพฯ	๑๐๘,๐๐๐
ภาษีสุราต่างจังหวัด	๕๐,๐๐๐
บ่อนการพนัน	๑๐๐,๐๐๐
โรงจํานํ้า	๑๐๐,๐๐๐
ช่องโสเภณี	๓๐,๐๐๐
ภาษีอื่น ๆ	๓๓๖,๐๐๐

๑,๐๐๐,๐๐๐ ปอนด์

ภาษีที่ดิน

๒๐๐,๐๐๐ ปอนด์

ภาษีอื่น ๆ และแหล่งที่มาของเงินรายได้ รวมทั้งภาษีภายในประเทศ และภาษีรายหัว
ชาวจีน เป็นต้น

๗๐๐,๐๐๐

๒,๐๐๐,๐๐๐ ปอนด์

บางทีที่ปรึกษาด้านการเงินอาจจะเป็นชาวยุโรปเพียงคนเดียวที่รู้เรื่องความแม่นยำของ
ตัวเลขที่เป็นจริงในขณะนั้น

ภาคผนวก ๖
รายละเอียดเรื่องการส่งออกวัวควาย
(เฉพาะที่ส่งไปยังคาบสมุทรมลายู)

โคถึกเกือบทั้งหมดของสยามจะส่งออกไปยังสิงคโปร์ อีกส่วนหนึ่ง
ส่งไปที่ Achin^๑ ซึ่งตลาดมีการเติบโตจนสังเกตได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๔
(ค.ศ.๑๘๘๑) ดังตัวเลขที่นำมาแสดงเอาไว้ต่อไปนี้

	ส่งไปสิงคโปร์ จำนวนคิดเป็นตัว	ส่งไปพม่าที่เป็นอาณานิคมอังกฤษ
พ.ศ.๒๔๒๔ (ค.ศ.๑๘๘๑)	๕,๖๔๑	
พ.ศ.๒๔๒๕ (ค.ศ.๑๘๘๒)	๖,๘๓๕	
พ.ศ.๒๔๒๖ (ค.ศ.๑๘๘๓)	๘,๓๓๕	
พ.ศ.๒๔๒๗ (ค.ศ.๑๘๘๔)	๑๐,๕๓๗	
พ.ศ.๒๔๒๘ (ค.ศ.๑๘๘๕)	๑๒,๖๕๔	
พ.ศ.๒๔๒๙ (ค.ศ.๑๘๘๖)	๑๔,๑๔๐	๑๗,๐๑๖
พ.ศ.๒๔๓๐ (ค.ศ.๑๘๘๗)	๑๕,๒๖๕	
พ.ศ.๒๔๓๑ (ค.ศ.๑๘๘๘)	๒๗,๑๑๘	
พ.ศ.๒๔๓๒ (ค.ศ.๑๘๘๙)	๒๕,๗๗๐	๓๕,๑๙๒
พ.ศ.๒๔๓๓ (ค.ศ.๑๘๙๐)	๒๑,๕๕๑	
พ.ศ.๒๔๓๔ (ค.ศ.๑๘๙๑)	๑๔,๕๕๒	๒,๙๕๒
พ.ศ.๒๔๓๕ (ค.ศ.๑๘๙๒)	๑๖,๑๔๔	๙,๕๗๒ จากเชียงใหม่
พ.ศ.๒๔๓๖ (ค.ศ.๑๘๙๓)	๑๘,๖๖๔	๔,๐๒๗ จากเชียงใหม่
พ.ศ.๒๔๓๗ (ค.ศ.๑๘๙๔)	๒๔,๙๒๓	
พ.ศ. ๒๔๓๘ (ค.ศ.๑๘๙๕)	๒๑,๖๑๒	๑๗,๒๖๘ จากสยาม ¹
พ.ศ.๒๔๓๙ (ค.ศ.๑๘๙๖)	๒๖,๐๐๓	๑๔,๕๐๘ จากเชียงใหม่

ผู้ซื้อส่วนใหญ่จะเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษที่มาจากอินเดีย กะลิง และ
ชาวยุโรปเพียงไม่กี่คนที่เพิ่งจะเข้ามาทำธุรกิจนี้ได้ไม่นานนัก
การค้านี้ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากโรค rinderpest ระบาด ซึ่งได้
สร้างความเสียหายให้แก่บริเวณภาคกลางของสยามอย่างรุนแรงในปีนี้ ทำลาย

^๑ หรือ อัตเจห์ (Atjeh) จังหวัดแห่งหนึ่งในประเทศอินโดนีเซีย ตั้งอยู่บริเวณทางเหนือของเกาะสุมาตรา – สวาป.
¹ ข้อมูลที่ได้รับจากชาวพม่ามองไม่เห็นความแตกต่างชัดเจนนัก ด้วยไม่ปรากฏตัวเลขข้อมูลระหว่าง “Zimme” (เชียงใหม่
และสยาม ด้วยเหตุผลบางอย่าง ตัวเลขที่ปรากฏเป็นข้อมูลของ พ.ศ. ๒๔๓๘ และ พ.ศ.๒๔๓๙ เป็นตัวเลขของยอดรวมทั่ว
ราชอาณาจักรสยาม – ต้นฉบับ

ทั้งควายและวัว รุนแรงเสียจนกระทั่งทำให้แนวโน้มของการเพาะปลูกในอนาคต ถูกกระทบอย่างรุนแรง เชื่อโรคนี้นี้เมื่อปีกลายก็ได้สร้างความเสียหายให้หัวเมืองลาวและหัวเมืองในมลายูจนได้รับการประกาศจากสถาบันพาสเตอร์ (Pasteur Laboratory) ว่ามันคือโรคแอนแทรกซ์ (anthrax) ซึ่งป้องกันได้ด้วยการฉีดวัคซีน ช้างต้องล้มตายด้วยโรคนี้นี้เป็นจำนวนมาก แต่โชคไม่ดีที่ดูเหมือนมันจะมาเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในปีปัจจุบันนี้

ภาคผนวก ๗

การค้าขายในมณฑลลาว

ได้รับข้อมูลตัวเลขในเรื่องนี้จากประเทศสยามน้อยมาก ที่ได้รับมามีเพียงเรื่องเดียวคือ เรื่องการค้าที่บริเวณชายแดนทางฝั่งประเทศพม่า

การค้ากับมะละแหม่ง

	พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๓๐ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๓๓ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๓ ¹ - ๓๕ - ๓๖ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๗ - ๓๙ ปอนด์
สินค้าออกจากเมืองเชียงใหม่	๓๔๓,๗๗๙	๕๗๖,๒๗๒	๑๑๔,๗๐๗	๗๑,๒๗๖
สินค้าออกจากทางตะวันตกของ สยาม	๘๑,๕๒๐	๑๑๐,๒๗๒	-	๑๔,๐๐๐
ยอดรวม	๔๒๕,๒๙๙	๖๘๖,๕๔๔	-	๘๕,๒๗๖

	พ.ศ. ๒๔๒๘ - ๓๐ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๓๓ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๓๕ - ๓๖ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๗ - ๓๙ ปอนด์
สินค้านำเข้าจากพม่า	๒๖,๗๔๒	๔๘,๔๒๐	๑๐๘,๖๙๘	๑๑๔,๔๒๓

มูลค่าของสินค้าสำคัญ ๆ จากเมืองมะละแหม่งที่นำเข้าไปยังเมืองเชียงใหม่

	พ.ศ. ๒๔๓๓ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๕ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๖ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๗ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๘ ปอนด์	พ.ศ. ๒๔๓๙ ปอนด์
ผลิตผลอุตสาหกรรมจากฝ้าย	๑๕,๙๙๘	๑๓,๓๑๐	๙,๖๓๒	๑๒,๐๔๕	๕,๕๖๗	๕,๘๘๑
ผลิตผลอุตสาหกรรมจากไหม	๑๑,๖๐๐	๔,๒๕๖	๔,๗๔๘	๙,๔๓๐	๓,๐๔๗	๕,๐๔๙
ผลิตผลอุตสาหกรรมจากขนสัตว์	๔,๕๑๕	๒,๐๘๐	๑,๕๐๙	๑๑,๐๘๗	๑,๓๑๗	๙๔๒
โลหะ	-	-	-	-	๕๐๐	๗๖๘
ของมีค่า	๒,๕๑๓	๑๖,๓๕๑	๕,๙๘๖	๔,๑๗๖	๑๑,๘๕๐	๒๕,๒๕๗
สินค้าอื่น ๆ	๓,๐๒๐	๙,๒๑๔	๓,๗๖๖	๖,๘๓๐	๔,๖๑๓	๕,๘๖๔
มูลค่ารวม	๓๗,๖๔๖	๔๕,๒๑๑	๒๕,๗๖๑	๔๓,๗๖๘	๒๖,๘๙๔	๔๓,๗๖๑

¹ ไม่มีข้อมูลของ พ.ศ. ๒๔๓๔ (ค.ศ. ๑๘๙๑) - ต้นฉบับ

สินค้าส่งออกสำคัญจากเชียงใหม่ไปยังมะละแหม่ง

สินค้า		พ.ศ.๒๔๓๓ (ค.ศ.๑๘๙๐)		พ.ศ.๒๔๓๕ (ค.ศ.๑๘๙๒)		พ.ศ.๒๔๓๖ (ค.ศ.๑๘๙๓)		พ.ศ.๒๔๓๗ (ค.ศ.๑๘๙๔)		พ.ศ.๒๔๓๘ (ค.ศ.๑๘๙๕)		พ.ศ.๒๔๓๙ (ค.ศ.๑๘๙๖)	
		ปริมาณ	มูลค่า ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า ปอนด์	ปริมาณ	มูลค่า ปอนด์
ไม้สัก													
ข้าว	ท่อน	๖๒,๑๑๗	-	๖๓,๖๗๐	-	๕๒,๔๖๓	-	๖๓,๙๑๔	-	๕๕,๙๓๕	-	๕๐,๑๗๒	-
วัว ควาย	ตัว	๒,๔๔๐	๕,๔๖๐	๙,๕๗๒	๑๙,๐๘๐	๔,๐๒๗	๙,๙๒๐	๑,๙๖๙	๓,๘๓๘	๓๓๘	๑,๐๓๕	๒,๒๗๑	๕,๘๘๖
ถั่วและลูกถั่ว		๑,๐๕๙	๘,๕๗๒	๙๙๘	๖,๒๓๗	๒๒๕	๒,๘๖๒	๒๔๑	๒,๖๕๑	๓๓๓	๑,๖๔๓	๖๖	๓๗๐
ผ้าทอ	หลา	๒๐,๑๘๖	๑๖๒	๓,๓๓๒	๕๗	๑๕,๕๕๕	๒๓๙	๒๖,๘๓๒	๓๗๐	-	-	-	-
ไหมดิบ	ปอนด์	๓,๖๔๙	๗๕๐	-	๑,๕๕๒	-	๑,๕๑๒	๒,๒๔๐	๓๖๔	๔,๔๘๐	๔๖๙	-	-
สินค้า อุตสาหกรรม จากใหม่	หลา	๗๒๑	๑๓๒	๑๕,๗๔๔	๑,๘๒๔	๑๘,๘๗๖	๒,๒๗๓	๑๕,๒๘๗	๑,๓๙๙	๖๒๘	๕๗	๔,๙๓๐	๔๗๔
ของมีค่า		-	๑๗,๘๖๔	-	๒๑,๘๔๑	-	๑๓,๕๒๕	-	๑๘,๑๙๙	-	๑๖	-	๑๗,๒๑๐-
สินค้าอื่น ๆ		-	๔๘	-	๒๕๙	-	๕๓๖	-	๖๒๖	-	๑๗๔	-	๓๖๔
มูลค่าโดยรวม ไม่รวมไม้สัก		-	๓๒,๙๖๐	-	๕๐,๘๖๐	-	๓๐,๘๖๗	-	๒๗,๔๔๗	-	๑๙,๕๒๕	-	๒๔,๓๐๔

การค้าแบบคาราวานบริเวณภาคเหนือ

๑) ฮ่อ หรือกองคาราวานฮ่อชาวจีนมุสลิม^๑ จากยูนนาน ปกติจะไม่ได้นับรวมกับกองคาราวานเที่ยวกลับ จำนวนเฉลี่ยของคาราวานที่มาถึงมณฑลลาวในแต่ละปีจนถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ มีราว ๑๕ กอง และมีสัตว์ร่วมอยู่ในกองคาราวานกองละ ๑๕ ตัว ซึ่งมีมูลค่าตั้งแต่ ๓,๐๐๐ ถึง ๓,๕๐๐ รูปี (ประมาณ ๒,๕๐๐ ปอนด์) ตัวเลขเหล่านี้ลดน้อยลงมากในปัจจุบัน การเดินทางใช้เวลาเดินทางไปเชียงตุงทั้งหมด ๓๓ วัน และใช้เวลาไปเชียงใหม่ ๑๕ วัน นับตั้งแต่นั้นก็เป็นธรรมเนียมในการเดินทางไปมะละแหม่งเพื่อไปซื้อผ้าฝ้ายสลิน ผ้าลินินอย่างบางและสินค้าอื่นๆ ที่มีน้ำหนักเบา มักมีการเดินทางหลายเที่ยวในฤดูนี้ แต่ละเที่ยวมักจะใช้เวลา ๔๐ วัน และจากการที่เริ่มมีฝนจึงทำให้กองคาราวานต้องเริ่มมุ่งหน้ากลับไปตอนเหนือพร้อมด้วยสินค้าผ้าทอ รังนกที่รับประทานได้จากมะละแหม่งและพลูจากเชียงใหม่ มีเส้นทางแปรเปลี่ยนอยู่ไม่กี่สายที่แวะไปทางน่านและแพร่จนกระทั่งถึงด้านทิศตะวันออก การค้าขายกำลังลดจำนวนลงอันเนื่องมาจากกองคาราวานส่วนใหญ่เดินทางเลี้ยวจากเชียงตุงไปยังรัฐฉานของอังกฤษจากตรงนี้ดูเหมือนว่าความพยายามที่จะกระตุ้นการค้าขายตรงระหว่างจีนและพม่ากำลังจะผลิดอกออกผลอย่างจริงจัง ดูได้จากจำนวนกองคาราวานที่เดินทางมาถึงเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๓๙

๒) กองคาราวานวัวควายของชาวนาน จากเชียงตุงและรัฐฉานอื่นๆ จำนวนโดยเฉลี่ยของวัวควายที่เดินทางมาถึงในแต่ละปีอยู่ที่ประมาณ ๓๕ กอง คาราวานพร้อมด้วยสัตว์จำนวน ๑๕๐ ตัว และมีมูลค่าของสินค้าแต่ละชนิดประมาณ ๓,๐๐๐ รูปี สินค้าเหล่านี้ประกอบด้วยน้ำมันเคลือบเงาและกล่องทาน้ำมันเคลือบเงา ผ้าฝ้ายของชาวนาน ดาบ มีด พรักไทยอย่างเลว ยอดรวมของมูลค่าสินค้านำเข้าโดยเฉลี่ยประมาณ ๕,๒๐๐ ปอนด์ บางส่วนคืบหน้าลงไปถึงมะละแหม่ง และบางส่วนไปยังลำปาง แพร่ และสุโขทัยบ้างก็ไปทางใต้ของมณฑลลาว สินค้าออกที่พวกเขานำไปก็คือ กะปิ ปลาแห้ง หมาก ฯลฯ

^๑ เป็นชาวมุสลิมที่มีถิ่นกำเนิดในจีนและตุรกี อาศัยอยู่ตามบริเวณพรมแดนประเทศพม่าและจีน - สวป.

การค้าขายนี้ทั้งๆ ที่มีสภาพเงื่อนไขของเส้นทางที่ทุรกันดาร แต่ก็กำลังมีอัตราที่เพิ่มสูงขึ้น โคลิกแต่ละตัวจะบรรทุกน้ำหนักตั้งแต่ ๕๐ ปอนด์ ถึง ๑๑๐ ปอนด์ และมีมูลค่า ๒๕ ถึง ๓๐ รูปี

๓) ชาวฉานและตองสู (ตองตู) เป็นลูกหาบที่ได้รับการว่าจ้างเข้ามาช่วยงานในกองคาราวานโคลิกเป็นจำนวนมาก พวกนี้จะบรรทุกสัมภาระน้ำหนักตั้งแต่ ๕๐ ปอนด์ถึง ๗๐ ปอนด์ นอกจากนั้นก็มีน้ำหนักข้าวของของพวกเขาอีกต่างหาก และจะได้รับค่าแรงตั้งแต่ ๑๕ ถึง ๒๐ รูปี สำหรับการเดินทางเป็นเวลา ๔๐ วัน

รัฐบาลสยามได้ทำการระงับภาษีนำเข้าสินค้าทุกประเภทที่บริเวณชายแดนรัฐฉาน และพม่า แต่ตราบไคที่การติดต่อสื่อสาร^๒ ยังยากลำบากและยังไม่สามารถคาดหวังถึงอัตราการเติบโตขนาดใหญ่ของสินค้าที่มีราคาแพง^๓ ได้ ทั้งยังมีความจำเป็นในการจำกัดปริมาณสินค้าที่มีจำนวนน้อยรวมทั้งสินค้าที่มีปริมาณและมูลค่าที่สูงกว่านั้นอยู่มาก

กองคาราวานที่ได้มีโอกาสเดินทางผ่านมาไม่กี่คณะซึ่งเคยได้เดินทางจากเมืองหลวงพระบางมาจนถึงเมืองเชียงใหม่พร้อมด้วยผ้าไหม ยางกำยาน และไขปลาค้างคาว ได้หายไปจนเกือบจะหมดนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖

๔) การค้าขายทางเรือกับกรุงเทพฯ สินค้านำเข้าในจำนวนที่มากมายกว่าสินค้าเข้าที่ส่งไปยังเมืองเชียงใหม่และมณฑลลาวอื่นๆ เดินทางมาตามเส้นทางที่เทียบกันแล้วมีราคาถูกกว่ามีหนทางที่ยืดยาวกว่า การเดินทางเที่ยวหนึ่ง ๆ ใช้เวลา ๗ วัน ในระดับน้ำสูงส่วนใหญ่ในหน้าแล้งต้องใช้เวลา ๔ ถึง ๕ เดือน ซึ่งสินค้านำเข้าของเมืองเชียงใหม่ที่ได้มาจากการค้าตามเส้นทางนี้มีมูลค่าดังต่อไปนี้

^๒ แนวคิดที่เกี่ยวกับเรื่องความยากลำบากของเส้นทางต่าง ๆ ดูเหมือนจะรวบรวมไว้โดยได้ข้อมูลมาจากรายงานของมิสเตอร์เบ็คเก้ เรื่อง รายงานเรื่องการค้าของเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๓๙ (ค.ศ. ๑๘๙๖) – ต้นฉบับ

^๓ อัตราค่าขนส่งโดยกองคาราวานจากพม่าไปยังเมืองเชียงใหม่จะเป็น ๔ ถึง ๕ เท่าของที่ขนส่งโดยใช้เรือจากกรุงเทพฯ – ต้นฉบับ

ม้วนด้ายและเส้นด้าย	๒๗,๐๐๐ ปอนด์
เสื้อเชิร์ตสีขาว	๑๖,๐๐๐ ปอนด์
สินค้าอุตสาหกรรมฝ้าย	๒๖,๐๐๐ ปอนด์
ปลาแห้งและปลาเค็ม	๑๒,๐๐๐ ปอนด์

เกลือ	๕,๐๐๐ ปอนด์
สินค้าอุตสาหกรรมไหม	๓,๐๐๐ ปอนด์
ภาพพิมพ์สี	๓,๐๐๐ ปอนด์
ผ้าตุรกีสีแดง	๓,๐๐๐ ปอนด์
รวม	๙๕,๐๐๐ ปอนด์

สินค้าสัพเพเหระได้แก่น้ำมันก๊าด เครื่องเหล็ก ตะเกียงและไม้ขีดไฟ (เป็นสินค้าจากญี่ปุ่น) สีสังเคราะห์ ปืนและกระสุนดินดำ แผ่นทองคำ มียอดรวมเป็นมูลค่าประมาณ ๑๕๐,๐๐๐ ปอนด์ การส่งออกที่สำคัญโดยใช้เส้นทางนี้นอกจากไม้สักแล้วก็มี ครั่งแท่ง สีเสียด ซึ่งกำลังมีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยปกติแล้วสำหรับที่เชียงใหม่จะนำมาเคี้ยวกับหมาก นอกจากนั้นก็มีไม้ประดู่ ไม้ฝาง ไม้ชิงชัน ไม้โรส ไม้มะเกลือและผลผลิตจากป่าชนิดอื่นๆ

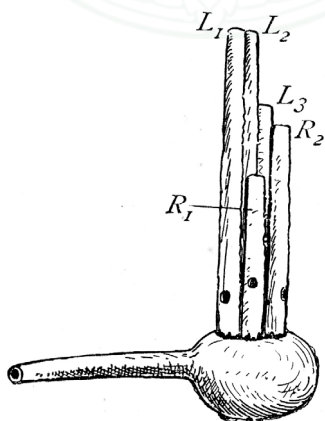
ภาคผนวก ๘

แคนและเครื่องดนตรีที่ใช้ลมเป่าของชาวลาว

แคนเป็นที่รู้จักกันเฉพาะในกลุ่มชาวลาว ซึ่งเป็นชาวลาวทางตะวันออก บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์ แหล่งกำเนิดของเครื่องดนตรีนี้เกิดขึ้นบริเวณพื้นที่ซึ่งเป็นป่าเขาของเมืองหลวงพระบาง ส่วนแคนที่พัฒนาขึ้นมาเป็นแคนห้า และแคนหกนั้น พบได้ในหมู่ชาวมูเซอและชาวเผ่าอื่นๆ ที่สิบสองปันนา

บริเวณที่ต่ำลงมาในเขตสยามจะไม่พบเครื่องดนตรีนี้ นอกเสียจากในหมู่ชาวลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานซึ่งพบเห็นได้ตามที่ต่าง ๆ ชาวพม่าเชื่อว่าในเชียงใหม่ไม่มีการเล่นเครื่องดนตรีนี้ และเมืองที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขงมากอย่างที่เมืองน่านก็มักจะเล่นชลุ่ยกันมากกว่า ซึ่งโดยทั่วไปมักจะบรรเลงพร้อมกัน ๓ เล่า

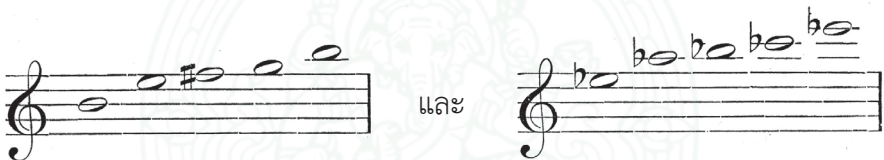
ในทั้งหมดของเครื่องดนตรีชนิดนี้ ส่วนสำคัญที่สุดของ “เป่” ที่ได้อธิบายไว้แล้วในบทที่ ๑๐ เป็นตัวที่ทำให้เกิดระดับเสียงดนตรี แล้วระดับเสียงที่อ่อนหวานที่สุดที่เกิดขึ้นทำให้เห็นถึงความแตกต่างไปจากเสียงแหบห้าวของเครื่องดนตรีเป่าลมส่วนใหญ่ทางแถบตะวันออก แม้แต่เขาสัตว์ที่ใช้เป่าเป็นสัญญาณในการล่าสัตว์ก็ยังใช้ลั่นปี่โลหะแบบเดียวกัน และทำให้เกิดระดับเสียงนุ่มนวลแผ่วเย็นเหมือนกัน

แคนห้า

ดูๆ ไปแล้วความนิยมในการเล่นดนตรีของเขาจะแสดงออกมาด้วยการเลือกจังหวะของช่วงพักหายใจ ในเครื่องดนตรีปี่ห้าเลาของชาว มูเซอ ที่นำมาแสดง ณ ที่นี้ ทั้งที่เป่าปากและช่องอากาศจะอยู่บริเวณกระบอกซึ่งมีลักษณะเป็นเต้า แล้วจึงนำเอาปี่ทั้ง ๕ เลามาเสียงไว้ตรงช่องที่เจาะไว้ด้านบน โดยจะมีช่องเจาะแบบเดียวกันไว้ตรงกันเพื่อปล่อยให้ช่องเปิดที่ตรงตอนปลายของปี่มีการใช้ซี่ผึ้งตอกหมั่น^๑ เอาไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ลมเป่าเล็ดลอดออกไปรอบๆ ปลายปี่ที่เปิดได้ ขณะเดียวกับที่มันจะช่วยยึดปลายปี่ให้อยู่ในตำแหน่ง สำหรับเครื่องดนตรีเหล่านี้เราจะไม่สามารจัดเสียงปี่ให้ขึ้นหรือลงได้ตามที่สั่ง แต่ระดับเสียงของเครื่องดนตรีทั้งสองจะเป็นดังนี้ซึ่งเป็นระดับเสียงในการได้ระดับเสียงสูงโดยใช้ปี่ L2 , L1 , L3 , R2 , และ R1 ดังภาพ

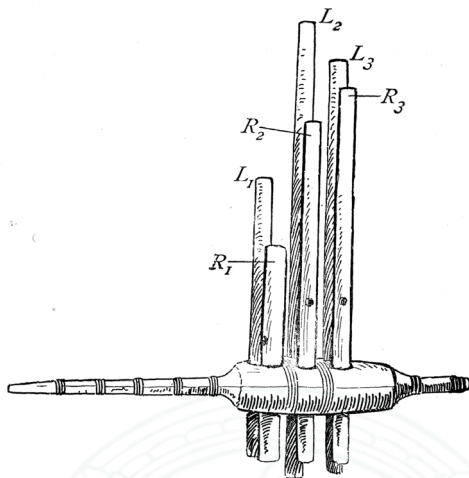

โน้ตดนตรี

เพื่อสะดวกในการเทียบเคียงข้อมูลทั้งในที่นี้และในทุก ๆ กรณี ปี่นั้นจะแบ่งออกเป็น R (ขวา) และ L (ซ้าย) แล้วแต่ว่าตอนนั้นกำลังเล่นปี่แถวขวาหรือแถวซ้ายที่อยู่ด้านหน้าของผู้เล่น (ปี่ที่อยู่ข้างหน้าและข้างหลังตามภาพวาด) และแต่ละแถวก็จะกำหนดหมายเลขของปี่ตามที่ผู้เล่นกำหนด (จากซ้ายไปขวาตามภาพวาด)

^๑ ตอกหมั่น หมายถึง การอุดหรือยึดตามแนวโหว่ด้วยด้ายดิบที่ผสมกับชันและน้ำมันยาง โดยทั่วไปใช้กับการยึดหรืออุดตามแนวต่อของเรือ – สวป.

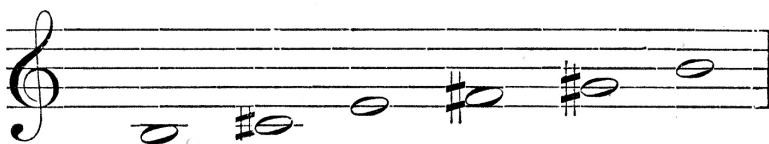

แคนหก

ข้าพเจ้าเองก็ยังไม่เคยได้ยินเสียงเครื่องดนตรีชนิดนี้

สำหรับแคนหก^๑ ที่เห็นตามภาพ^๑ จะแสดงให้เห็นถึงท่อที่เป็นเหมือนกับไม้ไผ่เนื้อหนาแทนที่จะเป็นลิ้นปีชนิดเบา พร้อมกับมีข้อต่อเปิดโล่งอยู่ข้างใต้ช่องอากาศเสมอและสุดปลายท่อด้านล่างจะเปิดที่เป่าปากและช่องอากาศจะทำเป็น ๒ ชั้น ชั้นหนึ่งจะวางตำแหน่งไว้ตามความยาวของช่องด้านบน ส่วนอีกชั้นหนึ่งวางไว้ด้านล่าง ทั้ง ๒ ชั้น วางอยู่ชิดกัน ซึ่งแม้แต่ในแคนที่ทำขึ้นใหม่ๆ ก็ยังมองเห็นรอยข้อต่อนี้ได้ยาก มันถูกมัดเข้าไว้ด้วยกันโดยเปลือกไม้ชิ้นเล็กๆ ที่ติดกันไว้อย่างน่าทึ่งและมีการตอกหมันรอบๆ ปูไว้ด้วยขี้ผึ้ง ระดับเสียงดนตรีจะมีลักษณะเช่นนี้

โน้ตเพลง

^๑ เป็นแคนที่มีลูกแคน ๖ คู่ (๑๒ ลูก) สวบ.

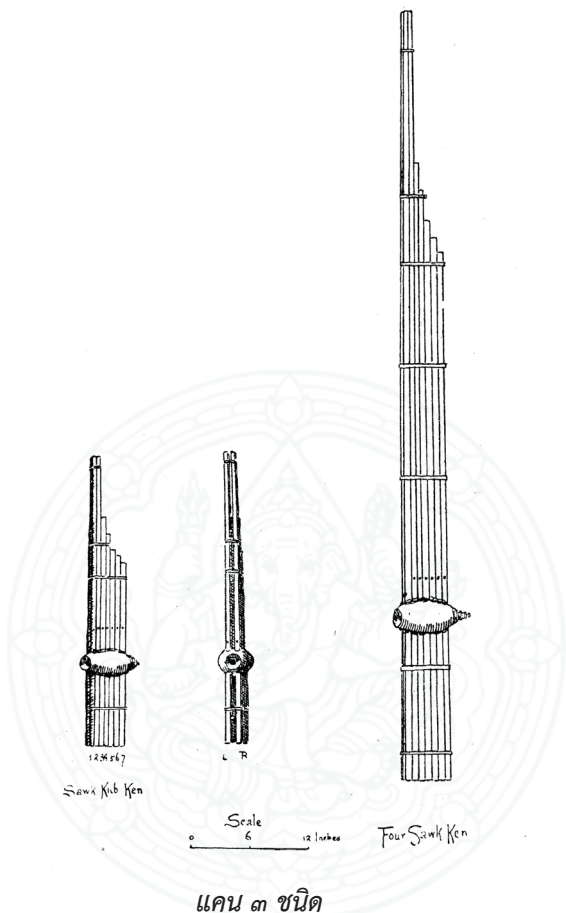
^๑ ภาพประกอบนี้ได้รับความเอื้อเฟื้อโดยให้ยืมมาจากพันเอกวุฒิธรูป ทั้งเขาและลอร์ดเลมิงตันได้พูดถึงเรื่องนี้ในรายงานที่เกี่ยวกับมูเซอร์ *Prosceedings Roy, Geo. Soc. Vol.๑๓ No.๑๒* และวารสารภูมิศาสตร์ *Vol.๗ No.๖* เครื่องดนตรีที่นำมาแสดงนี้มีลิ้นปีเป็นไม้ไผ่ไม่ใช่โลหะ เครื่องเป่าของอิวที่ทำจากไม้ไผ่ฝักที่ขยายแคบลงที่ปลาย พันเอกวุฒิธรูป และเจ้าชายเฮนรี คอริน เคยกล่าวถึงมันคงจะเป็นรูปแบบดั้งเดิมของเครื่องดนตรีเหล่านี้โดยไม่ต้องสงสัย - ต้นฉบับ

จึงเป็นการเรียบเรียงด้วยการกำหนดให้ไล่เสียงขึ้นจาก L2 , L3 , R3 , R2 , L3 , R1 ซึ่งตำแหน่งของระดับเสียงคู่แปดจะเหมือนกันหมดในเครื่องดนตรีทุกชิ้น

ความพอดีของลิ้นโลหะของปีจะเห็นได้ในตอนที่ท่อไม้ไผ่ยาวถูกสอดออกมาจากช่องอากาศและแผ่นซึ่งเป็นลิ้นที่สั่นสะเทือนจะร่วออกมาจากรอยผ่าในท่อไม้ไผ่ไปอยู่ทางอีกด้านหนึ่ง หากจะถอดปีออกมาซ่อมก็สามารถทำได้ง่ายมากเป็นความชำนาญในการทำเครื่องดนตรีไม้ไผ่ของชนพื้นเมืองที่น่าชมเชย

สำหรับ แคน นั้น เราจะเห็นได้ว่ามีพัฒนาการที่ล้ำหน้ากว่าเครื่องดนตรีเหล่านี้ มันประกอบด้วยท่อจำนวน ๑๔ ลูกซึ่งจัดวางไว้อย่างได้สัดส่วนและมองดูประณีตเรียบร้อย ที่เป่าปากและช่องอากาศเป็นไม้ที่ได้รับการขัดถูจนเรียบเรียกว่า ลูกละมุดโดยจะถูกกลึงจนเกลี้ยงเกลาถึงโคน บางครั้งก็อาจทำด้วยงาช้าง ปีทั้ง ๒ แถวจะถูกสอดไว้ในช่องยางที่เจาะไว้บริเวณด้านบนและด้านล่างของช่องอากาศและตอกหมันรอยโหว่ไว้อย่างแนบเนียน จะสังเกตได้ว่าท่อเสียงขนาดยาวจะปรับให้มีตำแหน่งระดับไหนนั้นจะขึ้นอยู่กับรอยผ่าที่เจาะไว้ด้านใน ไม่ได้เกิดจากความยาวของตัวท่อเองแม้แต่น้อย ถึงแม้ว่ารูปลักษณะของเครื่องดนตรีนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจได้บ้าง แต่ถ้าพูดถึงความเหมาะสมจะได้สัดส่วนในสายตาของช่างทำออร์แกนชาวยุโรปแล้ว ก็ยังเรียกได้ว่าไม่เป็นที่ถูกอกถูกใจมากนัก

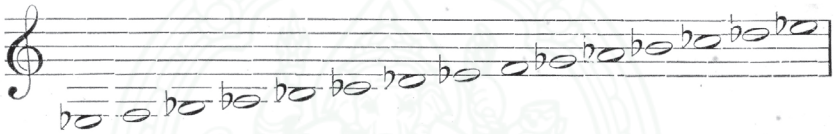

รูปร่างของแคนที่ใช้เป็นแม่แบบกันอยู่ในปัจจุบัน ส่งผลให้เห็นถึงความยากลำบากที่ข้าพเจ้าประสบมาในการขอให้ใครสักคนช่วยทำแคนแบบท่อนปี ๑๖ ลูกให้สักตัวหนึ่ง คำตอบที่ได้รับเสมอคือ *ไม่ได้* ซึ่งก็คือเป็นไปได้ไม่ได้ หรือ *ไม่* *โก* ซึ่งก็คือมันไม่ได้เป็นแคนอย่างที่เห็นธรรมดาทั่วไป แต่ในที่สุดข้าพเจ้าก็หามาได้ตัวหนึ่งโดยความร่วมมือของชายชาวเวียงจันทน์คนหนึ่งซึ่งมีอาชีพทำ แคน จำนวนมากไว้ขาย แต่เป็นแคนขนาด ๔ คอก (๖ ฟุต ๘ นิ้ว) ซึ่งคนเป่าต้องมีปอดที่แข็งแรงมาก คนรูปร่างเล็กๆ อย่างเขา คงจะเป่าแคนขนาดนี้ไม่ไหวแน่

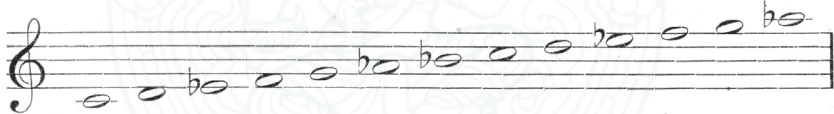

จะเห็นได้ว่า แคน ชนิดนี้ สามารถเล่นเสียงเมเจอร์แบบมาตราเสียงในระบบดนตรีสากลปัจจุบัน โดยเริ่มจากเสียงในคีย์ไมเนอร์ที่ต่ำกว่าในระดับที่ไล่เลี่ยกันและไต่ขึ้นไปจนถึงระดับเสียงที่สี่ จะเห็นว่าสามารถเล่นในระดับที่หลากหลายกว่าในแคนชนิดปี ๕ เลาและ ๖ เลา บางทีอาจจะจะเป็นเครื่องดนตรีชนิดเดียวของชาวอินโดจีนที่สามารถสร้างคอร์ดหรือเชื่อมประสานระดับเสียงดนตรีได้มากกว่าที่เคย

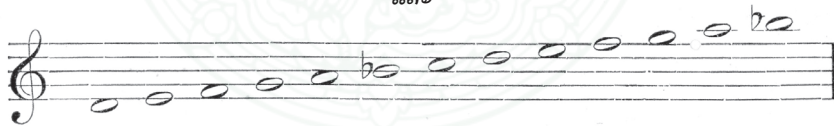
ระดับเสียงดนตรีจึงเป็นการเรียบเรียงมาจากการไล่เสียงขึ้น ดังนี้
R1 , L2 , R2 , L3 , L4 , L6 , R3 , R4 , R5 , L1 , R6², R7 , L7

แคนขนาด ๒ คอก (3 ฟุต 4 นิ้ว)

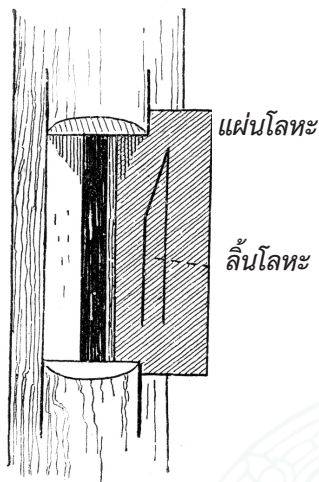

และ

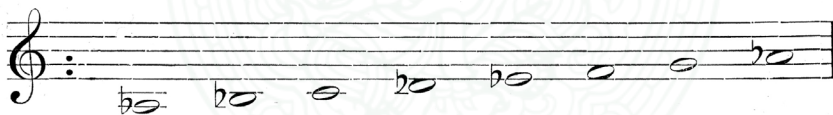
การที่จะเล่นเสียงปีได้ถึงระดับนั้นอาจทำได้โดยการเอ้าซี่ฟ้งที่ฝืนก้นแน่นอยู่รอบๆ ปีที่เล่นเฉพาะเสียงนั้นออก แล้วนำปีไปเสียไว้อย่างระมัดระวังและมั่นคงผ่านเต้าช่องอากาศ เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมากกว่าแคนแบบท่อปี ๖ ลูก และมันก็ยิ่งหยดเป็นเครื่องดนตรีเก่าแก่ที่สร้างเสียงอันสนุกสนานร่าเริงให้ชีวิตชาวบ้านมาร่วมกันมาช้านาน

² ทั้ง ๒ ตัวนี้มีระดับเสียงเดียวกัน ใช้ได้ดีในการเล่นเสียงต่ำ - ตันฉบับ

ท่อปีของแคน

ลิ้นปีของขลุ่ยที่เมื่อนานนั้นขึ้นอยู่
กับช่วงการสั่นสะเทือนจากความผันแปรของ
เสียงที่ส่งเข้าไปในลำไม้เช่นเดียวกับปลุ้ตและ
ขลุ่ยจริงๆ ซึ่งช่วงเสียงนั้นจะสั้นหรือยาวก็
ขึ้นอยู่กับ การเปิดนิ้วหรือปิดนิ้วบนรูซึ่งอยู่ที่
ลำไม้ ไม้ ถึงอย่างไร แคน ซึ่งมีลิ้นปีที่ทำด้วย
โลหะก็ยังคงมีอยู่ เครื่องดนตรีทั้ง ๓ ชนิดนี้
ใช้ในการบรรเลงดนตรี ๓ ชั้นที่เห็นได้ทั่วไป
ในเมืองนาน โชคไม่ดีเลยที่แคนเพียงตัวเดียว
ที่ข้าพเจ้านำติดตัวมาด้วยถึงแม้จะไม่ได้รับ
ความเสียหายแต่ก็ไม่สามารถเล่นไล่เสียงให้
เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับอีกตัวหนึ่งได้

โน้ตเพลง

นี่คือโน้ตกลางสำหรับการเล่นเครื่องดนตรี ๓ ชั้นและมีเสียงคู่แปดทั้งหมด
เนื่องมาจากความกว้างของช่วงตำแหน่งที่วางนิ้วจึงทำให้มันเป็นเครื่อง
ดนตรีซึ่งบรรเลงให้เข้ากับท่วงทำนองได้ยากโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับขลุ่ยตัวหลัก
ของเครื่องดนตรี ๓ ชั้น

ภาคผนวก ๙

การงมหอยมุกที่เมืองมะริด

ชาว เซลัง (Selungs)¹ จะประกอบอาชีพนี้อยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลมานานแล้วกว่า ๑ ศตวรรษ ในการงมหาหอยมุกนี้นักดำน้ำเกือบทั้งหมดจะต้องลงไปได้น้ำที่มีระดับความลึกถึง ๖ ฟาทอม ตูรแปง (Turpin) ก็ได้เคยบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการงมหอยมุกไว้ด้วยเช่นกัน และถึงแม้ว่าจะได้มีการค้นพบหลักฐานอื่นๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่ก็ไม่เคยได้มีความพยายามในการค้นหาข้อเท็จจริงจนกระทั่งเมื่อพันเอกบราวน์ (Colonel Browne) ได้นำเสนอรายงานข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพชายฝั่งทะเลอันเหยียดยาวของหมู่เกาะแห่งนี้ใน พ.ศ. ๒๔๑๗ และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๔๒๖ ดร.แอนเดอร์สัน (Dr. Anderson) ก็ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเล็กน้อยในเรื่องรายละเอียดเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศบริเวณดังกล่าวอีกด้วย ถึงแม้ว่าในสมัยนั้นจะยังไม่มีการทำหอยมุกกันอย่างเป็นระบบก็ตาม การดำเนินการค้าส่วนใหญ่ซึ่งตกอยู่ในกำมือของชาวจีนและมลายูเป็นอูบายที่หน่วงเหนี่ยวให้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเข้าไม่ถึงข้อมูลอย่างได้ผลมาเป็นเวลาหลายๆ ปี พวกเขาคือนายจ้างสำคัญของ นักดำน้ำชาวเซลัง และเป็นคนจ่ายเงินค่าหอยมุกให้กับคนที่มขึ้นมาได้ ซึ่ง นักดำน้ำเก่งๆ นั้นสามารถมหอยได้ถึง ๑๒ ตัว ภายใน ๑ ชั่วโมง เป็นที่ทราบกันดีว่าพวกเขาได้รับค่าตอบแทนจำนวนเล็กน้อยเพียงตัวละ ๑ รูปี แต่โดยทั่วไปแล้วถ้าเขาได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าว ผืน สุรา หรือขนมหวาน นักดำน้ำเหล่านี้ก็มักจะถูกโกงค่าตอบแทนไปบ้างเป็นแน่แท้ และยิ่งชาวเซลังเกิดมีข้อสอบถามมากยิ่งขึ้นเท่าไร การที่พวกเขาไม่ฉวยโอกาสขอเพิ่มค่าตอบแทนของตัวเองก็คงจะเป็นเรื่องที่ผิดปกติมาก

ช่วงเวลาของการปฏิบัติงานที่สามารถทำได้ก็คือเที่ยวละประมาณ ๑ ถึง ๒ ชั่วโมงต่อการดำลงไปได้น้ำในช่วงเวลาที่ระดับน้ำลดลงต่ำสุด ซึ่งใน ๑ เดือนจะเป็นอยู่ราว ๕ - ๖ วัน จากนั้นเมื่อถึงฤดูลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ กระแสน้ำมักจะขุ่น นักดำน้ำจึงต้องหยุดทำงานตลอดช่วงฤดูกาลนี้ โดยทั่วไป

¹ กลุ่มคนที่เร่ร่อนไปในทะเล ภาษามลายูเรียก orang laut ตั้งถิ่นฐานอยู่ไกลลงไปทางตอนใต้ - ต้นฉบับ

แล้วหอยมุกซึ่งเป็นที่ต้องการของท้องตลาดจะมีอยู่ด้วยกัน ๓ ชนิด ได้แก่ Avicula (meleagrina) margaritifera ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของหอยมุกชนิดนี้จะอยู่ในราว ๑๘ นิ้ว โดยปกติมันจะเกาะอยู่ตามสันแนวขอบหินอันแหลมคมจัดเป็นหอยมุกขนาดใหญ่ที่มีความสวยงามชนิดหนึ่ง ส่วนอีกประเภทหนึ่งที่พบได้คือ Ostrea sinensis และชาวสยามเรียกว่า Sabula ซึ่งจะให้ผลผลิตเป็นจำนวนมากที่สุดถึงแม้ว่ามันจะมีขนาดเล็กอยู่บ้างก็ตาม หอยมุกชนิดนี้มีลักษณะบางและใส เห็นแล้วชวนให้นึกถึงผืนกระจกใส มันจะอาศัยเจริญเติบโตอยู่ในดินเลนที่ระดับน้ำตื้นที่สุด โดยจะฝังตัวอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลด้านอับลม ซึ่งเป็นบริเวณที่ได้รับผลกระทบจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้น้อยที่สุด หอยมุกบางชนิดที่มีน้ำหนักเป็นเลิศนั้นในเมืองมะริดจะมีราคา ๑๐ รูปี แต่โดยทั่วไปจะมีราคาตามท้องถิ่นประมาณ ๑ รูปีครึ่ง และมีราคาเพิ่มอีกหนึ่งเท่าตัวในปีนัง หอยมุกเหล่านี้ส่งออกไปยังมณฑลฑะเลย์ (Mandalay) เป็นจำนวนมากเพื่อใช้ทำกระเบื้องโมเสก คิดคร่าวๆ ได้ว่าในจำนวนหอยมุกทุกๆ ๑๕ ตัวจะพบไข่มุกได้ ๑ เม็ด แต่มุกเหล่านี้จะมีขนาดเล็กมาก มุกที่ได้รับการขนานนามทั่วไปว่า “ทองคำ” จะมีสีเหลืองคล้ายสีอำพันซึ่งชาวพม่าและชาวจีนจะให้ราคาสูงมาก ส่วนมุกสีขาวที่หาได้ในช่วงหลังๆ นี้จะรับซื้อกันในราคาค่อนข้างถูก

การค้นพบชายฝั่งส่วนที่เหยียดยาวออกไปจากเกาะ Pawe โดยยื่นออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ นั้น ก่อให้เกิดการตื่นตัวครั้งใหญ่ในวงการธุรกิจการค้า และมูลค่าของหอยมุกที่สามารถหาได้นั้นมีราคาพุ่งสูงขึ้นถึงครึ่งแสน โดยทั่วไปแล้วไข่มุกที่พบส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็ก ที่มีขนาดใหญ่เท่าเมล็ดถั่วตากแห้งก็พอมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก สำหรับที่ตลาดของอังกฤษที่มีขนาดใหญ่ขนาดนั้นมักจะไม่ค่อยมีราคาเนื่องมาจากสีของมัน ราคาที่จำหน่ายกันในตลาดเมืองมะริดจะตกอยู่ในราว ๕๐ - ๑๐๐ รูปี นอกจากนี้ยังมีการส่งหอยมุกเป็นสินค้าออกไปจำหน่ายที่ปีนังถึง ๒๐,๐๐๐ ตัว คิดเป็นมูลค่า ๔๐,๐๐๐ - ๕๐,๐๐๐ รูปี

ในปีเดียวกันนั้นรัฐบาลท้องถิ่นได้เริ่มเปิดให้เช่าสิทธิด้วยการประมูลในการดำหาไข่มุกและหอยมุก (หรือราชินีแห่งไข่มุก) ซึ่งมีความใหญ่วัดจากยอดถึงปลายไม่น้อยกว่า ๖ นิ้ว รวมทั้งสิทธิในการหาปลิงทะเลด้วย โดยมีการแบ่งแนวเขตคาบสมุทรตามสภาพทางภูมิศาสตร์ออกเป็น ๕ เขต ส่งผลให้ในช่วงฤดูมหอยระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๓๕ ได้มีการนำเข้าถึงดำน้ำและชุดดำน้ำอย่างต่อเนื่อง มีนักดำน้ำจากออสเตรเลียจำนวนหนึ่งได้เข้าร่วมปฏิบัติงานนี้ด้วย และ ๑๒ คนในจำนวนนี้ก็ยังคงปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่องอยู่ในน่านน้ำแถบนี้ภายหลังจากช่วงระยะเวลาดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีการส่งนักดำน้ำทั้งจากประเทศญี่ปุ่นและกรุงมะนิลาเข้ามาด้วย และในช่วงฤดูมหอยระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๓๗ จะมีนักดำน้ำทั้งหมดราว ๕๐ คน มาปฏิบัติงานอยู่ในเขตพื้นที่ทั้ง ๕ เขต ดังกล่าว เรือลำต่างๆ สามารถหาหอยได้โดยเฉลี่ยรวม ๕๒๐ ตัว คิดเป็น เดือนละ ๑ ตัน หรือมีมูลค่าประมาณ ๗๐ ปอนด์ นักดำน้ำจะทำงานกันเดือนละ ๑๔ วัน ค่าใช้จ่ายต่างๆ ก็ได้เพิ่มสูงขึ้นโดยมีผลตอบแทนที่ได้เป็นเพียงหอยมุกเท่านั้น ซึ่งเมื่อเทียบดูแล้วไข่มุกที่พบได้ก็มีเพียงจำนวนน้อย และก็มีเพียง ๒ ถึง ๓ เม็ดเท่านั้นที่เรียกได้ว่าเป็นไข่มุกน้ำงาม เป็นงานที่ต้องลงทุนสูงเอาการทีเดียว นอกเหนือจากนั้นก็ยังจะต้องมีเรือใบขนาดเล็ก หรือไม่ก็จำเป็นจะต้องใช้ผู้คุมชาวพื้นเมืองอีก ๒ คนสำหรับนักดำน้ำแต่ละคน นอกจากค่าจ้างดำน้ำที่มีมูลค่า ๑๔๐ ปอนด์แล้วก็จะต้องจ่ายค่าระวางบรรทุกเครื่องประดาน้ำ ๒๐ ปอนด์ต่อตัน รวมทั้งค่าจ้างรายเดือนของนักดำน้ำคนละ ๒ ปอนด์ ๑๐ ชิลลิงด้วย และในฐานะที่รู้ตัวว่ามีความสำคัญนักดำน้ำจึงมักอยากได้ค่าแรงล่วงหน้าและต้องจัดหาอาหารแบบชาวยุโรปเตรียมไว้ให้เขาด้วย เขามีรายได้กเดือนละ ๕ ปอนด์ แต่ก็ยังมีค่าใช้จ่ายสำหรับลูกเรือ รวมไปถึงอาหารการกินของคนพวกนี้อีกด้วย ข้าวของเครื่องใช้ทุกชิ้นเมื่อซื้อหากันแถบนี้ก็ต้องมีราคาแพงลิบอย่างแน่นอน นี่ยังไม่รวมชุดดำน้ำอีก ๒ ชุด และสำหรับฤดูมหอยมุกเช่นนี้ท่อที่ใช้ก็จำเป็นต้องมีความยาวถึง ๔ เท้าอันเนื่องมาจากความลึกอันมหาศาลของท้องทะเล บริเวณที่มีความตื้นที่สุดตอนที่เราแหะมาที่นั่นนั้นจะเห็น

ว่าอยู่ในราว ๑๘ ถึง ๒๐ ฟาทอม และหากได้พิจารณาถึงเรื่องจำนวนนักดำน้ำที่ประสบปัญหาเรื่องอัมพาตอันเกิดจากการดำน้ำด้วยแล้ว ก็ยังทำให้ชี้ชัดลงไปได้เลยว่าการดำน้ำลงไปที่ระดับความลึกเกินกว่า ๒๒ ฟาทอมนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ข้าพเจ้ามีความเชื่อตามที่ได้รับการยืนยันมาว่าการดำน้ำในระดับความลึกขนาดนี้ในเขตน่านน้ำเมืองมะริดนั้นยากลำบากพอๆ กับการดำน้ำที่ระดับความลึก ๒๕ ฟาทอมในเขตน่านน้ำของประเทศออสเตรเลียทีเดียว

กล่าวกันว่าหอยนางรมมีวงจรชีวิตที่ยืนยาวอยู่ได้นานถึง ๔ ปี ส่วนหอยที่นับว่ามีขนาดเหมาะสมที่สุดจะอยู่ในช่วงอายุ ๒ ปี หากสัตว์ใดมีวงจรชีวิตที่สั้นก็พอจะคาดการณ์ได้ว่ามันก็จะสามารถแพร่พันธุ์ได้ภายในระยะเวลาอันรวดเร็วเช่นกัน แต่รายงานในเรื่องที่ว่าบริเวณชายฝั่งปราศจากหอยมุกในทุกบริเวณที่มีนักดำน้ำปฏิบัติงานอยู่นั้น ดูแล้วไม่ค่อยลงรอยไปในทิศทางเดียวกันกับคำกล่าวข้างต้น กล่าวโดยรวมแล้วรายงานนั้นชี้ให้เห็นถึงการเสื่อมถอยของกิจการมหอยมุกนั่นเอง

ภาคผนวก ๑๐

ผลผลิตของภูเก็ต พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๗

ตำบล	ตัน	น้ำหนัก
ทุ่งคา	๑,๙๙๘	๑๕
ในทอน	๑๐๙	๑๗
บ้านสะพาน	๓	๗
บางคู	๗	๑๘
บ้านเกาะสิเหร่	๒	๐
จ่ายค่าสัมปทาน	<u>๔๒๔</u>	<u>๑๒</u>
ยอดรวม	๒,๕๔๖	๙

จะเห็นได้ว่าตัวเลขที่แสดงให้เห็นนี้ลดลงอย่างน่าเป็นห่วงทุกปี

ภาคผนวก ๑๑

รายการเสียภาษีของหัวเมืองต่าง ๆ ที่ตรัง และปะเหลียน

พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๗

โดยเฉพาะสินค้าผูกขาด

	ดอลลาร์
ดีบุก : ค่าภาคหลวง ๑ ใน ๖	๕,๗๒๒
ค่าธรรมเนียมประทับตรา	๘๖๐
พริกไทย : ค่าภาคหลวง ๖๐ เปอร์เซนต์ต่อ ๑ หาบ	๓๖,๔๒๓
พริกไทย : ที่ปะเหลียน ค่าภาคหลวง ๖๐ เปอร์เซนต์ต่อ ๑ หาบ	๒,๒๒๐
ปศุสัตว์ (หมู) : ค่าภาคหลวงหัวละ ๙๐ เปอร์เซนต์	๕,๔๗๖
แฝกมุงหลังคา ค่าภาคหลวง พันละ ๖๐ เปอร์เซนต์	๑,๘๗๙
แฝกมุงหลังคา ที่ปะเหลียน ค่าภาคหลวง พันละ ๖๐ เปอร์เซนต์	๔๖๐
ภาษีที่ดิน (ประมาณ ๔๐,๐๐ ไร่ ๑๖,๐๐๐ เอเคอร์ อัตราปกติ	๑,๒๐๐
อยู่ที่ไร่ละ ๓๐ เซ็นต์ (๒ สลึง)	
(เอเคอร์ละ ๑ ซิลลิง ๘ เพนนี)	
= ๕๔,๒๔๐	๖,๐๒๖ ปอนด์

ภาคผนวก ๑๒

สินค้าส่งออกของจังหวัดทางคาบสมุทรตะวันตก

พ.ศ.๒๔๓๖ - ๗ (ค.ศ.๑๘๙๓ - ๔)

ดิบูก		
จังหวัด	ตัน	น้ำหนัก
ภูเก็ต	๒,๕๔๖	๙
ระนอง	๓๕๓	๑
ตะกั่วทุ่ง		
พังงา	๔๓	๐
ตะกั่วป่า	๖๗๖	๑๐
รวม	๓,๖๑๙	๐

จากจำนวนนี้รัฐบาลสยามจะได้รับค่าภาคหลวงประมาณ ๖๐๓ ตัน ซื่อขายในปีนี้ได้เป็นมูลค่าประมาณ ๓๔๙,๕๐๐ ดอลลาร์ หักจ่ายเป็นค่าระวาง และอื่นๆ แล้วส่วนแบ่งค่าภาคหลวงของรัฐบาลจะอยู่ที่ประมาณ ๓๔๕,๔๐๐ ดอลลาร์ และได้ส่วนแบ่งค่าธรรมเนียมประทับตราอีก ๓๔,๗๔๓ ดอลลาร์ หรือ คิดเป็นยอดรวม ๓๘๐,๑๔๓ ดอลลาร์ เท่ากับไม่น้อยกว่า ๔๒,๒๔๐ ปอนด์ เนื่องจากการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมในอัตราสูงและสาเหตุอื่นๆ ที่ระบุไว้แล้ว ในบทที่ ๑๔ ทำให้เงินรายได้กำลังลดลงไปเรื่อยๆ

ยอดรวมของมูลค่าสินค้าส่งออก รวมทั้งดิบูก การปศุสัตว์ พริกไทย แผลง มงหลังคา และอื่นๆ อยู่ที่ประมาณ ๓๕๐,๐๐๐ ปอนด์ สินค้าส่งออกเหล่านั้น รวมทั้งข้าว ผืน เครื่องเหล็ก ผ้าทอมือ กระสอบป่าน น้ำมันดิบ และสินค้า พุ่มเพื่อยต่างๆ อย่างเช่นบรันตีและกระป๋องนมดิบูก ดูเหมือนจะลดลงบ้างเล็กน้อย ต้องสังเกตไว้อย่างหนึ่งว่าการค้านี้ไม่ขึ้นกับการค้าใดๆ ในกรุงเทพฯ ทั้ง สิ้น (ภาคผนวก ๒) และเป็นการติดต่อการค้าโดยตรงกับย่างกุ้ง มะริด และปีนัง ซึ่งเป็นเมืองท่าของอังกฤษ ประมาณการได้ว่าส่วนแบ่งของอังกฤษในการค้าขาย กับสยามนั้น โดยทั่วไปไม่ได้มีการรายงานไว้ตามส่วนแบ่งที่ได้รับจริงๆ

ภาคผนวก ๑๓

การส่งออกพริกไทยจากทางตอนบนของสยาม
(ไม่รวมกับที่หัวเมืองแถบคาบสมุทรมลายู)

ตัวเลขแสดงให้เห็นว่าน่าเสียดายที่ไม่มีความคืบหน้าใดๆ เกิดขึ้น

	ตัน	มูลค่า/ปอนด์	ราคาคิดเป็นดอลลาร์ต่อหาบ
พ.ศ.๒๔๒๗ (ค.ศ.๑๘๘๔)	๑,๐๔๖	๕๓,๘๙๓	
พ.ศ.๒๔๒๘ (ค.ศ.๑๘๘๕)	๑,๔๓๖	๗๔,๒๒๑	
พ.ศ.๒๔๒๙ (ค.ศ.๑๘๘๖)	๙๕๑	๕๖,๖๔๖	
พ.ศ.๒๔๓๐ (ค.ศ.๑๘๘๗)	๑,๕๕๓	๙๕,๗๓๑	
พ.ศ.๒๔๓๑ (ค.ศ.๑๘๘๘)	๙๑๘	๕๓,๖๙๓	{ สี่ขาว ๓๗ - ๘๐ ถึง ๓๘ - ๔๐ สี่ดำ ๑๙ - ๒๐ ถึง ๒๑ - ๖๐
พ.ศ.๒๔๓๒ ขาว ๖๕๐ (ค.ศ.๑๘๘๙) ดำ ๔๗๕ }	๑,๑๒๕	๖๐,๕๗๑	
พ.ศ.๒๔๓๓ (ค.ศ.๑๘๙๐)	๑,๗๐๒	๙๔,๑๔๙	
พ.ศ.๒๔๓๔ (ค.ศ.๑๘๙๑)	๑,๕๕๑	๗๙,๕๙๔	
พ.ศ.๒๔๓๕ (ค.ศ.๑๘๙๒)	๑,๑๗๕	๕๓,๔๘๒	{ สี่ขาว ๑๓ - ๒๐ สี่ดำ ๖ - ๐ ถึง ๙ - ๖๐
พ.ศ.๒๔๓๖ (ค.ศ.๑๘๙๓)	๑,๑๔๗	๖๕,๙๒๘	
พ.ศ.๒๔๓๗ ขาว ๖๓๓ (ค.ศ.๑๘๙๔) ดำ ๓๕๐ }	๙๘๓	๓๑,๕๕๒	
พ.ศ.๒๔๓๘ (ค.ศ.๑๘๙๕)	๘๘๙	๓๑,๒๕๗	
พ.ศ.๒๔๓๙ (ค.ศ.๑๘๙๖)	๘๓๑	๒๗,๖๗๔	

ภาคผนวก ๑๔

ชื่อเรียกลมต่างๆ ของชาวสยาม

ตำแหน่งตามเข็มนาฬิกาของชาวสยาม		ชื่อลมและข้อสังเกต
ลมว่าว มาจากภาษาลาว		
N	เหนือ = หนาวเย็น ¹	
N.E.	เหนือตะวันออก	ลมอุระ หรืออุตระ มาจาก คำบาลีว่า <i>อุตตระ</i> ¹ หมายถึง ทิศเหนือ
E	ตะวันออก	ลมตะวันออก หมายถึง พระอาทิตย์ขึ้น
S.E.	ใต้ตะวันออก	ลมตะเภา หรือลมทางฝั่งตะวันออก ของอ่าวหรือหัวเกาะ ตามที่คาด คะเนว่าพัดผ่านมาจาก ยอดเขา
S	ใต้	ลมสลาตัน มาจากคำภาษามลายูที่ แปลว่า ใต้ ²
S.W.	ใต้ตะวันตก	ลมพัทยา ³
W.	ตะวันตก	ลมตะวันตก หมายถึง พระอาทิตย์ตก
N.W.	เหนือตะวันตก	ลมยี่โก หรือ พัดลง

ลมพายุที่พัดเป็นพุกๆ หรือฝนไล่ช้าง รู้จักกันทั่วไปว่า *ลมฝน*
 ลมวนพัดไม่สงบ เป็นลมที่หายากในสยาม เรียกว่า *ลมแดง* เนื่องจาก
 อิทธิพลของลมซึ่งส่งผลให้ ท้องฟ้ามีสีแดง
พายุ ชื่อสำหรับเรียกลมที่พัดแรง

¹ กัปตันเกรนิ ในหนังสือเรื่อง Tonsure Ceremony as performed in Siam (หน้า ๑๖๘) พิมพ์ที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๘ (ค.ศ. ๑๘๙๕) ระบุชื่อลมทั้งสองนี้ แต่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าคงไม่ถูกต้อง - ต้นฉบับ

² เป็นความเข้าใจผิดของปาลาเลอกัวซ์อย่างไม่ต้องสงสัย ที่เรียกลมนี้ว่าสลาตันตะวันตกเฉียงเหนือ - ต้นฉบับ

³ กัปตันเกรนิ เรียกลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ว่า ลมสำปันด้วยเช่นกัน ดังที่เขาถือว่าเป็นลมที่เรือสำเภาต่าง ๆ นิยมใช้ในการมุ่งหน้าไปสู่เมืองจีน แต่ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินใครใช้คำนี้มาก่อน - ต้นฉบับ

ภาคผนวก ๑๕

โน้ตเพลงบางเพลงของสยาม

พระยาดอน (เพลงสยาม)

(เพลงสยาม)

เพลงโล้ (เพลงสยาม)

ตะลุ่มโปง (เพลงสยาม)

เพลงลาว

เพลงลาว

เพลงลาว

เพลงสยาม

ม้าย่อง (เพลงสยาม)

เพลงสยาม
ลิลลา (ลิลลา) กระพุ่ม

